

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

નોંધ : મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીના ૧૧ ભાગોની હાર્ડ પ્રિન્ટેડ કોપી મેળવવા માટે પ્રકાશક હઝરત મવલાના ઇસ્માઈલ ભૂતા સાહબનો સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

પ્રકરણ (૫૯)

સૂરએ હશ્ર

સૂરએ હશ્ર મદીનામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૨૪ આયતો અને ૩ રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ હશ્ર : આયત નં. ૧ થી ૫)

اٰیاتها ٢٤ ۝ ٥٩ سُوْرَةُ الْحَشْرِ مَدَنِيَّةٌ ١٠١ ۝ رکوعاتها ٣

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ۝

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ١
هُوَ الَّذِيْٓ اَخْرَجَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ
الْحَشْرِ ؕ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَّخْرُجُوْا وَظَنُّوْٓا اَنَّهُمْ مَّانِعَتُهُمْ حُصُوْنُهُمْ مِّنَ اللّٰهِ فَاَتٰىهُمُ اللّٰهُ
مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوْا ۗ وَقَذَفَ فِيْ قُلُوْبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُوْنَ بُيُوْتَهُمْ
بِاَيْدِيْهِمْ وَاَيْدِي الْمُؤْمِنِيْنَ ۗ فَاعْتَبِرُوْا يٰٓاُولِي الْاَبْصَارِ ٢ وَلَوْلَآ اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمُ الْجَلَآءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا ؕ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ٣ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ شَآقُّوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ ۚ وَمَنْ يُّشَآقِّ اللّٰهَ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ٤
مَا قَطَعْتُمْ مِّنْ لِّيْنَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوْهَا قَآئِمَةً عَلٰٓى اُصُوْلِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَ
لِيُخْزِيَ الْفٰسِقِيْنَ ٥

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

અલ્લાહની પાકી વર્ણન કરે છે જે કંઈ છે આસમાનોમાં અને જમીનમાં અને

તે જ જબરદસ્ત હિકમતવાળો છે. (૧) તે જ છે જેણે તેમને તેમના ઘરોએથી કાઢી મૂક્યા જેઓ કિતાબવાળાઓમાં ઈન્કારી થયા લશ્કરના પ્રથમ ભેગા થતાંની સાથે જ; તમે ધારતા ન હતા કે તેઓ નીકળશે અને તેઓ એવું વિચારતા હતા કે તેમને તેમના કિલ્લા અલ્લાહના હાથથી બચાવી લેશે, પછી તેમના ઉપર અલ્લાહ પહોંચ્યો જ્યાંથી તેમને ખ્યાલ પણ ન હતો અને તેમના દિલોમાં ધાક નાંખી દીધી, પોતાના ઘરો પોતાના હાથે ઉજાડવા લાગ્યા અને મુસલમાનોના હાથે, બસ હે દ્દષ્ટિવાળાઓ બોધપાઠ ગ્રહણ કરો. (૨) અને જો અલ્લાહે એ વાત લખી ન દીધી હોત તેમનું દેશનિકાલો થવું તો તેમને દુનિયામાં અઝાબ આપ્યો હોત અને આખિરતમાં તેમના માટે આગનો અઝાબ છે. (૩) આ એટલા માટે કે તેઓ અલ્લાહથી અને તેના રસૂલથી વિરોધી થયા અને જે કોઈ અલ્લાહથી વિરોધી થાય તો અલ્લાહનો અઝાબ ઘણો કઠોર છે. (૪) જે ખજૂરોના ઝાડ તમે કાપી નાંખ્યા અથવા ઊભા રહેવા દીધા પોતાના મૂળિયાંઓ ઉપર બસ અલ્લાહના હુકમથી અને જેથી નાફરમાનોને અપમાનિત કરે. (૫)

સૂરત ઊતરવાનો ક્રમ અને પૂર્વભૂમિકા :

પાછલી સૂરત યહૂદીઓની દોસ્તી જે મુનાફિકોએ અપનાવી રાખી હતી તેમની નીંદાનું વર્ણન હતું, આ સૂરતમાં યહૂદીઓ ઉપર દુનિયામાં દેશનિકાલાની સજા અને આખિરતનો અઝાબ પ્રસ્તુત છે અને યહૂદીઓનો કિસ્સો એ છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ જ્યારે મદીના તય્યિબહમાં આવ્યા તો યહૂદીઓ સાથે સુલેહનો કરાર થઈ ચૂક્યો હતો અને તે યહૂદીઓના વિવિધ કબીલાઓમાં એક કબીલો બનુનજીરનો હતો તે પણ સુલેહના કરારમાં સામેલ હતો અને આ લોકો મદીના તય્યિબહથી બે માઈલના અંતરે રહેતા હતા. એક વખતે એક ઘટના બની કે અમ્ર બિન ઉમય્યા ઝમરીના હાથે બે વ્યક્તિઓ કતલ થઈ ગયા હતા જેનું વળતર સૌએ મળીને આપવાનું હતું રસૂલે કરીમ ﷺએ પોતાના મુસલમાનોમાંથી તેનો ચંદો મેળવ્યો, પછી એ ઈરાદો થયો કે યહૂદીઓ પણ સુલેહની રૂએ મુસલમાનોની સાથે છે વળતરની રકમમાં તેમને પણ સામેલ કરવામાં આવે. આ કામ માટે રસૂલે કરીમ ﷺ કબીલએ બનુનજીર પાસે તશરીફ લઈ ગયા, તેમણે એવું ષડયંત્ર કર્યું કે રસૂલે કરીમ ﷺની હત્યા કરી નાંખવાની તક આપણા હાથમાં

આવી છે તેથી રસૂલે કરીમ ﷺને એક જગ્યાએ બેસાડી દીધા અને કહ્યું કે અમે વળતરની રકમ એકઠી કરવાની વ્યવસ્થા કરીએ છીએ અને ગુપ્ત મશ્વરો કરીને એવું નક્કી કર્યું કે જે દિવાલની નીચે રસૂલે કરીમ ﷺ બેઠા છે કોઈ વ્યક્તિ ઉપર ચઢીને કોઈ મોટો ભારે પથ્થર તેમના ઉપર છોડી દે કે રસૂલે કરીમ ﷺનું કામ તમામ થઈ જાય. રસૂલે કરીમ ﷺને તરત જ વહી દ્વારા તેમના આ ષડયંત્રની જાણ થઈ ગઈ, રસૂલે કરીમ ﷺ ત્યાંથી ઊઠીને પાછા આવી ગયા અને તેમને કહેવાડ્યું કે તમે કરાર તોડીને સુલેહ તોડી નાંખી છે એટલા માટે હવે તમને દશ દિવસની મહોલત આપવામાં આવે છે તેમાં તમે જ્યાં ચાહો ત્યાં ચાલ્યા જાઓ, આ મુદત પછી જે વ્યક્તિ અહીંયાં દેખાશે તેને કતલ કરી નાંખવામાં આવશે. તેમણે ચાલ્યા જવાનો ઈરાદો કર્યો તો અબ્દુલ્લાહ બિન ઉબય મુનાફિકે તેમને રોક્યા કે ક્યાંય ન જાઓ, મારી પાસે બે હજાર વ્યક્તિઓનું ટોળું છે જેઓ પોતાનો જીવ આપી દેશે પરંતુ તમારા ઉપર આંચ આવવા દેશે નહીં અને રૂહુલ મઆનીમાં ઈબ્ને ઈસ્હાકની રિવાયતથી તેમાં અબ્દુલ્લાહની સાથે વદીઆ બિન માલિક અને સુવય્દ તથા રાઈસનું સામેલ થવું પણ લખવામાં આવ્યું છે. આ લોકો તેમના કહેવામાં આવી ગયા અને રસૂલે કરીમ ﷺને કહેવાડ્યું કે અમે ક્યાંય જવાના નથી તમારાથી જે થાય તે કરી લેજો. રસૂલે કરીમ ﷺએ સહાબએ કિરામ (રદિ.) સાથે આ કબીલા ઉપર આક્રમણ કર્યું અને આ લોકો કિલ્લામાં બંધ થઈ ગયા અને મુનાફિકો મોંઢું સંતાડી બેસી ગયા, રસૂલે કરીમ ﷺએ તેમનો ઘેરાવ કર્યો અને તેમના ઝાડ સળગાવી દીધા, અમુક કપાવી નાંખ્યા; અંતે તંગ થઈને તેમણે દેશનિકાલો થવાનું મંજૂર કરી લીધું. રસૂલે કરીમ ﷺએ આવી પરિસ્થિતિમાં પણ તેમની સાથે એ નરમી વર્તી કે હુકમ આપ્યો કે જેટલો સામાન તમે સાથે લઈ જઈ શકો છો લઈ જાઓ હથિયાર વિના, કારણ કે તે જપ્ત કરી લેવામાં આવશે. આ લોકો નીકળીને અમુક સિરીયા ચાલ્યા ગયા અને અમુક ખયબરમાં અને દુનિયાની લાલચના કારણે તેમણે પોતાના ઘરોની સાંકળો, તખ્તા અને દરવાજા સુદ્ધાં કાઢીને લઈ ગયા અને આ કિસ્સો ગઝ્‌વએ ઉહદ પછી રબીઉલ અવ્વલ સન હિજરી ૪ માં બન્યો, પછી હઝરત ઉમર (રદિ.)એ પોતાના ખિલાફતકાળમાં તેમને બીજા યહૂદીઓ સાથે સિરીયા તરફ કાઢી મૂક્યા, આ બંને દેશનિકાલા હશ્રે અવ્વલ અને હશ્રે ષાની કહેવાય છે. *(ઝાદૂલ મઆદ)*

તફસીર :

અલ્લાહની પાકી વર્ણન કરે છે સૌ જે કંઈ છે આસમાનોમાં અને (જે કંઈ મખ્લૂક છે) જમીનમાં અને તે જબરદસ્ત (અને) હિકમતવાળો છે (એટલા માટે તેની ઉચ્ચ શા'ન અને શક્તિ તથા હિકમતનો એક પ્રભાવ એ છે કે) તે જ છે જેણે (તે) કાફિર અહલે કિતાબ (એટલે કે બનૂનઝીર)ને તેમના ઘરોએથી પહેલીવાર એકઠા કરી કાઢી મૂક્યા (એટલે કે ઝહરીની રિવાયત પ્રમાણે આનાથી પહેલાં તેમના ઉપર આવી મુસીબત આવી ન હતી. આ મુસીબત તેમના ઉપર પ્રથમવાર આવી હતી જે તેમની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિઓનું પરિણામ છે અને તેમાં એક રસપ્રદ ઈશારો એક ભવિષ્યવાણી તરફ પણ છે કે તેમના માટે ફરી પણ આવી ઘટના બનવાની છે તેથી બીજીવાર હઝરત ઉમર રદિ.એ બધા જ યહૂદીઓને અરબ ટાપુ ઉપરથી કાઢી મૂક્યા. *—બાઝિન* —અને ઈશારાને રસપ્રદ એટલા માટે કહેવામાં આવ્યો કે પ્રથમ શબ્દ એ બાબતનો તકાદો નથી કરતો કે એના પછી કોઈ બીજું પણ હોય તેથી કહેવામાં આવે છે કે ફલાણી સ્ત્રીને પ્રથમવાર બાળક પેદા થયું છે, તેમનું ઘરોએથી કાઢી મૂકવું મુસલમાનોની શક્તિ અને વર્ચસ્વનો પ્રભાવ હતો. આગળ આ બોધપાઠ છે કે હે મુસલમાનો ! તેમનો સામાન અને દબદબો જોઈને) તમારું ધારવું એ ન હતું કે તેઓ (ક્યારેય પોતાના ઘરોએથી) નીકળશે અને (પોતે) તેમણે એવું ધારી રાખ્યું હતું કે તેમના કિલ્લા તેમને અલ્લાહ(ના બદલા)થી બચાવી લેશે (એટલે કે પોતાના કિલ્લાઓની મજબૂતી ઉપર એટલા સંતોષિત હતા કે તેમના દિલોમાં ગય્બી બદલાનો ભય પણ આવતો ન હતો. બસ તેમની હાલત તે વ્યક્તિ જેવી હતી જેનું એવું વિચારવું હોય કે તેમના કિલ્લા તેમને અલ્લાહની પકડથી બચાવી લેશે અને ખાસ કબીલએ બનૂનઝીરના કિલ્લા એકથી વધારે ન હોય તો حُصُوْنُهُمْ ની ઝમીર બધા જ યહૂદીઓ તરફ હશે અને اِنَّهُمْ ની ઝમીર પણ અને માત્ર ظَنُّوْا ની ઝમીર બનૂનઝીર તરફ થઈ જશે, એટલે કે બનૂનઝીરનું ધારવું એવું હતું કે બધા યહૂદીઓને તેમના કિલ્લા દુર્ઘટનાઓથી બચાવી લેશે, આ બધા યહૂદીઓમાં તેઓ પણ આવી ગયા કે પોતાના કિલ્લાઓને પોતાના રક્ષક સમજતા હતા) બસ તેમના ઉપર અલ્લાહ(નો અઝાબ) એવી જગ્યાએથી પહોંચ્યો કે તેમની ધારણા (અને કલ્પના)માં પણ ન હતો (ભાવાર્થ આ સ્થળથી એ છે કે મુસલમાનોના હાથે કાઢવામાં આવ્યા જેમની વંચિતતા ઉપર

નજર કરીએ તો તેની સંભાવના પણ ન હતી કે આવા વંચિત અને સામાનવિહોણા લોકો તેમના ઉપર વર્ચસ્વ સ્થાપી દેશે) અને તેમના દિલોમાં (અલ્લાહ તઆલાએ મુસલમાનોનો) રુઆબ નાંખી દીધો કે (આ રુઆબના કારણે નીકળવાનો ઈરાદો કર્યો અને તે સમયે એવી હાલત હતી કે) પોતાના ઘરોને પોતે પોતાના હાથોથી પણ અને મુસલમાનોના હાથોએ પણ ઉજાડી રહ્યા હતા (એટલે કે પોતે પણ સાંકળો, તખ્તા વગેરે લઈ જવા માટે પોતાના મકાનોને જમીનદોસ્ત કરતા હતા અને મુસલમાનો પણ તેમના દિલોને આઘાત પહોંચાડવા માટે જમીનદોસ્ત કરતા હતા અને મુસલમાનોના જમીનદોસ્ત કરવાનું પણ તેમના તરફ એટલા માટે જોડવામાં આવ્યું કે આ જમીનદોસ્ત કરવાનું કારણ તે લોકો પોતે જ હતા, કારણ કે તેમણે કરારભંગ કર્યો અને એ પ્રવૃત્તિ યહૂદીઓની છે, બસ સનદ કારણ તરફ થઈ ગઈ અને મુસલમાનોનો હાથ ઉપરવટ થઈ ગયો) બસ હે બુદ્ધિશાળીઓ ! (આવી પરિસ્થિતિને જોઈને) બોધપાઠ ગ્રહણ કરો (કે અલ્લાહ તઆલા અને રસૂલના વિરોધનું પરિણામ અમુક વખતે દુનિયામાં પણ ઘણું બુરું થાય છે) અને જો અલ્લાહ તઆલા તેમની કિસ્મતમાં દેશનિકાલો થવાનું લખી ચૂક્યો ન હોત તો તેમને દુનિયામાં જ (કતલની) સજા આપી હોત (જે રીતે તેમના પછી બનૂકુરયઝા સાથે કરવામાં આવ્યું) અને (ભલે દુનિયામાં કતલના અઝાબથી બચી ગયા પરંતુ) તેમના માટે આખિરતમાં દોઝખનો અઝાબ (તૈયાર) છે (અને) આ (દેશનિકાલાની સજા દુનિયામાં તથા આગની સજા આખિરતમાં) એ કારણે છે કે તે લોકોએ અલ્લાહનો અને તેના રસૂલનો વિરોધ કર્યો અને જે વ્યક્તિ અલ્લાહનો વિરોધ કરે છે (અને તે જ રસૂલનો પણ વિરોધી હોય છે) તો અલ્લાહ તઆલા સખત સજા આપનારો છે (આ વિરોધ બે પ્રકારનો થયો, એક કરારભંગ કર્યો કે જેનાથી દેશનિકાલાની સજા થઈ અને બીજો ઈમાન ન હોવાના કારણે જે આખિરતના અઝાબનું કારણ છે, આગળ યહૂદીઓના એક મહેણાનો જવાબ છે જે ઝાડોના કાપવા અને સળગાવવા વિશે તેઓએ કહ્યું હતું કે આવું કરવું અરાજકતા છે અને અરાજકતા નીંદનીય છે. –*દૂર્રે મન્સૂર* –વળી અમુક મુસલમાનો પરવાનગી હોવા છતાં એવું સમજીને કે તેને છોડવું જાઈઝ છે અને અંતે આ ઝાડ મુસલમાનોના જ થઈ જશે તો તેને રહેવા દેવા જ બહેતર છે આથી તેને કાપ્યા નહીં અને અમુકે એવું સમજીને કાપી નાંખ્યા કે યહુદીઓનું દિલ

દુઃખશે. –દૂર્રે મન્થૂર –તેના જવાબની સાથે આ બંને પ્રવૃત્તિઓને પણ સાંકળી લીધી, તેથી ઈરશાદ છે કે) જે ખજૂરોના ઝાડો તમે કાપી નાંખ્યા (એ જ પ્રમાણે જે સળગાવી દીધા) અથવા તેમને તેમના મૂળિયાં ઉપર (યથાવત્) ઊભા રહેવા દીધા બસ (બંને વાતો) અલ્લાહના હુકમ (અને મરજી) પ્રમાણે છે. (જેથી) કાફિરોને અપમાનિત કરે (એટલે કે બંને પ્રવૃત્તિઓમાં હિત છુપાયેલું છે, જેથી આ પ્રવૃત્તિ છોડી દેવામાં પણ મુસલમાનોની એક સફળતા અને કાફિરો માટે ક્રોધનું કારણ છે કે હવે મુસલમાનો આ વૃક્ષોને વાપરશે અને કાપી નાંખવામાં તથા સળગાવી દેવામાં પણ મુસલમાનોની બીજી સફળતા છે, એટલે કે તેનાથી મુસલમાનોનું વર્ચસ્વ સ્થાપિત થવાનું સાબિત થાય છે અને કાફિરોને ક્રોધમાં નાંખવાનું છે કે મુસલમાનો આપણી વસ્તુઓની સાથે શું કરી રહ્યા છે !? બસ બંને પ્રવૃત્તિઓ જાઈઝ છે અને હિત ઉપર હોવાના કારણે તેમાં કોઈ ખરાબી નથી).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

સૂરએ હશ્રની વિશિષ્ટતાઓ અને કબીલએ બનુનઝીરનો ઇતિહાસ :

સૂરએ હશ્ર સંપૂર્ણ યહૂદીઓના કબીલા બનુનઝીર વિશે નાઝિલ થઈ છે. (ઈબ્ને ઈસ્હાકની રિવાયત પ્રમાણે) અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.) આ સૂરતનું નામ જ "સૂરએ બનુનઝીર" કહ્યા કરતા હતા. (ઈબ્ને કષીર) બનુનઝીર યહૂદીઓનો એક કબીલો છે જે હઝરત હારૂન (અલૈ.)ના વંશજોમાંથી છે, તેમના બાપદાદાઓ તવરાતના આલિમ હતા જેમાં હઝરત ખાતિમુન્નબિય્યિન ﷺની ખબર અને આપ ﷺનો હુલિયો તથા નિશાનીઓ પ્રસ્તુત હતી અને એ કે તેમની હિજરત યષરબ (મદીના) તરફ થશે. આ ખાનદાને ખાતિમુલ અંબિયા (અલૈ.) સાથે રહેવાની લાલચમાં સિરીયાથી મદીના તય્યિબહ સ્થળાંતર કર્યું હતું. તેમના ઉપસ્થિત લોકોમાંથી પણ અમુક તવરાતના આલિમો હતા અને રસૂલે કરીમ ﷺ મદીના આવ્યા પછી નિશાનીઓ જોઈને ઓળખી પણ લીધા હતા કે આ જ ખાતિમુલ અંબિયા (અલૈ.) છે પરંતુ તેમનો વિચાર હતો કે આ અંતિમ નબી હઝરત હારૂન (અલૈ.)ના વંશજોમાં તેમના ખાનદાનમાંથી હશે અને ખાતિમુલ અંબિયા ﷺ બની ઈસ્રાઈલના બદલે બની ઈસ્માઈલમાં આવ્યા તો આ અદેખાઈએ તે લોકોને ઈમાન લાવવાથી અટકાવી દીધા પરંતુ દિલમાં તેમના ઘણા

લોકો રસૂલે કરીમ ﷺને આખિરુલ અંબિયા હોવાનું જાણતા અને ઓળખતા હતા અને ગઝ્વએ બદ્રમાં મુસલમાનોની આશ્ચર્યજનક જીત અને મુશ્રિકોની હાર જોઈને તેમનો આ વિશ્વાસ કંઈક અંશે વધ્યો પણ હતો, તેનો એકરાર તેઓ મૌખિક રીતે કરવાનું સાંભળવામાં આવ્યું છે પરંતુ આ ઉઘાડી જીત અને હારને હક અને બાતિલ ઓળખવાનું માપદંડ બનાવી લેવું જ એક બોદી અને કમજોર બુનિયાદ હતી, પરિણામ એ આવ્યું કે ગઝ્વએ ઉહદમાં જ્યારે શરૂઆતમાં મુસલમાનોની હાર થઈ, અમુક સહાબા (રદિ.) શહીદ થયા તો તેમનો આ વિશ્વાસ તૂટી ગયો અને ત્યાર પછીથી તેમણે મક્કાના મુશ્રિકો સાથે સાંઠગાંઠ કરવાનું શરૂ કર્યું.

આથી પહેલાં એ ઘટના બની ચૂકી હતી કે રસૂલે કરીમ ﷺએ મદીના તય્યિબહ પહોંચીને ખૂબ હિકમતપૂર્ણ સિયાસતના તકાદાઓ ઉપર સૌ પ્રથમ કામ એ કર્યું હતું કે મદીના તય્યિબહમાં અને શહેરની આસપાસ યહૂદીઓના અમુક કબીલાઓ વસવાટ કરતા હતા તેમની સાથે સુલેહનો કરાર એ બાબત ઉપર કરી લીધો હતો કે આ લોકો ન તો મુસલમાનો સાથે યુદ્ધ કરશે અને ન જ કોઈ યુદ્ધ કરનારની મદદ કરશે, જો તેમના ઉપર કોઈ આક્રમણ થશે તો મુસલમાન તેમની મદદ કરશે. સુલેહનામામાં બીજી પણ ઘણી બધી શરતો હતી જેની વિગત "સિરતે ઈબ્ને હિશામ" વગેરેમાં ઉપસ્થિત છે. આ રીતે યહૂદીઓના બધા કબીલાઓની જેમાં બનુનઝીર પણ સામેલ હતો અને મદીના તય્યિબહથી બે માઈલના અંતર ઉપર તેમની વસ્તી અને મજબૂત કિલ્લા તથા બગીચાઓ હતા.

ગઝ્વએ ઉહદ સુધી તો આ લોકો જાહેર રીતે આ સુલેહનામાના પાબંદ રહેતા હતા પરંતુ ઉહદ પછી તેમણે ગદ્દારી અને ગુપ્ત ખયાનત શરૂ કરી દીધી. આ ગદ્દારી અને ખયાનતની શરૂઆત એનાથી થઈ કે બનુનઝીરનો એક સરદાર કઅ્બ બિન અશરફ ગઝ્વએ ઉહદ પછી પોતાના યહૂદીઓના ચાલીસ વ્યક્તિઓના એક કાફલા સાથે મક્કા મુઅઝ્ઝમા પહોંચ્યો અને અહીંયાંથી કાફિર કુરૈશ જે ગઝ્વએ બદ્રની હારનો બદલો લેવાની નિય્યતથી ગઝ્વએ ઉહદ ઉપર ગયા હતા અને તેમને અંતે હાર ખાઈને પાછા આવવું પડ્યું હતું, તેમની મુલાકાત કરી અને તે બંનેમાં રસૂલે કરીમ ﷺ અને મુસલમાનો વિરુદ્ધ યુદ્ધ કરવાનો એક કરાર થયો જેની પૂર્ણતા એ રીતે કરવામાં આવી કે કઅ્બ બિન અશરફ પોતાના

ચાલીસ યહૂદીઓ સાથે અને અબૂસુફિયાન પોતાના ચાલીસ કુરૈશીઓ સાથે હરમે બયતુલ્લાહમાં દાખલ થયા અને બયતુલ્લાહનો પડદો પકડીને એ કરાર કર્યો કે અમે એકબીજાનો સાથ આપીશું અને મુસલમાનો વિરુદ્ધ યુદ્ધ કરીશું.

કઅ્બ બિન અશરફ આ કરાર પછી મદીના તય્યિબહ પાછો આવ્યો તો હઝરત જિબ્રઈલ અમીન (અલૈ.)એ આ સમગ્ર ઘટના અને કરારની વિગત બતાવી દીધી. રસૂલે કરીમ ﷺએ કઅ્બ બિન અશરફને કતલ કરવાનો હુકમ કર્યો તેથી મુહમ્મદ બિન મુસ્લિમા સહાબી (રદિ.)એ તેને કતલ કરી દીધો.

ત્યાર પછી બનુનઝીરની વિવિધ ખયાનતો અને ષડયંત્રો રસૂલે કરીમ ﷺને જાણ થતી રહી જેમાં એક તે ઘટના છે જે શા'ને નુઝૂલના વિષય હેઠળ લખવામાં આવી છે કે તેમણે રસૂલે કરીમ ﷺને કતલ કરવાનું કાવતરું કર્યું અને જો તાત્કાલિક રસૂલે કરીમ ﷺને વહી દ્વારા આ કાવતરાની જાણ ન થઈ હોત તો આ લોકો પોતાના કાવતરામાં સફળ થઈ ગયા હોત, કારણ કે જે મકાનની નીચે રસૂલે કરીમ ﷺને તેમણે બેસાડ્યા હતા તેના છાપરા ઉપર ચઢીને એક ભારે પથ્થર રસૂલે કરીમ ﷺના માથા ઉપર છોડવાની યોજના લગભગ પૂર્ણ થઈ ચૂકી હતી, જે વ્યક્તિ આ યોજનાને પૂર્ણ કરનાર હતો તેનું નામ ઉમર બિન જહ્હાશ હતું, બીજો તેનો કાકો યામીન બિન અમ્ર બિન કઅ્બ હતો. *(ઈબ્ને કષીર)*

અમ્ર બિન ઉમય્યા ઝમરીની ઘટના :

આયતો ઊતરવાની ઘટના જે વર્ણન કરવામાં આવી છે કે અમ્ર બિન ઉમય્યા ઝમરીના હાથે બે વ્યક્તિઓ કતલ થઈ ગયા હતા તેમનું વળતર (ખૂન બહા) એકઠું કરવા માટેના પ્રયત્નો રસૂલે કરીમ ﷺ કરી રહ્યા હતા તેની ઘટના ઈબ્ને કષીરે એ વર્ણન કરી છે કે મુસલમાનો વિરુદ્ધ કાફિરોના ષડયંત્રો અને અત્યાચારની દાસ્તાનો તો ઘણી લાંબી છે તેમાંથી એક ઘટના "બીરે મઊના" ઈસ્લામના ઈતિહાસમાં ઘણી પ્રખ્યાત છે કે અમુક મુનાફિકો અને કાફિરોએ રસૂલે કરીમ ﷺ પાસે પોતાની વસ્તીમાં ઈસ્લામની તબ્લીગ માટે સહાબએ કિરામ (રદિ.)ની એક જમાઅત મોકલવાની દરખાસ્ત કરી. રસૂલે કરીમ ﷺએ સિત્તેર સહાબએ કિરામ (રદિ.)ને તેમની સાથે રવાના કર્યા, પાછળથી એ હકીકત સામે આવી કે આ માત્ર એક કાવતરું હતું અને તે સૌને ઘેરીને કતલ કરવાની યોજના

બનાવી હતી અને તેઓ એમાં સફળ થઈ ગયા. તેમાંથી માત્ર અમર બિન ઉમય્યા ઝમરી કોઈ રીતે નાસી છૂટવામાં સફળ રહ્યા જેઓ હજુ કાફિરોની આ ગદ્દારી અને ખયાનત તથા પોતાના ૬૯ સાથીઓની બેદર્દીથી કતલ થતી જોઈને આવી રહ્યા હતા, તેમની લાગણીઓ કાફિરોના મુકાબલા માટે કેવી હશે દરેક વ્યક્તિ પોતે અંદાજો લગાવી શકે છે. સંયોગ એવો થયો કે મદીના તય્યિબહ પાછા આવ્યા પછી માર્ગમાં તેમને બે કાફિરો સાથે વાસ્તો પડ્યો, તેમણે તે બંનેને કતલ કરી નાંખ્યા, પાછળથી ખબર થઈ કે બંને વ્યક્તિ કબીલએ બની આમિરના હતા જેમની સાથે રસૂલે કરીમ ﷺનો સુલેહનો કરાર હતો.

મુસલમાનોના કરારો આજકાલના રાજકરણી લોકોના કરારો જેવા તો હતા નહીં કે પ્રથમથી જ કરારભંગના માર્ગો શોધવાનો પ્રયાસ થતો રહે છે, અહીંયાં તો જે કંઈ મૌખિક અથવા કલમથી નીકળતું હતું દીન અને ધર્મ અને અલ્લાહ તઆલાના હુકમની હેસિયત ધરાવતું હતું અને તેની પાબંદી આવશ્યક હતી. જ્યારે રસૂલે કરીમ ﷺને આ ભૂલનું જ્ઞાન થયું તો આપ ﷺએ શરઈ નિયમ પ્રમાણે આ બંને કતલ થયેલાઓની દિય્યત (વળતર) અદા કરવાનો ફેંસલો કર્યો અને તેના માટે મુસલમાનોએ ચંદો કર્યો, તેમાં બનુનઝીર પાસે ચંદો કરવાના સિલસિલામાં જવાનું થયું. *(ઈબ્ને કષીર)*

બનુનઝીરને દેશનિકાલો કરવાના સમયે ઇસ્લામ અને મુસલમાનોની માનવતા આજના રાજકરણીઓ માટે બોધપાઠ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છેઃ

આજના મોટા શાસકો અને મોટી સરકારો જે માનવ અધિકારોના રક્ષણના મોટા મોટા લેક્ચરો આપે છે અને તેના માટે સંસ્થાઓ સ્થાપે છે અને દુનિયામાં માનવ અધિકારોના રક્ષણના ચૌધરી કહેવાય છે જરા આ ઘટના ઉપર નજર નાંખે કે બનુનઝીરના સતત કાવતરાંઓ, કરારભંગ, રસૂલે કરીમ ﷺની હત્યાની યોજના જે સામે આવતી રહી જો આજકાલના કોઈ શાસક અને કોઈ સરકારના વડાની સામે આવી બાબતો આવતી રહી હોય તો જરા દિલ ઉપર હાથ મૂકીને વિચારો કે તે લોકોની સાથે શું વ્યવહાર થયો હોત ! આજકાલ જીવતા લોકો ઉપર પેટ્રોલ છાંટીને મોટા શાસક કે હુકૂમત અમુક ગુંડા અને અસામાજિક તત્ત્વો દ્વારા મેદાન સાફ કરાવી નાંખે છે અને બાદશાહો કે રાજાઓના ક્રોધના કરિશ્માઓ તો આનાથી પણ આગળ વધેલા હોય છે.

પરંતુ આ અલ્લાહ તઆલાની હુકૂમત અને તેના રસૂલની હુકૂમત છે, જ્યારે કરારભંગ અને ગદ્દારીઓ તેની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી ગઈ તો તે સમયે પણ તેમના કત્લેઆમનો ઈરાદો કર્યો નહીં, તેમના માલ અને સામાનને ઝૂંટવી લેવાની કોઈ કલ્પના ન હતી બલકે (૧) પોતાનો બધો સામાન લઈને માત્ર શહેર ખાલી કરાવી દેવાનો ફેંસલો કર્યો, (૨) અને તેના માટે પણ દશ દિવસની મુદ્દત આપી કે સરળતાથી પોતાનો સામાન સાથે લઈને શાંતિથી કોઈ બીજા સ્થળે ચાલ્યા જાય, જ્યારે તેનો પણ વિરોધ કર્યો તો પછી પગલાં લેવાની જરૂર પડી, (૩) એટલા માટે અમુક ઝાડ તો સળગાવવામાં આવ્યા અને અમુક કાપવામાં આવ્યા કે જેથી તેમના ઉપર અસર પડે પરંતુ કિલ્લાને આગ લગાવી દેવાનો તથા તેમના કત્લેઆમનો હુકમ તે વખતે પણ આપવામાં ન આવ્યો, (૪) પછી જ્યારે મજબૂર થઈને તે લોકોએ શહેર ખાલી કરી દેવું મંજૂર કરી લીધું તો આ લશ્કરી કાર્યવાહી હોવા છતાં તેમને એ અધિકાર આપવામાં આવ્યો કે એક ઊંટ ઉપર જેટલા પ્રમાણમાં સામાન એક વ્યક્તિ લઈ જઈ શકે છે લઈ જાય, તેનું જ એ પરિણામ હતું કે તેઓ પોતાના મકાનની સાંકળો, તખ્તા, દરવાજા અને કડીઓ સુદ્ધાં ઉતારીને લઈ ગયા, (૫) આ સરસામાનની સાથે સ્થળાંતર કરનારાઓને કોઈ મુસલમાને ત્રાંસી નજરે પણ ન જોયો, શાંતિ અને સલામતીથી બધો સામાન લઈને રવાના થઈ ગયા.

રસૂલે કરીમ ﷺએ આ વ્યવહાર તે સમયે કર્યો છે જ્યારે કે રસૂલે કરીમ ﷺને પોતાના દુશ્મનો સાથે બદલો લેવાનો પૂરેપૂરો અધિકાર અને શક્તિ પ્રાપ્ત હતી અને ગદ્દારો, ખયાનતકારો, ષડયંત્રો કરનાર દુશ્મનોની સાથે તે સમયે તેમનો આ વ્યવહાર એ જ બાબતનું દષ્ટાંત છે જે ફત્હે મક્કા પછી પોતાના જૂના દુશ્મનો સાથે રસૂલે કરીમ ﷺએ કર્યો.

لِاَوَّلِ الْحَشْرِ બનુનઝીરના આ દેશનિકાલાને કુર્આને કરીમે પ્રથમ "હશ્ર" કહ્યું, "હશ્ર"નો અર્થ ઊઠી જવાનો અથવા ઊભા થઈ જવાનો થાય છે. પ્રથમ હશ્ર કહેવાનું એક કારણ તફસીરના ખુલાસામાં વર્ણન થઈ ચૂક્યું છે કે આ લોકો જુના સમયમાં એક સ્થળે વસવાટ કરતા હતા, સ્થળાંતરની અને દેશનિકાલાની આ ઘટના તેમને પ્રથમ વખતે બની અને બીજું કારણ એ પણ છે કે ઈસ્લામનો મૂળ હુકમ હવે પછી એ આવવાનો હતો કે અરબ ટાપુને ગેરમુસ્લિમોથી ખાલી

કરાવી દેવામાં આવે જેથી તે ઈસ્લામનો એક મજબૂત કિલ્લો બની જાય તેના પરિણામે એક બીજો હશ્ર હવે પછી દેશનિકાલાના સ્વરૂપે આવનાર હતો જે હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)ના ખિલાફતના સમયકાળમાં બન્યું, તેમાં જે લોકો સ્થળાંતર કરીને ખયબરમાં વસી ગયા હતા તેમને અરબ ટાપુથી બહાર નીકળી જવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો, આ આધારે બનુનઝીરનો આ દેશનિકાલો પ્રથમ હશ્ર અને બીજો દેશનિકાલો હઝરત ઉમર (રદિ.)ના સમયકાળમાં બીજો હશ્ર થયો.

فَاَتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوْا તેનો શાબ્દિક અર્થ તો એ છે કે તેમની પાસે અલ્લાહ તઆલા એ રીતે છે કે તેમને તેની કલ્પના પણ ન હતી, અલ્લાહ તઆલાના આવવાનો ભાવાર્થ તેનો હુકમ અને તેના આજ્ઞાકારી ફરિશ્તાઓનું આવવું છે. يُخْرِبُوْنَ بُيُوْتَهُمْ بِاَيْدِيْهِمْ وَاَيْدِى الْمُؤْمِنِيْنَ તેમનું પોતાના મકાનો પોતાના હાથે ખરાબ કરવું તો એ રીતે થયું કે પોતાના દરવાજા સાંકળો સાથે લઈ જવા માટે ઉખેડી નાંખ્યા અને મુસલમાનોના હાથોએ એ રીતે કે જ્યારે તેઓ કિલ્લામાં બંધ હતા તો કિલ્લાની બહાર મુસલમાનોએ તેમના ઉપર અસલ પ્રભાવ પાડવા માટે વૃક્ષો અને મકાનોને વેરાન કર્યા.

مَا قَطَعْتُمْ مِّنْ لِّيْنَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوْهَا قَائِمَةً عَلٰى اُصُوْلِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيُخْزِىَ الْفٰسِقِيْنَ માં શબ્દ لِيْنَه એ ખજૂરના દરેક ઝાડ અથવા અઝ્વહ અથવા તે ઉપરાંત બાકી ઝાડો માટે બોલવામાં આવે છે. બનુનઝીરના ખજૂરના બગીચાઓ હતા જ્યારે તેઓ કિલ્લામાં બંધ થઈ ગયા તો અમુક સહાબએ કિરામ (રદિ.)એ તે લોકોને ક્રોધ અપાવવા અને તેમના ઉપર રુઆબ તથા પ્રભાવ પાડવા માટે તેમના ખજૂરોના અમુક ઝાડોને કાપી નાંખ્યા અથવા સળગાવીને નષ્ટ કરી દીધા અને અમુક સહાબએ કિરામ (રદિ.)એ વિચાર કર્યો કે ઈન્શાઅલ્લાહ જીત અમારી જ થશે અને આ ઝાડો અને બગીચાઓ મુસલમાનોના હાથ લાગશે તો શા માટે એને બરબાદ કરવા જોઈએ અને તેથી તેઓ તેને કાપવા અથવા સળગાવવાથી અળગા રહ્યા. આ એક અભિપ્રાયમાં મતભેદ હતો. અમુકમાં જ્યારે પરસ્પર વાતચીત થઈ તો જે લોકોએ અમુક ઝાડો કાપ્યા અથવા સળગાવ્યા હતા તેમને એવી ચિંતા થવા લાગી કે કદાચ અમે ગુનેહગાર થઈ ગયા કે જે માલ મુસલમાનોને મળવાનો હતો તેને નુકસાન પહોંચાડ્યું, આ પ્રસ્તુત આયત એ વિશે નાઝિલ થઈ જેણે બંને

પક્ષોના અમલને જાઈઝ અને ઠીક દર્શાવ્યો અને બંનેને અલ્લાહના હુકમમાં દાખલ કરીને અલ્લાહ તઆલાના હુકમનો અમલ હોવાનું ઠરાવ્યું.

રસૂલુલ્લાહ ﷺનો હુકમ વાસ્તવમાં અલ્લાહ તઆલાનો જ હુકમ હોય છે; હદીષના ઇન્કારીઓ માટે ચેતવણી :

આ આયતમાં તે ઝાડોને કાપવાના અથવા સળગાવવાના કે તેમને બાકી છોડી દેવાના બંને વિરોધાભાસી કૃત્યને અલ્લાહ તઆલાના હુકમથી હોવાનું ફરમાવ્યું છે, જ્યારે કે બંનેમાંથી કોઈપણ હુકમ કુર્આનમાં ઉપસ્થિત નથી. દેખીતું તો એ છે કે બંને પક્ષોએ જે અમલ કર્યો તે પોતાના ઈજ્તિહાદથી કર્યો, વધુથી વધુ એવું હોઈ શકે છે કે તેમણે રસૂલે કરીમ ﷺ પાસેથી પરવાનગી લીધી હતી પરંતુ કુર્આને આ પરવાનગીને કે જે એક હદીષ હતી અલ્લાહ તઆલાનો હુકમ ઠરાવી સ્પષ્ટ કરી દીધું કે રસૂલે કરીમ ﷺને અલ્લાહ તઆલા તરફથી શરીઅતના હુકમોનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે અને જે હુકમ રસૂલે કરીમ ﷺ કરે છે તે અલ્લાહ તઆલાના હુકમમાં જ સામેલ છે, તેના ઉપર અમલ કુર્આનની આયતો ઉપરના અમલની જેમ જ ફરજ છે.

ઇજ્તિહાદી વિરોધાભાસથી બંને પક્ષોમાં કોઈને ગુનોહ નથી કહી શકતાઃ

બીજો મહત્ત્વનો સિદ્ધાંત આયતથી એ જાણ થઈ કે જે લોકો શરીઅતમાં ઈજ્તિહાદની ક્ષમતા ધરાવે છે જો તેમનો ઈજ્તિહાદ કોઈ બાબતમાં વિરોધાભાસી થઈ જાય એટલે કે એક પક્ષ જાઈઝ ઠરાવે અને બીજો નાજાઈઝ તો અલ્લાહ સમીપ આ બંને હુકમો જાઈઝ અને દુરુસ્ત હોય છે, તેમાંથી કોઈને ગુનોહ અથવા ભૂલ કહી શકાય નહીં અને તેથી તેના ઉપર નહી અનિલ મુન્કરનો કાનૂન લાગુ પાડી શકાય નહીં, કારણ કે તેમનામાંથી કોઈપણ પક્ષ શરીઅતનો ઈન્કારી નથી અને وَلِيُخْزِىَ الْفَاسِقِيْنَ માં ઝાડો કાપવાના અથવા સળગાવવાના કૃત્યનો ખુલાસો વર્ણન કરવામાં આવ્યો છે કે તે પણ ફસાદમાં દાખલ નથી બલકે કાફિરોને અપમાનિત કરવાના હેતુથી કરેલ કૃત્ય હોવાના કારણે સવાબપાત્ર છે.

મસ્અલો :

યુદ્ધની પરિસ્થિતિમાં કાફિરોના ઘરોને જમીનદોસ્ત કરવા અથવા સળગાવવા અથવા એ જ રીતે ઝાડો કે ખેતીઓનો નાશ કરવો જાઈઝ છે અથવા

નહીં તેમાં ફિક્હના ઈમામોના વિવિધ નિવેદનો છે. ઈમામે આ'ઝમ અબૂહનીફહ (રહ.) દ્વારા યુદ્ધની પરિસ્થિતિમાં આ બધા કાર્યોને જાઈઝ હોવાનું કહ્યું છે પરંતુ શૈખ ઈબ્ને હમામ (રહ.)એ ફરમાવ્યું કે તે એવા સમયે જાઈઝ છે જ્યારે કે તેના વિના કાફિરો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવો મુશ્કેલ હોય અથવા એવી પરિસ્થિતિમાં જ્યારે કે મુસલમાનોની જીત નિશ્ચિત ન હોય તો આ બધા કાર્યો એટલા માટે જાઈઝ છે કે તેનાથી કાફિરોની શક્તિ અને દબદબાને તોડવાનો હેતુ હોય છે અથવા વિજયને પ્રાપ્ત ન કરવાના સ્વરૂપમાં તેમના માલને બરબાદ કરવો પણ તેમની શક્તિને કમજોર કરવામાં સામેલ છે. *(મઝહરી)*

આયતો : (સૂરએ હશ્ર : આયત નં. ૬ થી ૧૦)

وَمَآ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ مِنْهُمْ فَمَآ اَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَّلَا رِكَابٍ وَّلٰكِنَّ
اللّٰهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهٗ عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ ۭ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۝٦ مَآ اَفَآءَ اللّٰهُ
عَلٰى رَسُوْلِهٖ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُوْلِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنِ
وَابْنِ السَّبِيْلِ ۙ كَيْ لَا يَكُوْنَ دُوْلَةًۢ بَيْنَ الْاَغْنِيَآءِ مِنْكُمْ ۭ وَمَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ
فَخُذُوْهُ ۤ وَمَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۝٧ وقف لازم
لِلْفُقَرَآءِ الْمُهٰجِرِيْنَ الَّذِيْنَ اُخْرِجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُوْنَ
فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَّيَنْصُرُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ ۭ اُولٰۗىِٕكَ هُمُ
الصّٰدِقُوْنَ ۝٨ ۚ وَالَّذِيْنَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْاِيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّوْنَ مَنْ
هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُوْنَ فِيْ صُدُوْرِهِمْ حَاجَةً مِّمَّآ اُوْتُوْا وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ
وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ڜ وَمَنْ يُّوْقَ شُحَّ نَفْسِهٖ فَاُولٰۗىِٕكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ۝٩ ۚ
وَالَّذِيْنَ جَاۗءُوْ مِنْۢ بَعْدِهِمْ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِيْنَ سَبَقُوْنَا
بِالْاِيْمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِيْ قُلُوْبِنَا غِلًّا لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا رَبَّنَآ اِنَّكَ رَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ ۝١٠ ع

તરજુમો :

અને અલ્લાહે જે માલ (ફઈનો માલ) તેમની પાસેથી પોતાના રસૂલને અપાવ્યો બસ તમે તેના ઉપર ન તો ઘોડા દોડાવ્યા અને ન જ ઊંટ અને પરંતુ અલ્લાહ પોતાના રસૂલોને જેના ઉપર ચાહે વર્ચસ્વ આપે છે અને અલ્લાહ બધું જ કરી શકે છે. (૬) અલ્લાહે જે માલ (ફઈ) પોતાના રસૂલ ઉપર વસ્તીવાળાઓ પાસેથી અપાવ્યો બસ અલ્લાહના માટે છે અને રસૂલના માટે અને સંબંધીઓ માટે અને યતીમો માટે અને મોહતાજો માટે અને મુસાફર માટે છે જેથી તમારામાંથી (માત્ર) દોલતમંદોના લેવાદેવામાં ન આવે અને રસૂલ તમને જે આપે બસ લઈ લો અને જેનાથી અટકાવે બસ છોડી દો અને અલ્લાહથી ડરતા રહો બેશક ! અલ્લાહનો અઝાબ ઘણો કઠોર છે. (૭) તે વતન છોડનારા મુફલિસો (મુહાજિરો) માટે જે પોતાના ઘરોએથી અને પોતાના માલથી કાઢવામાં આવ્યા, અલ્લાહની કૃપા શોધતા આવ્યા છે અને તેનો રાજીપો અને અલ્લાહની મદદ કરવા માટે અને તેના રસૂલની; તે લોકો જ સાચા છે. (૮) અને જે લોકો તે ઘર (મદીના)માં સ્થાન પામી રહ્યા છે અને ઈમાનમાં તેમનાથી પહેલાં, તેઓ મહોબ્બત કરે છે તેમનાથી જે તેમની પાસે વતન છોડીને આવ્યા અને તેઓ તે વસ્તુથી પોતાના દિલમાં તંગી પામતા નથી જે તેઓ(મુહાજિરો)ને આપવામાં આવે અને તેમને પોતાની જાત ઉપર અગ્રક્રમે રાખે છે અને ભલે પોતાના ઉપર ફાકા હોય અને જે પોતાના નફસને લાલચથી બચાવી ગયો તે જ લોકો છે સફળતા પામનારા. (૯) અને તે લોકો માટે જેઓ તેમના પછી આવ્યા એવું કહેતા કહેતા, હે પરવરદિગાર ! અમને મા'ફ કરી દે અને અમારા ભાઈઓને જે અમારાથી પહેલાં ઈમાનમાં દાખલ થયા અને અમારા દિલોમાં કોઈ વૈમનસ્યભાવ ઈમાનવાળાઓ માટે રાખીશ નહીં, હે અમારા પરવરદિગાર તું જ છે નરમીવાળો મહેરબાન. (૧૦)

તફસીર :

(ઉપરોક્ત જે વર્ણન થયું તે તો બનુનઝીરના પ્રાણોનો મા'મલો હતો) અને (તેમના માલની સાથે જે મા'મલો થયો તેનું વર્ણન એ છે કે) જે કંઈ અલ્લાહે

પોતાના રસૂલને તેમની પાસેથી અપાવ્યું બસ (તેમાં તેમને કોઈ મહેનત પડી નથી તેથી) તમે તેના ઉપર (એટલે કે તેના પ્રાપ્ત કરવા ઉપર) ન તો ઘોડા દોડાવ્યા અને ન જ ઊંટ (મતલબ એ કે ન તો મુસાફરી કરવાની મહેનત થઈ કારણ કે તે મદીનાથી બે માઈલના અંતરે છે અને ન જ યુદ્ધની, ફક્ત નામ પૂરતો જે મુકાબલો થયો જે ગણતરીપાત્ર નથી. –રૂહ –તેથી આ માલમાં તમારો હક વહેંચણીનો કે મિલકતનો નથી જે રીતે ગનીમતમાં હોય છે) પરંતુ અલ્લાહ તઆલા(ની ટેવ છે કે) પોતાના રસૂલોને (પોતાના દુશ્મનોમાંથી) જેના ઉપર ઈચ્છે (ખાસ રીતે) વર્ચસ્વ આપી દે છે (એટલે કે માત્ર રુઆબથી પરાજિત કરી દે છે જેમાં કોઈને કંઈ તકલીફ ઉઠાવવી પડતી નથી તેથી તે રસૂલોમાંથી અલ્લાહ તઆલાએ પોતાના રસૂલ મુહમ્મદ ﷺ ઉપર બનુનઝીર ઉપર એ જ રીતે વિજયી કર્યા તેથી તમારામાંથી કોઈનો તેમાં હક નથી, બલકે તેમાં માલિકી તરીકે સંપૂર્ણ વર્તવાનો અધિકાર તમને જ છે) અને અલ્લાહ તઆલાને દરેક વસ્તુ ઉપર સંપૂર્ણ શક્તિ છે (બસ તે જે રીતે ચાહે દુશ્મનોને પરાજિત કરે અને જે રીતે ઈચ્છે પોતાના રસૂલને અધિકાર આપે અને વર્તવા દે અને જેમકે બનુનઝીરના માલનો આ હુકમ છે, એ જ પ્રમાણે) જે કંઈ અલ્લાહ તઆલા (આ જ રીતે) પોતાના રસૂલોને બીજી વસ્તીઓના (કાફિર) લોકો પાસેથી અપાવે (જેમકે બાગે ફિદક અને એક ખયબરનો વિભાગ આ રીતે જ હાથ લાગ્યો) બસ (તેમાં પણ તમારા કોઈનો માલિકીનો હક નથી બલકે) તે (પણ) અલ્લાહનો હક છે (એટલે કે તે જે રીતે ઈચ્છે તેમાં હુકમ આપે જેમકે અન્ય બીજી વસ્તુઓમાં તેનો આ જ રીતે હક છે) અને રસૂલનો (આ હક છે કે અલ્લાહ તઆલાએ તેમને આ માલમાં માલિકી હક પોતાની મરજીથી આપી દીધો છે) અને (તમારા) સંબંધીઓનો (હક છે) અને યતીમોનો (હક છે) અને ગરીબોનો (હક છે) અને મુસાફરોનો (હક છે, એટલે કે આ બધું રસૂલ ﷺના કહેવાથી થશે અને તે સિવાય રસૂલુલ્લાહ ﷺ જેને પોતાના અભિપ્રાયથી દેવા ઈચ્છે તે પણ તેમાં સામેલ છે અને પ્રસ્તુત પ્રકારોને ખાસ રીતે વર્ણન કદાચ એટલા માટે કર્યા કે તેના વિશે એવી શંકા થઈ શકતી હતી કે જ્યારે જિહાદના યોદ્ધાઓનો આ માલમાં હક નથી તો જેઓ જિહાદમાં સામેલ પણ નથી તો તેમનો હક પણ હશે નહીં પરંતુ આયતમાં તેમનું ખાસ વર્ણન અને તેમના ખાસ પ્રકાર એટલે કે યતીમ, ગરીબ, મુસાફર વગેરે તરફ ઈશારો કરવામાં

આવ્યો કે પોતાની આવી પરિસ્થિતિના કારણે આ માલના હકદાર નબીએ કરીમ ﷺના અધિકારથી થઈ શકે છે, જિહાદમાં સામેલગીરી સાથે તેનો કોઈ સંબંધ નથી; પછી આ લક્ષણોમાં એક લક્ષણ ઝુલ્કુરબા એટલે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺના નજીકના સગાંવહાલાંઓનો પણ છે તેમને તે માલમાંથી એટલા માટે આપવામાં આવતું હતું કે આ બધા રસૂલુલ્લાહ ﷺના મદદગાર હતા, દરેક મુશ્કેલીના સમયે કામ લાગતા હતા, આ હિસ્સો રસૂલે કરીમ ﷺની વફાત પછી કપાઈ ગયો જેમકે સૂરએ અન્ફાલમાં તેનું વર્ણન આવી ચૂક્યું છે અને આ પ્રસ્તુત હુકમ એટલા માટે નક્કી કરી દેવામાં આવ્યો) જેથી તે (ફઈનો માલ) તમારા માલદારોના કબ્જામાં ન આવી જાય (જેમકે અજ્ઞાનતામાં બધા ગનીમતનો માલ અને યુદ્ધમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ વસ્તુઓ આગેવાનો ખાઈ જતા હતા અને ગરીબો બિલકુલ મહેરૂમ રહી જતા હતા તેથી અલ્લાહ તઆલાએ રસૂલે કરીમ ﷺના અભિપ્રાય ઉપર આ બાબત રાખી અને તેને કોના ઉપર વાપરવું તે પણ બતાવી દીધું કે રસૂલે કરીમ ﷺ માલિક હોવા છતાં જરૂરતમંદો અને જાહેર હિતના કાર્યો માટે વાપરી શકે છે) અને (જ્યારે એ જાણ થઈ ગઈ કે રસૂલે કરીમ ﷺના અભિપ્રાય ઉપર હોવામાં હિકમત છે તો) રસૂલ (ﷺ) તમને જે કંઈ આપે તે લઈ લો અને જે વસ્તુ(લેવા)થી તમને અટકાવે તો અટકી જાઓ (અને સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં આ જ હુકમ બધી જ પ્રવૃત્તિઓ અને હુકમોમાં પણ છે) અને અલ્લાહથી ડરો, બેશક ! અલ્લાહ તઆલા (વિરોધ કરવા ઉપર) સખત સજા આપનારો છે (અને આમ તો ફઈનો માલ સંપૂર્ણ બધા મિસ્કીનોનો હક છે પરંતુ) તે હાજતમંદ મુહાજિરોને (ખાસ રીતે) હક છે જેઓ પોતાના ઘરોએથી અને પોતાના માલથી (જબરદસ્તી અને અત્યાચારપૂર્વક) અલગ કરી દેવામાં આવ્યા (એટલે કે કાફિરોએ તેમને એટલો ત્રાસ આપ્યો કે તેઓ ઘરબાર છોડીને હિજરત કરવા મજબૂર થઈ ગયા અને આ હિજરતથી) તેઓ અલ્લાહ તઆલાની કૃપા (એટલે કે જન્નત) અને રજામંદીના ઇચ્છુક છે (કોઈ દુનિયવી સ્વાર્થ માટે હિજરત નથી કરી) અને તેઓ અલ્લાહ અને તેના રસૂલ(ના દીન)ની મદદ કરે છે (અને) આ જ લોકો (ઈમાનના) સાચા છે (વળી) તે લોકો(નો પણ હક છે) જેઓ દારુલ ઈસ્લામ (એટલે કે મદીના)માં અને ઈમાનમાં તેઓ(મુહાજિરો)ના (આવવા) પહેલાંથી સ્થાયી થઈ ચૂક્યા છે (તેનો ભાવાર્થ અન્સારી લોકો છે અને મદીનામાં

તેમનું પ્રથમ સ્થાયી થવું તો દેખીતું જ છે કે તેઓ અહીંયાંના જ નિવાસી હતા અને ઈમાનમાં પ્રથમ સ્થાયી થવાનો એવો અર્થ નથી કે આ અન્સારોનું ઈમાન બધા મુહાજિરો કરતાં જૂનું છે બલકે ભાવાર્થ એ છે કે મુહાજિરોના મદીનામાં આવવા પહેલાંથી જ આ લોકો ઈસ્લામ સ્વીકારી ચૂક્યા હતા, ભલે તેમનું ઈમાન અમુક મુહાજિરોના ઈમાન કરતાં પાછળનું હોય) જે તેમની પાસે હિજરત કરીને આવે છે (આ લોકો) મહોબ્બત કરે છે અને મુહાજિરોને (માલે ગનીમત વગેરેમાંથી) જે કંઈ મળે છે તેનાથી આ (અન્સાર લોકો મહોબ્બતના કારણે) પોતાના દિલોમાં કોઈ ઈર્ષ્યા કરતા નથી અને (બલકે તેનાથી પણ વધીને મહોબ્બત કરે છે કે ખાવા પીવા વગેરેમાં) તેમને પોતાનાથી અગ્રક્રમે રાખે છે, ભલે તેમના ઉપર ફાકા જ કેમ ન હોય ! (એટલે કે પોતે અમુક વખતે ભૂખ્યા બેસી રહે છે અને મુહાજિરોને ખવડાવે છે) અને (ખરેખર) જે લોકો પોતાના સ્વભાવને કંજૂસાઈથી સુરક્ષિત રાખી લે (જેમકે આ લોકો છે કે લાલચ અને તેના તકાદાઓ ઉપર અમલ કરવાથી અલ્લાહે તેમને પાક રાખ્યા છે) એવા જ લોકો સફળતા પામનારા છે અને તે લોકોનો (પણ આ ફઈના માલમાં હક છે) જેઓ (દારુલ ઈસ્લામમાં અથવા હિજરતમાં અથવા દુનિયામાં) તે (મુહાજિરો અને પ્રસ્તુત અન્સારો) પછી આવ્યા (અથવા આવશે) જેઓ દુઆ કરે છે કે હે અમારા પરવરદિગાર અમને બખ્શી દે અને અમારા તે ભાઈઓને (પણ) જે અમારાથી પહેલાં ઈમાન લાવી ચૂક્યા છે અને અમારા દિલોમાં ઈમાનવાળાઓ તરફથી કીનો ન થવા દેજે (આ દુઆ આગલા પાછલા બધાઓને સામેલ કરે છે) હે અમારા પરવરદિગાર તું ઘણો કૃપાળુ અને દયાળુ છે.

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

....وَمَآ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ مِنْهُمْ શબ્દ اَفَاءُ (અફાઅ્) એ فَیءُ (ફઈ)થી બન્યો છે જેનો અર્થ "પાછું આપવાનો" થાય છે અને તેથી બપોર પછી જે વસ્તુઓનો પડછાયો પૂર્વ તરફ પાછો ફરે છે તેને પણ "ફઈ" કહેવામાં આવે છે. ગનીમતનો માલ જે કાફિરો પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે તે સૌની મૂળ હકીકત એ છે કે તેમના બાગી થઈ જવાના કારણે તેમનો માલ સરકારી હકથી જપ્ત થઈ જાય છે અને તેમની મિલકતમાંથી નીકળીને ફરી એકવાર સાચા માલિક અલ્લાહ રબ્બુલ ઈજ્જત તરફ પાછો ફરે છે તેથી તેના પ્રાપ્ત થવાને اَفَاءُ (અફાઅ્)ના શબ્દથી

ઓળખાવવામાં આવ્યું, તેનો તકાદો એ હતો કે કાફિરો પાસેથી પ્રાપ્ત થનાર બધા જ પ્રકારના માલને ફઈ કહેવામાં આવે પરંતુ જે માલ જિહાદ અથવા લડાઈ દ્વારા પ્રાપ્ત થયો તેમાં માનવનું કાર્ય અને તેની મહેનત પણ એક પ્રકારે સામેલ છે તેથી તેને શબ્દ غَنِيۡمَتُ (ગનીમત)થી ઓળખાવવામાં આવ્યો છે. وَاعۡلَمُوۡا اَنَّمَا غَنِمۡتُمۡ مِّنۡ شَیۡءٍ પરંતુ જેની પ્રાપ્તિમાં જિહાદ અથવા લડાઈની પણ કોઈ જરૂર પડી ન હોય તેને "ફઈ"ના શબ્દથી ઓળખાવવામાં આવ્યું. આ આયતનો ખુલાસો એ થયો કે જે માલ જિહાદ અથવા યુદ્ધ વિના પ્રાપ્ત થયો છે તે મુજાહિદીન અથવા ગનીમતના હકદારોમાં માલે ગનીમતના કાયદા પ્રમાણે વહેંચવામાં આવશે નહીં બલકે તેનો સંપૂર્ણ અધિકાર રસૂલે કરીમ ﷺના હાથમાં હશે, જેને જેટલો ઇચ્છે આપે તથા પોતાની પાસે રાખે, અલબત્ત એ પાબંદી લગાવી દેવામાં આવી કે હકદારોના અમુક હકો નક્કી કરી દેવામાં આવ્યા કે આ માલની વહેંચણી એ જ પ્રકારોના વર્તુળમાં રહેવી જોઈએ જેનું વર્ણન આગલી આયતમાં આ રીતે થયું, مَاۤ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰی رَسُوۡلِهٖ مِنۡ اَهۡلِ الۡقُرٰی તેમાં اهلِ قرٰی (અહલે કુરા)થી ભાવાર્થ બનુનઝીર અને તેના જેવા બીજા કબીલાઓ બનુકુરયઝા વગેરે છે જેમનો માલ યુદ્ધ વિના પ્રાપ્ત થયો, આગળ આ માલના વાપરનારા અને હકદારોના પાંચ પ્રકારો બતાવવામાં આવ્યા છે તેનું વર્ણન આગળ આવે છે.

પ્રસ્તુત આયતોમાં ફઈના હકો તેના હકદારો અને તેમનામાં વહેંચણીની રીતનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. સૂરએ અન્ફાલની શરૂઆતમાં માલે ગનીમત અને ફઈનો તફાવત સ્પષ્ટ રીતે વર્ણન થઈ ચૂક્યો છે કે ગનીમત તે માલને કહેવામાં આવે છે કે જે માલ કાફિરો પાસેથી યુદ્ધ અને જિહાદના પરિણામે મુસલમાનોના હાથમાં આવે છે અને ફઈ તે માલ છે જે યુદ્ધ કે જિહાદ વિના તેમની પાસેથી પ્રાપ્ત થયો હોય, ભલે એ રીતે કે તેઓ પોતાનો માલ છોડીને નાસી જાય અથવા રાજીખુશીથી જઝિયા અથવા ખિરાજ અથવા વેપારી ટેક્ષ વગેરે દ્વારા તેમની પાસેથી પ્રાપ્ત થાય.

તેની અમુક વિગત સૂરએ અન્ફાલની શરૂઆતમાં મઆરિફુલ કુર્આનના ચોથા ભાગમાં અને વધારે વિગત એ જ સૂરએ અન્ફાલની આયત ૪૧ હેઠળ મઆરિફુલ કુર્આનના ચોથા ભાગમાં આવી ચૂકી છે.

અત્રે એ વાત ધ્યાનપાત્ર છે કે સૂરએ અન્ફાલની આયત ૪૧માં જે શબ્દ

خمش (ખમ્શ) ગનીમત વિશે આવ્યો છે તે જ શબ્દ અહીંયાં "ફઈ"ના માલ વિશે આવ્યો છે, સૂરએ અન્ફાલમાં છે وَاعْلَمُوْا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَیْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهٗ وَلِلرَّسُوْلِ وَلِذِی الْقُرْبٰی وَالْيَتَامٰی وَالْمَسَاكِيْنِ وَابْنِ السَّبِيْلِ અને બંને આયતોમાં માલના હકદારોના છ નામો વર્ણન કરવામાં આવ્યા; અલ્લાહ, રસૂલ, ઝુલ્કુરબા, યતીમ, મિસ્કીન અને મુસાફર. દેખીતું છે કે અલ્લાહ જલ્લ શા'નૂહુ તો દુનિયા અને આખિરત તથા સમગ્ર મખ્લૂકનો સાચો માલિક છે, તેનું નામ મુબારક આ હિસ્સામાં માત્ર બરકત અને એ ફાયદા માટે લેવામાં આવ્યું છે કે તેનાથી આ માલની પવિત્રતા અને શ્રેષ્ઠતા તથા હલાલ અને તય્યિબ હોવા તરફ ઈશારો થઈ જાય. હસન બસરી, કતાદહ, અતાઅ્, ઈબ્રાહીમ, શુઅ્બી (રહ.) અને તમામ વિવરણકારોનું આ જ નિવેદન છે. *(મઝહરી)*

અલ્લાહ જલ્લ શા'નૂહુના નામનું વર્ણન કરવાથી આ માલની બરકત અને શ્રેષ્ઠતા તરફ ઈશારો કઈ રીતે થયો તેનું વિગતવારનું વર્ણન સૂરએ અન્ફાલની તફસીરમાં થઈ ચૂક્યું છે જેનો ખુલાસો એ છે કે અલ્લાહ તઆલાએ અંબિયા (અલૈ.) માટે સદકહનો માલ જે મુસલમાનો પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ હલાલ ઠરાવ્યો નથી. ફરમાવ્યું, ગનીમતનો માલ અને ફઈનો માલ જે કાફિરો પાસેથી પ્રાપ્ત થાય તેના ઉપર એવી શંકા થઈ શકતી હતી કે તે રસૂલે કરીમ ﷺ માટે કઈ રીતે હલાલ થયો ? આ શંકાનું નિવારણ અલ્લાહ જલ્લ શા'નૂહુનું નામ આ સ્થળે વર્ણન કરીને એ રીતે કરવામાં આવ્યું કે વાસ્તવમાં દરેક વસ્તુનો માલિક અલ્લાહ તઆલા છે, તેણે પોતાની કૃપાથી એક ખાસ નિયમ હેઠળ માનવીને મિલકતનો હક આપ્યો છે પરંતુ જે માણસ બાગી થઈ જાય તેને સીધા માર્ગ ઉપર લાવવા માટે પ્રથમ તો અંબિયા (અલૈ.) અને આસમાની હિદાયતો મોકલવામાં આવી, જેઓ તેનાથી પણ પ્રભાવિત થયા નહીં, પછી તેમને એ હક આપવામાં આવ્યો કે ઓછામાં ઓછું ઈસ્લામી કાયદાઓના પાલનનો સ્વીકાર કરી લો અને નક્કી કરવામાં આવેલ જઝિયો કે ખિરાજ પોતાના માલમાંથી સરકારને આપો, જે લોકોએ તેમાં પણ બળવો કર્યો તો તેમના મુકાબલામાં જિહાદ અને લડાઈનો હુકમ આપવામાં આવ્યો જેનો ખુલાસો એ છે કે તેમના પ્રાણ અને માલ હવે સન્માનપાત્ર નથી, તેમનો માલ ઈલાહી હુકૂમતના હક હેઠળ જપ્ત થઈ જશે અને જિહાદ તથા કિતાલ દ્વારા જે માલ તેમની પાસેથી પ્રાપ્ત થાય તે હવે કોઈ

માણસની વ્યક્તિગત મિલકત નથી રહી બલકે સીધેસીધી અલ્લાહ તઆલાની મિલકતમાં પાછું ચાલ્યું ગયું અને શબ્દ "ફઈ"માં ભાવાર્થ તરફ આ ઈશારો પણ છે કે તેનો અસલી અર્થ "પાછા ફરવા"નો જ થાય છે. આ માલને ફઈ એટલા માટે કહેવામાં આવ્યો કે તે મૂળ માલિક અલ્લાહ તઆલાની મિલકત તરફ પાછો વાળવામાં આવ્યો, હવે તેમાં કોઈ માણસની મિલકતની કોઈ દખલગીરી નથી, ત્યાર પછી જે હકદારોને તેમાંથી જે કંઈ હિસ્સો આપવામાં આવશે તે સીધેસીધો અલ્લાહ તઆલા તરફથી હશે તેથી તે એવો જ પવિત્ર અને હલાલ હશે જેમકે પાણી અને આપમેળે ઊગી નીકળનાર ઘાસ જે સીધેસીધી અલ્લાહ તઆલા તરફથી માણસો માટે ભેટ છે અને હલાલ અને પવિત્ર છે.

ખુલાસો એ છે કે અલ્લાહ તઆલાનું નામ આ સ્થળે વર્ણન કરવાથી એ તરફ ઈશારો છે કે આ બધો માલ વાસ્તવમાં અલ્લાહ તઆલાનો છે, તેના તરફથી હકદારોને આપવામાં આવે છે, આ કોઈનો સદકહ કે ખયરાત નથી.

આ માલના હકદારો કે જેમના ઉપર આ માલ ખર્ચ કરવાનો છે તે પાંચ પ્રકારના લોકો છે; રસૂલ, ઝુલ્કુરબા, યતીમ, મિસ્કીન અને મુસાફર; આ જ પાંચ લોકો ગમીમતના ખમ્સમાંથી છે જેનું વર્ણન સૂરએ અન્ફાલમાં આવ્યું છે અને આ જ પાંચ પ્રકારો ફઈના માલમાં પણ છે અને બંનેનો હુકમ એ છે કે આ બધો માલ વાસ્તવમાં રસૂલે કરીમ ﷺ અને આપ ﷺ પછી તેમના ખલીફાઓના સંપૂર્ણ અધિકારમાં હોય છે, તે ઈચ્છે તો તે બધા માલને બધા મુસલમાનોના લાભાર્થે રોકી લે અને બયતુલ માલમાં જમા કરાવી દે અને કોઈને કંઈ ન આપે અને ઈચ્છે તો વહેંચણી કરી દે. અલબત્ત વહેંચણી કરવામાં આવે તો આ પાંચ પ્રકારોના વર્તુળમાં કરવામાં આવે. *(કુર્તુબી)*

ખુલફાએ રાશિદીન (રદિ.) અને બીજા સહાબએ કિરામ (રદિ.)ના અમલથી સાબિત થયું કે રસૂલે કરીમ ﷺના સમયકાળમાં તો ફઈનો માલ આપ ﷺના અધિકારમાં હતો, આપ ﷺની કોઠાસૂઝ પ્રમાણે ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો, તેમના પછી તેમના ખુલફા (રદિ.)ના અધિકાર અને કોઠાસૂઝ ઉપર અવલંબિત રહ્યો.

પછી રસૂલે કરીમ ﷺનો જે હિસ્સો આ માલમાં રાખવામાં આવ્યો હતો

આપ ﷺની વફાત પછી તે ખતમ થઈ ગયો, નજીકના સગાંઓને આ માલમાંથી આપવાના બે કારણો હતા. એક રસૂલે કરીમ ﷺની મદદ એટલે કે ઈસ્લામી કામોમાં રસૂલે કરીમ ﷺની મદદ કરવી, આ આધારે ઝુલ્કુરબા એટલે કે નબી ﷺના નજીકના સગાંઓ કે જેઓ માલદાર હતા તેમને પણ આમાંથી હિસ્સો આપવામાં આવતો હતો.

બીજું એ કે રસૂલે કરીમ ﷺના નજીકના સગાંઓ ઉપર સદકહનો માલ હરામ કરવામાં આવ્યો છે તો તેમનામાંના ગરીબ અને મિસ્કીનોને સદકહના બદલામાં ફઈના માલમાંથી ભાગ આપવામાં આવતો હતો, રસૂલે કરીમ ﷺની વફાત પછી મદદનો ક્રમ સમાપ્ત થઈ ગયો તો આ કારણ બાકી રહ્યું નહીં તેથી ઝુલ્કુરબાના માલદારોનો હિસ્સો પણ રસૂલે કરીમ ﷺના હિસ્સાની જેમ સમાપ્ત થઈ ગયો, અલબત્ત તેમનામાંના ગરીબોનો હિસ્સો તેમની ગરીબીના સ્વરૂપ પ્રમાણે આ માલમાં બાકી રહ્યો અને તેઓ આ માલમાં બીજા ફકીરો અને ગરીબોના મુકાબલામાં અગ્રક્રમે રાખવામાં આવશે. (હિદાયા) આ બાબતની સંપૂર્ણ વિગત સૂરએ અન્ફાલમાં આવી ચૂકી છે.

كَيْلَا يَكُوْنَ دُوْلَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَآءِ مِنْكُمْ માં શબ્દ دُوْلَةٌ بِضَمِّ دَالْ (દૂલતુ બ ઝમ્મે દાલ) તે માલને કહેવામાં આવે છે જેની પરસ્પર લેણદેણ કરી શકાય. (કુર્તુબી) આયતનો અર્થ એ છે કે ફઈના માલના હકદારો એટલા માટે નક્કી કરી દીધા જેથી આ માલ તમારા માલદારો અને તવંગરોમાં ફરનારી દોલત ન બની જાય. તેમાં ઈશારો અજ્ઞાનતાકાળના તે કુરિવાજને સમાપ્ત કરવા તરફ છે જેમાં આ પ્રકારના માલ ઉપર માલદારો પોતે કબ્જો જમાવી માલિક થઈ જતા હતા, ગરીબો અને મિસ્કીનોના હકમાં તેમાં કોઈ હિસ્સો રહેતો ન હતો.

દોલતની વહેંચણી ઉપર ઇસ્લામના કાયદા કાનૂનની સમવાચી વ્યવસ્થાઃ

અલ્લાહ રબ્બુલ આલમીન સમગ્ર દુનિયાનો પરવરદિગાર છે, તેની મખ્લૂક હોવાની હેસિયતથી માનવ જરૂરિયાતમાં બધા માનવીઓને સરખો હક છે, તેમાં મો'મિન અને કાફિરનો કોઈ તફાવત નથી. કુટુંબ કે જ્ઞાતિ કે અમીર અને ગરીબની કોઈ વિશેષતા નથી. અલ્લાહ તઆલાએ દુનિયામાં દોલતની વહેંચણીનો મોટો ભાગ જે માનવની પ્રાકૃતિક અને મૂળ જરૂરિયાતો ઉપર આધારિત છે તેની

વહેંચણી પોતે પોતાના કુદરતી કાનૂન હેઠળ એ રીતે રાખી કે તેનાથી દરેક વર્ગ, દરેક પ્રદેશ બધા જ કમજોર અને શક્તિશાળી સરખો લાભ ઉઠાવી શકે, એવી વસ્તુઓને અલ્લાહ જલ્લ શા'નૂહુએ પોતાની ઉચ્ચ હિકમત વડે સામાન્ય માણસને મળી શકે અને તેના ઉપર કબ્જો રાખી શકે એ પ્રમાણે બનાવી છે કે કોઈની મજાલ નથી કે તેના ઉપર વ્યક્તિગત કબ્જો જમાવી શકે, જેમકે હવા, અવકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહો, તારાઓનો પ્રકાશ, વાતાવરણમાં પેદા થનાર વાદળો, તેનો વરસાદ; આ બધી વસ્તુઓ એવી છે કે તેના વિના માનવી થોડો સમય પણ જીવીત રહી શકતો નથી. આ બધાને અલ્લાહ સુબ્હાનહુ વ તઆલાએ એવા સર્વસામાન્ય બનાવી દીધા કે કોઈ મોટામાં મોટી સરકાર કે શક્તિ પણ તેના ઉપર કબ્જો જમાવી શકતી નથી. આ વસ્તુઓ અલ્લાહ તઆલાની મખ્લૂકને દરેક સ્થળે સરખી મળે છે.

જરૂરિયાતની વસ્તુઓનો બીજો પ્રકાર જમીનથી નીકળનાર પાણી અને ખાવાપીવાની વસ્તુઓ છે, જો કે તે એટલી સર્વસામાન્ય નથી પરંતુ ઈસ્લામી કાયદા પ્રમાણે પહાડો અને વસ્તીવિહોણા જંગલો તથા કુદરતી ઝરણાઓ બધાની સામૂહિક મિલકતને છોડીને એક ખાસ કાનૂન હેઠળ અમુક અમુક માણસોને જમીનના અમુક હિસ્સાઓ ઉપર મિલકતનો જાઈઝ હક પણ આપવામાં આવ્યો છે અને નાજાઈઝ કબ્જો તથા ભોગવટો જમાવનાર પણ જમીન ઉપર કબ્જો જમાવી દે છે પરંતુ કુદરતી રીતે જમીનના લાભો કોઈ મોટો મૂડીવાદી પણ ગરીબો, ખેડૂતો અને મજૂરોના સાથ વિના પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો, એટલા માટે એક પ્રકારે કબ્જો હોવા છતાં તેમાં બીજા કમજોર ગરીબોનો હિસ્સો દેવા તે મજબૂર છે.

ત્રીજો પ્રકાર સોનું, ચાંદી, રૂપિયા, પૈસા વગેરે સ્થાવર મિલકતો છે જે મૂળ અને પ્રાકૃતિક જરૂરિયાતોમાં સામેલ નથી પરંતુ અલ્લાહ તઆલાએ તેને બધી જરૂરિયાતો પ્રાપ્ત કરવાનું માધ્યમ બનાવેલ છે અને આ વસ્તુઓ ખાસ કાનૂન હેઠળ ખાનગી મિલકત બનતી હોય છે અને તે માલિકીની વિવિધ રીતો થકી એકબીજા તરફ અદલા બદલી થતી રહે છે અને એ રીતે તે બધા માણસોમાં વ્યવસ્થિત રીતે ફરતી રહે તો કોઈ માણસ નાગો ભૂખો નથી રહી શકતો પરંતુ એવું થાય છે કે માલથી માત્ર પોતે જ લાભ ઉઠાવીએ, બીજાઓ સુધી તેનો લાભ

ન પહોંચે, આ કંજૂસી અને બખીલી તથા લાલચે દુનિયામાં મૂડીવાદ અને માલની પૂજાની જૂની અને નવી ઘણી બધી પદ્ધતિઓ શોધી કાઢી છે જેના દ્વારા આ માલની હેરાફેરી માત્ર મૂડીવાદીઓ અને મોટા લોકોના હાથો સુધી મર્યાદિત થઈને રહી ગઈ, સામાન્ય ગરીબો, જરૂરતમંદો તેનાથી વંચિત થઈ ગયા, જેના પરિણામે દુનિયામાં કૉમ્યુનિઝમ અને સોસ્યાલિઝમ જેવી અયોગ્ય વિચારસરણીઓએ જન્મ લીધો.

ઈસ્લામી કાયદાએ એક બાજુ તો વ્યક્તિગત મિલકતને એટલું સન્માન બખ્શ્યું કે એક વ્યક્તિને તેના પ્રાણ બરાબર અને પ્રાણને બયતુલ્લાહના સન્માન બરાબર ઠરાવી દીધો, તેના ઉપર કોઈનો નાજાઈઝ કબ્જો કે ભોગવટો ખૂબ સખત રીતે રોક્યો અને બીજી બાજુ જે હાથ તેના તરફ નાજાઈઝ રીતે વધ્યો તે હાથને કાપી નાંખવામાં આવ્યો. ત્રીજી બાજુ એવા બધા જ દરવાજાઓ બંધ કરી દીધા જે કુદરતી સ્ત્રોતોથી પ્રાપ્ત થનારી વસ્તુઓ ઉપર કોઈ ખાસ વ્યક્તિ કે સમૂહ કબ્જો કરીને બેસી જાય અને સામાન્ય જનતાને તેનાથી વંચિત કરી દે.

આર્થિક ઉપાર્જનની પદ્ધતિઓમાં વ્યાજ, સટ્ટાખોરી અને જુગાર એવી વસ્તુઓ છે જેના દ્વારા દોલત સમેટીને માત્ર અમુક લોકોના સીમિત વર્તુળમાં રહી જાય છે, આ બધાને સખત હરામ ઠરાવીને બધા જ વ્યવહારોમાં એટલે કે વેપાર અને ભાડાપટા વગેરેમાં તેના મૂળિયાં કાપી નાંખવામાં આવ્યા અને જે દોલત કોઈ વ્યક્તિ પાસે જાઈઝ પદ્ધતિથી એકઠી થઈ હોય તેમાં પણ ગરીબો અને ફકીરોના હકો ઝકાત, ઉશ્ર, સદકએ ફિત્ર, કફ્ફારાની રકમ વગેરે શુદ્ધ ફરજોના સ્વરૂપમાં અને તેનાથી વિશેષ રાજી ખુશીના સ્વરૂપમાં કાયમ કરવામાં આવ્યું અને આ બધા ખર્ચ પછી પણ જે કંઈ માણસના મૃત્યુ સુધી બાકી રહી ગયું તેને એક ખાસ હિકમતપૂર્ણ કાયદા પ્રમાણે વહેંચી દેવામાં આવ્યું, તેનો હકદાર તે મૃત્યુ પામેલાના સગાંવહાલાંઓમાં સૌથી નજીકનો સગો પછી દૂરનો સગો એ સિદ્ધાંત બનાવી દેવામાં આવ્યો. તેને સામાન્ય ફકીરો અને ગરીબોમાં વહેંચી દેવાનો કાયદો એટલા માટે ન બનાવ્યો કે એવું થયું હોત તો મૃત્યુ પામનાર પોતાના મરતાં પહેલાં જ તેને યોગ્ય કે અયોગ્ય ઠેકાણે ખર્ચ કરીને ફારેગ થઈ જવાની દિલી ઈચ્છા ધરાવતો હોત, પોતાના જ સંતાનો અને નજીકના સગાંઓને આ માલ મળવાનો છે એવું વિચારીને તેના દિલમાં આવી ધારણા બંધાવા પામશે નહીં.

આ પદ્ધતિ તો આર્થિક ઉપાર્જનમાં સામાન્ય પદ્ધતિઓમાં માલ દોલતને એક જગ્યાએ સંગ્રહ થઈ જવાથી બચાવવા માટે અપનાવવામાં આવી. દોલત પ્રાપ્ત થવાની બીજી પદ્ધતિ યુદ્ધ અને જિહાદ છે, તેનાથી પ્રાપ્ત થનાર માલમાં તે શરઈ વહેંચણી નક્કી કરી જેનું વર્ણન સૂરએ અન્ફાલમાં થોડું આવી ચૂક્યું છે અને થોડું આ સૂરતમાં થયું છે. તે લોકો કેટલા બુદ્ધિહીન છે જેઓ ઈસ્લામની આ ન્યાયપૂર્ણ અને હિકમતયુક્ત વ્યવસ્થાને છોડીને નવા નવા અખતરાઓ અને વિચારસરણીઓ અપનાવીને જગતની શાંતિને બરબાદ કરી રહ્યા છે.

આ مَا اٰتَاكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا وَاتَّقُوا اللّٰهَ.... આયત જો કે ફઈના માલની વહેંચણી વિશે આવી છે અને તેના સંદર્ભમાં તેનો યોગ્ય ભાવાર્થ એ છે કે ફઈના માલમાં જો કે અલ્લાહ તઆલાએ હકદાર વર્ગોનું વર્ણન કરી દીધું છે પરંતુ તેમનામાં કોને અને કેટલું આપવું તે નક્કી કરવું રસૂલે કરીમ ﷺની મુન્સફી ઉપર રાખ્યું છે, એટલા માટે મુસલમાનોને આ આયતમાં સૂચના આપવામાં આવી કે જેને જેટલું રસૂલે કરીમ ﷺ આપે તેનાથી રાજી થઈને લઈ લે અને જો ન આપે તો તેની ચિંતામાં ન પડે, આગળ તેને اِتَّقُوا اللّٰه (ઈત્તકુલ્લાહ)ના હુકમ સાથે જોડી દીધું કે જો આ બાબતે કોઈ ખોટો હિલો હવાલો બનાવીને વધારે લઈ પણ લીધું તો અલ્લાહ તઆલાને બધી જ ખબર છે અને તે તેની સજા આપશે.

રસૂલે કરીમ ﷺનો હુકમ કુર્આનના હુકમની જેમ વાજિબ છે :

આયતના શબ્દો સર્વસામાન્ય છે, માત્ર માલ સાથે ખાસ નથી બલકે તેમાં હુકમો પણ સામેલ છે તેથી સામાન્ય અંદાજમાં આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે જે કોઈ હુકમ અથવા માલ અથવા અન્ય કોઈ વસ્તુ રસૂલે કરીમ ﷺ કોઈને આપી દે તો તે તેણે લઈ લેવું જોઈએ અને તેના પ્રમાણે અમલ કરવા તૈયાર થઈ જવું જોઈએ અને જે વસ્તુથી અટકાવે તેનાથી અટકી જવું જોઈએ.

સહાબએ કિરામ ﷺએ આ જ સામાન્ય અર્થ અપનાવીને રસૂલે કરીમ ﷺના દરેક હુકમને આ આયતની બીનાએ કુર્આનનો જ હુકમ અને તેના ઉપર અમલ કરવો વાજિબ હોવાનું ઠરાવ્યું છે. કુર્તુબીએ લખ્યું છે કે આ આયતમાં آتٰی (આતા)ના મુકાબલામાં نَهٰی (નહા)નો શબ્દ આવ્યો છે તેનાથી જાણ થાય છે કે

آتٰی (આતા)નો અર્થ અહીંયાં اَمَرَ (અમર) છે, એટલે કે હુકમ જે نَهٰى (નહા)નો સાચો વિરુદ્ધાર્થી છે અને કુર્આને કરીમે نَهٰى (નહા)ના મુકાબલામાં اَمَرَ (અમર)ના શબ્દને છોડીને اٰتٰی નો શબ્દ અપનાવ્યો છે, કદાચ એટલા માટે જેથી જે વિષયના સંદર્ભમાં આ આયત આવી છે એટલે કે "ફઈ"ના માલની વહેંચણી તો તેના ઉપર પણ આ આયતનો વિષય સામેલ રહે.

હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ (રદિ.)એ એક વ્યક્તિને અહેરામની હાલતમાં સીવેલા કપડાં પહેરેલો જોયો તો હુકમ આપ્યો કે આ કપડાં ઉતારી દો, તે વ્યક્તિએ કહ્યું કે તેના વિશે મને કુર્આનની કોઈ આયત બતાવી શકો છો જેમાં સીવેલા કપડાં પહેરવાની મનાઈ હોય ? હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદ (રદિ.)એ કહ્યું, હા એ આયત હું બતાવું છું; પછી આ આયત ...مَاۤ اٰتٰکُمُ الرَّسُوۡلُ પઢીને સંભળાવી દીધી. ઈમામ શાફઈ (રહ.)એ એક વખતે લોકોને કહ્યું કે હું તમારા દરેક સવાલનો જવાબ કુર્આને કરીમથી આપી શકું છું, પૂછો જે કંઈ પૂછવું હોય તે ! એક વ્યક્તિએ વિનંતી કરી કે એક વ્યક્તિએ અહેરામની હાલતમાં ભમરો મારી નાંખ્યો તો તેનો શું હુકમ છે ? ઈમામ શાફઈ (રહ.)એ આ જ આયત ...مَاۤ اٰتٰکُمُ الرَّسُوۡلُ તિલાવત કરીને હદીષથી તેનો હુકમ વર્ણન કર્યો.

(કુર્તુબી)

لِلۡفُقَرَآءِ الۡمُهٰجِرِیۡنَ આ અમુક આયતોમાં અંતિમ રુકૂઅ્ સુધી મુહાજિર અને અન્સાર ફકીરો અને તેમના પછી આવનાર સામાન્ય ઉમ્મતના લોકોનું વર્ણન છે, નહ્વી વ્યાકરણના આધારે لِلۡفُقَرَآءِ (લિલ્ ફુકરાઅ્-ફકીરો, મિસ્કીનો)ને لِذِی الۡقُرۡبٰی (લિઝિલ્કુરબા-નજીકના સગાંઓ)ની જગ્યાએ હોવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું જે આનાથી આગલી આયતમાં પ્રસ્તુત છે. (મઝહરી) અને આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે પાછલી આયતમાં જે સામાન્ય યતીમ, મિસ્કીનો અને મુસાફરોને તેમની ગરીબી અને ફકીરીની બીનાએ ફઈના માલના હકદાર હોવામાં સામેલ કરવામાં આવ્યા છે આ આયતમાં તેમનો વધારે ખુલાસો એ રીતે કરવામાં આવ્યો છે કે જો કે આ માલમાં બધા જ ફકીરો, મિસ્કીનો, હકદાર છે પરંતુ પછી તેમાં પણ આ લોકો અન્ય બધા લોકો કરતાં અગ્રક્રમે છે જેમની દીની સેવાઓ તથા વ્યક્તિગત ગુણો અને લક્ષણો જાણીતા છે.

સદકહના માલમાં નેક લોકો તથા દીની સેવાઓ આપનાર જરૂરિયાતમંદોને અગ્રક્રમે રાખવામાં આવે :

જાણ થાય છે કે સદકહનો માલ ખાસ કરીને ફઈનો માલ જો કે સામાન્ય મુસ્લિમ ફકીરોની જરૂરિયાત પૂરી કરવા માટે છે પરંતુ તેમાં પણ નેક અને દીનદાર લોકો ખાસ કરીને દીની સેવાઓ આપનાર વિદ્યાર્થીઓ, આલિમોને બીજાઓ કરતાં અગ્રક્રમે રાખવામાં આવે તેથી ઈસ્લામી સરકારોમાં તા'લીમ અને તબ્લીગ તથા મખ્લૂકની સુધારણામાં પ્રવૃત્ત ઉલમા, મુફતીઓ, કાઝીઓ વગેરેને તેમના ગુજરબસર માટેનો ખર્ચ ફઈના માલમાંથી આપવાનો રિવાજ હતો, કારણ કે આ આયતોમાં સહાબએ કિરામ (રદિ.)ને પ્રથમ બે વર્ગોમાં કાયમ કરવામાં આવ્યા, એક મુહાજિરો જેમણે સૌથી પહેલાં ઈસ્લામ કબૂલ કર્યો અને રસૂલે કરીમ ﷺ માટે મોટી કુર્બાનીઓ રજુ કરી અને ઈસ્લામ માટે ઘણી તકલીફો વેઠી, અંતે માલ અને જાયદાદ, વતન અને બધા જ સગાં સંબંધીઓને છોડીને મદીના તય્યિબહ તરફ હિજરત કરી અને બીજા મદીનાના અન્સારો છે જેમણે રસૂલે કરીમ ﷺ અને આપ ﷺની સાથે આવનાર મુહાજિરો સાથે ભેગા થવાથી પોતાને દુનિયાના વિરોધી બનાવી દીધા અને તે લોકોએ એવી મહેમાનગતી કરી કે જેનું દષ્ટાંત દુનિયામાં જોવા નથી મળતું, આ બંને વર્ગો પછી ત્રીજો વર્ગ તે મુસલમાનોનો ઠરાવવામાં આવ્યો જેઓ સહાબએ કિરામ (રદિ.) પછી ઈસ્લામ લાવ્યા અને તેમના પગલે ચાલ્યા જેમાં કયામત સુધી આવનાર બધા મુસલમાનો સામેલ છે. આગળ આ ત્રણે વર્ગોની અમુક શ્રેષ્ઠતા અને ગુણલક્ષણો તથા દીની સેવાઓનું વર્ણન છે.

મુહાજિરોના ગુણલક્ષણો :

اَلَّذِيْنَ اُخْرِجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُوْنَ فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَّيَنْصُرُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصّٰدِقُوْنَ તેમાં મુહાજિરોનો પ્રથમ ગુણ એ વર્ણન કર્યો કે તેમને તેમના વતન અને માલ તથા જાયદાદથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા, એટલે કે મક્કાના કાફિરોએ માત્ર એ ગુનાહમાં તેમને કાઢી મૂક્યા કે આ લોકો મુસલમાન થઈ ગયા તથા રસૂલે કરીમ ﷺના હિમાયત કરનાર અને મદદગાર થઈ ગયા હતા તેમના ઉપર અનેક પ્રકારના અત્યાચાર કર્યા, એટલે સુધી કે તેઓ પોતાના વતન અને માલ જાયદાદ છોડીને હિજરત

કરવા મજબૂર થઈ ગયા. અમુક લોકો ભૂખથી મજબૂર થઈને પેટ ઉપર પથ્થર બાંધી લેતા હતા અને અમુક લોકો ઠંડીનો સામાન ન હોવાના કારણે જમીનમાં ખાડો ખોદી તેમાં ઠંડીથી બચતા હતા. *(મઝહરી, કુર્તુબી)*

એક મહત્ત્વનો મસ્અલોઃ મુસલમાનોના માલ ઉપર કાફિરોના કબ્જાનો હુકમઃ

આ આયતમાં મુહાજિરોને فقرا (ફુકરા) કહેવામાં આવ્યા છે અને ફકીર તે વ્યક્તિ છે જેની મિલકતમાં કંઈ જ ન હોય અથવા ઓછામાં ઓછું નિસાબ પ્રમાણે કોઈ વસ્તુ ન હોય, જ્યારે કે મુહાજિર લોકોમાંથી ઘણા મક્કા મુકર્રમહમાં માલ અને જાયદાદ ધારણ કરતા હતા, જો હિજરત પછી પણ તે માલ તેમની મિલકતમાં હોત તો તેમને ફકીર કહેવું યોગ્ય ન હતું. કુર્આને કરીમે તેમને ફુકરા કહીને એ તરફ ઈશારો કર્યો કે હિજરત પછી જે જાયદાદ અને માલ તેઓ મક્કામાં છોડી આવ્યા હતા કાફિરોએ તેના ઉપર કબ્જો કરી લીધો, તે તેમની મિલકતમાંથી નીકળી ગયો.

આ જ કારણે ઈમામે આ'ઝમ અબૂહનીફહ (રહ.) અને ઈમામ માલિક (રહ.)એ કહ્યું કે જો મુસલમાન કોઈ જગ્યાએ હિજરત કરીને ચાલ્યા આવે અને તેમના માલ અને જાયદાદ ઉપર કાફિરોનો કબ્જો થઈ જાય અથવા અલ્લાહ ન ચાહે તેઓ કોઈ દારુલ ઈસ્લામ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરીને મુસલમાનોના માલ અને જાયદાદ છીનવી લે તો આ માલ અને જાયદાદ કાફિરોના સંપૂર્ણ માલિકીપણાના કબ્જા પછી તેમની જ મિલકત થઈ જાય છે, તેના ખરીદ વેચાણ અને વપરાશમાં શરીઅતના કાયદા લાગુ પડે છે. હદીષની રિવાયતોથી પણ તેનું સમર્થન થાય છે. તફસીરે મઝહરીમાં આ સ્થળે તે બધી રિવાયતો નકલ કરી છે.

બીજો ગુણ મુહાજિરોનો આ આયતમાં આ વર્ણન કર્યો છે, يَبْتَغُوْنَ فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا એટલે કે તેમના ઈસ્લામમાં દાખલ થવાનો પછી માલ અને વતન છોડીને હિજરત કરી જવાનો કોઈ દુનિયવી સ્વાર્થ ન હતો, બલકે અલ્લાહ તઆલાની કૃપા અને ખુશી હેતુ હતી જેનાથી તેમની નિખાલસતાની વિશેષતા જાણ થઈ. શબ્દ فَضْل (ફઝ્લ) સામાન્ય રીતે દુનિયવી નેઅ્મત માટે અને رِضْوَانٌ (રિદ્વાન) આખિરતની નેઅ્મત માટે બોલવામાં આવે છે તેથી ભાવાર્થ એ થયો કે આ લોકોએ પોતાના બધા જ પાછલા માલ સામાન અને રાહતની વસ્તુઓ

મકાન, જાયદાદ વગેરે તો છોડી દીધું હવે દુનિયવી જરૂરિયાતો પણ અને આખિરતની નેઅ્મતો પણ માત્ર ઈસ્લામની છત્રછાયામાં હેતુ સ્વરૂપે હતી અને દુનિયાની જિંદગીની જરૂરિયાતો પણ અલ્લાહ અને રસૂલુલ્લાહ ﷺની ખુશી હેઠળ પ્રાપ્ત કરવાનો હેતુ હતો.

ત્રીજો ગુણ મુહાજિર લોકોનો આ વર્ણન કર્યો, وَيَنْصُرُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ એટલે કે આ બધા કામો તેમણે એટલા માટે અપનાવ્યા કે અલ્લાહ અને તેના રસૂલની મદદ કરે. અલ્લાહ તઆલાની મદદથી ભાવાર્થ તેના દીનની મદદ છે જેમાં તેમણે આશ્ચર્યજનક કુરબાનીઓ રજુ કરી.

ચોથો ગુણ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصّٰدِقُوْنَ એટલે કે આ જ તે લોકો છે જેઓ નિવેદન અને પ્રવૃત્તિમાં સાચા છે. ઈસ્લામનો કલિમો પઢીને જે કરાર અલ્લાહ અને રસૂલ ﷺ સાથે કર્યો હતો તેમાં બિલકુલ પૂરા ઊતર્યા. આ આયતે બધા જ મુહાજિર સહાબા (રદિ.)ના સાચા હોવાનું જાહેર એ'લાન કરી દીધું, જે વ્યક્તિ તેમનામાંથી કોઈને જૂઠો ઠરાવે તે મુસલમાન હોઈ શકતો નથી કારણ કે તે આ આયતનો ઈન્કારી છે નઊઝુબિલ્લાહ. રવાફિઝ લોકો કે જેઓ સહાબએ કિરામ (રદિ.)ને મુનાફિક કહે છે તેઓ આ આયતને ઉઘાડી રીતે જૂઠાડે છે, તે મુહાજિર લોકોને અલ્લાહ અને રસૂલ ﷺની નિકટતાનું એવું સ્થાન પ્રાપ્ત હતું કે પોતાની દુઆઓમાં અલ્લાહ તઆલા પાસે મુહાજિરોના ફકીરોનો વસીલો આપીને રસૂલે કરીમ ﷺ દુઆ કરતા હતા. *(રવાહુલ બગવી, મઝહરી)*

અન્સાર (રદિ.)ની વિશેષતાઓ :

....وَالَّذِيْنَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْاِيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ માં શબ્દ تَبَوُّءٌ (તબવ્વુઊન)નો અર્થ ઠેકાણું બનાવવાનો થાય છે અને دَارٌ (દાર)નો ભાવાર્થ دَارِ هِجْرَتُ (દારે હિજરત) એટલે કે دَارِ اِيْمَانُ (દારે ઈમાન) છે, જે મદીના તય્યિબહ છે.

મદીના તય્યિબહની એક ખાસ વિશેષતા :

હઝરત ઈમામ માલિક (રહ.) મદીના તય્યિબહને એક સ્વરૂપે બાકી દુનિયાના બધા શહેરો કરતાં શ્રેષ્ઠ ઠરાવતા હતા. ફરમાવતા હતા કે દુનિયાના બધા શહેરો અને દેશો જ્યાં ઈસ્લામ પહોંચ્યો અને ફેલાયો બધા જિહાદ દ્વારા ફતેહ થયા છે એટલે સુધી કે મક્કા મુકર્રમહ પણ, જ્યારે મદીના તય્યિબહ એ માત્ર ઈમાનથી ફતેહ થયું છે.

આ આયતમાં تَبَوَّءُ (તબવ્વુઅ્) હેઠળ دَارُ (દાર)ની સાથે ઈમાનનું પણ વર્ણન કર્યું છે જ્યારે કે ઠેકાણું મેળવવાનો સંબંધ કોઈ સ્થળ અથવા સ્થાન સાથે હોય છે. ઈમાન કોઈ એવી વસ્તુ નથી જેમાં ઠેકાણું મેળવી શકાય તેથી અમુક લોકોએ કહ્યું છે કે અહીંયાં એક શબ્દ સુષુપ્ત છે, એટલે કે اَخْلَصُوْا અથવા تَمَكَّنُوْا તેનો ભાવાર્થ એ થશે કે અહીંયાં તે લોકો છે જેમણે દારુલ હિજરત (હિજરતના સ્થાન)માં ઠેકાણું બનાવ્યું અને ઈમાનમાં નિખાલસ અને મજબૂત થયા. હવે એવું પણ હોઈ શકે છે કે અહીંયાં રૂપક સ્વરૂપે ઈમાનને એક સુરક્ષિત મકાન સાથે સરખાવીને તેમાં શરણાર્થી બની જવાનું વર્ણન થયું હોય અને શબ્દ مِنْ قَبْلِهِمْ એટલે કે "મુહાજિરોથી પહેલાં"નો ભાવાર્થ એ છે કે તે મદીનાના અન્સારોની વિશેષતા છે કે જે શહેર અલ્લાહ તઆલા સમીપ દારુલ હિજરત અને દારુલ ઈસ્લામ બનનારું હતું તેમાં તે લોકોનો નિવાસ અને વસવાટ મુહાજિરોથી પહેલાં થઈ ચૂક્યો હતો અને મુહાજિરોના અહીંયાં આવતા પહેલાં જ આ લોકો ઈમાન સ્વીકારીને તેમાં પરિપક્વ થઈ ગયા.

અન્સાર (રદિ.)નો બીજો ગુણ આ આયતમાં આ વર્ણન કરવામાં આવ્યો છે, يُحِبُّوْنَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ એટલે કે આ લોકો તેમની સાથે મહોબ્બત રાખે છે જેઓ હિજરત કરીને તેમના શહેરમાં ચાલ્યા આવ્યા છે જે સામાન્ય દુનિયાના માણસોના સ્વભાવથી વિપરીત છે. આવા ઉજ્જડ, સુક્કા પ્રદેશમાં ગરીબીમાં સબડતા લોકોને પોતાના ત્યાં સ્થાન આપવું કોણ પસંદ કરે છે ? દરેક જગ્યાએ દેશી અને વિદેશીનો સવાલ ઊભો થાય છે પરંતુ આ અન્સાર (રદિ.)એ માત્ર એટલું જ કર્યું નહીં કે તે લોકોને પોતાની વસ્તીમાં સ્થાન આપ્યું બલકે પોતાના મકાનોમાં વસાવ્યા અને પોતાના માલમાંથી હિસ્સો આપ્યો અને એવી ઈજ્જત અને સન્માન સાથે તેમનું સ્વાગત કર્યું કે એક એક મુહાજિરને પોતાની પાસે સ્થાન આપવા માટે કેટલાય અન્સાર (રદિ.)ની દરખાસ્તો આવી, એટલે સુધી કે ચિટ્ઠીઓ નાંખવી પડી, ચિટ્ઠી દ્વારા જે મુહાજિર જે અન્સારી (રદિ.)ના ભાગ આવ્યા તે તેમને સોંપવામાં આવ્યા. *(મઝહરી)*

અન્સાર (રદિ.)નો ત્રીજો ગુણ આ વર્ણન કરવામાં આવ્યો, وَلَا يَجِدُوْنَ فِىْ صُدُوْرِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا اُوْتُوْا આ વાક્યનો સંબંધ તે ખાસ ઘટના સાથે છે જે

બનુનઝીરના દેશનિકાલો થવાના અને તેમના બગીચાઓ અને મકાનો ઉપર મુસલમાનોનો કબ્જો થવાના સમયે બની હતી.

બનુનઝીરના માલની વહેંચણીની એક ઘટના :

વાત એમ હતી કે જ્યારે આ આયતમાં "ફઈ"ના માલની વહેંચણી મુહાજિર અને અન્સાર વગેરેમાં કરવાનો અધિકાર નબીએ કરીમ ﷺને આપવામાં આવ્યો, આ તે વખત હતો કે મુહાજિરો પાસે ન તો પોતાનું કોઈ મકાન હતું, ન જ જાયદાદ. તે લોકો અન્સારોના મકાનોમાં રહેતા હતા અને તેમના જ માલ જાયદાદમાં મહેનત મજૂરી કરીને ગુજરબસર કરતા હતા, જ્યારે બનુનઝીર અને બનુ કેનકાઅ્નો માલ ફઈ સ્વરૂપે મુસલમાનોને પ્રાપ્ત થયો તો રસૂલે કરીમ ﷺએ મદીનાના અન્સારોના સરદાર ષાબિત બિન કૈસ બિન શમાસ (રદિ.)ને બોલાવીને કહ્યું કે પોતાની કોમ અન્સારને મારી પાસે બોલાવો. તેમણે પૂછ્યું, યા રસૂલુલ્લાહ ﷺ ! અન્સારના પોતાના કબીલા ખઝરજને અથવા બધા જ અન્સાર ? રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું, બધાને જ બોલાવવાના છે. આ લોકો બધા એકઠા થઈ ગયા તો રસૂલે કરીમ ﷺએ એક વકતવ્ય આપ્યું જેમાં અલ્લાહના વખાણ પછી મદીનાના અન્સારોની એ વાત ઉપર તારીફ અને વખાણ કર્યા કે તેમણે જે વ્યવહાર પોતાના મુહાજિર ભાઈઓ સાથે કર્યો તે ખરેખર ખૂબ મોટી હિંમત અને ઈરાદાનું કામ હતું, ત્યારબાદ રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે અલ્લાહ તઆલાએ બનુનઝીરનો માલ તમને લોકોને આપ્યો છે જો તમે ઈચ્છો તો હું આ માલને મુહાજિર અને અન્સાર બધામાં વહેંચી દઉં અને મુહાજિરો પહેલાંની જેમ જ તમારા મકાનોમાં રહ્યા કરશે અને જો તમે ઈચ્છો તો એવું કરવામાં આવે કે આ બેઘર અને બેસરસામાન લોકો છે, આ માલ માત્ર તેમનામાં જ વહેંચવામાં આવે અને આ લોકો તમારા ઘરોને છોડીને પોતપોતાના અલગ ઘરો વસાવી લે.

આ સાંભળીને મદીનાના અન્સાર (રદિ.)ના બે મોટા સરદારો હઝરત સઅદ બિન ઉબાદહ (રદિ.) અને સઅદ બિન મઆઝ (રદિ.) ઊભા થયા અને વિનંતી કરી, યા રસૂલુલ્લાહ ﷺ ! અમારો અભિપ્રાય એવો છે કે આ બધો માલ માત્ર મુહાજિર ભાઈઓમાં જ વહેંચી દેવામાં આવે અને તો પણ તેઓ અમારા જ મકાનોમાં પહેલાંના જેમ જ રહ્યા કરે. તેમની એ વાત સાંભળીને બધા જ હાજર

અન્સાર બોલી ઊઠયા કે અમે આ ફેંસલા ઉપર રાજી અને ખુશ છે, તે સમયે રસૂલે કરીમ ﷺએ બધા જ અન્સાર અને અન્સારોની અવલાદને દુઆ આપી અને તે માલ માત્ર મુહાજિરોમાં વહેંચી દીધો. અન્સારમાંથી માત્ર બે વ્યક્તિઓને જેઓ ખૂબ જ જરૂરિયાતમંદ હતા તેમાંથી ભાગ આપ્યો, એટલે કે સહલ બિન હનીફ (રદિ.) અને અબૂ દુજાના (રદિ.). સઅદ બિન મઆઝ (રદિ.)ને એક તલવાર આપી જે ઈબ્ને અબીલ હકીકની એક ખૂબ શ્રેષ્ઠ તલવાર હતી.

(મઝહરી, સબીલુર્રશાદ મુહમ્મદ બિન યૂસુફ સાલિહીના હવાલાથી)

પ્રસ્તુત આયતમાં જે એ ઈરશાદ થયો لَا يَجِدُوْنَ فِيْ صُدُوْرِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا اُوْتُوْا તેમાં જરૂરિયાતથી ભાવાર્થ દરેક જરૂરતની વસ્તુ છે અને مِمَّا اُوْتُوْا (મિમ્મા ઊતૂ)ની ઝમીર મુહાજિરો તરફ ઢળેલી છે તેથી આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે આ વહેંચણીમાં જે કંઈ મુહાજિરોને આપવામાં આવ્યું મદીનાના અન્સારોએ ખુશીથી તેને એ રીતે સ્વીકાર કર્યું કે જાણે તેમને તે વસ્તુઓની કોઈ આવશ્યકતા જ ન હતી, તે માલ મુહાજિરોને દેવાથી અન્સારોના બુરું માનવાની અથવા શિકાયત કરવાની દૂર દૂર સુધી સંભાવના જ ન હતી, તેના બદલે જ્યારે બહેરીન ફતેહ થયું તો રસૂલે કરીમ ﷺએ ઈચ્છ્યું કે સમગ્ર માલ માત્ર અન્સારોમાં વહેંચી દેવામાં આવે પરંતુ અન્સારોએ કબૂલ ન કર્યું બલકે વિનંતી કરી કે અમે આ માલ તે સમય સુધી લઈશું નહીં જ્યાં સુધી અમારા મુહાજિર ભાઈઓને પણ તેમાંથી હિસ્સો આપવામાં ન આવે.

(રવાહુ બુખારી અનસ બિન માલિક, ઈબ્ને કષીર દ્વારા)

મદીનાના અન્સાર (રદિ.)નો ચોથો ગુણ આ આયતમાં આ પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવ્યો છે, وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ માં શબ્દ خَصَاصَه (ખસાસહ)નો અર્થ ગરીબી અને ભૂખમરાનો થાય છે અને ایثار (ઈષાર)નો અર્થ બીજાઓની ઈચ્છા તથા જરૂરિયાતોને પોતાની ઈચ્છા તથા જરૂરિયાતો ઉપર અગ્રક્રમે રાખવાનો થાય છે. આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે અન્સાર લોકો પોતાના ઉપર બીજાઓને એટલે કે મુહાજિરોને અગ્રિમતા આપતા હતા કે તેઓ પોતાની જરૂરિયાતો અને હાજતને પૂરી કરવાથી પહેલાં તેમની જરૂરિયાત પૂરી કરતા હતા, ભલે પોતે હાજતમંદ હોય કે ગરીબી કે ભૂખમરામાં હોય.

સહાબા (રદિ.) ખાસ કરીને અન્સાર (રદિ.)ની સદ્‌વર્તણૂકની અમુક ઘટનાઓ :

જો કે આયતોની તફસીર માટે ઘટનાઓ વર્ણન કરવાની જરૂર નથી પરંતુ આ ઘટનાઓ દરેક માનવીને માનવતાનો ઉચ્ચ કક્ષાનો પાઠ આપનાર અને જીવનમાં ક્રાંતિ લાવનાર છે તેથી વિવરણકારોએ આ તકે તેની વિગતે ચર્ચા લખી છે, ખાસ કરીને કુર્તુબીએ; એ જ સંદર્ભમાં અત્રે અમુક ઘટનાઓ વર્ણન કરવામાં આવે છે.

તિરમિઝીમાં હઝરત અબૂહુરયરહ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે એક અન્સારીના ઘરે રાત્રે કોઈ મહેમાન આવી ગયું, તેમની પાસે ફક્ત એટલું ભોજન હતું કે તેઓ પોતે અને તેમના બાળકો ખાઈ શકે, તેમણે પોતાની પત્નીને કહ્યું કે બાળકોને તો કોઈ રીતે સમજાવી પટાવી સૂવાડી દો અને ઘરનો દીવો હોલવી નાંખો, પછી મહેમાનોની સામે ભોજન મૂકીને સામે બેસી જાઓ જેથી મહેમાન એવું સમજે કે અમે પણ ભોજન જમી રહ્યા છે પરંતુ આપણે ખાઈશું નહીં જેથી મહેમાન છૂટથી ભોજન આરોગી શકે. તેના ઉપર આ પ્રસ્તુત આયત يُؤْثِرُوْنَ عَلٰى اَنْفُسِهِمْ નાઝિલ થઈ. *(તિરમિઝી)*

તિરમિઝીમાં એક બીજી રિવાયત અબૂહુરયરહ (રદિ.)થી આ નકલ થઈ છે કે એક વ્યક્તિ રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થયો, મેં વિનંતી કરી કે હું ભૂખથી પરેશાન છું, રસૂલે કરીમ ﷺએ પવિત્ર પત્નીઓમાંથી એકની પાસે ખબર મોકલાવી તો ત્યાંથી જવાબ આવ્યો કે આપણી પાસે તો અત્યારે પાણી સિવાય કંઈ નથી. બીજા પત્ની પાસે સંદેશ પહોંચાડ્યો તો ત્યાંથી પણ એ જ જવાબ આવ્યો, પછી ત્રીજા, ચોથા દરેક ઉમ્મતની માતાઓ (રદિ.)ની પાસે સંદેશો મોકલ્યો અને સૌનો એક જ જવાબ આવ્યો કે પાણી સિવાય આપણી પાસે કંઈ નથી. હવે રસૂલે કરીમ ﷺએ મજલિસમાં હાજરજનોને સંબોધન કર્યું, કોણ છે જે આજે રાત્રે આ વ્યક્તિની મહેમાની કરે. એક અન્સારી (રદિ.)એ વિનંતી કરી, યા રસૂલુલ્લાહ ﷺ ! હું કરીશ. તે તેમને સાથે લઈ ગયા અને ઘરમાં જઈને પૂછ્યું કે ખાવા માટે શું છે ? તો પત્નીએ કહ્યું કે માત્ર એટલું છે કે આપણા બાળકો ખાઈ શકે. અન્સારી બુઝુર્ગે બાળકોને સૂવડાવી દેવા માટે કહ્યું અને કહ્યું કે

મહેમાનની સામે ખાવું ખાવાનું મૂકી દો અને પોતે સામે બેસી જાઓ પછી ઊઠીને દીવો હોલવી નાંખજો જેથી આપણે ખાતા નથી એવી મહેમાનને જાણ ન થાય. મહેમાને ભોજન જમી લીધું, જ્યારે તેઓ સવારે રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થયા તો તેમણે કહ્યું કે અલ્લાહ તઆલાએ તમારા આ વ્યવહારને જે તમે પાછલી રાતે પોતાના મહેમાનની સાથે કર્યો ખૂબ પસંદ કર્યો.

મહેદીએ એક એવી જ ઘટના એક અન્સારી (રદિ.)ની હઝરત ષાબિત બિન કૈસ (રદિ.)ની સાથે રાત્રે દીવો હોલવીને ખાવું ખવડાવવાની વર્ણન કરી છે અને બધી ઘટનાઓ સાથે રિવાયતમાં એ પણ છે કે પ્રસ્તુત આયત આ ઘટનાના સંદર્ભમાં નાઝિલ થઈ છે.

કુશયરીએ હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર (રદિ.)થી નકલ કર્યું છે કે સહાબએ કિરામ (રદિ.)માંથી એક બુઝુર્ગે કોઈ વ્યક્તિને એક બકરીનું માથું હદિયા તરીકે આપ્યું, આ બુઝુર્ગે વિચાર કર્યો કે ફલાણો ભાઈ અને તેના બાળકો મારાથી વધારે જરૂરિયાતમંદ છે તે માથું તેમની પાસે મોકલી દીધું અને બીજા સહાબી પાસે પહોંચ્યું તો તેમણે એ જ પ્રમાણે ત્રીજા પાસે અને ત્રીજાએ ચોથા પાસે મોકલી દીધું, એટલે સુધી કે સાત ઘરો ફર્યા પછી માથું મૂળ વ્યક્તિ પાસે જ પાછું આવી ગયું. આ ઘટના ઉપર પ્રસ્તુત આયત નાઝિલ થઈ. આ જ ઘટના ષુઅ્લબી (રહ.)એ પણ હઝરત અનસ (રદિ.)થી રિવાયત કરી છે.

મુઅત્તા ઈમામ માલિક (રહ.)માં હઝરત આયશા સિદ્દીકા (રદિ.)થી રિવાયત છે કે એક મિસ્કીને તેમને સવાલ કર્યો, તેમના ઘરમાં માત્ર એક રોટલી હતી અને તે દિવસે તેમનો રોઝો હતો, તેમણે પોતાની ખાદિમાને કહ્યું કે આ રોટલી તેને આપી દો, ખાદિમાએ કહ્યું કે જો એ આપી દેવામાં આવશે તો સાંજે તમારા ઈફતાર કરવા માટે કોઈ વસ્તુ રહેશે નહીં. હઝરત આયશા સિદ્દીકા (રદિ.)એ કહ્યું કે તો પણ આપી દો. ખાદિમા કહે છે કે જ્યારે સાંજ થઈ તો એક એવા વ્યક્તિએ જેના તરફથી હદિયો આપવાનો કોઈ રિવાજ ન હતો એક તંદુરસ્ત બકરી તળેલી આવી અને તેનો માંસ ઉપરથી આટા અને મેદાથી લોથેલો હતો જે અરબસ્તાનમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ વાનગી સમજવામાં આવતી હતી; તેમની પાસે હદિયા સ્વરૂપે પહોંચાડવામાં આવી. હઝરત આયશા સિદ્દીકા (રદિ.)એ ખાદિમાને બોલાવી કે આવો ! આ ખાઈ લો, આ તમારી તે રોટલી કરતાં વધારે ઉત્તમ છે.

નસાઈએ હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર (રદિ.)ની ઘટના નકલ કરી છે કે તેઓ બીમાર હતા અને દ્રાક્ષ ખાવાનું મન થયું, તેમના માટે એક દિરહમમાં દ્રાક્ષનો એક લુમખો ખરીદી લાવવામાં આવ્યો, અચાનક એક મિસ્કીન આવી ગયો અને સવાલ કર્યો. તેમણે કહ્યું, આ દ્રાક્ષનો લુમખો તેમને આપી દો, હાજરજનોમાંથી એક વ્યક્તિ છાની રીતે તેની પાછળ ગયો અને દ્રાક્ષ તે મિસ્કીન પાસેથી ખરીદીને ફરી ઈબ્ને ઉમર (રદિ.)ની સેવામાં રજુ કરી પરંતુ તે સવાલ કરનારો ફરી પાછો આવ્યો અને સવાલ કર્યો તો હઝરત ઈબ્ને ઉમર (રદિ.)એ ફરી તેને આપી દીધો, ફરી કોઈ વ્યક્તિ છાની રીતે પાછળ ગયો અને એક દિરહમ આપીને તે લુમખો ખરીદી લાવ્યા અને હઝરત ઉમર (રદિ.)ની સેવામાં હાજર કર્યો, તે સવાલ કરનારો ફરી આવવા ઈચ્છતો હતો પરંતુ લોકોએ અટકાવી દીધો. હઝરત ઈબ્ને ઉમર (રદિ.)ને જો એ ખબર હોત કે આ તે જ દ્રાક્ષનો લુમખો છે જે તેમણે સદકહમાં આપી દીધો હતો તો તેમણે તે કદાપિ ખાધો ન હોત પરંતુ તેમને એવો વિચાર આવ્યો કે લાવનારો બજારથી લાવ્યો છે એટલા માટે તેનો ઉપયોગ કરી લીધો.

ઈબ્ને મુબારક (રહ.)એ પોતાની સનદ સાથે રિવાયત કરી છે કે એક વખતે હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)એ ચારસો દીનાર એક થેલીમાં ભરીને થેલી ગુલામને સોંપી કે અબૂઉબયદહ બિન જર્રાહ (રદિ.)ની પાસે લઈ જાઓ કે આ હદિયો છે સ્વીકારીને પોતાની જરૂરિયાતમાં ખર્ચ કરો અને ગુલામને સૂચના આપી કે હદિયો આપ્યા પછી થોડો સમય ઘરમાં થોભજે અને એવી ખબર રાખજે કે અબૂઉબયદહ (રદિ.) આ રકમનું શું કરે છે ? ગુલામે સૂચના પ્રમાણે આ થેલી હઝરત અબૂઉબયદહ (રદિ.)ની સેવામાં સોંપી દીધી અને થોડીવાર થોભ્યો. અબૂઉબયદહ (રદિ.)એ થેલી લઈને કહ્યું કે અલ્લાહ તઆલા તેમને એટલે કે ઉમર બિન ખત્તાબ (રદિ.)ને આનો બદલો આપે અને તેમના ઉપર રહેમ કરે અને તે જ સમયે પોતાની બાંદીને કહ્યું કે લ્યો, આ સાત ફલાણા વ્યક્તિને, પાંચ ફલાણા વ્યક્તિને આપી આવો, એટલે સુધી કે પૂરેપૂરા ચારસો દીનાર તે જ સમયે વહેંચી દીધા.

ગુલામે પાછા આવીને ઘટના કહી સંભળાવી, હઝરત ઉમર બિન ખત્તાબ (રદિ.)એ એવી જ રીતે ચારસો દીનારની એક બીજી થેલી તૈયાર કરી અને

ગુલામને આપીને સૂચના આપી કે મઆઝ બિન જબલ (રદિ.)ની પાસે જાઓ અને ત્યાં પણ જુઓ તેઓ શું કરે છે ? તે ગુલામ લઈ ગયો, તેમણે થેલી લઈને હઝરત ઉમર (રદિ.)ના હકમાં દુઆ આપી, رَحِمَهُ اللهُ وَوَصَلَهُ એટલે કે અલ્લાહ તેમના ઉપર રહેમ કરે અને તેમને સારો બદલો આપે અને તેઓ પણ થેલી લઈને તરત વહેંચવા માટે બેસી ગયા અને તેના ઘણા બધા હિસ્સા કરીને અનેક ઘરોએ પહોંચાડતા રહ્યા. હઝરત મઆઝ (રદિ.)ની પત્ની આ બધું જોતી હતી, છેલ્લે બોલી કે આપણે પણ તો મિસ્કીન જ છીએને, આપણને પણ કંઈક મળવું જોઈએ, તે સમયે થેલીમાં બે દીનાર રહી ગયા હતા તે તેમણે તેમને આપી દીધા. ગુલામ આ જોઈને પાછો ફર્યો અને હઝરત ઉમર (રદિ.)ને વર્ણન કર્યું તો તેમણે કહ્યું કે આ બધા ભાઈ ભાઈ છે અને તેમના બધાનો સ્વભાવ સરખો છે.

હુઝયફા અદ્દી (રદિ.) કહે છે કે હું જંગે યરમૂકમાં મારા પિત્રાઈ ભાઈને શહીદોની લાશોમાં શોધવા માટે નીકળ્યો અને થોડું પાણી સાથે લાવ્યો હતો કે જો તેમનામાં કંઈક પ્રાણ બાકી હોય તો પાણી પીવાડીશ, તેમની પાસે પહોંચ્યો તો જિંદગીની કંઈક આછી પાતળી ઝલક બાકી હતી, મેં કહ્યું કે શું તમને પાણી પીવડાવું ? ઈશારાથી કહ્યું કે હા ! પરંતુ તરત જ બાજુમાંથી એક બીજા શહીદનો અવાજ આવ્યો, આહ ! આહ ! તો મારા ભાઈએ કહ્યું કે આ પાણી તેમને આપી દો, તેમની પાસે પહોંચ્યો અને પાણી આપવા ઈચ્છ્યું તો ત્રીજા વ્યક્તિનો અવાજ આવ્યો તો તેમણે પણ તે ત્રીજાને આપી દેવા માટે કહ્યું, એ જ પ્રમાણે એક પછી એક સાત શહીદોની સાથે આ જ ઘટના બની, જ્યારે સાતમાં શહીદ પાસે પહોંચ્યો તો તે દમ તોડી ચૂક્યા હતા, ત્યાંથી પોતાના ભાઈ પાસે પહોંચ્યા તો તેઓ પણ અલ્લાહની રહમતમાં પહોંચી ચૂક્યા હતા.

આ અમુક ઘટનાઓ છે જેમાંથી અમુક અન્સારની છે અમુક મુહાજિરોની છે જેના વિશે કહેવામાં આવ્યું છે કે આ "આયતે ઈષાર" આ ઘટનામાં નાઝિલ થઈ પરંતુ તેમાં કોઈ વિરોધાભાસ કે મતભેદ નથી કારણ કે જે રીતેની ઘટનામાં એક આયત નાઝિલ થઈ ચૂકી છે જો એ જ પ્રમાણેની બીજી કોઈ ઘટના બને તો એવું કહેવામાં આવે છે કે તેના સંદર્ભમાં આ આયત નાઝિલ થઈ છે અને હકીકત એ છે કે આ બધી જ ઘટનાઓ આયતો ઊતરવાનું કારણ હોઈ શકે છે.

એક શંકાનો જવાબ :

સહાબા (રદિ.)ની હમદર્દી અને ઈષારની ઘટનાઓ જે ઉપર વર્ણન થઈ છે તેના ઉપર એક શંકા હદીષની રિવાયતોથી એ થાય છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ પોતાનો સમગ્ર માલ સદકહ કરી દેવાની મનાઈ કરી છે જેમકે એક હદીષમાં છે કે એક વ્યક્તિએ રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં એક ઈંડા જેટલો સોનાનો ટૂકડો સદકહ માટે રજુ કર્યો તો આપ ﷺએ તેને તેના જ તરફ ફેંકીને કહ્યું કે તમારામાંથી અમુક લોકો પોતાનો બધો માલ સદકહ કરવા માટે લઈ આવે છે પછી મોહતાજ થઈને લોકો પાસે ભીખ માંગે છે.

આ શંકાનો જવાબ આ જ રિવાયતોથી એ નીકળે છે કે લોકોની પરિસ્થિતિઓ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે, દરેક પરિસ્થિતિનો હુકમ અલગ અલગ છે, સંપૂર્ણ માલ સદકહ કરી દેવાની મનાઈ તે લોકો માટે છે જેઓ પાછળથી ગરીબી અને ભૂખમરા ઉપર સબ્ર ન કરી શકે અને પોતાના સદકહ કરેલા ઉપર પસ્તાવો કરે અથવા પછી લોકો પાસે ભીખ માંગવા મજબૂર થઈ જાય અને તે લોકો કે જેઓ દૃઢ નિર્ધારવાળા અને હિંમતવાળા હોય છે, તેમની વેઠવાની પરિસ્થિતિ એવી હોય છે કે બધું ખર્ચ કરી નાંખ્યા પછી તેમને ગરીબી કે ભૂખમરાથી કોઈ પરેશાની ન થાય બલકે હિંમત સાથે તેના ઉપર સબ્ર કરી શકતા હોય તો તેમના માટે બધો માલ અલ્લાહના રસ્તામાં ખર્ચ કરી નાંખવો જાઈઝ છે, જેમકે હઝરત સિદીકે અકબર (રદિ.)એ એક જિહાદના ચંદામાં પોતાનો બધો માલ રજુ કરી દીધો હતો તેના જ પ્રતિબિંબ સ્વરૂપે આ ઘટનાઓ છે જે આ સ્થળે વર્ણન થઈ છે, આ લોકોએ પોતાના બાળબચ્ચાંને પણ આ જ સબ્ર અને હિંમતના મજબૂત નમૂના બનાવ્યા હતા તેથી તેમાં તેમનો પણ કોઈ હક મરાઈ જવાની શંકા ન હતી, જો માલ પોતે તે સંતાનોના કબ્જામાં હોત તો તેઓએ પણ એવું જ કર્યું હોત. *(કુર્તુબી)*

મુહાજિર (રદિ.) તરફથી અન્સાર (રદિ.)ની હમદર્દીઓનો બદલો :

દુનિયામાં કોઈ સામૂહિક કામ એક તરફી હમદર્દી અથવા કુર્બાનીથી કાયમ નથી રહી શકતું જ્યાં સુધી કે બંને બાજુથી એ જ પ્રમાણેનો વ્યવહાર ન હોય, તેથી રસૂલે કરીમ ﷺએ જેમકે એ બાબતનું પ્રોત્સાહન આપ્યું છે કે મુસલમાનો પરસ્પર એકબીજાને હદિયો આપીને એકબીજાની મહોબ્બત વધાર્યા

કરે એ જ પ્રમાણે જેમને હદિયો આપવામાં આવ્યો છે તેમને પણ એવી તા'લીમ આપી કે તમે પણ હદિયો આપનારના અહેસાનનો બદલો ચૂકવો, જો આર્થિક છૂટછાટ અલ્લાહ તઆલા આપી દે તો માલથી નહિતર દુઆથી તે બદલો ચૂકવો, નફ્ફટાઈ સાથે કોઈના અહેસાનનો ભાર માથા ઉપર લેવો શરાફત અને ખાનદાનીના વિરુદ્ધ છે.

મુહાજિર (રદિ.)ના મામલામાં અન્સાર (રદિ.)એ ઘણી હમદર્દીથી અને કુરબાનીઓથી કામ લીધું, પોતાના મકાનો, દુકાનો, કારોબાર, જમીન અને જાયદાદમાં તેમને ભાગીદાર કરી લીધા પરંતુ જ્યારે અલ્લાહ તઆલાએ તે મુહાજિરોને છૂટછાટ આપી તો તેમણે પણ અન્સારોના અહેસાનો ચૂકવવામાં કોઈ કચાસ ન રાખી.

કુર્તુબીએ સહીહેનના હવાલાથી હઝરત અનસ બિન માલિક (રદિ.)થી રિવાયત કરી છે કે જ્યારે મક્કાના મુહાજિરો મક્કાથી મદીના તય્યિબહ આવ્યા તો તેમના હાથમાં કંઈ ન હતું મદીનાના અન્સારો જમીન જાયદાદવાળા હતા. અન્સારોએ તે લોકોની દરેક વસ્તુ અડધી અડધી વહેંચી દીધી, પોતાના બગીચાઓના અડધા ફળો દર વર્ષે આપવા લાગ્યા અને હઝરત અનસ (રદિ.)ની વાલિદહ ઉમ્મે સલીમ (રદિ.)એ પોતાના ખજૂરના અમુક ઝાડો રસૂલે કરીમ ﷺને આપી દીધા હતા જે રસૂલે કરીમ ﷺએ ઉસામા બિન ઝૈદ (રદિ.)ની વાલિદહ ઉમ્મે અયમન (રદિ.)ને આપી દીધા.

ઈમામ ઝહરી (રદિ.) કહે છે કે મને હઝરત અનસ બિન માલિક (રદિ.)એ ખબર આપી કે રસૂલે કરીમ ﷺ જ્યારે ખયબરની જિહાદથી સફળતા સાથે ફારેગ થઈને મદીના તય્યિબહ પાછા આવ્યા (આ ગઝ્વહમાં મુસલમાનોને ગનીમતનો માલ ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં હાથ લાગ્યો હતો) તો બધા મુહાજિરોએ અન્સાર (રદિ.)ના બધા જ અહેસાનોનો હિસાબ કરીને તેમને પરત કરી દીધા અને રસૂલે કરીમ ﷺએ મારી વાલિદહના ઝાડ ઉમ્મે અયમન (રદિ.) પાસેથી લઈને તેમને પાછા આપી દીધા અને તેના બદલે ઉમ્મે અયમન (રદિ.)ને પોતાના બાગમાંથી ઝાડ આપ્યા.

وَمَنْ يُّوْقَ شُحَّ نَفْسِهٖ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ અન્સાર (રદિ.)ની હમદર્દી

અને અલ્લાહના માર્ગમાં બધું જ કુરબાન કરવાનું વર્ણન કર્યા પછી સામાન્ય નિયમ વર્ણન કર્યો કે જે લોકો પોતાના નફ્સને બખીલાઈથી બચાવી લે તો અલ્લાહ નજીક તેઓ જ સફળતા પામનારા છે. શબ્દ شُحَّ (શુહ્હ) અને بُخْلَ (બુખ્લ) લગભગ સમાનાર્થી છે. શબ્દ "શુહ્હ"માં અમુક અતિશયોક્તિ છે જે ખૂબ સખત બખીલાઈને કહેવામાં આવે છે. "બુખ્લ અને શુહ્હ" જો વાજિબ હકોમાં કરવામાં આવે ભલે તે અલ્લાહ તઆલાનો હક હોય જેમકે ઝકાત, સદકએ ફિત્ર, ઉશ્ર, કુરબાની વગેરે કે તેની અદાયગીમાં બખીલાઈના કારણે બેદરકારી દાખવે અથવા માણસના વાજિબ હકો હોય જેમકે બાળબચ્ચાંઓની પરવરિશ અથવા જરૂરિયાતમંદ માતા પિતા અને રિશ્તેદારોનું વાજિબ ભરણ પોષણ વગેરે, જે બખીલાઈ આ વાજિબ હકોની અદાયગીથી અટકાવે તે સદંતર હરામ છે અને જે કંજૂસાઈ મુસ્તહબ અમલો અને ભરણ પોષણની ફઝીલતોથી અટકાવે તે મકરૂહ અને નીંદનીય છે અને જે બખીલાઈ માત્ર રિવાજી વસ્તુઓમાં ખર્ચ કરવાથી અટકાવે તે શરઈ રીતે કંજૂસી નથી.

કંજૂસાઈ અને બીજાઓ ઉપર ઈર્ષ્યા કરવી એવી નીંદનીય આદતો છે કે કુર્આન અને હદીષમાં તેની ઘણી ટીકા આવી છે અને જો તેનાથી બચી જાય તો તેના માટે ઘણી મોટી ખુશખબરી છે. અન્સાર (રદિ.)ની જે સિફતો અત્રે વર્ણન થઈ છે તેનામાં તેમનું કંજૂસાઈ અને ઈર્ષ્યાથી પાક હોવું સ્પષ્ટ છે.

કીનો (કપટ) અને ઇર્ષ્યાથી પાક હોવું જન્નતી હોવાની નિશાની છે

ઈબ્ને કષીર (રહ.)એ ઈમામ અહમદના હવાલાથી હઝરત અનસ (રદિ.)થી રિવાયત કરી છે કે,

"અમે રસૂલે કરીમ ﷺની સાથે બેઠા હતા, આપ ﷺએ કહ્યું કે હમણા તમારી સામે એક વ્યક્તિ આવનારો છે જે જન્નતીઓમાંથી છે તેથી એક અન્સારી આવ્યા જેમની દાઢીએથી તાજા વુઝૂના ટીપાં ટપકી રહ્યા હતા અને ડાબા હાથમાં પોતાની મોજડીઓ પકડેલી હતી. બીજા દિવસે પણ એવી જ ઘટના બની અને તે જ વ્યક્તિ એવી જ હાલતમાં સામે આવ્યા, ત્રીજા દિવસે પણ એવી જ ઘટના બની અને તે જ વ્યક્તિ પોતાની પ્રસ્તુત પરિસ્થિતિમાં દાખલ થયા, જ્યારે રસૂલે કરીમ ﷺ મજલિસમાંથી ઊઠી ગયા તો હઝરત

અબ્દુલ્લાહ બિન અમ્ર બિન આસ (રદિ.)એ તે વ્યક્તિનો પીછો કર્યો (જેથી તેમના જન્નતવાળા હોવાનું રહસ્ય જાણે) અને તેમને કહ્યું કે મેં કોઈ ઝઘડાની કસમ ખાઈ લીધી છે કે ત્રણ દિવસ સુધી મારા ઘરે જઈશ નહીં, જો તમે યોગ્ય સમજો તો ત્રણ દિવસ મને તમારા ત્યાં રહેવાની જગ્યા આપો, તેમણે મંજૂર કરી લીધું. અબ્દુલ્લાહ બિન અમ્ર (રદિ.)એ ત્રણ રાતો તેમની સાથે પસાર કરી તો જોયું કે રાત્રે તહજ્જુદ માટે ઊઠતા ન હતા અલબત્ત જ્યારે સૂવા માટે બિસ્તર ઉપર જતા તો કંઈક અલ્લાહનો ઝિક્ર કરતા હતા પછી સવારની નમાઝ માટે ઊઠી જતા હતા. અલબત્ત આ સંપૂર્ણ સમયમાં મેં તેમની જીભથી ભલાઈના વાક્યો સિવાય કોઈ બીજી વાત સાંભળી નહીં, જ્યારે ત્રણ રાતો પસાર થઈ ગઈ અને નિકટ હતું કે મારા દિલમાં તેમની પ્રવૃત્તિની તુચ્છતા પેદા થાય ત્યારે મેં તેમના ઉપર મારું રહસ્ય ખોલી નાંખ્યું કે અમારા ઘેર કોઈ ઝઘડો થયો ન હતો પરંતુ હું રસૂલે કરીમ ﷺ પાસેથી ત્રણ દિવસ સુધી એવું સાંભળતો રહ્યો કે તમારી પાસે એક એવો વ્યક્તિ આવનારો છે જે જન્નતવાળાઓમાંથી છે અને ત્યાર પછી ત્રણે દિવસ તમે જ આવતા રહ્યા તેથી મેં ઈચ્છયું કે હું તમારી સાથે રહીને જોઉં કે તમારો તે કયો અમલ છે જેના કારણે તમને આ શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત થઈ પરંતુ આશ્ચર્યની વાત છે કે મેં તમને કોઈ મોટો અમલ કરતા જોયા નથી તો તે શું વસ્તુ છે જેણે તમને આ દરજ્જાએ પહોંચાડયા, તેમણે કહ્યું, મારી પાસે તો એના સિવાય કોઈ અમલ નથી જે તમે જોયા છે. હું આ સાંભળીને પાછો આવવા લાગ્યો તો મને બોલાવીને કહ્યું કે હા ! એક વાત છે કે હું મારા દિલમાં કોઈ મુસલમાન પ્રત્યે કીનો કે બુરાઈ રાખતો નથી અને કોઈના ઉપર અદેખાઈ નથી કરતો જેને અલ્લાહે કોઈ ભલાઈની વસ્તુ આપી હોય. અબ્દુલ્લાહ બિન અમ્ર (રદિ.)એ કહ્યું, બસ આ જ તે ગુણ છે જેણે તમને આ ઉચ્ચ સ્થાન અર્પણ કર્યું છે. ઈબ્ને કષીરે આ ઘટના નકલ કરીને લખ્યું છે કે આને નસાઈએ પણ "અમલુલ્ યવ્મ વલ્લયલ"માં નકલ કર્યું છે અને તેની સનદ સહીહ છે."

મુહાજિર અને અન્સાર પછી સામાન્ય ઉમ્મતના મુસલમાન :

وَالَّذِيْنَ جَآءُوْ مِنْۢ بَعْدِهِمْ.. આ આયતના ભાવાર્થમાં સહાબએ કિરામ મુહાજિર અને અન્સાર (રદિ.) પછી પેદા થનાર કયામત સુધીના મુસલમાનો

સામેલ છે અને આ આયતથી તે સૌને ફઈના માલના હકદાર ઠરાવવામાં આવ્યા છે. આ જ કારણ હતું કે હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)એ દુનિયાના મોટા પ્રદેશો ઈરાક, સિરીયા, ઈજિપ્ત વગેરે ફતેહ કર્યું તો તેમની જમીનોને ગનીમતમાં વહેંચ્યું નહીં બલકે તેને આગળ આવનારી પેઢીઓ માટે જાહેર વકફ રાખ્યું કે તેની આવક ઈસ્લામી બયતુલ માલમાં આવતી રહે અને તેનાથી કયામત સુધી આવનાર મુસલમાનો લાભ ઉઠાવી શકે. અમુક સહાબએ કિરામ (રદિ.)એ જ્યારે તેમને જીતેલી જમીનોની વહેંચણીનો સવાલ કર્યો તો તેમણે આ જ આયતનો હવાલો આપીને કહ્યું કે જો મારી સામે આવનારી પેઢીઓનો મા'મલો ન હોત તો હું પ્રદેશ ફતેહ કરત અને તેની બધી જમીનોને ગનીમતમાં વહેંચી આપત જેમકે રસૂલે કરીમ ﷺએ ખયબરની જમીનોની વહેંચણી કરી હતી. જો આ બધી જમીનો હાલના મુસલમાનોમાં વહેંચાઈ ગઈ તો આવનારા મુસલમાનો માટે શું બાકી રહેશે ! *(રવાહુ માલિક, કુર્તુબી)*

ઉમ્મત હક ઉપર હોવાની ઓળખ દિલમાં સહાબએ કિરામ (રદિ.)ની મહોબ્બત અને સન્માન છે :

આ સ્થળે અલ્લાહ તઆલાએ સમગ્ર ઉમ્મતે મુહમ્મદિય્યહ ﷺને ત્રણ વર્ગોમાં વહેંચ્યા; મુહાજિરો, અન્સાર અને બાકી સમગ્ર ઉમ્મત. મુહાજિર અને અન્સારના ખાસ ગુણ લક્ષણો અને તેમની શ્રેષ્ઠતા પણ આ સ્થળે વર્ણન કરી પરંતુ બાકી ઉમ્મતની શ્રેષ્ઠતા અને વિશેષતા તથા ગુણ લક્ષણોમાંથી માત્ર એક વસ્તુ એવી બતાવી કે તેઓ સહાબએ કિરામ (રદિ.)ના ઈમાનમાં અગ્રક્રમે હોવાનું તથા ઈમાન આપણા સુધી પહોંચાડવાનું માધ્યમ હોવાનું જાણે અને ઓળખે અને સૌના માટે મગફિરતની દુઆ કરે અને પોતાના માટે આ દુઆ કરે કે અમારા દિલોમાં કોઈ મુસલમાનથી કીનો અને નફરત ન રહે.

આથી જાણ થઈ કે સહાબએ કિરામ (રદિ.) પછી જેટલા મુસલમાન છે તેમનું ઈમાન અને ઈસ્લામ કબૂલ થવા અને છુટકારો પામવા માટે એ શરત છે કે તેઓ સહાબએ કિરામ (રદિ.)ની ઈજ્જત અને મહોબ્બત પોતાના દિલોમાં રાખતા હોય અને તેમના માટે દુઆ કરતા હોય જેમાં આ શરત જોવા નથી મળતી તે મુસલમાન કહેવાડવાના પાત્ર નથી તેથી હઝરત મુશઅબ બિન સઅદ

(રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે ઉમ્મતના બધા મુસલમાનો ત્રણ વર્ગોમાં છે તેમાંથી બે વર્ગો તો પસાર થઈ ચૂક્યા, મુહાજિર અને અન્સાર; હવે માત્ર એક વર્ગ બાકી રહી ગયો એટલે કે જે સહાબએ કિરામ (રદિ.) સાથે મહોબ્બત રાખે, તેમની મોટાઈને ઓળખે અને જો તમારે ઉમ્મતમાં કોઈ સ્થાન પામવું હોય તો આ જ ત્રીજા વર્ગમાં સામેલ થઈ જાઓ.

હઝરત હુસૈન (રદિ.)ને કોઈએ હઝરત ઉસ્માન ગની (રદિ.) વિશે સવાલ કર્યો (જ્યારે કે તેમની શહાદતની ઘટના બની ચૂકી હતી) તો તેમણે સવાલ કરનારને પૂછ્યું કે તમે મુહાજિરીનમાંથી છો ? તેમણે ઈન્કાર કર્યો, પછી પૂછ્યું કે અન્સારમાંથી છો ? તેમણે તેનો પણ ઈન્કાર કર્યો તો કહ્યું કે બસ હવે ત્રીજી આયત ...اَلَّذِيۡنَ جَآءُوۡ مِنۡۢ بَعۡدِهِمۡ ની રહી ગઈ, જો તમે ઉસ્માન ગની (રદિ.)ની શા'નમાં શંકા પેદા કરવા ઈચ્છતા હોય તો આ વર્ગમાંથી પણ નીકળી જશો.

કુર્તુબીએ ફરમાવ્યું કે આ આયત એ બાબતની દલીલ છે કે સહાબએ કિરામ (રદિ.)ની મહોબ્બત આપણા ઉપર વાજિબ છે. હઝરત ઈમામ માલિક (રહ.)એ ફરમાવ્યું કે જે વ્યક્તિ કોઈ સહાબી (રદિ.)નું બુરું કહે અથવા તેમના વિશે બુરાઈની ધારણા રાખે તેને મુસલમાનોના ફઈના માલમાંથી કોઈ હિસ્સો મળશે નહીં. પછી આ જ આયતથી દલીલ કરી અને કારણ કે ફઈના માલમાં દરેક મુસલમાનનો હિસ્સો છે તો જેનો તેમાં હિસ્સો ન રહ્યો તેનો ઈસ્લામ અને તેનું ઈમાન શંકાસ્પદ બની ગયું.

હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે અલ્લાહ તઆલાએ બધા મુસલમાનોને હઝરત મુહમ્મદ મુસ્તફા ﷺના સહાબા (રદિ.) માટે મગફિરતની દુઆ કરવાનો હુકમ આપ્યો જ્યારે કે અલ્લાહ તઆલાના જ્ઞાનમાં હતું કે તેમનામાં પરસ્પર યુદ્ધના ફિત્ના પણ પેદા થશે (એટલા માટે કોઈ મુસલમાનનું સહાબા રદિ.ના મતભેદોના કારણે તેમનાથી બદગુમાન થવું નાજાઈઝ છે).

હઝરત આયશા સિદ્દીકા (રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે મેં તમારા નબીએ કરીમ ﷺ પાસેથી સાંભળ્યું છે કે આ ઉમ્મત એ સમય સુધી નાશ પામશે નહીં જ્યાં સુધી તેમના આગલા લોકો ઉપર લા'નત અને ફિટકાર વરસાવવામાં આવશે નહીં.

હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર (રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે જ્યારે તમે જુઓ કે કોઈ વ્યક્તિ સહાબી (રદિ.)ને બુરું કહે છે તો તેને કહો કે જે તમારામાંથી સૌથી

વધારે બુરો છે તેના ઉપર અલ્લાહ તઆલાની લા'નત. આ દેખીતું છે કે જે વ્યક્તિ બુરાઈ કરી રહ્યો છે તેનાથી વધારે બુરા તો સહાબા (રદિ.) હોઈ શકતા નથી. ખુલાસો એ છે કે સહાબા (રદિ.)માંથી કોઈને બુરું કહેવું લા'નતનું કારણ છે.

અવામ બિન હુશબ (રદિ.) ફરમાવે છે કે મેં આ ઉમ્મતના પ્રથમ લોકોને એ વાત ઉપર કાયમ અને મજબૂત જોયા છે કે તેઓ લોકોને એવી તાકીદ કરતા હતા કે સહાબએ કિરામ (રદિ.)ની શ્રેષ્ઠતા અને તેમના વખાણ કર્યા કરો જેથી લોકોના દિલોમાં તેમની મહોબ્બત પેદા થાય અને તેઓના પરસ્પરના મતભેદો અને વિરોધ વંટોળ જે એમની વચ્ચે થયો હતો તેનું વર્ણન ન કરો જેનાથી લોકોની હિંમત વધી જાય (અને તેઓ બેઅદબ થઈ જાય)

(આ બધી રિવાયતો તફસીરે કુર્તુબીમાંથી લેવામાં આવી છે)

આયતો : (સૂરએ હશ્ર : આયત નં. ૧૧ થી ૧૭)

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ
الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ
قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾ لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ
مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ
ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾ لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾ لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ
وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ذَٰلِكَ
بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾ كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ
أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٥﴾ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ
فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ فَكَانَ
عَاقِبَتَهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿١٧﴾ ع

તરજુમો :

શું તમે તે લોકોને જોયા નથી જેઓ દગાબાજ છે પોતાના ભાઈઓને કહે છે કે જેઓ અહલે કિતાબમાંથી કાફિર છે કે જો તમને કોઈ કાઢી મૂકશે તો અમે પણ તમારી સાથે નીકળી જઈશું અને તમારા વિશે ક્યારેય કોઈનું કહ્યું માનીશું નહીં અને જો તમારાથી લડાઈ થઈ તો અમે તમારી મદદ કરીશું; અને અલ્લાહ ગવાહી આપે છે કે તેઓ જૂઠા છે. (૧૧) અને જો તેઓ કાઢી મૂકવામાં આવે તો આ તેમની સાથે નીકળવાના નથી અને જો તેમની સાથે લડાઈ થઈ તો આ તેમની મદદ કરશે નહીં અને જો મદદ કરશે તો પીઠ ફેરવીને નાસી છૂટશે, પછી ક્યાંય મદદ પામશે નહીં. (૧૨) અલબત્ત તેમના દિલોમાં અલ્લાહના ડર કરતાં તમારો ડર વધારે છે, આ એટલા માટે કે તે લોકો સમજ ધરાવતા નથી. (૧૩) સૌ મળીને તમારી સાથે લડી શકશે નહીં પરંતુ વસ્તીઓના કોટમાં અથવા દિવાલોની ઓથમાં, તેમની લડાઈ માંહોમાંહે સખત છે, તમે સમજો છો કે તેઓ ભેગા છે અને તેમના દિલ અલગ અલગ થઈ રહ્યા છે, આ એટલા માટે કે તે લોકો બુદ્ધિ રાખતા નથી. (૧૪) જેવા કિસ્સા તેમનાથી અગાઉના લોકોના થઈ ચૂક્યા છે નિકટમાં જ તેમણે પોતાના કામની સજા પામી અને તેમના માટે કષ્ટદાયક અઝાબ છે. (૧૫) જેવો કિસ્સો શયતાનનો કે જ્યારે માણસને કહે કે તું ઈન્કારી થઈ જા, પછી જ્યારે તે ઈન્કારી થઈ ગયો તો કહે હું તારાથી અલગ છું, હું અલ્લાહથી ડરું છું જે સમગ્ર વિશ્વનો પરવરદિગાર છે. (૧૬) પછી બંનેનું પરિણામ એ જ છે કે તેઓ બંને આગમાં છે, તેમાં જ હંમેશા રહેશે અને આ જ અત્યાચારીઓની સજા છે. (૧૭)

તફસીર :

શું તમે તે મુનાફિકો (એટલે કે અબ્દુલ્લાહ બિન ઉબય વગેરે)ની હાલત નથી જોઈ કે પોતાના (સહધર્મી) ભાઈઓને કે જે અહલે કિતાબ કાફિરો છે (એટલે કે બનુનઝીરને) કહે છે (એટલે કે એવું કહેતો હતો, કારણ કે આ સૂરત બનુનઝીરના દેશનિકાલા પછી નાઝિલ થઈ છે. –રૂહ) કે ખરેખર (અમે દરેક હાલતમાં તમારી સાથે છે બસ) જો તમને (પોતાના વતનમાંથી બળજબરીએ)

કાઢવામાં આવશે તો અમે (પણ) તમારી સાથે (પોતાના વતનથી) નીકળી જઈશું અને તમારા વિશે અમે ક્યારેય કોઈનું કહ્યું માનીશું નહીં (એટલે કે અમને ભલે કોઈ ગમે એવું સમજાવે કે દેશનિકાલા અને લડાઈમાં તમારો સાથ ન આપીએ પરંતુ અમે તેમની વાતો માનીશું નહીં) અને જો તમારી સાથે કોઈને લડાઈ થાય તો અમે તમારી મદદ કરીશું અને અલ્લાહ ગવાહ છે કે તેઓ બિલકુલ જૂઠા છે (આ તો તેમના જૂઠા હોવાનું ટૂંકમાં વર્ણન હતું, આગળ વિગતવાર આવ્યું છે કે) ખરેખર જો અહલે કિતાબને કાઢી મૂકવામાં આવે તો આ (મુનાફિકો) તેમની સાથે નીકળશે નહીં અને જો તેમની સાથે લડાઈ થઈ તો આ તેમની મદદ કરશે નહીં અને જો (માની લો કે) તેમની મદદ પણ કરી (અને લડાઈમાં સામેલ પણ થયા) તો પીઠ ફેરવીને નાસી છૂટશે, પછી (તેમના નાસી છૂટયા પછી) તેઓની (અહલે કિતાબની) કોઈ મદદ થશે નહીં (એટલે કે જેઓ મદદગાર હતા તે તો નાસી છૂટયા અને બીજા પણ કોઈ સહાયક હશે નહીં, બસ તેઓ અંતે પરાજિત અને અપમાનિત થશે. મતલબ કે મુનાફિકોનો જે સ્વાર્થ છે કે પોતાના તે ભાઈઓ ઉપર કોઈ આફત ન આવવા દે તેમાં દરેક પ્રકારની નિષ્ફળતા રહેશે, તેથી એવું જ થયું કે જ્યારે અંતે બનુનઝીર કાઢી મૂકવામાં આવ્યા તો મુનાફિકો તેમની સાથે નીકળ્યા નહીં અને જ્યારે તેમનો ઘેરાવ કરવામાં આવ્યો જેમાં યુદ્ધની સંભાવના હતી તો તેમાં તેમણે કોઈ મદદ કરી નહીં અને પછી ઘટના બન્યા પછી આવું કહેવું لَئِنْ اُخْرِجُوْا.... જે હવે પછી બનવા ઉપર દલીલ કરે છે, યા તો મક્કામાં બનેલ ઘટનાનો ચિતાર આપે છે જેથી તેમની વાયદાખિલાફી અને તેમનું જૂઠા હોવું સારી પેઠે સામે આવી જાય અને હવે પછી જે સાથ દેવાની કોઈ સંભાવના હોય તેનો પણ નકાર થઈ જાય, આગળ આ સાથ ન દેવાનું કારણ બતાવવામાં આવે છે કે) બેશક ! તમારા લોકોનો ડર તેઓના (મુનાફિકોના) દિલોમાં અલ્લાહથી પણ વધારે છે (એટલે કે ઈમાનના દા'વાથી જે તેઓ અલ્લાહ તઆલાથી પોતાનું ડરવું વર્ણન કરે છે તો તે વિરોધાભાસી છે નહિતર કુફ્રને કેમ છોડી નથી દેતા ? અને તમારો ખરેખર તેમને ડર છે અને આ ડરના કારણે તેઓ બનુનઝીરનો સાથ આપી શકતા નથી અને) આ (તેમનું તમારાથી ડરવું અને અલ્લાહથી ન ડરવું) એ કારણે છે કે તે એવા લોકો છે કે (અલ્લાહ તઆલાની મોટાઈને પોતાના કુફ્રના કારણે) સમજતા નથી (અને આ બધા જ યહૂદીઓ માટે છે, બનુનઝીર ન હોય

એવા યહૂદીઓ તથા મુનાફિકો બધા જ અલગ અલગ તો તમારા મુકાબલાની કોઈ હિંમત રાખતા નથી) આ લોકો (તો) બધા મળીને પણ તમારા સામે લડશે નહીં પરંતુ સુરક્ષિત વસ્તીઓમાં અથવા દિવાલ (એટલે કે કિલ્લામાંથી અથવા સુરક્ષિત ઠેકાણા)ની આડશમાં (સુરક્ષિતથી ભાવાર્થ જાહેર અર્થ છે, એટલે કે ખાઈ હોય અથવા કિલ્લો હોય વગેરે જે કંઈ પણ રક્ષણાર્થે બનાવેલ વસ્તુ હોય, તેનાથી એ જરૂરી નથી બનતું કે ક્યારેય એવી ઘટના બની હોય કે મુનાફિકોએ મુસલમાનોનો મુકાબલો કોઈ કિલ્લા અથવા સુરક્ષિત સ્થળેથી કર્યો હોય, કારણ કે હેતું એ છે કે જો ક્યારેક યહૂદીઓ અથવા મુનાફિકો એકલા અથવા ભેગા થઈને તમારા મુકાબલામાં આવે તો પણ તેમનો મુકાબલો સુરક્ષિત કિલ્લાઓમાંથી અથવા શહેરની દિવાલો પાછળથી હશે, કારણ કે યહૂદી બનુકુરયઝા અને ખયબરવાળા આ જ પ્રમાણે મુકાબલા માટે આવ્યા અને મુનાફિકો ન તો તેમની સાથે થયા અને ન જ તેમની ક્યારેય એવી હિંમત થઈ કે ખુલીને મુસલમાનોના મુકાબલામાં આવે. તેમાં મુસલમાનોની હિંમતની દાદ પણ છે કે તેઓ તેમનાથી કોઈ ભય ન સેવે અને તેમના અમુક કબીલાઓ જેમકે ઔષ અને ખજરજની યુદ્ધની ઘટનાઓ જોઈને એવી શંકા કરવામાં ન આવે, કદાચ તેઓ આ જ રીતે મુસલમાનો સાથે મુકાબલામાં કોઈ વખતે આવી શકે છે, વાત એમ છે કે) તેમની લડાઈ પરસ્પર (જ) ઘણી સખત છે (પરંતુ મુસલમાનોના મુકાબલામાં તે કોઈ વસ્તુ નથી અને એવી જ રીતે એ શંકા રાખવામાં ન આવે કે મુસલમાનોના મુકાબલામાં આ જ માત્ર કમજોરો નથી બીજા પણ છે, જો બધા કમજોરો ભેગા થઈને મજબૂત થઈ જાય તો ? કદાચ આ જ રીતે બધા મળીને મુસલમાનોનો મુકાબલો કરી શકે છે તો આવી સંભાવના એટલા માટે ધ્યાન આપવાપાત્ર નથી કે) હે શ્રોતા ! અને તમે તેમને (જાહેરમાં) ભેગા થયેલા સમજો છો જ્યારે કે તેમના દિલો અસહમત છે (એટલે કે સચ્ચાઈની દુશ્મનીમાં તેઓ બધા સરખા છે પરંતુ પોતે પણ તેમના પરસ્પર અકીદાઓના મતભેદોના કારણે પરસ્પર દુશ્મની અને અદાવત છે જેમકે સૂરએ માઈદહમાં આવી ચૂક્યું છે ...وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ અને તેમની પરસ્પર ભેગા થવાની સંભાવનાનો નકાર પણ વધારે મજબૂત રીતે કરવામાં આવ્યો છે અને તેમનું પરાજિત થવું તથા અપમાનિત થવું બધું થઈ ચૂક્યું છે તો જો તેઓ ભેગા પણ થઈ જાય તો તે પણ કંઈ કામ લાગવાનું નથી અને આ

તેમની ફાટફૂટનું કારણ વર્ણન કરવામાં આવે છે કે) આ (દિલોમાં ફાટફૂટ) એ કારણે છે કે તેઓ એવા લોકો છે જેઓ (દીનની) અક્કલ ધરાવતા નથી (એટલા માટે દરેક પોત પોતાના વિચારના તા'બે છે અને જ્યારે વિરોધાભાસી વિચારસરણી અને નિહિત્ સ્વાર્થો ભેગા થાય તો દિલોમાં ફાટફૂટ પડવી આવશ્યક છે અને આ બાબતે એવી શંકા કરવામાં ન આવે કે બેદીન લોકોમાં ક્યારેક એકતા જોવા મળે છે, વાત એ છે કે અહીંયાં સામાન્ય કાયદો વર્ણન કરવાનો હેતુ નથી બલકે તેમનામાં જે ફાટફૂટ હતી તેનું કારણ વર્ણન કરવાનો હેતુ છે કે તેમના માટે આ જ કારણ થઈ ગયું હતું, તેથી દેખીતું છે આગળ ખાસ કરીને બનુનઝીર અને તે મુનાફિકો કે જેમણે મદદનો વાયદો કરીને તેમને ધોકામાં નાંખ્યા અને અણીના સમયે દગાબાજી કરી, તેમની હાલતનું વર્ણન એ છે કે તેમના માટે બે પ્રકારના દષ્ટાંત છે, એક દષ્ટાંત ખાસ બનુનઝીરનું અને બીજું મુનાફિકોનું, બનુનઝીરનું ઉદાહરણ તો) તે લોકોના કિસ્સા જેવું છે જેઓ તેમનાથી થોડા જ સમય પહેલાં થયા છે જેઓ (દુનિયામાં પણ) પોતાના કર્મોની મજા ચાખી ચૂક્યા છે (અને આખિરતમાં) તેમના માટે કષ્ટદાયક અઝાબ (થવાનો) છે (તેનાથી યહૂદી બનુકેનકાઅ્ ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે, જેમની ઘટના એવી બની હતી કે બદ્રની ઘટના પછી તેમણે રસૂલે કરીમ ﷺ સાથે સન હિજરી ૨ માં કરારભંગ કરી યુદ્ધ કર્યું, પછી પરાજિત અને અપમાનિત થયા અને આપ ﷺના ફેંસલા ઉપર કિલ્લામાંથી બહાર નીકળ્યા અને સૌને કેદ કરવામાં આવ્યા, પછી અબ્દુલ્લાહ બિન ઉબયના આગ્રહ અને વિનંતીના કારણે તેમને એ શરતે છોડવામાં આવ્યા કે તેઓ મદીનાથી ચાલ્યા જાય, તેથી તેઓ "અઝરુઆત" સિરીયા તરફ નીકળી ગયા અને તેમનો માલ ગનીમતની જેમ વહેંચવામાં આવ્યો. –જાદુલ મઆદ –અને આ મુનાફિકોનું ઉદાહરણ) શયતાનના કિસ્સા જેવું છે (પ્રથમ તો) માણસને કહે છે કે તું કાફિર થઈ જા, પછી જ્યારે તે કાફિર થઈ જાય છે (અને કુફ્રના વબાલમાં સંડોવાય છે ભલે તે દુનિયામાં હોય કે આખિરતમાં) તો (તે વખતે ચોખ્ખો જવાબ આપી દે છે અને) કહે છે કે મારો તારી સાથે કોઈ વાસ્તો નથી, હું તો અલ્લાહ રબ્બુલ આલમીનથી ડરું છું (દુનિયામાં આવો અલગ થઈ જવાનો કિસ્સો સૂરએ અન્ફાલની આયત ....وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطٰنُ اَعْمَالَهُمْ માં આવી ચૂક્યો છે અને આખિરતમાં આવો અલગ થઈ જવાનો કિસ્સો ઘણી આયતોમાં આવ્યો છે) બસ

અંતે બંનેનું પરિણામ એ થયું કે તેઓ દોઝખમાં ગયા જ્યાં તેઓ હંમેશા રહેશે (એક ગુમરાહીના કારણે અને બીજો ગુમરાહ કરવાના કારણે) અને જાલિમોની આ જ સજા છે (બસ જે રીતે આ શયતાને જે રીતે પ્રથમ માણસને બહેકાવ્યો પછી સમય ઉપર સાથ ન આપ્યો અને બંને નુકસાનમાં પડયા તે જ પ્રમાણે આ મુનાફિકોએ બનુનઝીરને ખરાબ સલાહ આપી કે તમે ન નીકળો પછી અણીના સમયે તેમને દગો દીધો અને બંને મુસીબતમાં ફસાયા, બનુનઝીરને તો દેશનિકાલાની સજા સહન કરવી પડી અને મુનાફિકો નિષ્ફળતા અને અપમાનમાં સપડાયા).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

....كَمَثَلِ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيْبًا આ બનુનઝીરનું ઉદાહરણ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ ની તફસીરમાં હઝરત મુજાહિદ (રહ.)એ ફરમાવ્યું કે બદ્રના કાફિરો ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ ફરમાવ્યું, યહૂદીઓના કબીલા બનુકેનકાઅ્ ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે અને બંનેનું ખરાબ પરિણામ પરાજય અને કતલ થવાના તથા અપમાનિત થવાના સ્વરૂપે તે સમયે જાહેર થઈ ચૂક્યું હતું, કારણ કે બનુનઝીરના દેશનિકાલાની ઘટના ગઝ્વએ બદ્ર અને ઉહદ પછી બની હતી અને બનુકેનકાઅ્ની ઘટના પણ બદ્ર પછી બની ચૂકી હતી. બદ્રમાં અરબના મુશ્રિકોના સિત્તેર સરદારો માર્યા ગયા અને બાકીના ઘણા અપમાનિત થઈને પાછા આવ્યા અને ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)ના નિવેદન પ્રમાણે જો ભાવાર્થ એ છે તો આયતનો અર્થ સ્પષ્ટ છે કે તેમના વિશે આયતમાં જે આ કહેવામાં આવ્યું છે فَذَاقُوْا وَبَالَ اَمْرِهِمْ એટલે કે તેમણે પોતાના કરતૂતોનો બદલો ચાખી લીધો તે આખિરતથી પહેલાં દુનિયામાં જ આંખો સામે આવી ગયું, એ જ પ્રમાણે જો اَلَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ થી ભાવાર્થ યહૂદીઓનો કબીલો બનુકેનકાઅ્ હોય તો તેમની ઘટના પણ એવી જ ઈબ્રતનાક છે.

બનુકેનકાઅ્નો દેશનિકાલ :

ઘટના એ હતી કે જ્યારે નબીએ કરીમ ﷺ હિજરત કરીને મદીના તય્યિબહ પાછા આવ્યા તો મદીનાની આસપાસના જેટલા યહૂદી કબીલાઓ હતા સૌ સાથે સુલેહનો એક કરાર થઈ ગયો હતો, તેની શરતોમાં એ સામેલ હતું કે

તેમનામાંથી કોઈ રસૂલે કરીમ ﷺ અને મુસલમાનોના કોઈ વિરોધીની મદદ કરશે નહીં, આ કરાર કરનારાઓમાં બનુકેનકાઅ્નો કબીલો પણ સામેલ હતો પરંતુ તેણે અમુક મહિનાઓ પછી જ ગદ્દારી અને કરારભંગ કરવાનું શરૂ કર્યુ અને ગઝ્વએ બદ્રમાં મુશ્રિકો સાથે ગુપ્ત ષડયંત્રો રચવાની અને અમુક મદદ કરવાની ઘટનાઓ સામે આવી, તે જ સમયે કુર્આનની આ આયત નાઝિલ થઈ وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنۡ قَوۡمٍ خِيَانَةً فَانۡۢبِذۡ اِلَيۡهِمۡ عَلٰى سَوَآءٍ એટલે કે જો (કરાર અને સુલેહ પછી) કોઈ કોમની ખયાનતનો ખતરો આવી પડે તો તેમની સાથે સુલેહનો કરાર સમાપ્ત કરી શકો છો. બનુકેનકાઅ્ આ કરારને પોતાની ગદ્દારીથી પોતે તોડી ચૂક્યા હતા એટલા માટે રસૂલે કરીમ ﷺએ તેમના વિરુદ્ધ જિહાદનું એલાન કર્યુ અને જિહાદનો ઝંડો હઝરત હમ્ઝા (રદિ.)ને આપ્યો અને મદીના તય્યિબહ શહેર ઉપર હઝરત અબૂલુબાબહ (રદિ.)ને પોતાના ખલીફા નક્કી કરીને રસૂલે કરીમ ﷺ પોતે પણ સામેલ થયા. આ લોકો મુસલમાનનું લશ્કર જોઈને પોતાના કિલ્લામાં બંધ થઈ ગયા. રસૂલે કરીમ ﷺએ કિલ્લાનો ઘેરાવ કર્યો, પંદર દિવસ સુધી આ લોકો કિલ્લામાં બંધ થઈને ધૈર્ય દાખવતા રહ્યા, અંતે અલ્લાહ તઆલાએ તેમના દિલોમાં રુઆબ નાંખી દીધો અને આ લોકો સમજી ગયા કે મુકાબલો કરવાથી કામ બનશે નહીં અને કિલ્લાનો દરવાજો ખોલી નાંખ્યો અને કહ્યું કે અમે રસૂલે કરીમ ﷺના ફૈસલા ઉપર રાજી છે, જે તમે અમારા વિશે નિર્ણય લેશો અમને મંજૂર છે.

રસૂલે કરીમ ﷺનો ફૈસલો તેમના પુરુષોને કતલ કરવાનો થવાનો હતો કે અબ્દુલ્લાહ બિન ઉબય મુનાફિકે રસૂલે કરીમ ﷺ ઉપર અત્યંત આગ્રહ અને વિનંતી કરી તેમના પ્રાણો મા'ફ કરાવી દીધા. અંતે રસૂલે કરીમ ﷺએ એવો ફૈસલો કર્યો કે આ લોકો પોતે વસ્તી ખાલી કરીને તડીપાર થઈ જાય અને તેમનો માલ મુસલમાનોનો માલે ગનીમત હશે. આ ઠરાવ પ્રમાણે આ લોકો મદીના છોડીને સિરીયાના અઝરુઆત પ્રદેશમાં ચાલ્યા ગયા અને તેમના માલને રસૂલે કરીમ ﷺએ માલે ગનીમતના કાયદા પ્રમાણે એ રીતે વહેંચ્યો કે પાંચમો ભાગ બયતુલ માલમાં રાખીને બાકીનો ચાર ભાગનો માલ ગનીમતના નિયમ પ્રમાણે વહેંચી લીધો.

ગઝ્વએ બદ્ર પછી આ પહેલી ખુમ્સ (ગનીમતનો પાંચમો ભાગ) હતો જે

બયતુલ માલમાં સામેલ થયો. આ ઘટના શનિવાર ૧૫ શવ્વાલ સન હિજરી ૦૨ માં રસૂલે કરીમ ﷺના હિજરતના ૨૦ મહિના પછી બની.

....كَمَثَلِ الشَّيْطٰنِ اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْ બીજો દાખલો તે મુનાફિકોનો છે જેમણે બનુનઝીરને તડીપારનો હુકમ ન માનવા અને રસૂલે કરીમ ﷺના મુકાબલામાં યુદ્ધ કરવા માટે ઉશ્કેર્યા અને તેમની મદદનો વાયદો કર્યો પરંતુ જ્યારે મુસલમાનોએ તેમનો ઘેરો ઘાલ્યો તો કોઈ મુનાફિક મદદ માટે આવ્યો નહીં, તેમનું ઉદાહરણ કુર્આને કરીમે શયતાનની એક ઘટનાથી આપ્યું છે. શયતાને માણસને કુફ્ર ઉપર પ્રોત્સાહિત કર્યો અને તેને જાતજાતના વાયદા કર્યા પરંતુ જ્યારે તે કુફ્રમાં સંડોવાઈ ગયો તો તે બધા વાયદાથી ફરી ગયો.

શયતાનની આવી ઘટનાઓ અલ્લાહ જાણે કેટલીય હશે, તેમાંથી એક ઘટના તો પોતે કુર્આને કરીમમાં વર્ણન થઈ છે, જેનું વર્ણન સૂરએ અન્ફાલની આ આયતમાં આવ્યું છે, وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطٰنُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنِّىْ جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَآءَتِ الْفِئَتٰنِ نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَقَالَ اِنِّىْ بَرِىْٓءٌ مِّنْكُمْ.. આ ઘટના ગઝ્વએ બદ્રની છે જેમાં શયતાને વસવસો નાંખીને અથવા માણસની શકલમાં સામે આવીને મક્કાના મુશ્રિકોને મુસલમાનોના મુકાબલા માટે ઉશ્કેર્યા અને પોતાની મદદનું યકીન અપાવ્યું પરંતુ જ્યારે મુસલમાનો સાથે મુકાબલો થયો તો મદદ કરવાનો સાફ ઈન્કાર કરી દીધો. આ ઘટનાનો સંપૂર્ણ ખુલાસો મઆરિફુલ કુર્આનની ત્રીજી જિલ્દમાં વિગતવાર આવી ચૂક્યો છે.

જો પ્રસ્તુત આયતમાં આ જ ઘટના તરફ ઈશારો છે તો આ વર્ણન કે શયતાન માણસને કુફ્ર કરવાનું કહે છે અને જ્યારે તે કરી લે છે તો તેનાથી અલગાવ જાહેર કરે છે, તેના ઉપર તો એવી શંકા થઈ શકે છે કે આ ઘટનામાં દેખીતી રીતે શયતાને તેને કુફ્ર માટે નથી કહ્યું, તેઓ કાફિર તો પહેલેથી જ હતા, શયતાન તો તેમને મુકાબલા માટે એકઠા કરવાનું કહી રહ્યો હતો, જવાબ સ્પષ્ટ છે કે કુફ્ર ઉપર ડટેલા રહેવું અને રસૂલે કરીમ ﷺના મુકાબલામાં યુદ્ધ કરવાનું કહેવું પણ આ જ હુકમમાં છે કે તેમને કુફ્ર માટે કહેવામાં આવ્યું.

તફસીરે મઝહરી, કુર્તુબી અને ઈબ્ને કષીર વગેરેમાં આ સ્થળે શયતાનના આ ઉદાહરણની ઘટનાઓ બની ઈસ્રાઈલના અનેક રાહિબો અને ઈબાદતગુઝારોને શયતાને બહેકાવીને કુફ્ર સુધી પહોંચાડી દેવા સંબંધિત નકલ કરી

છે. દાખલા તરીકે, બની ઈસ્રાઈલના એક ઈબાદતગુઝાર રાહિબે જે હંમેશા ઈબાદતમાં પ્રવૃત્ત રહેતો હતો અને રોઝા એ રીતે રાખતો હતો કે દશ દિવસમાં માત્ર એક વખતે ઈફતાર કરતો હતો, સિત્તેર વર્ષ આવી જ પરિસ્થિતિમાં પસાર થયા, મરદૂદ શયતાન તેની પાછળ પડ્યો અને પોતાના સૌથી વધારે મક્કાર હોશિયાર શયતાનને તેની પાસે રાહિબ ઈબાદતગુઝાર બનાવીને મોકલ્યો જેણે તેની પાસે જઈને આ રાહિબને પણ પોતાની વધારે ઈબાદતગુઝારીની સાબિતી આપી, એટલે સુધી કે એને તેના ઉપર ભરોસો થઈ ગયો.

અંતે આ બનાવટી રાહિબ શયતાન એ વાતમાં સફળ થઈ ગયો કે તેણે આ રાહિબને અમુક દુઆઓ એવી શીખવાડી જેનાથી બીમાર તંદુરસ્ત થઈ જતા હતા, પછી તેણે ઘણા લોકોને પોતાના પ્રભાવથી બીમાર કરીને તેને પોતે જ આ રાહિબનું ઠેકાણું બતાવ્યું જ્યારે આ રાહિબ તેના ઉપર દુઆ પઢતો તો આ શયતાન પોતાનો પ્રભાવ તેના ઉપરથી હટાવી દેતો હતો અને તે બીમાર તંદુરસ્ત થઈ જતો હતો. લાંબા સમય સુધી આ ક્રમ ચાલુ રાખ્યા પછી તેણે ઈસ્રાઈલના સરદારની એક અતિસ્વરૂપવાન છોકરી ઉપર પોતાનો આ અમલ કર્યો અને તેને પણ રાહિબ પાસે જવાની સલાહ આપી એટલે સુધી કે તેને રાહિબના ઠેકાણા સુધી પહોંચાડવામાં સફળ થઈ ગયો અને ધીરે ધીરે તે રાહિબને તે છોકરી સાથે વ્યભિચારમાં સંડોવી દેવામાં સફળ થઈ ગયો જેના પરિણામે તેને ગર્ભ રહી ગયો તો બદનામીથી બચવા માટે આ શયતાન રાહિબે તેને કતલ કરી નાંખવાની સલાહ આપી, તેના કતલ કર્યા પછી શયતાને જ બધાને આ ઘટના બતાવીને તે રાહિબ વિરુદ્ધ ઊભો થઈ ગયો, એટલે સુધી કે લોકોએ તેનું ઘર બાળી નાંખ્યું અને તેને કતલ કરીને સૂળીએ ચઢાવવાનો ફેંસલો કર્યો. તે સમયે શયતાન ફરી તેની પાસે પહોંચ્યો કે હવે તો તારો જીવ બચવાનું કોઈ સ્વરૂપ નથી, હા ! જો તું મને સિજ્દહ કરી દે તો હું તને બચાવી શકું છું. રાહિબ પ્રથમ બધા ગુનાહ કરી ચૂક્યો હતો, કુફ્રનો માર્ગ સમથળ થઈ ચૂક્યો હતો, તેણે સિજ્દહ પણ કરી લીધો, તે સમયે શયતાને તેને સ્પષ્ટ કહી દીધું કે તું મારા કબ્જામાં આવતો ન હતો, મેં આ બધી ધોકાબાજી કુફ્રમાં સંડોવવા માટે કરી હતી, હવે હું તારી કોઈ મદદ કરી શકતો નથી. આ ઘટના તફસીરે કુર્તુબી અને મઝહરીમાં વિગતવાર લખવામાં આવી છે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

આયતો : (સૂરએ હશ્ર : આયત નં. ૧૮ થી ૨૪)

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ
اِنَّ اللّٰهَ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ﴿۱۸﴾ وَلَا تَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسٰىهُمْ
اَنْفُسَهُمْ ؕ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْفٰسِقُوْنَ ﴿۱۹﴾ لَا يَسْتَوِيْٓ اَصْحٰبُ النَّارِ وَاَصْحٰبُ الْجَنَّةِ ؕ
اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَآئِزُوْنَ ﴿۲۰﴾ لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَّرَاَيْتَهٗ
خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ ؕ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ
لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُوْنَ ﴿۲۱﴾ هُوَ اللّٰهُ الَّذِيْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ عٰلِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ۚ هُوَ
الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ ﴿۲۲﴾ هُوَ اللّٰهُ الَّذِيْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوْسُ السَّلٰمُ الْمُؤْمِنُ
الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيْزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ ؕ سُبْحٰنَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ﴿۲۳﴾ هُوَ اللّٰهُ
الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى ؕ يُسَبِّحُ لَهٗ مَا فِى السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿۲۴﴾ ع

તરજુમો :

હે ઈમાનવાળાઓ ! અલ્લાહથી ડરતા રહો અને દરેક જણ જાણી લે કે કાલના માટે શું મોકલી રહ્યો છે અને અલ્લાહથી ડરતા રહો, બેશક ! અલ્લાહને ખબર છે જે કંઈ તમે કરો છો. (૧૮) અને તેમના જેવા ન થાઓ જેમણે અલ્લાહને ભૂલાવી દીધો, પછી અલ્લાહે તેમને તેમની જાતને ભૂલાવી દીધી, તે જ લોકો નાફરમાન છે. (૧૯) દોઝખવાળા અને જન્નતવાળા એકસમાન નથી, જન્નતવાળા તે જ છે જે સફળતા પામનારા છે. (૨૦) જો અમે આ કુર્આન એક પહાડ ઉપર ઉતાર્યું હોત તો તમે જોઈ લીધું હોત કે તે અલ્લાહના ડરથી દબાઈ ગયો હોત, ફાટી ગયો હોત અને આ ઉદાહરણો અમે લોકોને સંભળાવીએ છીએ જેથી તેઓ વિચાર કરે. (૨૧) તે અલ્લાહ છે જેના સિવાય કોઈની બંદગી નથી જાણે છે જે ગુપ્ત છે અને જે જાહેર છે, તે

મોટો મહેરબાન દયાવાન છે. (૨૨) તે અલ્લાહ છે જેના સિવાય કોઈની બંદગી નથી, તે સર્વસત્તાધીશ છે, (બધી ખામીઓથી) પવિત્ર જાત, (બધી ખામીઓથી) સંપૂર્ણ સલામત, શાંતિ આપનારો, શરણમાં લેનારો, મહાબળવાન, (બધી ખરાબીઓને) દુરુસ્ત કરનાર, અતિ મહત્તાવાળો, અલ્લાહ પવિત્ર છે તેમના ભાગીદાર બતાવવાથી. (૨૩) તે અલ્લાહ છે સર્જન કરનારો, કાઢી ઊભા કરનારો, સ્વરૂપ બનાવનારો તેના જ ઘણા સારા નામો છે, તેની પવિત્રતા વર્ણન કરે છે જે કંઈ આસમાનો અને જમીનમાં છે અને તે જ છે જબરદસ્ત હિકમતોવાળો. (૨૪)

તફસીર :

હે ઈમાનવાળાઓ ! (તમે નાફરમાનોનો અંજામ સાંભળી લીધો, બસ તમે) અલ્લાહથી ડરતા રહો અને દરેક વ્યક્તિ જોઈ લે કે કાલ (કયામત)ના માટે તેણે શું (ભાથું) મોકલ્યું છે (એટલે કે નેક અમલોમાં પ્રયત્ન કરો કે જે આખિરતનું ભાથું છે) અને (જે રીતે આજ્ઞાપાલન અને નેક અમલોમાં તકવાનો હુકમ છે એ જ રીતે ગુનાહોથી બચવા વિશે તમને હુકમ છે કે) અલ્લાહથી ડરતા રહો બેશક ! અલ્લાહ તઆલાને તમારા અમલોની બધી ખબર છે (બસ ગુનાહો થવાથી સજાનો ભય છે એટલા માટે પ્રથમ ઈત્તકુલ્લાહ اِتَّقُوا اللّٰهَ આજ્ઞાપાલન વિશે છે જેનો ઈશારો قَدَّمَتْ لِغَدٍ છે અને બીજું ગુનાહ વિશે છે જેનો ઈશારો خَبِيْرٌ ۢبِمَا تَعْمَلُوْنَ છે) અને (આગળ આ હુકમોની વધારે તાકીદ માટે કહેવામાં આવ્યું કે) તમે તે લોકો જેવા ન થાઓ જેમણે અલ્લાહ(ના હુકમો)થી લાપરવાહી કરી (એટલે કે હુકમો ઉપર અમલ કરવાનું છોડી દીધું એ રીતે કે હુકમો વિરુદ્ધ કર્યું અને ગુનાહો કર્યા) બસ (તેની અસર એ થઈ કે) અલ્લાહ તઆલાએ પોતે તેમની જાતથી તેમને લાપરવા બનાવી દીધા (એટલે કે તેમની અક્કલ એવી મારી ગઈ કે પોતે પોતાના સાચા લાભને ન સમજ્યા અને તેને પ્રાપ્ત ન કર્યો) આ જ લોકો નાફરમાન છે (અને નાફરમાનીની સજા ભોગવશે અને ઉપર બે પ્રકારના લોકોનું વર્ણન થયું એટલે એક તે જે તકવાવાળા છે અને બીજા તે જે હુકમો છોડનાર થયા, તેમનામાં એક જન્નતવાળા છે અને બીજા દોઝખવાળા તથા) જન્નતવાળા અને દોઝખવાળા પરસ્પર સમાન નથી (બલકે) જે જન્નતવાળા છે તે લોકો સફળ છે અને (દોઝખવાળા નિષ્ફળ છે જેમકે ઉપર اُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُوْنَ થી જાણ થાય

છે, બસ તમારે જન્નતવાળા લોકોમાં હોવું જોઈએ અને દોઝખવાળામાંથી ન હોવું જોઈએ, આ અમુક નસીહતો છે જે કુર્આન દ્વારા તમને સંભળાવવામાં આવે છે તે એ રીતે કે) જો અમે કુર્આનને કોઈ પહાડ ઉપર ઉતાર્યું હોત (અને તેમાં સમજવાની શક્તિ મૂકી દીધી હોત અને મનેચ્છાઓ ન રાખી હોત) તો (હે શ્રોતા!) તેં તેને જોયો હોત કે અલ્લાહના ડરથી દબાઈ ગયો હોત અને ફાટી ગયો હોત (એટલે કે કુર્આન પોતે એવું પ્રભાવશાળી અને મજબૂત અસર ધરાવનારું છે પરંતુ માણસમાં પોતાની મનેચ્છાઓના કારણે આ ક્ષમતા જતી રહી જેના કારણે તે પ્રભાવિત નથી થતો, બસ માનવે માત્ર આજ્ઞાપાલનની ક્ષમતા કેળવવી જોઈએ અને ગુનાહોથી બચીને પોતાની મનેચ્છાઓને પરાજિત કરવી જોઈએ જેથી કુર્આનની નસીહતોની અસર તેના ઉપર થાય અને હુકમો ઉપર સ્થાપિત થાય તથા વિચાર કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય જેનો ઉપરોક્ત હુકમ થયો છે) અને આ આશ્ચર્યકારક વિષયોને લોકોના (લાભ) માટે વર્ણન કરીએ છીએ જેથી તેઓ વિચારે (અને લાભવંત થાય, એટલા માટે આ વિષય ...لَـوْ اَنْـزَلْنَـا અત્રે વર્ણન કરવામાં આવ્યો. આગળ અલ્લાહ તઆલાની શ્રેષ્ઠ સિફતોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે જેનાથી અલ્લાહ તઆલાની શ્રેષ્ઠતા દિલ ઉપર છવાઈને તેના હુકમો અદા કરવામાં મદદગાર સાબિત થાય છે, ઈરશાદ છે) તે એવો મઅ્બૂદ છે કે તેના સિવાય કોઈ અન્ય મઅ્બૂદ (બનવા લાયક જ) નથી, તે ગુપ્ત વસ્તુઓને જાણનારો છે અને જાહેર વસ્તુઓને પણ, તે જ મોટો મહેરબાન દયા કરનારો છે (અને તવહીદ ખૂબ મહત્ત્વની વસ્તુ છે તેથી તેની તા'કીદ માટે પુનરાવર્તિત સ્વરૂપે કહેવામાં આવે છે કે) તે એવો મઅ્બૂદ છે કે તેના સિવાય કોઈ અન્ય મઅ્બૂદ (બનવાપાત્ર જ) નથી, તે બાદશાહ છે (બધી ખામીઓથી) પાકસાફ છે, પવિત્ર છે (એટલે કે ન તો ભૂતકાળમાં તેમાં કોઈ ખામી હતી જે قُـدّوسـى નો ભાવાર્થ છે અને ન જ હવે પછી કોઈ ખામીની સંભાવના છે જે سَلَامٌ નો ભાવાર્થ છે. –કઝા ફિલ કબીર. –પોતાના બંદાઓને ડર પમાડનારી વસ્તુઓથી) શાંતિ આપનારો છે (પોતાના બંદાઓને ભય પમાડનારી વસ્તુઓથી) દેખરેખ રાખનારો છે (એટલે કે આફત પણ નથી આવવા દેતો અને આવેલી આફતને પણ દૂર કરી દે છે) જબરદસ્ત છે, ખરાબીને ઠીક કરી દેનાર છે, મોટી ઈજ્જતવાળો છે અલ્લાહ તઆલા (જેની શા'ન એવી છે કે) લોકોના શિર્કથી પાક છે, તે (સાચો) મઅ્બૂદ

છે, પેદા કરનારો છે, ઠીક ઠીક બનાવનારો છે (એટલે કે દરેક વસ્તુને હિકમત પ્રમાણે બનાવી છે) સ્વરૂપ (શકલો સૂરત) બનાવનારો છે, તેના સારા સારા નામ છે (જે સારા સારા લક્ષણો ઉપર દલીલ કરે છે), બધી વસ્તુઓ તેના વખાણ (અને પવિત્રતા પોતાની પરિસ્થિતિ આધારે અથવા મૌખિક રીતે) વર્ણન કરે છે જે આસમાનો અને જમીનમાં છે અને તે જ જબરદસ્ત હિકમતવાળો છે (બસ આવા ઈજ્જતવાળા અલ્લાહના હુકમોને અદા કરવા અતિઆવશ્યક છે).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

સૂરએ હશ્રની શરૂઆતથી કાફિરો અને અહલે કિતાબ તથા મુશ્રિકો અને મુનાફિકોની પરિસ્થિતિ અને વ્યવહાર તથા તેમના ઉપર દુનિયા અને આખિરતની આફતનું વર્ણન કર્યા પછી હવે સૂરતના અંત સુધી ઈમાનવાળાઓને જાગૃત કરવાનું અને નેક અમલોની પાબંદી કરવાનું માર્ગદર્શન છે.

પ્રસ્તુત આયતોમાંથી પ્રથમ આયતમાં એ અતિઉચ્ચ શૈલીથી આખિરતની ચિંતા અને તેના માટે તૈયારીનો હુકમ છે જેમાં પ્રથમ કહેવામાં આવ્યું, یَاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ એટલે કે હે ઈમાનવાળાઓ ! અલ્લાહથી ડરો અને તમારામાંથી દરેક વ્યક્તિએ પોતાના ઉપર વિચાર કરવો જોઈએ કે તેણે આખિરત માટે શું સામાન મોકલ્યો છે.

અહીંયાં અમુક વાતો વિચારપાત્ર છે,

(૧) આ આયતમાં કયામતનો શબ્દ غَـــــــدٌ (ગદ)થી ઓળખાવવામાં આવ્યો, જેનો અર્થ "આવતીકાલ" થાય છે. તેમાં બે વસ્તુઓ તરફ ઈશારો છે, પ્રથમ આખિરતના મુકાબલામાં સમગ્ર દુનિયાનું ખૂબ નાનું અને ટૂંકું હોવું છે કે સમગ્ર દુનિયા આખિરતના મુકાબલામાં એક દિવસના દષ્ટાંત સમાન છે અને હિસાબના આધારે તો આ સરખામણી કરવી પણ અતિમુશ્કેલ છે કારણ કે આખિરત કાયમી છે જેનો કોઈ અંત કે પૂર્ણવિરામ નથી. માનવની દુનિયાની ઉંમર તો અમુક હજાર વર્ષો જ બતાવવામાં આવે છે, જો જમીન અને આસમાનના સર્જનથી હિસાબ લગાવીએ તો અમુક લાખ વર્ષો થયા હશે પરંતુ તે પણ એક મર્યાદિત સમય છે, અમર્યાદિત અને અનંત સાથે તેની કોઈ સરખામણી શક્ય નથી.

હદીષની અમુક રિવાયતોમાં છે, اَلدُّنْيَا يَوْمٌ وَلَنَا فِيْهِ صَوْمٌ સમગ્ર દુનિયા એક દિવસ છે અને તે દિવસમાં આપણા રોઝા છે અને વિચાર કરો તો માણસની જિંદગીના સંદર્ભમાં આ દુનિયાની જિંદગીની અને જમીન આસમાનની જિંદગીની માણસની જિંદગી સાથે કોઈ સરખામણી નથી બલકે દરેક વ્યક્તિની દુનિયા તો તેની જિંદગીના દિવસો અને વર્ષો છે અને તે આખિરતના મુકાબલામાં કેટલો ટૂંકો સમય છે તેનો દરેક વ્યક્તિ અંદાજો લગાવી શકે છે.

(૨) તેમાં કયામત નિશ્ચિત હોવાનો ઈશારો છે જેમકે આજ પછી કાલનું આવવું નિશ્ચિત છે, કોઈને એમાં શંકા નથી હોતી; એ જ રીત દુનિયા પછી કયામત અને આખિરતનું આવવું નિશ્ચિત જ છે.

(૩) તેમાં ઈશારો એ છે કે કયામત ઘણી નજીક છે જેમકે આજ પછી કાલ કંઈ જ દૂર નથી, ઘણી નજીક સમજવામાં આવે છે એ જ પ્રમાણે દુનિયા પછી કયામત પણ ઘણી નજીક છે.

કયામત એક તો સમગ્ર દુનિયાની છે જ્યારે સમગ્ર જમીન અને આસમાન સૌ ફના થઈ જશે તે પણ જો કે હજારો લાખો વર્ષો પછી ભલે હોય પરંતુ આખિરતના મુકાબલામાં બિલકુલ નજીક જ છે, બીજી કયામત દરેક માનવીની પોતાની કયામત છે જે તેના મોતના સમયે આવી જાય છે, જેમકે કહેવામાં આવ્યું مَنْ مَّاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهٗ એટલે કે જે વ્યક્તિ મૃત્યુ પામ્યો તેની કયામત તો હમણા જ કાયમ થઈ ગઈ, કારણ કે કબરથી જ આખિરતની દુનિયાની અસરો શરૂ થઈ જાય છે અને અઝાબ તથા સવાબના નમૂના સામે આવી જાય છે, કારણ કે કબરની દુનિયા જેને "આલમે બરઝખ" કહેવામાં આવે છે તેનું ઉદાહરણ દુનિયાના થોભવાના સ્થળ (વેઈટીંગ રૂમ) જેવું હોય છે જે પ્રથમ શ્રેણીથી લઈ ત્રીજી શ્રેણીના બધા લોકો માટે અલગ અલગ પ્રકારના હોય છે અને ગુનેહગારોનો વેઈટીંગ રૂમ જેલખાનું હોય છે. આ જ થોભવાના સ્થળે દરેક વ્યક્તિ પોતાની શ્રેણી અને હેસિયત નક્કી કરી શકે છે તેથી મરતાંની સાથે જ દરેક વ્યક્તિની પોતાની કયામત આવી જાય છે અને માનવીનું મરવું અલ્લાહે એક એવી ઘટના બનાવી છે કે કોઈ મોટામાં મોટો ફિલોસોફર અને વૈજ્ઞાનિક તેનો નિશ્ચિત સમય નક્કી નથી કરી શકતો બલકે દરેક સમયે દરેક વખતે માનવી તેના ભયથી બાકાત નથી. કદાચ હવે પછીનો કલાક જિંદગીની હાલતમાં ન પણ આવે,

ખાસ કરીને આ વીજળીક ગતિથી ચાલનાર દુનિયામાં તો હાર્ટએટેક થવાની ઘટનાઓ દરરોજની બની ગઈ છે.

ખુલાસો તો એ છે કે આ આયતમાં કયામતને غَـدٌ (ગદ)થી ઓળખાવીને બેફિકરા માનવીને ચેતવણી આપવામાં આવી કે કયામત કંઈ જ દૂર નથી, એવું સમજી લો કે આવતીકાલની જેમ ઘણી નજીક છે અને શક્ય છે કે આવતીકાલ કરતાં વહેલી આવી જાય.

બીજી વિચારપાત્ર વાત આ આયતમાં એ છે કે અલ્લાહ તઆલાએ તેમાં માણસોને તેના ઉપર વિચાર અને ચિંતન કરવાનું આમંત્રણ આપ્યું છે કે કયામત જેનું આવવું નિશ્ચિત પણ છે અને નજીક પણ તેના માટે તમે શું સામાન મોકલ્યો છે ? એનાથી જાણ થઈ કે માનવીનું મૂળ વતન અને સ્થાન આખિરત છે, દુનિયામાં તેનું રહેવું એક મુસાફર જેવું છે, મૂળ વતનમાં કાયમી થોભવા અને સ્થાયી થવા માટે અહીંયાંથી અમુક સામાન મોકલવો જરૂરી છે અને માનવીની આ મુસાફરીનો મૂળ હેતુ જ એ છે કે અહીંયાં રહીને કંઈક કમાઈ લે અને એકઠું કરી લે, પછી તેને પોતાના આખિરતના વતન તરફ મોકલી આપે અને એ પણ દેખીતું છે કે અહીંયાંથી દુનિયાનો સામાન માલ અને દોલત કોઈ ત્યાં સાથે નથી લઈ જઈ શકતું તો તેને મોકલવાનું એક જ સ્વરૂપ છે કે એક પ્રદેશથી બીજા પ્રદેશ તરફ માલ મોકલવાની જે પદ્ધતિ દુનિયામાં પ્રચલિત છે કે અહીંયાંની સરકારની બૅન્કમાં પૈસા જમા કરીને બીજા દેશની કરન્સી (ચલણી નોટો) પ્રાપ્ત કરી લેવામાં આવે છે અને તે જ ત્યાં ચાલે છે. આ જ પરિસ્થિતિ આખિરત વિશે છે કે અહીંયાં જે કંઈ અલ્લાહના માર્ગમાં અને અલ્લાહના હુકમોના આજ્ઞાપાલનમાં ખર્ચ કરવામાં આવે છે તે આસમાની હુકૂમતની બૅન્ક એટલે કે સર્વોચ્ચ બૅન્કમાં જમા થાય છે, ત્યાંની કરન્સી સવાબના સ્વરૂપમાં તેના માટે લખવામાં આવે છે અને ત્યાં પહોંચીને કોઈ દા'વા અને માંગણી વિના પણ તેને હવાલે કરી દેવામાં આવે છે.

શબ્દ مَـاقَـدَّمَــتْ لِغَدٍ સામાન્ય છે, નેક અમલો ખરાબ અમલો બંને માટે; જેણે નેક અમલો આગળ મોકલ્યા છે તેને સવાબના સ્વરૂપે આખિરતમાં નકદ મળી જશે અને જેણે ખરાબ અમલો આગળ મોકલ્યા છે ત્યાં તેના ઉપર આરોપનામું થોપવામાં આવશે, ત્યારબાદ શબ્દ اِتَّـقُـوااللّٰـه નો ઉપયોગ થયો, એ

તાકીદ માટે પણ હોઈ શકે છે અને એ ભાવાર્થ સ્વરૂપે પણ હોઈ શકે છે જેનું ઉપર તફસીરના ખુલાસામાં વર્ણન થયું છે કે પ્રથમ اِتَّقُوااللّٰه (ઈત્તકુલ્લાહ)થી વાજિબો અને ફરજોની પાબંદી શીખવાડવામાં આવી છે અને બીજા ઈત્તકુલ્લાહથી ગુનાહોથી બચવાની કાળજી બતાવવામાં આવી છે.

અને એ પણ શક્ય છે કે પ્રથમ ઈત્તકુલ્લાહથી અમલો અને અલ્લાહના હુકમોની પાબંદી કરીને આખિરત માટે કંઈક સામાન મોકલવાનો હુકમ હોય અને બીજા ઈત્તકુલ્લાહથી એ બાબતનું માર્ગદર્શન આપવામાં આવ્યું હોય કે જુઓ જે સામાન ત્યાં મોકલો છો તેને જોઈ લો કે જેનું સ્વરૂપ તો નેક અમલોનું હોય પરંતુ તેમાં નિખાલસતા અને અલ્લાહ તઆલાની ખુશી માટે ન હોય બલકે નામના અથવા અન્ય કોઈ સ્વાર્થ તેમાં સામેલ હોય અથવા તે અમલ જે દેખાવથી તો ઈબાદત લાગે છે પરંતુ દીનમાં તેની કોઈ સાબિતી ન હોવાના કારણે બિદઅત અને ગુમરાહી છે તો આ બીજા ઈત્તકુલ્લાહનો ખુલાસો એ થયો કે આખિરત માટે માત્ર સામાનનું સ્વરૂપ બનાવી દેવું પૂરતું નથી, જોઈને મોકલો કે ખોટો સામાન ન હોય જે ત્યાં લેવામાં ન આવે.

فَاَنْسٰهُمْ اَنْفُسَهُمْ એટલે કે તે લોકો અલ્લાહને ભૂલીને ગુનાહોમાં સંડોવાયા, વાસ્તવમાં તેમણે પોતે જ પોતાને તે ભૂલમાં નાંખી દીધા કે પોતાના લાભ અને નુકસાનની ખબર જ ન રહી.

لَوْاَنْزَلْنَا هٰذَ الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ આ એક દષ્ટાંત છે કે જો કુર્આન પહાડો જેવી કઠણ અને મજબૂત વસ્તુ ઉપર ઉતારવામાં આવ્યું હોત અને જે રીતે માનવને સમજ અને બુદ્ધિ આપવામાં આવી છે એને પણ આપવામાં આવી હોત તો આ પહાડ પણ કુર્આનની ઈજ્જત સામે ઝૂકી ગયો હોત બલકે ટૂકડે ટૂકડા થઈ ગયો હોત પરંતુ માણસ પોતાની મનેચ્છાઓ અને સ્વાર્થમાં સપડાઈને પોતાની સ્વાભાવિક સમજને પણ ખોઈ બેઠો અને તે કુર્આનથી પ્રભાવિત નથી થતો, જાણે આ એક કાલ્પનિક દષ્ટાંત છે કે પહાડોમાં પણ જો બુદ્ધિ અને સમજ હોત અને અમુક લોકોએ જે કહ્યું છે કે પહાડો અને વૃક્ષો તથા દુનિયાની દરેક વસ્તુમાં સમજ હોવું બૌદ્ધિક રીતે સાબિત છે તેથી આ કોઈ કાલ્પનિક દષ્ટાંત નથી બલકે વાસ્તવિક ઉદાહરણ છે. વલ્લાહુ અઅ્‌લમુ. *(મઝહરી)*

માણસને આખિરતની ફિકર અને કુર્આનની મહાનતા બતાવ્યા પછી અંતે અલ્લાહ તઆલાની અમુક મહાન સિફતોનું વર્ણન કરીને સૂરત સમાપ્ત કરવામાં આવી.

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ એટલે કે અલ્લાહ તઆલા દરેક છુપી અને જાહેર વસ્તુ તથા ગાયબ અને હાજરને સંપૂર્ણ રીતે જાણનારો છે. اَلْقُدُّوسُ (અલ કુદુસ) બ ઝમ્મે કા'ફ તે જાત છે જે દરેક ખામીથી પાકસાફ છે અને દરેક એવી વસ્તુથી મોટી છે જે તેની શા'ન બરાબર નથી. اَلْمُؤْمِنُ (અલ મુઅ્મીનુ) આ શબ્દ જ્યારે માણસ માટે બોલવામાં આવે છે તો તેનો અર્થ ઈમાન લાવનાર અને અલ્લાહ તથા રસૂલ ﷺના ફરમાનોનું સમર્થન કરનાર માટે આવે છે અને જ્યારે આ શબ્દ અલ્લાહ તઆલા માટે બોલવામાં આવે છે તો તેનો અર્થ શાંતિ આપનાર તરીકે થાય છે. (ઇબ્ને અબ્બાસ રદિ.ના કથન પ્રમાણે) એટલે કે તે અલ્લાહ અને રસૂલ ﷺ ઉપર ઈમાન લાવનારાઓને દરેક પ્રકારના અઝાબ અને મુસીબતથી શાંતિ અને સલામતી આપનારો છે.

اَلْمُهَيْمِنُ (અલ મુહયમીનુ)નો અર્થ "દેખરેખ રાખનાર" થાય છે. (ઇબ્ને અબ્બાસ, મુજાહિદ અને કતાદહ રહ.) કામુસમાં છે કે هَمَنَ يَهْمِنُ (હમન યહ્મીનુ)નો અર્થ "જોઈ સંભાળીને દેખરેખ રાખવાનો" થાય છે. *(મઝહરી)*

اَلْعَزِيزُ (અલ અઝીઝ)નો અર્થ "મજબૂત અને اَلْجَبَّارُ (અલ જબ્બાર) "મહાબળવાન અને શ્રેષ્ઠ" થાય છે અને એવું પણ હોઈ શકે છે કે શબ્દ جَبَرٌ (જબર)થી આ શબ્દ બન્યો હોય જેનો અર્થ તૂટેલા હાડકાંને જોડવાનો થાય છે તેથી جَبِيرَةٌ (જબીરહ) તે પટ્ટીને કહેવામાં આવે છે જે તૂટેલા હાડકાને જોડ્યા પછી તેના ઉપર બાંધવામાં આવે છે તો આ શબ્દનો ભાવાર્થ એ થશે કે તે દરેક તૂટેલા હાડકાં અને નકામી થઈ ગયેલી વસ્તુઓની સુધારણા કરીને તેને ઠીકઠાક કરનારો છે. *(મઝહરી)*

اَلْمُتَكَبِّرُ (અલ મુતકબ્બીર) આ શબ્દ તકબ્બુર અને કિબ્રીયાઅ્થી બને છે જેનો અર્થ "મોટાઈ"નો થાય છે અને દરેક મોટાઈ વાસ્તવમાં અલ્લાહ જલ્લ શા'નુહૂ માટે ખાસ છે તે કોઈ પણ વસ્તુમાં કોઈનો પણ મોહતાજ નથી અને જે મોહતાજ હોય તે મોટો નથી હોઈ શકતો તેથી અલ્લાહ તઆલા સિવાય બીજાઓ

માટે આ શબ્દ ખામીયુક્ત અને ગુનોહ છે, કારણ કે વાસ્તવમાં મોટાઈ પ્રાપ્ત ન હોવા છતાં મોટાઈનો જૂઠો દા'વો કરી રહ્યો છે ત્યાં જ આ તે જાત જે વાસ્તવમાં સૌથી મોટી છે અને બેપરવા છે તેની ખાસ સિફતમાં ભાગીદારીનો દા'વો છે તેથી મુતકબ્બીરનો શબ્દ અલ્લાહ તઆલાની ખાસ સિફત છે અને અલ્લાહ તઆલા સિવાયનાઓ માટે માત્ર જૂઠો દા'વો.

اَلْمُصَوِّرُ (અલ મુસવ્વીરુ)નો અર્થ "સ્વરૂપ બનાવનાર" થાય છે, ભાવાર્થ એ છે કે બધી જ મખ્લૂકોને અલ્લાહ તઆલાએ ખાસ ખાસ શકલ સૂરત અર્પણ કરી છે જેના કારણે તે બીજી વસ્તુઓથી અલગ ઓળખવામાં આવે છે. દુનિયાની સામાન્ય મખ્લૂકો આસમાની અને જમીની ખાસ ખાસ સ્વરૂપોમાં જ ઓળખવામાં આવે છે, પછી તેની વિભિન્ન પ્રકારોમાં વહેંચણી અને દરેક પ્રકારની અલગ વિશિષ્ટ શકલ અને સ્વરૂપ હોય છે અને એક જ પ્રકારના માનવોમાં પણ પુરુષ અને સ્ત્રીની શકલ અને સ્વરૂપમાં તફાવત હોય છે, પછી બધા પુરુષો અને બધી સ્ત્રીઓના ચહેરાઓમાં પરસ્પર એવી વિશેષતા હોય છે કે અબજો અબજો માણસો દુનિયામાં પેદા થયા, એકનો ચહેરો સંપૂર્ણ રીતે બીજાને નથી મળતો કે તફાવત ન જ કરી શકાય. આ અલ્લાહ તઆલાની કુદરતની વિશિષ્ટતા છે અને માત્ર તે એક જ જાત ફક્ત અલ્લાહ જલ્લ શા'નુહૂની બનાવટનો કરિશ્મો છે જેમાં તેનો કોઈ ભાગીદાર નથી. જે રીતે અલ્લાહ તઆલા સિવાયનાઓ માટે તકબ્બુર જાઈઝ નથી કે કિબ્રિયાઅ્ (મોટાઈ) માત્ર અલ્લાહ તઆલાની જ સિફત છે એ જ પ્રમાણે સ્વરૂપ બનાવવું (સજીવની તસવીર કે મૉડલ બનાવવું) અલ્લાહ તઆલા સિવાયની મખ્લૂક માટે જાઈઝ નથી કારણ કે તે પણ અલ્લાહ તઆલાની ખાસ સિફતમાં ભાગીદારીનો અમલી દા'વો છે.

لَهُ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى એટલે કે અલ્લાહ તઆલાના સારા સારા નામ છે, કુર્આને કરીમમાં તે નામોની સંખ્યા નિશ્ચિત નથી કરવામાં આવી. સહીહ હદીષોમાં નવ્વાણુંની સંખ્યા બતાવવામાં આવી છે. તિરમિઝીની એક હદીષમાં આ બધા એક સ્થળે ઉપસ્થિત છે અને ઘણા ઉલમાએ અસ્માઉલ હુસ્ના ઉપર આગવી કિતાબો લખી છે. નાચીઝની પણ એક નાની કિતાબ "અસ્માએ હુસ્ના"ના નામથી મુનાજાતે મકબૂલની શરૂઆતમાં પ્રકાશિત થઈ છે.

يُسَبِّحُ لَهُ مَافِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ આ તસ્બીહ દરેક વસ્તુના અસ્તિત્વની

સ્થિતિ પ્રમાણે હોય તો દેખીતું છે કે સમગ્ર મખ્લૂક અને તેમાં ઉપસ્થિત આશ્ચર્યજનક કારીગીરી અને શકલો સૂરત વર્તમાન પરિસ્થિતિથી એટલે કે પોતાના અસ્તિત્વના આધારે પોતાને બનાવનારાની તા'રીફ અને વખાણમાં પ્રવૃત્ત છે અને બની શકે છે કે વાસ્તવિક વખાણ પણ ભાવાર્થ સ્વરૂપે હોય, કારણ કે વાસ્તવિકતા એ જ છે કે બધી જ વસ્તુઓને દુનિયામાં પોતપોતાના સ્વરૂપની બુદ્ધિ અને સમજ આપવામાં આવી છે અને બુદ્ધિ તથા સમજદારીનો સૌથી પહેલો તકાદો એ છે કે પોતાના બનાવનારને ઓળખે અને તેનો ઉપકાર માને, તેથી દરેક વસ્તુ વાસ્તવમાં અલ્લાહ તઆલાના વખાણ કરી રહી છે તો એવું કહેવામાં ક્યાંય ખોટું નથી. જો કે આપણે તેમની તસ્બીહને કાનોથી ન સાંભળી શકતા હોય તેથી કુર્આને કરીમે એક સ્થળે કહ્યું છે وَلٰـكِنْ لَّا تَفْقَهُوْنَ تَسْبِيْحَهُمْ એટલે કે તમે તેમની તસ્બીહ (વખાણ કરવા)ને સાંભળી નથી શકતા.

સૂરએ હશ્રની અંતિમ આયતોના લાભ અને બરકત :

તિરમિઝીમાં હઝરત મઅ્કલ બિન યસાર (રદિ.)થી રિવાયત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે જે સવારના સમયે ત્રણ વખતે اَعُوْذُ بِاللّٰهِ السَّمِيْعِ الْعَلِيْمِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ અને ત્યાર પછી ત્રણ વખતે સૂરએ હશ્રની અંતિમ ત્રણ આયતો هُوَ اللّٰهُ الَّذِىْ لَآ اِلٰـهَ اِلَّا هُوَ થી સૂરતના અંત સુધી પઢી લે તો અલ્લાહ તઆલા સિત્તેર હજાર ફરિશ્તાઓ નક્કી કરી આપે છે જે સાંજ સુધી તેના માટે રહમતની દુઆ કરતા રહે છે. જો તે એ દિવસે મૃત્યુ પામે તો શહાદતની મોત નસીબ થશે અને જેણે સાંજે આ જ વાક્યો ત્રણ વખતે પઢી લીધા તો આ જ દરજ્જો તેને પ્રાપ્ત થશે. *(મઝહરી)*

بِعَوْنِ اللّٰهِ تَعَالٰى سُبْحَانَهٗ وَحَمْدِهٖ تَمَّتْ سُوْرَةُ الْحَشْرِ

لِعَاشِرِ جُمَادَى الْاُوْلٰى ۱۳۹۱ھ ضُحٰى يَوْمِ الْاَحَدِ وَيَتْلُوْهَا اِنْشَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰى سُوْرَةُ الْمُمْتَحِنَةِ

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ! સૂરએ હશ્રનો અનુવાદ પૂર્ણ થયો.

તારીખ : ૧૧ જૂન ૨૦૧૪ મુતાબિક ૧૨ શાબાન ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

પ્રકરણ (૬૦)

સૂરએ મુમ્તહિનહ

સૂરએ મુમ્તહિનહ મદીનામાં નાઝિલ થઈ અને તેની ૧૩ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ મુમ્તહિનહ : આયત નં. ૧ થી ૬)

آياتها ١٣ — ٦٠ سُورَةُ الْمُمْتَحِنَةِ مَدَنِيَّةٌ ٩١ — ركوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ○

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا عَدُوِّيْ وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَآءَ تُلْقُوْنَ اِلَيْهِمْ
بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوْا بِمَا جَآءَكُمْ مِّنَ الْحَقِّ ۚ يُخْرِجُوْنَ الرَّسُوْلَ وَاِيَّاكُمْ اَنْ
تُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ ؕ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِيْ سَبِيْلِيْ وَابْتِغَآءَ مَرْضَاتِيْ ۖ
تُسِرُّوْنَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ ۖ وَاَنَا اَعْلَمُ بِمَاۤ اَخْفَيْتُمْ وَمَاۤ اَعْلَنْتُمْ ؕ وَمَنْ يَّفْعَلْهُ
مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيْلِ ① اِنْ يَّثْقَفُوْكُمْ يَكُوْنُوْا لَكُمْ اَعْدَآءً وَّيَبْسُطُوْۤا
اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوْٓءِ وَوَدُّوْا لَوْ تَكْفُرُوْنَ ② لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ
وَلَاۤ اَوْلَادُكُمْ ۚ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۚ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ ؕ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ③ قَدْ كَانَتْ لَكُمْ
اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِيْۤ اِبْرٰهِيْمَ وَالَّذِيْنَ مَعَهٗ ۚ اِذْ قَالُوْا لِقَوْمِهِمْ اِنَّا بُرَءٰٓؤُا
مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ ۫ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ
الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَآءُ اَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَحْدَهٗۤ اِلَّا قَوْلَ اِبْرٰهِيْمَ لِاَبِيْهِ

لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَآ اَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ؕ رَبَّنَا عَلَيْكَ
تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيْرُ ﴿۴﴾ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوْا
وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا ۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿۵﴾ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيْهِمْ اُسْوَةٌ
حَسَنَةٌ لِّمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ ؕ وَمَنْ يَّتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيْدُ ﴿۶﴾ ع

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

હે ઈમાનવાળાઓ ! મારા અને પોતાના દુશ્મનોને દોસ્ત ન બનાવો, તમે તેમને દોસ્તીથી સંદેશ મોકલો છો અને તેઓ ઈન્કારી થયા છે એનાથી જે તમારી પાસે સાચો દીન આવ્યો, રસૂલને અને તમને કાઢી મૂકે છે એ વાત ઉપર કે તમે અલ્લાહને માનો છો જે તમારો પરવરદિગાર છે, જો તમે મારા માર્ગમાં લડવા માટે નીકળ્યા છો અને મારી ખુશી પ્રાપ્ત કરવા માટે તમે તેમને ગુપ્ત રીતે દોસ્તીનો સંદેશ મોકલો છો !? અને મને સારી પેઠે ખબર છે જે તમે છુપાવ્યું અને જે તમે જાહેર કર્યું અને જે કોઈ તમારામાં આ કામ કરે તો તે સીધો માર્ગ ભૂલી ગયો. (૧) જો તમે તેમના હાથ લાગી જાઓ તો તમારા દુશ્મન થઈ જાય અને તમારા ઉપર પોતાના હાથ અને પોતાની જીભ બુરાઈ સાથે ચલાવે અને ઈચ્છે કે કોઈપણ રીતે તમે પણ કાફિર થઈ જાઓ. (૨) કદાપિ તમારા કુટુંબ કામ લાગશે નહીં અને ન જ તમારી અવલાદ, કયામતના દિવસે તે તમારામાં ફેંસલો કરશે અને જે કંઈ તમે કરો છો અલ્લાહ સઘળું જુએ છે. (૩) તમારે ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)ના (નમૂનાપાત્ર જીવન પ્રમાણે) સારા માર્ગે ચાલવું જોઈએ અને જેઓ તેમની સાથે હતા, જ્યારે તેમણે પોતાની કોમને કહ્યું, અમે તમારાથી અલગ છે અને તેમનાથી (પણ) જેમને તમે અલ્લાહના સિવાય પૂજો છો, અમે તમારાથી ઈન્કારી થયા અને અમારામાં અને તમારામાં દુશ્મની અને વેર હંમેશા માટે ઊભા થઈ ગયા ત્યાં સુધી કે તમે અલ્લાહ ઉપર ઈમાન લાવો જે એકલો છે પરંતુ એક ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)નું પોતાના બાપને કહેવું કે હું તમારા માટે મા'ફી માંગીશ

અને હું તમારા લાભનો અલ્લાહના હાથથી કોઈ વસ્તુનો માલિક નથી, હે અમારા પરવરદિગાર ! અમે તારા ઉપર ભરોસો કર્યો અને તારા તરફ રુજૂઅ્ થયા અને તારા તરફ જ સૌએ પાછા આવવાનું છે. (૪) હે અમારા પરવરદિગાર ! તું અમને કાફિરો માટે કસોટીરૂપ ન બનાવ અને અમને મા'ફ કર, હે અમારા પરવરદિગાર ! તું જ જબરદસ્ત હિકમતવાળો છે. (૫) અલબત્ત, તમારે સારી ચાલ ચાલવી જોઈએ તે લોકોની જે કોઈ ઉમ્મીદ રાખે છે અલ્લાહની અને છેલ્લા દિવસની અને જે કોઈ મોઢું ફેરવશે તો અલ્લાહ તે જ છે બેપરવા બધા જ વખાણપાત્ર.(૬)

તફસીર :

હે ઈમાનવાળાઓ ! તમે મારા દુશ્મનો અને પોતાના દુશ્મનોને મિત્ર ન બનાવો કે તેમની દોસ્તીની જાહેરાત કરવા લાગો (એટલે કે ભલે દિલથી મિત્રતા ન હોય પરંતુ એવો મિત્રતાપૂર્વક વર્તાવ પણ ન કરો) જ્યારે કે તમારી પાસે જે દીને હક્ક આવી ચૂક્યો છે તેઓ તેના ઈન્કારી છે (જેનાથી તેમનું અલ્લાહ તઆલાના દુશ્મન હોવું જાણ થઈ જે આયતમાં عَـدُوِّیْ "અદુવ્વી" શબ્દથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું) રસૂલને અને તમને એ બીનાએ કે તમે પોતાના પરવરદિગાર ઉપર ઈમાન લઈ આવ્યા દેશનિકાલ કરી ચૂક્યા છે (આ عَـدُوَّكُمْ "અદુવ્વકુમ"નું વર્ણન છે, એટલે કે તેઓ માત્ર અલ્લાહ તઆલાના જ દુશ્મન નથી તમારા પણ દુશ્મન છે, મતલબ કે એવા લોકો સાથે મિત્રતા ન કરો) જો તમે મારા માર્ગમાં જિહાદ કરવાના હેતુથી અને મારી ખુશી શોધવાના હેતુથી (પોતાના ઘરોએથી) નીકળ્યા છો (કાફિરોની દોસ્તી જેનો ખુલાસો કાફિરની ખુશીની ફિકર છે અને આ અલ્લાહ તઆલાની ખુશી તથા તેને યોગ્ય અમલોથી વિરુદ્ધ છે) તમે તેમની સાથે છાના છાના દોસ્તીની વાતો કરો છો ? (એટલે કે પ્રથમ તો દોસ્તી કરવી જ ખરાબ વસ્તુ છે પછી ગુપ્ત સંદેશા મોકલવા જે ખાસ લગાવ અને સંબંધની નિશાની છે એ તેનાથી પણ વધારે ખરાબ છે) જ્યારે કે મને બધી જ વસ્તુની સારી પેઠે જાણ છે તમે જે કંઈ છુપાઈને કરો છો અને જે જાહેર કરીને કરો છો (એટલે કે તેમની દોસ્તીની મનાઈના જે બીજા કારણો ઉપસ્થિત છે તે રીતે તેમની દોસ્તીની મનાઈનું આ કારણ પણ છે કે અલ્લાહ તઆલાને દરેક વસ્તુની ખબર છે) અને (આગળ તેના ઉપર ચેતવણી છે કે) જે વ્યક્તિ તમારામાંથી એવું કરશે તે સાચા માર્ગથી

ભટકી ગયો (અને ગુમરાહોનું પરિણામ ખબર જ છે, આગળ તેમની દુશ્મનીનું વર્ણન છે કે તેઓ તમારા એવા સખત દુશ્મન છે કે) જો તેમને તમારા ઉપર કાબૂ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો (તરત જ) દુશ્મની જાહેર કરવા લાગે અને (એ દુશ્મનીની જાહેરાત એ છે કે) તમારા ઉપર બુરાઈ (અને નુકસાન પહોંચાડવા)ની સાથે હાથ ઉપાડે અને જીભ ઉપાડવા લાગે (આ તો દુનિયવી નુકસાન છે) અને (દીની નુકસાન એ છે કે) તેઓ એ વાતથી જ સંતોષ પામશે કે તમે કાફિર બની જાઓ (બસ એવા લોકો દોસ્તીપાત્ર નથી અને જો તમને દોસ્તી વિશે પોતાના બાળબચ્ચાંનો વિચાર હોય તો સારી પેઠે જાણી લો કે) તમારા સગાંવહાલા અને અવલાદ કયામતના દિવસે તમારા (કંઈ જ) કામ આવશે નહીં, અલ્લાહ તમારા દરમિયાન ઠીક ઠીક ફેંસલો કરશે અને અલ્લાહ તમારા સૌના અમલોને સારી પેઠે જુએ છે (બસ દરેક અમલનો ફેંસલો ઠીક ઠીક કરશે, બસ જો તમારા અમલો સજાપાત્ર હશે તો આ સજાથી અવલાદ અને સંબંધીઓ બચાવી શકશે નહીં, પછી તેમની સહાનુભૂતિમાં અલ્લાહના હુકમ વિરુદ્ધ કરવું ખૂબ જ નીંદનીય પ્રવૃત્તિ છે અને તેનાથી આવા પ્રસંગે માલ ધ્યાન આપવાપાત્ર નથી એ વધારે દેખીતું છે. આગળ પ્રસ્તુત હુકમની તાકીદ માટે હઝરત ઈબ્રાહીમ અલૈ.નો કિસ્સો વર્ણન કર્યો કે) તમારા માટે ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)માં અને તે લોકોમાં જેઓ (ઈમાન અને આજ્ઞાપાલનમાં) તેમના જેવા જ હતા એક ઉમદા નમૂનો છે (એટલે કે આ વિશે કાફિરો સાથે એવો વર્તાવ રાખવો જોઈએ જેમકે હઝરત ઈબ્રાહીમ અલૈ. અને તેમના અનુયાયીઓએ કર્યું) જ્યારે કે તે સૌએ (વિવિધ પરિસ્થિતિમાં) પોતાની કોમ(ના લોકો)ને કહી આપ્યું કે અમે તમારાથી અને તમે જેને અલ્લાહના સિવાય મઅ્બૂદ સમજો છો તેનાથી અળગા છીએ (વિવિધ પરિસ્થિતિઓ એટલા માટે કહેવામાં આવ્યું કે ઈબ્રાહીમ અલૈ.એ જે સમયે પ્રથમ આ વાત પોતાની કોમને કહી હતી એ વખતે તેઓ બિલકુલ એકલા હતા, પછી જેમ જેમ લોકો તેમની સાથે થતા ગયા કાફિરો સાથે સંબંધવિચ્છેદ મૌખિક રીતે અને પોતાની પ્રવૃત્તિઓથી કરતા ગયા. આગળ આ જ અળગા થઈ જવાનું વર્ણન છે કે) અમે તમારા (એટલે કે કાફિરો અને તેમના મઅ્બૂદોના) ઈન્કારી છીએ (એટલે કે તમારા અકીદાઓ અને તમારા મઅ્બૂદોની પૂજાના ઈન્કારી છીએ, આ તો અકીદાના આધારે અલગાવ જાહેર થયો) અને (વ્યવહારથી અલગાવનો વર્તાવ એ છે કે) અમારામાં

અને તમારામાં હંમેશા માટે દુશ્મની અને વેર (ઘણું) જાહેર થઈ ગયું (કારણ કે દુશ્મનીનું કારણ અકીદાનો વિરોધ છે અને હવે તેની વધારે જાહેરાત થઈ ગઈ તો દુશ્મની પણ વધી ગઈ, દુશ્મની અને વેર આ બંનેનું એકઠું કરવું અત્રે તાકીદ માટે છે અને આ દુશ્મની અમને તમારી સાથે કાયમી ધોરણે રહેશે) જ્યાં સુધી કે તમે એક અલ્લાહ ઉપર ઈમાન ન લાવો (મતલબ કે ઈબ્રાહીમ અલૈ. અને તેમના અનુયાયીઓએ કાફિરો સાથે સ્પષ્ટ રીતે સંબંધવિચ્છેદ કરી નાંખ્યો) પરંતુ ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)ની એટલી વાત તો પોતાના પિતા સાથે થઈ હતી (જેનાથી દેખીતી રીતે તેમની સાથે મહોબ્બત અને દોસ્તીની સંભાવના જાહેર થતી હતી) કે હું તમારા માટે મા'ફી માંગીશ અને તમારા માટે (મા'ફીથી વધારે) મને અલ્લાહ સામે કોઈ વાતનો અધિકાર નથી (કે દુઆ કબૂલ કરાવું અથવા ઈમાન ન લાવવા છતાં તમને અઝાબથી બચાવી લઉં. મતલબ એ છે કે આટલી વાત તો ઈબ્રાહીમ અલૈ.એ કહી હતી જેનો અર્થ તમારામાંથી અમુક લોકો સમુળગી મા'ફી સમજી ગયા, જ્યારે કે અહીંયાં મા'ફીનો બીજો અર્થ છે એટલે કે તેમના માટે એવી દુઆ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે કે તેઓ ઈમાન લાવીને મા'ફીના હકદાર બની જાય જેની બધાને પરવાનગી છે અને વાસ્તવમાં તે સંબંધવિચ્છેદથી વિપરીત પણ નથી પરંતુ સંબંધનું જાહેર સ્વરૂપ અને મા'ફીના જાહેર અર્થ પ્રમાણે તેને શંકાસ્પદ કહી શકાય છે. આ વાતચીત તો હઝરત ઈબ્રાહીમ અલૈ.ની પોતાની કોમ સાથે થઈ, આગળ તેમની દુઆનો વિષય છે, એટલે કે કાફિરો સાથે સંબંધવિચ્છેદ કરીને તેમને એ વિશે અલ્લાહ તઆલાને વિનંતી કરી કે) હે અમારા પરવરદિગાર ! અમે (કાફિરો સાથે અલગાવનું એ'લાન અને દુશ્મનીના મા'મલામાં) તારા ઉપર ભરોસો કરીએ છીએ અને (તું જ અમારી બધી મુશ્કેલીઓ અને મુસીબતો દૂર કરનાર છે અને દુશ્મનોના ત્રાસથી સુરક્ષા પ્રદાન કરનારો છે અને વળી ઈમાન લાવવામાં) તારા જ તરફ રુજૂઅ્ કરીએ છીએ અને (ભરોસો રાખીએ છીએ કે) તારા જ તરફ (સૌને) પાછા વળવાનું છે (આ ભરોસાના કારણે અમે જે કંઈ કાફિરો સાથે અલગાવની જાહેરાત કરી છે તે માત્ર નિખાલસતાથી જ કરી છે તેમાં કોઈ દુનિયવી સ્વાર્થ સામેલ નથી અને એનાથી ગર્વ કે મિથ્યાભિમાનનો પણ હેતુ નથી) હે અમારા પરવરદિગાર ! અમને કાફિરો માટે કસોટીરૂપ ન બનાવ (એટલે કે અમારા ઉપર આ અલગાવથી આ કાફિરો જુલમ ન કરવા પામે) અને હે

અમારા પરવરદિગાર અમારા ગુનાહો મા'ફ કરી આપ, બેશક ! તું જબરદસ્ત હિકમતવાળો છે (અને દરેક પ્રકારની શક્તિ ધરાવે છે) બેશક ! તે લોકોમાં (એટલે કે ઈબ્રાહીમ અલૈ. અને તેમના અનુયાયીઓમાં) તમારા માટે એટલે કે એવા લોકો માટે ઉમદા નમૂનો છે જેઓ અલ્લાહ(ની સામે જવા)નો અને કયામતના દિવસ (આવવા)નો અકીદો ધરાવતા હોય (એટલે કે આ અકીદો ઈબ્રાહીમ અલૈ.ના અનુસરણ માટે આવશ્યક છે) અને (આગળ બીજી રીતે ચેતવણી આપવામાં આવી છે જેમકે આનાથી પહેલાં وَمَنْ يَّفْعَلْهُ માં ચેતવણી આવી ચૂકી છે એટલે કે) જે વ્યક્તિ (આ હુકમથી) મોઢું ફેરવશે, બસ (તેનું જ નુકસાન થશે કારણ કે) અલ્લાહ તઆલા તો બિલકુલ બેપરવા અને (સંપૂર્ણ સિફતો ધરાવનાર હોવાથી) વખાણપાત્ર છે.

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

આ સૂરતની શરૂઆતના ભાગમાં કાફિરો અને મુશ્રિકો સાથે ગાઢ મૈત્રી અને એવા મિત્રતાપૂર્ણ સંબંધ રાખવાની મનાઈ અને પ્રતિબંધ વિશે વર્ણન અને તેના ઊતરવાની એક ખાસ ઘટના છે.

આયતો ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકા :

તફસીરે કુર્તુબીમાં કુશયરી અને ષુઅ્લબીના હવાલાથી આવ્યું છે કે ગઝ્વએ બદ્ર પછી ફત્હે મક્કાથી પહેલા મક્કા મુકર્રમહની એક ગાયક સ્ત્રી જેનું નામ સારહ હતું, પહેલાં મદીના તય્યિબહ આવી, રસૂલે કરીમ ﷺએ તેને પૂછ્યું કે શું તમે હિજરત કરીને આવ્યા છો ? તો કહ્યું કે નહીં; પછી આપ ﷺએ પૂછ્યું કે પછી તમે મુસલમાન થઈને આવ્યા છો ? તેણે એનો પણ ઈન્કાર કર્યો. રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે પછી અહીંયાં શું મકસદથી આવ્યા છો ? તેણે કહ્યું કે તમે લોકો મક્કા મુકર્રમહના ઊંચા ખાનદાનના લોકો હતા, તમારાથી જ મારું ગુજરાન ચાલતું હતું, હવે મક્કા મુકર્રમહના મોટા સરદારો પણ ગઝ્વએ બદ્રમાં માર્યા ગયા અને તમે લોકો અહીંયાં ચાલ્યા આવ્યા તો મારું ગુજરાન મુશ્કેલ થઈ ગયું છે, હું સખત તકલીફ અને જરૂરતમાં સપડાઈને તમારી મદદ લેવા માટે અહીંયાં આવી છું. રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે તમે તો મક્કા મુકર્રમહના માલદાર ગાયક છો, તે મક્કાના નવયુવાનોનું શું થયું (જે તમારા ઉપર રૂપિયા પૈસાનો વરસાદ

કરતા હતા) ? તેણે કહ્યું કે બદ્રની ઘટના પછી (તેમની મહેફિલો અને જશ્ન બધું ખતમ થઈ ચૂક્યું છે) કોઈએ મને બોલાવી નથી, રસૂલે કરીમ ﷺએ બની અબ્દુલ મુત્તલીબને તેની મદદ કરવા માટે પ્રેર્યા, તેમણે તેને રોકડ અને પોશાક વગેરે આપીને રવાના કર્યા.

આ એ સમય હતો જ્યારે સુલહે હુદૈબિય્યહના કરારને તોડી નાંખવામાં આવ્યો હતો તથા રસૂલે કરીમ ﷺએ મક્કાના કાફિરો ઉપર આક્રમણ કરવાનો ઈરાદો કરીને તેની ગુપ્ત તૈયારીઓ શરૂ કરી રાખી હતી અને આ દુઆ પણ કરી હતી કે અમારું રહસ્ય મક્કાવાળાઓ ઉપર સમય પહેલાં જાહેર ન થાય, આ બાજુ પ્રથમ હરોળના મુહાજિરોમાં એક સહાબી હાતિબ બિન અબી બલ્તઆહ (રદિ.) હતા જેઓ વાસ્તવમાં યમનના નિવાસી હતા, મક્કા મુકર્રમહમાં આવીને સ્થાયી થઈ ગયા હતા, ત્યાં તેમનું કોઈ કુટુંબ કબીલો ન હતો, તેઓ ત્યાં જ મુસલમાન થઈ ગયા પછી હિજરત કરીને મદીના તય્યિબહ આવી ગયા. તેમના બાળબચ્ચાં પણ મક્કામાં જ હતા. રસૂલે કરીમ ﷺ અને ઘણા સહાબએ કિરામ (રદિ.)ની હિજરત પછી મક્કાના મુશ્રિકો તે મુસલમાનોને કે જેઓ મક્કા મુકર્રમહમાં રહી ગયા હતા ખૂબ સતાવતા હતા અને પરેશાન કરતા હતા, જે મુહાજિરોના સગાં સંબંધીઓ મક્કામાં મોજૂદ હતા તેમને તો કોઈપણ પ્રકારે સુરક્ષા પ્રાપ્ત ન હતી. હાતિબ (રદિ.)ને એવી ફિકર હતી કે મારા ઘરવાળાઓને દુશ્મનોના ત્રાસથી બચાવનાર ત્યાં કોઈ નથી, તેમણે પોતાના બાળબચ્ચાંના રક્ષણની તક ગનીમત જાણી કે મક્કાવાળાઓ ઉપર કંઈક અહેસાન કરી દેવામાં આવે તો તેઓ તેમના બાળકો ઉપર જુલમ કરશે નહીં.

તેમને પોતાની રીતે આવો વિશ્વાસ હતો કે રસૂલે કરીમ ﷺને તો અલ્લાહ તઆલા વિજય જ આપશે, તેમને અથવા ઈસ્લામને આ રહસ્ય જાહેર કરવાથી કોઈ નુકસાન પહોંચશે નહીં. જો હું તેમને કોઈ પત્ર લખીને તેની જાણકારી આપી દઉં કે રસૂલે કરીમ ﷺનો ઈરાદો તમારા લોકો ઉપર હુમલો કરવાનો છે તો આવું કરવાથી અમારા બાળકોનું રક્ષણ થઈ જશે, તેમનાથી એ ભૂલ થઈ ગઈ કે એક ગુપ્ત પત્ર મક્કાવાળાઓના નામે લખીને તે મક્કા જનારી સ્ત્રી સારહને સોંપી દીધો. *(કુર્તુબી અને મઝહરી)*

રસૂલે કરીમ ﷺને અલ્લાહ તઆલાએ વહી દ્વારા આ બાબતની સૂચના

આપી દીધી અને તે પણ રસૂલે કરીમ ﷺને જાણ થઈ ગઈ કે આ સ્ત્રી અત્યારે રોઝએ ખાખના સ્થળ સુધી પહોંચી ચૂકી છે.

સહીહૈન, બુખારી અને મુસ્લિમમાં હઝરત અલી કર્રમલ્લાહુ વજ્હહુ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ મને અને અબૂ મુરષદ તથા ઝુબૈર બિન અવામને હુકમ આપ્યો કે ઘોડાઓ ઉપર સવાર થઈને તે સ્ત્રીનો પીછો કરો, તે તમને રોઝએ ખાખના સ્થળે મળશે અને તેની સાથે હાતિબ બિન અબી બલ્તઅહનો પત્ર મક્કાના મુશ્રિકોના નામે છે તેને પકડીને તે પત્ર પાછો લઈ લો. હઝરત અલી કર્રમલ્લાહુ વજ્હહુ કહે છે કે અમે હુકમ પ્રમાણે ઝડપથી તેનો પીછો કર્યો અને ઠીક તે સ્થળે જ જેના માટે રસૂલે કરીમ ﷺએ ખબર આપી હતી તે સ્ત્રીને ઊંટ ઉપર સવાર થઈને જતાં પકડી લીધી અને અમે કહ્યું કે તે પત્ર કાઢો જે તમારી પાસે છે. તેણે કહ્યું કે મારી પાસે કોઈનો પત્ર નથી, અમે તેના ઊંટને બેસાડી દીધું અને તેની તલાશી લીધી પરંતુ પત્ર અમને મળ્યો નહીં પરંતુ અમે દિલમાં જ્યારે કહ્યું કે રસૂલે કરીમ ﷺની ખબર જૂઠી નથી હોઈ શકતી, અવશ્ય તેણે પત્રને ક્યાંક છુપાવી દીધો છે તો અમે તેને કહ્યું કે યા તો પત્ર કાઢો નહીં તો અમે તમારા કપડાં ઉતારાવીશું.

જ્યારે તેણે જોયું કે તેના છુટકારાનો કોઈ માર્ગ નથી તો પોતાની ઈજારમાંથી આ પત્ર કાઢયો, અમે આ પત્ર લઈને રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થયા. હઝરત ઉમર બિન ખત્તાબ (રદિ.)એ ઘટના સાંભળતા જ રસૂલે કરીમ ﷺને વિનંતી કરી કે આ વ્યક્તિએ અલ્લાહ અને તેના રસૂલ તથા બધા મુસલમાનોની ખયાનત કરી કે આપણું રહસ્ય કાફિરોને લખી મોકલ્યું, મને પરવાનગી આપો કે હું તેની ગરદન ઉડાવી દઉં.

રસૂલે કરીમ ﷺએ હાતિબ બિન બલ્તઆહને પૂછ્યું કે તમને કઈ વસ્તુએ આવી પ્રવૃત્તિ માટે ઉભાર્યા, હાતિબ ઈબ્ને અબી બલ્તઆહ (રદિ.)એ કહ્યું કે યા રસૂલુલ્લાહ ﷺ ! મારા ઈમાનમાં અત્યારે પણ તસુમાત્ર ફરક નથી પરંતુ વાત એમ છે કે મારા દિલમાં એવો વિચાર આવ્યો કે હું મક્કાવાળાઓ ઉપર કંઈક અહેસાન કરી દઉં જેથી તે મારા બાળબચ્ચાંને કંઈ જ ન કહે, મારા સિવાય બીજા મુહાજિરોમાં કોઈ એવો નથી જેમનું કુટુંબ કબીલો ત્યાં ઉપસ્થિત ન હોય જે તેમના બાળકોનું રક્ષણ કરે છે.

રસૂલે કરીમ ﷺએ હાતિબ (રદિ.)નું નિવેદન સાંભળીને કહ્યું કે તેમણે સાચું કહ્યું છે, તેમના વિશે ભલાઈ સિવાય કંઈ ન કહો. હઝરત ફારૂક (રદિ.)એ (પોતાની ઈમાની ગયરતથી) ફરી પોતાની વાત દોહરાવી અને તેમને કતલ કરવાની પરવાનગી માંગી, આપ ﷺએ ફરમાવ્યું કે શું આ બદ્રવાળા (એટલે કે બદ્રમાં ભાગ લેનાર)માંથી નથી ? અલ્લાહ તઆલાએ ગઝ્વએ બદ્રમાં ભાગ લેનાર દરેકની મગફિરતનું અને તેમના માટે જન્નતના વાયદાનું એ'લાન કરી દીધેલ છે. આ સાંભળીને હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)ની આંખોમાં આંસુ આવી ગયા અને વિનંતી કરી કે અલ્લાહ તઆલા અને તેના રસૂલે કરીમ ﷺને જ વાસ્તવિકતાનું જ્ઞાન છે. (આ બુખારીની રિવાયત "કિતાબુલ મગાઝી" ગઝ્વએ બદ્રમાં છે. -ઈબ્ને કષીર) અને અમુક રિવાયતોમાં હાતિબ (રદિ.)નું આ નિવેદન પણ છે કે મેં આ કામ ઈસ્લામ અને મુસલમાનોને નુકસાન પહોંચાડવા માટે કદાપિ નથી કર્યું, કારણ કે મારો વિશ્વાસ હતો કે રસૂલે કરીમ ﷺને જીત મળવાની જ છે. મક્કાવાળાઓને ખબર મળી જાય તો પણ કોઈ નુકસાન થવાનું નથી.

આ ઘટનાની બીનાએ સૂરએ મુમ્તહિનાની શરૂઆતની આયતો નાઝિલ થઈ જેમાં આ ઘટના ઉપર તાકીદ અને ચેતવણી તથા મુસલમાનોએ કાફિરો સાથે કોઈ પ્રકારની ગાઢ મિત્રતાનો સંબંધ રાખવાને હરામ ઠરાવવામાં આવ્યું છે.

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا عَدُوِّیْ وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَآءَ تُلْقُوْنَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ

એટલે કે હે ઈમાનવાળાઓ ! મારા દુશ્મન અને પોતાના દુશ્મનને મિત્ર ન બનાવો કે તમે તેમને દોસ્તીનો સંદેશ આપો, તેમાં આ જ ઉપરોક્ત ઘટના તરફ ઈશારો છે કે આ પ્રમાણેનો પત્ર કાફિરોને લખવો તેમને દોસ્તીનો સંદેશ આપવા સમાન છે અને આયતમાં શબ્દ કાફિરોને છોડીને عَدُوِّیْ (અદુવ્વી) અને عَدُوَّكُمْ (અદુવ્વકુમ)નો વિષય અપનાવવામાં પ્રથમ તો આ હુકમની દલીલ તરફ ઈશારો થઈ ગયો કે પોતાના અને અલ્લાહના દુશ્મનો સાથે દોસ્તીની અપેક્ષા રાખવી સખત ધોકો છે તેનાથી બચો. બીજું એ તરફ પણ ઈશારો થઈ ગયો કે કાફિર જ્યાં સુધી કાફિર છે તે કોઈ મુસલમાનનો જ્યાં સુધી કે તે મુસલમાન છે મિત્ર નથી હોઈ શકતો, તે અલ્લાહ તઆલાનો દુશ્મન છે તો મુસલમાન જે અલ્લાહ તઆલાની મહોબ્બતનો દા'વેદાર છે તેનાથી તેની દોસ્તી કેવી રીતે હોઈ શકે છે !

وَقَدْ كَفَرُوْا بِمَا جَآءَ كُمْ مِّنَ الْحَقِّ يُخْرِجُوْنَ الرَّسُوْلَ وَاِيَّا كُمْ اَنْ تُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ માં حق (હક્ક)થી ભાવાર્થ કુર્આન અથવા ઈસ્લામ છે. આ આયતમાં તેમનું કુફ્ર જે દુશ્મનીનું મૂળ કારણ છે તેનું વર્ણન કર્યા પછી તેમની જાહેર દુશ્મનાવટને પણ બતાવવામાં આવી કે તેમણે તમને અને તમારા રસૂલને પોતાના પ્રિય વતનમાંથી કાઢ્યા અને આ કાઢવાનું કારણ કોઈ દુનિયવી હેતુ ન હતો બલકે માત્ર તમારું ઈમાન તેનું કારણ હતું તો આ વાત સ્પષ્ટ થઈ ગઈ કે જ્યાં સુધી તમે મો'મિન છો તેઓ તમારા મિત્ર નથી બની શકતા. આ એ વાત તરફ ઈશારો છે કે જેમકે હાતિબ (રદિ.)ને એવો ખ્યાલ હતો કે તેમના ઉપર અમુક અહેસાન કરી આપીશું તો તેઓ મારા બાળબચ્ચાંનું રક્ષણ કરશે, આવું વિચારવું ખોટું છે કારણ કે તેઓ તમારા દુશ્મન ઈમાનના કારણે છે જ્યાં સુધી અલ્લાહ ન ચાહે તમારું ઈમાન સમાપ્ત ન થઈ જાય તેમની સાથે કોઈ દોસ્તી અને સંબંધની અપેક્ષા રાખવી નર્યો ધોકો છે.

اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِىْ سَبِيْلِىْ وَابْتِغَآءَ مَرْضَاتِىْ તેમાં પણ એ તરફ ઈશારો છે કે જો તમારી હિજરત વાસ્તવમાં ખરેખર અલ્લાહ તઆલાના માટે અને તેની ખુશી માટે હતી તો કોઈ અલ્લાહ તઆલાના દુશ્મન કાફિરથી કેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવી શકે છે કે તેઓ તમારી કોઈ મદદ કરશે ?

تُسِرُّوْنَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَاَنَا اَعْلَمُ بِمَا اَخْفَيْتُمْ وَمَا اَعْلَنْتُمْ તેમાં એ પણ બતાવવામાં આવ્યું કે જે લોકો કાફિરો સાથે છાની મિત્રતા રાખે તેઓ એવું ન સમજે કે તેમની આ પ્રવૃત્તિ ગુપ્ત રહેશે. અલ્લાહ તઆલાને તેમની જાહેર અને ગુપ્ત દરેક પરિસ્થિતિઓ અને પ્રવૃત્તિઓની ખબર છે, જેમકે પ્રસ્તુત ઘટનામાં અલ્લાહ તઆલાએ પોતાના રસૂલે કરીમ ﷺને વહી દ્વારા ખબર આપીને ષડયંત્રને પકડાવ્યું હતું.

اِنْ يَّثْقَفُوْكُمْ يَكُوْنُوْا لَكُمْ اَعْدَآءً وَّيَبْسُطُوْا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوْءِ એટલે કે તે લોકોથી એ આશા રાખવી કે તેઓ તક મળ્યા છતાં તમારી સાથે કોઈ નરમાશથી વર્તશે તેની કોઈ સંભાવના નથી, તેમને જ્યારે કદી પણ તમારા ઉપર વર્ચસ્વ પ્રાપ્ત થશે તો તેમના હાથ અને ઝુબાન તમારી બુરાઈ અને ખરાબી સિવાય કોઈ વસ્તુ તરફ ઉઠશે નહીં.

وَدُّوْالَوْتَكْفُرُوْنَ તેમાં ઈશારો એ છે કે તમે જ્યારે તેમની સાથે દોસ્તીનો હાથ વધારશો તો તેમની દોસ્તી માત્ર તમારા ઈમાનની કિંમત ઉપર હશે, જ્યાં સુધી તમે કુફ્રમાં સંડોવાઈ ન જાઓ ત્યાં સુધી તેઓ કદાપિ તમારાથી રાજી થશે નહીં.

لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَا اَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ એટલે કે કયામતના દિવસે તમારા સગપણ સંબંધો અને તમારી અવલાદ તમારા કામ લાગશે નહીં. અલ્લાહ તઆલા કયામતના દિવસે આ બધા સંબંધો સમાપ્ત કરી દેશે. અવલાદ માં બાપથી અને માં બાપ અવલાદથી નાસતા ફરશે. તેમાં હઝરત હાતિબ (રદિ.)ના કારણના બહાનાનો રદિયો છે કે જે અવલાદની મહોબ્બતમાં સંડોવાઈને તેમણે આ કામ કર્યું હતું તો સમજી લો કે કયામતના દિવસે તે અવલાદ તમારા કંઈ જ કામ આવશે નહીં અને અલ્લાહ તઆલાથી કોઈ છુપી વાત કે રહસ્ય છુપું રહેવાનું નથી.

આગલી આયતોમાં કાફિરો સાથે ગાઢ મૈત્રી છોડવાની તાકીદ અને સમર્થનમાં હઝરત ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)ની ઘટનાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું કે તેમનું તો સમગ્ર કુટુંબ મુશ્રિક હતું, તેમણે સૌની સાથે અલગાવ અને બેઝારી જાહેર કરી, એટલું જ નહીં બલકે અદાવતનું એ'લાન કર્યું અને બતાવ્યું કે જ્યાં સુધી તમે એક અલ્લાહ ઉપર ઈમાન લાવશો નહીં અને પોતાના શિર્કથી અટકશો નહીં અમારા અને તમારા વચ્ચે વેર અને અદાવતની દિવાલ ઊભી રહેશે. قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِىْ اِبْرَاهِيْمَ (تا) حَتّٰى تُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَحْدَهٗ નો આ જ અર્થ છે.

એક શંકા અને તેનો જવાબ :

ઉપરની આયતોમાં મુસલમાનોને હઝરત ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)ના નમૂના (ઉસ્વએ હસનહ) ઉપર અને તેમની સુન્નત ઉપર ચાલવાની તાકીદ કરવામાં આવી છે અને હઝરત ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)એ પોતાના પિતા કે જેઓ મુશ્રિક હતા જેમના માટે ઈસ્તિગફાર કરવાનું સાબિત છે જેનું વર્ણન સૂરએ તવબહ વગેરેમાં આવ્યું છે તો હઝરત ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)ની સુન્નતનું અનુસરણ કરવાના હુકમથી કોઈને એ શંકા ઉપજી શકે છે કે પોતાના મુશ્રિક માતા પિતા અથવા સગાં સંબંધીઓ માટે મગફિરતની દુઆ કરવી પણ તેમાં સામેલ છે તે જાઈઝ હોવું

જોઈએ, તેથી ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)ના નમૂનાનું અનુસરણ કરવાના વર્ણનમાં આ બાબતને બાકાત કરી દીધી અને અન્ય બધી વસ્તુઓમાં ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)ના ઉસ્વહ (નમૂના)નું વર્ણન કરવું જરૂરી છે પરંતુ આ પ્રવૃત્તિનું અનુસરણ મુસલમાન માટે જાઈઝ નથી કે મુશ્રિક માતા પિતા અને સંબંધીઓ માટે મગફિરતની દુઆ કરવા માંડે. આયત اِلَّا قَوۡلَ اِبۡرٰهِيۡمَ لِاَبِيۡهِ لَاَسۡتَغۡفِرَنَّ لَكَ નો આ જ મતલબ છે અને હઝરત ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)નો ઉઝર સૂરએ તવબહમાં આવી ચૂક્યો છે કે તેમણે પિતા માટે મગફિરતનો વાયદો તેના ઉપરના પ્રતિબંધ આવતા પહેલાં કરી લીધો હતો અથવા એ અપેક્ષાએ કે તેમના દિલમાં ઈમાન આવી ગયું છે, જ્યારે ખબર થઈ કે તે તો અલ્લાહ તઆલાનો દુશ્મન છે તો તેનાથી પણ અલગાવ અને બેઝારીનું એ'લાન કરી દીધું. ....فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهٗۤ اَنَّهٗ عَدُوٌّ لِّلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنۡهُ નો આ જ ભાવાર્થ છે.

અમુક તફસીરકારોએ اِلَّا قَول اِبْرَاهِيْمَ ના બાકાત હોવાને استثناءِ منقطع (ઈસ્તિષ્નાએ મુન્કતઅ્) ઠરાવ્યું છે જેનો ખુલાસો એ છે કે ઈબ્રાહીમ (અલૈ.)નો પોતાના બાપ માટેનો ઈસ્તિગફાર એ આ ઉસ્વએ ઈબ્રાહીમીથી વિપરીત નથી, કારણ કે તેમણે તે બીનાએ ઈસ્તિગફાર કરી લીધો હતો કે તેમણે એવું અનુમાન કર્યું હતું કે તેઓ મુસલમાન થઈ ગયા પછી જ્યારે વાસ્તવિકતા જાણ થઈ ગઈ તો ઈસ્તિગફાર છોડી દીધો અને અલગાવ તથા બેઝારીની જાહેરાત કરી દીધી અને એવું કરવું અત્યારે પણ જાઈઝ છે કે જે વ્યક્તિને કોઈ કાફિર વિશે એવું ચોક્કસ અનુમાન થઈ જાય કે તે મુસલમાન થઈ ગયો છે તેના ઈસ્તિગફાર કરવામાં કોઈ વાંધો નથી. (કુર્તુબી) પ્રસ્તુત તફસીરના ખુલાસામાં આ જ સ્વરૂપ અપનાવીને તફસીર કરવામાં આવી છે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

આયતો : (સૂરએ મુમ્તહિનહ : આયત નં. ૭-૮-૯)

عَسَى اللّٰهُ اَنۡ يَّجۡعَلَ بَيۡنَكُمۡ وَبَيۡنَ الَّذِيۡنَ عَادَيۡتُمۡ مِّنۡهُمۡ مَّوَدَّةً ؕ وَاللّٰهُ
قَدِيۡرٌ ؕ وَاللّٰهُ غَفُوۡرٌ رَّحِيۡمٌ ۝٧ لَا يَنۡهٰىكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِيۡنَ لَمۡ يُقَاتِلُوۡكُمۡ فِى الدِّيۡنِ
وَلَمۡ يُخۡرِجُوۡكُمۡ مِّنۡ دِيَارِكُمۡ اَنۡ تَبَرُّوۡهُمۡ وَتُقۡسِطُوۡۤا اِلَيۡهِمۡ ؕ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ

الْمُقْسِطِيْنَ ۝٨ اِنَّمَا يَنْهٰىكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِيْنَ قٰتَلُوْكُمْ فِى الدِّيْنِ وَاَخْرَجُوْكُمْ
مِّنْ دِيَارِكُمْ وَظٰهَرُوْا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْ ۚ وَمَنْ يَّتَوَلَّهُمْ فَاُولٰٓئِكَ
هُمُ الظّٰلِمُوْنَ ۝٩

તરજુમો :

આશા છે કે અલ્લાહ તમારામાં અને જે તમારા દુશ્મન છે તેમનામાં મિત્રતા કરી દે અને અલ્લાહ બધું જ કરી શકે છે અને અલ્લાહ મા'ફ કરનારો મોટો મહેરબાન છે. (૭) અલ્લાહ તમને તે લોકોથી મનાઈ નથી કરતો જે તમારી સાથે દીન વિશે લડ્યા નથી અને તમને તમારા ઘરોએથી નથી કાઢ્યા કે તેમની સાથે ભલાઈ અને ન્યાયની વર્તણૂક કરો, બેશક ! અલ્લાહ ન્યાયવાળાઓને ચાહે છે. (૮) બેશક ! અલ્લાહ તો તમને તેઓ(સાથે દોસ્તી કરવા)થી મનાઈ કરે છે જેઓ તમારી સાથે દીન વિશે લડ્યા અને (દીનના કારણે) તમને તમારા ઘરોએથી કાઢ્યા અને તમારા કાઢવામાં ભાગીદાર બન્યા કે તેમની સાથે દોસ્તી કરો અને જે કોઈ તેમની સાથે દોસ્તી કરે તે જ લોકો ગુનેહગાર (જાલિમ) છે.(૯)

તફસીર :

(અને કારણ કે તેમની દુશ્મની સાંભળીને મુસલમાનોને ચિંતા થઈ શકતી હતી, અમુક સગાઈ સંબંધો તૂટવાના કારણે સ્વાભાવિક રીતે રંજ ગમ થઈ શકતો હતો તેથી ખુશખબરી સ્વરૂપે આગળ આગાહી કરવામાં આવે છે કે) અલ્લાહ તઆલાથી ઉમ્મીદ છે (એટલે કે તે બાજુથી વાયદો છે) કે તમારામાં અને તે લોકોમાં જેમની સાથે તમારી દુશ્મની છે મિત્રતા કરી આપે (ભલે અમુક જ હોય એટલે કે તેમને મુસલમાન કરી દે જેનાથી દુશ્મની દોસ્તીમાં પરિવર્તિત થઈ જાય) અને (એ પણ કંઈ અસંભવ ન સમજો કારણ કે) અલ્લાહ તઆલાની મોટી કુદરત છે (એટલા માટે ફત્હે મક્કાના દિવસે ઘણા લોકો ખુશીથી મુસલમાન થઈ ગયા, મતલબ એ કે પ્રથમ તો જો સંબંધ વિચ્છેદ હંમેશાના માટે હોત તો પણ તેના ઉપર કાયદા પ્રમાણે અમલ કરવો વાજિબ હોત પરંતુ જ્યારે કે તે થોડી મુદ્દત માટે જ

કરવું પડ્યું અને પછી તેમના ઈમાનમાં સામેલ થવાથી મિત્રતા અને સંબંધ કાયદેસર રીતે જોડાઈ ગયો તો તે કોઈ ચિંતાની વાત નથી) અને (અત્યાર સુધી જે કોઈનાથી પણ આ હુકમ વિરુદ્ધ ભૂલ થઈ ગઈ છે જેનાથી હવે તે તવબહ કરી ચૂક્યા છે તો) અલ્લાહ તઆલા (તેમના માટે) મોટો મા'ફ કરનાર રહમ કરનાર છે (અને અહીંયાં સુધી તો મિત્રતાપૂર્ણ સંબંધ વિશે હુકમ હતો કે તેમની સાથે સંબંધ કાપવો વાજિબ છે, આગળ તે લોકો સાથેના સંબંધની વિગત આવે છે કે) અલ્લાહ તઆલા તમને તે લોકોની સાથે અહેસાન અને ઈન્સાફનો વર્તાવ કરવાથી અટકાવતો નથી જે તમારી સાથે દીન વિશે લડ્યા નહીં અને તમને તમારા ઘરોએથી કાઢ્યા નહીં (તેનાથી ભાવાર્થ તે કાફિરો છે જેઓ જિમ્મી છે અથવા તો શાંતિકરાર ધરાવનાર કાફિર છે, એટલે કે તેમની સાથે સદ્વ્યવહાર કરવો જાઈઝ છે, રહી વાત ન્યાયથી વર્તવાની તો તેમાં તો જિમ્મી હોવું કે શાંતિકરાર ધરાવનાર હોવું કોઈ શરત નથી બલકે તે તો દરેક કાફિર માટે કે પશુ માટે પણ વર્તવું વાજિબ છે. આ આયતમાં ન્યાય અને ઈન્સાફથી ભાવાર્થ સદ્વ્યવહાર કરવાનો છે તેથી તેને શાંતિકરાર ધરાવનારાઓ માટે ખાસ કરવામાં આવ્યું) અલ્લાહ તઆલા ન્યાયથી વર્તાવ કરનારાઓ સાથે મહોબ્બત કરે છે (અલબત્ત) માત્ર તે લોકો સાથે દોસ્તી (એટલે કે અહેસાન અને સદ્વ્યવહાર) કરવાથી અલ્લાહ તઆલા તમને રોકે છે જે તમારી સાથે દીન વિશે લડ્યા હોય (ભલે તે પ્રવૃત્તિ દ્વારા હોય અથવા એવો ઈરાદો ધરાવતા હોય) અને તમને તમારા ઘરોએથી કાઢ્યા હોય અને (જો કાઢ્યા ન પણ હોય પરંતુ) તમારા કાઢવામાં (કાઢનારાઓની) મદદ કરી હોય (એટલે કે તેમની સાથે ભાગીદાર થયા હોય, ભલે તેમની પ્રવૃત્તિમાં સામેલગીરી કરી હોય અથવા તો એવો ઈરાદો રાખતા હોય, તેમાં તે બધા જ કાફિરો આવી ગયા જેમની સાથે મુસલમાનોનો કોઈ સુલેહનો કરાર અથવા કોઈ જવાબદારીનો કરાર ન હતો, તેમની સાથે સદ્વ્યવહાર અને અહેસાન કરવો જાઈઝ નથી બલકે તેમની સાથે યુદ્ધ અને મુકાબલો ઈચ્છનીય છે) અને જે વ્યક્તિ એવા લોકો સાથે દોસ્તી (એટલે કે અહેસાન અને સદ્વ્યવહારનો વર્તાવ) કરશે બસ તે લોકો ગુનેહગાર થશે.

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

પાછલી આયતોમાં કાફિરો સાથે મિત્રતાપૂર્ણ સંબંધ રાખવાની સખત

મનાઈ અને તે હરામ હોવાનું વર્ણન આવ્યું છે ભલે તે કાફિરો સગાંવહાલાં અથવા કેટલાય નજીકના સંબંધીઓ કેમ ન હોય ! સહાબએ કિરામ (રદિ.) અલ્લાહ તઆલા અને તેમના રસૂલના હુકમના મા'મલામાં ન તો વ્યક્તિગત ઈચ્છાની પરવા કરતા હતા ન જ કોઈ સગાં સંબંધીની, તેના ઉપર અમલ કરવામાં આવ્યો જેના પરિણામે દરેક ઘરમાં એવી પરિસ્થિતિ આવી કે બાપ મુસલમાન, પુત્ર કાફિર અને તેનાથી ઊલટું પણ છે તો મિત્રતાપૂર્ણ સંબંધ કાપી નાંખવામાં આવ્યો. દેખીતું છે કે માનવ સ્વભાવ અને માનવ પ્રકૃતિ માટે આ બાબત સરળ ન હતી તેથી પ્રસ્તુત આયતોમાં અલ્લાહ તઆલાએ તેમની આ મુશ્કેલીની તાત્કાલિક સરળ કરી આપનારી ખબર સંભળાવી દીધી.

હદીષની અમુક રિવાયતોમાં છે કે કોઈ અલ્લાહ તઆલાનો બંદો જ્યારે અલ્લાહની ખુશી માટે પોતાની કોઈ પ્રિય વસ્તુને છોડી દે છે તો અમુક વખતે અલ્લાહ તઆલા તે જ વસ્તુને હલાલ કરીને તેના સુધી પહોંચાડી આપે છે અને અમુક સમયે તેનાથી વધારે સારી વસ્તુ પણ આપી દે છે.

આ આયતોમાં અલ્લાહ તઆલાએ તે તરફ ઈશારો કર્યો કે આજે જે લોકો કુફ્ર ઉપર છે અને તેના કારણે તેઓ તમારા દુશ્મન છે અને તમે તેમના દુશ્મન છો નિકટ છે કે અલ્લાહ તઆલા આ દુશ્મનીને દોસ્તીમાં પરિવર્તિત કરી દે. તેનો ભાવાર્થ એ છે કે તેમને ઈમાનની તવફીક આપીને તમારા પરસ્પરના સંબંધોને ફરીવાર સમથળ બનાવી દે. આ ખુશખબરીની જાહેરાત ફત્હે મક્કાના સમયે એ રીતે થઈ કે માત્ર તે કાફિરો સિવાય કે જેઓ કતલ કરવામાં આવ્યા અન્ય બીજા બધા જ મુસલમાન થઈ ગયા. (મઝહરી) કુર્આને કરીમમાં તેનું વર્ણન يَدۡخُلُوۡنَ فِىۡ دِيۡنِ اللّٰهِ اَفۡوَاجًا માં કરવામાં આવ્યું છે. આ લોકો ટોળે ટોળાં મોટી સંખ્યામાં અલ્લાહ તઆલાના દીન ઈસ્લામમાં દાખલ થઈ જશે અને થયું પણ એવું જ.

સહીહ બુખારીમાં હઝરત અસ્મા બિન્તે અબીબક્ર (રદિ.)થી રિવાયત છે કે તેમની વાલિદહ કુફ્રની હાલતમાં મક્કા મુકર્રમહથી મદીના તય્યિબહ પહોંચી. (મુસ્નદે અહમદની રિવાયતમાં છે કે આ ઘટના તે વખતની છે જ્યારે ગઝ્વએ ઉહદ પછી મક્કાના કુરૈશ સાથે સુલેહનો કરાર થઈ ગયો હતો અને તેમની માતાનું નામ કબીલા છે, તેઓ પોતાની દિકરી અસ્મા માટે અમુક તોહફા અને ભેટ લઈને મદીના પહોંચી તો અસ્મા રદિ.એ તેમની ભેટ સ્વીકારવાથી ઈન્કાર કરી દીધો

અને પોતાના ઘરમાં આવવાની પણ પરવાનગી તે સમય સુધી ન આપી જ્યાં સુધી કે રસૂલે કરીમ ﷺને પૂછી ન લીધું). મતલબ કે હઝરત અસ્મા (રદિ.)એ રસૂલે કરીમ ﷺને વિનંતી કરી કે મારી વાલિદહ મને મળવા માટે આવ્યા છે અને તે કાફિર છે હું તેમની સાથે કેવો વ્યવહાર કરું ? રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે પોતાની માતા સાથે સદ્‌વર્તાવ કરો એટલે કે તેમની સાથે સીલારહમી કરો અને તેના ઉપર આ આયત નાઝિલ થઈ لَا يَنۡهٰكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِيۡنَ لَمۡ يُقَاتِلُوۡكُمۡ فِى الدِّيۡنِ

અમુક રિવાયતોમાં છે કે હઝરત અસ્મા (રદિ.)ની માતા કબીલાને સિદ્દીકે અકબર (રદિ.)એ ઈસ્લામ પહેલાંની અજ્ઞાનતાકાળમાં જ તલાક આપી દીધી હતી. હઝરત અસ્મા (રદિ.) તેમના પેટથી હતી અને તેમની બહેન ઉમ્મુલ મુઅ્મિનીન હઝરત આયશા (રદિ.) એ સિદ્દીકે અકબર (રદિ.)ની બીજી પત્ની ઉમ્મે રૂમાનના પેટથી હતા કે જેઓ મુસલમાન થઈ ગયા હતાં.

(ઈબ્ને કષીર અને મઝહરી)

આ આયતમાં એવા કાફિરો જેમણે મુસલમાનો સાથે મુકાબલો નથી કર્યો અને તેમને ઘરોમાંથી કાઢી નથી મૂક્યા અથવા કાઢી મૂકવામાં કોઈ ભાગ નથી ભજવ્યો તેમની સાથે અહેસાનનો વર્તાવ અને સદ્‌વર્તણૂંક તથા ન્યાય અને ઈન્સાફ કરવાની સૂચના આપવામાં આવી છે. ન્યાય અને ઈન્સાફ તો દરેક કાફિર સાથે જરૂરી છે જેમાં જિમ્મી કાફિર અથવા શાંતિકરાર ધરાવનાર કાફિર અથવા હરબી કાફિર અથવા દુશ્મન કાફિર બધા જ સમાન છે, બલકે ઈસ્લામમાં તો ન્યાય અને ઈન્સાફ પશુ સાથે પણ વાજિબ છે કે તેમની તાકાતથી વધારે તેમના ઉપર ભાર ન નાંખે અને તેમને ઘાસચારો પૂરતો આપે અને તેમના આરામની ખાસ સંભાળ રાખે. આ આયતમાં મૂળ હેતુ અહેસાન અને સદ્‌વ્યહાર કરવાની સૂચના છે.

મસ્અલો :

આ આયતથી સાબિત થયું કે નફલી સદકાઓ જિમ્મી અને મુસાલેહ કાફિર (શાંતિકરાર ધરાવનાર કાફિર)ને પણ આપી શકાય છે, માત્ર હરબી (જેમની સાથે યુદ્ધ ચાલુ છે એવા) કાફિરને આપવાની મનાઈ છે.

اِنَّمَا يَنۡهٰكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِيۡنَ قَاتَلُوۡكُمۡ فِى الدِّيۡنِ (اِلٰى) اَنۡ تَوَلَّوۡهُمۡ આ આયતમાં એ કાફિરોનું વર્ણન છે જેઓ મુસલમાનોના મુકાબલામાં યુદ્ધ કરી રહ્યા

હોય અને મુસલમાનોને તેમના ઘરોએથી કાઢવામાં કોઈ ભાગ ભજવી રહ્યા હોય તેમના વિશે એવું કહેવામાં આવ્યું કે અલ્લાહ તઆલા તેમની સાથે ગાઢ સંબંધ અને મિત્રતાની મનાઈ કરે છે, તેમાં અહેસાન અને સદ્વર્તાવનો વ્યવહાર કરવાની મનાઈ નથી કરતો બલકે માત્ર દિલી દોસ્તી અને એવા મિત્રતાપૂર્ણ સંબંધની મનાઈ કરે છે અને આ મનાઈ કંઈ તેમનામાં યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત દુશ્મનો સાથે નથી બલકે જિમ્મી અને શાંતિકરાર ધરાવનાર કાફિરો સાથે પણ દિલી દોસ્તી અને ગાઢ મૈત્રી જાઈઝ નથી. તેથી તફસીરે મઝહરીમાં મસ્અલો છે કે હરબી એટલે કે યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત કાફિરો સાથે ન્યાય અને ઈન્સાફ તો ઈસ્લામમાં જરૂરી છે જ અને મનાઈ માત્ર દિલી દોસ્તી અથવા ગાઢ મૈત્રીની કરવામાં આવી, અહેસાન અને સદ્વ્યવહારની મનાઈ કરવામાં આવી નથી. એનાથી જાણ થાય છે કે ઉપકારયુક્ત વર્તણૂક તમારી સામે યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત કાફિરો સાથે પણ જાઈઝ છે અલબત્ત બીજી નુસૂસના આધારે એ શરત છે કે તેમની સાથે અહેસાનનો વર્તાવ કરવાથી મુસલમાનોને કોઈ નુકસાનનો ભય ન હોય, જ્યાં એવો ભય હોય ત્યાં અહેસાન અને સદ્વ્યવહાર તેમના માટે જાઈઝ નથી. હા ! ન્યાય અને ઈન્સાફ દરેક પરિસ્થિતિમાં દરેક વ્યક્તિ માટે આવશ્યક અને જરૂરી છે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

આયતો : (સૂરએ મુમ્તહિનહ : આયત નં. ૧૦ થી ૧૩)

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اِذَا جَآءَكُمُ الْمُؤْمِنٰتُ مُهٰجِرٰتٍ فَامْتَحِنُوْهُنَّ ؕ
اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيْمَانِهِنَّ ۚ فَاِنْ عَلِمْتُمُوْهُنَّ مُؤْمِنٰتٍ فَلَا تَرْجِعُوْهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ ؕ
لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّوْنَ لَهُنَّ ؕ وَاٰتُوْهُمْ مَّاۤ اَنْفَقُوْا ؕ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
اَنْ تَنْكِحُوْهُنَّ اِذَاۤ اٰتَيْتُمُوْهُنَّ اُجُوْرَهُنَّ ؕ وَلَا تُمْسِكُوْا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ
وَسْـَٔلُوْا مَاۤ اَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْـَٔلُوْا مَاۤ اَنْفَقُوْا ؕ ذٰلِكُمْ حُكْمُ اللّٰهِ ؕ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ ؕ
وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴿۱۰﴾ وَاِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِّنْ اَزْوَاجِكُمْ اِلَى الْكُفَّارِ

فَعَاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُم مِّثْلَ مَا أَنفَقُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ
الَّذِي أَنتُم بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ
عَلَىٰ أَن لَّا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ
وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ
فِي مَعْرُوفٍ ۙ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ
الْآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾ ع

તરજુમો :

હે ઈમાનવાળાઓ ! જ્યારે તમારી પાસે ઈમાનવાળી સ્ત્રીઓ વતન છોડીને આવે તો તેમને ચકાસી લો, અલ્લાહ તેમના ઈમાનને ખૂબ સારી રીતે જાણે છે, પછી જો એવું જાણી લો કે તે ઈમાન ઉપર છે તો તેમને કાફિરો તરફ પાછી ન મોકલો, ન તો તે સ્ત્રીઓ (કાફિરો માટે) હલાલ છે અને ન જ તેઓ (કાફિરો) તે સ્ત્રીઓ માટે હલાલ છે અને તેમને (કાફિરોને) જે તેમનો ખર્ચ થયો હોય આપી દો અને તમને ગુનોહ નથી કે તે સ્ત્રીઓ સાથે નિકાહ કરી લો જ્યારે તેમને તેમની મહર આપી દો અને પોતાના કબ્જામાં કાફિર સ્ત્રીઓના લગ્નનો કરાર કાયમ ન રાખો અને તમે તે ખર્ચ માંગી લો જે તમે કર્યો અને તે (કાફિરો) માંગી લે જે તેમણે ખર્ચ કર્યો, આ અલ્લાહનો ફેંસલો છે; તમારામાં ફેંસલો કરે છે અને અલ્લાહ સઘળું જાણનારો મહાન હિકમતવાળો છે. (૧૦) અને જો તમારા હાથમાંથી અમુક સ્ત્રીઓ કાફિરો તરફ જતી રહે પછી તમે હાથ મારો તો તેમને આપી દો જેમની સ્ત્રીઓ જતી રહી છે જેટલો તેમણે ખર્ચ કર્યો હતો અને અલ્લાહથી ડરતા રહો જેના ઉપર તમને યકીન છે. (૧૧) હે નબી ! જ્યારે તમારી પાસે મુસલમાન સ્ત્રીઓ બયૂઅત કરવા માટે આવે એ વાત ઉપર કે અલ્લાહની સાથે કોઈને ભાગીદાર ન ઠરાવે અને ચોરી ન કરે અને વ્યભિચાર ન આચરે અને પોતાની

અવલાદને મારી ન નાંખે અને બોહતાન ન લગાવે પોતાના હાથો અને પગોમાં બાંધીને અને કોઈ ભલા કામમાં તમારી નાફરમાની ન કરે તો તમે તેમની સાથે બયૂઅત (કરાર) કરી લો અને તેમના માટે અલ્લાહ પાસે મા'ફી માંગો, બેશક ! અલ્લાહ મા'ફ કરનારો ઘણો મહેરબાન છે. (૧૨) હે ઈમાનવાળાઓ ! તે લોકોની દોસ્તી ન કરો કે અલ્લાહ જેમના ઉપર ગુસ્સે થયો છે અને તેઓ આખિરતના ઘરની આશા તોડી ચૂક્યા છે જેવી રીતે ઈન્કારીઓએ આશા તોડી નાંખી કબ્રવાળાઓથી.(૧૩)

આયતો ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકા સ્વરૂપે ઘટેલ ઘટના :

આ આયતો પણ એક ખાસ પરિસ્થિતિ વિશે છે અને તે પરિસ્થિતિ સુલહે હુદૈબિય્યહની છે જેનું વર્ણન સૂરએ ફતહની શરૂઆતમાં થયું છે. આ શરતોમાંથી કે જે સુલેહનામામાં લખવામાં આવી હતી તેમાંથી એક શરત એ પણ હતી કે જે વ્યક્તિ મુસલમાનોમાંથી કાફિરો તરફ ચાલ્યો જશે તે પાછો આપવામાં આવશે નહીં અને જે વ્યક્તિ કાફિરોમાંથી મુસલમાનો તરફ ચાલ્યો જાય તે પાછો આપવામાં આવશે, તેથી અમુક મુસલમાન પુરુષો આવ્યા અને પરત આપી દેવામાં આવ્યા, પછી અમુક સ્ત્રીઓ મુસલમાન થઈને આવી, તેમના સંબંધીઓએ તેમને પરત કરવાની દરખાસ્ત કરી તેના ઉપર આ આયતો હુદૈબિય્યહમાં નાઝિલ થઈ જેમાં સ્ત્રીઓને પરત કરવાની મનાઈ કરવામાં આવી. બસ, સુલેહનામાના વિષયનું સામાન્યપણું તેનાથી ખાસ અને મન્સૂખ થઈ ગયું અને આવી સ્ત્રીઓ વિશે અમુક ખાસ હુકમો નક્કી કરવામાં આવ્યા અને તેમની સાથે અમુક હુકમો આવી ઓરતો સાથે નક્કી થયા જે પહેલાં મુસલમાનોના નિકાહમાં હતી પરંતુ ઈસ્લામ ન લાવી અને મક્કામાં જ રહી ગઈ અને કારણ કે આ હુકમોનો આધાર તે સ્ત્રીઓનું મુસલમાન થવું છે તેથી તેને કસોટી સ્વરૂપ પણ બતાવવામાં આવ્યું. બસ જાહેર સંબોધન આ રીતે કરવામાં આવ્યું.

તફસીર :

હે ઈમાનવાળાઓ ! જ્યારે તમારી પાસે મુસલમાન સ્ત્રીઓ (દારુલ હરબમાંથી) હિજરત કરીને આવે (ભલે મદીનામાં કે જે દારુલ ઈસ્લામ છે અથવા ભલે હુદૈબિય્યહમાં કે તેનો હુકમ પણ દારુલ ઈસ્લામનો છે. –કઝા ફિ કિતાબ

અલ હુદૂદ મિનલ હિદાયા) તો તમે તેઓ(ના મુસલમાન થવા)ની કસોટી કરો (જેની રીત આગળ ખાસ સંબોધન સ્વરૂપે આવી છે يٰۤاَيُّهَاالنَّبِىُّ અને આ કસોટીમાં જાહેર કસોટીને પૂરતી સમજો કારણ કે) તેમના (વાસ્તવિક) ઈમાનને (તો) અલ્લાહ જ સારી પેઠે જાણે છે (તમને તેની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિની ખબર થઈ શકવાની જ નથી) બસ જો તેમને (આ કસોટીની રૂએ) મુસલમાન સમજો તો તેમને કાફિરો તરફ પાછી ન મોકલો (કારણ કે) ન તો તે સ્ત્રીઓ તે કાફિરો માટે હલાલ છે અને ન જ તે કાફિર તે સ્ત્રીઓ માટે હલાલ છે (કારણ કે મુસલમાન સ્ત્રીઓના નિકાહ કાફિર પુરુષો સાથે સદંતર કાયમ જ નથી રહેતા) અને (આ સ્વરૂપમાં) તે કાફિરોએ જે કંઈ (મહર તે સ્ત્રીઓ ઉપર) ખર્ચ કર્યો હોય તે તેમને અદા કરો અને તમને તે સ્ત્રીઓ સાથે નિકાહ કરવામાં કોઈ ગુનોહ થશે નહીં જ્યારે કે તમે તેમની મહર તેમને આપી દો અને (હે મુસલમાનો !) તમે કાફિર સ્ત્રીઓના સંબંધોને બાકી ન રાખો (એટલે કે જે તમારી પત્નીઓ દારુલ હરબમાં કુફ્રની હાલતમાં રહી ગઈ છે તેમના તમારી સાથેના નિકાહ સમાપ્ત થઈ ગયા છે, તેમની સાથે સંબંધની કોઈ અસર બાકી રહ્યાનું ન સમજો) અને (આવા સ્વરૂપમાં) જે કંઈ તમે (તે સ્ત્રીઓની મહરમાં) ખર્ચ કર્યું હોય (તે કાફિરો પાસેથી) માંગી લો અને (એ જ રીતે) જે કંઈ તે કાફિરોએ (મહર વગેરે) ખર્ચ કર્યો હોય તેઓ (તમારી પાસેથી) માંગી લે (જેમકે ઉપર વર્ણન થયું اٰتُوْهُمْ مَّآاَنْفَقُوْا કદાચ આ પુનરાવર્તન સ્વરૂપે مُعَنْوَنْ એટલા માટે આવ્યું છે કે તમારા માથે બીજાઓનો હક હોય તેને વધારે જરૂરી સમજો) આ (જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું) અલ્લાહનો હુકમ છે (તેનું પાલન કરો) તે તમારી વચ્ચે (આવા જ યોગ્ય) ફેંસલા કરે છે અને અલ્લાહ સર્વજ્ઞાની અને હિકમતવાળો છે (જ્ઞાન અને હિકમત આધારે યોગ્ય હુકમો નક્કી કરે છે) અને જો તમારી પત્નીઓમાંથી કોઈ પત્ની કાફિરોમાં રહી જવાથી (બિલકુલ જ) તમારા હાથ ન આવે (એટલે કે તમને ન મળે અને ન જ એનો મહર સ્વરૂપે બદલો મળે અને પછી કાફિરોને મહર આપવાની) તમારી નોબત આવે (એટલે કે તમારા માથે કોઈ કાફિરનો મહરનો હક આપવો વાજિબ હોય) તો (તમે તે મહર તે કાફિરોને ન આપો બલકે) જે (મુસલમાનો)ની પત્ની હાથથી નીકળી ગઈ (જેમનું હમણા فَاٰتَكُمْ માં વર્ણન થયું) તો જેટલું (મહર વગેરે) તેમણે (આ પત્નીઓ ઉપર) ખર્ચ કર્યું હતું તે બરાબર (આ વાજિબ રકમ જે અદા

કરવાની છે તેમાંથી) તમે તેમને આપી દો અને અલ્લાહથી ડરતા રહો કે તેના ઉપર તમે ઈમાન રાખો છો અને (વાજિબ હુકમોમાં ખલેલ ન નાંખો, આગળ ખાસ સંબોધનમાં ઈમાનની કસોટી કરવામાં આવે છે કે) હે પયગમ્બર (ﷺ) ! જ્યારે મુસલમાન સ્ત્રીઓ તમારી પાસે (એ હેતુથી) આવે કે તમારી તે વાતો ઉપર બય્અત કરે કે અલ્લાહની સાથે કોઈ વસ્તુને ભાગીદાર કરશે નહીં અને ન તો ચોરી કરશે અને ન જ વ્યભિચાર કરશે અને ન તો પોતાના બાળકોની હત્યા કરશે અને ન જ કોઈ બોહતાનની અવલાદ લાવશે જેને પોતાના હાથ અને પગો વચ્ચે (પોતાના પતિ દ્વારા જણેલી અવલાદનો દા'વો કરીને) બનાવી લે (જેમકે અજ્ઞાનતાના કાળમાં ઘણી ઓરતોની એવી ટેવ હતી કે અન્યનું બાળક ઉઠાવી લાવે અને કહી આપે કે આ મારા ધણીનું છે અથવા કોઈની સાથે વ્યભિચાર કરે અને આ દુષ્કૃત્યથી પેદા થયેલ હરામ બાળકને પોતાના પતિનું બતાવી આપે કે તેમાં વ્યભિચારના ગુનાહ સિવાય પોતાના ધણી સાથે અન્યના બાળકને ભેળવી દેવું પણ સામેલ છે જેના ઉપર હદીષમાં પણ ઘણી કઠોર ધમકી આવી છે. —રવાહુ અબૂ દાવુદ અને નસઈ) અને શરીઅતની વાતોમાં તે તમારા વિરુદ્ધ કરશે નહીં (તેમાં શરીઅતના બધા હુકમો આવી ગયા, બસ તે સ્ત્રીઓ જો આ શરતોને કબૂલ કરી લે જેના ઉપર અકીદહ રાખવો ઈમાનની શરત છે) તો તમે તેમની સાથે બય્અત કરી લો અને તેમના માટે અલ્લાહ પાસે (તેમના પાછલા ગુનાહોની) મા'ફી માંગો, બેશક ! અલ્લાહ મહાન મા'ફ કરનારો મહાદયાળુ છે. (મતલબ એ કે જ્યારે આ હુકમોને સાચા અને અમલ કરવા વાજિબ સમજવાની જાહેરાત કરે તો તેમને મુસલમાન સમજો અને તેમના આ ઈસ્લામ લાવવાથી પાછલા ગુનાહોની મા'ફી થઈ જાય છે પરંતુ અહીંયાં મા'ફી માંગવાનો હુકમ યા તો સંપૂર્ણ રીતે મા'ફી પ્રાપ્ત કરવા માટે છે અથવા તો આ દુઆ કરવાનો હેતુ એ છે કે ઈમાન કબૂલ થઈ જાય કે તેના ઉપર મા'ફીનો વાયદો છે) હે ઈમાનવાળાઓ ! તે લોકો સાથે (પણ) દોસ્તી ન કરો જેમના ઉપર અલ્લાહ તઆલાએ ક્રોધ કર્યો (તેનાથી ભાવાર્થ યહૂદીઓ છે ...مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ) કે તેઓ આખિરતથી (ભલાઈ અને બદલાથી) એવા નાઉમ્મીદ થઈ ગયા છે જેમકે કાફિરો જે કબરોમાં (દફન થયેલા) છે (ભલાઈ અને આખિરતના બદલાથી) નાઉમ્મીદ છે (જે કાફિરો મૃત્યુ પામ્યા છે તેમને આખિરતની જાણ થઈ જાય છે અને વાસ્તવિકતા

નજરે જોઈને જાણી લે છે કે હવે મારી બખ્શીશ કદાપિ થશે નહીં તેથી આયત يَعۡرِفُونَهُۥ كَمَا يَعۡرِفُونَ أَبۡنَآءَهُمۡ પ્રમાણે આપ ﷺની નુબુવ્વતને અને એ જ રીતે નબી ﷺના વિરોધી તથા કાફિર પોતે છુટકારો પામેલ ન હોવાનું સારી પેઠે જાણે છે, ભલે તે ઈર્ષ્યા અને મિથ્યાભિમાનના કારણે અનુસરણ કરતા ન હતા પરંતુ દિલમાં તો તેમને યકીન હતું જ કે અમે છુટકારો પામવાના નથી, બસ બડાઈ હાંકવા માટે જાહેરમાં તેનાથી ઊલટું કરતા હતા. ખુલાસો એ છે કે જેમની ગુમરાહી એવી નિશ્ચિત છે કે તેઓ પોતે પણ તેનો દિલથી સ્વીકાર કરે છે આવા ગુમરાહો સાથે સંબંધ રાખવાની શું જરૂર ! અને એવું ન સમજવામાં આવે કે જે ગુમરાહ છેલ્લી કક્ષાનો ન હોય તેની સાથે દોસ્તી જાઈઝ છે, સદંતર કુફ્ર દોસ્તીના સંબંધો માટે જાઈઝ નથી પરંતુ આ સિફતથી તે પ્રતિબંધ વધારે કઠોર થઈ જશે અને યહૂદીઓનું ખાસ વર્ણન એટલા માટે આ સ્થળે થયું છે કે તેઓ મદીનામાં વધારે પ્રમાણમાં હતા અને બીજું કે તે લોકો બદમાશ અને ઘણા ફસાદખોર હતા).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

સુલહે હુદૈબિય્યહના કરારની અમુક શરતોની તહકીક :

સૂરએ ફત્હમાં સૂરએ હુદૈબિય્યહની ઘટના વિગતવાર આવી ચૂકી છે જેમાં અંતે મક્કાના કુરૈશ અને રસૂલે કરીમ ﷺ વચ્ચે એક કરાર દશ વર્ષ માટે લખવામાં આવ્યો, આ કરારની અમુક શરતો એવી હતી જેમાં દબાઈને સુલેહ કરવાની અને મુસલમાનો દેખીતી રીતે પરાજિત થયા હોવાની અનુભૂતિ થતી હતી તેથી સહાબએ કિરામ (રદિ.)માં આના ઉપર ક્રોધ અને રંજ જાહેર થયો પરંતુ રસૂલે કરીમ ﷺ રબ્બાની ઈશારાઓથી એવું અનુભવી રહ્યા હતા કે હાલની અમુક દિવસની પરાજિત જેવી પરિસ્થિતિ અંતે કાયમના માટે મહાન વિજયનું કારણ બનવાની છે તેથી તેને સ્વીકારી લેજો અને ત્યારપછી બધા સહાબએ કિરામ (રદિ.) સંતોષિત થઈ ગયા.

આ સુલેહનામાની એક શરત એ પણ હતી કે જો મક્કા મુકર્રમહથી કોઈ વ્યક્તિ મદીના જશે તો આપ ﷺ તેમને પાછા આપી દેશે ભલે તે મુસલમાન જ થઈ ગયો હોય અને જો મદીના તય્યિબહથી કોઈ વ્યક્તિ મક્કા મુકર્રમહ ચાલ્યો જશે તો મક્કાના કુરૈશીઓ તેને પાછો આપશે નહીં. આ કરારના શબ્દો જાહેર

હતા જેમાં દેખીતી રીતે પુરુષ અને સ્ત્રીઓ બંને સામેલ હતા એટલે કે કોઈ મુસલમાન પુરુષ અથવા સ્ત્રી જે કોઈ પણ મક્કા મુકર્રમહથી રસુલે કરીમ ﷺપાસે જાય તેને આપ ﷺ પરત કરી આપશે.

જયારે આ કરાર સંપૂર્ણ થઈ ચૂક્યો અને રસૂલે કરીમ ﷺ હજુ હુદૈબિય્યહના સ્થળે થોભેલા હતા તો કેટલીય એવી ઘટનાઓ બની જે મુસલમાનો માટે ધીરજની કસોટી સ્વરૂપે હતી જેમાં એક ઘટના અબૂ જુન્દલ (રદિ.)ની છે જેમને મક્કાના કુરૈશીઓએ કેદમાં નાંખી રાખ્યા હતા, તેઓ કોઈ રીતે આ કેદમાંથી નીકળીને રસૂલે કરીમ ﷺ પાસે પહોંચી ગયા. સહાબએ કિરામ (રદિ.)માં તેમને જોઈને ઘણી ચિંતા થઈ કે કરારની રૂએ તેમને પાછા આપવા પડશે અને આપણે પોતાના આ મઝલૂમ ભાઈને જાલિમોના હાથમાં આપી દઈએ, આ તે કેવું !?

પરંતુ રસૂલે કરીમ ﷺ કરાર લખી ચૂક્યા હતા અને શરીઅતના કાયદાના રક્ષણ અને તેના પાકા હોવાને એક વ્યક્તિના કારણે છોડી શકતા ન હતા અને તેની સાથે આપ ﷺની દૂરગામી દૃષ્ટિ નિકટમાં આ બધા મઝલૂમોના છુટકારાને જાણે નજરે જોઈ રહી હતી, સ્વાભાવિક રંજ અને તકલીફ તો અબૂ જુન્દલને પરત કરવામાં આપ ﷺને પણ અવશ્ય થઈ હશે પરંતુ આપ ﷺએ કરારની પાબંદીની બીનાએ તેમને સમજાવી પટાવી રવાના કરી દીધા.

તેની સાથે એક બીજી ઘટના એ ઘટી કે સઈદહ બિન્તે હારિષ અલ અસ્લમીયા (રદિ.) જે મુસલમાન હતાં પરંતુ સઈફી બિન અનસફના નિકાહમાં હતાં જે કાફિર હતો. અમુક રિવાયતોમાં તેનું નામ મુસાફિરુલ મખ્ઝૂમી બતાવવામાં આવ્યું છે (તે સમય સુધી મુસલમાનો અને કાફિરોમાં બંને બાજુએ નિકાહના સંબંધો હરામ થયા ન હતા) આ મુસલમાન સ્ત્રી મક્કાથી નાસી છૂટી આપ ﷺની સેવામાં હાજર થયા ગયાં સાથે જ તેમના પતિ પણ હાજર થયા અને રસૂલે કરીમ ﷺ પાસે માંગણી કરી કે મારી પત્ની મને પાછી આપવામાં આવે. આપ ﷺ આ શરત સ્વીકારી ચૂક્યા હતા અને હજુ સુધી કરારની શાહી પણ સૂકાઈ ન હતી.

આ ઘટના પછી પ્રસ્તુત આયતો નાઝિલ થઈ જેમાં વાસ્તવમાં મુસલમાનો

અને મુશ્રિકો વચ્ચે નિકાહના સંબંધને હરામ ઠરાવવામાં આવ્યો છે અને તેના પરિણામે એ પણ કે જે મુસલમાન સ્ત્રી ભલે તેનું મુસલમાન હોવું પહેલેથી જાણ હોય જેમકે પ્રસ્તુત સઈદહ (રદિ.) હતા અથવા તો હિજરતના સમયે તેનું મુસલમાન હોવું સાચી રીતે સાબિત થઈ જાય, જો તે હિજરત કરીને રસૂલે કરીમ ﷺ પાસે પહોંચી જાય તો તેને કાફિરોના કબ્જામાં પાછી આપવામાં ન આવે કારણ કે તે પોતાના કાફિર પતિ માટે હલાલ નથી રહી. (તફસીરે કુર્તુબીમાં આ ઘટના હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ રદિ.ની રિવાયતથી નકલ થઈ છે) મતલબ કે આ આયતોના નાઝિલ થવાએ એ સ્પષ્ટ કરી આપ્યું કે સુલેહનામાની આ શરત કે જે પણ મુસલમાન આપ ﷺની પાસે પહોંચે તેને આપ ﷺ પરત કરશે પોતાના શાબ્દિક જાહેરપણા સાથે જેમાં પુરુષ અને સ્ત્રીઓ બંને સામેલ છે સાચું નથી. આ શરત માત્ર પુરુષો માટે કબૂલ કરી શકાય છે, સ્ત્રીઓના મા'મલામાં આ શરત સ્વીકારપાત્ર નથી તેના વિશે માત્ર એટલું કરી શકાય છે કે જે સ્ત્રી મુસલમાન થઈને હિજરત કરે તેમાં તેના કાફિર પતિએ જે કંઈ તેના ઉપર મહર સ્વરૂપે ખર્ચ કર્યો છે તે ખર્ચ તેને પાછો આપવામાં આવશે, આ આયતોની બીનાએ રસૂલે કરીમ ﷺએ આ શરતનો ખુલાસો સ્પષ્ટ કરી દીધો અને એ પ્રમાણે પ્રસ્તુત સઈદહ (રદિ.)ને પરત કર્યા નહીં.

અમુક રિવાયતોમાં છે કે ઉમ્મે કુલસુમ બિન્તે ઉત્બા બિન અબી મુઈત મક્કા મુકર્રમહથી આપ ﷺની પાસે પહોંચી ગયા, તેમના કુટુંબના લોકોએ તેમને શરત પ્રમાણે પરત કરવાની માંગણી રજુ કરી તેના ઉપર આ આયત નાઝિલ થઈ હતી અને તેમની સાથે તેમના બે ભાઈ પણ મક્કાથી નાસીને રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં પહોંચી ગયા. આપ ﷺએ શરત પ્રમાણે તે બંને ભાઈ અમ્મારા અને વલીદને તો પાછા કરી દીધા પરંતુ ઉમ્મે કુલસુમને પરત કર્યા નહીં અને કહ્યું કે આ શરત પુરુષો માટે હતી સ્ત્રીઓ તેમાં સામેલ નથી, તેના ઉપર આ આયતો રસૂલે કરીમ ﷺના સમર્થન માટે નાઝિલ થઈ.

આ રીતે રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં પહોંચનારી બીજી સ્ત્રીઓની પણ કંઈક આવી ઘટનાઓ રિવાયતોમાં ઉપસ્થિત છે અને એ દેખીતું છે કે તેમાં કોઈ વિરોધાભાસ નથી હોઈ શકતો કારણ કે આ પ્રકારની વિવિધ ઘટનાઓ તે સમયે બની હતી.

પ્રસ્તુત શરતથી સ્ત્રીઓને કરારમાંથી બાકાત નથી કરી બલકે આ શરતનો એક ખુલાસો છે જે બંને પક્ષોને સ્વીકાર્ય હતો :

પ્રસ્તુત કુર્તુબીની રિવાયતથી તો જાણ થઈ કે કરારની શરતોના શબ્દો જો કે સામાન્ય હતા પરંતુ રસૂલે કરીમ ﷺ નજીક તે સ્ત્રીઓ માટે સામાન્ય અને સામેલ ન હતા તેથી આપ ﷺએ તેનો ખુલાસો ત્યાં જ હુદૈબિય્યહના સ્થળ ઉપર કરી દીધો અને તેના જ સમર્થનમાં આ આયતો નાઝિલ થઈ.

અમુક રિવાયતોથી એ જાણ થાય છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ તો આ શરતને સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે સ્વીકારી લીધી હતી જેમાં સ્ત્રીઓ પણ સામેલ હતી પરંતુ આ આયતો નાઝિલ થવાથી તેનું સામાન્યપણું રદ ઠરાવવામાં આવ્યું અને રસૂલે કરીમ ﷺએ મક્કાના કુરૈશીઓ ઉપર તે જ વખતે સ્પષ્ટ કરી દીધું કે સ્ત્રીઓ આ શરતમાં સામેલ થશે નહીં તેથી સ્ત્રીઓને આપ ﷺએ પરત કરી નહીં. તેનાથી જાણ થાય છે કે આ સ્વરૂપ ન તો કરારભંગનું હતું જેની રસૂલે કરીમ ﷺ દ્વારા કોઈ શક્યતા જ નથી અને ન જ આ કરાર સમાપ્ત કરવાનું સ્વરૂપ હતું, એટલે કે કરાર જ સમાપ્ત કરી દીધો હોય બલકે આ એક શરતના ખુલાસાનો મા'મલો માત્ર હતો, ભલે રસૂલે કરીમ ﷺની પ્રથમથી જ ઈચ્છા એવી હોય અથવા તો આયતના નાઝિલ થયા પછી રસૂલે કરીમ ﷺએ તેના સામાન્યપણાને માત્ર પુરુષો સુધી મર્યાદિત કરવા માટે કહ્યું હોય. મતલબ કે થયું એમ છે કે આ ખુલાસા પછી પણ સુલેહનો કરાર બંને પક્ષે સ્વીકાર કર્યો અને તેના ઉપર એક સમય સુધી બંને પક્ષો દ્વારા અમલ થતો રહ્યો, આ સુલેહના પરિણામે માર્ગો સુરક્ષિત થયા અને રસૂલે કરીમ ﷺએ દુનિયાના બાદશાહોના નામે પત્રો મોકલ્યા અને તેના જ પરિણામે અબૂ સુફિયાનનો કાફલો નચિંત થઈને સિરીયા સુધી પહોંચ્યો જ્યાં હરક્યુલસે તેમને પોતાના દરબારમાં બોલાવીને રસૂલે કરીમ ﷺની પરિસ્થિતિ અને ઘટનાઓની જાણકારી મેળવી.

ખુલાસો એ છે કે સુલેહની આ શરતના શબ્દો સામાન્ય છે, સ્ત્રીઓનું સામેલ ન હોવું ભલે પ્રથમથી જ રસૂલે કરીમ ﷺની નજરમાં હતું અથવા આયત ઊતર્યા પછી; રસૂલે કરીમ ﷺએ સ્ત્રીઓને આ જાહેર શબ્દોમાંથી બાકાત રાખ્યા, દરેક પરિસ્થિતિમાં કુરૈશ કાફિરો અને મુસલમાનો વચ્ચે આ કરાર આ ખુલાસા પછી પણ સંપૂર્ણ થયો જ સમજવામાં આવ્યો અને એક મુદત સુધી તેના

ઉપર અમલ થતો રહ્યો તેથી આ શરતની સ્પષ્ટતા કરારભંગ અથવા કરાર સમાપ્તિમાં સામેલ કરી શકાય નહીં. વલ્લાહુ અઅ્લમુ. આગળ આયતોનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

يَـٰٓأَيُّهَاالَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡٓا اِذَا جَآءَ كُمُ الۡمُؤۡمِنٰتُ مُهٰجِرٰتٍ فَامۡتَحِنُوۡهُنَّ ؕ اَللّٰهُ اَعۡلَمُ بِاِيۡمَانِهِنَّ

આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે સ્ત્રીઓને સુલેહની શરતમાં બાકાત રાખવાનું કારણ તેમનું મુસલમાન અને મો'મિન હોવું છે. મક્કાથી મદીના આવનારી સ્ત્રીઓમાં એ બાબતની સંભાવના પણ હતી કે એમનામાંથી કોઈ ઈસ્લામ અથવા ઈમાન માટે નહીં બલકે પોતાના પતિની નારાજગીના કારણે અથવા મદીનાના કોઈ વ્યક્તિ સાથે મહોબ્બતના કારણે અથવા કોઈ અન્ય દુનિયવી હેતુ માટે હિજરત કરીને આવી ગઈ હોય અને તે અલ્લાહ સમીપ આ શરતથી બાકાત નથી, બલકે તેને પરત કરવી સુલેહની શરત હેઠળ જરૂરી છે, તેથી મુસલમાનોને હુકમ આપવામાં આવ્યો કે હિજરત કરીને આવેલી સ્ત્રીઓના ઈમાનની કસોટી કરો, તેની સાથે સાથે વાક્ય اَللّٰهُ اَعۡلَمُ بِاِيۡمَانِهِنَّ કહ્યું, તેમાં ઈશારો એ છે કે વાસ્તવિક અને ઈમાનની સાચી પરિસ્થિતિ કે જેનો સંબંધ માણસના દિલ સાથે છે તેને અલ્લાહ તઆલા સિવાય કોઈ જાણતું નથી, અલબત્ત માણસના મૌખિક સ્વીકાર અને પરિસ્થિતિના સાંયોગિક પુરાવાઓ આધારે ઈમાનનો અંદાજો લગાવી શકાય છે, બસ મુસલમાનોએ આ જ બાબત આધારે નિર્ણય લેવો જોઈએ.

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)ની રિવાયત છે કે કસોટીની રીત એ હતી કે મુહાજિર ઓરતો પાસે સોગંદ લેવડાવવામાં આવતા હતા કે તેઓ પોતાના પતિ સાથે સુગ કે નફરતના કારણે તો નથી આવી અને ન તો કોઈ મદીનાના વ્યક્તિ સાથે મહોબ્બતના કારણે અને ન જ કોઈ એવા દુનિયવી હેતુ માટે; બલકે તેનું આવવું માત્ર અલ્લાહ તઆલા અને તેના રસૂલ ﷺની મહોબ્બત અને તેમની ખુશી માટે છે. જ્યારે આ સોગંદ લઈ લેતી હતી તો રસૂલે કરીમ ﷺ તેને મદીનામાં રહેવાની પરવાનગી આપતા હતા અને તેની મહર વગેરે જે તેને પોતાના કાફિર પતિ પાસેથી લીધી હતી તે તેના પતિને પાછી આપી દેતા હતા.

(કુર્તુબી)

હઝરત આયશા સિદ્દીકા (રદિ.)થી તિરમિઝીમાં રિવાયત છે જેને તિરમિઝીએ હસન સહીહ કહી છે, તેમણે કહ્યું કે તેમની કસોટીનું સ્વરૂપ તે

બયૂઅત હતી જેનું વર્ણન આગલી આયતમાં વિગતે આવ્યું છે. اِذَاجَآءَكَ الْمُؤْمِنٰتُ يُبَايِعْنَكَ... જાણે આવનાર મુહાજિર સ્ત્રીઓના ઈમાનની કસોટીનું સ્વરૂપ જ એ હતું કે તે રસૂલે કરીમ ﷺના હાથ મુબારક ઉપર તે વસ્તુઓનો કરાર કરે જે આ બયૂઅતમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યો છે અને એ પણ કંઈ અસંભવ નથી કે શરૂઆતમાં પ્રથમ તે વાક્ય તેમની પાસે કહેવડાવવમાં આવતા હોય જે ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)ની ઉપરોક્ત રિવાયતમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યા છે અને તેની પૂર્ણતા આ બયૂઅતથી થતી હોય જેનું આગળ વર્ણન છે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

فَاِنْ عَلِمْتُمُوْهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوْهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ એટલે કે જ્યારે પ્રસ્તુત પદ્ધતિ પ્રમાણે તે મુહાજિર સ્ત્રીઓના ઈમાનની કસોટી લઈને તેમને મુસલમાન ઠરાવવામાં આવે તો પછી તેમને કાફિરો તરફ પાછી મોકલવી જાઈઝ નથી.

لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّوْنَ لَهُنَّ એટલે કે ન તો આ સ્ત્રીઓ કાફિર પુરુષો માટે હલાલ છે અને ન જ કાફિર પુરુષો તેમના માટે હલાલ હોઈ શકે છે કે ફરી બીજીવાર તેમની સાથે નિકાહ કરી શકે.

મસ્અલો :

આ આયતે એ સ્પષ્ટ કરી દીધું કે જે સ્ત્રીઓ કોઈ કાફિરના નિકાહમાં હતી અને પછી તે મુસલમાન થઈ ગઈ તો કાફિર સાથે તેના નિકાહ આપમેળે જ તૂટી ગયા, તેઓ બંને એકબીજા માટે હરામ થઈ ગયા અને આ જ કારણે સ્ત્રીઓની સુલેહની શરતમાં પાછી આપવાથી બાકાત રાખવામાં આવી કે હવે તે તેના કાફિર પતિ માટે હલાલ નથી રહી.

وَاٰتُوْهُمْ مَّآ اَنْفَقُوْا એટલે કે મુહાજિર ઈમાનવાળી સ્ત્રીના કાફિર પતિએ નિકાહમાં જે મહર વગેરે તેને આપ્યું છે તે બધું તેના પતિને પાછું આપવામાં આવે કારણ કે સુલેહની શરતથી બાકાત માત્ર સ્ત્રીઓને પરત કરવાની વાત હતી, તે માલ પરત કરવાનું સંબોધન મુહાજિર સ્ત્રીઓને કરવામાં નથી આવ્યું કે તમે તે પાછું આપો બલકે દરેક મુસલમાનોને હુકમ આપવામાં આવ્યો છે કે તે પાછું આપો, કારણ કે ઘણું જ શક્ય બલકે નિશ્ચિત છે કે જે માલ તેના પતિએ તેને આપ્યો હતો કદાચ તે સમાપ્ત થઈ ચૂક્યો હોય હવે તેને પાછું આપવાનું સ્વરૂપ જ ન હોય તેથી આ ફરજ દરેક મુસલમાન ઉપર નાંખી દેવામાં આવી કે સુલેહના

કરારને પૂરો કરવા માટે તેમના તરફથી કાફિર પતિઓને માલ પાછો આપી દો, જો બયતુલ માલમાંથી આપી શકાતો હોય તો ત્યાંથી નહિતર દરેક મુસલમાન પાસે ચંદો કરીને. *(કુર્તુબી)*

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوْهُنَّ اِذَا اٰتَيْتُمُوْهُنَّ اُجُوْرَهُنَّ પાછલી આયતોમાં આ સ્પષ્ટ થઈ ચૂક્યું છે કે હિજરત કરીને આવનારી મુસલમાન સ્ત્રીના નિકાહ તેના કાફિર પતિ સાથે તૂટી ચૂક્યા છે અને એ તેના ઉપર હરામ થઈ ચૂક્યો છે. આ આયતમાં આ જ હુકમની પૂર્ણતા એ રીતે છે કે હવે મુસલમાન પુરુષ સાથે તેના નિકાહ થઈ શકે છે ભલે પછી તેનો આગલો કાફિર પતિ જીવીત હોય અને તેણે તલાક પણ ન આપી હોય પરંતુ શરઈ હુકમ પ્રમાણે નિકાહ તૂટી ચૂક્યા છે તેથી બીજા પુરુષ સાથે તેના નિકાહ હલાલ થઈ ગયા.

કાફિર પુરુષની પત્ની મુસલમાન થઈ જાય તો નિકાહ તૂટી જાય છે તે પ્રસ્તુત આયતથી જાણ થઈ પરંતુ અન્ય કોઈ મુસલમાન સાથે તેના નિકાહ જાઈઝ ક્યારે થશે તેના વિશે ઈમામે આ'ઝમ અબૂ હનીફહ (રહ.) સમીપ અસલ નિયમ તો એ છે કે જે કાફિર પુરુષની પત્ની મુસલમાન થઈ જાય તો ઈસ્લામી શાસક તેના પતિને બોલાવીને કહે કે જો તમે પણ મુસલમાન થઈ જાઓ તો નિકાહ કાયમ રહેશે નહિતર નિકાહ તૂટી જશે. જો તે એના ઉપર પણ ઈસ્લામ લાવવાથી ઈન્કાર કરે તો હવે તે બંનેમાં છૂટા પડવાની પૂર્ણતા થઈ ગઈ. એવા સમયે તે કોઈ મુસલમાન પુરુષ સાથે નિકાહ કરી શકે છે પરંતુ એ દેખીતું છે કે ઈસ્લામી શાસકે તે પતિને હાજર કરવું ત્યાં જ થઈ શકે છે જ્યાં ઈસ્લામી શાસન હોય, દારુલ કુફ્ર અથવા દારુલ હરબમાં આવી ઘટના બને તો પતિને ઈસ્લામ માટે કહેવું અને તેના ઈન્કાર કરવાનું સ્વરૂપ સામે આવશે નહીં કે જેથી બંનેમાં છૂટા પડવાનો ફૈસલો કરી શકાય તેથી આવા સ્વરૂપમાં બંને પક્ષો વચ્ચે છુટા પડવાની બાબત એ સમયે પૂર્ણ થશે જ્યારે આ સ્ત્રી હિજરત કરીને દારુલ ઈસ્લામમાં આવી જાય અથવા મુસલમાનોના લશ્કરમાં આવી જાય, દારુલ ઈસ્લામમાં આવવાનું સ્વરૂપ પ્રસ્તુત ઘટનામાં મદીના તય્યિબહ પહોંચ્યા પછી જ થઈ શકે છે અને ઈસ્લામનું લશ્કર હુદૈબિય્યહમાં પણ ઉપસ્થિત હતું, ત્યાં પહોંચ્યા પછી પણ આ બાબત લાગુ પડે છે જેને ફુકહાની પરિભાષામાં "ઈખ્તેલાફે દારૈન" કહેવામાં આવે છે, એટલે કે જ્યારે કાફિર પુરુષ અને તેની મુસલમાન પત્ની વચ્ચે સ્થળનો ફૈસલો થઈ જાય

એટલે કે એક દારુલ કુફ્રમાં છે અને બીજું દારુલ ઈસ્લામમાં તો આ અલગાવ સંપૂર્ણ થઈને સ્ત્રી બીજા સાથે નિકાહ કરવા માટે આઝાદ થઈ જાય છે. *(હિદાયા)*

આ આયતમાં જે اِذَاۤ اٰتَيۡتُمُوۡهُنَّ اُجُوۡرَهُنَّ ને શરત સ્વરૂપે કહ્યું કે તમે તેમની સાથે નિકાહ કરી શકો છો એ શરતે કે તેમની મહર આપી દો તે વાસ્તવમાં નિકાહની શરત નથી, કારણ કે ઉમ્મતની સહમતીથી નિકાહનો દારોમદાર મહરની અદાયગી ઉપર મોકૂફ અને શરત નથી અલબત્ત નિકાહ ઉપર મહરની અદાયગી વાજિબ અને જરૂરી અવશ્ય છે, અત્રે તેને શરત સ્વરૂપે કદાચ એટલા માટે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે કે હજુ એક મહર તો તેના કાફિર પતિને પાછી આપવામાં આવી ચૂકી છે, એવું ન થાય કે હવે તેની સાથે નિકાહ કરનાર મુસલમાન એવું સમજી બેસે કે મહર તો આપી ચૂક્યા અને નવી મહર આપવાની જરૂર નથી તેથી કહેવામાં આવ્યું કે આ મહરનો સંબંધ પાછલા નિકાહ સાથે હતો, આ બીજા નિકાહ થયા તો તેના ઉપર નવી મહર લાગુ પડે છે.

وَلَا تُمۡسِكُوۡا بِعِصَمِ الۡكَوَافِرِ માં શબ્દ عِصَمُ (ઈસમ) એ عِصۡمَتٌ (ઈસ્મત)નું બહુવચન છે જેનો મૂળ અર્થ સુરક્ષા અને સ્થાયિત્વનો છે, તેનાથી ભાવાર્થ તે નિકાહનો કરાર છે જેનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે.

كَوَافِرُ (કવાફિર) એ كَافِرَةٌ (કાફિરા)નું બહુવચન છે અને તેનો ભાવાર્થ મુશ્રિક સ્ત્રી છે, કારણ કે અહલે કિતાબ કાફિરા સાથે નિકાહની પરવાનગી કુર્આન શરીફની નુસૂસમાં છે. આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે અત્યાર સુધી જે મુસલમાન અને મુશ્રિકો વચ્ચે નિકાહની પરવાનગી હતી તે સમાપ્ત કરવામાં આવી, હવે પછી કોઈ મુસલમાનના નિકાહ મુશ્રિક સ્ત્રી સાથે જાઈઝ નથી અને જે નિકાહ પહેલાં થઈ ચૂક્યા છે તે પણ સમાપ્ત થઈ ચૂક્યા, હવે કોઈ મુશ્રિક સ્ત્રીને પોતાના નિકાહમાં રાખવી હલાલ નથી.

જે સમયે આ આયત નાઝિલ થઈ તો જે સહાબએ કિરામ (રદિ.)ના નિકાહમાં કોઈ મુશ્રિક સ્ત્રી હતી તો તેમણે તેને છોડી દીધી. હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)ના નિકાહમાં બે મુશ્રિક સ્ત્રીઓ તે સમય સુધી હતી જે હિજરતના સમયે મક્કા મુકર્રમહમાં રહી ગઈ હતી. હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)એ આ આયત નાઝિલ થયા પછી બંનેને તલાક આપી દીધી. (રવાહુ બગવી ઝહરીની

સનદથી, મઝહરીમાંથી) અને તલાકથી ભાવાર્થ આ સ્થળે છોડી દેવું અથવા સંબંધ વિચ્છેદ કરી દેવું છે. પારિભાષિક તલાકની અહીંયાં આવશ્યકતા જ નથી અહીંયાં આ આયત દ્વારા નિકાહ તૂટી ચૂક્યા છે.

وَاسۡـئَلُوۡا مَـا اَنۡـفَـقۡـتُـمۡ وَلۡيَسۡـئَلُوۡا مَا اَنۡفَقُوۡا એટલે કે જ્યારે વ્યવહાર એવો ઠરાવ્યો કે જે સ્ત્રી મુસલમાન થઈને હિજરત કરીને મદીના તય્યિબહ આવી જાય તો તેને મક્કા પાછી મોકલવામાં આવશે નહીં, અલબત્ત તેના પતિએ જે મહર વગેરે તેને આપ્યું છે તે તેના પતિને પાછું આપવામાં આવશે, એ જ રીતે જો કોઈ મુસલમાન સ્ત્રી અલ્લાહ ન ચાહે અને મુર્તદ થઈને મક્કા મુઅઝ્ઝમા ચાલી જાય અથવા પહેલેથી જ કાફિર હોય પરંતુ મુસલમાન પતિના કબ્જામાંથી નીકળી જાય (તફસીરના ખુલાસામાં આ જ સ્વરૂપ કદાચ એટલા માટે અપનાવવામાં આવ્યું કે આવી કોઈ ઘટના બની જ નથી કે કોઈ સ્ત્રી મુર્તદ થઈને મક્કા ચાલી ગઈ હોય અને પછી ત્યાં જ કાફિર થઈને રહી ગઈ હોય અથવા એવી ઘટના બને કે તે પ્રથમથી જ કાફિર હતી, તે પોતાના મુસલમાન પતિના કબ્જામાંથી નીકળીને મક્કામાં જ રહે) મક્કાના કાફિરો તેને પરત કરશે નહીં પરંતુ તેના મુસલમાન પતિએ જે મહર વગેરે તેને આપ્યું છે તે પાછું કરવું મક્કાના કાફિરોની જવાબદારી હશે તેથી આ ઘટનાઓનું સમાધાન પરસ્પર હિસાબ કિતાબથી કરવામાં આવે. બંને પક્ષે જે કંઈ મહર વગેરે ખર્ચ કરવામાં આવ્યું છે તે જાણી લઈને એ પ્રમાણે લેનદેન કરવામાં આવે.

આ હુકમ ઉપર મુસલમાનોએ તો સારી રીતે અમલ કર્યો કે કુર્આનના હુકમોની પાબંદી તેમના સમીપ ફરજ છે તેથી જેટલી સ્ત્રીઓ હિજરત કરીને આવી સૌની મહર વગેરે તેમના કાફિર પતિઓને પાછી મોકલાવી આપી પરંતુ મક્કાના કાફિરોનું કુર્આન ઉપર ઈમાન ન હતું તેથી તેમણે અમલ કર્યો નહીં તેના ઉપર આગલી આયત નાઝિલ થઈ. *(બગવી, ઝહરી અને મઝહરીમાંથી)*

وَاِنۡ فَـاتَـكُـمۡ شَـىۡءٌ مِّـنۡ اَزۡوَاجِكُمۡ اِلَى الۡكُفَّارِ فَعَاقَبۡتُمۡ.... માં શબ્દ عَاقَبۡتُمۡ (આકબતુમ) એ مُـعَـاقَـبَـةٌ (મુઆકબહ)થી બને છે જેનો એક અર્થ બદલો લેવાનો પણ થાય છે, અત્રે આ અર્થ પણ ભાવાર્થ હોઈ શકે છે. (કતાદહ અને મુજાહિદની રિવાયત પ્રમાણે, કુર્તુબી) આ સ્વરૂપમાં આયતનો ભાવાર્થ એ થશે કે મુસલમાનોની અમુક સ્ત્રીઓ જો કાફિરોના કબ્જામાં આવી જાય તો સુલેહની

શરત હેઠળ બીજાઓ ઉપર જરૂરી હતું કે તેમના મુસલમાન પતિઓને તેમની આપેલી મહર વગેરે પાછી આપવામાં આવે જેમકે મુસલમાનો તરફથી મુહાજિર ઓરતોના કાફિર પતિઓને તેમની મહર પાછી આપવામાં આવી પરંતુ જ્યારે કાફિરોએ એવું ન કર્યુ અને મુસલમાન સ્ત્રીઓની મહર તેમને ન આપી તો તેમની આ પ્રવૃત્તિનો જો તમે બદલો લઈ લો એ રીતે કે મક્કાના કાફિરોને જે રકમ મુહાજિર સ્ત્રીઓની મહર પેટે અદા કરવાની હતી તમે પણ તે પોતાના હક પ્રમાણે અટકાવી લો તો તેનો હુકમ એ છે કે فَاٰتُوا الَّذِيْنَ ذَهَبَتْ اَزْوَاجُهُمْ مِّثْلَ مَا اَنْفَقُوْا એટલે કે તમે આ રકમમાંથી જે મુહાજિર સ્ત્રીઓની મહર વગેરેની અટકાવી રાખી છે તેમાંથી મુસલમાન પતિઓની ખર્ચ કરેલી મહર વગેરે અદા કરી દો કે જેમની કાફિર સ્ત્રીઓ મક્કાના કાફિરોના કબ્જામાં આવી ગઈ છે.

બીજો અર્થ عَاقَبْتُمْ، عَقَّبْتُمْ، اَعْقَبْتُمْ નો યુદ્ધમાં માલે ગનીમત પ્રાપ્ત કરવાનો પણ થાય છે અને તે આયતમાં શબ્દ عَاقَبْتُمْ (આકબતુમ)ની આ ત્રણે કિરાઅતો પણ વિવિધ કારીઓ દ્વારા નકલ થયેલ છે. હઝરત કતાદહ અને મુજાહિદ (રહ.)એ આ ત્રણે શબ્દોના અર્થો ગનીમત હોવાનું પણ નકલ કર્યુ છે. આવા સ્વરૂપમાં આયતનો ભાવાર્થ એ થશે કે જે મુસલમાન પતિઓની પત્નીઓ કાફિરોના કબ્જામાં ચાલી ગઈ અને સુલેહની શરત પ્રમાણે કાફિરોએ તેમની મહર મુસલમાન પતિઓને આપી નહીં પછી મુસલમાનોને ગનીમતનો માલ પ્રાપ્ત થયો તો તે પતિઓનો હક માલે ગનીમતમાંથી તેમને અદા કરવામાં આવે. *(કુર્તુબી)*

શું મુસલમાનોની અમુક સ્ત્રીઓ મુર્તદ થઈને મક્કા ચાલી ગઈ હતી ?:

આ આયતમાં જે બાબતનો હુકમ વર્ણન કરવામાં આવ્યો છે તેની ઘટના અમુક લોકોએ માત્ર એક જ બની હોવાનું લખ્યું છે કે હઝરત અયાઝ બિન ગનમ કુરૈશીની પત્ની ઉમ્મે હકમ બિન્તે અબી સુફિયાન મુર્તદ થઈને મક્કા મુકર્રમહ ચાલી ગઈ હતી અને પછી તે પણ ઈસ્લામ તરફ પાછી વળી.

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ કુલ છ સ્ત્રીઓનું ઈસ્લામથી ફરી જવું અને કાફિરો સાથે મળી જવાનું વર્ણન કર્યુ છે જેમાંથી એક તો આ જ ઉમ્મુલ હકમ બિન્તે અબી સુફિયાન હતી અને બાકી પાંચ સ્ત્રીઓ તે હતી જે હિજરત સમયે જ મક્કા મુકર્રમહમાં રોકાઈ ગઈ અને પહેલેથી જ કાફિર હતી. જ્યારે કુર્આનની

આયત નાઝિલ થઈ જેનાથી મુસલમાન અને કાફિરોના નિકાહ તોડી નાંખવામાં આવ્યા તે સમયે પણ તે મુસલમાન થવા તૈયાર ન થઈ, તેના પરિણામે તે પણ તે સ્ત્રીઓમાં સામેલ કરવામાં આવી જેમની મહર તેમના મુસલમાન પતિઓને મક્કાના કાફિરો તરફથી પાછી જોઈતી હતી, જ્યારે તેમણે તે મહર ન આપી તો રસૂલે કરીમ ﷺએ માલે ગનીમતમાંથી તેમનો હક અદા કર્યો.

આથી જાણ થઈ કે મદીનાથી મક્કા ચાલ્યા જવાની અને મુર્તદ થવાની માત્ર એક જ ઘટના હતી, બાકી પાંચ સ્ત્રીઓ પ્રથમથી જ કુફ્ર ઉપર હતી અને કુફ્ર ઉપર કાયમ રહેવાના કારણે તેઓ મુસલમાનના નિકાહમાંથી આ આયતની બીનાએ નીકળી ગઈ તેથી તેમને પણ આ જ સંદર્ભમાં ગણવામાં આવી છે અને એક સ્ત્રી જેનું મુર્તદ થઈને મક્કા ચાલ્યા જવું પ્રસ્તુત થયું છે તે પણ પાછળથી ફરીવાર મુસલમાન થઈ ગઈ. (કુર્તુબી) અને બગવીએ ઈબ્ને અબ્બાસ રદિ.ની રિવાયતથી નકલ કર્યું છે કે બાકીની પાંચ સ્ત્રીઓ જે આમાં ગણવામાં આવી છે તે પણ પાછળથી મુસલમાન થઈ ગઈ. *(મઝહરી)*

સ્ત્રીઓની બયઅત :

يَـاَيُّهَاالنَّبِىُّ اِذَا جَآءَ كَ الْمُؤْمِنٰتُ يُبَايِعْنَكَ.... આ આયતમાં મુસલમાન સ્ત્રીઓ પાસેથી એક વિગતવાર બયૂઅત લેવાનું વર્ણન છે જેમાં ઈમાન અને અકીદાઓની સાથે શરીઅતના હુકમોની પાબંદીનો પણ કરાર છે. પાછલી આયતો જેની વર્ણનશૈલીમાં આ આયતે બયૂઅત આવી છે તે જો કે તે મુહાજિર સ્ત્રીઓના ઈમાનની કસોટી કરવા વિશે છે અને આ બયૂઅત તેમના ઈમાનની કસોટીની પૂર્ણતા છે પરંતુ આયતના શબ્દો જાહેર છે, નવમુસ્લિમ મુહાજિર સ્ત્રીઓ સાથે ખાસ નથી બલકે બધી મુસલમાન સ્ત્રીઓ માટે સર્વસામાન્ય છે અને આ ઘટના પણ એ જ રીતે બની કે પ્રસ્તુત બયૂઅતમાં રસૂલે કરીમ ﷺ સાથે બયૂઅત કરનારી માત્ર નવમુસ્લિમ મુહાજિર સ્ત્રીઓ જ ન હતી દરેક બીજી સ્ત્રીઓ પણ તેમાં સામેલ હતી જેમકે સહીહ બુખારીમાં ઉમ્મે અતિય્યહ (રદિ.)થી અને બગવીની સનદથી ઉમયમહ બિન્તે રૂકય્યા (રદિ.)થી નકલ થયું છે. હઝરત ઉમયમહ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે મેં અમુક બીજી સ્ત્રીઓની સાથે રસૂલે કરીમ ﷺથી બયૂઅત કરી તો આપ ﷺએ શરીઅતના જે હુકમોની પાબંદીનો કરાર આ બયૂઅતમાં લીધો તેની સાથે આ વાક્યો પણ તાકીદ સ્વરૂપે

કહ્યા કે فِيۡـمَـا اسۡتَـطَعۡتُنَّ وَاَطَقۡتُنَّ એટલે કે અમે તે વસ્તુઓની પાબંદીનો વાયદો એ હદ સુધી કરીએ છીએ જ્યાં સુધી અમારી શક્તિ અને ક્ષમતામાં છે. ઉમયમહ (રદિ.)એ તેને નકલ કરીને કહ્યું કે તેનાથી જાણ થઈ કે રસૂલે કરીમ ﷺની દયા અને કૃપા પોતે અમારી જાત કરતાં પણ વધારે હતી કે અમે તો કોઈ શરત વિના જ કરાર કરવા ઈચ્છયું હતું પરંતુ આપ ﷺએ આ શરતની તાકીદ કરી જેથી કોઈ મજબૂરીની હાલતમાં શરતભંગ થઈ જાય તો તે કરારભંગમાં સામેલ ન થાય. *(મઝહરી)*

સહીહ બુખારીમાં હઝરત આયશા સિદ્દીકા (રદિ.)એ આ સ્ત્રીઓની બયઅત વિશે કહ્યું છે કે સ્ત્રીઓની આ બયઅત માત્ર વાતચીત અને શબ્દો દ્વારા થઈ, પુરુષોની બયઅતમાં જે હાથ ઉપર હાથ રાખવાનો રિવાજ છે સ્ત્રીઓની બયઅતમાં એવું રાખવામાં આવ્યું નથી અને રસૂલે કરીમ ﷺના હાથ મુબારકે ક્યારેય કોઈ ગેરમહરમને અડક્યો નથી. *(મઝહરી)*

હદીષની રિવાયતોથી સાબિત છે કે આ સ્ત્રીઓની બયઅત માત્ર આ હુદૈબિય્યહની ઘટના પછી જ નથી બલકે વારંવાર થતી રહી, એટલે સુધી કે ફત્હે મક્કાના દિવસે રસૂલે કરીમ ﷺએ પુરુષોની બયઅતથી ફારેગ થયા પછી સફા પર્વત ઉપર સ્ત્રીઓની બયઅત લીધી અને પહાડની તળેટીમાં હઝરત ઉમર ઈબ્ને ખત્તાબ (રદિ.) રસૂલે કરીમ ﷺ તરફથી તેમના શબ્દો પુનરાવર્તિત કરીને નીચે એકઠી થનારી સ્ત્રીઓને પહોંચાડતા રહેતા હતા જે આ બયઅતમાં સામેલ હતી.

તે સમયે બયઅત કરનારી સ્ત્રીઓમાં અબૂસુફિયાનની પત્ની હિન્દા પણ સામેલ હતી જે શરૂઆતમાં શરમના કારણે પોતાને છુપાવવા ઈચ્છતી હતી પછી બયઅતમાં અમુક હુકમોની વિગત આવી તો બોલવા અને પૂછવા ઉપર મજબૂર થઈ ગઈ, કેટલાય સવાલો કર્યા. આ ઘટના તફસીરે મઝહરીમાં વિગતવાર વર્ણન થયેલ છે.

પુરુષોની બયઅત ટૂંકી અને સ્ત્રીઓની બયઅત લાંબી ખુલાસાવાર :

પુરુષોની જે બયઅત લેવામાં આવી તે સામાન્ય રીતે ઈસ્લામ અને જિહાદ ઉપર લેવામાં આવી, અમલી હુકમોની વિગત તેમાં નથી. એનાથી વિપરીત સ્ત્રીઓની બયઅત કે તેમાં તે વિગત પણ છે જે આગળ આવી રહી છે. આ

તફાવતનું કારણ એ છે કે પુરુષો પાસેથી ઈમાન અને આજ્ઞાપાલનની બય્અત લેવામાં આ બધા હુકમો સામેલ હતા તેથી વિગતપૂર્વકની છણાવટ જરૂરી સમજવામાં ન આવી અને સ્ત્રીઓ સામાન્ય રીતે બુદ્ધિ અને સમજદારીમાં પુરુષો કરતાં ઓછા દરજ્જે હોય છે તેથી તેમની બય્અતમાં વિગતવારની છણાવટ યોગ્ય સમજવામાં આવી. આ બય્અતની શરૂઆત છે જે સ્ત્રીઓથી શરૂ થઈ પરંતુ આગળ આ સ્ત્રીઓ સાથે ખાસ ન રહી, પુરુષો સાથે પણ તે જ વસ્તુની બય્અત લેવાની રિવાયતો હદીષમાં સામેલ છે. (ઉબાદહ બિન સામિત રદિ.ની રિવાયતથી, કુર્તુબી) તદુપરાંત જે હુકમોની પાબંદીનો કરાર સ્ત્રીઓ પાસેથી લેવામાં આવ્યો સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ તેમાં નિષ્કાળજી દાખવવાની ટેવ ધરાવતી હોય છે તેથી પણ ખાસ સ્વરૂપે તેને બય્અતમાં આ વિગત સાથે يُبَايِعْنَكَ عَلٰى اَنْ لَّا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئًا... કહેવામાં આવ્યું. તેમાં પ્રથમ વાત તો તે જ ઈમાનની અને શિર્કથી બચવાની છે જે દરેક પુરુષ સાથેની બય્અતમાં પણ આવે છે, બીજી વાત ચોરી ન કરવાની છે, ઘણી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિના માલમાં ચોરી કરવાની આદત ધરાવતી હોય છે તેથી આ વાત વર્ણન કરવામાં આવી. ત્રીજી વાત વ્યભિચારથી બચવું છે જેમાં સ્ત્રીઓ પાકી થઈ જાય તો પુરુષોને પણ સરળતાથી છુટકારો મળી જાય. ચોથી વાત એ છે કે પોતાના બાળકોની હત્યા ન કરે, અજ્ઞાનતાકાળમાં છોકરીઓને જીવતી દફન કરીને મારી નાંખવાનો રિવાજ હતો તેને રોકવામાં આવ્યો. પાંચમી વાત એ છે કે આક્ષેપ અને બોહતાન ન લગાવે અને આ બોહતાનની મનાઈ સાથે આ શબ્દો પણ છે, بَيْنَ اَيْدِيْهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ એટલે કે પોતાના હાથ અને પગ વચ્ચે બોહતાન ન બાંધે, તેનું વર્ણન એટલા માટે કરવામાં આવ્યું કે કયામતના દિવસે ઇન્સાનના હાથ અને પગ જ તેના અમલોની ગવાહી આપશે. ભાવાર્થ એ થયો કે ગુનાહો કરતી વખતે એવો ખ્યાલ કરવો જોઈએ કે હું ચાર ગવાહો વચ્ચે આ કામ કરું છું જે મારા વિરુદ્ધ ગવાહી આપશે.

અહીંયાં શબ્દ "બોહતાન" સામાન્ય છે તે પોતાના પતિ ઉપર હોય કે કોઈ અન્ય ઉપર, કારણ કે બોહતાન અને આક્ષેપ દરેક વ્યક્તિ ઉપર એટલે સુધી કે કાફિર ઉપર લગાવવું પણ હરામ છે. ખાસ કરીને પોતાના પતિ ઉપર બોહતાન ખૂબ મોટો ગુનોહ છે અને પતિ ઉપર બોહતાન લગાવવાનું એક સ્વરૂપ એ પણ છે કે સ્ત્રી કોઈ અન્ય વ્યક્તિના બાળકને લઈ આવે અને તેને પોતાના પતિનું

બાળક જાહેર કરે અને તેને તેના વંશમાં સામેલ કરે અને એ પણ કે નઉઝુબિલ્લાહ દુષ્કૃત્ય આચરે અને ગર્ભ રહી જાય જેના પરિણામે પતિના વંશમાં સામેલ સમજવામાં આવે.

છઠ્ઠી વાત એક જાહેર નિયમ છે કે وَلَا يَعۡصِيۡنَكَ فِیۡ مَعۡرُوۡفٍ એટલે કે તે કોઈ નેક કામમાં તમારા હુકમનો વિરોધ કરશે નહીં. અહીંયાં "મઅ્રૂફ" એટલે કે નેક કામની શરત લગાવવી જ્યારે કે એ નિશ્ચિત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺનો કોઈ હુકમ મઅ્રૂફ અને નેકી સિવાય હોઈ જ નથી શકતો, યા તો એટલા માટે છે કે દરેક મુસલમાન સારી પેઠે સમજી લે કે અલ્લાહ તઆલાના હુકમ વિરુદ્ધ કોઈ મખ્લૂકનું આજ્ઞાપાલન જાઈઝ નથી, એટલે સુધી કે રસૂલનું આજ્ઞાપાલન પણ આ શરતની સાથે શરતી કરી દેવામાં આવ્યું.

એવું પણ હોઈ શકે છે કે અહીંયાં સ્ત્રીઓ વિશેનો મા'મલો છે, તેમના સામાન્ય આજ્ઞાપાલન કે તેઓ જાહેર આજ્ઞાપાલનમાં કોઈ હુકમનું ઉલ્લંઘન કરશે નહીં, આ શરત જેમકે કોઈના દિલમાં શયતાન ગુમરાહીના વસવસા પેદા કરી શકે છે તેને રોકવા માટે લગાવવામાં આવી. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

સૂરએ મુમ્તહિનહ પૂર્ણ થઈ. અલ્હમ્દુલિલ્લાહ !

تَمَّتۡ

سُوۡرَةُ الۡمُمۡتَحِنَةِ بِعَوۡنِ اللّٰهِ تَعَالٰى وَحَمۡدِهٖ

لِعِشۡرِيۡنَ خَلَتۡ مِنۡ جُمَادَى الۡاُوۡلٰى ١٣٩١ھ

يَوۡمَ الثُّلٰثَاءِ وَيَتۡلُوۡهَا اِنۡشَاءَ اللّٰهُ سُوۡرَةُ الصَّفِّ

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ! સૂરએ મુમ્તહિનહનો અનુવાદ પૂર્ણ થયો.

❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑

તારીખ : ૧૭ જૂન ૨૦૧૪ મુતાબિક ૧૮ શાબાન ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

નોંધ : મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીના ૧૧ ભાગોની હાર્ડ પ્રિન્ટેડ કોપી મેળવવા માટે પ્રકાશક હઝરત મવલાના ઇસ્માઈલ ભૂતા સાહબનો સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

પ્રકરણ (૬૧)

સૂરએ સફ્ફ

સૂરએ સફ્ફ મદીનામાં નાઝિલ થઈ તેની ૧૪ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ સફ્ફ : આયત નં. ૧ થી ૯)

ایاتها ١٤ ‏ ٦١ سُورَةُ الصَّفِّ مَدَنِيَّةٌ ١٠٩ ‏ رکوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ○

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ① يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا
لِمَ تَقُوْلُوْنَ مَا لَا تَفْعَلُوْنَ ② كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُوْلُوْا مَا لَا تَفْعَلُوْنَ ③ اِنَّ
اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذِيْنَ يُقَاتِلُوْنَ فِيْ سَبِيْلِهٖ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَّرْصُوْصٌ ④ وَاِذْ قَالَ
مُوْسٰى لِقَوْمِهٖ يٰقَوْمِ لِمَ تُؤْذُوْنَنِيْ وَقَدْ تَّعْلَمُوْنَ اَنِّيْ رَسُوْلُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ ۭ فَلَمَّا
زَاغُوْٓا اَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوْبَهُمْ ۭ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفٰسِقِيْنَ ⑤ وَاِذْ قَالَ
عِيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ يٰبَنِيْٓ اِسْرَاۗءِيْلَ اِنِّيْ رَسُوْلُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ مُّصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ
يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰىةِ وَمُبَشِّرًۢا بِرَسُوْلٍ يَّاْتِيْ مِنْۢ بَعْدِي اسْمُهٗٓ اَحْمَدُ ۭ فَلَمَّا
جَاۗءَهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ قَالُوْا هٰذَا سِحْرٌ مُّبِيْنٌ ⑥ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى
اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰٓى اِلَى الْاِسْلَامِ ۭ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ⑦
يُرِيْدُوْنَ لِيُطْفِـــُٔوْا نُوْرَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُوْرِهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْكٰفِرُوْنَ ⑧
هُوَ الَّذِيْٓ اَرْسَلَ رَسُوْلَهٗ بِالْهُدٰى وَدِيْنِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهٗ عَلَى الدِّيْنِ كُلِّهٖ
وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُوْنَ ⑨ ع

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

અલ્લાહની પવિત્રતા વર્ણન કરે છે જે કંઈ પણ છે આસમાનોમાં અને જે કંઈ પણ છે જમીનમાં અને તે જ છે જબરદસ્ત હિકમતવાળો. (૧) હે ઈમાનવાળાઓ ! જે કરતા નથી તે મોંઢેથી કેમ કહો છો ? (૨) અલ્લાહના ત્યાં ઘણી બેઝારીની વાત છે કે જે કરતા નથી તે વસ્તુ કહો. (૩) નિઃશંક અલ્લાહને પ્રિય છે તે લોકો જેઓ તેના માર્ગમાં હાર બાંધીને લડે છે જાણે કે તે શીશું પીગળાવેલી દિવાલ છે. (૪) અને જ્યારે મૂસા (અલૈ.)એ પોતાની કોમને કહ્યું, હે મારી કોમ ! મને કેમ સતાવો છો ? અને તમને ખબર છે કે હું તમારી પાસે અલ્લાહનો મોકલેલો આવ્યો છું ! પછી જ્યારે તેઓ ફરી ગયા તો અલ્લાહે તેમના દિલ ફેરવી દીધા અને અલ્લાહ નાફરમાન લોકોને માર્ગ નથી આપતો. (૫) અને જ્યારે મરયમપુત્ર ઈસા (અલૈ.)એ કહ્યું, હે બની ઈસ્રાઈલ ! હું તમારી પાસે અલ્લાહનો મોકલેલો આવ્યો છું તેના ઉપર યકીન કરવાવાળો જે મારાથી આગળ છે તવરાત અને ખુશખબરી સંભળાવનારો એક રસૂલની જે મારા પછી આવશે તેનું નામ અહમદ છે, પછી જ્યારે તેમની પાસે ખુલ્લી નિશાનીઓ લઈને આવ્યો તો કહેવા લાગ્યા આ તો ઉઘાડું જાદૂ છે ! (૬) અને તેનાથી વધારે અન્યાયી કોણ જે અલ્લાહ ઉપર આક્ષેપ ઘડે અને (જ્યારે કે) તેને મુસલમાન થવા માટે બોલાવવામાં આવે છે અને અલ્લાહ ઝુલ્મી (અન્યાયી) લોકોને માર્ગ નથી આપતો. (૭) ઈચ્છે છે કે અલ્લાહના પ્રકાશને પોતાના મોંઢાથી (ફૂંકોથી) હોલવી નાંખે અને અલ્લાહે પોતાનો પ્રકાશ સંપૂર્ણ કરવો છે અને ભલે કાફિરોને ઘણું ખરાબ લાગે. (૮) તે જ છે જેણે પોતાનો રસૂલ મોકલ્યો માર્ગદર્શન આપીને અને સાચો દીન કે તેને બધા ધર્મોથી ઉપરવટ કરે અને ભલે શિર્ક કરનારાઓને ઘણું ખરાબ લાગે ! (૯)

તફસીર :

બધી જ વસ્તુઓ અલ્લાહની પાકી વર્ણન કરે છે (મોંઢાથી અથવા પોતાની પરિસ્થિતિ આધારે) જે કંઈ પણ આસમાનોમાં છે અને જે કંઈ પણ જમીનમાં છે

અને તે જ જબરદસ્ત હિકમતવાળો છે (બસ જે આટલી મોટાઈવાળો અને મોભાવાળો હોય તેનું આજ્ઞાપાલન દરેક હુકમમાં જરૂરી છે જેમાંથી એક હુકમ જિહાદનો પણ છે જે આ સૂરતમાં આપવામાં આવ્યો છે જેના ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકા એ છે કે એક વખતે અમુક મુસલમાનોમાં પરસ્પર ચર્ચા ચાલી કે જો આપણને કોઈ એવો અમલ ખબર હોય જે અલ્લાહ તઆલા પાસે અત્યંત પ્રિય છે તો આપણે તેના ઉપર અમલ કરીએ અને આનાથી પહેલાં ઉહદની લડાઈમાં અમુક લોકો જિહાદથી ભાગી છૂટ્યા હતા જેનો કિસ્સો સૂરએ આલિઈમ્રાનમાં છે અને વળી આ સૂરત ઊતરતી વખતે જિહાદનો હુકમ આવી ગયા પછી તે હુકમ અમુકને ભારે લાગ્યો હતો જેનો કિસ્સો સૂરએ નિસાઅ્માં છે તેના ઉપર આ ઈરશાદ નાઝિલ થયો) હે ઈમાનવાળાઓ ! એવી વાતો કેમ કહો છો જે કરતા નથી, અલ્લાહ નજીક એ વાત ઘણી નારાજગીની છે કે એવી વાતો કહો જે કરતા નથી, અલ્લાહ તઆલા તો તે લોકોને (ખાસ રીતે) પસંદ કરે છે જે તેના માર્ગમાં એ રીતે મળીને લડે છે કે જાણે તે એક ઈમારત છે જેમાં શીશુ પીગાળવામાં આવ્યું છે (એટલે કે જે રીતે તે ઈમારત મજબૂત અને તૂટી શકે એવી નથી હોતી એ જ પ્રમાણે તે મુજાહિદો દુશ્મનોના મુકાબલાથી દૂર નથી ભાગતા. મતલબ એ થયો કે તમે જે કહો છો કે અમને જો તે કામ ખબર હોત જે અલ્લાહ તઆલા સમીપ સૌથી વધારે પ્રિય છે તો તે અમલ તો જિહાદ છે પછી તેના નાઝિલ થવાના સમયે તે ભારે કેમ લાગતી હતી અને ઉહદમાંથી કેમ નાસી ગયા હતા ? આ બધી બાબતો નજર સમક્ષ હોવા છતાં તે અયોગ્ય વાતો અલ્લાહને ખૂબ જ નાપસંદ છે કે એવો દા'વો કરવામાં આવે કે જેનાથી વિપરીત કરવું જાણ થઈ ચૂકી છે તો આમાં બડાઈ હાંકવાનો અને ખોટા દા'વા કરવાનો રદિયો આપવામાં આવ્યો) અને (આગળ કાફિરો ક્યારે કતલ થવાના હકદાર થાય છે તેની શરતો એટલે કે ત્રાસ આપવો, જૂઠાડવું, રસૂલનો વિરોધ કરવો વગેરે વર્ણન કરવાનો હેતુ છે અને તેના સંદર્ભમાં હઝરત મૂસા અલૈ. અને ઈસા અલૈ.નો કિસ્સો વર્ણન કર્યો છે. બસ ફરમાન છે કે તે સમય વર્ણન કરવાપાત્ર છે) જ્યારે મૂસા (અલૈ.)એ પોતાની કોમને કહ્યું કે હે મારી કોમ ! મને કેમ ત્રાસ આપો છો જ્યારે કે તમને ખબર છે કે હું તમારી પાસે અલ્લાહનો મોકલેલો આવ્યો છું ! (તે ત્રાસ વિવિધ પ્રકારનો હતો જેમાંથી અમુક અમુક કુર્આન મજીદમાં પણ ખાસ કરીને સૂરએ બકરહમાં

ઉપસ્થિત છે અને તે બધાનો ખુલાસો તેમની બળવાખોર વૃત્તિ અને વિરોધ છે) પછી જ્યારે (આ વિનંતી ઉપર પણ) તે લોકો વાંકા જ રહ્યા (અને માર્ગ ઉપર ન આવ્યા) તો અલ્લાહ તઆલાએ તેમના દિલોને ઔર (વધારે) વાંકા કરી દીધા (એટલે કે તેમની વિરોધ કરવાની વૃત્તિ અને ગુનાહ કરવાની વૃત્તિ ઔર વધી ગઈ જેનો નિયમ છે કે ગુનાહ કરવાથી અફસોસ અને અલ્લાહ તઆલા તરફ દિલનું જોડાણ અને તેની આજ્ઞાપાલનની ભાવના ઓછી થતી જાય છે) અને અલ્લાહ તઆલા(નો આ નિયમ છે કે તે) આવા નાફરમાનોને હિદાયત(ની તવફીક) નથી આપતો. (એ જ રીતે આ લોકો રસૂલે કરીમ ﷺને અનેક પ્રકારની તકલીફો અને પીડાઓ પહોંચાડે છે તેથી તેમનું વાંકાપણું અને તેમની દુષ્ટતામાં વધારો થતો જાય છે કે તેમની સુધરવાની આશા પણ રહી નથી, બસ તેમના આ ફસાદને સમાપ્ત કરવા માટે લડાઈનો હુકમ આપવો એક પ્રકારની મસ્લિહત છે) અને (એ જ પ્રમાણે તે સમય પણ વર્ણનપાત્ર છે) જ્યારે કે ઈસા ઈબ્ને મરયમ (અલૈ.)એ કહ્યું કે હે બની ઈસ્રાઈલ ! હું તમારી પાસે અલ્લાહનો મોકલેલો આવ્યો છું કે મારાથી પહેલાં જે તવરાત (આવી ચૂકી) છે હું તેની ખરાઈ કરનારો છું અને મારા પછી જે એક રસૂલ આવનાર છે જેમનું (મુબારક) નામ **અહમદ** (ﷺ) હશે, હું તેમની ખુશખબરી આપનારો છું (આ ખુશખબરીનું ઈસા અલૈ. દ્વારા નકલ થવું પોતે અહલે કિતાબે વર્ણન કરેલ હદીષોથી પણ સાબિત છે તેથી ખાઝિનમાં બરદાતિયા અબૂદાવુદ હફસાના બાદશાહ નજ્જાસીએ કે જે નસારાના આલિમ પણ હતા એવું નિવેદન આવ્યું છે કે ખરેખર રસૂલે કરીમ ﷺ જ છે કે જેમની ખુશખબરી હઝરત ઈસા અલૈ.એ આપી હતી અને ખાઝિનમાં જ તિરમિઝીથી અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને સલામ કે જેઓ યહૂદીઓના આલિમોમાંથી છે તેમનું નિવેદન છે કે તવરાતમાં રસૂલે કરીમ ﷺની સિફત લખવામાં આવેલ છે અને તે એ કે ઈસા અલૈ. રસૂલે કરીમ ﷺની સાથે દફન થશે અને કારણ કે ઈસા અલૈ. તવરાતના પ્રચારક હતા એટલા માટે તવરાતમાં આ ખુશખબરીનું હોવું વળી ઈસા અલૈ.થી નકલ કરવામાં આવેલું કહેવાશે. મવલાના રહમતુલ્લાહ સાહેબે "ઈઝહારે હક્ક"માં પોતે હાલના તવરાતના ઉપસ્થિત નુસ્ખામાંથી અનેક ખુશખબરીઓ નકલ કરી છે, બીજો ભાગ, પેજ ૧૬૪, પ્રકાશન કૉન્સ્ટન્ટીનૉપલથી અને તેના વિષયોનું હાલની ઈન્જીલમાં ઉપસ્થિત ન હોવું

એટલા માટે નુકસાનકારક નથી કે ઉલમાના સંશોધન પ્રમાણે ઈન્જીલની હાલની પ્રતો સુરક્ષિત નથી રહી પરંતુ જે કંઈ પણ ઉપસ્થિત છે તેમાં પણ આ પ્રકારના વિષયો મોજૂદ છે તેથી યુહન્નાની ઈન્જીલનો અરબી તરજુમો લંડન ૧૮૩૧ અને ૧૮૩૩ ઈસ્વીના ૧૪માં ભાગમાં છે કે તમારા માટે મારું જવું જ બહેતર છે, કારણ કે જો હું જઈશ નહીં તો ફાર્કલીટ તમારી પાસે આવશે નહીં, બસ જો હું જઈશ તો તેને હું તમારી પાસે મોકલી દઈશ. ફાર્કલીટનો તરજુમો "અહમદ" થાય છે. અહલે કિતાબની ટેવ છે કે તે નામોનો પણ તરજુમો કરી દે છે, ઈસા અલૈ.એ હિબ્રુ ભાષામાં અહમદ કહ્યું હતું જ્યારે ગ્રીક ભાષામાં હિબ્રુમાં તરજુમો કર્યો તો તેનું "ફાર્કલીટ" કરી નાંખ્યું અને અમુક હિબ્રુ પ્રતોમાં અત્યાર સુધી આ મુબારક નામ "અહમદ" ઉપસ્થિત છે અને આ ફાર્કલીટના સંદર્ભમાં યુહન્નાની ઈન્જીલમાં આવા શબ્દો આવેલા છે "તે તમને બધું જ કંઈ શીખવી આપશે, આ દુનિયાનો સરદાર આવે છે, તે આવીને દુનિયાને ગુનાહ ઉપર અને સચ્ચાઈ અને ન્યાય વિરુદ્ધ કરનારને સજા આપશે." આ છે તે શબ્દો જે ભવિષ્યના નબી હોવા ઉપર દલીલ છે અને આ વિશે સંપૂર્ણ ચર્ચા તફસીરે હક્કાનીમાં છે. મતલબ કે ઈસા અલૈ.એ આવું કહ્યું) પછી જયારે (આ બધા વિષયો કહીને પોતાની નુબુવ્વતની સાબિતી માટે) તેઓ તે લોકોની પાસે ખુલ્લી દલીલો લાવ્યા તો તે લોકો (આ દલીલો અને મોઅ્જિઝાઓ વિશે) કહેવા લાગ્યા કે આ તો ઉઘાડો જાદૂ છે (અને જાદૂ બતાવીને નુબુવ્વતને જૂઠાડી. –સૂરએ માઈદહમાં આ પ્રમાણે વર્ણન છે وَاِذْ كَفَفْتُ بَنِىْٓ اِسْرَاۤئِيْلَ عَنْكَ اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ એ જ પ્રમાણે ઈસા અલૈ. પછી રસૂલે કરીમ ﷺના રિસાલતકાળમાં ઉપસ્થિત કાફિરોએ રસૂલે કરીમ ﷺને જૂઠાડ્યા અને તેમનો વિરોધ કર્યો અને આ ઘણો મોટો જુલમ છે. બસ આ જુલમને ખતમ કરવા માટે લડાઈનો હુકમ આપવો એક મસ્લિહત થઈ) અને (વાસ્તવમાં) એ વ્યક્તિથી વધારે કોણ જાલિમ હશે જે અલ્લાહ ઉપર આક્ષેપ ઘડે છે જ્યારે કે તેને ઈસ્લામ તરફ બોલાવવામાં આવે અને અલ્લાહ એવા જાલિમ લોકોને હિદાયત(ની તવફીક) નથી આપતો (અલ્લાહ ઉપર આક્ષેપ ઘડવો એ છે કે નુબુવ્વતને જૂઠાડી, જે વસ્તુ અલ્લાહ તઆલા તરફથી ન હોય તેને અલ્લાહ તઆલા તરફથી હોવાનું બતાવવું અને વાસ્તવમાં જે અલ્લાહ તઆલા તરફથી હોય તેનો ઈન્કાર કરવો તે બંને અલ્લાહ તઆલા ઉપર આક્ષેપ ગણાય છે અને

وَهُوَ يُدْعٰى શબ્દ એટલા માટે વધાર્યો કે તેમાં તેઓ વધારે નીંદાપાત્ર ઠર્યા, એટલે કે પોતે તો ચેતવણી આપવાથી પણ ચેત્યા નહીં અને وَاللّٰهُ لَا يَهْدِ એટલા માટે વધાર્યું કે તેમની હાલની પરિસ્થિતિ સુધારણાથી દૂર થઈ ગઈ અને એટલા માટે તેઓની સજા તેમની સાથે લડાઈ સૂચવવામાં આવી અને આ એક મસ્લિહત ગણાશે તેથી જેને હજુ પણ ઈસ્લામની ખબર ન પહોંચી હોય પ્રથમ તો તેને ઈસ્લામની દા'વત આપવી જોઈએ, જ્યારે તેનાથી ઈન્કાર કરે કે જે જાહેરમાં નાઉમ્મીદીની નિશાની હોય ત્યારે શરઈ જિહાદ છે. આગળ જિહાદના પ્રોત્સાહન માટે મદદનો વાયદો તથા સચ્ચાઈનું વર્ચસ્વ સ્થાપિત થવાનું અને જૂઠના પરાજિત થવાનું વર્ણન છે) આ લોકો એવું ઈચ્છે છે કે અલ્લાહના પ્રકાશ (એટલે કે દીને ઈસ્લામ)ને પોતાના મોંઢાથી (ફૂંક મારીને) હોલવી નાંખે (એટલે કે પોતાની પ્રવૃત્તિઓની યુક્તિઓ સાથે સાથે મોંઢેથી તેના રદિયાની વાતો એવા હેતુથી કરે છે કે સાચા દીનનો પ્રસાર ન થાય અને અમુક સમયે તો શંકાસ્પદ વાતો કરવાથી તે પ્રભાવી પણ બની જતી હોય છે. આ તે બાબતોનું ઉદાહરણ છે જેમકે કોઈ મોંઢાથી અલ્લાહના પ્રકાશને હોલવવા ઈચ્છતો હોય એટલે કે આ પ્રકાશને હોલવવાની એવી પદ્ધતિ અપનાવે જેમાં બિલકુલ જ નિષ્ફળ રહેવાના છે) જ્યારે કે અલ્લાહ પોતાના પ્રકાશને પૂર્ણતા સુધી પહોંચાડીને રહેશે ભલે કાફિર લોકો કેટલાય નાખુશ કેમ ન હોય ! (તેથી) તે અલ્લાહ એવો છે જેણે (આ નૂરની પૂર્ણતા માટે પોતાના) રસૂલને હિદાયત(નો સામાન એટલે કે કુર્આન) અને સાચો દીન (એટલે કે ઈસ્લામ) આપીને (દુનિયામાં) મોકલ્યા છે જેથી તે (દીન)નું (કે તે પ્રકાશ છે) બધા (બાકીના) ધર્મો ઉપર વર્ચસ્વ સ્થાપિત કરી દે (કે આ જ તેની પૂર્ણતા છે) ભલે મુશ્રિક કેટલાય નાખુશ કેમ ન હોય !

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

આયતો ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકા :

તિરમિઝીએ હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને સલામ (રદિ.)થી રિવાયત કરી છે અને હાકિમે તેને રિવાયત કરીને તેની સનદને સાચી ઠરાવી છે કે સહાબએ કિરામ (રદિ.)ના એક ગ્રુપે પરસ્પર એવી ચર્ચા કરી કે જો આપણને એવી જાણ થઈ જાય કે અલ્લાહ તઆલા નજીક સૌથી વધારે પ્રિય પ્રવૃત્તિ કઈ છે તો આપણે તેના ઉપર

અમલ કરીએ. બગવીએ તેમાં એ પણ નકલ કર્યું છે કે આ લોકોમાંથી અમુકે કંઈક એવા શબ્દો પણ કહ્યા કે જો આપણને અલ્લાહ સમીપ સૌથી વધારે પ્રિય પ્રવૃત્તિ જાણ થઈ જાય તો આપણે પોતાના જાન અને માલ બધું તેના માટે કુરબાન કરી દઈએ. *(મઝહરી)*

ઈબ્ને કષીરે મુસ્નદે અહમદના હવાલાથી રિવાયત કરી છે કે આ અમુક લોકોએ પરસ્પર એકઠા થઈને આ ચર્ચા કરી અને ઈચ્છયું કે કોઈ વ્યક્તિ જઈને રસૂલે કરીમ ﷺને તેનો સવાલ કરે પરંતુ કોઈની હિંમત ન થઈ, હજુ આ લોકો આવી જ હાલતમાં હતા કે રસૂલે કરીમ ﷺએ તે સૌના નામ લઈને તેમને પોતાની પાસે બોલાવ્યા (જેનાથી જાણ થઈ કે આપ ﷺને વહી દ્વારા તેમના એકઠા થવાની અને વાતચીત કરવાની જાણ થઈ ગઈ હતી) જ્યારે આ લોકો સેવામાં હાજર થયા તો રસૂલે કરીમ ﷺએ સંપૂર્ણ સૂરએ સફ્ફ પઢીને સંભળાવી જે તે જ સમયે રસૂલે કરીમ ﷺ ઉપર નાઝિલ થઈ હતી.

આ સૂરતે એ પણ બતાવી દીધું કે અલ્લાહ તઆલા નજીક સૌથી પ્રિય પ્રવૃત્તિ કે જેની શોધખોળમાં આ લોકો લાગેલા હતા તે ''જિહાદ ફિ સબિલિલ્લાહ'' છે અને સાથે જ તે લોકોએ એવા શબ્દો કહ્યા હતા કે જો અમને જાણ થઈ જાય તો અમે તેના ઉપર અમલ કરવામાં એવી એવી જાંબાઝી બતાવીશું વગેરે જેમાં એક પ્રકારનો એ દા'વો છે કે અમે એવું કરી શકીએ છીએ, આ બાબતે તે લોકોને ચેતવણી આપવામાં આવી કે કોઈ મો'મિન માટે આવો દા'વો કરવો ઠીક નથી, તેને શું ખબર કે સમય આવ્યે પોતાના ઈરાદાને પૂરો કરી શકશે કે નહીં? તેના કારણોનું એકઠું થવું અને તેના અવરોધોનું દૂર થવું તે વ્યક્તિના અધિકારમાં નથી હોતું પછી પોતે તેના હાથ પગ અને શરીરના અવયવો બલકે તેના ઈરાદા અને નિર્ધારમાં કોઈપણ વસ્તુ તેના કબ્જામાં નથી એટલા માટે પોતે રસૂલે કરીમ ﷺને પણ કુર્આને કરીમમાં આ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે કે જે કામ તમારે આવતીકાલે કરવાનું હોય જો તેને વર્ણન કરવાનું છે તો ઈન્શાઅલ્લાહની સાથે વર્ણન કરો કે જો અલ્લાહે ઈચ્છયું તો હું ફલાણું કામ કાલે કરીશ. وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ સહાબએ કિરામ (રદિ.)ની નિય્યત અને ઈરાદો ભલે દા'વો કરવાનો ન હોય પરંતુ તેનું સ્વરૂપ દા'વા જેવું હતું જે અલ્લાહ તઆલા સમીપ પસંદ નથી કે કોઈ વ્યક્તિ કોઈ કામ કરવાનો દા'વો કરે એના

સિવાય કે તે અલ્લાહ તઆલાની મરજીના હવાલે કરે અને ઈન્શાઅલ્લાહની સાથે કહે. આ ચેતવણી માટે પ્રસ્તુત આયતો નાઝિલ થઈ

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لِمَ تَقُوْلُوْنَ مَالَا تَفْعَلُوْنَ، كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُوْلُوْا مَالَا تَفْعَلُوْنَ

માં مَالَا تَفْعَلُوْنَ નો ભાવાર્થ તો એ છે કે જે કામ તમારે કરવાનું નથી તેનો દા'વો કેમ કરો છો ? જેનાથી એવા કામના દા'વાની મનાઈ સ્પષ્ટ રીતે થઈ ગઈ જેને કરવાનો ઈરાદો માણસે પોતે ન કર્યો હોય કારણ કે આ તો માત્ર એક જૂઠો દા'વો છે, નામના વગેરે માટે હોઈ શકે છે પરંતુ દેખીતું છે કે આયતો ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકામાં જે સહાબએ કિરામ (રદિ.)એ ચર્ચા કરી તેઓ એવા ન હતા કે દિલમાં કંઈ કરવાનો ઈરાદો જ ન હોય અને માત્ર દા'વો કરે, તેથી એના ભાવાર્થમાં એ પણ સામેલ છે કે જો કે દિલમાં ઈરાદો અને કામ કરવાનો નિશ્ચય હોય તો પણ પોતાની જાત ઉપર ભરોસો કરીને દા'વો કરવો કે અમે ફલાણું કામ કરીશું તે બંદાની શા'ન વિરુદ્ધ છે. પ્રથમ તો એવું કહેવાની જ શું જરૂર છે ! જ્યારે તક મળે ત્યારે કરી છૂટવું જોઈએ. જો કોઈ મસ્લિહતના કારણે કહેવું પડે તો તેને ઈન્શાઅલ્લાહ સાથે કહે તો પછી તે દા'વો રહેશે નહીં.

મસ્અલો :

આથી જાણ થઈ કે એવા કામનો દા'વો કરવો જેને કરવાનો ઈરાદો જ ન હોય અને તે કરવાનો જ ન હોય તો તે ગુનાહે કબીરહ અને અલ્લાહ તઆલાની સખત નારાજગીનું કારણ છે. كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ નો આ જ ભાવાર્થ છે અને જ્યાં એવું સ્વરૂપ ન હોય બલકે કામ કરવાનો ઈરાદો હોય ત્યાં પણ પોતાની શક્તિ અને ક્ષમતા ઉપર ભરોસો કરીને દા'વો કરવાની મનાઈ અને મકરૂહ છે.

કોઈ વસ્તુનો દાવો કરવામાં અને પ્રચાર કરવામાં તફાવત :

પ્રસ્તુત તફસીરથી એ જાણ થઈ કે આ આયતોનો સંબંધ દાવો કરવા સાથે છે કે જે કામ વ્યક્તિએ કરવાનું નથી તેનો દાવો કરવો અલ્લાહ તઆલાની નારાજગીનું કારણ છે, રહી એ વાત પ્રચાર પ્રસાર અને વઅ્ઝ કે નસીહતની તો જે કામ કોઈ વ્યક્તિ પોતે નથી કરતો તેની નસીહત કે શિખામણ બીજાને આપે અને તેના તરફથી બીજા મુસલમાનોને આમંત્રણ આપે તે આ આયતના ભાવાર્થમાં સામેલ નથી, તેના હુકમો બીજી આયતો અને હદીષોમાં ઉપસ્થિત છે.

દાખલા તરીકે, કુર્આને કરીમે કહ્યું, اَتَاْمُرُوْنَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ એટલે કે તમે લોકોને તો નેક કામનો હુકમ આપો છો અને પોતે પોતાને ભૂલાવી દો છો કે પોતે તે નેકી ઉપર અમલ નથી કરતા. આ આયતે અમ્ર બિલ મઅ્રૂફ એટલે કે ભલાઈનો હુકમ કરવો તથા વઅ્ઝ અને નસીહત કરનારાઓને એ વાત ઉપર શરમ અપાવી છે કે લોકોને એક નેક કામનું આમંત્રણ આપો છો અને પોતે તેના ઉપર અમલ નથી કરતા અને તેનો હેતુ એ છે કે જ્યારે બીજાઓને નસીહત કરો છો તો પોતે પોતાની જાતને નસીહત કરવી એના કરતાં અગ્રસ્થાને છે કે જે કામ તરફ લોકોને આમંત્રણ આપો છો એના ઉપર પોતે પણ અમલ કરો.

પરંતુ એવું નથી કહ્યું કે જ્યારે પોતે નથી કરતા તો બીજાઓને કહેવાનું પણ છોડી દો, એનાથી જાણ થઈ કે જે નેક કામ પોતે કરવાની હિંમત અને તવફીક નથી તેના તરફ બીજાઓને આમંત્રણ આપવાનું અને નસીહત કરવાનું છોડવું જોઈએ નહીં. આશા છે કે આ વઅ્ઝ અને નસીહતની બરકતથી કોઈ સમયે તેને પણ અમલની તવફીક થઈ જાય જેમકે ઘણુ ખરું અનુભવથી જોવામાં આવ્યું છે. અલબત્ત તે કામ જો વાજિબ અથવા સુન્નતે મુઅક્કિદહના દરજ્જામાં છે તો પ્રસ્તુત આયતો ઉપર નજર કરીને પોતાની જાત ઉપર અફસોસ કરવો અને શરમિંદા થવું પણ વાજિબ છે અને જો મુસ્તહબો વિશે છે તો આ પસ્તાવો કે અફસોસ પણ મુસ્તહબ છે.

આગલી આયતોમાં તે અસલ બાબતનું વર્ણન છે જે આ સૂરત ઊતરવાનું કારણ બન્યું, એટલે કે તેનું વર્ણન અલ્લાહ તઆલા સમીપ કયો અમલ સૌથી વધારે પ્રિય છે એના વિશે ફરમાવ્યું, اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذِيْنَ يُقَاتِلُوْنَ فِيْ سَبِيْلِهٖ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَّرْصُوْصٌ એટલે કે અલ્લાહ તઆલા સમીપ પ્રિય તે પવિત્ર યુદ્ધ છે જે અલ્લાહના દુશ્મનોના મુકાબલામાં અલ્લાહ તઆલાનો કલિમો બુલંદ કરવા માટે કરવામાં આવે અને મુજાહિદોની હિંમત તથા ઈરાદાઓના કારણે તે એક શીશુ પીગળાવેલી દિવાલ જેવા હોય કે તેમના કદમોમાં કોઈ પીછેહઠ કે ધ્રુજારી ન આવવા પામે.

ત્યારબાદ હઝરત મૂસા (અલૈ.) અને હઝરત ઈસા (અલૈ.)ના અલ્લાહ માટેના જિહાદનું અને અલ્લાહના માર્ગમાં દુશ્મનોનો ત્રાસ સહન કરવાનું વર્ણન છે અને ત્યારબાદ ફરી મુસલમાનોને જિહાદની તાકીદ કરવામાં આવી. હઝરત

મૂસા (અલૈ.) અને હઝરત ઈસા (અલૈ.)ની ઘટનાઓ જેનું વર્ણન આ સ્થળે આવ્યું છે તેમાં પણ ઘણા ઈલ્મી અને અમલી ફાયદાઓ અને માર્ગદર્શન છે. હઝરત ઈસા (અલૈ.)ના કિસ્સામાં છે કે તેમણે જ્યારે બની ઈસ્રાઈલને પોતાની નુબુવ્વત માનવાનું અને આજ્ઞાપાલન કરવાનું આમંત્રણ આપ્યું તો બે વસ્તુઓનું વિશિષ્ટ રીતે વર્ણન કર્યું. એક એ કે તે કોઈ અનોખા રસૂલ નથી, અનોખી વાતો લઈને નથી આવ્યા બલકે તે વાતો છે જે આગળ થઈ ચૂકેલા અંબિયા (અલૈ.) કહેતા આવ્યા છે અને અગાઉની આસમાની કિતાબોમાં તે ઉપસ્થિત છે અને પાછળથી પણ જે અંતિમ નબી આવવાના છે તેઓ પણ આ જ પ્રકારનું માર્ગદર્શન લઈને આવશે.

અહીંયાં આગલી કિતાબોમાંથી તવરાતનું ખાસ સ્વરૂપે વર્ણન લગભગ એટલા માટે કર્યું કે બની ઈસ્રાઈલ ઉપર નાઝિલ થનારી સૌથી નજીકના ભૂતકાળની કિતાબ તે જ હતી નહિતર અંબિયા (અલૈ.)નું સમર્થન તો બધી પાછલી કિતાબોમાં સામેલ અને જાહેર બાબત છે. વળી તેમાં એ તરફ પણ ઈશારો છે કે ઈસા (અલૈ.)ની શરીઅત જો કે આગવી શરીઅત છે પરંતુ તેમના ઘણા હુકમો મૂસા (અલૈ.)ની શરીઅત અને તવરાતના હુકમો પ્રમાણે જ છે, માત્ર અમુક હુકમો છે જે બદલવામાં આવ્યા છે. આગળ થઈ ચૂકેલા અંબિયા (અલૈ.)ની કિતાબોના સમર્થનનો વિષય હતો, બીજી વસ્તુ એ કે પાછળથી આવનાર રસૂલની ખુશખબરી સંભળાવી તેમાં પણ એ રીતે ઈશારો છે કે તેમનું માર્ગદર્શન પણ એ જ પ્રમાણે હશે એટલા માટે તેમના ઉપર ઈમાન લાવવું બુદ્ધિ અને સમજદારીનો તકાદો છે.

સાથે જ જે આવનારા રસૂલની ખુશખબરી હઝરત ઈસા (અલૈ.)એ બની ઈસ્રાઈલને સંભળાવી તેમનું નામ ઠેકાણું પણ ઈન્જીલમાં બતાવી દેવામાં આવ્યું, તેમાં બની ઈસ્રાઈલને એ બાબતનું માર્ગદર્શન છે કે જ્યારે તે રસૂલ આવશે તો તમારી ઉપર ફરજ બનશે કે તેમના ઉપર ઈમાન લાવો અને તેમનું આજ્ઞાપાલન કરો, مُبَشِّرًا بِرَسُوْلٍ يَّاْتِيْ مِنْ بَعْدِي اسْمُهٗٓ اَحْمَدُ માં એનું જ વર્ણન છે. તેમાં આવનારા રસૂલનું નામ અહમદ (ﷺ) બતાવવામાં આવ્યું. આપણા અંતિમ નબી ﷺનું નામ મુહમ્મદ પણ હતું અને અહમદ પણ હતું અને બીજા પણ ઘણા નામો હતા પરંતુ ઈન્જીલમાં આપ ﷺનું નામ અહમદ બતાવવામાં કદાચ મસ્લિહત એ હોય કે મુહમ્મદ ﷺનું નામ રાખવાનો અરબોમાં પ્રાચીન રિવાજ

હતો તેથી તે નામના બીજા વ્યક્તિઓ પણ અરબમાં હતા, તેનાથી વિપરીત અહમદ નામ કે તે નામ અરબોમાં મશ્હૂર ન હતું, તે આપ ﷺની જાત સાથે જ ખાસ હતું.

ઇન્જીલમાં રસૂલે કરીમ ﷺની ખુશખબરી :

આ બાબત બધાને ખબર છે અને યહૂદ તથા નસારાએ પણ તેનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો છે કે તવરાત અને ઈન્જીલમાં ફેરબદલ થઈ છે અને વાસ્તવિકતા તો એ છે કે આ બંને કિતાબોમાં ફેરબદલ એટલી બધી થઈ છે કે અસલ કલામનું ઓળખવું પણ સરળ નથી રહ્યું. પ્રસ્તુત ફેરબદલ કરેલ ઈન્જીલની બીનાએ આજકાલના ઈસાઈઓ કુર્આનની આ ખબરનો સ્વીકાર નથી કરતા કે ઈન્જીલમાં ક્યાંય રસૂલે કરીમ ﷺનું નામ અહમદ કહીને ખુશખબરી આપવામાં આવી હોય. તેનો ટૂંકો જવાબ એ પૂરતો છે જે ઉપર તફસીરના ખુલાસામાં આવી ચૂક્યો છે.

અને વિસ્તૃત જવાબ માટે હઝરત મવલાના રહમતુલ્લાહ કેરાનવી (રહ.)ની કિતાબ "ઈઝ્હારે હક્ક"નો અભ્યાસ કરવામાં આવે જે ઈસાઈ ધર્મની વાસ્તવિકતા અને ઈન્જીલમાં ફેરબદલ કર્યા છતાં તેમાં રસૂલે કરીમ ﷺની ખુશખબરી ઉપસ્થિત હોવા વિશે એક અજોડ કિતાબ છે, પોતે મોટા મોટા ઈસાઈઓના નિવેદનો છપાયેલા છે કે જો દુનિયામાં આ કિતાબ પ્રગટ થતી રહી તો ઈસાઈયતનો ક્યારે પણ પ્રસાર થઈ શકશે નહીં.

આ કિતાબ અરબીમાં લખવામાં આવી હતી, પછી તૂર્કી અને અંગ્રેજીમાં તેના તરજુમા છપાયા પરંતુ એવી ગવાહીઓ ઉપસ્થિત છે કે ઈસાઈ મિશને આ કિતાબને ગુમ કરી દેવામાં પોતાની સંપૂર્ણ કોશીશ લગાવી દીધી છે તેનો ઉર્દૂ તરજુમો અત્યાર સુધી થયો ન હતો, તેનો ઉર્દૂ તરજુમો હાલમાં જ દારુલ ઉલૂમ કરાચીના ઉસ્તાદ મવલાના અકબર અલી સાહેબે અને આધુનિક યુગની પ્રકાશિત ઈન્જીલોમાંથી મવલાના મુહમ્મદ તકી સાહેબ, ઉસ્તાદે દારુલ ઉલૂમ કરાચીએ લખ્યું છે જે ત્રણ જિલ્દોમાં પ્રકાશિત થઈ ચૂકી છે, તેની ત્રીજી જિલ્દમાં પેજ ૧૮૨ થી પેજ ૩૬૨ સુધી આ જ ખુશખબરીઓની વિગત હાલની ઉપસ્થિત ઈન્જીલોના હવાલાઓથી અને શંકાઓના જવાબો ઉપસ્થિત છે.

આયતો : (સૂરએ સફ્ફ : આયત નં. ૧૦ થી ૧૪)

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْجِيْكُمْ مِّنْ عَذَابٍ اَلِيْمٍ ﴿۱۰﴾
تُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَتُجَاهِدُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ؕ
ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿۱۱﴾ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوْبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ وَمَسٰكِنَ طَيِّبَةً فِيْ جَنّٰتِ عَدْنٍ ؕ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ﴿۱۲﴾ وَاُخْرٰى
تُحِبُّوْنَهَا ؕ نَصْرٌ مِّنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرِيْبٌ ؕ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۱۳﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ
اٰمَنُوْا كُوْنُوْۤا اَنْصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ عِيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيّٖنَ مَنْ اَنْصَارِيْۤ
اِلَى اللّٰهِ ؕ قَالَ الْحَوَارِيُّوْنَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ فَاٰمَنَتْ طَّآئِفَةٌ مِّنْۢ بَنِيْۤ اِسْرَآءِيْلَ
وَكَفَرَتْ طَّآئِفَةٌ ۚ فَاَيَّدْنَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا عَلٰى عَدُوِّهِمْ فَاَصْبَحُوْا ظٰهِرِيْنَ ﴿۱۴﴾

તરજુમો :

હે ઈમાનવાળાઓ ! હું તમને એવી સોદાગરી બતાવું જે તમને એક દર્દનાક અઝાબથી બચાવે. (૧૦) અલ્લાહ ઉપર ઈમાન લાવો અને તેના રસૂલ ઉપર અને અલ્લાહના માર્ગમાં લડો પોતાના માલથી અને પોતાના પ્રાણથી આ તમારા હકમાં ઉત્તમ છે જો તમે સમજ ધરાવતા હોય. (૧૧) તે તમારા ગુનાહ મા'ફ કરશે અને તમને બગીચાઓમાં દાખલ કરશે જેની નીચે નહેરો વહે છે અને વસવાના સ્વચ્છ ઘરોમાં કાયમી બગીચાઓની અંદર, આ છે મોટી સફળતા પ્રાપ્ત કરવી ! (૧૨) અને એક બીજી વસ્તુ આપે જેની તમે અલ્લાહ તરફથી મદદ ઈચ્છો છો અને જલદી વિજય અને ઈમાનવાળાઓને ખુશખબરી સંભળાવી દો. (૧૩) હે ઈમાનવાળાઓ ! તમે અલ્લાહના મદદગાર થઈ જાઓ જેમકે મરયમપુત્ર ઈસા (અલૈ.)એ પોતાના સાથીઓને (હવારીઓને) કહ્યું કે કોણ છે જે મારી અલ્લાહના માર્ગમાં મદદગારી કરે ? સાથીઓ બોલ્યા, અમે છે અલ્લાહના મદદગાર ! પછી બની ઈસ્રાઈલનો એક ફિરકો ઈમાન લાવ્યો અને એક ફિરકો ઈન્કારી થયો, પછી અમે તેમને

શક્તિ આપી જેઓ ઈમાન લાવ્યા હતા તેમના દુશ્મનો ઉપર, પછી તેઓ વર્ચસ્વવાળા થઈને રહ્યા. (૧૪)

તફસીર :

(આગળ પ્રથમ જિહાદનો આખિરતનો બદલો પછી દુનિયાના બદલાનો વાયદો કરીને તેનું પ્રોત્સાહન આપીને કહેવામાં આવે છે કે) હે ઈમાનવાળાઓ ! શું હું તમને એવી સોદાગરી બતાવું જે તમને એક દર્દનાક અઝાબથી બચાવી લે ? (તે એ છે કે) તમે લોકો અલ્લાહ ઉપર અને તેના રસૂલ ઉપર ઈમાન લાવો અને અલ્લાહના માર્ગમાં પોતાના માલ અને પ્રાણથી જિહાદ કરો, આ તમારા માટે ઘણું જ ઉત્તમ છે જો તમે કંઈ સમજ ધરાવતા હોય (જ્યારે એવું કરશો તો) અલ્લાહ તઆલા તમારા ગુનાહ મા'ફ કરશે અને તમને (જન્નતના) એવા બગીચાઓમાં દાખલ કરશે કે જેની નીચે નહેરો વહેતી હશે અને ઉમદા મકાનોમાં (દાખલ કરશે) જે હંમેશા રહેનારા બગીચાઓમાં (બનેલા) હશે, આ મોટી સફળતા છે અને (આ આખિરતના વાસ્તવિક બદલા સિવાય) એક અન્ય બદલો (દુનિયામાં) પણ છે કે તમે તેને (પણ ખાસ રીતે) પસંદ કરો છો (એટલે કે) અલ્લાહ તરફથી મદદ અને જલદી વિજય અને (તેનું ખાસ રીતે પ્રિય હોવું એટલા માટે છે કે માણસનો સ્વભાવ કાયમી બદલો પણ ઈચ્છતો હોય છે અને હે પયગમ્બર ﷺ) તમે (તે બધી જ બાબતોની) મો'મિનોને ખુશખબરી આપી દો (એટલા માટે વિજય અને મદદની ખુશખબરીની જાહેરાત ઈસ્લામી વિજયોથી જાહેર થઈ. આગળ ઈસા અલૈ.ના સાથીઓનો કિસ્સો યાદ અપાવીને દીનની મદદનું પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે કે) હે ઈમાનવાળાઓ ! તમે અલ્લાહના (દીનના) મદદગાર થઈ જાઓ (એ રીતે કે જે તમારા માટે શરીઅત પ્રમાણે છે, એટલે કે જિહાદ) જેમકે (ઈસા અલૈ.ના હવારીઓ પોતાની શરીઅત પ્રમાણે દીનના મદદગાર બન્યા હતા જ્યારે કે લોકો મોટે ભાગે ઈસા અલૈ.ના દુશ્મન અને તેમના વિરોધી હતા અને જ્યારે કે) ઈસા ઈબ્ને મરયમે (તે) હવારીઓને કહ્યું કે અલ્લાહના માટે મારો કોણ મદદગાર થાય છે ? તે હવારી બોલ્યા, અમે અલ્લાહ(ના દીન)ના મદદગાર છીએ (એટલા માટે તે હવારીઓએ દીનની એવી મદદ કરી કે તેના પ્રચારના પ્રયત્નો કર્યા) પછી (આ કોશીશ પછી) બની ઈસ્રાઈલમાંથી અમુક લોકો ઈમાન લાવ્યા અને અમુક લોકો ઈન્કારી છે (પછી

તેમનામાં પરસ્પર ધાર્મિક મતભેદોથી દુશ્મની અને ગૃહયુદ્ધો થયા અથવા ધાર્મિક ચર્ચાઓ થઈ) બસ અમે ઈમાનવાળાઓનું તેમના દુશ્મનોના મુકાબલામાં સમર્થન કર્યું, બસ તેઓ વર્ચસ્વવાળા થઈ ગયા (એ જ રીતે તમે દીને મુહમ્મદી ﷺ માટે પ્રયત્ન કરો અને જિહાદ કરો અને જો ગૃહયુદ્ધની શરૂઆત કાફિરો તરફથી થાય તો તેનાથી ઈસા અલૈ.ના દીનમાં જિહાદનું હોવું જરૂરી નથી બનતું).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

આ تُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَتُجَاهِدُوْنَ فِیْ سَبِيْلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ આયતમાં ઈમાન અને માલ અને પ્રાણથી સંઘર્ષ કરવાને વેપાર કહ્યો છે, કારણ કે જે રીતે વેપારમાં પણ અમુક માલ ખર્ચ કરવાથી અને મહેનત કરવાથી બદલામાં નફો પ્રાપ્ત થાય છે એ જ રીતે ઈમાનની સાથે અલ્લાહના માર્ગમાં પ્રાણ અને માલ ખર્ચ કરવાના બદલામાં અલ્લાહ તઆલાની ખુશી અને આખિરતની કાયમી નેઅ્મતો પ્રાપ્ત થાય છે જેનું વર્ણન આગળની આયતોમાં છે કે જેણે આ વેપાર અપનાવ્યો અલ્લાહ તઆલા તેના ગુનાહો મા'ફ કરી દેશે અને જન્નતમાં તેને પવિત્ર અને ઉત્તમ રહેઠાણ અને મકાન અર્પણ કરશે જેમાં દરેક પ્રકારના આરામ અને આનંદના સામાન ઉપસ્થિત હશે જેમકે હદીષમાં "મસાકિને તય્યિબહ" (ઉત્તમ પવિત્ર રહેઠાણ)ની તફસીરમાં તેનું વર્ણન આવ્યું છે. આગળ આખિરતની નેઅ્મતોની સાથે અમુક દુનિયાની નેઅ્મતોનો પણ વાયદો કરવામાં આવે છે.

وَاُخْرٰی تُحِبُّوْنَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرِيْبٌ માં શબ્દ اُخْرٰی (ઉખરા) નેઅ્મતની સિફત છે, અર્થ એ છે કે આખિરતની નેઅ્મતો અને જન્નતના મકાનો તો મળશે જ જેમકે વાયદો કરવામાં આવ્યો છે, દુનિયાની એક રોકડી નેઅ્મત પણ મળનારી છે તે અલ્લાહની મદદ છે અને તેના દ્વારા નિકટનો વિજય એટલે કે દુશ્મનોના પ્રદેશોનો વિજય થવો અહીંયાં નિકટ જો આખિરતના મુકાબલામાં લેવામાં આવે તો પાછળથી અરબ અને બિનઅરબમાં થનારા ઈસ્લામી વિજયો બધા તેમાં સામેલ છે અને નિકટના વિજયનો જો સામાન્ય અર્થ લેવામાં આવે તો ખયબરનો વિજય એ તેની પ્રથમ ઘટના છે અને ત્યાર પછી મક્કા મુકર્રમહનો વિજય છે અને આ નિકટના વિજય વિશે تُحِبُّوْنَهَا (તુહિબ્બુનહા) કહ્યું, એટલે કે આ રોકડી નેઅ્મત તમને પ્રિય અને પસંદ છે, કારણ કે માણસની પ્રકૃતિ સામાન્ય

રીતે ઉતાવળિયાપણાની હોય છે. કુર્આને કરીમમાં છે કે وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُوْلًا એટલે કે માનવી ઉતાવળિયો છે, તેનો ભાવાર્થ એ નથી કે આખિરતની નેઅ્મતો તેમને પસંદ ન હતી બલકે ભાવાર્થ એ છે કે આખિરતની નેઅ્મતોની તલબ અને મહોબ્બત તો દેખીતી છે પરંતુ સ્વાભાવિક રીતે અમુક રોકડી નેઅ્મતો દુનિયામાં પણ તમે ઈચ્છો છો જે તમને પ્રિય છે એ પણ અર્પણ કરવામાં આવશે.

كَمَا قَالَ عِيْسَى بْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيّٖنَ مَنْ اَنْصَارِیْ اِلَى اللّٰهِ (હવારિય્યિન) એ حواری (હવારી)નું બહુવચન છે જેનો અર્થ નિખાલસ મિત્રનો થાય છે જે દરેક ખામીથી પવિત્ર અને સ્વચ્છ હોય. (રૂહ, ઝહરીમાંથી) એટલા માટે જે લોકો ઈસા (અલૈ.) ઉપર ઈમાન લાવ્યા તેમના "હવારી" કહેવામાં આવે છે અને તે બાર વ્યક્તિઓ હતા, જેમકે સૂરએ આલિ ઈમ્રાનમાં આવી ચૂક્યું છે. આ આયતમાં ઈસા (અલૈ.)ના યુગની એક ઘટનાનું વર્ણન કરીને મુસલમાનોને તેનું પ્રોત્સાહન આપવામાં આવ્યું છે કે અલ્લાહ તઆલાના દીનની મદદ માટે તૈયાર થઈ જાઓ, જેમકે હઝરત ઈસા (અલૈ.) જ્યારે દુશ્મનોથી તંગ આવી ગયા તો લોકોને કહ્યું, مَنْ اَنْصَارِیْ اِلَى اللّٰهِ એટલે કે અલ્લાહના દીનના પ્રચારમાં કોણ મારો મદદગાર બને છે ? જેના ઉપર બાર વ્યક્તિઓએ વફાદારીનો કરાર કર્યો અને પછી ઈસા (અલૈ.)ના દીનના પ્રચારની સેવામાં લાગી ગયા તો મુસલમાનોએ પણ અલ્લાહના દીનની મદદ અને સહાય કરવી જોઈએ.

સહાબએ કિરામ (રદિ.)એ આ હુકમની પૂર્ણતા એવી રીતે કરી કે પાછલી ઉમ્મતોમાં તેનો દાખલો જોવા નથી મળતો. રસૂલે કરીમ ﷺની મદદ અને દીન માટે બધા અરબ અને બિનઅરબથી દુશ્મનો વહોરી લીધી, તેમનો ત્રાસ અને પીડાઓ સહન કરી, પોતાના જાન અને માલ તથા અવલાદને તેના ઉપર કુરબાન કર્યા અને અંતે અલ્લાહ તઆલાએ પોતાના વિજય અને મદદથી નવાજ્યા અને બધા દુશ્મનો ઉપર તેમને વર્ચસ્વવાળા કર્યા, તેમના પ્રદેશો તેમના હાથ લાગ્યા અને દુનિયાની સત્તા પણ તેમને નસીબ થઈ.

فَاٰمَنَتْ طَّآئِفَةٌ مِّنْۢ بَنِیْٓ اِسْرَآئِیْلَ وَكَفَرَتْ طَّآئِفَةٌ فَاَیَّدْنَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا عَلٰى عَدُوِّهِمْ

فَاَصْبَحُوْا ظٰهِرِیْنَ

ઈસાઈઓના ત્રણ ફિરકા :

બગવીએ આ આયતની તફસીરમાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી રિવાયત કરી છે કે જ્યારે ઈસા (અલૈ.)ને આસમાનમાં ઉઠાવી લેવામાં આવ્યા તો ઈસાઈઓમાં ત્રણ ફિરકા થઈ ગયા. એક ફિરકાએ કહ્યું કે તે ખુદા જ હતો જે આસમાનમાં ચાલ્યો ગયો, બીજા ફિરકાએ કહ્યું કે તેઓ ખુદા તો નથી બલકે ખુદાના બેટા હતા અલ્લાહે તેમને ઉઠાવી લીધા અને દુશ્મનો ઉપર વિજય અપાવ્યો, ત્રીજા ફિરકાએ તે વાત કહી જે સાચી અને હક છે કે તેઓ ન તો ખુદા હતા અને ન જ ખુદાના બેટા બલકે અલ્લાહના બંદા અને તેના રસૂલ હતા. અલ્લાહ તઆલાએ તેમને દુશ્મનોથી હિફાઝત અને તેમના દરજ્જાઓ ઊંચા કરવા માટે ઉઠાવી લીધા, આ લોકો સાચા મો'મિન હતા, ત્રણે ફિરકાઓની સાથે અમુક સામાન્ય લોકો થઈ ગયા અને પરસ્પર મતભેદ વધતા ચાલ્યા અને મતભેદ વધતા વધતા પરસ્પર યુદ્ધની નોબત આવી ગઈ. સંજોગવસાત્ બંને કાફિર ફિરકાઓ મો'મિન ફિરકાઓ ઉપર વિજયી બની ગયા એટલે સુધી કે અલ્લાહ તઆલાએ પોતાના રસૂલ ખાતમુલ અંબિયા ﷺને મોકલ્યા જેમણે આ મો'મિન ફિરકાનું સમર્થન કર્યું. આ રીતે પરિણામે તે મો'મિન ફિરકો દલીલ અને હુજ્જતની હેસિયતે વર્ચસ્વવાળો બની ગયો. *(મઝહરી)*

આ તફસીર પ્રમાણે اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا થી ઈસા (અલૈ.)ની ઉમ્મતના મો'મિનો જ ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે જેઓ હઝરત ખાતમુલ અંબિયા (અલૈ.)ના સમર્થન અને હિમાયતથી લાભવંત થશે. (મઝહરી) અને અમુક લોકોએ કહ્યું કે ઈસા (અલૈ.)ને ઉઠાવી લીધા પછી ઈસાઈઓમાં બે ફિરકાઓ થઈ ગયા. એક ઈસા (અલૈ.)ને ખુદા અથવા ખુદાના બેટા ઠરાવીને મુશ્રિક થઈ ગયા અને બીજા સાચા દીન ઉપર કાયમ રહ્યા કે તેઓ તેમના વિશે અલ્લાહના બંદા અને રસૂલ હોવાની માન્યતા ધરાવતા હતા, પછી તે મુશ્રિકો અને મો'મિનોમાં પરસ્પર યુદ્ધ થયું તો અલ્લાહ તઆલાએ ઈસા (અલૈ.)ની ઉમ્મતના મો'મિનોને તે ઉમ્મતના કાફિરો ઉપર વિજયી કરી દીધા પરંતુ પ્રખ્યાત એ છે કે હઝરત ઈસા (અલૈ.)ના ધર્મમાં જિહાદ અને યુદ્ધનો હુકમ ન હતો તેથી મો'મિનોનું યુદ્ધ કરવું અસંભવ જણાય છે. (રૂહુલ મઆની) પરંતુ ઉપરોક્ત તફસીરના ખુલાસામાં તેના જવાબમાં ઈશારો કરવામાં આવ્યો છે કે એવી પણ સંભાવના છે કે યુદ્ધની શરૂઆત કાફિર નસારાઓ તરફથી

થઈ હોય અને તે સમયના મો'મિનો પોતાના સ્વબચાવ માટે મજબૂર થઈ ગયા હોય તો એ યુદ્ધ અને જિહાદના હુકમમાં નથી આવતું. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

تَمَّتُ

سُوْرَةُ الصَّفِّ بِحَمْدِ اللّٰهِ وَعَوْنِهٖ لِلْحَادِیْ وَالْعِشْرِیْنَ مِنْ جُمَادَی الْاُوْلٰی

۱۳۹۱ھ یَوْمَ الْخَمِیْسِ وَیَتْلُوْهَا اِنْشَآءَ اللّٰهُ سُوْرَةُ الْجُمُعَةِ

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ! સૂરએ સફ્ફનો અનુવાદ પૂર્ણ થયો.

❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑

તારીખ : ૦૩ જુલાઈ ૨૦૧૪ મુતાબિક ૦૪ રમઝાન ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

પ્રકરણ (૬૨)

સૂરએ જુમ્અહ

સૂરએ જુમ્અહ મદીનામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૧૧ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ જુમ્અહ : આયત નં. ૧ થી ૮)

آياتها ١١ ٦٢ سُوْرَةُ الْجُمُعَةِ مَدَنِيَّةٌ ١١٠ ركوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوْسِ الْعَزِيْزِ
الْحَكِيْمِ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِيْ بَعَثَ فِي الْاُمِّيّٖنَ رَسُوْلًا مِّنْهُمْ يَتْلُوْا عَلَيْهِمْ اٰيٰتِهٖ
وَيُزَكِّيْهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ ق وَاِنْ كَانُوْا مِنْ قَبْلُ لَفِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿٢﴾
وَّاٰخَرِيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوْا بِهِمْ ط وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿٣﴾ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ
يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ ط وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ﴿٤﴾ مَثَلُ الَّذِيْنَ حُمِّلُوا التَّوْرٰىةَ
ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوْهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا ط بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ
كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ ط وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿٥﴾ قُلْ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ هَادُوْٓا
اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَآءُ لِلّٰهِ مِنْ دُوْنِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ
صٰدِقِيْنَ ﴿٦﴾ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهٗٓ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ ط وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ
بِالظّٰلِمِيْنَ ﴿٧﴾ قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِيْ تَفِرُّوْنَ مِنْهُ فَاِنَّهٗ مُلٰقِيْكُمْ ثُمَّ تُرَدُّوْنَ
اِلٰى عٰلِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿٨﴾ ع

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરૂં છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

અલ્લાહની પવિત્રતા વર્ણન કરે છે જે કંઈ છે આસમાનોમાં અને જે કંઈ છે જમીનમાં, બાદશાહ, પવિત્ર જાત, જબરદસ્ત હિકમતોવાળો. (૧) તે જ છે જેણે ઉમ્મીઓમાં (નિરક્ષરોમાં) એક રસૂલ તેમનામાંનો જ ઉઠાવ્યો, તેમને તેની આયતો પઢીને સંભળાવે છે અને તેમને પવિત્ર કરે છે અને તેમને કિતાબ અને હિકમત શિખવાડે છે અને એનાથી પહેલાં તેઓ ઉઘાડી ભૂલમાં પડયા હતા. (૨) અને (તે રસૂલને ઉઠાવ્યા એક) બીજા લોકો માટે પણ તેમનામાંથી જ જે હજુ તેમનામાં ભળ્યા નથી અને તે જ છે જબરદસ્ત હિકમતોવાળો. (૩) આ અલ્લાહની મોટાઈ છે જેને ઈચ્છે આપે છે અને અલ્લાહની કૃપા ઘણી મોટી છે. (૪) તે લોકોનું દૃષ્ટાંત જેમના ઉપર તવરાત લાદી, પછી તેમણે ન ઉઠાવી જેમકે ઉદાહરણ ગધેડાનું કે પીઠ ઉપર કિતાબો લઈને ચાલે છે, ઘણું ખરાબ દૃષ્ટાંત છે તે લોકોનું જેમણે અલ્લાહની વાતોને જૂઠાડી અને અલ્લાહ અન્યાયી (જુલ્મી) લોકોને માર્ગ નથી આપતો. (૫) તમે કહો, હે યહૂદી થનારાઓ ! જો તમારો દા'વો છે કે તમે અલ્લાહના મિત્ર છો બીજા બધા લોકો સિવાય તો પોતાના મૃત્યુને ઈચ્છો જો તમે સાચા છો. (૬) અને તેઓ પોતાનું મરવું ક્યારેય ઈચ્છશે નહીં તે કામોના કારણે જેને તેમના હાથ આગળ મોકલી ચૂક્યા છે અને અલ્લાહને બધા ગુનેહગાર (જાલિમ) સારી પેઠે ખબર છે. (૭) તમે કહો ! મોત તે છે જેનાથી તમે ભાગો છો, બસ તે તમને અવશ્ય મળનારું છે, પછી તમે તે છુપું અને જાહેર (બધું) જાણનારા તરફ લઈ જવામાં આવશો, પછી તે તમને બતાવી આપશે જે તમે કરતા હતા. (૮)

તફસીર :

બધી વસ્તુઓ જે કંઈ આસમાનોમાં છે અને જે કંઈ જમીનમાં છે (મૌખિક રીતે અથવા પોતાની પરિસ્થિતિ આધારે) અલ્લાહની પવિત્રતા વર્ણન કરે છે કે જે બાદશાહ છે, (ખામીઓથી) પાક છે, જબરદસ્ત છે, હિકમતવાળો છે, તે જ છે જેણે (અરબના) નિરક્ષર લોકોમાં તેમના(લોકો)માંથી (એટલે કે અરબમાંથી)

એક પયગમ્બર મોકલ્યો જે તેમને અલ્લાહની આયતો પઢી પઢીને સંભળાવે છે અને તેમને (ખોટી માન્યતાઓ અને દુષ્ટ કર્મોથી) પવિત્ર કરે છે અને તેમને કિતાબ અને સમજદારી(ની વાતો જેમાં બધું જરૂરી દીની જ્ઞાન આવી ગયું) શિખવાડે છે અને આ લોકો (આપના આગમનથી) પહેલાં ઉઘાડી ગુમરાહીમાં હતા (એટલે કે શિર્ક અને કુફ્રમાં અને ભાવાર્થ આથી બહુમતી લોકોનો છે, કારણ કે અજ્ઞાનતામાં પણ અમુક લોકો તવહીદના માનનારા હતા પરંતુ હિદાયતની પૂર્ણતાના તે પણ અભિલાષી હતા) અને (આ ઉપસ્થિત લોકો ઉપરાંત) બીજાઓ માટે પણ (આપ ﷺનું આગમન થયું) જેઓ (ઈસ્લામ લાવીને) તેમનામાંથી થવાના છે પરંતુ હજુ તેમનામાં સામેલ થયા નથી (ભલે એ કારણે કે ઉપસ્થિત છે પરંતુ ઈસ્લામ નથી લાવ્યા અથવા એ કારણે કે હજુ પેદા જ નથી થયા, આ બધી ઉમ્મત કયામત સુધી અરબી અને બિનઅરબીમાં સામેલ છે અને તેમને مِنْهُمْ એટલા માટે કહ્યું કારણ કે મુસલમાન બધા ઈસ્લામના સંબંધમાં ભેગા અને એકઠા છે. -કઝા ફિલ ખાઝિન) અને તે જબરદસ્ત હિકમતવાળો છે (કે પોતાની કુદરત તથા હિકમતથી આવા નબી મોકલ્યા અને પહેલી આયતમાં તે સિફતોની સાબિતી આપવાનો હેતુ હતો અથવા આ પુનરાવર્તન થયું નથી અને) આ (રસૂલ દ્વારા ગુમરાહીમાંથી નીકળીને કિતાબ અને હિકમત તરફ આવવું) અલ્લાહની કૃપા છે, તે કૃપા જેને ઈચ્છે છે આપી દે છે અને અલ્લાહ મોટો કૃપાવંત છે (જો સૌને આપે તો વિશાળતા છે પરંતુ તે પોતાની હિકમતથી જેને ઈચ્છે ખાસ કરી લે છે અને જેને ઈચ્છે દૂર રાખે છે જેમકે ઉપર اُمِّيِّيْن ના ઈમાન લાવવાથી અને હવે પછીની આયતમાં યહૂદીઓના ઉલમાના ઈમાન ન લાવવાથી આ બાબત જાહેર થઈ છે. આગળ અમુક રિસાલતના જૂઠાડનારાઓનો રદિયો છે કે) જે લોકોને તવરાત ઉપર અમલ કરવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો, પછી તેમણે તેના ઉપર અમલ ન કર્યો તેમની હાલત તે ગધેડા જેવી છે જે ઘણી બધી કિતાબો લાદેલો હોય છે (પરંતુ તે કિતાબના લાભથી વંચિત છે, એ જ પ્રમાણે અસલ હેતુ અને ઈલ્મનો લાભ અમલ છે, જ્યારે તે જ ન હોય અને માત્ર ઈલ્મ હોય અને તેમાં અમલ ન હોય તો તેનું ઉદાહરણ પણ બિલકુલ આ જ પ્રમાણે થઈ ગયું અને ગધેડાનો ખાસ ઉલ્લેખ એટલા માટે છે કે તે રૂઢિપ્રયોગ આધારે પશુઓમાં બેવકૂફ તરીકે પ્રખ્યાત છે તો તેમાં તે બાબતની વધારે સ્પષ્ટતા થઈ ગઈ, મતલબ કે) તે લોકોની ઘણી ખરાબ

પરિસ્થિતિ છે જેમણે અલ્લાહની આયતોને જૂઠાડી (જેમકે આ યહૂદીઓ છે) અને અલ્લાહ તઆલા એવા જાલિમોને હિદાયત(ની તવફીક) નથી આપતો (કારણ કે જાણીબૂઝી દુશ્મનાવટ કરે છે અને જો હિદાયત હશે તો તે ગુનાહ છોડ્યા પછી હશે અને તવરાતના તકાદાઓમાંથી છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ ઉપર એ પ્રમાણે ઈમાન લાવો જેવો કે તેમાં હુકમ છે. બસ ઈમાન ન લાવવું તે એક આરોપ છે તવરાત ઉપર અમલ ન કરવાનો અને આ લોકો એવું કહે કે અમે આ પરિસ્થિતિ છતાં પણ અલ્લાહ તઆલાના ત્યાં સ્વીકૃત છે તો) તમે (તેમને) કહી આપો કે હે યહૂદીઓ ! જો તમારો આ દા'વો છે કે તમે બીજાઓ કરતાં અલ્લાહના સ્વીકૃત (અને પસંદ કરેલા) છો તો તમે (તેના સમર્થન માટે જરા) મોતની તમન્ના કરો જો તમે (આ દા'વામાં) સાચા છો અને (અમે સાથે સાથે એવું પણ કહી આપીએ છીએ કે) તે (ખાસ દા'વેદારો) ક્યારેય પણ આ (મૃત્યુ)ની તમન્ના કરશે નહીં તે (સજાના ડરપાત્ર કુફ્રિયા) અમલોના કારણે જે પોતાના હાથોથી સમેટે છે અને અલ્લાહ તઆલાને તે જાલિમો(ની પરિસ્થિતિ)ની સારી પેઠે ખબર છે (જ્યારે મુકદ્દમાની તારીખ આવશે ત્યારે તેમના અપરાધ સાબિત કરી તેમને સજાનો હુકમ કરવામાં આવશે અને આ સજાની તાકીદ માટે) તમે (તેમને એ પણ) કહી આપો કે જે મોતથી તમે દૂર ભાગો છો (અને તેની તમન્ના વલીનો દા'વો હોવા છતાં એટલા માટે નથી કરતા કે સજા ભોગવવાથી ડરો છો) તો તે (મોત એક દિવસે) તમને અવશ્ય પકડશે, પછી તમે ગુપ્ત અને જાહેરને જાણનાર (અલ્લાહ તઆલા)ની પાસે લઈ જવામાં આવશો, પછી તે તમને તમારું કરેલું કામ બતાવી આપશે (અને સજા આપશે).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

કુર્આને કરીમની જે સૂરતો سَبَّحَ لِلّٰهِ مَافِى السَّمٰوٰتِ وَمَافِى الْاَرْضِ યુસબ્બિહુ (સબ્બહ) અથવા يُسَبِّحُ (યુસબ્બિહુ)થી શરૂ થાય છે તેને "મુસબ્બિહાત" કહે છે, તે બધામાં બધા જમીન અને આસમાન તથા જે કંઈ તેમનામાં છે સૌના માટે અલ્લાહ તઆલાની પવિત્રતા વર્ણન કરવું સાબિત કરવામાં આવ્યું છે. આ પવિત્રતા "તસ્બિહે હાલી" એટલે કે મૌખિક રીતે જીભથી કહેવું તો દરેક માનવી સમજી શકે છે કે અલ્લાહ તઆલાની મખ્લૂકનો કણે કણ પોતાના કર્તા હકીમની હિકમત અને કુદરત ઉપર ગવાહી આપે છે, આ જ તેની તસ્બીહ છે અને સાચી

વાત એ છે કે દરેક વસ્તુ પોતપોતાની રીતે વાસ્તવિક તસ્બીહ કરે છે, કારણ કે વાસ્તવિકતા એ છે કે સમજદારી અને ક્ષમતા અલ્લાહ તઆલાએ દરેક વૃક્ષ અને જીવને આપી છે તથા દરેક વસ્તુમાં તેની પરિસ્થિતિ આધારિત સમજ અને ક્ષમતા હોય છે. આ તેની સમજ અને બુદ્ધિનો આવશ્યક તકાદો એ અલ્લાહ તઆલાની તસ્બીહ છે પરંતુ આ વસ્તુઓની તસ્બીહ કરવાને લોકો સાંભળતા નથી તેથી કુર્આને કરીમે ફરમાવ્યું, وَلٰـكِنْ لَّا تَفْقَهُوْنَ تَسْبِيْحَهُمْ ઘણી સૂરતોની શરૂઆત سَبَّـــحَ (સબ્બહ) ભૂતકાળના ક્રિયાપદથી આવ્યું છે, માત્ર સૂરએ જુમ્આ અને સૂરએ તગાબૂનમાં يُسَبِّــحُ (યુસબ્બિહુ) આજ્ઞાર્થ સ્વરૂપે લાવવામાં આવ્યું છે. વિષયના આ પરિવર્તનની એક રસપ્રદ બાબત એ કારણે પણ છે કે ભૂતકાળનું ક્રિયાપદ નિશ્ચિતતા અને ચોક્કસ હોવા ઉપર દલીલ કરે છે તેથી મોટે ભાગે તે જ અપનાવવામાં આવ્યું અને આજ્ઞાર્થનું ક્રિયાપદ એ કાયમીપણા ઉપર દલીલ કરે છે, બે જગ્યાએ આ માટે આજ્ઞાર્થનું ક્રિયાપદ અપનાવવામાં આવ્યું.

هُوَ الَّذِىْ بَعَثَ فِى الْاُمِّيّٖنَ رَسُوْلًا مِّنْهُمْ માં શબ્દ اُمِّيّٖن (ઉમ્મિય્યિન) એ اُمِّىٌ (ઉમ્મી)નું બહુવચન છે જે નિરક્ષર લોકોને કહેવામાં આવે છે. અરબના લોકો આ લકબથી મશ્હૂર હતા કારણ કે એમનામાં લખવા વાંચવાનો રિવાજ ન હતો. ઘણા ઓછા લોકો ભણેલા ગણેલા હતા. આ આયતમાં અલ્લાહ તઆલાની મહાન કુદરતની જાહેરાત માટે ખાસ રીતે અરબો માટે આ લકબ અપનાવવામાં આવ્યો અને એ પણ કે જે રસૂલ મોકલવામાં આવ્યા તે પણ તેમનામાંથી જ છે એટલે કે ઉમ્મી છે તેથી આ બાબત ઘણી આશ્ચર્યજનક છે કે સમગ્ર કોમ ઉમ્મી છે અને જે રસૂલ મોકલવામાં આવ્યા તે પણ ઉમ્મી છે અને જે ફરજો આ રસૂલને સોંપવામાં આવી જેનું વર્ણન આગલી આયતમાં આવી રહ્યું છે તે બધી ઈલ્મી અને તા'લીમી સુધારણા એવી છે કે ન તો કોઈ ઉમ્મી તેને શીખવાડી શકે છે અને ન જ કોઈ ઉમ્મી કોમ તેને શીખવાના પાત્ર હોય છે.

એ અલ્લાહ તઆલા જલ્લ શા'નુહૂની સંપૂર્ણ કુદરતથી માત્ર રસૂલે કરીમ ﷺનું સન્માન જ હોઈ શકે છે કે આપ ﷺએ જ્યારે તા'લીમ અને સુધારણાનું કામ શરૂ કર્યું તો આ જ ઉમ્મિય્યિનમાં તે ઉલમા અને બૌદ્ધિકો પેદા થયા જેમનું ઈલ્મ અને હિકમત, બુદ્ધિ અને સમજદારી અને દરેક કામની ઉત્તમ ક્ષમતાએ સમગ્ર દુનિયાને પોતાનું ખમીર બતાવી દીધું.

નબીએ કરીમ ﷺના આગમનનો મૂળ હેતુ :

يَتْلُوْ عَلَيْهِمْ اٰيٰتِهٖ وَيُزَكِّيْهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ આ આયતમાં રસૂલે કરીમ ﷺના ત્રણ લક્ષણો તેમના આગમનના સંદર્ભમાં બતાવવામાં આવ્યા છે. એક કુર્આનની આયતોની તિલાવત એટલે કે કુર્આન પઢીને ઉમ્મતને સંભળાવવું, બીજું તેમના જાહેર અને અંતરમનને દરેક પ્રકારની ગંદકી અને બુરાઈથી પવિત્ર કરવું જેમાં શરીર અને પોશાક વગેરેની જાહેર પાકી પણ સામેલ છે તથા અકીદાઓ, માન્યતાઓ, અમલો, અખ્લાક અને આદતોની પવિત્રતા પણ. ત્રીજું, કિતાબ અને હિકમતની તા'લીમ.

આ ત્રણે વસ્તુઓ ઉમ્મત માટે અલ્લાહ તઆલાના ઈનામો પણ છે અને રસૂલે કરીમ ﷺના આગમનના મૂળ હેતુ પણ છે.

يَتْلُوْا عَلَيْهِمْ اٰيٰتِهٖ તિલાવતનો મૂળ અર્થ આજ્ઞાપાલન અને અનુસરણ છે, પરિભાષામાં આ શબ્દ અલ્લાહ તઆલાના કલામને પઢવા માટે ઉપયોગ થાય છે અને આયાતથી ભાવાર્થ કુર્આનની આયતો છે અને શબ્દ عَلَيْهِمْ (અલયહિમ)થી એ બતાવવામાં આવ્યું કે રસૂલે કરીમ ﷺના હોદ્દા અને તેમના આગમનનો એક હેતુ એ પણ છે કે કુર્આનની આયતો પઢીને લોકોને સંભળાવે.

પ્રસ્તુત આયતોમાં નબીએ કરીમ ﷺના આગમનનો બીજો હેતુ يُزَكِّيْهِمْ (યુઝક્કીહિમ) બતાવવામાં આવ્યો છે. આ શબ્દ تَزْكِيَهْ (તઝકિયહ)થી બને છે જેનો અર્થ "પાક કરવાનો" થાય છે. મોટા ભાગે અંતરમનની પવિત્રતા માટે કહેવામાં આવે છે, એટલે કે કુફ્ર અને શિર્ક તથા ખરાબ અખ્લાક અને ખરાબ ટેવોથી પાક થવું અને ક્યારેક બંને એટલે કે જાહેર હાલત અને મનની પવિત્રતા બંને માટે પણ ઉપયોગ થાય છે, અહીંયાં આ જ બાબત ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે.

નબીએ કરીમ ﷺના આગમનનો ત્રીજો હેતુ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ છે, તેમાં શબ્દ كِتَابٌ (કિતાબ)નો ભાવાર્થ "કુર્આને કરીમ" અને હિકમતથી ભાવાર્થ તે શિક્ષણ અને માર્ગદર્શન છે જે રસૂલે કરીમ ﷺ દ્વારા મૌખિક અથવા તેમના દ્વારા અમલ સ્વરૂપે સાબિત છે, તેથી ઘણા તફસીરકારોએ અહીંયાં હિકમતની તફસીર "સુન્નત" કરી છે.

એક સવાલ અને તેનો જવાબ :

અત્રે એ સવાલ પેદા થાય છે કે જાહેર ક્રમનો તકાદો એ હતો કે તિલાવત

પછી તા'લીમનું વર્ણન કરવામાં આવે ત્યાર પછી પવિત્રતાનું, કારણ કે આ ત્રણે બાબતોનો ક્રમ સ્વાભાવિક રીતે એ જ પ્રમાણે હોય છે કે પ્રથમ તિલાવત, પછી શબ્દની તા'લીમ પછી અર્થોની તા'લીમ અને પછી તે બંનેના પરિણામે અમલો અને અખ્લાકની દુરુસ્તી જે તઝકિયહ (પવિત્રતા)નો ભાવાર્થ છે, પરંતુ કુર્આને કરીમમાં આ આયત ઘણે ઠેકાણે આવી છે. ઘણી જગ્યાએ ક્રમ બદલીને તિલાવત અને તા'લીમની વચ્ચે તઝકિયહનું વર્ણન કર્યું છે.

રૂહુલ મઆનીમાં તેની પરિસ્થિતિ એ વર્ણન કરવામાં આવી કે જો સ્વાભાવિક ક્રમ પ્રમાણે આ ત્રણે વસ્તુઓ રાખવામાં આવી હોત તો તે ત્રણે સાથે મળીને એક જ વસ્તુ બની ગઈ હોત, જેમકે દવાના નુસ્ખાઓ (ફોર્મ્યુલા)માં ઘણી બધી દવાઓ મળીને એક જ દવા કહેવાય છે પરંતુ અહીંયાં વાસ્તવિકતાને સ્પષ્ટ કરવા માટે કે આ ત્રણે વસ્તુઓ ભિન્ન ભિન્ન અને આગવી અલ્લાહ તઆલાની નેઅ્મતો છે અને ત્રણેને અલગ અલગ સ્વરૂપે જ રિસાલતની ફરજો ઠરાવવામાં આવી છે. આ ક્રમ બદલવાથી એ બાબત તરફ ઈશારો હોઈ શકે છે.

આ આયતની સંપૂર્ણ તફસીર અને ખુલાસો ઘણા મહત્ત્વના મસ્અલાઓ તથા લાભો ઉપર આધારિત સૂરએ બકરહમાં આવી ચૂક્યો છે, ત્યાં જોઈ લેવામાં આવે.

وَّاٰخَرِيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوْا بِهِمْ وَهُوَالْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ માં શબ્દ آخَرِيْنَ (આખરીન)નો શાબ્દિક અર્થ ''બીજા લોકો'' અને لَمَّا يَلْحَقُوْابِهِمْ નો અર્થ છે કે “જે લોકો હજુ સુધી તેમની સાથે એટલે કે ઉમ્મિય્યિનની સાથે ભળ્યા નથી” તેનો ભાવાર્થ તે બધા જ મુસલમાનો છે જે કયામત સુધી ઈસ્લામમાં દાખલ થતા રહેશે. (ઈબ્ને ઝૈદ અને મુજાહિદ વગેરેની રિવાયતથી) તેમાં ઈશારો છે કે કયામત સુધી આવનાર મુસલમાન બધા જ મો'મિનીન અવ્વલીન એટલે કે સહાબએ કિરામ (રદિ.)ની સાથે જ ભળેલા સમજવામાં આવશે અને આ પાછળથી આવનાર મુસલમાનો માટે મોટી ખુશખબરી છે. *(રૂહુલ મઆની)*

શબ્દ આખરીન કોને લાગુ પડે છે તેના વિશે બે નિવેદનો છે, એટલે કે કેટલાક લોકોએ તેને ઉમ્મિય્યિન (નિરક્ષર) ઉપર લાગુ પડેલ બતાવ્યું છે જેનો ખુલાસો એ થાય છે કે અલ્લાહે પોતાના રસૂલ ઉમ્મિય્યિનમાં મોકલ્યા અને

તેમનામાં જે લોકો હજુ નથી ભળ્યા તેના ઉપર જે શંકા થાય છે કે ઉમ્મિય્યિન એટલે કે તે ઉપસ્થિત લોકોમાં રસૂલનું મોકલવું તો જાહેર છે પરંતુ જે લોકો હજુ આવ્યા જ નથી તેમનામાં મોકલવાનો શું મતલબ હશે ? તેનો જવાબ બયાનુલ કુર્આનમાં આ રીતે આપવામાં આવ્યો છે કે તેમનામાં મોકલવાથી ભાવાર્થ તેમના માટે મોકલવાનો છે, કારણ કે શબ્દ فِىۡ (ફી) અરબી ભાષામાં આ અર્થ માટે પણ આવે છે.

અને અમુક લોકોએ કહ્યું કે આખરીન એ يُعَلِّمُهُمۡ (યુઅલ્લિમુહુમ) ઉપર લાગુ પડે છે જેનો ભાવાર્થ એ થશે કે રસૂલે કરીમ ﷺ ઉમ્મિય્યિનને પણ તા'લીમ આપે છે અને તે લોકોને પણ જેઓ હજુ તેમની સાથે ભળ્યા નથી.

(મઝહરીમાંથી)

સહીહ બુખારી અને મુસ્લિમમાં હઝરત અબૂ હુરયરહ (રદિ.)ની રિવાયત છે કે અમે રસૂલે કરીમ અની પાસે બેઠા હતા કે સૂરએ જુમ્આ રસૂલે કરીમ ﷺ ઉપર નાઝિલ થઈ (અને તેમણે અમને સંભળાવી), જ્યારે આપ ﷺએ આ આયત પઢી وَاٰخَرِيۡنَ مِنۡهُمۡ لَمَّا يَلۡحَقُوۡابِهِمۡ તો અમે વિનંતી કરી કે યા રસૂલુલ્લાહ ﷺ ! આ કોણ લોકો છે જેનું વર્ણન આખરીનના શબ્દ સાથે કરવામાં આવ્યું છે ? તો રસૂલે કરીમ ﷺએ તે સમયે મૌન ધારણ કર્યું. પછી જ્યારે વારંવાર પ્રશ્ન કર્યો તો રસૂલે કરીમ ﷺએ પોતાનો હાથ મુબારક હઝરત સલમાન ફારસી (રદિ.) ઉપર મૂકી દીધો (તેઓ તે સમયે મજલિસમાં હાજર હતા) અને ફરમાવ્યું કે જો ઈમાન ષુરય્યા તારાની ઊંચાઈએ પણ હશે તો તેમની કોમના અમુક લોકો ત્યાંથી પણ ઈમાનને લઈ આવશે. *(મઝહરી)*

આ રિવાયતમાં પણ ફારસ (ઈરાન)ના લોકોને ખાસ કરવાની કોઈ સાબિતી નથી બલકે એટલું સાબિત થયું કે આ પણ آخَرِيۡنَ (આખરીન)ના સમૂહમાં સામેલ છે. આ હદીષમાં બિનઅરબ લોકોની મોટી શ્રેષ્ઠતા છે.

(મઝહરી)

مَثَلُ الَّذِيۡنَ حُمِّلُوا التَّوۡرٰةَ ثُمَّ لَمۡ يَحۡمِلُوۡهَا كَمَثَلِ الۡحِمَارِ يَحۡمِلُ اَسۡفَارًا માં શબ્દ اَسۡفَارُ (અસ્ફાર) એ سِفۡر (સિફ્ર) બ કસરે સીનનું બહુવચન છે, તે મોટા પુસ્તકને કહેવામાં આવે છે. પાછલી આયતોમાં રસૂલે કરીમ ﷺનું આગમન

અને નુબુવ્વત ઉમ્મિય્યિનમાં હોવું અને આપ ﷺના આગમનના ત્રણ હેતુઓ જે શબ્દોમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યા છે પાછલી આસમાની કિતાબો તવરાત વગેરેમાં પણ રસૂલે કરીમ ﷺનું વર્ણન લગભગ આવા જ શબ્દો અને લક્ષણો સાથે આવ્યું છે જેનો તકાદો એ હતો કે યહૂદીઓ રસૂલે કરીમ ﷺને જોતાંની સાથે જ તેમના ઉપર ઈમાન લઈ આવે પરંતુ તેમને દુનિયાના હોદ્દાઓ અને માલ વગેરેએ તવરાતના હુકમોથી આંધળા કરી રાખ્યા હતા અને તવરાતના હુકમનું જ્ઞાન હોવા છતાં અમલના આધારે એવા થઈ ગયા જેમકે બિલકુલ અભણ અને અજ્ઞાન હોય, તે લોકોની ટીકા પસ્તુત આયતમાં આ રીતે કરવામાં આવી કે આ લોકો જેમના ઉપર તવરાત લાદવામાં આવી હતી એટલે કે તેમને માંગ્યા વિના અલ્લાહની આ નેઅ્મત આપી દેવામાં આવી હતી પરંતુ તેમણે તેને ઉઠાવવાનો હક અદા ન કર્યો એટલે કે તવરાતના હુકમોની પરવા ન કરી, તેમનું ઉદાહરણ એવું છે જેમકે ગધેડાની પીઠ ઉપર જ્ઞાન અને કળાના મોટા મોટા પુસ્તકો લાદવામાં આવ્યા હોય. આ ગધેડો ભાર તો ઉઠાવે છે પરંતુ તેના વિષયોની ન તો તેને સમજ છે ન જ કંઈ ગતાગમ પડે છે અને ન તો તેનાથી કંઈ લાભ ઉઠાવી શકે છે. યહૂદીઓની હાલત પણ એવી જ છે કે દુનિયા બનાવવા માટે તવરાતને તો લઈને ફરે છે અને લોકોમાં તેના દ્વારા હોદ્દો અને પોતાનું સ્થાન પણ પેદા કરવા ઈચ્છે છે પરંતુ તેના માર્ગદર્શનથી કોઈ લાભ નથી ઉઠાવતા.

બેઅમલ આલિમનું ઉદાહરણ :

તફસીરકારોએ કહ્યું કે અત્રે જે ઉદાહરણ યહૂદીઓ માટે આપવામાં આવ્યું છે તે જ દીનના આલિમોનું ઉદાહરણ પણ છે કે જેઓ પોતાના ઈલ્મ ઉપર અમલ ન કરે.

نہ محقق بود نہ دانش مند   چار پائے برو کتابے چند

ન તો સંશોધનકાર હોય છે ન જ બુદ્ધિશાળી પરંતુ એક પશુ છે જેના ઉપર અમુક પુસ્તકોનો ભાર મૂકી દેવામાં આવ્યો છે.

قُلْ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ هَادُوْٓا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَآءُ لِلّٰهِ مِنْ دُوْنِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ યહૂદીઓ પોતાના કુફ્ર તથા શિર્ક અને સમગ્ર બુરાઈઓ છતાં એવો દા'વો પણ રાખતા હતા કે نَحْنُ اَبْنٰٓؤُا اللّٰهِ وَاَحِبَّآؤُهٗ એટલે કે

અમે તો અલ્લાહની અવલાદ અને તેના પ્રિય છે અને પોતાના સિવાય કોઈને જન્નતના હકદાર કહેતા ન હતા બલકે એવું કહ્યા કરતા હતા لَنْ يَّدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُوْدًا જાણે તેઓ આખિરતના અઝાબથી પોતાને બિલકુલ જ સુરક્ષિત અને મહફૂઝ સમજતા હતા અને જન્નતની નેઅ્મતોને પોતાની વ્યક્તિગત જાગીર સમજતા હતા અને એ દેખીતું છે કે જે વ્યક્તિનું એવું ઈમાન હોય કે આખિરતની નેઅ્મતો દુનિયાની નેઅ્મતોથી હજારો દરજ્જે શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ છે અને દુનિયામાં દરેક વખતે તે જોતો પણ રહે છે કે દુનિયાની જિંદગી રંજ, ગમ, તકલીફો અને મહેનતોથી ખાલી નથી અને બીમારીઓ પણ આવતી રહે છે અને તેને એ પણ વિશ્વાસ હોય કે મોત આવતાં જ મને તે મહાન અને કાયમી નેઅ્મતો અવશ્ય મળી જ જશે તો તેનો તકાદો એ છે કે જો તેમાં જરા પણ બુદ્ધિ અને સમજદારી છે તો તેના દિલમાં મોતની તમન્ના પેદા થાય અને તેણે દિલથી એવું ઇચ્છવું જોઈએ કે મોત જલદીથી આવી જાય જેથી દુનિયાની તકલીફો રંજ અને ગમ વગેરેથી ભરપૂર જિંદગીથી નીકળીને માત્ર અને માત્ર રાહત અને આરામની કાયમી જિંદગીમાં પહોંચી જાય.

તેથી પ્રસ્તુત આયતમાં રસૂલે કરીમ ﷺને સૂચના આપવામાં આવી કે તમે યહૂદીઓને કહો કે જો આ દા'વો કે સમગ્ર મખ્લૂકમાં તમે જ અલ્લાહના પ્રિય અને લાડલા છો તો તમને એ ભય બિલકુલ નથી કે આખિરતમાં તમને કોઈ અઝાબ નથી થઈ શકતો તો પછી બુદ્ધિનો તકાદો એ છે કે તમે મોતની તમન્ના કરો અને તેના માટે હંમેશા અભિલાષી રહો.

પછી કુર્આને પોતે તેનો રદિયો આપ્યો અને કહ્યું, وَلَا يَتَمَنَّوْنَهٗ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ એટલે કે આ લોકો કદાપિ મોતની તમન્ના કરશે નહીં, એ કારણે કે તેમણે પોતાના હાથોએ (આખિરત માટે કુફ્ર, શિર્ક અને દુષ્કૃત્યોનું ભાથું) આગળ મોકલી રાખ્યું છે, તેઓ સારી પેઠે જાણે છે કે આખિરતમાં આપણા માટે જહન્નમના અઝાબ સિવાય કંઈ જ નથી અને અલ્લાહના સ્વીકૃત અને પ્રિય હોવાનો દા'વો બિલકુલ જૂઠો છે. પોતે તેમના ઉપર પણ એ બાબત જાહેર થઈ ચૂકી છે પરંતુ દુનિયાના અમુક લાભ પ્રાપ્ત કરવા માટે આવા દા'વા કરતા ફરે છે અને તેઓ એ પણ જાણે છે કે જો અમે રસૂલે કરીમ ﷺના કહેવા ઉપર મોતની

તમન્ના જાહેર કરી દીધી તો તે જરૂર કબૂલ થઈ જશે અને અમે મરી જઈશું તેથી ફરમાવ્યું કે તેઓ આવી તમન્ના કદાપિ કરશે નહીં.

એક હદીષમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે જો તે સમયે તેમનામાંથી કોઈએ મોતની તમન્ના કરી હોત તો એ તે જ સમયે મૃત્યુ પામ્યો હોત. *(રૂહુલ મઆની)*

મોતની ઇચ્છા કરવી જાઇઝ છે કે નહીં ? :

આ ચર્ચાની વિગત સૂરએ બકરહમાં આવી ચૂકી છે. હદીષમાં મોતની તમન્ના કરવાની મનાઈ કરવામાં આવી છે, તેનું મોટું કારણ એ છે કે દુનિયામાં કોઈ વ્યક્તિને એવો વિશ્વાસ અને યકીન કરવાનો હક નથી કે તે મરતાંની સાથે જ જન્નતમાં અવશ્ય જશે અને કોઈ પ્રકારના અઝાબનો તેને ભય નથી તો એવી હાલતમાં મોતની તમન્ના કરવી અલ્લાહ તઆલા સામે પોતાની બહાદૂરી બતાવવા સમાન છે.

قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِىْ تَفِرُّوْنَ مِنْهُ فَاِنَّهٗ مُلٰقِيْكُمْ એટલે કે યહૂદીઓ જે આ દા'વો હોવા છતાં મોતની તમન્નાથી દૂર ભાગે છે તેનો ખુલાસો મોતથી ભાગવું અથવા દૂર રહેવું છે, તમે તેમને કહી આપો કે જે મોતથી તમે દૂર ભાગો છો તે તો આવીને જ રહેશે, અત્યારે નહીં તો અમુક દિવસો પછી ! તેથી મોતથી કોઈને છુટકારો નથી અને તેનાથી ભાગવું કોઈના બસની વાત નથી.

મોતના કારણોથી દૂર રહેવાના હુકમો :

જે વસ્તુઓ સ્વાભાવિકપણે મોતનું કારણ હોય છે તેનાથી દૂર રહેવું બુદ્ધિનો તકાદો પણ છે અને શરીઅતનો તકાદો પણ. રસૂલે કરીમ ﷺ એક નમી ગયેલી ભીંત પાસેથી પસાર થયા તો ખૂબ ઝડપથી નીકળી ગયા, એ જ પ્રમાણે ક્યાંક આગ લાગી જાય ત્યાંથી દૂર ન ભાગવું બુદ્ધિ અને શરીઅત બંનેના વિરુદ્ધ છે પરંતુ તે મોતથી દૂર ભાગવું કે જેની ટીકા પ્રસ્તુત આયતમાં છે તે આ બાબતમાં સામેલ નથી, જ્યારે કે તમારી માન્યતા અને અકીદાઓ સાચા હોય અને એવું જાણતા હોય કે જે સમયે મોત આવશે ત્યારે મારું ભાગવું પણ મને બચાવી શકશે નહીં પરંતુ કારણ કે તેને એ ખબર નથી કે આ આગ અથવા ઝેર અથવા કોઈ બીજી નુકસાનકારક વસ્તુ નિશ્ચિત રીતે મારા મોત માટે લખવામાં આવી છે તેથી

તેનાથી ભાગવું એ મોતથી દૂર ભાગવામાં સામેલ નથી અને ઉપરોક્ત ટીકામાં સામેલ નથી.

બાકી રહી પ્લેગ અથવા કોઈ ચેપી બીમારી કે જે વસ્તીમાં તે ફેલાઈ જાય એ વસ્તીથી દૂર ભાગવું એ એક આગવો મસ્અલો છે જેની વિગત ફિક્હની કિતાબો અને હદીષમાં આવી છે ત્યાં જોઈ લેવામાં આવે. તફસીરે રૂહુલ મઆનીમાં આ આયત હેઠળ તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરીને આ મસ્અલાને સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે. અત્રે તેની નકલ કરવાની ગુંજાઈશ નથી.

આયતો : (સૂરએ જુમ્અહ : આયત નં. ૯ થી ૧૧)

يَآ اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا نُوْدِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَّوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ
اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ؕ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ۝٩ فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ
فَانْتَشِرُوْا فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوْا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيْرًا لَّعَلَّكُمْ
تُفْلِحُوْنَ ۝١٠ وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوَا انْفَضُّوْٓا اِلَيْهَا وَتَرَكُوْكَ قَآئِمًا ؕ
قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ ؕ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرّٰزِقِيْنَ ۝١١

તરજુમો :

હે ઈમાનવાળાઓ ! જ્યારે જુમ્અહની નમાઝની અઝાન થાય તો અલ્લાહની યાદ માટે દોડો અને ખરીદ વેચાણ છોડી દો, આ તમારા માટે ઉત્તમ છે જો તમને સમજ છે. (૯) પછી જ્યારે નમાઝ પૂરી થઈ ચૂકે તો જમીનમાં ફેલાઈ જાઓ અને અલ્લાહની કૃપા (રોજી) શોધો અને અલ્લાહને ખૂબ યાદ કરો જેથી તમારું ભલું થાય. (૧૦) અને જ્યારે સોદો વેચાતો જુએ અથવા કોઈ તમાશો તો તેના તરફ (દોડતા) વિખેરાય જાય અને તમને ઊભેલા છોડી જાય તો કહો જે અલ્લાહની પાસે છે બસ તમાશા અને સોદાગરીથી ઉત્તમ છે અને અલ્લાહ બહેતર છે રોજી આપનારો. (૧૧)

તફસીર :

હે ઈમાનવાળાઓ ! જ્યારે જુમ્અહના દિવસે (જુમ્અહની) નમાઝ માટે અઝાન કહેવામાં આવે તો તમે અલ્લાહની યાદ (એટલે કે નમાઝ અને ખુત્બા) તરફ (તરત જ) ચાલી પડો અને ખરીદ વેચાણ (અને એ જ પ્રમાણેની પ્રવૃત્તિઓ) છોડી દો (અને ખરીદ વેચાણનો એટલા માટે કાળજીપૂર્વક ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો કે તેને છોડવાને નફો નહીં મળવાનું કારણ સમજવામાં આવે છે) આ (સોદાગરી વગેરેને છોડીને નમાઝ માટે ચાલી પડવું) તમારા માટે વધારે ઉત્તમ છે જો તમને કંઈક સમજ હોય (કારણ કે તેનો નફો કાયમી અને બાકી રહેનાર છે અને ખરીદ વેચાણનો નફો ફના થનાર છે) પછી જ્યારે (જુમ્અહની) નમાઝ પૂરી થઈ ચૂકે (અને નમાઝ તથા ખુત્બો પૂરો થઈ જાય તો તે સમયે તમને પરવાનગી છે કે) તમે જમીન ઉપર હરો ફરો અને અલ્લાહની રોજીને શોધો (એટલે કે તે સમયે દુનિયાના કામો માટે હરવા ફરવાની પરવાનગી છે) અને (તેમાં પણ) અલ્લાહને ખૂબ યાદ કરતા રહો જેથી તમને સફળતા પ્રાપ્ત થાય (એટલે કે દુનિયાની પ્રવૃત્તિઓમાં એવા ઓતપ્રોત ન થઈ જાઓ કે હુકમો અને જરૂરી ઈબાદતોથી ગાફેલ થઈ જાઓ. અમુક લોકોની એવી પરિસ્થિતિ હોય છે કે) તે લોકો જ્યારે કોઈ વેપાર અથવા મશ્ગૂલીની વસ્તુને જુએ છે તો તેના તરફ દોડવા માટે વિખેરાય જાય છે અને તમને ઊભેલા છોડી જાય છે, તમે કહી આપો કે જે વસ્તુ (સવાબના પ્રકારમાં વધારે નિકટ) અલ્લાહની પાસે છે તે એવી પ્રવૃત્તિ અને વેપાર કરતાં અનેકઘણી ઉત્તમ છે અને (જો તેનાથી રોજી રોટીની લાલચ હોય તો સમજી લો કે) અલ્લાહ સૌથી ઉત્તમ રોજી પહોંચાડનાર છે (તેના આવશ્યક આજ્ઞાપાલનમાં પ્રવૃત્ત રહેવાથી તે રોજી પહોંચાડી દે છે પછી શા માટે તેના હુકમોને છોડી દેવામાં આવે).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

يٰٓــاَيُّهَاالَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا نُوْدِیَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَّوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰی ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ

આયતમાં શબ્દ يَـوْمِ الْجُمُعَةُ (યવ્મિલ જુમ્અહ) "જુમ્અહનો દિવસ" એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તે મુસલમાનોના એકઠા થવાનો દિવસ છે તથા આસમાનો અને જમીન અને સમગ્ર સૃષ્ટિનું સર્જન જે અલ્લાહ તઆલાએ છ દિવસમાં કર્યું છે

તે છમાંથી છેલ્લો દિવસ જુમ્અહ છે જેમાં સર્જન સંપૂર્ણ થયું, તે જ દિવસે આદમ (અલૈ.) પેદા કરવામાં આવ્યા, તે જ દિવસે તેમને જન્નતમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા પછી તે જ દિવસે તેમને જમીન તરફ ઊતારવામાં આવ્યા, પછી તે જ દિવસે કયામત આવશે અને તે જ દિવસમાં એક ઘડી એવી આવે છે કે તેમાં માનવી જે કંઈ પણ દુઆ કરે છે કબૂલ થઈ જાય છે. આ બધી બાબતો સહીહ હદીષોથી સાબિત છે. *(ઈબ્ને કષીર)*

અલ્લાહ તઆલાએ લોકો માટે આ જુમ્અહનો દિવસ અઠવાડિયામાં ઈદનો અને એકઠા થવાનો રાખ્યો હતો પરંતુ પાછલી ઉમ્મતોને તેની તવફીક ન મળી, યહૂદીઓએ યવ્મુશ્શબ્ત એટલે કે શનિવારના દિવસને પોતાના એકઠા થવાનો દિવસ બનાવી લીધો, નસારાએ રવિવારને અને અલ્લાહ તઆલાએ આ ઉમ્મતને તેની તવફીક બખ્શી કે તેમના માટે જુમ્અહનો દિવસ નક્કી કર્યો. (રવાહુલ બુખારી અને મુસ્લિમ અબી હુરયરહ રદિ.થી, ઈબ્ને કષીર) અજ્ઞાનતાકાળમાં આ દિવસને "યવ્મુલ અરુબહ" કહેવામાં આવતો હતો. સૌથી પહેલાં અરબમાં કઅ્બ બિન લૂઈએ તેનું નામ જુમ્અહ રાખ્યું અને કુરૈશ તે દિવસે એકઠા થતા અને કઅ્બ બિન લૂઈ ખુત્બો આપતા હતા. આ ઘટના રસૂલે કરીમ ﷺના આગમનથી ૫૬૦ વર્ષ પહેલાંની છે.

કઅ્બ બિન લૂઈ રસૂલે કરીમ ﷺના બાપદાદાઓમાંથી છે, તેમને અલ્લાહ તઆલાએ અજ્ઞાનતાકાળમાં પણ મૂર્તિપૂજાથી બચાવ્યા હતા અને તવહીદની તવફીક આપી, તેમણે નબીએ કરીમ ﷺના આગમનની ખુશખબરી પણ લોકોની સંભળાવી હતી. કુરૈશમાં તેમના સન્માનની પરિસ્થિતિ એવી હતી કે તેમનું મૃત્યુ કે જે રસૂલે કરીમ ﷺના આગમનથી ૫૬૦ વર્ષ પૂર્વે થયું તેનાથી જ પોતાની તારીખની ગણતરી કરવા લાગ્યા. અરબની તારીખ શરૂઆતમાં કા'બાના બાંધકામ પ્રમાણે લેવામાં આવતી હતી. કઅ્બ બિન લૂઈના મૃત્યુ પછી તારીખ તેમનાથી શરૂ થઈ, પછી જ્યારે "અસ્હબે ફીલ" (હાથીઓવાળા)ની ઘટના રસૂલે કરીમ ﷺની પેદાઈશના વર્ષે બની તો આ ઘટનાથી અરબની તારીખનો ક્રમ શરૂ થઈ ગયો. ખુલાસો એ છે કે જુમ્અહની કાળજી અરબમાં ઈસ્લામ પહેલાં કઅ્બ બિન લૂઈના સમયકાળથી જ શરૂ થઈ ચૂકી હતી અને તે દિવસનું નામ જુમ્અહ રાખવાનું પણ તેમના તરફ જ જોડવામાં આવે છે. *(મઝહરી)*

અમુક રિવાયતોમાં છે કે મદીનાના અન્સારોએ હિજરત પહેલાં જુમ્અહનું ફરજ થવાનું નાઝિલ થતાં પહેલાં પોતાના ઈજ્તેહાદથી જુમ્અહના દિવસે એકઠા થવાની અને ઈબાદત કરવાની પ્રથા કાયમ કરી રાખી હતી.

(રવાહુ અબ્દુર્રઝ્ઝાક મુહમ્મદ બિન સીરીનની સનદથી, મઝહરી)

نُوْدِیَ لِلصَّلٰوۃِ مِنْ یَّوْمِ الْجُمُعَةِ માં نِدَاءُ (નિદાઅ્)નો ભાવાર્થ "અઝાન" છે અને مِنْ یَّوْمِ الْجُمُعَةِ જુમ્અહના દિવસના અર્થમાં છે, فَاسْعَوْا اِلٰی ذِکْرِ اللّٰهِ માં "સઈ"નો અર્થ દોડવાનો પણ થાય છે અને કોઈ કામને કાળજીપૂર્વક કરવાનો પણ થાય છે. આ સ્થળે આ જ બીજો અર્થ ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે, કારણ કે નમાઝ માટે દોડતા દોડતા આવવાની રસૂલે કરીમ ﷺએ મનાઈ કરી છે અને એવું કહ્યું છે કે જ્યારે નમાઝ માટે આવો તો શાંતિપૂર્વક અને સભ્યતાથી આવો. આયતનો અર્થ એ છે કે જ્યારે જુમ્અહના દિવસે જુમ્અહની અઝાન આપવામાં આવે તો અલ્લાહ તઆલાના ઝિક્ર તરફ દોડો એટલે કે નમાઝ અને ખુત્બા માટે મસ્જિદ તરફ ચાલવાની કાળજી રાખો, જેમકે દોડનારો કોઈ બીજા કામ તરફ ધ્યાન નથી આપતો તે રીતે અઝાન પછી તમે પણ કોઈ અન્ય કામ તરફ નમાઝ અને ખુત્બા સિવાય ધ્યાન ન આપો. (ઈબ્ને કષીર) ذِکْرِ اللّٰهِ (ઝિક્રિલ્લાહ)થી ભાવાર્થ જુમ્અહની નમાઝ પણ હોઈ શકે છે અને જુમ્અહનો ખુત્બો પણ; જે નમાઝની શરતો અને ફરજોમાં સામેલ છે તેથી બંનેને ભેગું ભાવાર્થ તરીકે લેવામાં આવે તે સારું છે. *(મઝહરી વગેરે)*

وَذَرُوا الْبَيْعَ એટલે કે વેચાણ છોડી દો. અત્રે માત્ર بَیْعَ (બય્અ) કહેવાને પૂરતું ગણવામાં આવ્યું અને તેનો ભાવાર્થ ખરીદ અને વેચાણ બંને છે. આ માત્ર વેચાણ શબ્દ એટલા માટે પૂરતો સમજવામાં આવ્યો કે જો વેચાણ બંધ થશે તો ખરીદી આપોઆપ બંધ થઈ જશે, જ્યારે કોઈ વેચનારો વેચશે જ નહીં તો ખરીદનારા માટે ખરીદવાનો માર્ગ રહેશે નહીં.

તેમાં ઈશારો એ તરફ જણાય છે કે જુમ્અહની અઝાન પછી જે ખરીદ વેચાણને આ આયતે હરામ કર્યું છે તેના ઉપર અમલ કરવો તો વેચનાર અને ખરીદનાર બધા ઉપર ફરજ છે પરંતુ તેની વ્યવસ્થા એ રીતે કરવામાં આવે કે દુકાનો બંધ કરી દેવામાં આવે તો ખરીદી આપોઆપ બંધ થઈ જશે, તેમાં હિકમત એ છે કે ગ્રાહકો અને ખરીદી કરનારાઓની તો કોઈ હદ નક્કી નથી થઈ શકતી,

તે સૌને રોકવાની વ્યવસ્થા સરળ નથી. વેચનારા દુકાનદાર નિશ્ચિત અને ઓછી સંખ્યામાં હોય છે અને તેમને વેચાણથી રોકવામાં આવે તો બાકી બધી ખરીદી આપોઆપ અટકી જશે. એટલા માટે ذَرُوا الْبَيْعَ માં માત્ર વેચાણ છોડી દેવાના હુકમને પૂરતો ગણાવામાં આવ્યો.

ખુલાસો :

જુમ્અહની નમાઝ પછી બધી જ પ્રવૃત્તિઓ પ્રતિબંધિત જાહેર કરવું હેતુ સ્વરૂપે હતું જેમાં ખેતી, વેપાર, મજૂરી, ઉદ્યોગ, ધંધા બધું જ સામેલ છે પરંતુ કુર્આને કરીમે માત્ર વેચાણનું વર્ણન કર્યું, તેનાથી એ તરફ પણ ઈશારો હોઈ શકે છે કે જુમ્અહની નમાઝનું શહેરો અને કસ્બાઓના લોકો માટે સંબોધન છે. નાના ગામડાંઓ અને જંગલોમાં જુમ્અહ થશે નહીં એટલા માટે શહેરો અને કસ્બાઓમાં જે પ્રવૃત્તિઓ સામાન્ય લોકો કરતા હોય છે તેનો પ્રતિબંધ કરવામાં આવ્યો તે ખરીદ વેચાણ હોય છે, એનાથી વિપરીત ગામના લોકો કે તેમની પ્રવૃત્તિ ખેતી અને જમીન વિશે હોય છે અને ફુક્હાની સહમતીથી અહીંયાં વેચાણથી ભાવાર્થ ફક્ત વેચાણ કરવું નહીં પરંતુ દરેક તે કામ કે જે જુમ્અહ તરફ જવાની કાળજીમાં દખલગીરી કરતું હોય તે બધું જ તેના ભાવાર્થમાં સામેલ છે તેથી જુમ્અહની અઝાન પછી ખાવું, પીવું, સૂવું, કોઈની સાથે વાત કરવી, એટલે સુધી કે પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવો વગેરે બધું પ્રતિબંધિત છે, માત્ર જુમ્અહની તૈયારી વિશે જે કામ હોય તે કરી શકાય છે.

જુમ્અહની અઝાન શરૂઆતમાં માત્ર એક જ હતી જે ખુત્બાના સમયે ઈમામની સામે કહેવામાં આવે છે. રસૂલે કરીમ ﷺના સમય પછી સિદીકે અકબર (રદિ.) અને ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)ના સમયમાં એ જ પ્રમાણે રહ્યું. હઝરત ઉસ્માન ગની (રદિ.)ના સમયમાં જ્યારે મુસલમાનોની સંખ્યા ખૂબ વધી ગઈ અને મદીનાની ચારે બાજુ ફેલાઈ ગયા ત્યારે ઈમામની સામેવાળી ખુત્બાની અઝાન દૂર સુધી સંભળાતી ન હતી તો ઉસ્માન ગની (રદિ.)એ બીજી અઝાન મસ્જિદથી બહાર પોતાના મકાન અઝ્ઝવરા ઉપર શરૂ કરાવી જેનો અવાજ આખા મદીનામાં પહોંચવા લાગ્યો. સહાબએ કિરામ (રદિ.)માંથી કોઈએ તેનો વાંધો ઉઠાવ્યો નહીં તેથી આ પ્રથમ અઝાન સહાબા (રદિ.)ના ઈજ્માઅ્થી શરઈ

સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને જુમ્અહની અઝાનના સમયે ખરીદ અને વેચાણ બધી જ પ્રવૃત્તિઓ હરામ થવાનો હુકમ જે પહેલાં ખુત્બાની અઝાન પછી થતો હતો હવે પહેલી અઝાન પછીથી શરૂ થયો, કારણ કે કુર્આનના શબ્દો نُوْدِیَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ یَّوْمِ الْجُمُعَةِ તેના ઉપર લાગુ પડે છે. આ બધી જ વાતો હદીષ, તફસીર અને ફિક્હની સામાન્ય કિતાબોમાં કોઈપણ પ્રકારના મતભેદ વિના ઉપસ્થિત છે.

એ બાબત ઉપર સમગ્ર ઉમ્મતનો ઈજ્માઅ્ અને સહમતી છે કે જુમ્અહના દિવસે ઝુહ્રના બદલે જુમ્અહની નમાઝ ફરજ છે અને એ બાબત ઉપર પણ ઈજ્માઅ્ અને સહમતી છે કે જુમ્અહની નમાઝ સામાન્ય પાંચ નમાઝો જેવી નથી તેના માટે અમુક વધારે શરતો છે. પાંચેય નમાઝો એકલા વિના જમાઅતે પણ પઢી શકાય છે. બે વ્યક્તિની જમાઅતથી પણ અને જુમ્અહ જમાઅત વિના અદા થઈ શકતી નથી અને જુમ્અહની નમાઝની જમાઅતમાં સામેલ વ્યક્તિઓની સંખ્યામાં ફુક્હાના વિવિધ નિવેદનો છે, એ જ રીતે પાંચ વખતની નમાઝ દરેક સ્થળે દરિયો, પહાડ, જંગલ કોઈપણ સ્થળે અદા થઈ શકે છે પરંતુ જુમ્અહ જંગલ કે રણમાં અદા નથી થઈ શકતી. સ્ત્રીઓ, બીમારો, મુસાફરો ઉપર જુમ્અહ ફરજ નથી, તે જુમ્અહના બદલે ઝુહ્રની નમાઝ પઢે. જુમ્અહ કેવા પ્રકારની વસ્તી ઉપર ફરજ છે તેમાં ફુક્હાના વિવિધ અભિપ્રાયો છે. ઈમામ શાફઈ (રહ.) નજીક જે વસ્તીમાં ચાલીસ પુરુષ તંદુરસ્ત હોશ હવાસ ધરાવનાર પુખ્ત વયના વસતા હોય ત્યાં જુમ્અહની નમાઝ થઈ શકે છે તેનાથી ઓછા ન હોય. ઈમામ માલિક (રહ.) નજીક એવી વસ્તી હોવી જરૂરી છે જેના મકાનો હારબંધ હોય અને તેમાં બજાર પણ હોય. ઈમામે આ'ઝમે અબૂ હનીફહ (રહ.) નજીક જુમ્અહ માટે એ શરત છે કે તે શહેર અથવા મોટું ગામ હોય જેમાં ગલીઓ અને બજાર હોય અને કોઈ કાઝી અથવા હાકિમ ફેંસલા માટે ઉપસ્થિત હોય. આ મસ્અલો અને તેની દલીલોની વિગતનો અત્યારે મોકો નથી, ઉલમાએ આ વિષય ઉપર આગવી કિતાબો લખીને બધી વસ્તુ સ્પષ્ટ કરી દીધી છે.

ખુલાસો એ છે કે یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْۤا અને فَاسْعَوْا જમહૂર ઉમ્મતની સહમતીએ આમ અને ખાસ પ્રમાણે લાગુ પડે છે, કારણ કે દરેક મુસલમાન ઉપર જુમ્અહ ફરજ નથી બલકે તેના માટે અમુક શરતો હોવી જરૂરી છે. મતભેદ માત્ર શરતો નક્કી કરવામાં છે, અલબત્ત જ્યાં ફરજ છે તેમના માટે આ ફરજનું ઘણું

મહત્ત્વ અને તાકીદ છે અને તે લોકોમાંથી કોઈ નક્કર કારણ વિના જુમ્અહ છોડી દે તો તેના ઉપર સખત ચેતવણીઓ સહીહ હદીષોમાં આવેલ છે અને જુમ્અહની નમાઝ તેની શરતો અને અદબો સાથે અદા કરનારાઓ માટે વિશેષ પ્રકારની બરકતો અને કૃપાનો વાયદો છે.

فَاِذَاقُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوْا فِى الْاَرْضِ وَابْتَغُوْا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ પાછલી આયતોમાં જુમ્અહની અઝાન પછી ખરીદ વેચાણ વગેરે બધી જ દુનિયવી પ્રવૃત્તિઓને પ્રતિબંધિત કરવામાં આવી હતી. આ આયતમાં એ પરવાનગી આપવામાં આવી છે કે જુમ્અહની નમાઝથી ફારેગ થયા પછી વેપાર, કારોબાર અને પોતપોતાની રોજી પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવૃત્તિ બધા જ કરી શકે છે.

જુમ્અહ પછી વેપાર અને રોજી રોજગારમાં બરકત :

હઝરત ઈરાક ઈબ્ને માલિક (રદિ.) જુમ્અહની નમાઝથી ફારેગ થઈને બહાર આવતા તો મસ્જિદના દરવાજા ઉપર ઊભા થઈને આ દુઆ કરતા હતા.

اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَجَبْتُ دَعْوَتَكَ وَصَلَّيْتُ فَرِيْضَتَكَ وَانْتَشَرْتُ كَمَا اَمَرْتَنِىْ فَارْزُقْنِىْ مِنْ فَضْلِكَ وَاَنْتَ خَيْرُ الرّٰزِقِيْنَ (رَوَاهُ ابْنُ اَبِىْ حَاتِمٍ، اَزْ ابْنِ كَثِيْرٌ)

"હે અલ્લાહ ! મેં તારા હુકમનું પાલન કર્યું અને તારો ફરજ અદા કર્યો અને જેવો કે તેં હુકમ આપ્યો છે નમાઝ પઢીને હું બહાર જાઉં છું, તું પોતાની કૃપાથી મને રોજી અર્પણ કર અને તું તો સૌથી ઉત્તમ રોજી આપનારો છે."

અમુક પુરોગામી બુઝૂર્ગોથી નકલ થયું છે કે જે વ્યક્તિ જુમ્અહની નમાઝ પછી વેપારી કારોબાર કરે છે અલ્લાહ તઆલા તેના માટે સિત્તેર ઘણી બરકતો નાઝિલ કરે છે. *(ઈબ્ને કષીર)*

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيْرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ એટલે કે જુમ્અહની નમાઝથી ફારેગ થઈને વેપાર ધંધા વગેરેમાં લાગી જાઓ પરંતુ કાફિરો જેમ અલ્લાહથી ગાફેલ ન થશો. ખરીદ વેચાણ સમયે અથવા મજૂરીના સમયે પણ અલ્લાહની યાદ ચાલુ રાખો.

وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوَا انْفَضُّوا اِلَيْهَا وَتَرَكُوْكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرّٰزِقِيْنَ

આ આયતમાં તે લોકોને ચેતવણી આપવામાં આવી છે જેઓ જુમ્અહનો ખુત્બો છોડીને વેપારી કામ તરફ કેન્દ્રિત થઈ ગયા હતા. ઈમામ ઈબ્ને કષીર (રહ.)એ ફરમાવ્યું કે આ ઘટના તે સમયની છે જ્યારે કે નબીએ કરીમ ﷺ જુમ્અહનો ખુત્બો જુમ્અહની નમાઝ પછી આપ્યા કરતા હતા જેમકે આજે પણ ઈદોની નમાઝમાં આ પ્રથા ચાલુ છે. એક જુમ્અહના દિવસે એવી ઘટના બની કે જુમ્અહની નમાઝથી ફારેગ થઈને રસૂલે કરીમ ﷺ જુમ્અહનો ખુત્બો આપી રહ્યા હતા કે અચાનક એક વેપારી કાફલો મદીના તય્યિબહના બજારમાં પહોંચ્યો અને ઢોલ નગારાં વગેરેથી તેનું એ'લાન થવા માંડ્યું. તે સમયે લોકો જુમ્અહની નમાઝથી ફારેગ થઈ ચૂક્યા હતા, જુમ્અહનો ખુત્બો થઈ રહ્યો હતો, ઘણા સહાબા (રદિ.) બજારમાં ચાલ્યા ગયા અને આપ ﷺની સાથે થોડા લોકો જ રહી ગયા જેમની સંખ્યા બાર બતાવવામાં આવી છે. (આ રિવાયત અબૂદાવુદે મરાસીલમાં વર્ણન કરી છે) અમુક હદીષની રિવાયતોમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ આ ઘટના ઉપર કહ્યું કે જો તમે બધા ચાલ્યા ગયા હોત તો મદીનાની સમગ્ર ખીણ અઝાબની આગથી ભરાઈ ગઈ હોત. *(રવાહુ અબૂલ યઅ્લા, ઈબ્ને કષીર)*

તફસીરના ઈમામ મકાતિલનું વર્ણન છે કે આ વેપારી કાફલો દિહ્યા બિન ખલફ કલ્બિનો હતો જે સિરીયાથી આવ્યો હતો અને મદીનાના વેપારીઓમાં આ કાફલો સામાન્ય રીતે બધી જ જરૂરી ચીજવસ્તુઓ લઈને આવ્યા કરતો હતો અને જ્યારે મદીનાના લોકોને તેના આવવાની ખબર મળતી હતી તો બધા જ સ્ત્રી પુરુષો તેના તરફ દોડતા હતા. આ દિહ્યા બિન ખલફ તે સમય સુધી મુસલમાન ન થયા હતા, પાછળથી ઈસ્લામમાં દાખલ થયા.

હસન બસરી (રહ.) અને અબૂ માલિક (રહ.)એ કહ્યું કે આ તે સમય હતો જ્યારે કે મદીનામાં જીવન જરૂરી ચીજવસ્તુઓની ભયંકર તંગી અને કટોકટી હતી. (તફસીરે મઝહરી) આ કારણ હતું કે સહાબા (રદિ.)ના ઘણા લોકો વેપારી કાફલાનો અવાજ સાંભળી મસ્જિદમાંથી નીકળી ગયા. પ્રથમ તો ફરજ નમાઝ અદા થઈ ચૂકી હતી, ખુત્બા વિશે એવી ખબર ન હતી કે તે પણ જુમ્અહની ફરજ નમાઝનો એક ભાગ છે. બીજું, વસ્તુઓની તંગી, ત્રીજું વેપારી કાફલાઓ ઉપર લોકોનું તૂટી પડવું; તેનાથી દરેકને એવો વિચાર આવી શકતો હતો કે જો મોડું કરીશ તો પોતાની જરૂરી વસ્તુ મેળવી શકશે નહીં.

મતલબ કે આ બધા કારણોના લીધે સહાબએ કિરામ (રદિ.)થી આવી ભૂલ થઈ જેના ઉપર પ્રસ્તુત હદીષમાં ચેતવણીના શબ્દો આવ્યા કે જો બધા ચાલ્યા ગયા હોત તો અલ્લાહનો અઝાબ આવ્યો હતો. આ જ બાબત ઉપર ચેતવણી આપવા માટે અને તેમને યાદ અપાવવા માટે પ્રસ્તુત આયત નાઝિલ થઈ. اِذَارَاَوْتِجَارَةً અને એ જ કારણે રસૂલે કરીમ ﷺએ ખુત્બા વિશે પોતાની રીત બદલી નાંખી કે જુમ્અહની નમાઝ પહેલાં ખુત્બો આપવાનો ક્રમ શરૂ કર્યો અને હવે એ જ સુન્નત છે. *(ઈબ્ને કષીર)*

પ્રસ્તુત આયતોમાં રસૂલે કરીમ ﷺને હુકમ આપવામાં આવ્યો છે કે તમે તે લોકોને બતાવી આપો કે જે કંઈ અલ્લાહની પાસે છે તે આ વેપાર અને ઢોલ ધમાકાથી ઉત્તમ છે જેમાં આખિરતનો સવાબ તો ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે જ, એ પણ અસંભવ નથી કે નમાઝ અને ખુત્બા માટે વેપાર અને ઉદ્યોગ ધંધાને છોડનારાઓ માટે અલ્લાહ તઆલા તરફથી દુનિયામાં ખાસ બરકતો નાઝિલ થાય, જેમકે ઉપર પુરોગામી બુઝૂર્ગોની ઈબ્ને કષીરની રિવાયત નકલ કરી છે.

اَلْحَمْدُلِلّٰهِ تَمَّتْ سُوْرَةُ الْجُمُعَةِ يَوْمَ الْخَمِيْسِ ٢٨ جُمَادَى الْاُوْلٰى ١٣٩١هـ

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ સૂરએ જુમ્અહનો અનુવાદ પૂરો થયો.

તારીખ : ૦૭ જુલાઈ ૨૦૧૪ મુતાબિક ૦૮ રમઝાન ૧૪૩૫ હિજરી.

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

નોંધ : મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીના ૧૧ ભાગોની હાર્ડ પ્રિન્ટેડ કોપી મેળવવા માટે પ્રકાશક હઝરત મવલાના ઇસ્માઈલ ભૂતા સાહબનો સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

પ્રકરણ (૬૩)

સૂરએ મુનાફિકૂન

સૂરએ મુનાફિકૂન મદીનામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૧૧ આયતો તથા બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ મુનાફિકૂન : આયત નં. ૧ થી ૮)

اٰيَاتُهَا ١١ ٦٣ سُوْرَةُ الْمُنٰفِقُوْنَ مَدَنِيَّةٌ ١٠٤ رُكُوْعَاتُهَا ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ○

اِذَا جَآءَكَ الْمُنٰفِقُوْنَ قَالُوْا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُوْلُ اللّٰهِ ۘ وَ اللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ
لَرَسُوْلُهٗ ؕ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ لَكٰذِبُوْنَ ۚ (١) اِتَّخَذُوْۤا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً
فَصَدُّوْا عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ؕ اِنَّهُمْ سَآءَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ (٢) ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ اٰمَنُوْا ثُمَّ
كَفَرُوْا فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُوْنَ (٣) وَ اِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ
اَجْسَامُهُمْ ؕ وَ اِنْ يَّقُوْلُوْا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ ؕ كَاَنَّهُمْ خُشُبٌ مُّسَنَّدَةٌ ؕ يَحْسَبُوْنَ كُلَّ
صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ ؕ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ ؕ قٰتَلَهُمُ اللّٰهُ ۫ اَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ (٤) وَ اِذَا
قِيْلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُوْلُ اللّٰهِ لَوَّوْا رُءُوْسَهُمْ وَ رَاَيْتَهُمْ يَصُدُّوْنَ
وَ هُمْ مُّسْتَكْبِرُوْنَ (٥) سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ؕ لَنْ
يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفٰسِقِيْنَ (٦) هُمُ الَّذِيْنَ يَقُوْلُوْنَ لَا
تُنْفِقُوْا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُوْلِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّوْا ؕ وَ لِلّٰهِ خَزَآئِنُ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ
وَ لٰكِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ لَا يَفْقَهُوْنَ (٧) يَقُوْلُوْنَ لَئِنْ رَّجَعْنَآ اِلَى الْمَدِيْنَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ
مِنْهَا الْاَذَلَّ ؕ وَ لِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُوْلِهٖ وَ لِلْمُؤْمِنِيْنَ وَ لٰكِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ (٨) ع

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

જ્યારે તમારી પાસે મુનાફિક આવે, કહે, અમે તો માનીએ છીએ કે તમે અલ્લાહના રસૂલ છો અને અલ્લાહ જાણે છે કે તમે તેના રસૂલ છો અને અલ્લાહ ગવાહી આપે છે કે આ મુનાફિક જૂઠા છે. (૧) તેમણે પોતાની કસમોને ઢાલ બનાવી રાખી છે, પછી અલ્લાહના માર્ગથી રોકે છે, નિઃશંક ! આ લોકો ઘણા અધમ કૃત્યો કરી રહ્યા છે. (૨) આ એટલા માટે કે તેઓ ઈમાન લાવ્યા, પછી ઈન્કારી થયા, પછી તેમના દિલો ઉપર સીલ વાગી ગયું, બસ હવે તેઓ કંઈ જ સમજતા નથી. (૩) અને જ્યારે તમે તેમને જુઓ તો તમને તેમની કદકાઠી સારી લાગે અને જો વાત કહે તો તેમની વાતો સાંભળવા લાગો, કેવા છે જેમકે ભીંતે લગાવેલું લાકડું, તેઓ દરેક શોર પુકારને (કાયરતાના કારણે) પોતાના ઉપર (આવી પડેલ બલા) સમજે છે, તેઓ જ દુશ્મન છે, તેમનાથી બચતા રહો, અલ્લાહ તેમનો સત્યાનાશ કરે ! ક્યાં ઊંધા જઈ રહ્યા છે !? (૪) અને જ્યારે તેમને કહેવામાં આવે, આવો ! તમને અલ્લાહના રસૂલ મા'ફ કરાવી આપે તો પોતાના માથાં હલાવે છે અને તમે જુઓ કે તેઓ રોકે છે અને અભિમાન કરે છે. (૫) સરખું છે તેમના ઉપર તમે તેમની મા'ફી ઈચ્છો અથવા મા'ફી ન ઈચ્છો, અલ્લાહ તેમને કદાપિ મા'ફ કરશે નહીં, બેશક ! અલ્લાહ નાફરમાન લોકોને માર્ગ નથી આપતો. (૬) તેઓ જ છે જેઓ કહે છે કે તેમના ઉપર ખર્ચ ન કરો જેઓ રસૂલુલ્લાહ (ﷺ)ની પાસે રહે છે એટલે સુધી કે વિખેરાઈ જાય અને અલ્લાહના ખજાના છે આસમાનોના અને જમીનના અને પરંતુ મુનાફિક સમજતા નથી. (૭) કહે છે, અલબત્ત જો અમે મદીના પાછા ફર્યા તો જેનું જોર છે (જેઓ ઈજ્જતવાળા છે) તે ત્યાંથી કમજોર (ઝિલ્લતવાળા) લોકોને કાઢી મૂકશે અને જોર તો અલ્લાહનું છે અને તેના રસૂલ અને ઈમાનવાળાઓનું અને પરંતુ મુનાફિક જાણતા નથી. (૮)

તફસીર :

જ્યારે તમારી પાસે આ મુનાફિકો આવે છે તો કહે છે કે અમે (દિલથી)

ગવાહી આપીએ છીએ કે તમે બેશક ! અલ્લાહના રસૂલ છો અને એ તો અલ્લાહને ખબર છે કે તમે અલ્લાહના રસૂલ છો (તેમાં તો તેમના નિવેદનનો રદિયો નથી આપી શકાતો) અને (તે છતાં) અલ્લાહ તઆલા ગવાહી આપે છે કે આ મુનાફિકો (આવું કહેવામાં) જૂઠા છે (કે તેઓ એવું કહે છે કે અમે દિલથી ગવાહી આપીએ છીએ પરંતુ તે ગવાહી માત્ર મૌખિક છે, દિલની માન્યતા એવી નથી) તે લોકોએ પોતાની કસમોને (પોતાના જાન અને માલ બચાવવા માટે) ઢાલ બનાવી રાખી છે (કારણ કે કુફ્રની જાહેરાત કરી હોત તો તેમની હાલત પણ બીજા કાફિરો જેવી થઈ ગઈ હોત કે તેમની સાથે જિહાદ કરવામાં આવ્યો હોત કે તેઓ માર્યા ગયા હોત કે બરબાદ થઈ ગયા હોત) પછી (આ નિશ્ચિત ખરાબીની સાથે સાથે તેમની દુષ્ટતા એવી પણ છે કે) આ લોકો (બીજા લોકોને પણ) અલ્લાહના માર્ગથી અટકાવે છે, બેશક ! તેમની આ પ્રવૃત્તિઓ ઘણી જ ખરાબ છે (અને અમારું) આ (કહેવું કે તેમની પ્રવૃત્તિઓ ઘણી ખરાબ છે) એ કારણે છે કે આ લોકો (પ્રથમ તો જાહેરમાં) ઈમાન લઈ આવ્યા, પછી (પોતાના શયતાનો પાસે જઈને કુફ્રના શબ્દો اِنَّـا مَعَـكُـمْ اَنَّـمَـا نَـحْنُ مُسْتَهْـزِؤُنَ કહીને) કાફિર થઈ ગયા (મતલબ એ કે તેમના ઉપર બુરા અમલોનો હુકમ કરવો તેમના દોગલાપણાના કારણે છે, કારણ કે તે સૌથી ખરાબ પ્રકારનું કુફ્ર છે) બસ (આ દોગલાપણાના કારણે) તેમના દિલો ઉપર સીલ મારી દેવામાં આવ્યું તો (સાચી વાતને) સમજતા નથી અને (જાહેરમાં આ એવા ભપકાદાર છે કે) તમે તેમને જુઓ (તો જાહેર જાહોજલાલીના કારણે) તેમની કદકાઠી તમને સારી લાગે અને (વાતો કરવામાં એવા પાવરધા છે કે) જો તેઓ વાત કરવા લાગે તો તમે તેમની વાત (ખૂબ લચ્છેદાર હોવાના કારણે) સાંભળી લો (પરંતુ કારણ કે ભીતરમાં રાખ પણ નથી તેથી જાહેર કદકાઠીની સાથે અંદરની વિશેષતાઓથી ખાલી હોવાના કારણે તેમનું દષ્ટાંત એવું છે કે) જાણે તે લાકડાં છે જે (દિવાલના) સહારે ટેકવીને (ઊભેલા) છે (કે દેખાવમાં તો લાંબું પહોળું લાગે છે પરંતુ નિર્જીવ માત્ર છે અને સામાન્ય રીતે મોટે ભાગે આવું લાકડું હાલમાં ઉપયોગમાં નથી જે દિવાલના ટેકે ઊભું કરી દેવામાં આવે છે, આમ આ લોકો પણ જાહેર દેખાવમાં તો કામદાર અને ભપકાદાર છે પરંતુ અંદરથી માત્ર બેકાર છે અને કારણ કે તેમનામાં નિખાલસતા અને ઈમાનનો અભાવ છે તેથી દરેક સમયે તેમને એવો ભય રહે છે કે મારી

પરિસ્થિતિની જાણ કોઈ બાબતથી અથવા વહી દ્વારા મુસલમાનોને ન થઈ જાય અને બીજા કાફિરની જેમ અમારા ઉપર પણ જિહાદ વગેરેનો હુકમ લાગુ ન થઈ જાય, આવી શંકાથી તેઓ હંમેશા ભયભીત રહે છે) કે દરેક શોર પુકારને (ભલે તે કોઈપણ કારણે હોય) પોતાના જ ઉપર (પડનારી બલા) વિચાર કરવા લાગે છે (એટલે કે જ્યારે કોઈ કોલાહલ થાય છે ત્યારે તેઓ એવું જ સમજે છે કે ક્યાંક અમારા ઉપર ગાજ ન પડે, વાસ્તવમાં) આ જ લોકો (તમારા પૂરા) દુશ્મન છે, તમે તેમનાથી સાવચેત રહો (એટલે કે તેમની કોઈ વાત ઉપર ભરોસો ન કરજો) અલ્લાહ તેમનું સત્યાનાશ કરે (દીને હક્કથી) ક્યાં અવળા ચાલ્યા જાય છે ? (એટલે કે દરરોજ જ દૂર થતા ચાલ્યા જાય છે) અને (તેમના તકબ્બુર અને શરારતની પરિસ્થિતિ એવી છે કે) જ્યારે તેમને કહેવામાં આવે છે કે (રસૂલુલ્લાહ ﷺની પાસે) આવો, તમારા માટે રસૂલુલ્લાહ મા'ફ કરાવી દે તો તેઓ પોતાનું માથું ફેરવી લે છે અને તમે તેમને જોશો કે તેઓ (આ ભલાઈ અને રસૂલના ઈસ્તેગફારથી) તકબ્બુર કરીને બેરૂખી બતાવે છે (જ્યારે તેમના કુફ્રની આવી હાલત છે તો) તેમના હકમાં બંને વાતો સમાન છે ભલે તમે તેમના માટે મા'ફી માંગો અથવા મા'ફી ન માંગો, અલ્લાહ તેમને કદાપિ મા'ફ કરશે નહીં (મતલબ એ કે જો તેઓ તમારી પાસે આવે તો પણ અને તમે તેમની જાહેર હાલતના આધારે મા'ફી પણ માંગો તો પણ તેમને કંઈ લાભ થશે નહીં, આ તો ભૂતકાળના આધારે તેમની પરિસ્થિતિ થઈ અને હવે પછી ભવિષ્ય માટે એ છે કે) બેશક ! અલ્લાહ તઆલા આવા નાફરમાન લોકોને હિદાયત(ની તવફીક) નથી આપતો, આ તે છે જેઓ કહે છે કે જે લોકો રસૂલુલ્લાહ (ﷺ)ની પાસે (એકઠા) છે તેમના ઉપર ખર્ચ ન કરો, એટલે સુધી કે તેઓ પોતે જ વિખેરાઈ જશે અને (તેમનું આવું કહેવું માત્ર જહાલત છે કારણ કે) અલ્લાહની જ પાસે બધા આસમાનો અને જમીનના ખજાના છે પરંતુ મુનાફિકો સમજતા નથી અને (કે રોજીનો આધાર ધંધા રોજગારને સમજે છે અને) આ (લોકો) એવું કહે છે કે જો અમે મદીનામાં પાછા ફરીને જઈશું તો ઈજ્જતવાળા ત્યાંથી ઝિલ્લતવાળાઓને બહાર કાઢી મૂકશે (એટલે કે અમે તે મુસાફર પરદેશીઓને બહાર કાઢી મૂકીશું) અને (આ નિવેદનમાં જે પોતાને ઈજ્જતવાળા અને મુસલમાનોને ઝિલ્લતવાળા એટલે કે અપમાનિત કહ્યા છે તે તેમની અજ્ઞાનતા માત્ર છે બલકે) અલ્લાહની જ ઈજ્જત

છે અને તેના રસૂલની (અલ્લાહ સાથે સંબંધ હોવાના કારણે અને) મુસલમાનોની (અલ્લાહ સાથે અને રસૂલ સાથે સંબંધ હોવાના કારણે) પરંતુ મુનાફિક જાણતા નથી (બલકે ફના થનાર કારણોને આધાર સમજે છે).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

સૂરએ મુનાફિકૂન નાઝિલ થવાની વિગતવાર ઘટના :

આ ઘટના મુહમ્મદ બિન ઈસ્હાકની રિવાયત પ્રમાણે શાબાન ૬ હિજરીમાં અને કતાદહ તથા ઉર્વહની રિવાયત પ્રમાણે શાબાન ૫ હિજરીમાં ગઝ્વએ બની મુસ્તલિકના પ્રસંગે બની છે. (મઝહરી) મુહમ્મદ બિન ઈસ્હાક અને ઘણા ઉલમા મગાઝી અને સીરની રિવાયત પ્રમાણે રસૂલે કરીમ ﷺને એવી ખબર મળી કે બની મુસ્તલિકના સરદાર હારિષ બિન જરાર રસૂલે કરીમ ﷺ વિરુદ્ધ યુદ્ધની તૈયારી કરી રહ્યા છે. આ હારિષ બિન જરાર હઝરત ઝુવૈરિયા (રદિ.) જે પાછળથી મુસલમાન થઈને રસૂલે કરીમ ﷺની પવિત્ર પત્નીઓમાં સામેલ થયા તેમના પિતા છે અને પોતે હારિષ જરાર પણ પાછળથી મુસલમાન થઈ ગયા.

રસૂલે કરીમ ﷺને જ્યારે તેમની યુદ્ધની તૈયારીઓની ખબર મળી તો રસૂલે કરીમ ﷺ મુસલમાનોના એક ગ્રુપ સાથે તેમની મુલાકાત માટે નીકળ્યા અને જિહાદ માટે નીકળનાર મુસલમાનોની સાથે ઘણા બધા મુનાફિકો પણ એવી લાલચે નીકળ્યા કે અમને પણ ગનીમતના માલમાંથી ભાગ મળશે, કારણ કે આ લોકો દિલથી કાફિર અને મુન્કિર હોવા છતાં એવો વિશ્વાસ ધરાવતા હતા કે અલ્લાહ તઆલાની મદદ આપ ﷺની સાથે છે અને તેઓ જ વિજયી થશે.

રસૂલે કરીમ ﷺ જ્યારે બની મુસ્તલકના સ્થળે પહોંચ્યા તો હારિષ બિન જરારના લશ્કર સાથે તે પાણીના ઝરણા અથવા કૂવા ઉપર સામનો થયો જે મુરાઈસીના નામથી પ્રખ્યાત હતો, એટલા માટે આ ગઝ્વહને "ગઝ્વએ મુરાઈસી" પણ કહેવામાં આવે છે. બંને તરફથી યુદ્ધની હરોળ તૈયાર થઈને તીરોથી મુકાબલો થયો જેમાં બની મુસ્તલિકના ઘણા માણસો માર્યા ગયા, બાકી બચેલા નાસવા લાગ્યા. અલ્લાહ તઆલાએ રસૂલે કરીમ ﷺને વિજય આપ્યો, તેમનો અમુક ગનીમતનો માલ તથા અમુક પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ કેદ થઈને મુસલમાનોના હાથ લાગ્યાં. આ જિહાદનો કિસ્સો તો ખતમ થયો.

પ્રાદેશિકતા કે વંશવાદના આધાર ઉપર મદદ અને સહાયતા કુફ્ર અને અજ્ઞાનતાનો નારો છે :

પરંતુ ત્યાર પછી હજુ મુસલમાનોનું લશ્કર આ જ મુરાઈસીના પાણી પાસે એકઠું થયું હતું કે એક અપ્રિય ઘટના બની કે એક મુહાજિર અને એક અન્સારીમાં આ જ પાણી ઉપર પરસ્પર ઝઘડો થઈ ગયો અને પરસ્પર લડાઈ અને મારામારીની નોબત આવી. મુહાજિરોએ પોતાની મદદ માટે મુહાજિરોને પોકાર્યા અને અન્સારીએ અન્સારને, બંનેની મદદ માટે અમુક લોકો પહોંચી ગયા અને એવું લાગતું હતું કે મુસલમાનોમાં પરસ્પર એક ફિત્નો ઊભો થઈ જાય, રસૂલે કરીમ ﷺને તેની જાણ થઈ તો તરત જ તે સ્થળ ઉપર હાજર થયા અને ખૂબ નારાજગીની સાથે કહ્યું, مَـابَـالُ دَعْوَى الْجَـاهِلِيَّةِ એટલે કે આ અજ્ઞાનતાનો નારો કેવો છે કે વતન અને વંશને આધાર બનાવીને મદદ અને બચાવનો મા'મલો થવા લાગ્યો ? અને કહ્યું, دَعُـوْهَـا فَـاِنَّهَا مُنْتِنَةٌ આ નારાને છોડી દો, આ દુર્ગંધયુક્ત નારો છે અને કહ્યું કે દરેક મુસલમાને પોતાના મુસલમાન ભાઈની મદદ કરવી જોઈએ ભલે તે જાલિમ હોય કે મજલૂમ અને મજલૂમની મદદ કરવી તો દેખીતું છે કે તેને જુલમથી બચાવે અને જાલિમની મદદનો અર્થ એ છે કે તેને જુલમ કરતા રોકે, કારણ કે તેની સાચી મદદ એ જ છે. ભાવાર્થ એ હતો કે દરેક બાબતમાં એવું જોવું જોઈએ કે મજલૂમ કોણ છે અને જાલિમ કોણ છે, પછી દરેક મુસલમાન માટે ભલે તે મુહાજિર હોય કે અન્સાર અને કોઈપણ કુટુંબ કે ખાનદાનનો હોય એ ફરજ થઈ જાય છે કે મજલૂમને જુલમથી છોડાવે અને જાલિમનો હાથ રોકે, ભલે તે પોતાનો સગો ભાઈ અથવા બાપ કેમ ન હોય. આ વંશ અને પ્રદેશવાદ અજ્ઞાનતા અને દુર્ગંધયુક્ત નારો છે જેનાથી ગંદકી સિવાય કંઈ જ હાથ નથી લાગતું.

રસૂલે કરીમ ﷺનું આ ફરમાન સાંભળતા જ ઝઘડો સમાપ્ત થઈ ગયો. આ બાબતમાં અતિરેક જહજાહ મુહાજિરીએ કર્યો હતો, તેમના મુકાબલામાં સિનાન ઈબ્ને વબરા અલ જુહાની અન્સારીને ઘા વાગ્યો હતો, હઝરત ઉબાદહ બિન સામિત (રદિ.)ના સમજાવવાથી સિનાન બિન વબરાએ પોતાનો હક મા'ફ કરી દીધો અને ઝઘડનારા જાલિમ અને મજલૂમ ફરી પાછા ભાઈ ભાઈ બની ગયા.

મુનાફિકોનું એક ગ્રુપ જે ગનીમતના માલની લાલચમાં મુસલમાનો સાથે લાગી ગયું હતું તેમનો સરદાર અબ્દુલ્લાહ બિન ઉબય હતો જે દિલમાં રસૂલે કરીમ ﷺ અને મુસલમાનો સાથે દુશ્મની રાખતો હતો પરંતુ દુનિયવી લાભ માટે પોતાને મુસલમાન કહેતો હતો, તેને જ્યારે મુહાજિર અને અન્સારના પરસ્પર ઝઘડાની ખબર મળી તો તેને મુસલમાનોમાં વિખવાદ નાંખવાનો સારો મોકો મળ્યો અને પોતાની મજલિસમાં જેમાં મુનાફિકો પણ એકઠા હતા અને મો'મિનોમાંથી માત્ર ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.) મોજૂદ હતા તેણે અન્સારને મુહાજિરો વિરુદ્ધ ઉશ્કેર્યા અને કહેવા લાગ્યો કે તમે તેમને પોતાના વતનમાં બોલાવીને પોતાના માથાંઓ ઉપર થોપી દીધા, પોતાના માલ અને જાયદાદ તેમની સાથે વહેંચણી કરી, તેઓ તમારી રોટીઓ ઉપર જીવ્યા અને હવે તમારા જ મુકાબલા માટે આવી ગયા છે. જો તમે હજુ પણ પોતાના પરિણામને ન સમજ્યું તો આગળ આ તમારું જીવવું મુશ્કેલ કરી દેશે તેથી તમારે હવે પછી તેમની આર્થિક મદદ ન કરવી જોઈએ જેથી તેઓ પોતે જ આમતેમ વિખરાઈ જશે અને હવે તમે મદીના પહોંચી જાઓ તો તમારામાંથી જે ઈજ્જતવાળા છે તેઓ ઝલીલ લોકોને બહાર કાઢી મૂકશે.

ઈજ્જતવાળાથી તેનો ભાવાર્થ પોતે પોતાનું ગ્રુપ અને અન્સારો હતા અને ઝલીલથી ભાવાર્થ નઊઝુબિલ્લાહ રસૂલે કરીમ ﷺ અને મુહાજિર સહાબા (રદિ.) હતા. હઝરત ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.)એ તેની આ વાત સાંભળી તો તરત જ બોલી ઉઠ્યા કે અલ્લાહની કસમ તું જ ઝલીલ અને અપમાનિત તથા ધૃણાસ્પદ છે અને રસૂલે કરીમ ﷺ અલ્લાહ તરફથી આપેલી ઈજ્જત અને મુસલમાનોની દિલી મહોબ્બતથી સફળ છે.

અબ્દુલ્લાહ બિન ઉબય કારણ કે પોતાના નિફાક ઉપર પડદો નાંખવા ઈચ્છતો હતો એટલા માટે એ ચોખ્ખા શબ્દોમાં ન બોલ્યો હતો તે સમયે ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.)ના ગુસ્સે થવાથી તેને હોશ આવ્યો કે મારું કુફ્ર જાહેર થઈ જશે તો હઝરત ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.)ની મા'ફી માંગી કે મેં તો આ વાત હંસી મજાકમાં કહી હતી, મારો મતલબ રસૂલે કરીમ ﷺ વિરુદ્ધ કંઈ જ કરવાનો નથી.

હઝરત ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.) આ મજલિસમાંથી ઉઠીને રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થયા અને ઈબ્ને ઉબયની આ સમગ્ર ઘટના કહી સંભળાવી.

રસૂલે કરીમ ﷺને આ ખબર ઘણી ભારે લાગી, તેમના ચહેરા ઉપર બદલાવના ભાવ નજરે પડવા લાગ્યા (ઝૈદ બિન અરકમ રદિ. નાની ઉંમરના સહાબી હતા), રસૂલે કરીમ ﷺએ તેમને કહ્યું, હે છોકરા ! તમે જૂઠું તો નથી બોલી રહ્યા ? ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.)એ કસમ ખાઈને કહ્યું કે નહીં ! મેં પોતાના કાનોથી આ વાક્યો સાંભળ્યા છે. રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરી કહ્યું કે તમને કોઈ ભ્રમ તો નથી થઈ ગયો ને ? ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.)એ ફરી તે જ જવાબ આપ્યો અને પછી ઈબ્ને ઉબય (રદિ.)ની આ વાત મુસલમાનોના સમગ્ર લશ્કરમાં ફેલાઈ ગઈ અને પરસ્પર આ વાત સિવાય કોઈ બીજી વાત ન રહી. આ બાજુ બધા અન્સારો ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.)ને બુરુભલું કહેવા લાગ્યા કે તમે કોમના સરદાર ઉપર તોહમત લગાવી અને તેમની સાથે સંબંધ કાપ્યો. ઝૈદ ઈબ્ને અરકમ (રદિ.)એ કહ્યું કે અલ્લાહની કસમ સમગ્ર કબીલએ ખજરજમાં મને અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉબયથી વધારે પ્રિય કોઈ નથી (પરંતુ જ્યારે તેણે રસૂલે કરીમ ﷺ વિરુદ્ધ આવા શબ્દો કહ્યા તો મારાથી બરદાશ્ત ન થયું) અને જો મારા બાપે પણ આવી વાત કહી હોત તો હું તેમને પણ અવશ્ય રસૂલે કરીમ ﷺ સુધી પહોંચાડત.

બીજી બાજુ હઝરત ઉમર બિન ખત્તાબ (રદિ.)એ રસૂલે કરીમ ﷺને વિનંતી કરી, યા રસૂલુલ્લાહ ﷺ ! મને પરવાનગી આપો કે હું તે મુનાફિકનું ડોકું ઉડાવી દઉં અને અમુક રિવાયતોમાં છે કે ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)એ એવી વિનંતી કરી કે તમે ઉબાદ બિન બશરને હુકમ આપો કે તેનું માથું કાપીને આપ ﷺની સામે રજુ કરે.

રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે હે ઉમર ! એનું શું થશે કે લોકોમાં એવો પ્રચાર થશે કે હું પોતાના સાથીઓને કતલ કરું છું, તેથી રસૂલે કરીમ ﷺએ ઈબ્ને ઉબયને કતલ કરવાથી રોકી લીધા. હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)ની આ વાતચીતની ખબર અબ્દુલ્લાહ બિન ઉબય મુનાફિકના પુત્ર સુધી પહોંચી, તેનું નામ પણ અબ્દુલ્લાહ હતું અને તેઓ પાક્કા મુસલમાન હતા. તેઓ તરત જ રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થયા અને વિનંતી કરી કે જો તમારો ઈરાદો મારા પિતાને તેમની આ વાતચીતના પરિણામે કતલ કરવાનો છે તો તમે મને હુકમ કરો હું મારા પિતાનું માથું કાપીને તમારી સેવામાં એથી પહેલાં કે તમે આ મજલિસથી ઉઠો રજુ કરીશ અને વિનંતી કરી કે સમગ્ર કબીલએ ખજરજ એ

વાતનો ગવાહ છે કે તેમનામાં કોઈ પણ મારાથી વધારે મારા પિતાની સેવા અને આજ્ઞાપાલન કરનારો નથી પરંતુ અલ્લાહ અને તેના રસૂલ વિરુદ્ધ તેમની કોઈપણ વસ્તુ બરદાશ્ત નથી થઈ શકતી અને મને ભય છે કે જો તમે કોઈ અન્યને મારા પિતાને કતલ કરવાનો હુકમ આપ્યો અને તેણે કતલ કરી નાંખ્યા તો એવું ન થાય કે જ્યારે હું પોતાના પિતાના કાતિલને ચાલતો ફરતો જોઉં તો મારા ઉપર વંશની ગયરત ગાલિબ આવે અને હું તેને કતલ કરી બેસું જે મારા માટે અઝાબનું કારણ બને. રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે ન તો મારો ઈરાદો તેમને કતલ કરવાનો છે અને ન જ મેં કોઈને તેનો હુકમ આપ્યો છે.

આ ઘટના પછી રસૂલે કરીમ ﷺએ પોતાની સામાન્ય ટેવ વિરુદ્ધ કસમયે મુસાફરી કરવાનું જાહેર એ'લાન કર્યું અને પોતે કસ્વા ઊંટણી ઉપર સવાર થઈ ગયા. જ્યારે બધા સહાબએ કિરામ (રદિ.) રવાના થઈ ગયા તો આપ ﷺએ અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉબયને બોલાવ્યો અને પૂછ્યું કે શું તેં આવું કહ્યું છે ? તેઓ કસમો ખાવા લાગ્યા કે મેં એવું કદાપિ કહ્યું નથી. આ છોકરો (ઝૈદ બિન અરકમ રદિ.) જૂઠો છે. અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉબયની પોતાની કોમમાં ઈજ્જત હતી, બધાએ એવું ઠરાવ્યું કે કદાચ ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.)ને કોઈ ભ્રમ થઈ ગયો હશે, અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉબયે એવું નથી કહ્યું.

અંતે રસૂલે કરીમ ﷺએ ઈબ્ને ઉબયની કસમ અને તેના બહાનાને કબૂલ કરી લીધું અને લોકોમાં ઝૈદ ઈબ્ને અરકમ (રદિ.) ઉપર ક્રોધ અને ટીકા વધારે તેજ થઈ ગઈ અને તેઓ આ અપમાનના કારણે લોકોથી છુપાઈને રહેવા લાગ્યા, પછી રસૂલે કરીમ ﷺએ સમગ્ર ઈસ્લામી લશ્કર સાથે આખો દિવસ અને આખી રાત મુસાફરી કરી અને બીજા દિવસે સવારે પણ બરાબર મુસાફરી કરતા રહ્યા, એટલે સુધી કે તડકો ખૂબ તેજ થવા લાગ્યો તે સમયે આપ ﷺએ કાફલાને એક સ્થળે થોભાવ્યો. આખો એક દિવસ અને એક રાત સતત મુસાફરી કરીને થાકેલા સહાબએ કિરામ (રદિ.) જ્યારે તે મંઝિલ ઉપર ઊતર્યા તો બધા જ ઊંઘી ગયા.

રિવાયત કરનાર કહે છે કે રસૂલે કરીમ ﷺની મુસાફરી કરવાની સામાન્ય ટેવ વિરુદ્ધ તાત્કાલિક કસમયે મુસાફરી શરૂ કરવી અને પછી મુસાફરીને આટલી લાંબી કરવામાં મકસદ એ હતો કે ઈબ્ને ઉબયની ઘટનાની ચર્ચા જે બધા

મુસલમાનોમાં ફેલાઈ ગઈ હતી, મુસલમાનોને મુસાફરીની એવી પ્રવૃત્તિમાં લગાવી દેવામાં આવે કે આ ચર્ચા આપોઆપ સમાપ્ત થઈ જાય.

ત્યાર પછી રસૂલે કરીમ ﷺએ મુસાફરી શરૂ કરી તે જ દરમિયાન જ્યાં સુધી ઈબ્ને ઉબય વિશે કુર્આનમાં આયતો નાઝિલ ન થઈ હતી ત્યાં સુધી ઉબાદા બિન સામિત (રદિ.)એ અબ્દુલ્લાહ બિન ઉબયને એ વાતની નસીહત કરી કે તમે પોતે રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થઈને પોતાના અપરાધનો સ્વીકાર કરો તો રસૂલે કરીમ ﷺ પોતે તારા માટે ઈસ્તેગફાર કરશે અને તારો છુટકારો થઈ જશે. ઈબ્ને ઉબયે તેમની નસીહત સાંભળીને પોતાનું માથું તે તરફથી ફેરવી લીધું, હઝરત ઉબાદાએ તે જ સમયે કહ્યું કે જરૂર તારા આવા નકારાત્મક વર્તન વિશે કુર્આનમાં નાઝિલ થશે.

આ બાજુ રસૂલે કરીમ ﷺ મુસાફરીમાં હતા અને ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.) વારંવાર આપ ﷺ પાસે આવતા હતા કારણ કે તેમને પોતાની રીતે પાકો વિશ્વાસ હતો કે આ મુનાફિક વ્યક્તિએ મારી સમગ્ર કોમને જૂઠા ઠરાવીને અપમાન કર્યું છે, જરૂર મારા સાચા હોવા અને આ વ્યક્તિના જૂઠા હોવા વિશે કુર્આન નાઝિલ થશે. અચાનક ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.)એ જોયું કે રસૂલે કરીમ ﷺ ઉપર તે પરિસ્થિતિ છવાઈ જે વહી વખતે થતી હતી કે શ્વાસ ચઢવા લાગ્યો અને માથા ઉપર પરસેવો વહેવા લાગ્યો અને રસૂલે કરીમ ﷺની સવારીની ઊંટણી ભારથી દબાવા લાગી તો તેમને આશા થઈ કે હવે કોઈ વહી આ વિશે નાઝિલ થશે ત્યાં સુધી કે રસૂલે કરીમ ﷺની આ પરિસ્થિતિ દૂર થઈ મારી સવારી કારણ કે રસૂલે કરીમ ﷺની પાસે હતી, આપ ﷺએ પોતાની સવારી ઉપર બેઠા બેઠા જ મારો કાન પકડ્યો અને કહ્યું, يَـاغُلَامُ صَـدَّقَ اللّٰـهُ حَـدِيْثَكَ وَنَزَلَتْ سُوْرَةُ الْمُنٰفِقِيْنَ فِىْ اِبْنِ اُبَىٍّ مِنْ اَوَّلِهَا اِلٰى اٰخِرِهَا હે છોકરા ! અલ્લાહે તારી વાતની ખરાઈ કરી દીધી અને સમગ્ર સૂરએ મુનાફિકૂન આ જ ઈબ્ને ઉબયની ઘટના વિશે નાઝિલ થઈ.

આ રિવાયતથી જાણ થઈ કે સૂરએ મુનાફિકૂન મુસાફરી દરમિયાન જ નાઝિલ થઈ ગઈ હતી પરંતુ બગવીની રિવાયતમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ મદીના તય્યિબહ પહોંચી ગયા અને ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.) અપમાનના ડરે ઘરમાં જ બેસી રહ્યા તે સમયે આ સૂરત નાઝિલ થઈ. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

એક રિવાયતમાં છે કે જ્યારે રસૂલે કરીમ ﷺ મદીના તય્યિબહની નજીક વાદીએ અકીકમાં પહોંચ્યા તો અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉબયના મો'મિન પુત્ર આગળ વધ્યા અને બધી જ સવારીઓમાં શોધખોળ કરતા કરતા પોતાના પિતા અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉબયની સવારી પાસે પહોંચીને પિતાની ઊંટણીને બેસાડી દીધી અને તેના ઘૂંટણ ઉપર પગ મૂકીને પિતાને સંબોધન કર્યુ કે અલ્લાહની કસમ ! તમે મદીનામાં પ્રવેશ નહીં કરી શકશો જ્યાં સુધી કે રસૂલે કરીમ ﷺ તમને દાખલ થવાની પરવાનગી ન આપે અને જ્યાં સુધી તમે એ વાત સ્પષ્ટ ન કરો કે તમે જે વાત કહી છે કે ઈજ્જતવાળા ઝિલ્લતવાળાઓને કાઢી મૂકશે તેમાં ઈજ્જતવાળા કોણ છે ? રસૂલે કરીમ ﷺ અથવા તમે ? અબ્દુલ્લાહ પોતાના બાપ ઈબ્ને ઉબયનો માર્ગ રોકીને ઊભા હતા અને પાસેથી પસાર થનાર લોકો અબ્દુલ્લાહની ટીકા કરી રહ્યા હતા કે પિતા સાથે આવું વર્તન કરે છે ? અંતે જ્યારે રસૂલે કરીમ ﷺની સવારી તેમની પાસે આવી તો ઘટના વિશે પૂછ્યું તો લોકોએ કહ્યું કે અબ્દુલ્લાહ મો'મિને પોતાના પિતાનો માર્ગ એટલા માટે રોક્યો છે કે જ્યાં સુધી રસૂલે કરીમ ﷺ તેને મદીનામાં દાખલ થવાની પરવાનગી આપશે નહીં ત્યાં સુધી તે મદીનામાં દાખલ થઈ શકશે નહીં અને રસૂલે કરીમ ﷺએ જોયું કે ઈબ્ને ઉબય મુનાફિક પોતાના દિકરાથી મજબૂર થઈને એવું કહી રહ્યો હતો કે હું તો બાળકો અને સ્ત્રીઓથી પણ વધારે ઝલીલ છું, રસૂલે કરીમ ﷺએ આ સાંભળીને તેમના પૂત્રને કહ્યું કે તેમનો માર્ગ છોડી દો, મદીનામાં જવા દો, ત્યારે પૂત્રે તેમનો માર્ગ છોડ્યો.

સૂરએ મુનાફિકૂનના નાઝિલ થવાનો કિસ્સો તો આટલો જ હતો જે ઉપર લખવામાં આવ્યો. કિસ્સાની શરૂઆતમાં એ પણ ટૂંકમાં વર્ણન થયું કે ગઝ્વએ બનુ મુસ્તલીકના અસલ જવાબદાર ઉમ્મુલ મુઅ્મિનીન હઝરત ઝુવૈરિયા (રદિ.)ના પિતા હારિષ બિન જરાર હતા, પાછળથી હઝરત ઝુવૈરિયા (રદિ.)ને અલ્લાહ તઆલાએ ઈસ્લામથી માલામાલ કર્યા અને સાથે સાથે ઉમ્મહાતુલ મુઅ્મિનીન (ઉમ્મતની માતાઓ)માં સામેલ થવાની ઈજ્જત બખ્શી અને તેમના પિતા પણ મુસલમાન થઈ ગયા.

આ ઘટના મુસ્નદે અહમદ, અબૂ દાવુદ વગેરેમાં એ નકલ થઈ છે કે જ્યારે બનુ મુસ્તલીકની હાર થઈ તો ગનીમતના માલની સાથે તેમના અમુક

કેદીઓ પણ હાથ લાગ્યા. ઈસ્લામી કાયદા પ્રમાણે બધા કેદીઓ અને ગનીમતનો માલ મુસલમાનોમાં વહેંચી દેવામાં આવ્યો. કેદીઓમાં હારિષ બિન જરારની પુત્રી ઝુવૈરિયા પણ હતા. તેઓ હઝરત સાબીત ઈબ્ને કેસ બિન શમ્માસના હિસ્સામાં આવ્યા. એમણે ઝુવૈરિયાને શરતી આઝાદી કરાર કરી આઝાદ કરવાનો ઈરાદો જાહેર કર્યો, જેનું સ્વરૂપ એવું હોય છે કે ગુલામ અથવા કનીઝ ઉપર અમુક રકમ નક્કી કરી દેવામાં આવે અને તેને મહેનત મજૂરી અથવા વેપારની મંજૂરી આપવામાં આવે, તે નક્કી રકમ કમાઈને માલિકને આપી દે તો તે આઝાદ થઈ જાય.

ઝુવૈરિયા (રદિ.) ઉપર જે રકમ નક્કી કરવામાં આવી હતી તે મોટી રકમ હતી જેને આપવી તેમના માટે સરળ ન હતું. તેઓ રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થયા અને દરખાસ્ત કરી કે હું મુસલમાન થઈ ચૂકી છું, હું ગવાહી આપું છું કે અલ્લાહ એક છે અને તેની સાથે કોઈ ભાગીદાર નથી અને તમે અલ્લાહ તઆલાના રસૂલ છો. પછી પોતાની ઘટના સંભળાવી કે સાબીત બિન કેસના હિસ્સામાં હું આવી છું, તેમણે મને મકાતબ (શરતી આઝાદી કરાર) લખી આપ્યો છે પરંતુ આ શરતી કરારની કિંમત મારા સામર્થ્યમાં નથી, તમે તેમાં મારી કંઈક મદદ કરો.

રસૂલે કરીમ ﷺએ તેમની દરખાસ્ત કબૂલ કરી લીધી અને સાથે જ તેમને આઝાદ કરીને પોતાના પત્ની તરીકે રાખવાનો ઈરાદો જાહેર કર્યો. ઝુવૈરિયા (રદિ.) માટે આ ઘણી મોટી નેઅ્મત હતી, તે કેમ તેને કબૂલ ન કરે. તેમણે તેને ખુશીથી સ્વીકારી લીધું અને તેઓ ઉમ્મતની માતાઓમાં સામેલ થઈ ગયા. ઉમ્મુલ મુઅ્મિનીન હઝરત ઝુવૈરિયા (રદિ.)નું નિવેદન છે કે ગઝ્વએ બની મુસ્તલીકમાં રસૂલે કરીમ ﷺના આવવાથી ત્રણ દિવસ પહેલાં મેં એક સ્વપ્ન જોયું હતું કે યશરબ બાજુથી એક ચાંદ ચાલીને મારા ખોળામાં આવી પડ્યો, તે સમયે તો મેં આ સ્વપ્નનું કોઈને વર્ણન કર્યું ન હતું પરંતુ હવે તેની તા'બીર આંખોથી જોઈ લીધી.

તેઓ કોમના સરદારના દિકરી હતા, તેમનાં ઉમ્મતની માતાઓમાં સામેલ થવાથી સમગ્ર કબીલા ઉપર પણ તેનો સારો પ્રભાવ પડ્યો અને તેનો એક લાભ તે તમામ સ્ત્રીઓને પહોંચ્યો જે તેમની સાથે કેદ પકડાયા હતા અને તેમના સગાં

વહાલાં હતા, કારણ કે તેમનું ઉમ્મુલ મુઅ્મિનીન થઈ જવું જાણ્યા પછી જે જે પણ મુસલમાનની પાસે તેમની કોઈ સગાં સંબંધી કનીઝ હતી સૌએ તેમને આઝાદ કરી દીધા કે તેમની પ્રિય કોઈ સ્ત્રીને કનીઝ બનાવીને પોતાની પાસે રાખવું અદબ અને સભ્યતા વિરુદ્ધ લેખાશે. આ રીતે સો કનીઝો તેમની સાથે આઝાદ થઈ ગઈ અને પછી તેમના પિતા પણ રસૂલે કરીમ ﷺનો એક મોઅ્જિઝો જોઈને મુસલમાન થઈ ગયા.

પ્રસ્તુત ઘટનામાં મહત્ત્વનું માર્ગદર્શન અને લાભાલાભ :

સૂરએ મુનાફિકૂનના નાઝિલ થવાની ઘટના તેની તફસીર સમજવામાં તો મદદરૂપ છે જ તેના સંદર્ભમાં ઘણા મહત્ત્વના માર્ગદર્શન, મસ્અલાઓ, નૈતિકતા, રાજકરણ અને સામાજિક નિયમો વિશે ઘણું બધું આવ્યું છે તેથી મુજ નાચીઝે આ ઘટનાની સમગ્ર વિગત અહીંયાં વર્ણન કરી છે તે માર્ગદર્શન આ પ્રમાણે છે.

ઇસ્લામી રાજકરણનો પાયો માત્ર ઇસ્લામી બિરાદરી ઉપર કાયમ કરવાનો છે જેમાં રંગ, વંશ, ભાષા કે પ્રદેશ વગેરે બધી જ વિશેષ ઓળખ બિલકુલ સમાપ્ત કરી દેવામાં આવે :

ગઝ્વએ બની મુસ્તલિકમાં ઘટનારી એક અન્સારી અને એક મુહાજિરના ઝઘડાની ઘટના અને બંને બાજુથી અન્સાર અને મુહાજિરોને પોતાના માણસોને પોતપોતાની મદદ માટે પોકારવું તે એક અજ્ઞાનતાની મૂર્તિ હતી જેને રસૂલે કરીમ ﷺએ તોડી નાંખી હતી અને કોઈપણ મુસલમાન જ્યાંનો પણ નિવાસી હોય, કોઈપણ રંગનો, ભાષાનો કે કોઈપણ વંશ કે કોમનો હોય બધાને પરસ્પર ભાઈ ભાઈ બનાવી દીધા. અન્સાર અને મુહાજિરોમાં કાયદેસર ફરી ભાઈચારો કરાવીને તેમની આગવી ઈસ્લામિક બિરાદરી બનાવી દીધી હતી પરંતુ શયતાનની એ જૂની જાળ છે કે જેમાં લોકો ફસાઈને પરસ્પરના ઝઘડા સમયે કોમ અને વતન, ભાષા અને રંગ વગેરેને મદદ અને સહાયતાનો આધાર બનાવી દે છે જેનું આવશ્યક પરિણામ એ હોય છે કે મદદ કે સહાયતાનું ઈસ્લામી માપદંડ સચ્ચાઈ અને ન્યાય સૌના દિમાગોમાંથી અદશ્ય થઈ જાય છે, માત્ર બિરાદરી અને કોમના આધાર ઉપર એકબીજાની મદદ કરવાના નિયમો બની જાય એ જ રીતે તે શયતાન મુસલમાનોને પરસ્પર ભિડાવી દે છે. આ ઘટનામાં પણ કંઈક એવું જ સ્વરૂપ

બની રહ્યું હતું પરંતુ રસૂલે કરીમ ﷺએ તાત્કાલિક સ્થળ ઉપર પહોંચીને આ ફિત્નાને સમાપ્ત કરી દીધો અને સાબિત કરી દીધું કે આ નારો અજ્ઞાનતા અને કુફ્રની દુર્ગંધવાળો છે, તેનાથી બચો અને પછી સૌને મદદ અને સહકારના કુર્આની સિદ્ધાંતો ઉપર કાયમ કરી દીધા જેમાં ઈરશાદ છે تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ એટલે કે મુસલમાનો માટે કોઈની મદદ કરવાનું અને મદદ લેવાનું માપદંડ એ હોવું જોઈએ કે જે વ્યક્તિ ન્યાય, ઈન્સાફ અને નેકી ઉપર છે તેની મદદ કરો ભલે તે વંશ અને કુટુંબ, ભાષા અને વતનમાં તમારાથી ભિન્ન હોય અને જે વ્યક્તિ કોઈ ગુનાહ અને જુલમ ઉપર છે તેની કદાપિ મદદ ન કરો ભલે તે તમારો બાપ અથવા ભાઈ જ કેમ ન હોય. આ જ તે યોગ્ય અને ન્યાયોચિત્ આધાર છે જેને ઈસ્લામે કાયમ કર્યો અને રસૂલે કરીમ ﷺએ દરેક કદમ ઉપર તેની પોતે કાળજી રાખી અને સૌને તેના તા'બે રહેવાની તાકીદ કરી અને પોતાના અંતિમ ખુત્બા હજ્જતુલ વદાઅ્માં એ'લાન કર્યું કે અજ્ઞાનતાના બધા રિવાજો મારા પગો નીચે કચડી નાંખવામાં આવ્યા છે, હવે અરબી, અજમી (બિનઅરબ), કાળા, ગોરા, દેશ, પ્રદેશ વગેરે વિશેષતાઓની મૂર્તિઓ તૂટી ચૂકી છે, પરસ્પર સહકાર અને મદદનો ઈસ્લામી આધાર માત્ર સચ્ચાઈ અને ન્યાય છે, સૌએ તેના તા'બે ચાલવાનું છે.

આ ઘટનાએ આપણને એ બોધપાઠ આપ્યો છે કે ઈસ્લામના દુશ્મન આજથી નહીં બલકે હંમેશાથી મુસલમાનોનો સમૂહ વિખેરવા માટે આ જ વંશ અને વતન તથા કોમી ઓળખનું હથિયાર ઉપયોગ કરે છે અને જ્યારે જે સમયે પણ મોકો મળી જાય છે તેઓ એનાથી કામ લઈને મુસલમાનોમાં ફૂટ નાંખે છે.

અફસોસ છે કે લાંબા સમયથી ફરી મુસલમાનો પોતાનો આ બોધપાઠ ભૂલી ગયા અને પારકાઓએ મુસલમાનોની ઈસ્લામી એકતાને ટૂકડા કરવા તે જ શયતાની જાળ ફેલાવી દીધું અને દીન તથા દીનના નિયમોથી નિષ્કાળજીની બીનાએ સામાન્ય દુનિયાના મુસલમાન આ જાળમાં ફસાઈને પરસ્પર ગૃહયુદ્ધના શિકાર બની ગયા તથા કુફ્ર અને ઈલ્હાદના મુકાબલા માટે તેમની મજબૂત એકતા તૂટીફૂટી ગઈ, માત્ર અરબી કે બિનઅરબી જ નહીં અરબોમાં પણ મિસ્રી, શામી, હિજાઝી, યમની એકબીજા સાથે એકઠા ન રહ્યા. ભારત અને પાકિસ્તાનમાં પંજાબી, બંગાળી, સિંધી, હિન્દી, પઠાણ અને બલુચી પરસ્પર મતભેદોના શિકાર

થઈ ગયા. ઈસ્લામના દુશ્મનો આપણા આ મતભેદો સાથે રમી રહ્યા છે તેના પરિણામે તેઓ દરેક મેદાનમાં આપણા ઉપર વર્ચસ્વ સ્થાપિત કરતા જાય છે અને આપણે દરેક જગ્યાએ હાર ખાઈને માનસિક ગુલામીમાં સપડાઈને તેમનું જ શરણ લેવા મજબૂર થતા નજરે પડીએ છીએ. કાશ ! આજે પણ મુસલમાનો પોતાના કુર્આની નિયમો અને રસૂલે કરીમ ﷺના સૂચનો ઉપર વિચાર કરે, ગેરોના સહારે જીવવાના બદલે પોતે ઈસ્લામી બિરાદરીને મજબૂત બનાવે, રંગ અને વંશ, ભાષા અને વતનની મૂર્તિઓને ફરી એક વખતે તોડી નાંખે તો આજે પણ અલ્લાહ તઆલાની મદદ અને સહાયતાનો સાક્ષાત્કાર ખુલ્લી આંખોએ જોઈ લેશે.

સહાબએ કિરામ (રદિ.)નું ઇસ્લામી નિયમો ઉપર અડગ રહેવું અને તેમનું ઉચ્ચ સ્થાન :

આ ઘટનાએ એ પણ બતાવી દીધું કે જો કે થોડા સમય માટે શયતાને અમુક લોકોને અજ્ઞાનતાના નારામાં સંડોવી દીધા હતા પરંતુ વાસ્તવમાં સૌના દિલોમાં ઈમાન વસી ચૂક્યું હતું. થોડી ચેતવણી ઉપર બધાએ આ વિચારથી તવબહ કરી લીધી અને તેમના દિલો ઉપર અલ્લાહ અને તેના રસૂલે કરીમ ﷺની મહોબ્બત અને સન્માનનું એવું વર્ચસ્વ હતું જેમાં કોઈ સગાઈ સંબંધો, બિરાદરી કે કોમ અવરોધ સ્વરૂપ ન હતી, તેની ગવાહી પોતે આ ઘટનામાં પ્રથમ ઝૈદ બિન અરકમ (રદિ.)ના વર્ણનથી સ્પષ્ટ થઈ કે તેઓ પોતે પણ કબીલએ ખજરજના વ્યક્તિ હતા અને ઈબ્ને ઉબય તે કબીલાનો સરદાર હતો અને ઝૈદ બિન અરકમ પણ તેમની ઈજ્જત અને સન્માન કરતા હતા પરંતુ જે સમયે તેમની જીભ ઉપર મુહાજિર મો'મિનો અને પોતે રસૂલે કરીમ ﷺના વિરુદ્ધ શબ્દો સાંભળ્યા તો વેઠી શક્યા નહીં, તે જ મજલિસમાં ઈબ્ને ઉબયને સણસણતો જવાબ આપી દીધો. પછી રસૂલે કરીમ ﷺ સામે ફરિયાદ રજુ કરી દીધી પરંતુ આજકાલની કુટુંબપરસ્તી હોત તો પોતાના કુટુંબના સરદારની આ વાત તે ક્યારેય રસૂલે કરીમ ﷺ સુધી પહોંચાડત નહીં.

આ ઘટનામાં પોતે ઈબ્ને ઉબયના પુત્ર અબ્દુલ્લાહની ઘટનાએ તેને કેવી રીતે સ્પષ્ટ કરી દીધું કે તેમની મહોબ્બત અને સન્માનનો અસલ સંબંધ ફક્ત

અલ્લાહ તઆલા અને તેના રસૂલથી હતો. જ્યારે પોતાના પિતાએ તેમના વિરુદ્ધ વાત કરી હોવાનું સાંભળ્યું તો રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થઈને પોતે તેમના પિતાનું માથું કાપવાની દરખાસ્ત કરી અને પરવાનગી માંગી. રસૂલે કરીમ ﷺએ તેમને અટકાવી દીધા તો મદીનાની પાસે પહોંચીને પિતાની સવારીને બેસાડી દીધી અને મદીના જવાનો રસ્તો રોકીને પિતાને મજબૂર કર્યા કે તે એવો એકરાર કરે કે ઈજ્જતદાર માત્ર રસૂલે કરીમ ﷺ છે અને તે પોતે ઝલીલ અને અપમાનિત છે. પછી આપ ﷺની પરવાનગી મળ્યા પછી જ પિતાનો રસ્તો છોડ્યો જેને જોઈને જીભ ઉપર આપોઆપ આ શે'ર આવે છે,

تو نخلِ خوش ثمر کیستی کہ سرو دو سمن　　ہمہ زخویش برید ند وبا تو پیوستند

તદુપરાંત બદ્ર અને ઉહદની લડાઈઓએ તો તલવાર દ્વારા આ કોમપરસ્તી અને વતનપરસ્તીની મૂર્તિના ટૂકડે ટૂકડા કરી નાંખ્યા છે જેણે સાબિત કરી દીધું કે મુસલમાન કોઈપણ કોમ, વતન, રંગ, નસલ કે ભાષાનો હોય તે બધા પરસ્પર ભાઈ ભાઈ છે અને જે અલ્લાહ અને રસૂલને ન માને તે ભલે સગો ભાઈ અને બાપ જ કેમ ન હોય તે દુશ્મન છે.

ہزار خویش کہ بیگانہ از خدا باشد　　فدائے یک تنِ بیگانہ کا شنا باشد

મુસલમાનોની જાહેર સુધારણાની અને તેમને ગેરસમજથી બચાવવાની કાળજી રાખવી :

આ ઘટનાએ આપણને એક બોધપાઠ એ આપ્યો છે કે જે કામ વાસ્તવમાં જાઈઝ અને ઠીક હોય પરંતુ તેના કરવાથી કોઈને એવો ભય થાય કે કોઈ મુસલમાનને કોઈ ગેરસમજ પેદા થઈ જશે અથવા દુશ્મનોને ગેરસમજ ફેલાવવાનો મોકો મળશે તો તે કામ ન કરવામાં આવે, જેમકે રસૂલે કરીમ ﷺએ મુનાફિકોના સરદાર ઈબ્ને ઉબયનું નિફાક ખુલી ગયા પછી પણ ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)નો એ મશ્વરો સ્વીકાર્યો નહીં કે તેને કતલ કરવામાં આવે, કારણ કે તેમાં ભય એવો હતો કે દુશ્મનોને સામાન્ય લોકોમાં એવી ગેરસમજ ફેલાવવાનો મોકો મળી જશે કે રસૂલે કરીમ ﷺ પોતાના સહાબાને પણ કતલ કરી નાંખે છે.

પરંતુ બીજી રિવાયતોથી એ સાબિત છે કે ગેરસમજના ભયથી એવા

કામોને છોડી દઈ શકાય છે જે શરીઅતના હેતુઓમાંથી ન હોય, ભલે મુસ્તહબ અને તેનું કરવું સવાબ હોય. કોઈ શરઈ હેતુને એવા ભયથી છોડવામાં નથી આવી શકતો બલકે ભયને ખાળવાની ચિંતા કરવામાં આવશે અને તે કામને કરવામાં આવશે.

સૂરતનો તરજુમો અને તફસીરનો ખુલાસો ઉપર લખવામાં આવી ચૂક્યો છે, હવે તેના ખાસ ખાસ વાક્યોની વધારે વિગત જોઈ લઈએ.

...وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُوْلُ اللّٰهِ અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉબય મુનાફિકોનો સરદાર જેના સંદર્ભમાં આ સૂરત નાઝિલ થઈ છે જેમાં તેની કસમોનું જૂઠું હોવું સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું તો લોકોએ તેને ભલાઈ ઈચ્છવા સ્વરૂપે એવું કહ્યું કે તને ખબર છે કે તારા વિશે કુર્આનમાં શું નાઝિલ થયું છે ? હજુ પણ સમય નથી ગયો, રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થઈ જા (અને પોતાનો ગુનોહ કબૂલી લે) તો રસૂલે કરીમ ﷺ તારા માટે ઈસ્તેગફાર કરશે. તેણે જવાબમાં કહ્યું કે તમે લોકોએ મને કહ્યું કે ઈમાન લઈ આવો, મેં ઈમાન અપનાવી લીધું. પછી તમે મને પોતાના માલમાંથી ઝકાત દેવાનું કહ્યું, હું દેવા લાગ્યો. હવે એના સિવાય શું રહી ગયું કે હું મુહમ્મદને સિજ્દહ કર્યા કરું. તેના ઉપર પ્રસ્તુત આયત નાઝિલ થઈ જેમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું કે જ્યારે તેના દિલમાં ઈમાન જ નથી તો તેના માટે કોઈનો ઈસ્તેગફાર લાભદાયક નથી હોઈ શકતો.

هُمُ الَّذِيْنَ يَقُوْلُوْنَ لَا تُنْفِقُوْا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُوْلِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّوْا આ તે જ નિવેદન છે જે جَهْجَاه મુહાજિર અને سنان અન્સારના ઝઘડા વખતે કહ્યું હતું જેનો જવાબ અલ્લાહ તઆલાએ એ આપ્યો હતો કે આ બેવકૂફ એવું સમજી રહ્યો છે કે મુહાજિરો અમારી સહાયતાના મોહતાજ છે, અમે જ તેમને આપીએ છીએ, જ્યારે કે સમગ્ર આસમાન અને જમીનના ખજાના તો અલ્લાહના હાથમાં છે. તે ઈચ્છે તો મુહાજિરોને તમારી સહાયતા વિના જ સર્વ કાંઈ આપી શકે છે, તેનું આવું સમજવું બુદ્ધિહિનતા અને બેવકૂફીની દલીલ છે. તેથી કુર્આને કરીમે આ સ્થળે لَا يَفْقَهُوْنَ શબ્દ અપનાવીને બતાવી દીધું કે આવો વિચાર કરનારો મૂર્ખ અને નાસમજ છે.

يَقُوْلُوْنَ لَئِنْ رَّجَعْنَا اِلَى الْمَدِيْنَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ مِنْهَا الْاَذَلَّ આ પણ તે જ

મુનાફિક અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉબયનું નિવેદન છે, તેમાં જો કે શબ્દો સ્પષ્ટ નથી કહ્યા પરંતુ અર્થ સ્પષ્ટ હતો કે તેણે પોતાને અને મદીનાના અન્સારને ઈજ્જતવાળા અને તેમના મુકાબલામાં રસૂલે કરીમ ﷺ અને મુહાજિરીન સહાબા (રદિ.)ને નઊઝુબિલ્લાહ ઝલીલ ઠરાવી દીધા અને મદીનાના અન્સારને આ બાબતે ઉશ્કેરવા ઈચ્છયું કે તેઓ કમજોર અને ઝલીલ લોકોને મદીનાથી બહાર કાઢી મૂકે. અલ્લાહ તઆલાએ તેના જવાબમાં તેની વાતને તેના જ ઉપર ઉલાટાવી દીધી કે જો ઈજ્જતવાળાઓએ ઝિલ્લતવાળાઓને કાઢી મૂક્યા તો તેનું નુકસાન તમારે જ ભોગવવું પડશે, કારણ કે ઈજ્જત તો અલ્લાહ અને અલ્લાહના રસૂલ તથા મો'મિનોનો હક છે પરંતુ તમે પોતાની અજ્ઞાનતાના કારણે તેનાથી બેખબર છો. અહીંયાં કુર્આને કરીમે لَا يَعْلَمُوْنَ (લા યઅ્લમૂન)નો શબ્દ અપનાવ્યો અને તેનાથી પહેલાં لَا يَفْقَهُوْنَ (લા યફ્કહૂન) કહ્યું હતું. આ ફરકનું કારણ એ છે કે કોઈ માનવી પોતાને બીજા માનવીનો રોજી આપનાર સમજી બેસે તો તે તદ્દત બુદ્ધિ વિરુદ્ધ વાત છે. તેનું આવું સમજવું બેવકૂફી અને મૂર્ખતાની નિશાની છે તથા ઈજ્જત અને ઝિલ્લત ક્યારેક કોઈને તો ક્યારેક બીજાને દુનિયામાં મળતું રહે છે, તેથી તેમાં ભ્રમમાં રહેવું તે આ ઘટનાથી અજ્ઞાનતા અને નાવાકેફીની દલીલ છે તેથી અહીંયાં لَا يَعْلَمُوْنَ (લા યઅ્લમૂન) કહ્યું.

આયતો : (સૂરએ મુનાફિકૂન : આયત નં. ૯-૧૦-૧૧)

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَآ اَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ ۚ وَمَنْ يَّفْعَلْ
ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ۞٩ وَاَنْفِقُوْا مِنْ مَّا رَزَقْنٰكُمْ مِّنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَ اَحَدَكُمُ
الْمَوْتُ فَيَقُوْلَ رَبِّ لَوْلَآ اَخَّرْتَنِيْٓ اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيْبٍ ۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِّنَ
الصّٰلِحِيْنَ ۞١٠ وَلَنْ يُّؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَآءَ اَجَلُهَا ۭ وَاللّٰهُ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ۞١١

તરજુમો :

હે ઈમાનવાળાઓ ! બેદરકાર ન બનાવી દે તમને તમારો માલ અને તમારી અવલાદ અલ્લાહની યાદથી અને જે કોઈ એવું કામ કરે તો તે જ લોકો

નુકસાનમાં છે. (૯) અને અમારું આપેલું ખર્ચ કરો એ પહેલાં કે તમારામાં કોઈને મોત આવી પહોંચે ત્યારે કહે, હે પરવરદિગાર ! તેં થોડી મુદ્દતની ઢીલ કેમ ન આપી કે હું ખયરાત કરી લેત અને નેક લોકોમાં થઈ જાત. (૧૦) અને કદાપિ અલ્લાહ કોઈ વ્યક્તિને ઢીલ આપશે નહીં જ્યારે તેનો વાયદો આવી પહોંચે અને અલ્લાહને બધી જ ખબર છે જે કંઈ તમે કરો છો. (૧૧)

તફસીર :

હે ઈમાનવાળાઓ ! તમને તમારો માલ અને અવલાદ (તેનો ભાવાર્થ દુનિયાની બધી વસ્તુઓ છે) અલ્લાહની યાદ(અને આજ્ઞાપાલન)થી (તેનો ભાવાર્થ સમગ્ર દીન છે) ગાફેલ ન કરવા પામે (એટલે કે દુનિયામાં એવા ઓતપ્રોત અને રચ્યા પચ્યા ન થઈ જાઓ કે દીનમાં ખલેલ પડવા માંડે) અને જે એવું કરશે એવા લોકો નિષ્ફળ રહેનારા છે (કારણ કે દુનિયાનો નફો તો સમાપ્ત થઈ જશે અને આખિરતનું નુકસાન અને ખોટ કાયમી રહી જશે) અને (આજ્ઞાપાલનમાંથી એક આર્થિક બાબતોના આજ્ઞાપાલન માટે હુકમ આપવામાં આવે છે કે لَا تُلْهِكُمْ એટલે કે સામાન્ય વિષયમાંથી એક ખાસ કલમ આ છે કે) અમે જે કંઈ તમને આપ્યું છે તેમાંથી (વાજિબ હકોને) તે પહેલાં પહેલાં આપી દો કે તમારામાંથી કોઈને કોઈની મોત આવી જાય, પછી તે (અફસોસ અને તમન્ના જાહેર કરી) કહેવા લાગે કે હે મારા પરવરદિગાર ! મને હજુ થોડા દિવસોની મહોલત કેમ ન આપી કે હું ખૈર ખયરાત કરી લેત અને નેક કામ કરવાવાળાઓમાં સામેલ થઈ જાત (અને તેની આ તમન્ના તથા આરઝુ એટલા માટે લાભ વિનાની છે કે) અલ્લાહ તઆલા કોઈ વ્યક્તિને જ્યારે કે તેનો સમય (ઉંમરનો સમાપ્ત થવા ઉપર) આવી જાય છે કદાપિ મહોલત નથી આપતો અને અલ્લાહને તમારા બધા કામોની સંપૂર્ણ ખબર છે (એ જ કર્મો પ્રમાણે બદલાના હકદાર થશો).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَٰلُكُمْ આ સૂરતના પ્રથમ રુકૂઅ્માં મુનાફિકોની જૂઠી કસમો અને તેમના ષડયંત્રોનું વર્ણન હતું અને તે સૌનો ખુલાસો દુનિયાની મહોબ્બત તેમનામાં ભારોભાર ભરેલી હોવું હતો, તે જ કારણે જાહેરમાં તેઓ ઈસ્લામનો દા'વો કરતા હતા કે મુસલમાનોના મારથી પણ બચે અને માલે

ગનીમત વગેરેમાં ભાગ પણ મળે. આ જ કારણે તેમનું ષડયંત્ર એ હતું કે મુહાજિરીન સહાબા (રદિ.) ઉપર ખર્ચ કરવાનું બંધ કરી દો. આ બીજા રુકૂઅ્માં નિખાલસ મો'મિનોને સંબોધન છે જેમાં તેમને ડરાવવામાં આવ્યા છે કે દુનિયાની મહોબ્બતમાં એવા ગળાડૂબ ન થઈ જાઓ કે જેમકે મુનાફિકો થઈ ગયા છે. દુનિયાની સૌથી મોટી બે વસ્તુઓ છે જે માણસને અલ્લાહથી ગાફેલ કરે છે, એક છે માલ અને બીજું છે અવલાદ. તેથી આ બંનેનું નામ લેવામાં આવ્યું નહિતર ભાવાર્થ સમગ્ર દુનિયાની માલમત્તા છે અને આ ફરમાનનો ખુલાસો એ છે કે માલ અને અવલાદથી મહોબ્બત એક મર્યાદા સુધી નીંદનીય નથી, તેમની સાથે એક મર્યાદા સુધી લગાવ ન જ માત્ર જાઈઝ છે બલકે વાજિબ પણ થઈ જાય છે પરંતુ તેની આ મર્યાદા હંમેશા સામે રહેવી જોઈએ કે આ વસ્તુઓ માનવીને અલ્લાહ તઆલાની યાદથી ગાફેલ ન કરી દે. અહીંયાં ذِكْر (ઝિક્ર)નો ભાવાર્થ કેટલાક તફસીરકારોએ પાંચ વખતની નમાઝ અને અમુકે હજ્જ, રોઝા અને અમુકે કુર્આન ઠરાવ્યું છે. હઝરત હસન બસરી (રહ.)એ ફરમાવ્યું કે ઝિક્રનો ભાવાર્થ અહીંયાં બધા જ પ્રકારનું આજ્ઞાપાલન અને ઈબાદતો છે અને આ જ નિવેદન સૌથી વધારે મજબૂત છે. *(કુર્તુબી)*

ખુલાસો એ છે કે આ દુનિયાના આર્થિક સરસામાનમાં એટલા પ્રવૃત્ત રહેવાની તો ઈજાઝત છે કે તે અલ્લાહ તઆલાના ઝિક્ર એટલે કે તેના આજ્ઞાપાલનથી માનવીને ગાફેલ અને બેદરકાર ન બનાવી દે કે તેની મહોબ્બતમાં સંડોવાઈને ફરજ અને વાજિબો અદા કરવામાં ઉણપ રાખવા માંડે અથવા હરામ અને મકરૂહમાં સપડાઈ જાય અને જે એવું કરે તેમના વિશે اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ આવ્યું છે, એટલે કે આ જ તે લોકો છે જેઓ નુકસાનમાં પડનારા છે, કારણ કે તેમને આખિરતની મહાન અને હંમેશા બાકી રહેનાર નેઅ્મતોના બદલામાં દુનિયાની તુચ્છ અને નષ્ટ થનાર નેઅ્મતોને અપનાવી લીધી તેનાથી મોટું નુકસાન શું હોઈ શકે છે !?

وَاَنْفِقُوْا مِمَّا رَزَقْنٰكُمْ مِّنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِىَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ આ આયતમાં મોતના આવવાથી ભાવાર્થ મોતના ચિહ્નો જાહેર થવા માંડવા છે અને ભાવાર્થ એ છે કે મોતના ચિહ્નો જાહેર થતા પહેલાં તંદુરસ્તી અને શક્તિની હાલતમાં પોતાનો માલ અલ્લાહના માર્ગમાં ખર્ચ કરીને આખિરતના દરજ્જાઓ પ્રાપ્ત કરી લો

નહિતર મોત પછી આ માલ વગેરે તમારા કંઈ જ કામ આવશે નહીં. ઉપરોક્ત જાણ થઈ ચૂકી છે કે "ઝિક્ર"થી ભાવાર્થ બધા જ પ્રકારના આજ્ઞાપાલન અને શરીઅતના હુકમોની પાબંદી છે જેમાં જરૂરતના સમયે માલ ખર્ચ કરવો પણ સામેલ છે. પછી અહીંયાં માત્ર માલ ખર્ચ કરવાને જૂદુ કરીને વર્ણન કરવાના બે કારણો હોઈ શકે છે. પ્રથમ એ કે અલ્લાહ તઆલા અને તેના હુકમો ઉપર અમલથી માનવીને બેદરકાર બનાવનાર સૌથી મોટી વસ્તુ માલ જ છે તેથી તે વસ્તુઓમાં માલ ખર્ચ કરવાનો હોય છે જેમકે ઝકાત, ઉશ્ર, હજ્જ વગેરે, તેથી તેને અલગથી વર્ણન કરી દીધું. બીજું કારણ એ પણ હોઈ શકે છે કે મોતના ચિહ્નો જાહેર થવાના સમયે એ ન તો કોઈના હાથમાં છે અને ન જ કોઈ તેની કલ્પના કરી શકે છે કે તે સમયે પોતાની કઝા નમાઝો અદા કરે અથવા તો પોતાની છૂટી ગયેલી ફરજ હજ્જ અદા કરે અથવા રમઝાનના છૂટી ગયેલા રોઝા રાખી લે પરંતુ પોતાનો માલ પોતાની સામે હોય છે અને એવો વિશ્વાસ થઈ જ જાય કે હવે આ માલ પણ મારા હાથમાંથી ચાલ્યો તો તે સમયે પણ એવી તમન્ના થઈ શકે છે કે જલદી જલદી માલ ખર્ચ કરીને આર્થિક ઈબાદતોની ઉણપની ભરપાઈ કરીને છુટકારો પ્રાપ્ત કરી લઉં, વળી એ કે બધા જ સદકાઓ બીજી બલાઓ અને અઝાબને ટાળવામાં પણ અસરકારક હોય છે.

સહીહ બુખારી અને મુસ્લિમમાં હઝરત અબૂ હુરયરહ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે એક વ્યક્તિએ રસૂલે કરીમ ﷺને પૂછ્યું કે કયો સદકહ સૌથી વધારે સવાબ અને બદલો ધારણ કરે છે ? રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે એવા સમયે અલ્લાહના માર્ગમાં ખર્ચ કરવો જ્યારે કે માનવી તંદુરસ્ત હોય અને પોતાની હવે પછીની જરૂરિયાતોના સંદર્ભમાં એ ડર પણ હોય કે માલ ખર્ચ કરી નાંખીશ તો ક્યાંક પાછળથી હું પોતે મોહતાજ ન થઈ જાઉં અને કહ્યું કે અલ્લાહના માર્ગમાં ખર્ચ કરવાને એવા સમય સુધી ન ટાળો જ્યારે કે રૂહ તમારા ગળામાં આવી જાય અને મરવા લાગો તો તે સમયે કહો કે આટલો માલ ફલાણાને આપી દો, આટલો ફલાણા કામમાં ખર્ચ કરી દો.

فَيَقُوْلَ رَبِّ لَوْلَآ اَخَّرْتَنِيْٓ اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيْبٍ હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ આ આયતની તફસીરમાં કહ્યું કે જે વ્યક્તિના માથે ઝકાત વાજિબ હતી અને તેણે અદા ન કરી અથવા હજ્જ ફરજ હતી અને અદા ન કરી તે મોત સામે આવી ગયા

પછી અલ્લાહ તઆલા પાસે એવી તમન્ના કરશે કે હું ફરી પાછો દુનિયામાં જાઉં, એટલે કે મોતમાં મને કંઈક મહોલત મળી જાય જેથી હું સદકહ અને ખયરાત કરી લઉં અને ફરજથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લઉં, اَكُنْ مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ એટલે કે તે મરવાના સમયે એવી પણ તમન્ના કરશે કે કંઈક મહોલત મળી જાય તો એવા અમલો કરી લઉં જેના કારણે સાલિહીનમાં સામેલ થઈ જાય. એટલે કે જે ફરજો અને વાજિબો છૂટી છે તેને કઝા કરી લઉં અને જે હરામ કામો અને મકરૂહ કામોમાં સંડોવાયો હતો તેનાથી તવબહ અને ઈસ્તિગફાર કરીને નચિંત થઈ જાઉં, પરંતુ અલ્લાહ તઆલાએ આગલી આયતમાં બતાવી દીધું કે મોત આવી ગયા પછી કોઈને આવી મહોલત આપવામાં આવતી નથી માટે આવી તમન્નાઓ વ્યર્થ અને બેકાર છે.

بِحَمْدِ اللّٰهِ تَعَالٰی تَمَّتْ سُوْرَةُ الْمُنَافِقُوْنَ قَبْلَ صَلٰوةِ الْجُمُعَةِ لِلثَّالِثِ عُشَرَ مِنْ

جُمَادَى الثَّانِيَةِ ١٣٩١هـ

સૂરએ મુનાફિકૂનનો અનુવાદ પૂર્ણ થયો, અલ્હમ્દુલિલ્લાહ !

તારીખ : ૧૮ જુલાઈ ૨૦૧૪ મુતાબિક ૧૯ રમઝાન ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

જિલ્દ ૧૦ સમાપ્ત

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ !

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

પ્રકરણ : (૬૪)

સૂરએ તગાબૂન

સૂરએ તગાબૂન મદીનામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૧૮ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ તગાબૂન : આયત નં. ૧ થી ૧૦)

اٰیاتها ١٨ ٦٤ سُوْرَةُ التَّغَابُنِ مَدَنِيَّةٌ ١٠٨ رکوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۚ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ ۖ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيْرٌ ١ هُوَ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَّمِنْكُمْ مُّؤْمِنٌ ۭ وَاللّٰهُ
بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ٢ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ
صُوَرَكُمْ ۚ وَاِلَيْهِ الْمَصِيْرُ ٣ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا
تُسِرُّوْنَ وَمَا تُعْلِنُوْنَ ۭ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ ٤ اَلَمْ يَاْتِكُمْ
نَبَؤُا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ قَبْلُ ۡ فَذَاقُوْا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ٥ ذٰلِكَ
بِاَنَّهٗ كَانَتْ تَّاْتِيْهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ فَقَالُوْٓا اَبَشَرٌ يَّهْدُوْنَنَا ۡ فَكَفَرُوْا وَتَوَلَّوْا
وَّاسْتَغْنَى اللّٰهُ ۭ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَمِيْدٌ ٦ زَعَمَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اَنْ لَّنْ يُّبْعَثُوْا ۭ قُلْ
بَلٰى وَرَبِّيْ لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ ۭ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيْرٌ ٧
فَاٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَالنُّوْرِ الَّذِيْٓ اَنْزَلْنَا ۭ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ ٨
يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ ۭ وَمَنْ يُّؤْمِنْۢ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ
صَالِحًا يُّكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّاٰتِهٖ وَيُدْخِلْهُ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ

فِيْهَآ اَبَدًا ۭ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ۝ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَكَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَآ اُولٰۗىِٕكَ
اَصْحٰبُ النَّارِ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۭ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ۝

الربع - ٥

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

પવિત્રતા વર્ણન કરે છે અલ્લાહની જે કંઈ છે આસમાનોમાં અને જે કંઈ છે જમીનમાં, તેનું જ શાસન છે અને તેના જ વખાણ છે અને તે જ દરેક વસ્તુ કરી શકે છે. (૧) તે જ છે જેણે તમને બનાવ્યા, પછી તમારામાં કોઈ કાફિર છે અને તમારામાં કોઈ મો'મિન છે અને અલ્લાહ જે કંઈ તમે કરો છો સઘળું જુએ છે. (૨) આસમાનો અને જમીનને સત્ય સાથે બનાવ્યા અને તમારું સ્વરૂપ બનાવ્યું અને તમારું સ્વરૂપ સારું બનાવ્યું અને તેના જ તરફ બધાએ પાછા જવાનું છે. (૩) સઘળું જાણે છે જે કંઈ છે આસમાનોમાં અને જમીનમાં અને જાણે છે જે તમે છુપાવો છો અને જે જાહેર કરીને કરો છો અને અલ્લાહને અંતરમનની વાતો પણ ખબર છે. (૪) શું તમને તે લોકોની ખબર નથી પહોંચી જે લોકો પહેલાં ઈન્કારી થઈ ચૂક્યા છે, પછી તેમણે પોતાના કર્મની સજા ચાખી અને તેમને કષ્ટદાયક અઝાબ છે. (૫) આ એટલા માટે કે તેમની પાસે તેમના રસૂલ નિશાનીઓ લાવતા હતા, પછી કહેતા, શું માણસ અમને માર્ગ બતાવશે ? પછી ઈન્કારી થયા અને મોઢું ફેરવી લીધું અને અલ્લાહે બેપરવાઈ કરી અને અલ્લાહ બેપરવા સઘણા વખાણવાળો છે. (૬) કાફિરો દા'વો કરે છે કે તેમને કદાપિ કોઈ ઉઠાડશે નહીં, તમે કહી આપો ! કેમ નહીં ! કસમ છે મારા પરવરદિગારની તમને બેશક ઉઠાડે છે પછી જે કંઈ તમે કર્યું તમને બતાવવાનું છે અને આ અલ્લાહ માટે ઘણું સરળ છે. (૭) બસ અલ્લાહ ઉપર ઈમાન લાવો અને તેના રસૂલ ઉપર અને તેના નૂર ઉપર જે અમે ઉતાર્યું અને અલ્લાહને તમારા બધા કામની ખબર છે. (૮) જે દિવસે તમને બધાને એકઠા કરશે ભેગા થવાના દિવસે તે દિવસ હાર જીતનો છે અને જે કોઈ અલ્લાહ ઉપર ઈમાન લાવે અને નેક કામ કરે તેના ઉપરથી તેની બુરાઈઓ ઉતારી દેશે અને તેને

બગીચાઓમાં દાખલ કરશે જેની નીચે નહેરો વહે છે, હંમેશા તેમાં રહ્યા કરે, આ જ છે મહાન સફળતા મળવી. (૯) અને જે લોકો ઈન્કારી થયા અને અમારી આયતો જૂઠાડી તે લોકો દોઝખવાળા છે, તેમાં જ રહ્યા કરે અને ખરાબ જગ્યાએ જઈ પહોંચ્યા. (૧૦)

તફસીર :

બધી વસ્તુઓ જે કંઈ આસમાનોમાં છે અને જે કંઈ જમીનમાં છે (મૌખિક અથવા પરિસ્થિતિ આધારે) અલ્લાહની પવિત્રતા વર્ણન કરે છે, તેની જ હુકૂમત છે અને તે જ વખાણપાત્ર છે અને તે દરેક વસ્તુ ઉપર કાબૂ ધરાવે છે (આ વખાણ આગળના વર્ણનના છે કે તે આવા વિશિષ્ટ લક્ષણોથી શણગારાયેલો છે તો તેનું આજ્ઞાપાલન જરૂરી અને ગુનોહ કરવો અત્યંત નીંદાપાત્ર છે) તે જ છે જેણે તમને પેદા કર્યા (જેનો તકાદો એ હતો કે બધા તેના ઉપર ઈમાન લાવે) બસ (આમ છતાં પણ) તમારામાં અમુક કાફિર છે અને અમુક મો'મિન છે, અલ્લાહ તઆલા તમારા (ઈમાનવાળા અને કુફ્રવાળા) અમલોને જોઈ રહ્યો છે (બસ દરેકને તેના યોગ્ય બદલો આપશે) તેણે જ આસમાનો અને જમીનને ઠીક રીતે (એટલે કે સંપૂર્ણ હિકમત અને લાભદાયક) પેદા કર્યા અને તમારો નકશો બનાવ્યો, બસ ઉમદા નકશો બનાવ્યો (કારણ કે માણસના અવયવો સમાન કોઈ પ્રાણીના અવયવો નથી હોતા) અને તેની પાસે (સૌએ) પાછા વળવાનું છે (અને) તે બધી વસ્તુઓને જાણે છે જે આસમાનો અને જમીનમાં છે અને બધી વસ્તુઓને જાણે છે જે તમે છુપાઈને કરો છો અને જે જાહેર રીતે કરો છો અને અલ્લાહ તઆલા દિલો સુદ્ધાંની વાતને જાણનારો છે (અને આ બધી બાબતોનો તકાદો એ છે કે તમે તેનું આજ્ઞાપાલન કરો અને આ તકાદા ઉપરાંત) શું તમને તે લોકોની ખબર નથી પહોંચી (કે તે ખબર પહોંચવી પણ આજ્ઞાપાલન ફરજ હોવાનો તકાદો છે) જેમણે (તમારાથી) પહેલાં કુફ્ર કર્યું પછી તેમણે પોતાના (તે) અમલોનો વબાલ (દુનિયામાં પણ) ચાખ્યો અને (તે ઉપરાંત આખિરતમાં પણ) તેમના માટે કષ્ટદાયક અઝાબ થનારો છે, આ (કાયમી વબાલ અને કાયમી અઝાબ) એ કારણથી છે કે તે લોકોની પાસે તેમના પયગમ્બર સ્પષ્ટ દલીલો લઈને આવ્યા તો તે લોકોએ (તે રસૂલો વિશે) કહ્યું કે શું માનવી અમને માર્ગદર્શન આપશે ? (એટલે કે શું માનવી પયગમ્બર અથવા માર્ગદર્શક હોઈ શકે છે ?) મતલબ કે તેમણે કુફ્ર

કર્યું અને વિરોધ કર્યો અને અલ્લાહે (પણ તેમની કંઈ) પરવા ન કરી (બલકે તેમના ઉપર ક્રોધ કર્યો) અને અલ્લાહ (સૌથી) બેપરવા (અને) સઘળા વખાણવાળો છે (તેને ન તો કોઈ આર્થિક ઉપાર્જનની જરૂર છે અને ન જ કોઈના આજ્ઞાપાલનથી લાભની જરૂર છે, તેના આજ્ઞાપાલનથી આજ્ઞાપાલકને લાભ અને ગુનેહગારને નુકસાન પહોંચે છે અને) આ કાફિર (આખિરતના અઝાબ વિશે સાંભળીને કહે છે જેમકે આ આયતમાં આવ્યું છે لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ) એવો દા'વો કરે છે કે તેઓ કદાપિ ફરી સજીવન કરવામાં આવશે નહીં, (જેના પછી કાયમી અઝાબ ઉપસ્થિત થવાનું બતાવવામાં આવે છે) તમે કહી આપો કે કેમ નહીં ! કસમ છે અલ્લાહની તમે ફરીવાર સજીવન કરવામાં આવશો, પછી જે જે કંઈ તમે કર્યું છે બધું તમને બતાવવામાં આવશે (અને તેના ઉપર સજા આપવામાં આવશે) અને આ (સારો બદલો અથવા સજા) અલ્લાહ માટે (પોતે સર્વશક્તિમાન હોવાના કારણે) બિલકુલ સરળ છે, બસ (જ્યારે આ ઈમાનનો તકાદો ભેગો થયો છે તો તમારે જોઈએ કે) તમે અલ્લાહ ઉપર અને તેના રસૂલ ઉપર અને તેના નૂર ઉપર (એટલે કે કુર્આન ઉપર) કે જે અમે નાઝિલ કર્યું છે ઈમાન લાવો અને અલ્લાહ તમારા બધા અમલોની સંપૂર્ણ ખબર રાખે છે (અને તે દિવસને યાદ કરો) જે દિવસે તમને સૌને આ એકઠા થવાના દિવસે ભેગા કરશે આ જ દિવસ છે લાભ અને નુકસાન(જાહેર થવા)નો (એટલે કે મુસલમાનોને લાભ અને કાફિરોને નુકસાન તે દિવસે જાહેર થઈ જશે) અને (તેનું વર્ણન એ છે કે) જે વ્યક્તિ અલ્લાહ ઉપર ઈમાન રાખતો હશે અને નેક કામ કરતો હશે અલ્લાહ તેના ગુનાહ દૂર કરી દેશે અને તેને (જન્નતના) એવા બગીચાઓમાં દાખલ કરશે જેની નીચે નહેરો વહેતી હશે જેમાં કાયમી ધોરણે રહેશે (અને) આ મોટી સફળતા છે અને જે લોકોએ કુફ્ર કર્યું હશે અને અમારી આયતોને જૂઠાડી હશે તે લોકો દોઝખી છે, તેમાં હંમેશા રહેશે અને તે ઘણું જ ખરાબ ઠેકાણું છે.

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَّمِنْكُمْ مُّؤْمِنٌ એટલે કે અલ્લાહ તઆલાએ તમને પેદા કર્યા, પછી તમારામાં અમુક કાફિર થઈ ગયા અને અમુક મો'મિન રહ્યા અને તેમાં શબ્દ فَمِنْكُمْ નો શબ્દ فَاءْ જે ક્રમ (એટલે કે એક વસ્તુ બીજી વસ્તુ થતી હોવા) ઉપર દલીલ કરે છે તેનાથી જાણ થઈ કે પ્રથમ સર્જનમાં અને શરૂઆતમાં

કોઈ કાફિર ન હતું, આ કાફિર અને મો'મિનની વહેંચણી પાછળથી એ અધિકારના આધારે થઈ જે અલ્લાહે દરેક માણસને બખ્શ્યો છે અને આ જ અધિકારના કારણે તેના ઉપર ગુનાહ અને સવાબ લાગુ પડે છે. એક હદીષમાંથી પણ આ ભાવાર્થનું સમર્થન થાય છે જેમાં રસૂલે કરીમ ﷺનો ઈરશાદ છે كُلُّ مَوْلُوْدٍ يُّوْلَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَاَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهٖ وَيُنَصِّرَانِهٖ اَلْحَدِيْثُ એટલે કે દરેક પેદા થનાર માનવી શુદ્ધ પ્રકૃતિ (ફિતરતે સલીમા) ઉપર પેદા થાય છે (જેનો તકાદો મો'મિન હોવું છે) પરંતુ પછી તેના માં બાપ તેને યહૂદી અથવા ઈસાઈ વગેરે બનાવી દે છે. *(કુર્તુબી)*

બે ભિન્ન કોમો હોવા વિશેનો દૃષ્ટિકોણ :

કુર્આને હકીમે આ સ્થળે માનવીને બે સમુદાયોમાં વહેંચ્યા છે, કાફિર અને મો'મિન; જેનાથી જાણ થઈ કે આદમ (અલૈ.)ની અવલાદ બધી એક જ કુટુંબ છે અને આ દુનિયાના બધા જ મનુષ્યો આ કુટુંબના સભ્યો છે. આ કુટુંબને તોડનાર અને એક અલગ ટોળું બનાવનાર વસ્તુ માત્ર કુફ્ર છે. જે વ્યક્તિ કાફિર થઈ ગયો તેણે આ માનવકુટુંબથી સંબંધ તોડી નાંખ્યો. આ રીતે સમગ્ર દુનિયામાં માણસોમાં વિભાગો અને સમુદાયો કે ગ્રુપ માત્ર ઈમાન અને કુફ્રના આધારે હોઈ શકે છે. રંગ અને ભાષા, વંશ અને પેઢી, વતન અને દેશમાંથી કોઈ વસ્તુ એવી નથી જે માનવ સમાજને વિવિધ સમૂહોમાં વહેંચી શકે. એક બાપની અવલાદ જો અલગ અલગ શહેરોમાં વસવા લાગે અથવા અલગ અલગ ભાષાઓ બોલવા લાગે અથવા તેમના રંગમાં તફાવત હોય તો તે અલગ અલગ સમૂહ નથી થઈ જતા. રંગ, ભાષા, વતન કે દેશ અલગ હોવા છતાં આ બધા પરસ્પર ભાઈ જ હોય છે, કોઈપણ સમજદાર વ્યક્તિ આવા તફાવતના કારણે તેમને અલગ સમૂહ ઠરાવશે નહીં.

અજ્ઞાનતાકાળમાં વંશ અને કબીલાના તફાવતને કોમ કે અલગ ગ્રુપનો આધાર માનવામાં આવ્યો, એ જ રીતે દેશ અને વતનના આધાર ઉપર અમુક સમુદાયો બનવા લાગ્યા તો રસૂલે કરીમ ﷺએ તે સૌ મૂર્તિઓને તોડી નાંખી અને મુસલમાન ભલે કોઈપણ દેશ અને કોઈપણ ખૂણાનો હોય, કોઈપણ રંગ કે કોઈપણ કુટુંબનો હોય, કોઈપણ ભાષા બોલતો હોય તે સૌને એક કુટુંબ ઠરાવી દીધું. કુર્આનના ફરમાન મુજબ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ اِخْوَةٌ "મો'મિનો બધા પરસ્પર

ભાઈ ભાઈ છે'' એ જ રીતે કાફિરો કોઈપણ દેશ કે કોમના હોય તેઓ ઈસ્લામની નજરમાં એક જ કોમ છે એટલે કે એક જ કાફિર કોમ.

કુર્આને કરીમની પ્રસ્તુત આયતો પણ એ બાબતની ગવાહી આપે છે કે અલ્લાહ તઆલાએ સમગ્ર આદમ (અલૈ.)ની અવલાદને માત્ર કાફિર અને મો'મિન બે સમૂહોમાં વહેંચ્યા, વિવિધ રંગ કે વિવિધ ભાષાઓને કુર્આને કરીમે અલ્લાહ તઆલાની સંપૂર્ણ કુદરતની નિશાની અને માનવી માટે ઘણા બધા આર્થિક લાભો ઉપર આધારિત હોવાની બીનાએ એક મહાન નેઅ્મત તો ઠરાવી દીધી છે પરંતુ તેને આદમ (અલૈ.)ની અવલાદમાં સમૂહો કે વિભાગો બનાવવાનો આધાર ગણવાની પરવાનગી નથી આપી.

ઈમાન અને કુફ્રની બીનાએ બે કોમોની વહેંચણી આ એક અધિકારવાળી સ્વૈચ્છિક બાબત ઉપર આધારિત છે કારણ કે ઈમાન પણ માણસ પોતાના અધિકાર દ્વારા અને સ્વૈચ્છાએ અપનાવે છે અને કુફ્ર પણ; અને કોઈ વ્યક્તિ એક કોમને છોડીને બીજી કોમમાં સામેલ થવા ઈચ્છે તો ઘણી સરળતાથી પોતાના અકીદાઓ બદલીને બીજામાં સામેલ થઈ શકે છે ભલે તે કોઈ પણ વંશ કે કુટુંબનો હોય, રંગ કે ભાષાનો હોય કે કોઈપણ દેશ કે વતનનો હોય અને આ બાબતો કોઈપણ માણસના અધિકારમાં નથી હોતી કે પોતાનો વંશ બદલી નાંખે અથવા ચામડીનો રંગ બદલી નાંખે અથવા ભાષા કે વતન જો કે બદલી શકાય છે પરંતુ ભાષા અને વતનના આધાર ઉપર અસ્તિત્વમાં આવનાર સમુદાયો સ્વાભાવિકપણે પોતાનામાં બીજા લોકોને ક્યારેય સ્વીકારતા નથી ભલે તેઓ તેમની જ ભાષા બોલવા લાગે અને તેમના વતનમાં વસવાટ કરવા લાગે.

આ જ તે ઈસ્લામી કુટુંબ અને ઈમાની ભાઈચારો હતો જેણે થોડીક જ મુદ્દતમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ, કાળા અને ગોરા, અરબ અને બિનઅરબના અસંખ્ય લોકોને એક સાંકળમાં પરોવી દીધા હતા જેમની શક્તિ અને તાકાતનો મુકાબલો દુનિયાની બીજી કોમો ન કરી શકી તો તેમણે ફરી તે મૂર્તિઓને જીવંત કરી જેને રસૂલે કરીમ ﷺ અને ઈસ્લામે તોડી ફોડી નાંખી હતી. મુસલમાનોની મહાન એક મિલ્લતને વતન અને ભાષા તથા રંગ, વંશ અને કુટુંબના વિવિધ ટૂકડાઓમાં વહેંચીને તેમને પરસ્પર ટકરાવી દીધા. આ રીતે ઈસ્લામના દુશ્મનોના આક્રમણ માટેનો માર્ગ સમથળ થઈ ગયો જેનું પરિણામ

આજે આપણી આંખોએ જોઈ રહ્યા છે કે પૂર્વ અને પશ્ચિમના મુસલમાનો જે એક કોમ અને એકદિલ હતા હવે નાના નાના જૂથોમાં વિખરાઈ ગયા અને એકબીજાની સામે યુદ્ધે ચઢયા છે અને તેમના મુકાબલામાં કુફ્રની શયતાની શક્તિઓ પરસ્પર એકબીજા સાથે મતભેદો હોવા છતાં મુસલમાનોના મુકાબલામાં સંગઠિત કોમ જ નજરે પડે છે.

وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ "તેણે તમારું સ્વરૂપ બનાવ્યું પછી તમારા સ્વરૂપને ઉત્તમ બનાવ્યું." સ્વરૂપ બનાવવું વાસ્તવમાં સૃષ્ટિના સર્જનહારની ખાસ સિફત છે તેથી અલ્લાહ તઆલાના પવિત્ર નામોમાં "મુસવ્વિર" નામ પણ આવ્યું છે અને વિચાર કરો કે સૃષ્ટિમાં કેટલીય વિવિધ પ્રકારની જાતિઓ પ્રજાતિઓ છે અને દરેક પ્રજાતિમાં અસંખ્ય પ્રકારો જોવા મળે છે અને દરેક પ્રકારમાં વિવિધ સ્વરૂપો અને દરેક સ્વરૂપમાં લાખો કરોડોની સંખ્યા; તે પણ વિવિધ સ્વરૂપે જોવા મળે છે, એકનો ચહેરો બીજા સાથે નથી મળતો. એક જ પ્રકારની માનવ પ્રજાતિમાં દેશ અને પ્રદેશના વિવિધતાસભર હોવા ઉપરાંત વંશ અને કોમોના વિવિધ ચહેરા મહોરાઓની વિશિષ્ટતા, પછી તેમાં પણ દરેક વ્યક્તિનો ચહેરો અને સ્વરૂપ બીજા બધા કરતાં તદ્દન ભિન્ન હોવું એક એવી આશ્ચર્યજનક કારીગીરી અને સ્વરૂપ બનાવવાની વિશિષ્ટ સિફત છે કે બુદ્ધિ દંગ રહી જાય છે. માનવનો ચહેરો જે છ સાત ચોરસ ઈંચ કરતાં વધારે નથી તે અબજો અબજો માણસોમાં એક જ પ્રકારનો ચહેરો હોવા છતાં એકનો ચહેરો બિલકુલ સંપૂર્ણ રીતે બીજા સાથે નથી મળતો કે ઓળખવું મુશ્કેલ થઈ જાય. પ્રસ્તુત આયતમાં એક નેઅ્મત આવા સ્વરૂપ વિશે છે તેનું વર્ણન કર્યું, ત્યાર પછી કહેવામાં આવ્યું فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ એટલે કે માનવની શકલને અમે સમગ્ર સૃષ્ટિ અને મખ્લૂકોની શકલોથી વધારે સ્વરૂપવાન અને ઉત્તમ બનાવી છે. કોઈ માણસ પોતાના વર્ગમાં કેટલોય કદરૂપો અથવા બદશકલ સમજવામાં આવતો હોય પરંતુ બાકીના બધા જ પશુઓ વગેરેની શકલોના આધારે તે પણ સ્વરૂપવાન છે. فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِيْنَ

فَقَالُوْآ اَبَشَرٌ يَّهْدُوْنَنَا શબ્દ بشر (બશર) એ જો કે વ્યક્તિવાચક અને એકવચન નામ છે પરંતુ તે બહુવચનના અર્થમાં છે, તેથી يَهْدُوْنَ બહુવચનનો શબ્દ તેના માટે ઉપયોગવામાં આવ્યો. માનવ હોવાને નુબુવ્વત અથવા રિસાલતના વિરોધી સમજવાની કાફિરોની માન્યતા તદ્દન ખોટી હતી, તેના ઉપર

કુર્આનમાં અનેક ઠેકાણે રદિયો આપવામાં આવ્યો છે. અફસોસ છે કે હવે મુસલમાનોમાં પણ કેટલાક લોકો નબીએ કરીમ ﷺ માનવ હોવાના ઈન્કારી જોવા મળે છે. તેમણે વિચારવું જોઈએ કે તેઓ ક્યાં જઈ રહ્યા છે. બશર (માનવ) હોવું ન તો નુબુવ્વતમાં અવરોધ સ્વરૂપે છે અને ન જ રિસાલતના ઉચ્ચ સ્થાનના અવરોધ સ્વરૂપે છે અને ન જ રસૂલના નૂર (પ્રકાશ) હોવાના અવરોધ સ્વરૂપે છે. તેઓ નૂર પણ છે અને બશર પણ છે, તેમના નૂરને ચિરાગ, સૂર્ય અને ચંદ્રના પ્રકાશ સાથે સરખાવવું અને તેના ઉપર અનુમાનિત કરવું સદંતર ભૂલ છે.

فَاٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَالنُّوْرِ الَّذِىْٓ اَنْزَلْنَا "તું ઈમાન લાવ અલ્લાહ ઉપર અને તેના રસૂલ ઉપર અને તેના નૂર ઉપર જે અમે નાઝિલ કર્યું છે." આ સ્થળે "નૂર"નો ભાવાર્થ કુર્આને કરીમ છે કારણ કે નૂરની વાસ્તવિકતા એ છે કે તે પોતે પણ જાહેર, સ્પષ્ટ અને પ્રકાશિત હોય છે અને બીજી વસ્તુઓને પણ જાહેર અને પ્રકાશિત કરે છે. કુર્આન પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને ઉચ્ચતાના કારણે પોતે પ્રકાશિત અને સ્પષ્ટ જાહેર થયેલી ખુલ્લી વાત છે અને તેના દ્વારા અલ્લાહ તઆલા રાજી થવાના અને નારાજ થવાના કારણો તથા હુકમો તથા શરીઅત અને આખિરતની બધી જ હકીકતો જેને જાણવાની માણસને આવશ્યકતા છે તે રોશન થઈ જાય છે.

કયામતને યવ્મે તગાબુન (તગાબુનનો દિવસ) કહેવાનું કારણ :

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ જે દિવસે તમને અલ્લાહ તઆલા એકઠા કરશે ભેગા કરવાના દિવસે, આ દિવસ તગાબુનનો હશે એટલે કે નુકસાનનો. يوم الجمع (યવ્મુલ જમઅ્) ભેગા થવાનો દિવસ અને يوم التغابن (યવ્મુત્તગાબુન) બંને કયામતના નામ છે. "યવ્મુલ જમઅ્ હોવું તો દેખીતું છે કે સમગ્ર મખ્લૂક આગલી અને પાછલી તે દિવસે હિસાબ અને કિતાબ માટે એકઠી કરવામાં આવશે અને યવ્મુત્તગાબુન એટલા માટે છે કે تغابن (તગાબુન) એ غبن (ગબન)થી બને છે જેનો અર્થ ખોટ અને નુકસાનનો છે. આર્થિક નુકસાન અને ખોટને પણ "ગબન" કહેવામાં આવે છે અને અભિપ્રાય તથા બુદ્ધિના નુકસાનને પણ. ઈમામ રાગિબ અસ્ફહાનીએ મુફરદાતુલ કુર્આનમાં કહ્યું કે આર્થિક નુકસાન માટે આ શબ્દ સુષુપ્ત ક્રિયાપદ غُبِنَ فُلَانٌ فَهُوَ مَغْبُوْنٌ વડે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને બુદ્ધિ તથા અભિપ્રાયના નુકસાન માટે سَمِعَ બાબથી غَبِنَ ઉપયોગ

કરવામાં આવે છે. શબ્દ "તગાબુન" વાસ્તવિકતા આધારે બે બાજુના કામ માટે બોલવામાં આવે છે કે એક વ્યક્તિ બીજાને અને બીજો તેને નુકસાન પહોંચાડે અથવા તેના નુકસાન અથવા ખોટને જાહેર કરે. અહીંયાં એકતરફી ગબન જાહેર કરવામાં આવ્યું છે જેમકે આ શબ્દનો એકતરફી ઉપયોગ પણ પ્રખ્યાત છે. કયામતને "યવ્મે તગાબુન" કહેવાનું કારણ એ છે કે સહીહ હદીષોમાં છે કે અલ્લાહ તઆલાએ દરેક માનવી માટે આખિરતના બે ઘર પેદા કર્યા છે, એક જહન્નમમાં અને બીજું જન્નતમાં. જન્નતવાળાઓને જન્નતમાં દાખલ કરતા પહેલાં તેમને તે સ્થાન પણ બતાવવામાં આવશે જે ઈમાન અને અમલ ન હોવાના સ્વરૂપમાં તેમના માટે નક્કી હતું જેથી તેને જોયા પછી જન્નતના સ્થાનની વધારે કદર અને કિંમત તેના દિલમાં પેદા થાય અને અલ્લાહ તઆલાનો વધારે શુક્રગુઝાર બને. એ જ પ્રમાણે જહન્નમવાળાઓને જહન્નમમાં દાખલ કરતાં પહેલાં તેમને જન્નતનું તે સ્થાન બતાવવામાં આવશે જે ઈમાન અને નેક કામોના સ્વરૂપમાં તેમના માટે નક્કી હતું જેથી તેમને વધારે અફસોસ થાય. આ રિવાયતોમાં એવું પણ છે કે પછી જન્નતમાં જે સ્થાન જહન્નમવાળાના હતા તે પણ જન્નતવાળાઓને મળી જશે અને જહન્નમના જે સ્થાન જન્નતવાળાઓના હતા તે પણ જહન્નમવાળાઓના ભાગે આવી જશે. આ રિવાયતો સહીહૈનમાં તથા હદીષની બીજી કિતાબોમાં વિવિધ શબ્દોમાં વિગતવાર આવી છે. તે સમયે જ્યારે કે કાફિરો અને દુષ્ટ લોકોના જન્નતી સ્થાનો પણ જન્નતવાળાઓના કબ્જામાં આવી જશે તો તેમને પોતાના ગબન અને નુકસાનનો અહેસાસ થશે કે અમે શું છોડ્યું અને શું પામ્યા.

સહીહ મુસ્લિમ અને તિરમિઝી વગેરેમાં હઝરત અબૂ હુરયરહ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે સહાબએ કિરામ (રદિ.)ને રસૂલે કરીમ ﷺએ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે શું તમે જાણો છો કે મુફલિસ (ગરીબ) કોણ વ્યક્તિ છે ? સહાબએ કિરામ (રદિ.)એ વિનંતી કરી કે જે વ્યક્તિની પાસે માલમત્તા ન હોય તેને મુફલીસ સમજીએ છીએ. રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે મારી ઉમ્મતનો મુફલીસ તે વ્યક્તિ છે જે કયામતમાં પોતાના નેક અમલો નમાઝ, રોઝા, ઝકાત વગેરેનો સંગ્રહ લઈને આવશે પરંતુ તેની હાલત એવી હશે કે દુનિયામાં કોઈને ગાળ આપી, કોઈના ઉપર આક્ષેપ લગાવ્યો, કોઈને માર્યો અથવા મારી નાંખ્યો, કોઈનો માલ નાહક લઈ લીધો (તો

આ બધા એકઠા થશે અને પોતાના હકોની માંગણી કરશે) કોઈ તેની નમાઝ લઈ જશે, કોઈ રોઝા, કોઈ ઝકાત અને બીજા સારા કર્મો ! અને જ્યારે સારા કામો સમાપ્ત થઈ જશે તો મઝલૂમોના ગુનાહ આ જાલિમ ઉપર નાંખીને બદલો ચૂકવવામાં આવશે જેનું પરિણામ એ આવશે કે તેને જહન્નમમાં નાંખી દેવામાં આવશે.

સહીહ બુખારીમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે જે વ્યક્તિના માથે કોઈનો કોઈ હક હોય તેણે દુનિયામાં જ તેને અદા કરી દેવો જોઈએ અથવા મા'ફ કરાવીને તેનાથી છુટકારો પામી લેવો જોઈએ નહિતર કયામતના દિવસે દિરહમ અને દિનાર તો હશે નહીં કે જેની માંગણી થાય, તેને તે વ્યક્તિના નેક અમલો આપીને બદલો ચૂકવવામાં આવશે, નેક અમલો સમાપ્ત થઈ જશે તો તેના હકના પ્રમાણમાં મઝલૂમના ગુનાહો તેના ઉપર નાંખી દેવામાં આવશે. *(મઝહરી)*

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.) અને તફસીરના બીજા ઈમામોએ કયામતને યવ્મે તગાબુન કહેવાનું આ જ કારણ વર્ણન કર્યું છે અને તફસીરના ઘણા ઈમામોએ કહ્યું કે તે દિવસે ગબન અને નુકસાનનો અહેસાસ માત્ર કાફિરો અને દુષ્ટોને જ નહીં થાય બલકે નેક લોકો અને મો'મિનોને પણ એ રીતે થશે કે કાશ ! અમે થોડા વધારે અમલ કર્યા હોત તો જન્નતમાં વધારે દરજ્જાઓ પ્રાપ્ત કર્યા હોત. તે દિવસે દરેક વ્યક્તિને પોતાની ઉંમરના તે સમય ઉપર અફસોસ થશે જે તેણે વ્યર્થ બરબાદ કર્યો જેમકે હદીષમાં છે,

مَنْ جَلَسَ مَجْلِسًا لَّمْ يَذْكُرِ اللّٰهَ فِيْهِ كَانَ عَلَيْهِ تِرَةً يَّوْمَ الْقِيَامَةِ

"જે વ્યક્તિ કોઈ મજલિસમાં બેઠો અને સમગ્ર મજલિસમાં અલ્લાહનો ઝિક્ર ન કર્યો તો એ મજલિસ કયામતના દિવસે તેના માટે અફસોસ બનશે."

કુર્તુબીમાં છે કે દરેક મો'મિન પણ તે દિવસે સારા કૃત્યોમાં પોતાની ઉણપ ઉપર પોતાના ગબન અને ખોટનો અહેસાસ કરશે, કયામતનું નામ યવ્મે તગાબુન રાખવું એવું જ છે જેમકે સૂરએ મરયમમાં તેનું નામ "યવ્મુલ હસરત" આવ્યું છે.

وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ اِذْ قُضِىَ الْاَمْر રૂહુલ મઆનીમાં આ આયતની

તફસીર એ લખી છે કે તે દિવસે જાલિમ અને દુષ્કૃત્યો આચરનાર લોકો પોતાની ભૂલો અને ગુનાહો ઉપર હસરત (અફસોસ) કરશે અને એ રીતે કયામતના દિવસે બધા જ પોતપોતાની ઉણપો ઉપર અફસોસ અને પસ્તાવો તથા અમલની કમી ઉપર ગબન અને ખોટનો અહેસાસ કરશે તેથી તેને યવ્મે તગાબુન કહેવામાં આવ્યું.

આયતો : (સૂરએ તગાબૂન : આયત નં. ૧૧ થી ૧૮)

مَآ اَصَابَ مِنْ مُّصِيْبَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ ؕ وَمَنْ يُّؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهٗ ؕ وَاللّٰهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿۱۱﴾ وَاَطِيْعُوا اللّٰهَ وَاَطِيْعُوا الرَّسُوْلَ ۚ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاِنَّمَا عَلٰى
رَسُوْلِنَا الْبَلٰغُ الْمُبِيْنُ ﴿۱۲﴾ اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ؕ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ
الْمُؤْمِنُوْنَ ﴿۱۳﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَّكُمْ
فَاحْذَرُوْهُمْ ۚ وَاِنْ تَعْفُوْا وَتَصْفَحُوْا وَتَغْفِرُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۴﴾ اِنَّمَآ
اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ ؕ وَاللّٰهُ عِنْدَهٗٓ اَجْرٌ عَظِيْمٌ ﴿۱۵﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ
وَاسْمَعُوْا وَاَطِيْعُوْا وَاَنْفِقُوْا خَيْرًا لِّاَنْفُسِكُمْ ؕ وَمَنْ يُّوْقَ شُحَّ نَفْسِهٖ
فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿۱۶﴾ اِنْ تُقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُّضٰعِفْهُ لَكُمْ وَ
يَغْفِرْ لَكُمْ ؕ وَاللّٰهُ شَكُوْرٌ حَلِيْمٌ ﴿۱۷﴾ عٰلِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿۱۸﴾ ع

તરજુમો :

અલ્લાહના હુકમ વિના કોઈ તકલીફ પહોંચતી નથી અને જે કોઈ અલ્લાહ ઉપર ઈમાન લાવે તે તેના દિલને માર્ગ બતાવે અને અલ્લાહને દરેક વસ્તુ ખબર છે. (૧૧) અને હુકમ માનો અલ્લાહનો અને હુકમ માનો રસૂલનો, પછી જો મોઢું ફેરવો તો અમારા રસૂલનું તો એ જ કામ છે સ્પષ્ટ પહોંચાડી દેવું. (૧૨) અલ્લાહ; તેના સિવાય કોઈની બંદગી નથી અને અલ્લાહ ઉપર

જ ઈમાનવાળાઓએ ભરોસો કરવો જોઈએ. (૧૩) હે ઈમાનવાળાઓ ! તમારી અમુક પત્નીઓ અને અવલાદ તમારા દુશ્મન છે, બસ તેમનાથી બચતા રહો અને જો મા'ફ કરો અને દરગુઝર કરો અને બખ્શી દો તો અલ્લાહ મા'ફ કરનારો મહેરબાન છે. (૧૪) તમારો માલ અને તમારી અવલાદ એ જ છે કસોટી માટે અને અલ્લાહની પાસે મોટો સવાબ છે. (૧૫) બસ અલ્લાહથી ડરો જ્યાં સુધી થઈ શકે અને સાંભળો અને માનો અને ખર્ચ કરો પોતાના ભલા માટે અને જેને પોતાના નફસની લાલચથી બચાવી દીધો બસ તે લોકો જ સફળતાએ પહોંચેલા છે. (૧૬) અને જો અલ્લાહને કરજ આપો સારી રીતે કરજ આપવું; તે તમને બમણું કરી આપે અને તમને મા'ફ કરી આપે અને અલ્લાહ કદર કરનારો સહનશીલ છે. (૧૭) ગુપ્ત અને જાહેરને જાણનાર જબરદસ્ત હિકમતવાળો. (૧૮)

તફસીર :

(જે રીતે કુફ્ર આખિરતની સંપૂર્ણ સફળતા માટે અવરોધ સ્વરૂપે છે એ જ પ્રમાણે માલ, સંતાન અને પત્ની વગેરેમાં પ્રવૃત્ત થઈને અલ્લાહ તઆલાના હુકમોમાં આળસ કરવી પણ એક કક્ષાએ આખિરતની સફળતામાં અવરોધ છે તેથી મુસીબતમાં તો એવું સમજવું જોઈએ કે) કોઈ મુસીબત અલ્લાહના હુકમ વિના આવતી નથી (અને એવું સમજીને ધીરજ અને ધૈર્ય દાખવી પરિસ્થિતિથી રાજી રહેવું જોઈએ) અને જે વ્યક્તિ અલ્લાહ ઉપર (સંપૂર્ણ) ઈમાન ધરાવે છે અલ્લાહ તઆલા તેના દિલને (ધૈર્ય અને રાજી રહેવાનો) માર્ગ બતાવી આપે છે અને અલ્લાહ દરેક વસ્તુને સારી પેઠે જાણે છે (કે કોણે ધીરજ અને રાજી રહેવાનું અપનાવ્યું અને કોણે એવું નથી કર્યું અને દરેકને હિકમત પ્રમાણે બદલો અથવા સજા આપે છે) અને (આ બાબતનો ખુલાસો એ છે કે દરેક કામમાં કે જેમાં મુસીબત પણ સામેલ છે) અલ્લાહનું કહેવું માનો અને રસૂલનું કહેવું માનો અને જો તમે (આજ્ઞાપાલનથી) મોઢું ફેરવશો તો (યાદ રાખો કે) અમારા રસૂલના માથે માત્ર ખુલ્લું પહોંચાડી દેવું છે (જેને તેઓ સારી રીતે અદા કરી ચૂક્યા છે તેથી તેમનું તો કોઈ નુકસાન નથી તમારું જ નુકસાન થશે અને કારણ કે અલ્લાહને તો નુકસાનની સંભાવના જ નથી તેથી તેને અહીંયાં વર્ણન કરવામાં નથી આવ્યું અને તમને લોકોને ખાસ કરીને સંકટમાં સપડાયેલાઓએ એવું સમજવું જોઈએ કે)

તમારી અમુક પત્નીઓ અને અવલાદ તમારા (દીનના) દુશ્મન છે (જ્યારે કે તે પોતાના દુનિયવી લાભ માટે તમને એવી વાતનો હુકમ કરે જે તમારા માટે આખિરતમાં નુકસાનકર્તા હોય) બસ તમે તેમનાથી (એટલે કે એવાથી) ચેતેલા રહો (અને તેમના આવા હુકમ ઉપર અમલ ન કરો) અને (જો તમને એવી ફરમાઈશો ઉપર ગુસ્સો આવે અને તમે તેમના ઉપર ક્રોધ કરવા લાગો તો તેવા સમયે મા'ફી અને તવબહ કરો અને) તમે (તે સમયે તેમની તે ભૂલ) મા'ફ કરી દો (એટલે કે સજા ન આપો) અને દરગુઝર કરી ચૂકો (એટલે કે વધારે નીંદા ન કરો) અને મા'ફ કરી દો (એટલે કે તેને દિલથી અને જીભથી ભૂલાવી દો) તો અલ્લાહ તઆલા (તમારા ગુનાહોને) મા'ફ કરનારો (અને તમારી હાલત ઉપર) રહમ કરનારો છે (તેમાં મા'ફીનું પ્રોત્સાહન છે અને આ બાબત અમુક સમયે વાજિબ છે જ્યારે કે દુશ્મનીથી સંતાનોની બળવાખોરીની સંભાવના હોય અને અમુક સમયે મુસ્તહબ છે, આગળ અવલાદની સાથે માલ વિશે પણ આ જ પ્રકારનો વિષય છે કે) તમારા માલ અને અવલાદ બસ તમારા માટે એક કસોટીની વસ્તુ છે (કે જોઈ લઈએ કોણ તેમાં પડીને અલ્લાહના હુકમોને ભૂલી જાય છે અને કોણ યાદ રાખે છે) અને (જે વ્યક્તિ તેમાં પડીને અલ્લાહને યાદ રાખશે તો) અલ્લાહની પાસે (તેના માટે) મોટો બદલો છે તો (આ બધી વાતો સાંભળીને) જ્યાં સુધી તમારાથી બની શકે અલ્લાહથી ડરતા રહો અને (તેના હુકમો) સાંભળો અને માનો અને (ખાસ કરીને હુકમ કરેલ બાબતોમાં) ખર્ચ (પણ) કર્યા કરો, આ તમારા માટે ઉત્તમ હશે (કદાચ અહીંયાં આ તાકીદ એટલા માટે છે કે આવો ખર્ચ ભારે લાગે છે) અને જે વ્યક્તિ નફ્સની લાલચથી સુરક્ષિત રહ્યો એવા જ લોકો (આખિરતમાં) સફળતા પામનારા છે (આગળ તેનાથી ઉત્તમ અને સફળતા પામવાનું કારણ વર્ણન કર્યું છે કે) જો તમે અલ્લાહને સારી રીતે (નિખાલસતાથી) કરજ આપશો તો તે તેને તમારા માટે વધારતો ચાલ્યો જશે અને તમારા ગુનાહો મા'ફ કરશે અને અલ્લાહ ઘણો મોટો કદરદાન છે (કે સારા કૃત્યોને સ્વીકારે છે) અને ઘણો સહનશીલ છે (કે ગુનાહો ઉપર તાત્કાલિક પકડ નથી કરતો અને) ગુપ્ત તથા જાહેર(અમલો)ને જાણનારો છે (અને) જબરદસ્ત છે (અને) હિકમતવાળો છે (شَكُوْرٌ "શકૂર" થી حَكِيْمٌ "હકીમ" સુધી સૂરતના બધા જ વિષયો માટે લાગુ પડે છે).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

مَـااَصَـابَ مِنۡ مُّصِیۡبَۃٍ اِلَّا بِاِذۡنِ اللّٰہِ وَمَنۡ یُّؤۡمِنۡۢ بِـاللّٰہِ یَھۡدِ قَلۡبَہٗ એટલે કે કોઈ પણ વ્યક્તિને કોઈ મુસીબત અલ્લાહ તઆલાના હુકમ વિના આવતી નથી અને જે વ્યક્તિ અલ્લાહ તઆલા ઉપર ઈમાન લાવે છે અલ્લાહ તઆલા તેના દિલને માર્ગદર્શન આપે છે. ભાવાર્થ એ છે કે આ બાબત તો પોતાની જગ્યાએ એક તદ્દન વાસ્તવિક હકીકત છે કે અલ્લાહ તઆલાના હુકમ અને મરજી વિના ક્યાંય કોઈ રજકણ પણ હલી નથી શકતું, અલ્લાહ તઆલાના હુકમ વિના ન તો કોઈ વસ્તુ કોઈને કંઈ નુકસાન પહોંચાડી શકે છે અને ન જ લાભ કે રાહત પરંતુ જે વ્યક્તિનું અલ્લાહ તઆલા ઉપર અને તેની તકદીર ઉપર ઈમાન નથી હોતું તેના માટે મુસીબતના સમયે મનની શાંતિ અને સંતોષનો કોઈ સામાન ઉપલબ્ધ નથી હોતો, તે મુસીબત દૂર કરવા માટે ફાંફાં મારતો રહે છે જ્યારે કે તેનાથી વિપરીત મો'મિનને જેનું અલ્લાહ તઆલાની તકદીર ઉપર ઈમાન છે તો અલ્લાહ તઆલા તેના દિલને તેનાથી સંતોષ આપે છે કે જે કંઈ થયું તે અલ્લાહ તઆલાની મરજી અને હુકમથી થયું, જે કંઈ મુસીબત મને પહોંચી તે પહોંચવાની જ હતી તેને કોઈ ટાળી શકવાનું ન હતું અને જે મુસીબતથી છુટકારો પામ્યો તે છુટકારો મળવાનો જ હતો કોઈની મજાલ નથી કે આ મુસીબત મારા ઉપર નાંખે. આ ઈમાન અને શ્રદ્ધાના પરિણામે આખિરતનો સવાબનો વાયદો પણ તેની સામે હોય છે જેનાથી દુનિયાની મોટામાં મોટી મુસીબત તેના માટે સરળ થઈ જાય છે.

یٰۤاَیُّھَاالَّذِیۡنَ اٰمَنُوۡۤا اِنَّ مِنۡ اَزۡوَاجِکُمۡ وَاَوۡلَا دِکُمۡ عَدُوًّا لَّکُمۡ فَاحۡذَرُوۡھُمۡ એટલે કે હે મુસલમાનો તમારી અમુક પત્નીઓ અને સંતાન તમારા દુશ્મન છે, તેમની બુરાઈથી બચતા રહો.

તિરમિઝી અને હાકિમ વગેરેએ સહીહ સનદથી હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)નું નિવેદન નકલ કર્યું છે કે આ આયત તે મુસલમાનો વિશે નાઝિલ થઈ જેઓ મદીનાની હિજરત પછી મક્કા મુકર્રમહમાં ઈસ્લામમાં દાખલ થયા અને એવો ઈરાદો કર્યો કે હિજરત કરીને રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થઈ જાય પરંતુ તેમના સંતાનોએ તેમને ન છોડ્યા કે હિજરત કરીને ચાલ્યા જાય. *(રૂહ)*

(અને આ તે સમય હતો કે મક્કાથી હિજરત કરવી દરેક મુસલમાન ઉપર

ફરજ હતી) કુર્આને કરીમની પ્રસ્તુત આયતમાં આવી પત્ની અને સંતાનોને માણસનો દુશ્મન ઠરાવવામાં આવ્યો અને તેમની બુરાઈથી બચતા રહેવાની તાકીદ કરી, કારણ કે તેમનો તેનાથી મોટો કોણ દુશ્મન હોઈ શકે છે જે તેને હંમેશા હંમેશના અઝાબ અને જહન્નમની આગમાં સંડોવી દે.

હઝરત અતાઅ્ બિન અબી રબાહની રિવાયત એ છે કે આ આયત ઔફ બિન માલિક અશ્જઈ વિશે નાઝિલ થઈ જેની ઘટના એ હતી કે તેઓ મદીનામાં ઉપસ્થિત હતા અને કોઈ ગઝ્વહ અથવા જિહાદનો મોકો આવતો તો જિહાદ માટે જવાનો ઈરાદો કરતા હતા પરંતુ તેમની પત્ની અને બાળકો ફરિયાદ કરવા લાગતા કે અમને કોના ઉપર છોડીને જાઓ છો ? તેઓ તેમની ફરિયાદથી પ્રભાવિત થઈને રોકાઈ જતા હતા. *(રૂહ, ઈબ્ને કષીર)*

આ બંને રિવાયતોમાં કોઈ વિરોધાભાસ નથી, બંને ઘટનાઓ આયત ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકા અને કારણ હોઈ શકે છે, કારણ કે અલ્લાહ તઆલાનો ફરજ ભલે હિજરત હોય અથવા જિહાદ જે પત્ની અને સંતાન ફરજની અદાયગીમાં અવરોધરૂપ હોય તે તેના દુશ્મન છે.

وَاِنْ تَعْفُوْا وَتَصْفَحُوْا وَتَغْفِرُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ પાછલી આયતોમાં જેમાં પત્ની અને બાળકોને દુશ્મન ઠરાવવામાં આવ્યા છે તેમને જ્યારે પોતાની ભૂલ ઉપર ચેતવણી મળી તો ઈરાદો કર્યો કે હવે પછી પોતાના બાળ બચ્ચાં કે પત્ની સાથે કઠોરતાથી વર્તીશ. આ આયતના આ ભાગમાં એ ઈરશાદ થયો કે ભલે તે પત્ની અને બાળકોએ તમારા માટે દુશ્મન જેવો વર્તાવ કર્યો કે તમને ફરજ અદા કરવામાં અડચણ બન્યા પરંતુ તે છતાં તમે તેમની સાથે કઠોર ન બનો અને નિર્દયતાથી ન વર્તો બલકે મા'ફ કરી દો અને દરગુઝરનો વર્તાવ કરો. આ તમારા માટે ઉત્તમ છે કારણ કે અલ્લાહ જલ્લ શા'નૂહુની આદત પણ મા'ફી અને કૃપાની છે.

ગુનેહગાર પત્ની અને સંતાનોથી અલગાવ અને અદાવત ન રાખવી જોઈએ :

મસ્અલો :

ઉલમાએ આ આયતથી દલીલ કરી છે કે પત્ની અથવા સંતાનોથી કોઈ

કામ શરીઅત વિરુદ્ધ થઈ જાય તો તેમનાથી તદન અલગ થઈ જવું અને તેમની સાથે દુશ્મની રાખવી અથવા તેમના માટે બદ્દુઆ કરવી યોગ્ય નથી.

(રૂહુલ મઆની)

اِنَّـمَـا اَمُـوَالُـكُمۡ وَاَوۡلَادُكُمۡ فِتۡنَةٌ ફિત્નાનો અર્થ કસોટી અને પરીક્ષાનો છે, આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે માલ અને અવલાદ દ્વારા અલ્લાહ તઆલા માનવીની અજમાયશ કરે છે કે તેમની મહોબ્બતમાં સપડાઈને હુકમો અને ફરજોથી બેદરકારી દાખવે છે અથવા મહોબ્બતને પોતાની મર્યાદામાં રાખીને પોતાના ફરજોથી ગાફેલ નથી થતો.

માલ અને અવલાદ માણસ માટે મોટો ફિત્નો છે :

વાસ્તવિકતા એ છે કે માલ અને અવલાદની મહોબ્બત માણસ માટે મોટો ફિત્નો અને કસોટી છે. ઘણું ખરું માણસ ગુનાહોમાં ખાસ કરીને હરામ કમાઈમાં તેમની જ મહોબ્બતના કારણે સંડોવાતો હોય છે. એક હદીષમાં છે કે કયામતના દિવસે અમુક લોકોને લાવવામાં આવશે જેમને જોઈને લોકો કહેશે, اَكَـلَ عَيَـالُـهٗ حَسَنَاتِهٖ એટલે કે તેમની નેકીઓને તેમની અવલાદે ખાઈ નાંખી. (રૂહુલ મઆની) એક હદીષમાં રસૂલે કરીમ ﷺએ અવલાદ વિશે ફરમાવ્યું, مَبۡـخَلَةٌ مَّجۡبَنَةٌ એટલે કે તે કંજૂસી અને નપુંસકતા તથા કમજોરીના કારણો છે. તેમની મહોબ્બતના કારણે માનવી અલ્લાહ તઆલાના માર્ગમાં માલ ખર્ચ કરવાથી અટકે છે, તેમના જ પ્રેમના કારણે જિહાદમાં ભાગ લેવાથી રોકાઈ જાય છે. અમુક પુરોગામી બુઝુર્ગોનું નિવેદન છે, اَلۡـعَيَـالُ سُوۡسُ الـطَّـاعَـاتِ એટલે કે અવલાદ માણસની નેકીઓની ઉધઈ છે જે રીતે ઉધઈ અનાજને ખાઈ જાય છે એ રીતે આ તેમની નેકીઓને ખાઈ જાય છે.

فَـاتَّـقُـوااللّٰهَ مَااسۡتَطَعۡتُمۡ એટલે કે તક્વો અપનાવો જેટલું બની શકે. જ્યારે આયત اِتَّـقُـوااللّٰـهَ حَقَّ تُقَـاتِـهٖ ઊતરી જેનો અર્થ એ છે કે અલ્લાહથી એવો તક્વો અપનાવો જેવો કે અલ્લાહનો હક છે તો સહાબએ કિરામ (રદિ.) ઉપર ઘણું ભારે પડ્યું કે અલ્લાહ તઆલાના હક પ્રમાણે તક્વો અપનાવવો કોઈની શક્તિમાં નથી, તેના ઉપર આ આયત નાઝિલ થઈ, તેણે બતાવ્યું કે અલ્લાહ તઆલાએ માનવીને તેની શક્તિ અને ક્ષમતાથી વધારે તકલીફ નથી આપી. તક્વો

(અલ્લાહનો ડર) પણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે વાજિબ છે. મકસદ એ છે કે તક્વાની પ્રાપ્તિમાં પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિ અને ક્ષમતાથી પ્રયત્ન કરી લે તો તેનાથી અલ્લાહ તઆલાનો હક અદા થઈ જશે. *(રૂહુલ મઆની)*

સૂરએ તગાબુન પૂરી થઈ. અલ્હમ્દુલિલ્લાહ !

❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑

તારીખ : ૧૨ ઓગષ્ટ ૨૦૧૪ મુતાબિક ૧૫ શવ્વાલ ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

નોંધ : મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીના ૧૧ ભાગોની હાર્ડ પ્રિન્ટેડ કોપી મેળવવા માટે પ્રકાશક હઝરત મવલાના ઇસ્માઈલ ભૂતા સાહબનો સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

પ્રકરણ (૬૫)

સૂરએ તલાક

સુરએ તલાક મદીનામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૧૨ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ તલાક : આયત નં. ૧ થી ૭)

آياتها ١٢ — ٦٥ سُوْرَةُ الطَّلَاقِ مَدَنِيَّةٌ ٩٩ — رُكُوْعَاتُهَا ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ۝

يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَطَلِّقُوْهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ ۚ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ ۚ لَا تُخْرِجُوْهُنَّ مِنْۢ بُيُوْتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّاۤ اَنْ يَّاْتِيْنَ
بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ؕ وَتِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ ؕ وَمَنْ يَّتَعَدَّ حُدُوْدَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ
نَفْسَهٗ ؕ لَا تَدْرِيْ لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا ۝١ فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ
فَاَمْسِكُوْهُنَّ بِمَعْرُوْفٍ اَوْ فَارِقُوْهُنَّ بِمَعْرُوْفٍ وَّاَشْهِدُوْا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنْكُمْ
وَاَقِيْمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ ؕ ذٰلِكُمْ يُوْعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ۬ۙ
وَمَنْ يَّتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَّهٗ مَخْرَجًا ۝٢ۙ وَّيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ؕ وَمَنْ
يَّتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهٗ ؕ اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهٖ ؕ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ
قَدْرًا ۝٣ وَا۟لّٰٓـِٔيْ يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيْضِ مِنْ نِّسَآئِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ
اَشْهُرٍ ۙ وَّا۟لّٰٓـِٔيْ لَمْ يَحِضْنَ ؕ وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَّضَعْنَ
حَمْلَهُنَّ ؕ وَمَنْ يَّتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَّهٗ مِنْ اَمْرِهٖ يُسْرًا ۝٤ ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهٗۤ
اِلَيْكُمْ ؕ وَمَنْ يَّتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّاٰتِهٖ وَيُعْظِمْ لَهٗۤ اَجْرًا ۝٥

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِّنْ وُّجْدِكُمْ وَلَا تُضَآرُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ ۗ وَ
إِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ ۚ فَإِنْ أَرْضَعْنَ
لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ ۚ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ ۚ وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ
فَسَتُرْضِعُ لَهٗٓ أُخْرٰى ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهٖ ۗ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهٗ فَلْيُنْفِقْ
مِمَّآ اٰتٰىهُ اللّٰهُ ۗ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا مَآ اٰتٰىهَا ۗ سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُّسْرًا ﴿٧﴾ ع

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

હે નબી ! જ્યારે તમે સ્ત્રીઓને તલાક આપો તો તેમને તેમની ઈદ્દત ઉપર તલાક આપો અને ઈદ્દતને ગણતા રહો અને અલ્લાહથી ડરો જે તમારો પરવરદિગાર છે, તેમને તેમના ઘરોએથી કાઢી ન મૂકો અને તે પણ ન નીકળે પરંતુ જે ઉઘાડી બેહયાઈ કરે અને આ અલ્લાહની બાંધેલી હદો છે અને જે કોઈ અલ્લાહની હદોથી આગળ વધશે તો તેણે પોતાનું ખરાબ કર્યું, તેને ખબર નથી કદાચ અલ્લાહ આ તલાક પછી નવી પરિસ્થિતિ પેદા કરી દે. (૧) પછી જ્યારે પોતાના વાયદાએ પહોંચે તો તેમને નિયમ પ્રમાણે રાખી લો અથવા તેમને છોડી દો નિયમ પ્રમાણે અને પોતાનામાંથી બે ભરોસાપાત્ર ગવાહ કરી લો અને અલ્લાહના માટે ગવાહી સીધી અદા કરો; આ વાતથી સમજી જશે જે કોઈ અલ્લાહ ઉપર અને અંતિમ દિવસ ઉપર ઈમાન ધરાવે છે અને જે કોઈ અલ્લાહથી ડરે તે તેનો ગુઝારો કરી આપે. (૨) અને તેને રોજી આપે જ્યાંથી તેને કલ્પના પણ ન હોય અને જે કોઈ અલ્લાહ ઉપર ભરોસો રાખે તો તે તેના માટે પૂરતો છે, બેશક ! અલ્લાહ પોતાનું કામ પૂરું કરી લે છે, અલ્લાહે દરેક વસ્તુનો અંદાજો રાખ્યો છે. (૩) અને જે સ્ત્રીઓ તમારી ઓરતોમાં હૈઝ (માસિક–Menstruation)થી નાઉમ્મીદ થઈ ગઈ જો તમને શંકા રહી ગઈ તો તેમની ઈદ્દત ત્રણ મહિના છે અને એ જ રીતે જેને હૈઝ નથી આવ્યું અને જેના પેટમાં બાળક છે તેમની ઈદ્દત એ છે કે પેટનું બાળક જણી લે અને જે કોઈ અલ્લાહથી ડરતો રહે તે તેના કામમાં સરળતા

કરી આપે. (૪) આ અલ્લાહનો હુકમ છે જે તમારા તરફ ઉતાર્યો અને જે કોઈ અલ્લાહથી ડરતો રહે તેના ઉપરથી તેની બુરાઈઓ ઉતારી દે અને તેનો મોટો સવાબ આપે. (૫) તેમને ઘર આપો રહેવા માટે જ્યાં તમે પોતે રહો પોતાની ક્ષમતા પ્રમાણે અને તેમને ત્રાસ આપવાનું ન ઈચ્છો કે તેમને પરેશાન કરો અને જો પેટમાં બાળક ધરાવે છે તો તેમના ઉપર ખર્ચ કરો જ્યાં સુધી પેટનું બાળક જણે, પછી જો તે તમારા માટે દૂધ પીવડાવે તો તેમને તેમનો બદલો આપો અને પરસ્પર નેકી શિખવાડો અને જો પરસ્પર જીદ કરો તો તેના માટે કોઈ બીજી સ્ત્રી દૂધ પીવાડશે. (૬) (આર્થિક) છુટછાટવાળાએ ખર્ચ કરવો જોઈએ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અને જેને તેની રોજી માપની મળે છે તો જેવું તેને અલ્લાહે આપ્યું છે તે પ્રમાણે ખર્ચ કરે, અલ્લાહ કોઈના ઉપર તકલીફ નથી મૂકતો પરંતુ એટલા પ્રમાણમાં જે તેને આપ્યું, હવે અલ્લાહ કઠોરતા પછી થોડી સરળતા કરી આપશે. (૭)

તફસીર :

હે પયગમ્બર (ﷺ ! તમે લોકોને કહી આપો કે) જ્યારે તમે લોકો (એવી) સ્ત્રીઓને તલાક આપવા લાગો (જેમની સાથે એકાંત થઈ ચૂક્યું છે કારણ કે ઈદ્દતનો હુકમ આવી સ્ત્રીઓ વિશે છે જેમકે બીજી આયતમાં છે ثُمَّ طَلَّقْتُمُوْهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوْهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ)તો તેમને ઈદ્દત(ના સમય એટલે કે હૈઝ)થી પહેલાં (એટલે કે પાકીની હાલતમાં) તલાક આપો (આ સહીહ હદીષોથી સાબિત છે કે આ પાકીમાં સહશયન ન થાય જેમાં તલાક આપવાની છે) અને (તલાક આપ્યા પછી) તમે ઈદ્દતને યાદ રાખો (એટલે કે પુરુષ અને સ્ત્રી બધા યાદ રાખે પરંતુ સંબોધનમાં વિશેષ ક્રિયાપદનો ઈશારો એ તરફ છે કે સ્ત્રીઓમાં બેદરકારી મોટા પ્રમાણમાં હોય છે કે પુરુષોએ પણ તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. —અલ મુદારિક) અને અલ્લાહ તઆલાથી ડરતા રહો જે તમારો પરવરદિગાર છે (એટલે કે આ બાબતોમાં જે તેના હુકમો છે તેના વિરુદ્ધ ન કરો, દાખલા તરીકે આ ત્રણ તલાક એકસાથે ન આપી દો અને એ કે હૈઝની પરિસ્થિતિમાં તલાક ન આપો જેમકે સહીહ હદીષોમાં આવ્યું છે અને એ કે ઈદ્દતમાં) આ સ્ત્રીઓને (રહેવા માટે) ઘરોએથી ન કાઢો (કારણ કે આ ત્યકતાને પોતાના મકાનમાં રાખવું નિકાહમાં હોય તેવી સ્ત્રી પ્રમાણે જ વાજિબ છે) અને ન જ તે સ્ત્રીઓ પોતે નીકળે

(કારણ કે આ થોભવું માત્ર પતિનો હક નથી જે તેની મરજીથી રદ થઈ જશે બલકે તે શરીઅતનો હક છે) પરંતુ હા ! કોઈ ઉઘાડી બેહયાઈ કરે તો બીજી વાત છે (એટલે કે દાખલા તરીકે વ્યભિચાર કરે અથવા ચોરી કરે તો સજા માટે કાઢી મૂકવામાં આવે અથવા અમુક ઉલમાના નિવેદન પ્રમાણે કંકાશ અને બદ્ઝુબાની કરતી રહે તો તેને કાઢી મૂકવી જાઇઝ છે) અને આ બધા અલ્લાહના નક્કી કરેલા હુકમો છે અને જે વ્યક્તિ અલ્લાહના હુકમોને વળોટશે (દાખલા તરીકે તે સ્ત્રીને ઘરમાંથી કાઢી મૂકે તો) તેણે પોતાના ઉપર ઝુલમ કર્યો (એટલે કે ગુનેહગાર થયો, આગળ તલાક આપવાની રીત બતાવી છે કે તલાકમાં તલાકે રજઈ ઉત્તમ છે. બસ ફરમાવ્યું કે હે તલાક આપનાર !) તને ખબર છે કદાચ અલ્લાહ તઆલા આ (તલાક દીધા) પછી કોઈ નવી વાત (તારા દિલમાં) પેદા કરી દે (દાખલા તરીકે તલાક ઉપર પસ્તાવો થાય તો તલાકે રજઈમાં તે નિર્ણય પાછો બદલવાની શક્યતા છે) પછી જ્યારે તે (ત્યકતા) સ્ત્રીઓ (જ્યારે કે તેમને તલાકે રજઈ આપી હોય فَامسِكُوهُنَّ ના ઈશારા પ્રમાણે) પોતાની ઈદ્દત પૂરી થવાની નજીક પહોંચી જાય (અને ઈદ્દત પૂરી નથી થઈ) તો (તમને બે અધિકાર છે, યા તો) તેમને કાયદા પ્રમાણે (પુનઃ મિલન કરીને) નિકાહમાં રહેવા દો અથવા કાયદા પ્રમાણે તેમને છોડી દો (એટલે કે ઈદ્દત પૂરી થતાં સુધી રજઅત–પુનઃમિલન ન કરો. મતલબ એ કે ત્રીજી વાત ન કરો કે રાખવાનો ઈરાદો ન હોય પરંતુ લાંબી ઈદ્દત દ્વારા સ્ત્રીને તકલીફ પહોંચાડવામાં હેતુથી રજઅત કરી લો) અને (જે કંઈ પણ કરો ભલાઈ અને સારી લાગણી રાખી કરો અને તેના ઉપર) પરસ્પર બે ભરોસાપાત્ર માણસોને ગવાહ કરી લો (આ મુસ્તહબ છે. –અલ હિદાયા વન્નિહાયા. –રજઅતમાં તો એટલા માટે કે ઈદ્દત પૂરી થયા પછી ક્યારેક સ્ત્રી વિરોધ ન કરવા લાગે અને એટલા માટે પણ કે પોતાનો જ નફ્સ શરારત કરવા લાગે કે જૂઠો દા'વો કરવા લાગે કે હું રજઅત કરી ચૂક્યો હતો) અને (હે ગવાહો ! જ્યારે ગવાહીની જરૂરત પડે તો) તમે ઠીક ઠીક અલ્લાહ માટે (કોઈપણ પ્રકારના પક્ષપાત વિના) ગવાહી આપો. આ વિષયથી તે માણસને નસીહત કરવામાં આવે છે જે અલ્લાહ ઉપર અને કયામતના દિવસ ઉપર ઈમાન ધરાવતો હોય (મતલબ એ કે ઈમાનદાર જ નસીહતથી લાભ ઉઠાવે છે, આમ તો નસીહત કે બોધ બધા માટે જાહેર હોય છે) અને (ઉપરોક્ત જે તકવાના હુકમો પછી તેની વિવિધ

ફઝીલતો વર્ણન કરવામાં આવી છે. પ્રથમ ફઝીલત એ કે) જે વ્યક્તિ અલ્લાહથી ડરે છે અલ્લાહ તઆલા તેના માટે (નુકસાનોથી) છુટકારાનો માર્ગ કાઢી આપે છે અને (લાભ અર્પણ કરે છે તેથી એક મોટો લાભ રોજી છે, બસ) તેને એવી જગ્યાએથી રોજી પહોંચાડે છે જ્યાં તેને અનુમાન પણ નથી હોતું અને (એક વિભાગ આ તકવાનો તવક્કુલ એટલે કે અલ્લાહ ઉપરનો ભરોસો છે તેની ખાસિયત એ છે કે) જે વ્યક્તિ અલ્લાહ ઉપર તવક્કુલ કરશે તો અલ્લાહ તઆલા તેના માટે પૂરતો છે (એટલે કે પોતાના પૂરતા હોવાનો પ્રભાવ ખાસ સુધારણા અને રોજી વગેરેમાં જાહેર કરે છે, નહિતર તેનું પૂરતા હોવું તો સમગ્ર વિશ્વ માટે જાહેર છે અને આ સુધારણા અને રોજી પણ જાહેર છે) અલ્લાહ તઆલા પોતાનું કામ (જે રીતે ઈચ્છે છે) પુરું કરીને રહે છે (અને એ જ પ્રમાણે સુધારણા અને રોજી આપવાનો સમય પણ તેના જ ઈરાદા ઉપર છે, કારણ કે) અલ્લાહ તઆલાએ દરેક વસ્તુને એક અંદાજા ઉપર (પોતાના જ્ઞાનમાં) નિશ્ચિત કરી રાખ્યું છે (અને એ જ પ્રમાણે તેને ઉપસ્થિત કરવું હિકમત પ્રમાણે હોય છે. આગળ ફરી હુકમો આવે છે, એટલે કે ઉપરોક્ત ઈદ્દતનું ટૂંકમાં વર્ણન હતું) અને (તેની વિગત આગળ છે તે એ કે) તમારી (ત્યકતા) પત્નીઓમાંથી જે સ્ત્રીઓ (મોટી ઉંમરના કારણે) હૈઝ આવવાથી નાઉમ્મીદ થઈ ચૂકી છે જો તેમને (તેમની ઈદ્દત નક્કી કરવામાં) શંકા હોય (જેમકે વાસ્તવમાં શંકા થઈ હતી અને પૂછ્યું હતું) તો તેમની ઈદ્દત ત્રણ મહિના છે અને એ જ પ્રમાણે જે સ્ત્રીઓને (હજુ સુધી ઓછી ઉંમરના કારણે) હૈઝ નથી આવ્યું (તેમની ઈદ્દત પણ ત્રણ મહિના છે) અને ગર્ભવતી સ્ત્રીઓની ઈદ્દત તેમના આ બાળક પેદા થઈ જવા સુધી છે (ભલે બાળક સંપૂર્ણ અથવા અધૂરું હોય એ શરતે કે કોઈ અંગ બની ગયું હોય ભલે એ આંગળી કેમ ન હોય!) અને (કારણ કે તકવો પોતે જ એક ઘણી મોટી શાન છે અને પ્રસ્તુત હુકમોમાં કે જે દુનિયાના વ્યવહારો સાથે સંબંધ ધરાવે છે તો સામાન્ય રીતે એવો વિચાર આવી શકે છે કે આ દુનિયવી વ્યવહારોને દીન સાથે શું સંબંધ ! અમે જેવી રીતે ઈચ્છીએ કરી લઈએ તેથી આગળ ફરી તકવાનો વિષય છે, એટલે કે) જે વ્યક્તિ અલ્લાહથી ડરશે અલ્લાહ તઆલા તેના દરેક કામમાં સરળતા કરી દેશે (આખિરતનું અથવા દુનિયાની જાહેર અથવા છાનું; આગળ ફરી હુકમોના પાલન માટે તાકીદ સ્વરૂપે ફરમાવ્યું કે) આ (જે કંઈ પ્રસ્તુત થયું) અલ્લાહનો હુકમ છે જે

તેણે તમારી પાસે મોકલ્યો છે અને જે વ્યક્તિ (આ વ્યવહારોમાં અને બીજા કાર્યોમાં પણ) અલ્લાહ તઆલાથી ડરશે અલ્લાહ તઆલા તેના ગુનાહ દૂર કરી દેશે (જે નુકસાનથી સૌથી મોટો છુટકારો છે) અને તેનો મોટો સવાબ આપશે (કે જે સૌથી મોટા લાભની પ્રાપ્તિ છે. આગળ ફરી ત્યકતા સ્ત્રીઓના હુકમો વર્ણન કર્યા છે, એટલે કે ઈદ્દત લાંબી કર્યા સિવાય અને તેના થોભવાના હક સિવાય બીજા પણ અમુક હકો છે તે એ કે) તમે તે (ત્યકતા) સ્ત્રીઓને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે રહેવાનું મકાન આપો જ્યાં તમે રહો છો (એટલે કે ઈદ્દતમાં થોભવું પણ તલાકવાળી સ્ત્રીનો વાજિબ હક છે અલબત્ત "તલાકે બાઈન"માં એક મકાનમાં એકાંતમાં સાથે રહેવું જાઈઝ નથી બલકે પરદો હોવો જરૂરી છે) અને તેમને ત્રાસ આપવા માટે (થોભવા–સુકના વિશે) તકલીફ ન પહોંચાડો (દાખલા તરીકે કોઈ એવી વાત કરવા લાગો જેનાથી તે પરેશાન થઈને નીકળી જાય) અને જો તે (તલાકવાળી) સ્ત્રીઓ ગર્ભવતી હોય તો બાળક પેદા થવા સુધી તેમને (ખાવાપીવાનો) ખર્ચ આપો. (તેનાથી વિપરીત જે ગર્ભવતી ન હોય તેમના ભરણ પોષણની હદ ત્રણ હૈઝ અથવા ત્રણ મહિના છે અને આ હુકમ તો ઈદ્દત વિશે હતો) પછી જો (ઈદ્દત પછી) તે (તલાકવાળી) સ્ત્રીઓ (જો પ્રથમથી જ બાળકવાળી હોય અથવા બાળક પેદા થવાથી તેની ઈદ્દત સમાપ્ત થઈ હોય તો) તમારા માટે (બાળકને વળતર લઈ) દૂધ પીવડાવી આપે તો તમે તેમને (નક્કી કરીને) વળતર આપો અને (વળતર વિશે) પરસ્પર યોગ્ય રીતે મશ્વરો કરી લો (એટલે કે ન તો સ્ત્રી એટલું વધારે માંગે કે પુરુષને બીજી "અન્ના"–દૂધ પીવાડનારી સ્ત્રી શોધવી પડે અને ન જ પુરુષ એટલું ઓછું આપવા ઈચ્છે કે સ્ત્રીનું કામ ન નીકળી શકે પરંતુ જ્યાં સુધી બની શકે બંને એ વાતનો ખ્યાલ રાખે કે માં જ દૂધ પીવડાવે, કારણ કે તેમાં બાળકનું વધારે હિત છે) અને જો તમે પરસ્પર ખેંચતાણ કરશો તો કોઈ બીજી સ્ત્રી દૂધ પીવાડશે (આ ખબરના હેતુથી કહેવામાં આવ્યું છે, એટલે કે કોઈ બીજી અન્નાને શોધી લેવામાં આવે અને માંને મજબૂર કરવામાં ન આવે અને ન જ પિતાને. આ પરિસ્થિતિ ખબર સ્વરૂપે એ રીતે છે કે પુરુષને ઓછું વળતર નક્કી કરવા ઉપર ચેતવણી છે કે અંતે કોઈ સ્ત્રી જ્યારે દૂધ પીવાડશે તો તે પણ કદાચ ઘણું ઓછું તો નહીં જ લે, પછી આ કસર માં માટે કેમ નક્કી કરવામાં આવે અને સ્ત્રીઓમાં વધારે વળતર માંગવા ઉપર

ચેતવણી છે કે જો તું દૂધ પીવાડીશ નહીં તો બીજી કોઈ મળી જશે, શું દુનિયામાં એકમાત્ર તું જ છે જે આ પ્રમાણે દૂધ પીવાડી શકે છે !? આગળ બાળકના ભરણ પોષણ વિશે ફરમાન છે કે) શક્તિવાળાઓએ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે (બાળક ઉપર) ખર્ચ કરવો જોઈએ અને જેની આવક ઓછી હોય તેણે અલ્લાહે તેને જેટલું આપ્યું છે તેમાંથી ખર્ચ કરવો જોઈએ (એટલે કે માલદાર માણસ પોતાની હેસિયત પ્રમાણે ખર્ચ ઉઠાવે અને ગરીબ માણસ પોતાની હેસિયત પ્રમાણે) કારણ કે અલ્લાહ તઆલા કોઈ વ્યક્તિને એનાથી વધારે તકલીફ નથી આપતો જેટલું તેને આપ્યું છે (અને ગરીબ માણસ ખર્ચ કરતો હોય તો એ બાબતથી ન ડરે કે ખર્ચ કરવાથી બિલકુલ કશું બાકી રહેશે નહીં, જેમકે અમુક લોકો આ ડરથી ગર્ભપાત વગેરે દ્વારા સંતાનોની હત્યા કરી નાંખે છે, બસ ફરમાન છે કે) અલ્લાહ તઆલા તંગી પછી જલદી જ છૂટછાટ પણ આપશે (બસ ભલે જરૂરત અને આવશ્યકતા પ્રમાણે છૂટછાટ મળે, જેમકે અલ્લાહ તઆલાનું ફરમાન છે وَلَا تَقْتُلُوْٓا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

નિકાહ અને તલાકનું શરઈ સ્વરૂપ અને તેની હિકમતપૂર્ણ વ્યવસ્થા :

મઆરિફુલ કુર્આનની પ્રથમ જિલ્દમાં સૂરએ બકરહની તફસીરમાં આ બાબતો આ વિષય હેઠળ જ સંપૂર્ણ ખુલાસાવાર આવી ચૂકી છે, તેને જોઈ લેવામાં આવે જેનો ખુલાસો એ છે કે નિકાહ અને તલાકની બાબત દરેક ધર્મ અને કોમમાં સામાન્ય વ્યવહારો એટલે કે વેપાર, ઉદ્યોગ, ધંધા કે ઈજારા જેવી નથી કે પરસ્પર રાજી ખુશીથી જેવી રીતે ઈચ્છે કરી લે બલકે દરેક ધર્મ અને કોમના લોકો હંમેશા એ બાબત ઉપર સહમત છે કે આ વ્યવહારને એક ખાસ ધાર્મિક પવિત્રતા પ્રાપ્ત છે, તે જ માર્ગદર્શન અને નિયમ હેઠળ આ કામ કરવું જોઈએ. અહલે કિતાબ યહૂદી અને ઈસાઈઓ તો જો કે એક આકાશી ધર્મ અને આકાશી કિતાબ સાથે સંબંધ ધરાવે છે, તેમાં સેંકડો ફેરબદલ છતાં એટલી બાબતો હજુ પણ સમાન છે કે આ બાબતે અમુક ધાર્મિક હદો અને મર્યાદાઓ તથા પાબંદીઓ છે. કાફિરો અને મુશ્રિકો જે કોઈ આસમાની કિતાબ અને ધર્મ નથી રાખતા પરંતુ કોઈને કોઈ સ્વરૂપે અલ્લાહ તઆલાના અસ્તિત્વને સ્વીકારે છે, જેમકે હિંદુ, આર્યો, શીખ,

પારસી અગ્નિપૂજકો, તારાઓની પૂજા કરનાર લોકો વગેરે; તેઓ પણ નિકાહ અને તલાક વિશે સામાન્ય વ્યવહારો જેવું જેમકે ખરીદ વેચાણ કે ઈજારાદારી જેમ નથી સમજતા તેમના ત્યાં પણ અમુક ધાર્મિક રિવાજો છે તેની પાબંદી આ બાબતે જરૂરી સમજવામાં આવે છે અને તેમના નિયમો અને રિવાજો ઉપર બધા જ ધર્મો અને ફિરકાઓના પોતાના આગવા કાયદાઓ ચાલે છે.

માત્ર નાસ્તિકો અને અલ્લાહના અસ્તિત્વનો ઈન્કાર કરનાર લોકોનો એક ફિરકો છે જે અલ્લાહ અને ધર્મથી જ ઈન્કારી અને અળગા છે, તે આ વસ્તુઓને પણ ઈજારાદારીની જેમ પરસ્પર રાજીખુશીથી નક્કી થનાર એક વ્યવહાર ઠરાવે છે જેનો મકસદ પોતાની જાતીયતાને સંતોષવા સિવાય કંઈ જ નથી. અફસોસ છે કે આજકાલ દુનિયામાં આ જ દષ્ટિકોણ વધતો જાય છે જેણે માણસોને પણ જંગલના જાનવરોની હરોળમાં ઊભા કરી દીધા છે. ઈન્નાલિલ્લાહ...

શરીઅતે ઈસ્લામ એક સંપૂર્ણ અને પવિત્ર જીવન વ્યવસ્થાનું નામ છે, તેમાં નિકાહને માત્ર એક વ્યવહાર અને કરાર સુધી સીમિત નથી રાખ્યો બલકે તેને એક ઈબાદતનું સ્વરૂપ બખ્શવામાં આવ્યું છે જેમાં સૃષ્ટિના સર્જનહાર તરફથી માણસની પ્રકૃતિમાં મૂકેલ જાતીય આવેગોને શાંત કરવાનો ઉત્તમ અને પવિત્ર માર્ગ પણ છે અને પુરુષ તથા સ્ત્રીના લગ્નજીવન અને ગૃહસ્થીના સંબંધોથી જે બીજા મસ્અલાઓ વંશ અને પેઢી આગળ ચલાવવા વિશે તથા અવલાદની કેળવણી વિશે છે તેની પણ મધ્યમમાર્ગીય અને હિકમતપૂર્ણ વ્યવસ્થા મોજૂદ છે.

કારણ કે લગ્નજીવનની વ્યવસ્થાની દુરુસ્તી અને તે સાચી તથા દોષરહિત હોવા ઉપર જ માનવવંશની સુધારણા અને દુરુસ્તી અવલંબિત છે, તેથી કુર્આને કરીમમાં આ બાબતના મસ્અલાઓને બીજા બધા જ વ્યવહારોથી વધારે મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. કુર્આને કરીમને ધ્યાનથી પઢનાર આ આશ્ચર્યજનક બાબતની ગવાહી આપશે કે દુનિયાના સામાન્ય આર્થિક મસ્અલાઓમાં સૌથી વધારે મહત્ત્વ ભાગીદારીના વેપાર તથા ઈજારાદારી વગેરેના મસ્અલાઓનું છે પરંતુ કુર્આને હકીમે તેના માત્ર સિદ્ધાંતો અને નિયમો બતાવ્યા છે અને તેની ગૌણ બાબતો કુર્આનમાં જવલ્લે જ જોવા મળે છે, તેનાથી વિપરીત નિકાહ અને તલાક કે તેમાં માત્ર નિયમો કે સિદ્ધાંતો બતાવી બસ કરવામાં આવ્યું નથી બલકે તેની મોટા

ભાગની ગૌણ બાબતો અને વિભાગોના હુકમો પણ સીધે સીધા અલ્લાહ તઆલાએ કુર્આને કરીમમાં નાઝિલ કર્યા છે.

આ મસ્અલાઓ કુર્આનની ઘણી સૂરતોમાં છૂટા છવાયા અને સૂરએ નિસાઅ્માં વધારે વિગતપૂર્વક આવ્યા છે. આ સૂરત સૂરએ તલાકના નામથી પ્રસ્તુત છે જેમાં વિશિષ્ટરૂપે તલાક અને ઈદ્દત વગેરેના હુકમોનું વર્ણન છે તેથી હદીષની અમુક રિવાયતોમાં તેને "સૂરએ નિસાઅ્ શુગરા" એટલે કે નાની સૂરએ નિસાઅ્ પણ કહેવામાં આવી છે. *(કુર્તુબી, બુખારીના હવાલાથી)*

ઈસ્લામી સિદ્ધાંતો અને નિયમોનું વલણ એ છે કે જે પુરુષ અને સ્ત્રીમાં ઈસ્લામી કાયદા પ્રમાણે લગ્નજીવન સ્થાપિત થાય તે ટકાઉ અને આખી જિંદગીનો સંબંધ બની રહે જેનાથી તે બંનેની દુનિયા અને દીન પણ સુધરે અને તેમનાથી પેદા થનાર અવલાદના અમલો અને અખ્લાક પણ સારા હોય, તેથી નિકાહના મામલામાં શરૂથી અંત સુધી દરેક કદમ ઉપર ઈસ્લામનું માર્ગદર્શન એ છે કે આ સંબંધને કડવાશ અને કંકાશથી પાક સાફ રાખવામાં આવે અને જો ક્યારેક એવું થઈ જાય તો તેને નિર્મૂળ અને દૂર કરવાની સંપૂર્ણ કોશીશ કરવામાં આવે, પછી જો આ બધા જ પ્રયત્નો છતાં અમુક સમયે બંને પક્ષની જિંદગીનું ભલું એમાં જ હોય કે આ સંબંધને સમાપ્ત કરી દેવામાં આવે તો તેની પણ છૂટ છે. જે ધર્મોમાં તલાકનો નિયમ જ નથી તેમનામાં આવા સમયે ઘણી સખત મુશ્કેલીઓનો સામનો થતો હોય છે અને અમુક સમયે અત્યંત ખરાબ પરિણામો સામે આવે છે, તેથી ઈસ્લામે નિકાહના કાયદાઓની જેમ તલાકના પણ નિયમો અને કાયદાઓ નક્કી કર્યા, સાથે સાથે એ માર્ગદર્શન પણ આપ્યું કે તલાક અલ્લાહ તઆલા સમીપ અત્યંત અણગામાવાળું અને મકરૂહ કામ છે, જ્યાં સુધી શક્ય હોય તેનાથી બચવું જોઈએ. હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર (રદિ.)થી રિવાયત નકલ થયેલ છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે હલાલ વસ્તુઓમાં સૌથી વધારે નાપસંદ વસ્તુ અલ્લાહ સમીપ તલાક છે અને હઝરત અલી કર્રમલ્લાહુ વજ્હહુ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે નબીએ કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે تَزَوَّجُوْا وَلَا تُطَلِّقُوْا فَاِنَّ الطَّلَاقَ يَهْتَزُّ مِنْهُ عَرْشُ الرَّحْمٰنِ એટલે કે નિકાહ કરો અને તલાક ન આપો કારણ કે તલાકથી અર્શે રહમાન હલી જાય છે અને હઝરત અબૂ મૂસા (રદિ.)ની રિવાયત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે સ્ત્રીઓને તલાક ન આપો કોઈ

વ્યભિચારણી વિના, કારણ કે અલ્લાહ તઆલા તે પુરુષોને પસંદ નથી કરતો જે માત્ર સ્વાદ ચાખનારા છે અને તે ઓરતોને પસંદ નથી કરતો જે માત્ર સ્વાદ ચાખનારી છે. (કુર્તુબી ષુઅ્‌લબીની રિવાયતથી) અને દાર કતનીએ હઝરત મઆઝ બિન જબલ (રદિ.)થી રિવાયત કરી છે કે નબીએ કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે અલ્લાહ તઆલાએ જમીનમાં જે કંઈ પણ પેદા ફરમાવ્યું છે તે સૌમાં અલ્લાહ સમીપ સૌથી પ્રિય બાબત ગુલામોને આઝાદ કરવું છે અને જેટલી વસ્તુઓ જમીન ઉપર પેદા કરી છે તે સૌમાં સૌથી નાપસંદ અને મકરૂહ બાબત તલાક છે. *(કુર્તુબી)*

મતલબ કે ઈસ્લામે જો કે તલાકને પ્રોત્સાહન નથી આપ્યું બલકે બની શકે ત્યાં સુધી તેનાથી અટકાવ્યા છે પરંતુ અમુક જરૂરતના સમયે તેની પરવાનગી આપી છે તો તેના માટે અમુક નિયમો અને કાયદાઓ બનાવીને તેની પરવાનગી આપી જેનો ખુલાસો એ છે કે આ લગ્નજીવનને સમાપ્ત કરવું જરૂરી થઈ જાય તો તે પણ સારી રીતે અને ભલી વર્તણૂક અને વ્યવહાર દ્વારા સમાપ્ત કરવામાં આવે, માત્ર ગુસ્સો અને ક્રોધ શાંત કરવા માટે અને બદલાની ભાવનાથી રમત રમવાનું સ્વરૂપ બનાવવામાં ન આવે. આ સ્વરૂપમાં તલાકના હુકમોને એ રીતે શરૂ કરવામાં આવ્યા કે પ્રથમ રસૂલે કરીમ ﷺને يَـــاَيُّهَـــالـنَّبِـيُّ (યા અય્યુહન્નબીય્યુ) દ્વારા સંબોધન કરવામાં આવ્યું જે ઈમામ કુર્તુબીના કહેવા પ્રમાણે એવા સ્થળોએ ઉપયોગ થાય છે જ્યાં હુકમ બધી જ ઉમ્મત માટે સામાન્ય હોય અને જે સ્થળે કોઈ હુકમ રસૂલે કરીમ ﷺની જાત સાથે સંબંધ ધરાવે છે તો ત્યાં يَااَيُّهَاالرَّسُوْلُ(યા અય્યુહર્રસૂલુ)થી સંબોધન કરવામાં આવે છે.

આ વાક્ય يَـااَيُّهَـاالـنَّبِيُّ (યા અય્યુહન્નબીય્યુ)નો તકાદો એ હતો કે આગળ પણ એકવચનના સર્વનામથી હુકમો વર્ણન થવા જોઈએ પરંતુ અહીંયાં એટલા માટે તેનાથી વિપરીત બહુવચનના સર્વનામથી સંબોધન કર્યું, اِذَاطَـلَّـقْتُمُ النِّسَآءَ કે જો પરોક્ષ રીતે માત્ર નબીએ કરીમ ﷺને જ સંબોધન કરવાનો હેતુ છે તો બહુવચનના સર્વનામથી સંબોધન કરવામાં રસૂલે કરીમ ﷺનો આદર અને સન્માન પણ છે સાથે જ એ બાજુ ઈશારો પણ છે કે આ હુકમ તમારા માટે ખાસ નથી બલકે બધી જ ઉમ્મત તેમાં સામેલ છે.

અમુક લોકોએ આ સ્થળે સુષુપ્ત વાક્ય હોવાનું ઠરાવીને આયતની તફસીર આ પ્રમાણે કરી છે, يَـا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِلْمُؤْمِنِيْنَ اَذَاطَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ એટલે કે હે નબી !

તમે મુસલમાનોને બતાવી આપો કે જ્યારે તેઓ તલાક આપે તો આગળ વર્ણન કરેલ નિયમોની પાબંદી કરે. ઉપરોક્ત તફસીરના ખુલાસામાં તેને જ અપનાવવામાં આવ્યું છે. હવે આગળ તલાકના અમુક હુકમો વર્ણન કરવામાં આવે છે.

પ્રથમ હુકમ :

فَطَلِّقُوْهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ "ઈદ્દત"નો શાબ્દિક અર્થ ગણતરી કરવાનો થાય છે, શરઈ પરિભાષામાં તે એ મુદતને કહેવામાં આવે છે જેમાં સ્ત્રી એક પતિના નિકાહમાંથી નીકળ્યા પછી બીજા નિકાહ માટે પ્રતિબંધિત હોય છે. આ રાહ જોવાના સમયને ઈદ્દત કહેવામાં આવે છે અને કોઈ સ્ત્રી માટે પતિના નિકાહમાંથી નીકળી જવાના બે સ્વરૂપો હોય છે, એક એ કે પતિનો ઈન્તેકાલ થઈ જાય તેની ઈદ્દતને "ઈદ્દતે વફાત" કહેવામાં આવે છે જે ગર્ભવતી ન હોય તેવી સ્ત્રી માટે ચાર મહિના દશ દિવસ નક્કી છે, નિકાહમાંથી નીકળી જવાનું બીજું સ્વરૂપ તલાક છે તેને "ઈદ્દતે તલાક" કહે છે એટલે કે તલાકની ઈદ્દત; ગર્ભવતી ન હોય તેવી મહિલા માટે ઈમામે આઝમ અબૂ હનીફહ (રહ.) અને અમુક બીજા ઈમામો નજીક ત્રણ હૈઝ (માસિક) પૂરા છે અને ઈમામ શાફઈ તથા અમુક બીજા ઈમામો નજીક ત્રણ પાકી ઈદ્દતે તલાક છે. મતલબ કે તેના માટે અમુક દિવસો અથવા મહિના નિશ્ચિત નથી જેટલા મહિનામાં ત્રણ હૈઝ અથવા ત્રણ પાકી પૂરી થઈ જાય તે જ ઈદ્દતે તલાક થશે અને જે સ્ત્રીઓને હજુ ઓછી ઉંમરના કારણે હૈઝ નથી આવ્યું અથવા વધારે ઉંમર થઈ જવાના કારણે હૈઝ બંધ થઈ ચૂક્યું છે તેમનો હુકમ આગળ અલગથી આવી રહ્યો છે અને એ જ રીતે ગર્ભવતી સ્ત્રીઓનો હુકમ પણ આગળ આવી રહ્યો છે, તેમાં ઈદ્દતે વફાત અને ઈદ્દતે તલાક બંને સરખા છે. فَطَلِّقُوْهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ અને સહીહ મુસ્લિમની હદીષમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ તેને فَطَلِّقُوْهُنَّ لِقَبْلِ عِدَّتِهِنَّ તિલાવત કર્યું અને હઝરત ઉમર (રદિ.) અને ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)ની કિરાઅતમાં પણ એક રિવાયતમાં لِقَبْلِ عِدَّتِهِنَّ અને બીજી એક રિવાયતમાં فِيْ قَبْلِ عِدَّتِهِنَّ નકલ થયેલ છે. *(રૂહુલ મઆની)*

સહીહૈન, બુખારી અને મુસ્લિમમાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર (રદિ.)થી રિવાયત છે કે તેમણે પોતાની પત્નીને હૈઝની હાલતમાં તલાક આપી

દીધી, હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)એ તેનું વર્ણન આપ ﷺને કર્યું તો આપ ﷺ ઘણા નારાજ થયા અને કહ્યું,

لِيُرَاجِعْهَا ثُمَّ يُمْسِكُهَا حَتّٰى تَطْهُرَ ثُمَّ تَحِيْضَ فَتَطْهُرَ فَاِنْ بَدَالَهٗ فَلْيُطَلِّقْهَا طَاهِرًا قَبْلَ اَنْ يَّمَسَّهَا فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِىْ اَمَرَهَا اللّٰهُ تَعَالٰى اَنْ يُّطَلَّقَ بِهَا النِّسَاءُ

"તેમણે હૈઝમાં આપેલી તલાકથી રુજૂઅ્ (પુનઃમિલન) કરી લેવું જોઈએ, પછી પોતાની નિકાહમાં રાખે એટલે સુધી કે હૈઝથી પાકી થઈ જાય અને પછી ત્યારબાદ હૈઝ આવે, તે હૈઝથી પાકી થઈ જાય તે વખતે જો તલાક આપવી જ છે તો આ પાકીની હાલતમાં એકાંત અથવા હમબિસ્તરી કર્યા વિના તલાક આપી દે. આ જ તે ઈદ્દત છે જેનો અલ્લાહ તઆલાએ (પ્રસ્તુત) આયતમાં હુકમ આપ્યો છે." (બુખારી, મુસ્લિમ, મઝહરીમાંથી)

આ હદીષથી અમુક વાતો સાબિત થઈ, પ્રથમ એ કે હૈઝની હાલતમાં તલાક આપવી હરામ છે, બીજું એ કે જો કોઈએ એવું કરી લીધું તો તે તલાકથી રુજૂઅ્ કરી લેવું વાજિબ છે (એ શરતે કે તલાક રુજૂઅ્ કરવાપાત્ર રહી હોય જેમકે ઉમર રદિ.ની ઘટનામાં હતું), ત્રીજું એ કે જ્યારે પાકીની હાલતમાં તલાક આપવાની છે તેમાં સ્ત્રી સાથે સહવાસ અને એકાંત ન માણે, ચોથું એ કે કુર્આનની આયત فَطَلِّقُوْهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ ની આ જ તફસીર છે.

પ્રસ્તુત આયતની બંને કિરાઅતોથી પછી એક હદીષની રિવાયતથી પ્રસ્તુત આયતનો આ અર્થ નક્કી થઈ ગયો કે જ્યારે કોઈ સ્ત્રીને તલાક આપવાની હોય તો ઈદ્દત શરૂ થતા પહેલાં તલાક આપવામાં આવે. ઈમામે આ'ઝમ અબૂ હનીફહ (રહ.) નજીક ઈદ્દત હૈઝથી શરૂ થાય છે તેથી આયતનો ભાવાર્થ આ ઠરાવ્યો કે જે પાકીમાં તલાક આપવાનો ઈરાદો હોય તેમાં સ્ત્રી સાથે સહવાસ ન કરે અને અંતિમ પાકીમાં હૈઝ શરૂ થતા પહેલાં તલાક આપી દે તથા ઈમામ શાફઈ (રહ.) વગેરે નજીક પાકીની ઈદ્દતથી જ શરૂ થાય તેથી لِقَبْلِ عِدَّتِهِنَّ નો ભાવાર્થ આ ઠરાવ્યો કે બિલકુલ પાકીની શરૂઆતમાં તલાક આપવામાં આવે અને આ બહષ કે ઈદ્દત ત્રણ હૈઝ અથવા ત્રણ પાકી છે તેનું વર્ણન સૂરએ બકરહની ثَلٰثَةَ قُرُوْءٍ આયતની તફસીરમાં આવી ચૂક્યું છે.

મતલબ કે તલાક વિશે આ આયતથી પ્રથમ હુકમ ઉમ્મતના ઈજ્માઅ્ (સહમતી)થી એ સાબિત થયો કે હૈઝની હાલતમાં તલાક આપવી પણ હરામ છે અને એવી પાકીમાં જેમાં સ્ત્રીની સાથે સહવાસ કે સંભોગ કરી લીધો હોય તેમાં પણ તલાક આપવી હરામ છે અને બંનેમાં હરામ હોવાનું કારણ એ છે કે તે બંને સ્વરૂપોમાં સ્ત્રીની ઈદ્દત લાંબી થઈ જશે જે તેના માટે ત્રાસદાયક છે, કારણ કે જે હૈઝમાં તલાક આપી તે હૈઝ તો ઈદ્દતમાં ગણવામાં આવશે નહીં બલકે હૈઝના દિવસો પૂરા થયા હોય અને ઈમામ અબૂ હનીફહ (રહ.)ના મત પ્રમાણે ત્યાર પછીની પાકી પણ ખાલી પસાર થાય, પછી જ્યારે બીજું હૈઝ આવે તો તે સમયે ઈદ્દત શરૂ થશે જેમાં તેનો લાંબો સમય પસાર થાય છે અને ઈમામ શાફઈ (રહ.)ના મતે પણ ઓછામાં ઓછા હૈઝના બાકીના દિવસો જે ઈદ્દતથી પહેલાં પસાર થશે તે વધારે થઈ જશે. તલાકનો આ પ્રથમ હુકમ જ આ મહત્ત્વના માર્ગદર્શન ઉપર આધારિત છે કે તલાક કોઈ ક્રોધ ઉતારવાની કે બદલો લેવાની વસ્તુ નથી બલકે મજબૂરીની હાલતમાં બંને પક્ષોની રાહતની વ્યવસ્થા છે તેથી તલાક આપતી વખતે જ એ બાબતનો ખ્યાલ રાખવો જરૂરી છે કે સ્ત્રીને લાંબી ઈદ્દતની વિના કારણે તકલીફ ન પહોંચાડે.

આ હુકમ માત્ર તે સ્ત્રીઓ માટે છે જેમના ઉપર ઈદ્દત પસાર કરવી હૈઝ અથવા પાકી સાથે જરૂરી છે અને જે સ્ત્રીઓ ઉપર ઈદ્દત વાજિબ જ નથી દાખલા તરીકે તે સ્ત્રી જેની સાથે હજુ સુધી એકાંત થયું જ નથી તેના ઉપર મૂળેથી ઈદ્દત જરૂરી નથી, તેને હૈઝની હાલતમાં પણ તલાક આપવામાં આવે તો તે જાઈઝ છે. તે જ રીતે તે સ્ત્રી જેને ઓછી ઉંમરના કારણે અથવા વધારે ઉંમરના કારણે હૈઝ નથી આવતું તેથી તેની ઈદ્દતમાં હૈઝ અથવા પાકીનો કોઈ આધાર જ નથી બલકે તેની ઈદ્દત મહિનાઓના હિસાબથી ત્રણ માસ છે. તેમને કોઈપણ હાલતમાં તલાક આપવામાં આવે અથવા સહવાસ માર્યા પછી તલાક આપવામાં આવે તો પણ જાઈઝ છે જેમકે આગળની આયતોમાં આવી રહ્યું છે.

(મઝહરીમાંથી અમુક ખુલાસાઓ સાથે)

બીજો હુકમ :

وَاَحۡصُوا الۡعِدَّةَ માં اِحۡصَاءٌ (ઈહ્સા)નો અર્થ ગણતરી કરવાનો થાય છે, આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે ઈદ્દતના દિવસોને કાળજીપૂર્વક યાદ રાખવા જોઈએ,

એવું ન થાય કે ભૂલમાં પડીને ઈદ્દત પૂરી થતા પહેલાં જ તેને સમાપ્ત થયેલી સમજે અને ઈદ્દતના આ દિવસોને સુરક્ષિત રાખવાની જવાબદારી પુરુષ અને સ્ત્રી બંને ઉપર લાગુ પડે છે પરંતુ અહીંયાં પુરુષવાચક સર્વનામનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો, કારણ કે સામાન્ય રીતે જે હુકમો પુરુષ અને સ્ત્રીઓમાં સમાન છે તેમાં જાહેર સંબોધન પુરુષવાચક સર્વનામથી જ આવે છે અને સ્ત્રીઓ સ્વાભાવિકપણે તેમાં સામેલ સમજવામાં આવે છે અને આ ખાસ મસ્અલામાં એ હિકમત પણ હોઈ શકે છે જે તફસીરના ખુલાસામાં લખવામાં આવી છે કે સ્ત્રીઓમાં ભૂલકણાપણાની સંભાવના વધારે હોય છે તેથી સીધે સીધી જવાબદારી પુરુષો ઉપર નાંખવામાં આવી.

ત્રીજો હુકમ :

لَا تُخْرِجُوْهُنَّ مِنْ بُيُوْتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ તેમને તેમના ઘરોએથી ન કાઢો. તેમાં શબ્દ بيوتهنّ (બુયૂતિહિન્ન) "મકાનો"ને તે સ્ત્રીઓના બુયૂત કહીને એ તરફ ઈશારો કરવામાં આવ્યો કે જ્યાં સુધી તેમને "હક્કે સુકના" (ઈદ્દત પસાર કરવાનો સમય) પુરુષના જિમ્મે છે તે ઘરમાં તેનો હક છે. આ ઈદ્દત પસાર કરવાનો સમય તેના ઘરમાં પસાર કરશે તો તે પતિનું કોઈ અહેસાન નથી બલકે વાજિબની અદાયગી છે, કારણ કે પત્નીના હકોમાંથી એક હક "હક્કે સુકના" પણ છે. આ આયતે બતાવ્યું કે આ હક માત્ર તલાક આપવાથી સમાપ્ત નથી થઈ જતો બલકે ઈદ્દતના દિવસો સુધી સ્ત્રીને તે સ્થળે રહેવાનો હક છે અને ઈદ્દતના દિવસો પૂરા થતા પહેલાં તેમને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવું જુલમ અને હરામ છે. એ જ પ્રમાણે પોતે તેમના માટે પોતાની મરજીથી તેમના ઘરોએથી નીકળી જવું પણ હરામ છે ભલે પતિ પણ તેની પરવાનગી આપી દે, કારણ કે ઈદ્દતના દિવસો તે જ મકાનમાં પસાર કરવા માત્ર પતિ ઉપર જ હક નથી બલકે અલ્લાહ તઆલાનો હક પણ છે જે અલ્લાહ તરફથી ત્યકતા સ્ત્રી ઉપર જરૂરી છે. (હનફી મસ્લક પ્રમાણે)

ચોથો હુકમ :

اِلَّآ اَنْ يَّاْتِيْنَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ એટલે કે ત્યકતા સ્ત્રીઓને તેમના ઘરોએથી કાઢવી હરામ છે પરંતુ તેમાંથી આ સ્વરૂપ બાકાત છે કે સ્ત્રી કોઈ ખુલ્લી નિર્લજ્જતામાં સંડોવાઈ જાય. આ ખુલ્લી બેહયાઈથી ભાવાર્થ શું છે તેમાં

તફસીરના ઈમામોના ત્રણ નિવેદનો નકલ થયેલા છે.

(૧) આ બેહયાઈથી ભાવાર્થ પોતે જ ઘરમાંથી નીકળી જવું છે તો આવા સ્વરૂપમાં આ બાકાત રાખવું ફક્ત નામનું રહેશે જેનાથી ઘરમાંથી નીકળી જવાની પરવાનગી આપવાનો મકસદ નથી બલકે તેની મનાઈને વધારે મજબૂતી પ્રદાન કરવાનો હેતુ છે. તેનું ઉદાહરણ એવું છે જેમકે એવું કહેવામાં આવે કે ફલાણું કામ કોઈએ કરવું જોઈએ નહીં એ સિવાય કે તે માનવમાંથી જાનવર બની જાય અથવા એ કે પોતાની માંને ગાળ ન આપો એ સિવાય કે તમે માંના બિલકુલ જ નાફરમાન થઈ જાઓ તો એ દેખીતું છે કે આ પ્રથમ ઉદાહરણમાં બાકાતનું આ સ્વરૂપ તે પ્રવૃત્તિને જાઈઝ બતાવવા માટે નથી અને બીજા ઉદાહરણમાં માંની નાફરમાની જાઈઝ હોવાનું સાબિત કરવા માટે નથી બલકે તેની વધારે કઠોરતાથી મનાઈ અને વિરોધ વર્ણન કરવો છે; તો આયતના વિષયનો ખુલાસો એ થયો કે તલાક પામેલી સ્ત્રી પોતાના પતિઓના ઘરોએથી ન નીકળે પરંતુ એ કે તે નિર્લજ્જતા ઉપર ઊતરી જાય અને ત્યાંથી નાસી છૂટે તો તેનો અર્થ નાસી છૂટવાનું જાઈઝ હોવાનો નથી બલકે ઔર વધારે નીંદનીય કૃત્ય કર્યાની અને મનાઈ હોવાની સાબિતી છે. فَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ ની આ તફસીર હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર (રદિ.), સુદ્દી, ઈબ્નુસ્સયૂબ, નખઈ વગેરે દ્વારા નકલ થયેલ છે અને ઈમામ અબૂ હનીફહ (રહ.)એ તેને જ અપનાવ્યું છે. *(રૂહુલ મઆની)*

(૨) બીજું નિવેદન એ છે કે فَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ નો ભાવાર્થ વ્યભિચાર અને દુષ્કૃત્ય આચરવું છે, આવા સ્વરૂપમાં આ બાકાત હોવું પોતાના અર્થ આધારિત છે કે જો તલાક પામેલી સ્ત્રીએ વ્યભિચાર કર્યો અને તેના ઉપર ગુનોહ સાબિત થઈ ગયો તો તેની શરઈ સજા લાગુ પાડવા માટે તેને ઈદ્દત પસાર કરવાના ઘરમાંથી કાઢવામાં આવશે. આ તફસીર હઝરત કતાદહ, હસન બસરી, શુઅ્બી, ઝૈદ બિન અસ્લમ, ઝહ્હાક અને ઈકરીમા વગેરે દ્વારા નકલ થયેલ છે. ઈમામ અબૂ યૂસુફ (રહ.)એ આ જ નિવેદનને અપનાવ્યું છે.

(૩) ત્રીજું નિવેદન એ છે કે فَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ થી ભાવાર્થ જીભ ચલાવવી અને લડાઈ ઝઘડો તથા કંકાશ કરવો છે તો આયતનો અર્થ એ થશે કે તલાક પામેલી સ્ત્રીઓને તેમના ઘરોએથી કાઢવી જાઈઝ નથી એ સ્વરૂપ સિવાય કે સ્ત્રી

ગાળાગાળી કરે, લડાઈ ઝઘડો કરે અને કંકાશ કરનારી હોય, તે પોતાના પતિ અને તેના સગાં સંબંધીઓ સાથે ગાળાગાળી કરતી રહેતી હોય તો એવા સ્વરૂપમાં તેને ઈદતના મકાનમાંથી કાઢી શકાય છે. فَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ ની આ તફસીર હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી તલાક પામેલી આવી સ્ત્રી વિશે રિવાયત નકલ થઈ છે અને પ્રસ્તુત આયતમાં હઝરત ઉબય બિન કઅ્બ અને અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ (રદિ.)ની કિરાઅત આ પ્રમાણે છે, اِلَّا اَنْ يَّفْحُشَ આ શબ્દનો જાહેર અર્થ ગાળાગાળી કરવી અને કંકાશ કરવો થાય છે. આ કિરાઅતથી પણ અંતિમ તફસીરનું સમર્થન થાય છે. (રૂહુલ મઆની) આવા સ્વરૂપમાં પણ આ બાકાત હોવું પોતાની વાસ્તવિકતા ઉપર જ બાકી રહેશે કે બદ્ઝુબાન અને કઝિયો કંકાશ કરવાના સ્વરૂપમાં ત્યકતા સ્ત્રીને ઈદ્દતના મકાનમાંથી કાઢી શકાય છે.

અહીંયાં સુધી તલાક વિશે ચાર હુકમોનું વર્ણન આવ્યું છે અને આગળ વધારે હુકમો વર્ણન થશે પરંતુ તેમની વચ્ચે પ્રસ્તુત હુકમોની પાબંદીની તાકીદ અને તેમના વિરોધથી બચવા માટે અમુક બોધપાઠ અને શિખામણના વાક્યો વર્ણન થયા છે. કુર્આને કરીમની એ ખાસ વર્ણનશૈલી છે કે દરેક હુકમ પછી અલ્લાહ તઆલાનો ડર અને આખિરતની ફિકર યાદ અપાવીને તેના વિરુદ્ધ આચરણ કરવાથી અટકાવવામાં આવ્યા છે કે પતિ પત્નીનું સગપણ અને પરસ્પર હકોની સંપૂર્ણ અદાયગીની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા માત્ર કોઈ નિયમ દ્વારા નથી થઈ શકતી એ જ કારણથી તેના માટે અલ્લાહ તઆલા અને આખિરતનો ડર જ તેમને અટકાવનારી વસ્તુ છે.

وَتِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ وَمَنْ يَّتَعَدَّ حُدُوْدَاللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهٗ لَا تَدْرِىْ لَعَلَ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا માં શબ્દ حُدُوْدُاللّٰه (હુદૂદુલ્લાહ)થી ભાવાર્થ શરીઅતના નક્કી કરેલા કાયદા કાનૂન છે, وَمَنْ يَّتَعَدَّ એટલે કે જે વ્યક્તિ અલ્લાહ તઆલાની નક્કી કરેલી હદોને ઓળંગે એટલે કે હુકમોની મર્યાદાઓનો ભંગ કરે તો فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهٗ તેણે પોતાની જાત ઉપર જુલમ કર્યો, એટલે કે અલ્લાહ તઆલાનું અથવા શરીઅતે ઈસ્લામનું તેણે કંઈ જ બગાડ્યું નહીં બલકે તેણે પોતાનું જ નુકસાન કર્યું છે અને આ નુકસાન દીની અને દુનિયવી બંને પ્રકારનું છે. દીની નુકસાન તો તેમાં શરીઅત વિરુદ્ધ કરવાનો ગુનોહ અને તેના માટે આખિરતમાં

વબાલ છે અને દુનિયાનું નુકસાન તો એ છે કે જે વ્યક્તિ શરીઅતના માર્ગદર્શન વિરુદ્ધ તલાક આપી બેસે છે તે મોટે ભાગે ત્રણ તલાકો સુધી પહોંચી જાય છે ત્યાર પછી પરસ્પર રુજૂઅ્ અથવા નવેસરથી નિકાહની કોઈ શક્યતા નથી રહેતી અને વ્યક્તિ મોટે ભાગે તલાક આપ્યા પછી પસ્તાતો હોય છે અને મુસીબત વેઠે છે ખાસ કરીને જ્યારે કે તે સંતાનોવાળો હોય, એટલા માટે આ મુસીબત તેને દુનિયામાં પોતાની જાત ઉપર પડી અને ઘણા લોકો જે પત્નીને તકલીફ અને નુકસાન પહોંચાડવાની નિય્યતથી અત્યાચારપૂર્વક તલાક આપે છે ભલે તેનાથી સ્ત્રીને કોઈ તકલીફ પહોંચી જાય પરંતુ તેના માટે જુલમ ઉપર જુલમ અને બમણો વબાલ થઈ જશે એક અલ્લાહની નિશ્ચિત કરેલી હદો ઓળંગવાનો અને બીજો સ્ત્રી ઉપર અત્યાચાર કરવાનો જેની હકીકત આ પ્રમાણે છે,

پنداشت ستمگر جفا بر ما کرد   برگردنِ وے بماند و بر ما بگذشت

અત્યાચારી એવું સમજે છે કે મેં અત્યાચાર કર્યો જ્યારે કે તે અમારા ઉપરથી પસાર થઈ ગયો પરંતુ તેના માથે બાકી રહ્યો.

لَا تَدْرِیْ لَعَلَّ اللّٰهَ یُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِکَ اَمْرًا એટલે કે તમે નથી જાણતા કદાચ અલ્લાહ તઆલા આ ક્રોધ પછી બીજી હાલત ઉપસ્થિત કરી દે કે પત્ની દ્વારા જે રાહતો મળતી હતી અને અવલાદનું પાલન પોષણ અને ઘરની વ્યવસ્થાની સહૂલતો હતી તેનો વિચાર કરીને તમે પછી પોતાની તલાક ઉપર પસ્તાવો કરો અને બીજીવાર તેને નિકાહમાં રાખવાનો ઈરાદો કરો તો બીજીવાર નિકાહમાં રહેવાનું સ્વરૂપ ત્યારે જ બની શકે છે જ્યારે કે તમે તલાકના સમયે શરીઅતની મર્યાદાઓની કાળજી રાખો કે વિના કારણે તલાકને "બાઈન" (નિકાહ સમાપ્ત કરનારી તલાક) ન કરો, બલકે તેને "રજઈ" (જેમાં નિકાહ વિના પુનઃમિલન શક્ય છે તે તલાક) રહેવા દો જેમાં રજ્અત કરીને પતિને અધિકાર રહે છે કે રજ્અત કરી લેવાથી નિકાહ પ્રથમ જેમ જ કાયમ રહે છે અને એ કે ત્રણ તલાક સુધી નોબત ન પહોંચવા દે જે બંને પછી રજ્અતનો હક રહેતો નથી અને બંનેની રજામંદી છતાં પરસ્પર બીજીવાર નિકાહ પણ શરઈ રીતે હલાલ નથી હોતા.

فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوْهُنَّ بِمَعْرُوْفٍ اَوْ فَارِقُوْهُنَّ بِمَعْرُوْفٍ માં اَجَلَهُنَّ

(અજલહુન્ન)માં શબ્દ اجل (અજલ) એ ઈદ્દતના અર્થમાં છે અને بلوغ اَجَل (બુલુગે અજલ)નો ભાવાર્થ ઈદ્દત સમાપ્તિની નજીક હોવાનો છે.

પાંચમો હુકમ :

આ આયતમાં ઈરશાદ થયો છે કે જ્યારે તલાક પામેલી સ્ત્રીની ઈદ્દત સમાપ્તિના નજીક પહોંચી જાય તો હવે નિકાહમાંથી નીકળી જવાનો વખત આવી ગયો, તે સમય સુધી ગુસ્સો અને ક્રોધના પ્રભાવની પરિસ્થિતિ પણ સમાપ્ત થઈ જવી જોઈએ, તે સમયે ફરી ગંભીરતાથી વિચાર કરવામાં આવે કે નિકાહ બહાલ રાખવી ઉત્તમ છે અથવા તેને બિલકુલ સમાપ્ત કરી દેવી જોઈએ. જો નિકાહમાં રાખવાનો અભિપ્રાય બંધાઈ જાય તો તેને રોકી લો જેનો સુન્નત તરીકો આગલી આયતના ઈશારા અને હદીષના ઈરશાદ પ્રમાણે એ છે કે જીભથી કહી આપો કે મેં પોતાની તલાકથી રુજૂઅ્ કરી લીધું અને તેના ઉપર બે ગવાહ પણ બનાવી લે.

જો હજુ પણ એવો જ અભિપ્રાય કાયમ રહે કે નિકાહ સમાપ્ત જ કરી દેવા છે તો પછી તેને સારી રીતે સ્વતંત્ર કરી દો, એટલે કે ઈદ્દત ખતમ થઈ જવા દો, ઈદ્દત પૂરી થતાં જ તે સ્વતંત્ર અને ખુદમુખ્તાર થઈ જશે.

છઠ્ઠો હુકમ :

ઈદ્દત સમાપ્ત થવાના સમયે પત્નીને રોકી રાખવાનું અને નિકાહમાં રાખવાનું નક્કી થાય અથવા તો સ્વતંત્ર કરી દેવાનું તે બંનેમાં કુર્આને કરીમે "મઅ્રૂફ" (વ્યવહારિક)ની શરત લગાવી છે. "મઅ્રૂફ"નો શાબ્દિક અર્થ "પરિચિત પદ્ધતિ" છે. ભાવાર્થ એ છે કે જે પદ્ધતિ શરીઅત અને સુન્નતથી સાબિત હોય અને ઈસ્લામ તથા મુસલમાનોમાં સામાન્ય રીતે વ્યવહારમાં હોય તેને અપનાવો, તે એ છે કે જો નિકાહમાં રાખવાનું અને રજૂઅત કરવાનું નક્કી કરો તો આગળ તેને મૌખિક અથવા કોઈ પ્રવૃત્તિ દ્વારા ત્રાસ કે પીડા ન આપો અને તેના ઉપર અહેસાન ન જતાવો અને તેની જે કમજોરી અથવા પ્રવૃત્તિ તલાકનું કારણ બની રહી હતી હવેથી આગળ ઉપર તેના ઉપર સબ્ર કરવાનો ઈરાદો કરી લો જેથી ફરી તે કડવાશ પેદા ન થાય અને જો સ્વતંત્ર કરવાનું નક્કી થાય તો તેમાં પરિચિત અને સુન્નત તરીકો એ છે કે તેને અપમાનિત કરીને અથવા બુરું ભલું કહીને ઘરમાંથી ન કાઢો બલકે સારી રીતે સદ્‌વ્યવહાર સાથે રવાના કરો અને

જેમકે કુર્આને કરીમની બીજી આયતોથી સાબિત છે, જતી વખતે ઓછામાં ઓછું એક જોડ કપડાં આપીને રવાના કરવું મુસ્તહબ અવશ્ય છે. અમુક પરિસ્થિતિઓમાં તે વાજિબ પણ છે જેની વિગત ફિક્હની કિતાબોમાં છે.

સાતમો હુકમ :

પ્રસ્તુત આયતમાં રોકી રાખવાના અથવા સ્વતંત્ર કરી દેવાના બે અધિકાર આપવામાં અને વળી આગલી આયતમાં لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا થી સામાન્ય રીતે એ ફાયદો થયો કે અલ્લાહ તઆલાની ઈચ્છા એ છે કે તલાક આપવાની મજબૂરી જ આવી જાય તો તલાક એવી આપવામાં આવે જેમાં રજ્અત (પુનઃમિલન) કરવાનો હક બાકી રહે જેનું સુન્નત સ્વરૂપ એ છે કે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં માત્ર એક તલાક આપી દે અને તેની સાથે ક્રોધ અને ગુસ્સો વ્યક્ત કરવા માટે કોઈ એવો શબ્દ ન કહો જે નિકાહના સંબંધને બિલકુલ જ સમાપ્ત કરી દેવા ઉપર દલીલ કરતો હોય. દાખલા તરીકે એવું કહી દે કે મારા ઘરમાંથી નીકળી જા અથવા એવું કહી દે કે હું તને ઘણી સખત તલાક આપું છું અથવા એવું કહે કે હવે મારો તારી સાથે નિકાહનો કોઈ સંબંધ બાકી નથી. આવા શબ્દો જો સ્પષ્ટ તલાકના શબ્દો સાથે કહેવામાં આવે અથવા માત્ર આ જ શબ્દો તલાકની નિય્યતથી કહેવામાં આવે તો તેનાથી રજ્અતનો હક સમાપ્ત થઈ જાય છે. શરીઅતની પરિભાષામાં આ તલાકે બાઈન થઈ જાય છે જેનાથી નિકાહ તરત જ તૂટી જાય છે, રજ્અતનો હક બાકી રહેતો નથી અને તેનાથી વધારે કઠોર બાબત એ છે કે તલાકને ત્રણની સંખ્યા સુધી પહોંચાડી દેવામાં આવે કે તેનું પરિણામ એ થશે કે પતિનો માત્ર રજ્અતનો હક જ સમાપ્ત નથી થઈ જતો બલકે હવે પછી જો પુરુષ અને સ્ત્રી બંને રાજી થઈને પરસ્પર નિકાહ કરવા ઈચ્છે તો નવી નિકાહ પણ થઈ શકશે નહીં જેમકે સૂરએ બકરહની આયત فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهٗ مِنْ ۢبَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهٗ માં છે.

ત્રણ તલાક એકસમાટી આપવી હરામ છે પરંતુ કોઈએ એવું કર્યું તો ત્રણે તલાક પડી જશે એના ઉપર ઉમ્મતનો ઇજ્માઅ્ છે :

આજકાલ દીનથી બેદરકારી અને તેના હુકમોથી ગફલત અને નિષ્કાળજી ઘણી ખરાબ રીતે સામાન્ય થતી જાય છે. અજ્ઞાન અને જાહિલોનું તો કહેવું જ શું !

ભણેલા ગણેલા બુદ્ધિશાળી ગણાતા લોકો પણ ત્રણ તલાકથી ઓછાને જાણે તલાક જ નથી સમજતા અને રાત દિવસ આ બાબતની સાબિતીઓ મળતી રહે છે કે ત્રણ તલાકો આપનારા પાછળથી પસ્તાય છે અને ફિકરમાં રહે છે કે કોઈ રીતે પત્ની હાથથી ન જવા પામે. સહીહ હદીષમાં ત્રણ તલાક એકસામટી આપવા ઉપર રસૂલે કરીમ ﷺનું સખત ગુસ્સે થવું ઈમામ નસાઈએ મહમૂદ બિન લુબય્દ (રદિ.)ની રિવાયતથી નકલ કર્યું છે તેથી એકસામટી ત્રણ તલાક આપવી ઉમ્મતના ઈજ્માઅ્થી હરામ અને નાજાઈઝ છે. જો કોઈ વ્યક્તિ ત્રણ પાકીમાં અલગ અલગ ત્રણ તલાકો સુધી પહોંચી જાય તો તેના અપ્રિય હોવા ઉપર પણ ઉમ્મતનો ઈજ્માઅ્ છે અને પોતે કુર્આને કરીમમાં ઈશારાથી સાબિત છે, માત્ર તેમાં મતભેદ એ છે કે આ સ્વરૂપ પણ હરામ અને નાજાઈઝ "તલાકે બિદ્ઈ"માં સામેલ નથી કરતા બલકે તેને "તલાકે સુન્નત" હોવાનું સમજે છે પરંતુ આ પણ તેમના નજીક અપ્રિય પ્રવૃત્તિ છે. સૂરએ બકરહમાં તેની વિગતવાર તફસીર મઆરિફુલ કુર્આનની પ્રથમ જિલ્દમાં આવી ચૂકી છે.

પરંતુ જે રીતે ત્રણ તલાક એકસામટી આપવી હરામ હોવા ઉપર સમગ્ર ઉમ્મતનો ઈજ્માઅ્ છે એ જ રીતે એ બાબત ઉપર પણ ઈજ્માઅ્ છે કે હરામ હોવા છતાં કોઈ વ્યક્તિ એવું કરી નાંખે તો ત્રણ તલાકો પડી જશે અને હવે પછી પરસ્પર નવી નિકાહ કરવી પણ હલાલ રહેશે નહીં. સમગ્ર ઉમ્મતમાં અમુક અહલે હદીષ અને શીઆ સિવાય બધા જ ચારે ઈમામો એ બાબત ઉપર સહમત છે કે ત્રણ તલાક એકસામટી આપવામાં આવે તો ત્રણે પડી જશે, કારણ કે કોઈ પ્રવૃત્તિ હરામ હોવાથી તેની અસર પ્રભાવિત થતી નથી, જેમકે કોઈ વ્યક્તિ કોઈ નિર્દોષની હત્યા કરી નાંખે તો આ પ્રવૃત્તિ હરામ હોવા છતાં તે નિર્દોષ તો માર્યો જ જશે એ જ પ્રમાણે ત્રણ તલાક એકસામટી હરામ હોવા છતાં ત્રણે પડી જવી આવશ્યક વસ્તુ છે અને માત્ર ચાર ઈમામોમાં જ નહીં બલકે આ બાબત ઉપર સહાબએ કિરામ (રદિ.)નો પણ ઈજ્માઅ્ હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.)ના સમયકાળમાં ઉપસ્થિત થયાનું પ્રખ્યાત છે, તેનું પણ સંપૂર્ણ વર્ણન મઆરિફુલ કુર્આનની પ્રથમ જિલ્દમાં વિગતવાર આવી ચૂક્યું છે ત્યાં જોઈ લેવામાં આવે.

આઠમો હુકમ :

وَاَشۡهِدُوۡا ذَوَىۡ عَدۡلٍ مِّنۡكُمۡ وَاَقِيۡمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ ؕ એટલે કે પોતાના

મુસલમાનોમાંથી બે ભરોસાપાત્ર માણસોને ગવાહ બનાવી લો અને ગવાહીને ઠીક ઠીક કાયમ કરો.

આ આયતથી જાણ થાય છે કે ઈદ્દત સમાપ્તિના સમયે ભલે રજૂઅત કરીને પત્નીને રોકી રાખવાનું નક્કી થાય અથવા ઈદ્દત પૂરી કરીને સ્વતંત્ર કરી દેવાનું નક્કી થાય, બંને સ્વરૂપોમાં પોતાની આ પ્રવૃત્તિ એટલે કે રજૂઅત અથવા છોડી દેવું તેના ઉપર બે ભરોસાપાત્ર ગવાહ બનાવી લો. આ હુકમ ઘણા ઈમામો નજીક મુસ્તહબ છે, રજૂઅત તેના ઉપર અવલંબિત નથી અને ગવાહ બનાવવાની હિકમત રજૂઅતના સ્વરૂપમાં તો એ છે કે ક્યાંક કાલે સ્ત્રી રજૂઅતથી ઈન્કાર કરીને તેના નિકાહમાંથી નીકળી જવાનો દા'વો ન કરવા લાગે અને રજૂઅત છોડવાના તથા નિકાહ સમાપ્ત કરવાના સ્વરૂપમાં એટલા માટે છે કે કાલે પોતે પોતાનો નફ્સ જ ક્યાંક શરારતથી અથવા તો પત્નીની મહોબ્બતથી પ્રભાવિત થઈને એવો દા'વો ન કરવા લાગે કે ઈદ્દત પસાર થતાં પહેલાં મેં રજૂઅત કરી લીધી હતી. આ બંને ગવાહો માટે ذَوَىْ عَــــــــدْلٍ કહીને બતાવ્યું કે શરઈ અને પારિભાષિક અર્થમાં "અદ્લ" એટલે કે ભરોસાપાત્ર સાચા ગવાહો હોવું જરૂરી છે નહિતર તેમની ગવાહી ઉપર ન્યાયાધીશ કોઈ ફેંસલો નહીં આપે અને اَقِيْـمُـوا الشَّهَــادَةَ لِلّٰـهِ ط માં સામાન્ય મુસલમાનોને સંબોધન છે કે જો તમારે આવા કિસ્સામાં રજૂઅત અથવા નિકાહ સમાપ્તિની ગવાહી આપવાની હોય અને જો ન્યાયની અદાલતમાં ગવાહી આપવાની નોબત આવે તો કોઈ પણ પ્રકારના પક્ષપાત કર્યા વિના તરફેણ કે અદાવત કે દુશ્મનીના કારણે વિરોધ હોવા છતાં સાચી ગવાહી આપવામાં જરા પણ તફાવત આવવા ન પામે.

ذٰلِكُـمْ يُـوْعَـظُ بِـهٖ مَـنْ كَـانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ એટલે કે આ પ્રસ્તુત વિષયોથી તે વ્યક્તિને શિખામણ આપવામાં આવે છે જે અલ્લાહ તઆલા ઉપર અને અંતિમ દિવસ ઉપર ઈમાન ધરાવતો હોય તેમાં આખિરતનું વર્ણન એટલા માટે ખાસ રીતે કરવામાં આવ્યું કે પતિ પત્નીના પરસ્પર હકોની અદાયગી માત્ર તક્વા અને આખિરતની ફિકરના આધારે જ કરાવી શકાય છે.

ગુનાહ અને સજાના કાયદામાં કુર્આને હકીમનો વિશિષ્ટ પ્રકારનો હિકમતપૂર્ણ સિદ્ધાંત :

દુનિયાની શાસન વ્યવસ્થાઓમાં કાયદા કાનૂન બનાવવા તથા ગુનાહો

ઉપર સજા અને જેલ વગેરેનો રિવાજ ઘણો પ્રાચીન છે. દરેક કોમ અને દેશમાં કાયદાઓ અને સજાઓના પુસ્તકો અને તેનું બંધારણ લખવામાં આવ્યું છે અને એ પણ દેખીતું છે કે કુર્આને કરીમ પણ અલ્લાહ તઆલાના કાનૂનની કિતાબ છે પરંતુ તેની શૈલી દુનિયાના બધા જ કાયદાના પુસ્તકો અને બંધારણ કરતાં આગવી અને ભિન્ન પ્રકારની વિશિષ્ટતા ધરાવે છે. દરેક કાયદાની આગળ પાછળ અલ્લાહના ડર અને આખિરતની ફિકરને સામે કરવામાં આવે છે જેથી દરેક માનવી કાયદાનું પાલન કોઈ પોલીસ અથવા રખેવાળની દેખરેખ હેઠળ નહીં પરંતુ અલ્લાહના ડરના કારણે કરે, તેને કોઈ જોતું હોય કે ન જોતું હોય, એકાંત હોય કે જાહેરમાં; દરેક સ્વરૂપમાં કાયદાના પાલનને જરૂરી સમજે. માત્ર આ જ કારણ છે કે કુર્આન ઉપર સાચું ઈમાન ધરાવનારાઓમાં કોઈ કડકથી કડક કાયદો લાગુ પાડવો વધારે મુશ્કેલ નથી હોતો, તે એટલા માટે કે ઈસ્લામી હુકૂમતને પોલીસ અને તેના ઉપર સ્પેશિયલ પોલીસ ફોર્સ અને તેના ઉપર સિક્રેટ પોલીસ ફોર્સ વગેરેની જરૂર નથી હોતી.

કુર્આને કરીમનો આ વિશિષ્ટ પ્રકારનો સિદ્ધાંત બધા જ કાયદાઓમાં સામાન્ય છે, ખાસ કરીને પતિ પત્નીના સંબંધો અને પરસ્પરના હકોના કાયદાઓમાં તેની સૌથી વધારે કાળજી લેવામાં આવી. કારણ કે આ સંબંધો જ એવા છે કે તેમનામાં ન તો દરેક કામ ઉપર કોઈ ગવાહી મળી શકે છે અને ન જ અદાલતી પૂછતાછ કે તહકીક પતિ પત્નીના પરસ્પરના હકોમાં કરેલી કમી કે ઉણપનો સાચો અંદાજો લગાવી શકે છે, તેનો બધો જ આધાર પોતે પતિ પત્નીના દિલ અને તેમની પ્રવૃત્તિઓ ઉપર છે. આ જ કારણ છે કે નિકાહના સુન્નત ખુત્બામાં કુર્આને કરીમની જે આયતો પઢવી સુન્નતથી સાબિત છે આ ત્રણ આયતો તકવા(અલ્લાહના ડર)ના હુકમથી શરૂ થાય છે અને તેના જ ઉપર ખતમ થાય છે જેમાં એ ઈશારો છે કે નિકાહ કરનારાઓએ પણ હવેથી એવું સમજી લેવાનું છે કે કોઈ જુએ અથવા ન જુએ પરંતુ અલ્લાહ તઆલા અમારા જાહેર અને ગુપ્ત બધા અમલોથી બલકે દિલોના ગુપ્ત અને છુપા વિચારો સુદ્ધાંથી વાકેફ છે. જો અમે પરસ્પર હકોની અદાયગીમાં ઉણપ રાખીને એકે બીજાને તકલીફ આપી તો સમગ્ર સૃષ્ટિના સર્જનહારની સામે જવાબ આપવો પડશે, એ જ રીતે સૂરએ તલાકમાં જ્યારે કે તલાકના અમુક હુકમો વર્ણન કરવામાં આવ્યા તો પહેલા જ હુકમ પછી

وَاتَّقُوااللّٰـهَ رَبَّكُمْ કહીને તક્વાની સૂચના આપવામાં આવી, પછી ચાર હુકમોનું વર્ણન કર્યા પછી આ શિખામણ આપી કે જે વ્યક્તિ તેનાથી વિરુદ્ધ કરે છે તે કોઈ અન્ય ઉપર નહીં બલકે પોતાની જાત ઉપર જુલમ કરે છે અને તેનો વબાલ તેને જ તબાહ કરી દેશે. وَمَنْ يَّتَعَدَّ حُدُوْدَااللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهٗ પછી આ ચાર ગૌણ હુકમો અને કાયદાઓ વર્ણન કર્યા બાદ ફરી તે સૂચનાનું પુનરાવર્તન કરવામાં આવ્યું, ذٰلِكُمْ يُوْعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ આગળ એક આયતમાં તક્વાની ફઝીલત અને તેની દીની અને દુનિયવી બરકતો વર્ણન કરી, પછી એ જ આયતના અંતે અલ્લાહ ઉપર ભરોસો રાખવાની બરકતો વર્ણવવામાં આવી, ત્યારબાદ ફરી ઈદ્દતના અમુક હુકમો વર્ણન કર્યા અને ત્યારબાદ ફરી બે આયતોમાં તક્વાની વધુ બરકતો અને લાભોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું અને ત્યારબાદ ફરી નિકાહ અને તલાક વિશે અમુક હુકમો પત્નીના ભરણ પોષણ તથા અવલાદને દૂધ પીવડાવવા વગેરેના બતાવવામાં આવ્યા. તલાક અને ઈદ્દત તથા પત્નીના ભરણ પોષણ અને બાળકને દૂધ પીવડાવવા વગેરેના હુકમોમાં વારંવાર ક્યાંક આખિરતનું વર્ણન તો ક્યાંક તક્વાની ફઝીલત અને બરકત અને ક્યાંક અલ્લાહ તઆલા ઉપર તવક્કુલ (ભરોસા)ની બરકતો અને અમુક હુકમો વર્ણન કરીને ફરી તક્વાની ફઝીલતોનું પુનરાવર્તિત સ્વરૂપે વર્ણન વાસ્તવમાં અજોડ લાગે છે પરંતુ કુર્આને કરીમની આ અદ્‌ભૂત શૈલીની હિકમત સમજી લીધા પછી તેનું અનુસંધાન અને મજબૂત સંદર્ભ પણ સ્પષ્ટ થઈ ગયો. હવે પ્રસ્તુત આયતોની તફસીર અને ખુલાસો જોઈ લઈએ.

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰـهَ يَجْعَلْ لَّهٗ مَخْرَجًا وَّيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ એટલે કે જે વ્યક્તિ અલ્લાહથી ડરશે તો અલ્લાહ તઆલા તેના માટે દરેક મુશ્કેલી અને મુસીબતથી છુટકારાનો માર્ગ કાઢી આપશે અને તેને અનુમાન પણ ન હોય એવી રોજી અર્પણ કરશે.

શબ્દ تَقْوٰى (તક્વા)નો મૂળ શાબ્દિક અર્થ "બચવું" થાય છે. શરીઅતની પરિભાષામાં ગુનાહોથી બચવા માટે આ શબ્દ બોલવામાં આવે છે અને જ્યારે અલ્લાહ તઆલા તરફ તેનો સંદર્ભ કે સંબંધ છે તો તેનો અર્થ અલ્લાહથી ડરવાનો કરવામાં આવે છે અને તેનો ભાવાર્થ એ હોય છે કે અલ્લાહ તઆલાની નાફરમાની અને ગુનાહોથી બચો અને ડરતા રહો.

આ આયતમાં તક્વાની બે બરકતો વર્ણન કરવામાં આવી છે, પ્રથમ એ કે

તક્વો અપનાવનાર વ્યક્તિ માટે અલ્લાહ તઆલા બચવાનો માર્ગ કાઢી આપે છે. કઈ વસ્તુથી બચવું તેમાં સાચી વાત એ છે કે આ બાબત સામાન્ય રીતે દુનિયાની બધી જ મુશ્કેલીઓ અને કષ્ટો માટે પણ અને આખિરતની બધી મુશ્કેલીઓ અને પીડાદાયક બાબતો માટે પણ છે અને આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે અલ્લાહ તઆલા મુત્તકી એટલે કે ગુનાહોથી બચનાર વ્યક્તિ માટે દુનિયા અને આખિરતની દરેક મુશ્કેલીઓ અને આફતોથી છુટકારાનો માર્ગ કાઢી આપે છે અને બીજી બરકત એ છે કે તેને એવા સ્થળેથી રોજી આપે છે જ્યાંનું તેને અનુમાન કે કલ્પના પણ નથી હોતી. સાચી વાત એ જ છે કે રોજીથી પણ આ સ્થળે દરેક જરૂરિયાતની વસ્તુઓ છે ભલે તે દુનિયાની હોય અથવા આખિરતની. મો'મિન મુત્તકી માટે અલ્લાહ તઆલાનો વાયદો આ આયતમાં એ છે કે તેની દરેક મુશ્કેલીને પણ સરળ કરી દેવામાં આવે છે અને તેની જરૂરિયાતને પણ પૂરી કરી દેવામાં આવે છે અને એવા માર્ગોએથી તેની જરૂરિયાતો પૂરી થાય છે જેની તેને કલ્પના કે અનુમાન પણ હોતું નથી. *(રૂહુલ મઆની)*

સ્થળના સંદર્ભ આધારે અમુક તફસીરકારોએ આ આયતની તફસીરમાં કહ્યું છે કે તલાક દેનાર પતિ અને તલાક પામનાર પત્ની બંને અથવા તેમનામાં જે પણ તક્વો અપનાવનાર હશે અલ્લાહ તઆલા આ તલાક અને નિકાહ તૂટ્યા પછી આવનારી દરેક મુશ્કેલી અને તકલીફથી છુટકારો આપશે અને પુરુષને તેના લાયક પત્ની અને સ્ત્રીને તેના લાયક પતિ આપશે અને દેખીતું છે કે આયતનો મૂળ ભાવાર્થ જે બધી જ મુશ્કેલીઓ અને દરેક પ્રકારની રોજી માટે સામાન્ય છે તેમાં પતિ પત્નીની આ મુશ્કેલીઓ અને જરૂરતો પણ સામેલ છે. *(રૂહુલ મઆની)*

પ્રસ્તુત આયતો ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકા :

હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે ઔફ બિન માલિક અશ્જઈ (રદિ.) રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થયા અને વિનંતી કરી કે મારા પુત્ર સાલિમને દુશ્મન પકડીને લઈ ગયા છે તેની માં ખૂબ પરેશાન છે, મારે શું કરવું જોઈએ ? રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે હું તમને અને તે પુત્રની માતાને હુકમ આપું છું કે તમે વધુ પ્રમાણમાં لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰه (લા હવ્લ વલા કુવ્વત ઈલ્લા બિલ્લાહ) પઢયા કરો. આ બંનેએ હુકમનું પાલન કર્યું, મોટા

પ્રમાણમાં આ વાક્ય પઢવા લાગ્યા, તેની અસર એ થઈ કે જે દુશ્મનોએ તે છોકરાને કેદ કરી રાખ્યો હતો તે કોઈ સમયે થોડા બેદરકાર થયા તો તે પુત્ર કોઈ રીતે તેમની કેદમાંથી નીકળી ગયો અને તેમની અમુક બકરીઓ હાંકીને સાથે લઈને પોતાના વાલી પાસે પહોંચી ગયો. અમુક રિવાયતોમાં છે કે તેમનું એક ઊંટ તેને મળી ગયું, તેના ઉપર સવાર થયો અને બીજા ઊંટોને સાથે કરી સૌને લઈને પોતાના પિતા પાસે પહોંચ્યો, તેના પિતાએ આ ખબર લઈ રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થયા અને અમુક રિવાયતોમાં છે કે એ સવાલ પણ કર્યો કે આ ઊંટ બકરીઓ જે મારો પુત્ર સાથે લઈને આવ્યો છે તે અમારા માટે જાઈઝ અને હલાલ છે કે નહીં ? તેના ઉપર આ આયત નાઝિલ થઈ, ...وَمَنۡ يَّتَّقِ اللّٰهَ

અમુક રિવાયતોમાં છે કે ઔફ બિન માલિક અશ્જઈ (રદિ.) અને તેમની પત્નીને જ્યારે પુત્રના અપહરણ વિશે વધારે બેચેની થઈ તો રસૂલે કરીમ ﷺએ તેમને તક્વો અપનાવવાનો હુકમ આપ્યો અને એ પણ અસંભવિત નથી કે તક્વાનો પણ હુકમ આપ્યો અને વધુ પ્રમાણમાં "લા હવ્લ વલા કુવ્વત" પઢવાનો પણ. (આ બધી રિવાયતો રૂહુલ મઆનીમાં ઈબ્ને મરદુયાથી કલ્બી, અબી સાલિહ, ઈબ્ને અબ્બાસ રદિ.ના હવાલાથી નકલ કરવામાં આવી છે).

આ પૂર્વભૂમિકાથી પણ એ જાણ થઈ કે જો કે આ સ્થળે આ આયત તલાક સાથે સંબંધ રાખનાર પુરુષ અને સ્ત્રીના સંદર્ભમાં આવી છે પરંતુ ભાવાર્થ તેનો જાહેર છે કે તે સૌને સામેલ કરે છે.

મસ્અલો :

આ હદીષથી એ પણ સાબિત થયું કે કોઈ મુસલમાન કાફિરની કેદમાં આવી જાય અને તેમનો અમુક માલ લઈને પાછો આવી જાય તો આ માલ ગનીમતના હુકમમાં છે અને હલાલ છે અને ગનીમતના સામાનના નિયમ મુજબ તેનો પાંચમો ભાગ બયતુલ માલને આપવો પણ તેના માથે નથી જેમકે હદીષની ઘટનામાં આ માલમાંથી ખુમ્સ (પાંચમો ભાગ) લેવામાં આવ્યું નથી. ફુક્હાએ કહ્યું કે કોઈ મુસલમાન છુપાઈને પરવાનગી લીધા વિના દારુલ હરબમાં ચાલ્યો જાય અને ત્યાંથી કાફિરોનો અમુક માલ જપ્ત કરી લઈ આવે અને દારુલ ઈસ્લામમાં પહોંચી જાય તો તેનો પણ એ જ હુકમ છે પરંતુ જે વ્યક્તિ કાફિરો પાસે શરણ

અને પરવાનગી લઈને તેમના દેશમાં જાય જેમકે આજકાલ વીઝા લેવાનો રિવાજ છે તો તેના માટે એ જાઈઝ નથી કે તેમનો કોઈ માલ તેમની મરજી વિના લઈ આવે, એ જ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ કેદ થઈને તેમના દેશમાં ચાલ્યો જાય, પછી કાફિરોમાંથી કોઈ વ્યક્તિ તેમની પાસે કોઈ અમાનત મૂકી દે તો આ અમાનતને લઈ આવવી પણ હલાલ નથી. પ્રથમ સ્વરૂપમાં તો એટલા માટે કે શરણ લઈને જવાથી એક કરાર તેમની વચ્ચે થઈ ગયો, હવે તેની મરજી વિના તેમના પ્રાણ અને માલમાં કોઈ ભોગવટો કરવો એ કરારભંગમાં સામેલ છે અને બીજા સ્વરૂપમાં પણ અમાનત રાખનાર સાથે એક પ્રકારનો કરાર હોય છે કે જ્યારે તે માંગશે અમાનત તેને પાછી આપી દેવામાં આવશે. હવે આ અમાનત પાછી ન આપવી તે પણ કરારભંગ અને વાયદાખિલાફી છે જે શરીઅતની રૂએ હરામ છે. *(મઝહરી)*

રસૂલે કરીમ ﷺની પાસે હિજરત પહેલાં ઘણા બધા કાફિરો પોતાની અમાનતો મૂકતા હતા, હિજરતના સમયે આપ ﷺના કબ્જામાં એવી કેટલીક અમાનતો હતી, તેમને રસૂલે કરીમ ﷺ પોતાની સાથે લાવ્યા નહીં બલકે હઝરત અલી કર્રમલ્લાહુ વજહહૂને હિજરતના સમયે તે કામ માટે તેમની પાછળ છોડ્યા કે તેઓ જેની જેની અમાનતો છે તે તેમને સોંપી દે.

મુસીબતોથી છુટકારો અને હેતુપ્રાપ્તિનો પ્રભાવશાળી નુસ્ખો :

પ્રસ્તુત હદીષમાં રસૂલે કરીમ ﷺએ ઔફ બિન માલિક (રદિ.)ને મુસીબતથી છુટકારો અને હેતુપ્રાપ્તિ માટે એવી તાકીદ કરી કે વધુ પ્રમાણમાં "લા હવ્લ વલા કુવ્વત ઈલ્લા બિલ્લાહ" પઢ્યા કરો. હઝરત મુજદ્દીદ અલ્ફે ષાની (રહ.)એ ફરમાવ્યું કે દીની અને દુનિયવી દરેક પ્રકારની મુસીબતો અને નુકસાનોથી બચવા અને લાભ તથા હેતુપ્રાપ્તિ કરવા આ વાક્ય મોટા પ્રમાણમાં પઢવું ઘણો જ અસરકારક અને પ્રભાવશાળી અમલ છે અને તે વધુ પ્રમાણ હઝરત મુજદ્દીદ (રહ.)એ આ બતાવ્યું કે દરરોજ પાંચસો વખતે આ વાક્ય પઢવામાં આવે અને સો સો વખતે દુરૂદ શરીફ તેની શરૂઆતમાં અને અંતે પઢીને પોતાના મકસદ માટે દુઆ કર્યા કરે. *(મઝહરી)*

ઈમામ અહમદ, હાકિમ, બયહકી, અબૂ નઈમ (રહ.) વગેરેએ હઝરત

અબૂઝર (રદિ.)થી રિવાયત કરી છે અને હાકિમે તેની સનદને સહીહ ઠરાવી છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ એક દિવસ આ આયત ... وَمَنْ يَّتَقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَّهُ مَخْرَجًا ની તિલાવત વારંવાર કરતા રહ્યા, એટલે સુધી કે મને ઊંઘ આવવા લાગી, પછી કહ્યું કે હે અબૂઝર ! જો દરેક વ્યક્તિ માત્ર આ આયતને અપનાવી લે તો સૌના માટે પૂરતું છે. (રૂહુલ મઆની) પૂરતું હોવાનો ભાવાર્થ દેખીતો છે કે દીન અને દુનિયાના બધા જ હેતુઓ અને મકસદોમાં સફળતા માટે પૂરતું છે.

وَمَنْ يَّتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهٗ ۗ اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهٖ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا એટલે કે જે વ્યક્તિ અલ્લાહ તઆલા ઉપર તવક્કુલ અને ભરોસો કરશે અલ્લાહ તેની જરૂરિયાત પૂરી કરવા માટે પૂરતો છે, કારણ કે અલ્લાહ તઆલા પોતાના કામને જે રીતે ઈચ્છે પૂરું કરીને રહે છે, તેણે દરેક વસ્તુનો એક અંદાજો નક્કી કરી દીધો છે એ જ પ્રમાણે બધા કામ થાય છે. તિરમિઝી અને ઈબ્ને માજહે હઝરત ઈબ્ને ખત્તાબ (રદિ.)થી રિવાયત કરી છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું,

لَوْ اَنَّكُمْ تَوَكَّلْتُمْ عَلَى اللّٰهِ حَقَّ تَوَكُّلِهٖ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ تَغْدُوْ خِمَاصًا وَتَرُوْحُ بِطَانًا

"જો તમે અલ્લાહ ઉપર ભરોસો કર્યો હોત જેમકે તેનો હક છે તો નિઃશંક અલ્લાહ તઆલા તમને એવી રીતે રોજી આપત જેમકે પક્ષીઓ, પશુઓને આપે છે કે સવારે પોતાના માળાઓએથી ભૂખા નીકળે છે અને સાંજે પેટ ભરીને પાછા આવે છે."

સહીહ બુખારી અને મુસ્લિમમાં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે મારી ઉમ્મતમાંથી સિત્તેર હજાર વ્યક્તિ હિસાબ કિતાબ વિના જન્નતમાં દાખલ થશે, તેમના લક્ષણોમાં એક એ પણ છે કે તેઓ અલ્લાહ તઆલા ઉપર ભરોસો કરનારા હશે. *(મઝહરી)*

તવક્કુલ એટલે કે અલ્લાહ ઉપરના ભરોસાનો અર્થ એ નથી કે અલ્લાહે પેદા કરેલ કારણો અને વસ્તુઓને છોડી દેવામાં આવે બલકે ભાવાર્થ એ છે કે કારણો અને વસ્તુઓને અવશ્ય અપનાવવામાં આવે પરંતુ આ કારણો અને સબબો ઉપર ભરોસો કરવાના બદલે અલ્લાહ તઆલા ઉપર ભરોસો કરે કે જ્યાં સુધી તેની ઈચ્છા અને ઈરાદો ન થઈ જાય કોઈ કામ થઈ શકતું નથી. પ્રસ્તુત આયતમાં તક્વા અને તવક્કુલની ફઝીલતો અને બરકતો વર્ણન કર્યા પછી તલાક

અને ઈદ્દત વિશેના અમુક વધુ હુકમો વર્ણન કરવામાં આવ્યા છે.

وَالّٰٓـیِٔ یَئِسْنَ مِنَ الْمَحِیْضِ مِنْ نِّسَآئِکُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُھُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْھُرٍ وَّالّٰٓیِٔ لَمْ یَحِضْنَ وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُھُنَّ اَنْ یَّضَعْنَ حَمْلَھُنَّ આ આયતમાં તલાક પામેલી સ્ત્રીઓની ઈદ્દતની વધારે વિગત આવી છે જેમાં ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીઓની ઈદ્દતનો સામાન્ય કાયદો ઈદ્દતથી અલગ હુકમ સ્વરૂપે ઉપસ્થિત છે.

તલાકની ઇદ્દત વિશે નવમો હુકમ :

તલાકની ઈદ્દત સામાન્ય પરિસ્થિતિઓમાં ત્રણ હૈઝ પૂરા કરવા છે જેનું વર્ણન સૂરએ બકરહમાં આવી ચૂક્યું છે પરંતુ તે સ્ત્રીઓ કે જેમને ઓછી ઉંમરના કારણે હજુ સુધી હૈઝ આવવાનું શરૂ ન થયું હોય તેમની ઈદ્દત પ્રસ્તુત આયતમાં ત્રણ હૈઝના બદલે ત્રણ મહિના નિશ્ચિત કરવામાં આવી અને ગર્ભવતી સ્ત્રીઓની ઈદ્દત બાળક પેદા થવા સુધીની ઠરાવી છે ભલે તે કેટલાય દિવસોમાં હોય.

اِنِ ارْتَبْتُمْ એટલે કે જો તમને શંકા હોય. આ શંકાનો ભાવાર્થ એ છે કે મૂળ ઈદ્દત હૈઝ આધારે ગણતરી કરવામાં આવે છે અને તે સ્ત્રીઓનું હૈઝ તો બંધ છે તો પછી ઈદ્દતની ગણતરી કઈ રીતે થશે ? આયતમાં આ જ બાબતને શંકા સ્વરૂપે દર્શાવી છે.

આગળ ફરી તક્વાની ફઝીલત અને બરકતનું વર્ણન છે, وَمَنْ یَّتَّقِ اللّٰہَ یَجْعَلْ لَّہٗ مِنْ اَمْرِہٖ یُسْرًا એટલે કે જે વ્યક્તિ અલ્લાહથી ડરે છે અલ્લાહ તેના કામમાં સરળતા કરી દે છે, એટલે કે દુનિયા અને આખિરતના કામ તેના માટે સરળ થઈ જાય છે ત્યારબાદ ફરી તલાક અને ઈદ્દતના પ્રસ્તુત હુકમોના પાલનની તાકીદ છે. ذٰلِکَ اَمْرُ اللّٰہِ اَنْزَلَہٗ اِلَیْکُمْ આ હુકમ છે કે અલ્લાહનું જે તમારા તરફ ઉતારવામાં આવેલું છે ત્યાર પછી તક્વાની એક બીજી ફઝીલતનું વર્ણન છે, وَمَنْ یَتَّقِ اللّٰہَ یُکَفِّرْ عَنْہُ سَیِّاٰتِہٖ وَیُعْظِمْ لَہٗٓ اَجْرًا એટલે કે જે વ્યક્તિ અલ્લાહથી ડરશે તો અલ્લાહ તઆલા તેના ગુનાહોનો કફ્ફારો કરી આપશે અને તેનો સવાબ વધારી દેશે.

તક્વા (અલ્લાહ તઆલાના ડર)ની પાંચ બરકતો :

પ્રસ્તુત આયતોમાં જે તક્વાની ફઝીલતો અને બરકતોનું વર્ણન આવ્યું છે તેનો ખુલાસો પાંચ વસ્તુઓ છે. એક એ કે અલ્લાહ તઆલા મુત્તકી માટે દુનિયા

અને આખિરતની મુસીબતો અને મુશ્કેલીઓથી છુટકારાનો માર્ગ કાઢી આપે છે, બીજું એ કે તેના માટે રોજીના એવા દરવાજા ખોલી નાંખે છે જેના તરફ તેનું ધ્યાન પણ જતું નથી, ત્રીજું એ કે તેના બધા કામોમાં સરળતા પેદા કરી દે છે, ચોથું એ કે તેના ગુનાહોનો કફ્ફારો કરી આપે છે, પાંચમું એ કે તેનો સવાબ વધારી આપે છે અને એક અન્ય સ્થળે તક્વાની આ બરકત પણ બતાવવામાં આવી છે કે તેના કારણે તેના માટે સાચા અને ખોટાની ઓળખ કરવી સરળ બની જાય છે. اِنۡ تَتَّقُوۡا اللّٰهَ يَجۡعَلۡ لَّكُمۡ فُرۡقَانًا આયતનો આ જ ભાવાર્થ છે. આગળ ફરી તલાક પામેલી સ્ત્રીની ઈદ્દત તેના ભરણ પોષણનું વર્ણન અને સામાન્ય સ્ત્રીઓના હકોની અદાયગીની તાકીદ છે, اَسۡكِنُوۡهُنَّ مِنۡ حَيۡثُ سَكَنۡتُمۡ مِّنۡ وُّجۡدِكُمۡ وَلَا تُضَآرُّوۡهُنَّ لِتُضَيِّقُوۡا عَلَيۡهِنَّ આ આયતનો સંબંધ તે પ્રથમ હુકમ સાથે છે જે ઉપર આવી ચૂક્યો છે કે તલાક પામેલી સ્ત્રીઓને તેમના ઘરોએથી ન કાઢો. આ આયતમાં તેનું હકારાત્મક પાસું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે કે તેમની ઈદ્દત પૂરી થતાં સુધી પોતાની શક્તિ અને ક્ષમતા પ્રમાણે રહેવાનું મકાન આપો જ્યાં તમે પોતે રહો છો એ જ મકાનના કોઈ ભાગમાં રાખો, જો તલાક પામેલી સ્ત્રીને તલાકે રજઈ આપી છે તો તો પછી પરસ્પર કોઈ પરદાની પણ આવશ્યકતા નથી. હા ! જો તલાકે બાઈન આપી છે અથવા તો ત્રણ તલાક આપી દીધી છે તો હવે નિકાહનો સંબંધ તૂટી ચૂક્યો છે તેના ભૂતપૂર્વ પતિથી પરદો કરવો જોઈએ તેથી પરદા સાથે તે જ મકાનમાં રહેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે.

દશમો હુકમ :

તલાક પામેલ સ્ત્રીઓને ઇદ્દતના દિવસોમાં હેરાન કરવામાં ન આવે :

لَا تُضَآرُّوۡهُنَّ તેનો અર્થ એ છે કે ઈદ્દતના દિવસોમાં જ્યારે કે ત્યકતા સ્ત્રી તમારી સાથે રહે તો મ્હેણાં ટોણા મારીને અથવા તેની જરૂરિયાતમાં ઉણપ રાખીને તેને હેરાન ન કરો કે તે ઘરમાંથી નીકળી જવા માટે મજબૂર થઈ જાય.

અગિયારમો હુકમ; ત્યકતા સ્ત્રીઓની ઇદ્દતનું ભરણ પોષણ :

وَاِنۡ كُنَّ اُولَاتِ حَمۡلٍ فَاَنۡفِقُوۡا عَلَيۡهِنَّ حَتّٰى يَضَعۡنَ حَمۡلَهُنَّ એટલે કે જો ત્યકતા સ્ત્રીઓ ગર્ભવતી હોય તો તેમના ઉપર તે સમય સુધી ખર્ચ કરતા રહો જ્યાં સુધી કે તેનો ગર્ભ પેદા ન થઈ જાય.

આ આયતમાં બતાવવામાં આવ્યું છે કે તલાકવાળી સ્ત્રીઓ જો ગર્ભવતી હોય તો તેમનું ભરણ પોષણ તે સમય સુધી પતિ ઉપર જરૂરી છે જ્યાં સુધી કે ગર્ભ પેદા થઈ જાય, એટલા માટે તલાકવાળી ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ સંદર્ભે સમગ્ર ઉમ્મતનો ઈજ્માઅ્ છે કે તેનું ભરણ પોષણ ગર્ભ પેદા થવાની સંપૂર્ણ મુદ્દત સુધી પતિ ઉપર વાજિબ છે, બાકી જે ત્યકતા સ્ત્રીઓ ગર્ભવતી નથી જો તેમને તલાકે રજઈ આપવામાં આવી છે તો તેનું ઈદ્દતનું ભરણ પોષણ પણ પતિ ઉપર ઉમ્મતના ઈજ્માઅ્થી વાજિબ છે અને તે ત્યકતા સ્ત્રીઓ જેમને તલાકે બાઈન અથવા ત્રણ તલાક આપવામાં આવી છે અથવા જેમણે ખુલઅ્ વગેરે દ્વારા પોતાના નિકાહ તોડાવી નાંખ્યા છે તેના વિશે ઈમામ શાફઈ અને ઈમામ અહમદ તથા બીજા અમુક ઈમામોનું નિવેદન છે કે તેમનું ભરણ પોષણ પતિ ઉપર વાજિબ નથી અને ઈમામે આ'ઝમ અબૂ હનીફહ (રહ.) નજીક તેનું ભરણ પોષણ પણ પતિ ઉપર વાજિબ છે. તેમના મતે જે રીતે હક્કે સુકના (ઘરમાં થોભવાનો હક) બધી જ ત્યકતા સ્ત્રીઓ માટે વાજિબ છે એ જ પ્રમાણે ભરણ પોષણ પણ દરેક પ્રકારની ત્યકતા સ્ત્રીઓ માટે વાજિબ છે અને દલીલ આ જ આયત છે જેમાં સામાન્ય ત્યકતા સ્ત્રીઓ માટે હક્કે સુકના આપવાનું જરૂરી ઠરાવવામાં આવ્યું છે, એટલે કે اَسۡكِنُوۡهُنَّ مِنۡ حَيۡثُ سَكَنۡتُمۡ مِّنۡ وُّجۡدِكُمۡ કારણ કે આ જ આયતમાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ (રદિ.)ની કિરાઅત આ જ છે, اَسۡكِنُوۡهُنَّ مِنۡ حَيۡثُ سَكَنۡتُمۡ وَاَنۡفِقُوۡا عَلَيۡهِنَّ مِنۡ وُّجۡدِكُمۡ અને એક બીજી કિરાઅત માટે ખુલાસો છે, તેનાથી જાણ થઈ કે પ્રસ્તુત આયતની પ્રખ્યાત કિરાઅત જેમાં શબ્દ اَنۡفِقُوۡا (અન્ફિકૂ) ઉપસ્થિત નથી તેમાં પણ આ શબ્દ સુષુપ્ત છે અને તેણે જે રીતે બધી જ ત્યકતા સ્ત્રીઓનો હક્કે સુકના પતિઓ ઉપર જરૂરી કર્યો છે એ જ પ્રમાણે હક્કે નફકા (ભરણ પોષણની જવાબદારી) પણ ઈદ્દતના દિવસો સુધી પતિ ઉપર વાજિબ કરી દીધી છે અને તેનું સમર્થન હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.) અને બીજા ઘણા સહાબએ કિરામ (રદિ.)ના આ નિવેદનથી થાય છે કે તેમણે ફાતિમા બિન્તે કૈસ (રદિ.)ની કે જેમના પતિએ તેમને ત્રણ તલાક આપી હતી તેમની આ રિવાયતને કે રસૂલે કરીમ ﷺએ તેમનું ભરણ પોષણ તેમના પતિ ઉપર જરૂરી નથી ઠરાવ્યું એવું કહીને રદ કર્યું કે અમે તેમની આ રિવાયતની બીના ઉપર કિતાબુલ્લાહ અને સુન્નતે રસૂલુલ્લાહ ﷺને નથી છોડી શકતા જેમાં બધી જ

ત્યકતા સ્ત્રીઓનું ઈદ્દતનું ભરણ પોષણ પતિઓ ઉપર વાજિબ કરવામાં આવ્યું છે. *(રવાહુ મુસ્લિમ)*

કિતાબુલ્લાહના હવાલાથી દેખીતો આયતનો આ જ ભાવાર્થ છે અને ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.) નજીક આયતના ભાવાર્થમાં ભરણ પોષણ પણ સામેલ છે અને સુન્નતથી ભાવાર્થ તે હદીષ છે જે પોતે હઝરત ઉમર બિન ખત્તાબ (રદિ.)થી તહાવી, દાર કતની અને તબરાનીએ નકલ કરી છે. ઉમર ઈબ્ને ખત્તાબ (રદિ.)એ કહ્યું કે મેં રસૂલે કરીમ ﷺ પાસેથી સાંભળ્યું છે કે તેમણે ત્રણ તલાક પામેલી સ્ત્રી માટે પણ ભરણ પોષણ અને "સુકના" વાજિબ કર્યું છે.

ખુલાસો એ છે કે ગર્ભવતી સ્ત્રીઓના ઈદ્દતનો ખર્ચ તો સ્પષ્ટ રીતે આ આયતે વાજિબ ઠરાવ્યો છે તેથી તેના ઉપર ઉમ્મતનો ઈજ્માઅ્ છે એ જ પ્રમાણે રજઈ તલાક પામેલી સ્ત્રીનો હજુ સુધી નિકાહ તૂટ્યો નથી તેનું ભરણ પોષણ પણ સર્વસહમતીએ પતિ માટે વાજિબ છે પરંતુ "બાઈન અને મુગલ્લઝા" એટલે કે ત્રણ તલાક પામેલી સ્ત્રી વગેરે બાબતે ઉમ્મતના ફુક્હામાં મતભેદ છે. ઈમામ આ'ઝમ (રહ.) નજીક તેનો ખર્ચ પણ વાજિબ છે, તેની સંપૂર્ણ વિગત આ જ આયતની તફસીરમાં તફસીરે મઝહરીમાં જોઈ શકાય છે.

فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوْهُنَّ اُجُوْرَهُنَّ એટલે કે ત્યકતા સ્ત્રીઓ જો ગર્ભવતી હોય અને પછી ગર્ભથી બાળક પેદા થઈ ગયું તો તેની ઈદ્દત તો ગર્ભ પેદા થવાના કારણે પૂરી થઈ ગઈ તેથી તેનો ખર્ચ કે ભરણ પોષણ તો પતિ ઉપર જરૂરી નથી રહ્યો પરંતુ જે બાળક પેદા થયું છે જો આ ત્યકતા માતા તેને દૂધ પીવડાવે તો દૂધ પીવાડવાનું વળતર લેવું અને દેવું જાઈઝ છે.

બારમો હુકમ :

رَضَاعَتْ (રજાઅત) એટલે કે બાળકને દૂધ પીવાડવાનું વળતર :

જ્યાં સુધી સ્ત્રી પતિના નિકાહમાં છે તે સમય સુધી બાળકને દૂધ પીવડાવવું કુર્આનના હુકમ પ્રમાણે માં ઉપર વાજિબ છે. وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ અને જે કામ કોઈના માથે પોતે ફરજ હોય તેનું વળતર લેવું લાંચના હુકમમાં છે જેને લેવું અને દેવું બંને નાજાઈઝ છે અને ઈદ્દતનો સમય પણ આ મામલામાં નિકાહના હુકમમાં છે, કારણ કે સ્ત્રીનું ભરણ પોષણ જે રીતે નિકાહની

હાલતમાં પતિ ઉપર વાજિબ છે એ રીતે ઈદ્દતમાં પણ વાજિબ છે, અલબત્ત જ્યારે હમલ દ્વારા બાળક પેદા થાય તો ઈદ્દત સમાપ્ત થઈ ગઈ અને સ્ત્રી સ્વતંત્ર થઈ ગઈ, હવે તેનો ખર્ચ કે ભરણ પોષણ પતિ ઉપર વાજિબ નથી રહ્યું, હવે જો તે આ બાળકને દૂધ પીવડાવે તો પ્રસ્તુત આયતે તેનું વળતર લેવા અને દેવાનું જાઈઝ ઠરાવ્યું છે.

તેરમો હુકમ :

وَأْتَمِرُوْا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوْفٍ માં શબ્દ ائتمار નો શાબ્દિક અર્થ પરસ્પર મશ્વરો અને એકબીજાની વાતને સ્વીકારવાનો થાય છે. અર્થ એ છે કે દૂધ પીવડાવવાના વળતરમાં બંને પક્ષોમાં એ સૂચના આપવામાં આવી છે કે પરસ્પર ઘર્ષણની નોબત આવવા ન પામે, ત્યકતા સ્ત્રી સામાન્ય વળતરથી વધારે ન માંગે અને પતિ સામાન્ય વળતર પ્રમાણે દેવાથી ઈન્કાર ન કરે બલકે એકબીજા સાથે બાંધછોડનો વ્યવહાર કરે.

ચવુદમો હુકમ :

وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهٗٓ أُخْرٰى એટલે કે જો દૂધ પીવડાવવાનું વળતર પરસ્પરના મશ્વરા અને સહમતીથી નક્કી ન થવા પામે અથવા ત્યકતા સ્ત્રી જો પોતાના બાળકને વળતર લઈને પણ દૂધ પીવડાવવાથી ઈન્કાર કરી દે તો તેને બળજબરીએ મજબૂર કરવામાં આવશે નહીં, બલકે એવું સમજવામાં આવશે કે માંની લાગણી બાળક ઉપર સૌથી વધારે હોવા છતાં તે જ્યારે ઈન્કાર જ કરી રહી છે તો કોઈ વાસ્તવિક કારણ હશે પરંતુ જો ખરેખર તેનું કારણ માત્ર ગુસ્સો અને નારાજગી જ છે અને તેથી જ ઈન્કાર કરે છે તો તે અલ્લાહ તઆલા પાસે ગુનેહગાર થશે પરંતુ કાઝીની અદાલત તેને દૂધ પીવડાવવા મજબૂર કરશે નહીં.

એ જ રીતે જો પતિને દૂર પીવાડવાનું વળતર પોતાની ગરીબીના કારણે આપવાની શક્તિ નથી અને કોઈ બીજી સ્ત્રી વળતર વિના અથવા આ વળતરથી ઓછા વળતર ઉપર દૂધ પીવડાવવા રાજી થાય જે વળતર ત્યકતા સ્ત્રી માંગે છે તો પતિને મજબૂર કરવામાં આવશે નહીં કે તે માં ની માંગણીને મંજૂર કરીને તેની જ પાસે દૂધ પીવડાવે બલકે બંને સ્વરૂપોમાં બીજી સ્ત્રી પાસે તે બાળકને દૂધ પીવડાવી શકાય છે. હા ! જો બીજી દૂધ પીવાડનાર સ્ત્રી પણ એટલું જ વળતર

માંગે જેટલું તેની સગી માં માંગી રહી હતી તો પતિ માટે ફુકૂહાની સહમતીએ એ જાઈઝ નથી કે માંને છોડીને બીજી સ્ત્રી પાસે આ જ વળતર આપી દૂધ પીવડાવે.

મસ્અલો :

જો બીજી સ્ત્રીથી દૂધ પીવડાવવાનું નક્કી થઈ જાય તો એ જરૂરી છે કે દૂધ પીવાડનાર સ્ત્રી બાળકની માંને પાસે રાખીને દૂધ પીવડાવે, માં થી અલગ રાખીને દૂધ પીવડાવવું જાઈઝ નથી કારણ કે કેળવણી અને પોતાની દેખરેખમાં રાખવું સહીહ હદીષોની રૂએ માંનો હક છે અને તેનો આ હક મારવો કોઈ પણ રીતે જાઈઝ નથી. *(તફસીરે મઝહરી)*

પંદરમો હુકમ :

પત્નીના ખર્ચ અને ભરણ પોષણના પ્રમાણમાં પતિની આર્થિક પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે. لِيُنۡفِقۡ ذُوۡسَعَةٍ مِّنۡ سَعَتِہٖ ؕ وَمَنۡ قُدِرَعَلَيۡهِ رِزۡقُهٗ فَلۡيُنۡفِقۡ مِمَّا اٰتٰهُ اللّٰهُ એટલે કે "ખર્ચ કરે શક્તિશાળી વ્યક્તિ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અને જે વ્યક્તિ ઉપર રોજી તંગ હોય તે પોતાની આવક પ્રમાણે ખર્ચ કરે." તેનાથી જાણ થઈ કે પત્નીના ખર્ચ માટે પત્નીની પરિસ્થિતિને ધ્યાને લેવામાં આવશે નહીં બલકે પતિની આર્થિક હાલત પ્રમાણે ખર્ચ આપવો વાજિબ થશે. જો પતિ માલદાર છે તો માલદારો પ્રમાણેનો ખર્ચ આપવો વાજિબ છે ભલે પત્ની માલદાર ન હોય અને ગરીબ કે મુફલીસ હોય અને જો પતિ ગરીબ છે તો ગરીબો પ્રમાણેનો ખર્ચ તેની શક્તિ પ્રમાણે વાજિબ થશે ભલે પત્ની માલદાર હોય. ઈમામે આ'ઝમ અબૂ હનીફહ (રહ.)નો પણ આ જ અભિપ્રાય છે. અમુક બીજા ફુકૂહાના નિવેદનો આનાથી વિરુદ્ધ પણ છે. *(તફસીરે મઝહરી)*

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفۡسًا اِلَّا مَاۤ اٰتٰهَا ؕ سَيَجۡعَلُ اللّٰهُ بَعۡدَ عُسۡرٍ يُّسۡرًا આ તે પાછલા વાક્યનો વિસ્તૃત ખુલાસો છે કે અલ્લાહ તઆલા કોઈને તેની શક્તિ અને ક્ષમતાથી વધારે તકલીફ નથી આપતો તેથી નાદાર અને ગરીબ પતિ ઉપર તેની હેસિયત પ્રમાણેનો ખર્ચ વાજિબ થશે જે પરિસ્થિતિ તેની હાલમાં છે. આગળ પત્નીને ગરીબો પ્રમાણેના ખર્ચને પૂરતો સમજી તેના ઉપર સબ્રની તાકીદ માટે ફરમાવ્યું, سَيَجۡعَلُ اللّٰهُ بَعۡدَ عُسۡرٍ يُّسۡرًا એટલે કે કોઈએ એવો વિચાર ન કરવો જોઈએ કે પ્રસ્તુત પરિસ્થિતિમાં તંગી છે તો આ તંગી કાયમ રહેશે બલકે તંગી

અને છૂટછાટ બધું અલ્લાહ તઆલાના હાથમાં છે, તે આ તંગી પછી છૂટછાટ પણ આપી શકે છે.

ખુલાસો :

આ આયતમાં એવા પતિઓ માટે અલ્લાહ તઆલા તરફથી છૂટછાટ મળવા તરફ ઈશારો છે જે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે વાજિબ ખર્ચ પૂરો કરવાના પ્રમાણિક પ્રયત્નો કરતો રહે, પત્નીને તંગ કરવા માટે આદત ન હોય. વલ્લાહુ અઅ્‌લમુ *(રૂહુલ મઆની)*

આયતો : (સૂરએ તલાક : આયત નં. ૮ થી ૧૨)

وَكَاَيِّنْ مِّنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهٖ فَحَاسَبْنٰهَا حِسَابًا شَدِيْدًا ۙ
وَّعَذَّبْنٰهَا عَذَابًا نُّكْرًا ﴿۸﴾ فَذَاقَتْ وَبَالَ اَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ اَمْرِهَا خُسْرًا ﴿۹﴾
اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيْدًا ۙ فَاتَّقُوا اللّٰهَ يٰۤاُولِى الْاَلْبَابِ ۚۖ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ۛ
قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ ذِكْرًا ﴿۱۰﴾ رَّسُوْلًا يَّتْلُوْا عَلَيْكُمْ اٰيٰتِ اللّٰهِ مُبَيِّنٰتٍ لِّيُخْرِجَ
الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ مِنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ ؕ وَمَنْ يُّؤْمِنْۢ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ
صَالِحًا يُّدْخِلْهُ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَاۤ اَبَدًا ؕ قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ
لَهٗ رِزْقًا ﴿۱۱﴾ اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ؕ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ
بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوْۤا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۙ وَّاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿۱۲﴾ ع

તરજુમો :

અને કેટલીય વસ્તીઓ પોતાના પરવરદિગારના અને તેના રસૂલોના હુકમથી નીકળી ચૂકી, પછી અમે તેમને હિસાબમાં પકડયા, કઠોર હિસાબમાં; અને તેમના ઉપર આફત નાંખી, અદષ્ય આફત. (૮) પછી તેમણે પોતાના કર્મની સજા ચાખી અને અંતે તેમના કર્મમાં નુકસાન આવી ગયું. (૯) અલ્લાહે તેમના માટે કઠોર અઝાબ તૈયાર કરી રાખ્યો છે, બસ અલ્લાહથી ડરતા રહો

હે બુદ્ધિશાળીઓ જેમને યકીન છે; નિઃશંક અલ્લાહે તમારા ઉપર નસીહત ઉતારી છે. (૧૦) રસૂલ તમને પઢીને સંભળાવે છે અલ્લાહની આયતો સ્પષ્ટ સંભળાવનારી જેથી તે લોકોને કાઢે જેઓ ઈમાન લાવ્યા અને ભલા કામ કર્યા અંધકારોમાંથી અજવાળા તરફ અને જે કોઈ અલ્લાહ ઉપર ઈમાન લાવે અને કંઈક નેક અમલ કરે તેને બગીચાઓમાં દાખલ કરે જેની નીચે નહેરો વહે છે, તેમાં સદાય કાયમ રહે અલબત્ત અલ્લાહે તેને ઘણી સારી રોજી આપી. (૧૧) અલ્લાહ તે છે જેણે સાત આસમાન બનાવ્યા અને જમીન પણ એટલી જ; જેનો હુકમ તેના અંદર ઊતરે છે જેથી તમે જાણો કે અલ્લાહ દરેક વસ્તુ કરી શકે છે અને અલ્લાહના જ્ઞાનમાં દરેક વસ્તુ સમાયેલી છે. (૧૨)

તફસીર :

અને ઘણી વસ્તીઓ હતી જેમણે પોતાના પરવરદિગારના હુકમ (માનવા)થી અને તેના રસૂલોની અવજ્ઞા કરી બસ અમે તેઓ(ના અમલો)નો કઠોર હિસાબ કર્યો (મતલબ એ કે તેમના કુફ્રિયા અમલોમાંથી કોઈ અમલ મા'ફ નથી કર્યો બલકે બધા ઉપર સજા નક્કી કરી, અહીંયાં હિસાબથી પૂછતાછ સ્વરૂપેનો હિસાબ ભાવાર્થ નથી) અને અમે તેમને ઘણી ભારે સજા આપી (આ તો દુનિયામાં થયું અને આખિરતમાં) અલ્લાહ તઆલાએ તેમના માટે એક કઠોર અઝાબ તૈયાર કરી રાખ્યો છે (અને જ્યારે નાફરમાનીનો અંજામ આ છે) તો હે સમજદારો કે જે ઈમાન લાવ્યા હોય અલ્લાહથી ડરો (કે ઈમાન પણ તેનો જ તકાદો કરે છે અને ડરવું એ છે કે તેનું આજ્ઞાપાલન કરો અને આ જ આજ્ઞાપાલનની રીત બતાવવા માટે) અલ્લાહે તમારી પાસે એક નસીહતનામું મોકલ્યું (અને તે નસીહતનામું આપીને) એક એવા રસૂલ (મોકલ્યા) જે તમને અલ્લાહના સ્પષ્ટ હુકમો પઢીને સંભળાવે છે જેથી એવા લોકોને કે જેઓ ઈમાન લાવ્યા અને સારા કામ કર્યા (કુફ્ર અને જહાલતના) અંધકારોમાંથી (ઈમાન, જ્ઞાન તથા અમલના) પ્રકાશ તરફ લઈ આવે (મતલબ એ કે જે નસીહત આ રસૂલ દ્વારા પહોંચે તેના ઉપર અમલ કરવો પણ આજ્ઞાપાલન છે) અને (આગળ આજ્ઞાપાલન એટલે કે ઈમાન અને નેક કર્મો ઉપર વાયદો છે કે) જે વ્યક્તિ અલ્લાહ ઉપર ઈમાન લાવશે અને સારા અમલ કરશે અલ્લાહ તેને (જન્નતના)

એવા બગીચાઓમાં દાખલ કરશે જેની નીચે નહેરો વહે છે તેમાં હંમેશા હંમેશા માટે રહેશે, બેશક અલ્લાહે (તેમને ઘણી) સારી રોજી આપી (આગળ અલ્લાહ તઆલાનું આજ્ઞાપાલન વાજિબ હોવાનું વર્ણન કરવામાં આવે છે, એટલે કે) અલ્લાહ એવો છે જેણે સાત આસમાન પેદા કર્યા અને એ જ પ્રમાણે એટલી જ જમીન પણ (સાત પેદા કરી જેમકે તિરમિઝી વગેરેની હદીષમાં છે કે એક જમીનની નીચે બીજી જમીન છે તેની નીચે ત્રીજી જમીન, એ જ પ્રમાણે સાત જમીનો છે અને) આ સૌ(આસમાનો અને જમીનો)માં (અલ્લાહ તઆલાના) હુકમો (શરીઅત તથા તક્વીની બંને) નાઝિલ થતા રહે છે (અને આ એટલા માટે બતાવવામાં આવ્યું) જેથી તમને ખબર થઈ જાય કે અલ્લાહ તઆલા દરેક વસ્તુ ઉપર કાબૂ ધરાવે છે અને અલ્લાહે દરેક વસ્તુને (પોતાના) જ્ઞાનના ઘેરામાં લીધેલ છે (તેથી અલ્લાહ તઆલાનું આજ્ઞાપાલન વાજિબ હોવું દેખીતું છે).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

فَحَاسَبْنٰهَا حِسَابًا شَدِيْدًا وَّعَذَّبْنٰهَا عَذَابًا نُّكْرًا આયતમાં જે કોમો માટે હિસાબ અને અઝાબનું વર્ણન છે તે આખિરતમાં થનાર છે પરંતુ અત્રે તેને ભૂતકાળના શબ્દ حاسبنا અને عذّبنا થી ઓળખાવવું યા તો તેના નિશ્ચિત હોવા તરફ ઈશારો કરવા માટે છે કે જાણે તે કામ થઈ ચૂક્યું (રૂહુલ મઆની) અને એવું પણ હોઈ શકે છે કે હિસાબથી ભાવાર્થ આ સ્થળે સવાલો અને પૂછતાછ ન હોય બલકે તેની સજા નક્કી કરવું હોય જેમકે તફસીરના ખુલાસામાં આવી ચૂક્યું છે અને એ પણ સંભાવના છે કે કઠોર હિસાબ જો કે આખિરતમાં થશે પરંતુ અમલોના હિસાબમાં તેનું લખાણ તો થઈ ચૂક્યું છે અને થઈ રહ્યું છે તેને હિસાબ કરી દેવાથી ઓળખાવવામાં આવ્યું અને અઝાબથી ભાવાર્થ દુનિયાનો અઝાબ હોય તે ઘણી આગલી કોમો ઉપર ઊતર્યો છે. આવા સ્વરૂપમાં પાછળથી આવનાર વાક્ય اَعَدَّاللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيْدًا નો માત્ર આ આખિરતના અઝાબ સાથે સંબંધ રહેશે.

قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ ذِكْرًا رَّسُوْلًا આ આયતનો સરળ ખુલાસો એ છે કે અહીંયાં શબ્દ اَرْسَلَ (અર્સલ) સુષુપ્ત માનવામાં આવે તો અર્થ એ થશે કે નસીહત ઉતારી એટલે કે કુર્આન ઉતાર્યું અને રસૂલને મોકલ્યા. તફસીરના ખુલાસામાં તેને

જ અપનાવીને તફસીર કરવામાં આવી છે. તફસીરકારોએ બીજા ખુલાસાઓ પણ લખ્યા છે, દાખલા તરીકે એ કે "ઝિક્ર"થી ભાવાર્થ પોતે રસૂલ હોય કે અલ્લાહનો ઝિક્ર વધુ પ્રમાણમાં કરવાના કારણે તેમનું અસ્તિત્વ જાણે કે પોતે જ ઝિક્રુલ્લાહ બની ગયું વગેરે. *(રૂહુલ મઆની)*

સાત જમીનો ક્યાં ક્યાં કેવા સ્વરૂપમાં છે ? :

اَللّٰهُ الَّذِىْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ આ આયતથી એટલી વાત તો સ્પષ્ટ રીતે સાબિત છે કે જે રીતે સાત આસમાનો છે એવી જ રીતે જમીનો પણ સાત છે, પછી આ સાત જમીનો ક્યાં ક્યાં અને કેવા સ્વરૂપમાં ઉપસ્થિત છે ઉપર નીચે પડ સ્વરૂપે અથવા દરેક જમીનનું સ્થળ જુદું જુદું છે ? જો ઉપર નીચે પડ સ્વરૂપે છે તો શું જે રીતે સાત આસમાનોમાં દરેક બે આસમાનો વચ્ચે મોટું અંતર છે અને દરેક આસમાનમાં અલગ અલગ ફરિશ્તાઓ વસે છે એ જ પ્રમાણે એક જમીન અને બીજી જમીન વચ્ચે પણ અંતર, હવા કે અવકાશ વગેરે છે ? અને તેમાં કોઈ મખ્લૂક વસવાટ કરે છે ? અથવા જમીનના આ પડો એકબીજા સાથે ઉપર નીચે અડીને આવેલા છે ? કુર્આન મજીદ એ બાબતે મૌન છે અને હદીષની રિવાયતો જે તેના વિશે આવી છે તેમાં ઘણી હદીષોમાં હદીષવેત્તાઓનો મતભેદ છે. અમુકે તે હદીષોને સાચી અને સાબિત ઠરાવી છે, અમુકે કમજોર અને મનઘડત સુધી કહી દીધું છે અને બૌદ્ધિક રીતે આ બધા સ્વરૂપો શક્ય છે અને આપણી કોઈ દીની અથવા દુનિયવી જરૂરત તેના સંશોધન ઉપર અવલંબિત નથી, ન જ આપણને કબ્રમાં અથવા આખિરતમાં તેનો સવાલ થશે કે આપણે આ સાત જમીનોના સ્વરૂપ અને તેના સ્થાનને તથા તેમાં વસનારી મખ્લૂકને શોધી કાઢીએ, તેથી યોગ્ય સ્વરૂપ એ છે કે બસ એ બાબત ઉપર ઈમાન લાવીએ અને યકીન કરીએ કે જમીનો પણ આસમાનની જેમ સાત જ છે જે બાબતને કુર્આને વર્ણન કરવાનું જરૂરી નથી સમજ્યું આપણે પણ તેની ચિંતા અને સંશોધનમાં શા માટે પડવું !? પુરોગામી બુઝુર્ગોનો આવી બાબતોમાં આ જ અમલ રહ્યો છે, તેમણે કહ્યું છે اَبْهِمُوْا مَا اَبْهَمَهُ اللّٰهُ એટલે કે "જે વસ્તુને અલ્લાહ તઆલાએ મોઘમ છોડી દીધી છે તમે પણ તેને મોઘમ રહેવા દો" જ્યારે કે તેમાં તમારા માટે કોઈ અમલી હુકમ નથી અને તમારી કોઈ દીની અથવા દુનિયવી જરૂરિયાત તેની સાથે સંલગ્ન

નથી, ખાસ કરીને આ તફસીર સામાન્ય લોકો માટે લખવામાં આવી છે તેથી આવી જ્ઞાનપૂર્ણ મતભેદયુક્ત ચર્ચાઓ તેમાં લેવામાં નથી આવી જેની સામાન્ય લોકોને કોઈ આવશ્યકતા નથી.

يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ એટલે કે અલ્લાહનો હુકમ આ સાતેય આસમાનો અને સાતેય જમીનો વચ્ચે નાઝિલ થતો રહે છે અને અલ્લાહ તઆલાના હુકમના બે પ્રકારો છે. એક જાહેર અને શરીઅત સ્વરૂપે છે અને જેને અંબિયા (અલૈ.) દ્વારા વહી મોકલીને તેના જવાબદાર બંદાઓને બનાવવામાં આવ્યા, જેમકે પૃથ્વીમાં માણસ અને જિન્નાત માટે આસમાનોએથી ફરિશ્તાઓ આ શરીઅતના હુકમો અંબિયા સુધી લઈને આવે છે જેમાં માન્યતાઓ, ઈબાદતો, અખ્લાક, વ્યવહારો, સામાજિકતા વગેરેના કાયદાઓ હોય છે જેના પાલન ઉપર સવાબ અને જેની અવજ્ઞા ઉપર અઝાબ થાય છે. બીજા પ્રકારના હુકમો તક્વીની હુકમો છે, એટલે કે અલ્લાહની તકદીરને લાગુ પાડવા વિશેના હુકમો જેમાં સૃષ્ટિનું સર્જન અને તેની તબક્કાવાર પ્રગતિ અને તેમાં વધારો ઘટાડો અને જિંદગી તથા મોત વગેરે સામેલ છે. આ હુકમો અલ્લાહ તઆલાની બધી મખ્લૂકો ઉપર હાવી છે તેથી જો દરેક બે જમીનો વચ્ચે અવકાશ અને અંતર હોય અથવા તેમાં કોઈ મખ્લૂક વસવાટ કરતી હોવાનું સાબિત થઈ જાય તો ભલે મખ્લૂકને શરીઅતના હુકમો લાગુ ન પડતા હોય તો તેને પણ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ લાગુ પડે છે કે અલ્લાહ તઆલાનો તક્વીની હુકમ તેના ઉપર પણ હાવી છે. وَاللّٰهُ سُبْحٰنَهُ وَتَعَالٰى اَعْلَمُ

تَمَّتْ سُوْرَةُ الطَّلَاقِ بِعَوْنِ اللّٰهِ وَحَمْدِهٖ فِىْ اٰخِرِيَوْمٍ مِّنْ جُمَادَى الثَّانِيَةِ ۱۳۹۱ھ
يَوْمَ الْاَحَدِ وَاللّٰهُ الْمُوَفِّقُ وَالْمُعِيْنُ

સૂરએ તલાક પૂર્ણ થઈ, અલ્હમ્દુલિલ્લાહ !

તારીખ : ૧૯ ઓગષ્ટ ૨૦૧૪ મુતાબિક ૦૨ શવ્વાલ ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

નોંધ : મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીના ૧૧ ભાગોની હાર્ડ પ્રિન્ટેડ કોપી મેળવવા માટે પ્રકાશક હઝરત મવલાના ઇસ્માઈલ ભૂતા સાહબનો સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

પ્રકરણ (૬૬)

સૂરએ તહરીમ

સૂરએ તહરીમ મદીનામાં નાઝિલ થઈ અને તેની ૧૨ આયતો તથા બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ તહરીમ : આયત નં. ૧ થી ૫)

اٰیاتها ١٢ ﴿٦٦ سُوْرَةُ التَّحْرِيْمِ مَدَنِيَّةٌ ١٠٧﴾ رکوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ○

يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَاۤ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ ۚ تَبْتَغِيْ مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَ ؕ وَاللّٰهُ
غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ١ قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْ ۚ وَاللّٰهُ مَوْلٰىكُمْ ۚ وَهُوَ
الْعَلِيْمُ الْحَكِيْمُ ٢ وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِيُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِهٖ حَدِيْثًا ۚ فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِهٖ وَ
اَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهٗ وَاَعْرَضَ عَنْۢ بَعْضٍ ۚ فَلَمَّا نَبَّاَهَا بِهٖ قَالَتْ مَنْ
اَنْۢبَاَكَ هٰذَا ؕ قَالَ نَبَّاَنِيَ الْعَلِيْمُ الْخَبِيْرُ ٣ اِنْ تَتُوْبَاۤ اِلَى اللّٰهِ فَقَدْ
صَغَتْ قُلُوْبُكُمَا ۚ وَاِنْ تَظٰهَرَا عَلَيْهِ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰىهُ وَجِبْرِيْلُ وَصَالِحُ
الْمُؤْمِنِيْنَ ۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيْرٌ ٤ عَسٰى رَبُّهٗۤ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُّبْدِلَهٗۤ اَزْوَاجًا
خَيْرًا مِّنْكُنَّ مُسْلِمٰتٍ مُّؤْمِنٰتٍ قٰنِتٰتٍ تٰٓئِبٰتٍ عٰبِدٰتٍ سٰٓئِحٰتٍ ثَيِّبٰتٍ وَّاَبْكَارًا ٥

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

હે નબી ! તમે કેમ હરામ કરો છો જે અલ્લાહે તમારા ઉપર હલાલ કર્યું ?

પોતાની પત્નીઓની ખુશી ઈચ્છો છો ! અને અલ્લાહ મા'ફ કરનારો કૃપાળુ છે. (૧) અલ્લાહે તમારા માટે તમારી કસમો ખોલી નાંખવું નક્કી કરી દીધું છે અને અલ્લાહ તમારો માલિક છે અને તે જ સઘળું જાણનારો હિકમતવાળો છે. (૨) અને જ્યારે નબીએ છુપાઈને પોતાની કોઈ પત્નીને એક વાત કહી પછી જ્યારે તેણે તેની ખબર કરી દીધી અને અલ્લાહે નબીને તે વાત બતાવી દીધી તો નબીએ તેમાંથી અમુક વાત બતાવી અને અમુક ટાળી દીધી, પછી જ્યારે તે સ્ત્રીને બતાવ્યું તો બોલી તમને આ કોણે બતાવ્યું ? કહ્યું, મને તે બધું જાણનાર સઘળી ખબર રાખનારે બતાવ્યું. (૩) જો તમે બંને તવબહ કરો છો તો તમારા દિલો ઝૂકી પડયા છે અને જો તમે બંને તેમના (નબી) વિરુદ્ધ એકબીજાની સહાય કરશો તો અલ્લાહ તેમનો મિત્ર છે અને જિબ્રઈલ અને નેક ઈમાનવાળા અને ફરિશ્તા તેમની પાછળ સહાયક છે. (૪) જો નબી હમણા તમને સૌને છોડી દે તો તેમનો પરવરદિગાર તેમને તમારાથી ઉત્તમ પત્નીઓ બદલામાં આપી દે, આજ્ઞાપાલક, ઈમાનવાળી, નમાઝોમાં ઊભી થનારી, તવબહ કરનારી, બંદગી કરનારી, રોઝા રાખનારી, અગાઉ નિકાહ થઈ ચૂકેલી (વિધવા) અને કુંવારીકાઓ. (૫)

તફસીર :

હે નબી ! જે વસ્તુને અલ્લાહે તમારા માટે હલાલ કરી છે તમે (કસમ ખાઈને) તેને (પોતાના ઉપર) કેમ હરામ કરો છો ? (પછી તે પણ) પોતાની પત્નીઓની ખુશી પ્રાપ્ત કરવા માટે (એટલે કે ભલે કોઈ હલાલ કે મબાહને છોડવું જાઈઝ છે અને તેને છોડવાને કસમ ખાઈને જરૂરી કરી લેવું પણ કોઈ હિત ખાતર જાઈઝ છે પરંતુ આ બાબત આદર્શથી વિરુદ્ધ છે ખાસ કરીને જ્યારે કે આવું કરવાનું કારણ મજબૂત ન હોય, એટલે કે પત્નીઓની ખુશી એવી બાબત છે કે આ બાબતમાં તેમને રાજી કરવું જરૂરી ન હતું) અને અલ્લાહ તઆલા મા'ફ કરનારો મહેરબાન છે (કે ગુનાહ સુદ્ધાંને મા'ફ કરી દે છે અને તમને તો કોઈ ગુનોહ પણ નથી થયો તેથી આ ક્રોધ સ્વરૂપે નહીં બલકે લાગણીપૂર્વક તમને કહેવામાં આવે છે કે તમે એક જાઈઝ લાભને છોડીને શા માટે તકલીફ ઉઠાવી ? અને કારણ કે તમે કસમ ખાઈ લીધી હતી તેથી સામાન્ય સંબોધનથી કસમનો કફ્ફારો આપવાના સંદર્ભમાં કહેવામાં આવે છે કે) અલ્લાહ તઆલાએ તમારા માટે તમારી કસમોને

ખોલવી (એટલે કે કસમ તોડ્યા પછી તેના કફ્ફારાની રીત) નક્કી કરી દીધી છે અને અલ્લાહ તમારો કાર્યસાધક છે અને તે બધું જાણનારો મોટી હિકમતવાળો છે (તેથી તે પોતાના જ્ઞાન અને હિકમતથી તમારા હિત અને જરૂરિયાતોને જાણીને તમારી ઘણી મુશ્કેલીઓને સરળ કરી દેવાની રીત નક્કી કરી દે છે તેથી કફ્ફારા દ્વારા કસમની પાબંદીથી છુટકારાનો ઈલાજ કરી દીધો) અને (આગળ પત્નીઓને કહેવામાં આવે છે કે તે સમય યાદ કરવાપાત્ર છે) જ્યારે કે પયગમ્બરે પોતાની કોઈ પત્નીને છાની રીતે એક વાત કહી (તે વાત એ હતી કે હું હવે પછી મધ પીશ નહીં પરંતુ આ કોઈને કહેશો નહીં) પછી જ્યારે તે પત્નીએ એ વાત (બીજી પત્નીને) કહી દીધી અને પયગમ્બરને અલ્લાહ તઆલાએ (વહી દ્વારા) તેની ખબર આપી દીધી તો પયગમ્બરે (તે રહસ્ય જાહેર કરનારી પત્નીને) થોડી વાત તો બતાવી દીધી (કે તેં આપણી વચ્ચે થયેલી ગુપ્ત વાત બીજી પત્નીને કહી આપી) અને થોડી વાતને ટાળી દીધી. (એટલે કે આપ ﷺની કૃપાદૃષ્ટિ એટલી હદ સુધી છે કે પોતાના હુકમ તોડનારી પત્નીને જ્યારે તેના વિશે કહેવા લાગ્યા તો તે ફરિયાદ સમયે પણ તેમની કહેલી વાત પૂરેપૂરી નથી કહી કે તમે મારી આ વાત કહી દીધી અને આ પણ કહી દીધું તે પણ કહી દીધું બલકે અમુક અંશ વર્ણન કર્યા અને અમુક અંશ ન કર્યા જેથી જે પત્નીને સંબોધન કર્યું તેમને અનુમાન થઈ જાય કે તેમને આટલી જ વાત કહેવાની ખબર છે, વધારેની નથી તો તેમની શરમિંદગી ઓછી થાય (وَهٰذَا اَسْهَلُ الْاَقْوَالِ فِىْ تَفْسِيْرِ هٰذَيْنِ الْبَعْضَيْنِ) બસ જ્યારે પયગમ્બરે તે પત્નીને તે વાત બતાવી તો તે કહેવા લાગી કે તમને કોણે આની ખબર આપી ? આપ (ﷺ)એ કહ્યું કે મને સઘળું જાણનારા બધી ખબર રાખનારાએ (એટલે કે અલ્લાહે) ખબર કરી દીધી (આ પત્નીઓને કદાચ એટલા માટે આવું સંભળાવ્યું કે રસૂલે કરીમ ﷺનું સંપૂર્ણ રહસ્યથી જાણકાર હોવું સાંભળીને આપ ﷺના લાગણીપૂર્વકના વ્યવહારથી પોતાની પ્રવૃત્તિ ઉપર વધારે શરમિંદા થાય અને તવબહ કરે, તેથી આગળ પોતે પત્નીઓને તવબહ વગેરેનું સંબોધન છે કે) હે (પયગમ્બરની) બંને પત્નીઓ ! જો તમે અલ્લાહની સામે તવબહ કરી લો તો (સારું છે કારણ કે તવબહનો તકાદો ઉપસ્થિત છે તે એ કે) તમારા દિલ (તે તરફ) ઢળી રહ્યા છે (કે બીજી પત્નીઓથી હટાવીને આપ ﷺને પોતાના જ બનાવી લે અને જાણે આ બાબત રસૂલે કરીમ ﷺની મહોબ્બતના

કારણે નીંદાપાત્ર નથી પરંતુ કારણ કે તેમાં બીજાઓના હક્ક માર્યા જવાની અને તેમનું દિલ તૂટવાની શક્યતા છે, આથી તે બરાબર નથી, આ આધારે તે તવબહપાત્ર છે) અને જો (આ જ પ્રમાણે) પયગમ્બરના વિરોધમાં તમારા બંનેની પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રહી તો (યાદ રાખો કે) પયગમ્બરનો મિત્ર અલ્લાહ છે અને જિબ્રઈલ છે અને નેક મુસલમાન છે અને તે ઉપરાંત ફરિશ્તા (તેમના) મદદગાર છે (મતલબ એ કે તમારા આ ષડયંત્રોથી તેમને કોઈ નુકસાન નથી બલકે તમારું જ નુકસાન છે કારણ કે જે વ્યક્તિના હિમાયતીઓ આવા હોય તેનો વિરોધ કરવાનું પરિણામ દેખીતું છે કે ખરાબ જ આવે છે અને આ આયતો ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકામાં હઝરત આયશા અને હફસા રદિ. સિવાય બીજી પત્નીઓ પણ સામેલ હતી, જેમકે હઝરત સવદહ અને સફિયા; તેથી આગળ બહુવચનથી સંબોધન કર્યું છે કે તમે એવો ભ્રમ દિલમાં ન લાવજો કે અંતે તો પુરુષને પત્નીઓની જરૂર હોય છે અને અમારાથી સારી સ્ત્રીઓ ક્યાં છે ! તેથી નાછૂટકે પણ અમારી વાતો વેઠી લેશે પરંતુ તમે એવું સમજી લો કે) જો પયગમ્બર તમને પત્નીઓને તલાક આપી દે તો તેમનો પરવરદિગાર ઘણો જ જલદી તમારા બદલે તેમને તમારાથી સારી પત્નીઓ આપી દેશે જે ઈસ્લામવાળીઓ, ઈમાનવાળીઓ, આજ્ઞાપાલન કરનારીઓ, તવબહ કરનારીઓ, ઈબાદત કરનારીઓ, રોઝા રાખનારીઓ હશે, અમુક વિધવા અને અમુક કુંવારીઓ (અમુક હિતના કારણે વિધવા પણ શ્રેષ્ઠ હોય છે જેમકે અનુભવના કારણે અથવા સમાન ઉંમરની હોવાના કારણે તેથી તેને પણ આકર્ષણના લક્ષણોમાં સામેલ કર્યું).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

"તહરીમ"ની આયતો ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકા :

સહીહ બુખારી વગેરેમાં હઝરત આયશા (રદિ.)થી રિવાયત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺનો નિત્યક્રમ એ હતો કે અસર પછી ઊભા ઊભા બધી પત્નીઓ પાસે (ખબર લેવા માટે) આવતા હતા. એક દિવસે હઝરત ઝયનબ (રદિ.) પાસે રોજ કરતાં વધારે થોભ્યા અને મધ પીધું તો મને થોડી ઈર્ષ્યા થઈ અને મેં હફસા (રદિ.) સાથે મશ્વરો કર્યો કે આપણામાંથી તેઓ જેની પાસે આવે તે એવું કહે કે "તમે *મગાફિર* પીધું છે ?" (મગાફિર એક ખાસ પ્રકારનો ગુંદર છે જે થોડો

દૂર્ગંધયુક્ત હોય છે. *નોંધઃ આ નોંધવું જોઈએ કે આ શબ્દો તેમના દ્વારા પ્રશ્નાત્મક શૈલીથી બોલાયા છે તેથી એ ખોટું નિવેદન નથી.* –મુહમ્મદ તકી ઉસ્માની) તેથી એવું જ થયું, આપ ﷺએ કહ્યું, મેં તો મધ પીધું છે. તે પત્નીઓએ કહ્યું, કદાચ કોઈ માંખી મગાફિરના ઝાડ ઉપર બેસી હોય અને તેનો રસ ચૂસ્યો હોય (એ જ કારણે મધમાં પણ દૂર્ગંધ આવવા લાગી). રસૂલે કરીમ ﷺ દૂર્ગંધયુક્ત વસ્તુથી ખૂબ પરહેઝ કરતા હતા તેથી આપ ﷺએ કસમ ખાઈ લીધી કે હવે પછી હું મધ પીશ નહીં અને એ વિચારે હઝરત ઝયનબ (રદિ.)ને ખોટું ન લાગે તેથી આ વાત છાની રાખવાની તાકીદ કરી પરંતુ તે પત્નીઓએ બીજીઓને કહી દીધું અને અમુક રિવાયતોમાં છે કે હઝરત હફસા (રદિ.) મધ પીવાડનારી છે અને હઝરત આયશા અને સવદહ તથા સફિયા (રદિ.) સલાહ મશ્વરો કરનારી અને અમુક રિવાયતોમાં આ કિસ્સો બીજી રીતે પણ આવ્યો છે. શક્ય છે કે ઘણી ઘટનાઓ હોય અને તે સૌ પછી આ આયત નાઝિલ થઈ હોય. *(બયાનુલ કુર્આન)*

આ આયતોનો ખુલાસો એ છે કે આ ઘટનામાં રસૂલે કરીમ ﷺએ જે એક હલાલ વસ્તુ એટલે કે મધને કસમ દ્વારા પોતાના ઉપર હરામ કરી લીધું હતું આ પ્રવૃત્તિ જ્યારે કે કોઈ આવશ્યકતા અથવા હિત માટે હોય તો જાઈઝ છે ગુનોહ નથી પરંતુ આ ઘટનામાં એવી કોઈ આવશ્યકતા ન હતી કે તેના કારણે આપ ﷺ પોતે કોઈ તકલીફ ઉઠાવે અને એક હલાલ વસ્તુને છોડી દે, કારણ કે રસૂલે કરીમ ﷺએ આ કામ પત્નીઓને રાજી કરવા માટે કર્યું હતું અને આવી બાબતમાં તેમને રાજી કરવું રસૂલે કરીમ ﷺ માટે જરૂરી ન હતું તેથી અલ્લાહ તઆલાએ લાગણીસભર ઈરશાદ ફરમાવ્યો.

يَـٰٓاَيُّهَا النَّبِىُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَآاَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ ۚ تَبْتَغِىْ مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَ ۗ وَاللّٰهُ غَـفُـوْرٌ رَّحِيْـمٌ આ આયતમાં પણ કુર્આને કરીમની સામાન્ય શૈલી પ્રમાણે રસૂલે કરીમ ﷺને તેમનું નામ લઈને સંબોધન કર્યું નથી બલકે يَـٰٓاَيُّهَا النَّبِىُّ (યા અય્યુહન્નબિય્યુ)ના લકબ દ્વારા સંબોધન કર્યું જે આપ ﷺનો ખાસ સન્માન અને આદર છે. આ વાક્ય જો કે લાગણીસભર છે પરંતુ તેનું સ્વરૂપ પ્રશ્નાત્મક હતું જેનાથી તે વિચાર આવી શકતો હતો કે કદાચ આપ ﷺથી કોઈ મોટી ભૂલ થઈ ગઈ છે તેથી જ સાથે ફરમાવ્યું وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ એટલે કે જો ગુનોહ હોત તો પણ અલ્લાહ તઆલા મહાન મા'ફ કરનાર છે.

મસ્અલો :

કોઈ હલાલ વસ્તુને પોતાના ઉપર હરામ કરવાના ત્રણ સ્વરૂપો છે જેનું વિગતવાર વર્ણન સૂરએ માઈદહની આયત يَـٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تُحَرِّمُوْا طَيِّبٰتِ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ હેઠળ મઆરિફુલ કુર્આનની ત્રીજી જિલ્દમાં આવી ચૂક્યું છે જેનો ખુલાસો એ છે કે જો કોઈ વ્યક્તિ કોઈ નિશ્ચિત હલાલ વસ્તુને હરામ હોવાનો અકીદહ ધરાવે તો તે કુફ્ર અને મોટો ગુનોહ છે અને જો તે હરામ હોવાનો અકીદહ ન રાખે પરંતુ કોઈ આવશ્યકતા અથવા હિત ન હોવા છતાં કસમ ખાઈને તેને પોતાના ઉપર હરામ કરી લે તો પણ એ ગુનોહ છે અને આવી કસમ તોડવી અને તેનો કફ્ફારો આપવો તેના ઉપર વાજિબ છે જેનું વર્ણન આગળ આવે છે અને કોઈ આવશ્યકતા કે હિત હોય તો જાઈઝ છે પરંતુ તે પણ શ્રેષ્ઠ આદર્શ વિરુદ્ધ છે અને ત્રીજું સ્વરૂપ એ છે કે ન તો હરામ હોવાનો અકીદહ છે ન જ કસમ ખાઈને તેને પોતાના ઉપર હરામ કરી લે છે પરંતુ પોતાની પ્રવૃત્તિથી તેને કાયમી ધોરણે છોડવાનો દિલમાં ઈરાદો કરી લે તો આ નિર્ધાર જો એવી નિય્યતથી કરે કે તેને કાયમી રીતે છોડવું સવાબનું કારણ છે તો એ બિદ્અત અને રહબાનિયત છે જે શરીઅતમાં ગુનોહ અને નીંદનીય છે અને જો કાયમી રીતે છોડવાને સવાબ ન સમજે બલકે પોતાની કોઈ શારીરિક અથવા મનોસ્થિતિના ઈલાજ માટે આવું કરે તો તે કોઈપણ પ્રકારની કરાહત વિના જાઈઝ છે. અમુક સુફીઓની જે લિજ્જતવાળી વસ્તુઓ છોડવાની ઘટનાઓ વર્ણન થયેલી છે તે આ જ સ્વરૂપ ઉપર આધારિત છે.

પ્રસ્તુત ઘટનામાં રસૂલે કરીમ ﷺએ કસમ ખાઈ લીધી હતી, આયત નાઝિલ થયા પછી એ કસમને તોડી નાંખી અને કફ્ફારો આપ્યો જેમકે દુર્રે મન્સૂરની રિવાયતમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ એક ગુલામ કસમના કફ્ફારામાં આઝાદ કર્યો. *(બયાનુલ કુર્આન)*

قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْ એટલે કે અલ્લાહ તઆલાએ આવા સ્વરૂપોમાં જ્યાં કસમ તોડવી જરૂરી અથવા બહેતર હોય તો તમારી કસમોથી પોતાના ઉપર હરામ કરેલી વસ્તુ હલાલ કરવા માટે એટલે કે કસમ તોડીને કફ્ફારો અદા કરવાનો માર્ગ કાઢી આપ્યો છે જેનું વર્ણન બીજી આયતોમાં વિગતવાર આવ્યું છે.

وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِىُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِهٖ حَدِيْثًا એટલે કે જ્યારે કે નબીએ કરીમ ﷺએ પોતાની કોઈ પત્નીને એક ભેદની વાત કહી અને તે ભેદની વાત સાચી અને ઘણી રિવાયતોના આધારે એ જ હતી કે આપ ﷺએ હઝરત ઝયનબ (રદિ.)ની પાસે મધ પીધું અને બીજી પત્નીઓને તે ભારે લાગ્યું તો આપ ﷺએ તેમને રાજી કરવા માટે મધ ન પીવાની કસમ ખાઈ લીધી પરંતુ એવું કહ્યું કે આ બાબતની ખબર કોઈને ન થાય જેથી ઝયનબ (રદિ.)ને ખોટું ન લાગે પરંતુ આ પત્નીએ તે ભેદની વાત અન્યો ઉપર જાહેર કરી દીધી જેનું વર્ણન આગલી આયતોમાં છે. આ ભેદની વાત વિશે બીજી રિવાયતોમાં બીજી પણ અમુક બાબતો નકલ થઈ છે પરંતુ મોટે ભાગે અને સાચી રિવાયતોમાં એ જ વર્ણન છે જે ઉપર લખવામાં આવ્યું.

فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِهٖ وَاَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهٗ وَاَعْرَضَ عَنْۢ بَعْضٍ એટલે કે જ્યારે આ પત્નીએ એ ભેદની વાત બીજી પત્નીને કહી દીધી તો અલ્લાહ તઆલાએ રસૂલે કરીમ ﷺને આ બાબતની ખબર આપી દીધી કે તેણે તમારી ભેદની વાત જાહેર કરી દીધી તેથી આપ ﷺએ તે પત્નીને ભેદની વાત જાહેર કરવાની ફરિયાદ તો કરી પરંતુ આખી વાત ન કહી. આ રસૂલે કરીમ ﷺની લાગણી અને સદ્‌વ્યવહાર હતો કે આખી વાત કહેવાથી તેઓ વધારે ભોંઠી પડશે અને શરમાઈ જશે. જે પત્નીને ભેદની વાત કહેવામાં આવી હતી તે કોણ હતી અને જેના ઉપર ભેદ જાહેર કરી દીધું તે કોણ છે; કુર્આને કરીમે તેને વર્ણન કર્યું નથી. ઘણી હદીષની રિવાયતોથી જાણ થાય છે કે આ ભેદની વાત હઝરત હફસા (રદિ.)ને કહેવામાં આવી હતી અને તેમણે હઝરત આયશા (રદિ.)ને કહી દીધી જેમકે સહીહ બુખારીની હદીષમાં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી તેનું વર્ણન આગળ આવશે.

હદીષની અમુક રિવાયતોમાં છે કે હઝરત હફસા (રદિ.)ના ભેદ જાહેર કરવાથી રસૂલે કરીમ ﷺએ તેમને તલાક આપવાનો ઈરાદો કર્યો પરંતુ અલ્લાહ તઆલાએ હઝરત જિબ્રઈલ અમીન (અલૈ.)ને મોકલીને તેમને તલાક આપવાથી અટકાવી દીધા અને કહ્યું કે તેઓ ઘણી નમાઝો પઢનારી અને વધુ પ્રમાણમાં રોઝા રાખનારી છે અને તેમનું નામ જન્નતમાં તમારી પત્નીઓમાં લખવામાં આવ્યું છે.

(મઝહરી)

اِنۡ تَتُوۡبَاۤ اِلَى اللّٰهِ فَقَدۡ صَغَتۡ قُلُوۡبُكُمَا રસૂલે કરીમ ﷺની પવિત્ર પત્નીઓમાંથી જે બે પત્નીઓનું વર્ણન ટૂંકમાં ઉપરોક્ત કરવામાં આવ્યું છે તેમણે પરસ્પર મશ્વરો કરીને રસૂલે કરીમ ﷺના મધ પીવા ઉપર એવી રીત અપનાવી જેનાથી આપ ﷺએ મધ ન પીવાની કસમ ખાઈ લીધી અને પછી આપ ﷺએ તેમને જે વાત છાની રાખવા માટે કહ્યું હતું તેને ગુપ્ત રાખી નહીં બલકે એકે બીજી ઉપર આ વાત જાહેર કરી દીધી. આ બંને કોણ છે તેમના વિશે સહીહ બુખારી વગેરેમાં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)ની એક લાંબી રિવાયત છે જેમાં તેમણે કહ્યું કે એક મુદત સુધી મારા દિલમાં એ ઈચ્છા હતી કે હું આ બંને સ્ત્રીઓ વિશે ઉમર ઈબ્ને ખત્તાબ (રદિ.)ને પૂછું જેના વિશે કુર્આનમાં આવ્યું છે, اِنۡ تَتُوۡبَاۤ اِلَى اللّٰهِ એટલે સુધી કે એક તક મળી કે ઉમર ઈબ્ને ખત્તાબ (રદિ.) હજ્જ માટે નીકળ્યા અને હું પણ મુસાફરીમાં સામેલ થઈ ગયો, મુસાફરી દરમિયાન એક દિવસે ઉમર ઈબ્ને ખત્તાબ (રદિ.) હાજત પૂરી કરવા માટે જંગલ તરફ ગયા અને પાછા આવ્યા તો મેં વૂઝુ માટે પાણી ની વ્યવસ્થા કરી રાખી હતી, મેં તેમના હાથો ઉપર પાણી નાંખ્યું અને વૂઝુ કરાવતી વખતે મેં સવાલ કર્યો કે આ બંને ઓરતો જેમના વિશે કુર્આનમાં اِنۡ تَتُوۡبَاۤ આવ્યું છે તે કોણ છે ? હઝરત ઉમર (રદિ.)એ કહ્યું કે તમારાથી તાજ્જુબ છે કે તમને ખબર નથી !? આ બંને સ્ત્રીઓ હફસા અને આયશા છે. ત્યારબાદ હઝરત ઉમર (રદિ.)એ પોતાનો એક લાંબો કિસ્સો આ ઘટના સંબંધિત વર્ણન કર્યો જેમાં આ ઘટના બનતા પહેલાની અમુક પરિસ્થિતિઓ પણ વર્ણન કરી જેની સંપૂર્ણ વિગત તફસીરે મઝહરીમાં છે. પ્રસ્તુત આયતમાં આ બંને પત્નીઓને આગવું સંબોધન કરીને કહેવામાં આવ્યું કે જો તમે તવબહ કરો જેમકે આ ઘટનાનો તકાદો છે કે તમારા દિલ સત્ય તરફ ઢળી ગયા, કારણ કે રસૂલે કરીમ ﷺની મહોબ્બત અને તેમની ખુશી દરેક મો'મિનની ફરજ છે પરંતુ તમે બંનેએ પરસ્પર મશ્વરો કરીને એવું સ્વરૂપ અપનાવ્યું જેનાથી આપ ﷺને તકલીફ પહોંચી અને આ એવો ગુનોહ છે કે તેની તવબહ કરવી જરૂરી છે અને આગળ ફરમાવ્યું, وَاِنۡ تَظٰهَرَا عَلَيۡهِ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوۡلٰهُ وَجِبۡرِيۡلُ... તેમાં એ બતાવવામાં આવ્યું કે જો તમે તવબહ કરીને રસૂલે કરીમ ﷺને રાજી ન કર્યા તો એવું ન સમજો કે આપ ﷺને કોઈ નુકસાન પહોંચશે કારણ કે તમારો તો અલ્લાહ માલિક અને કાર્યસાધક છે અને જિબ્રઈલ અમીન (અલૈ.) અને બધા

નેક મુસલમાન ત્યારબાદ બધા ફરિશ્તાઓ જેમની મિત્રતા અને સહાયતા માટે લાગેલા હોય તેને કોઈ શું નુકસાન પહોંચાડી શકે છે. નુકસાન તો જે કંઈ છે તે તમારું પોતાનું જ છે, આગળ તેમના વિશે ફરમાવ્યું,

عَسٰى رَبُّهٗٓ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُّبْدِلَهٗٓ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنْكُنَّ... તેમાં આ પત્નીઓના તે વિચારનો જવાબ છે કે જો અમને તલાક આપી દીધી તો અમારા જેવી બીજી પત્નીઓ કદાચ આપ ﷺને ન પણ મળે. ખુલાસો એ છે કે અલ્લાહ તઆલાની શક્તિથી કોઈ વસ્તુ બહાર નથી. જો તે તમને તલાક આપી દે તો અલ્લાહ તઆલા તમારા જેવી જ નહીં બલકે તમારાથી બહેતર પત્નીઓ અર્પણ કરશે, તેનાથી એ જરૂરી નથી બનતું કે તેમના કરતાં ઉત્તમ સ્ત્રીઓ તે સમયે મોજૂદ હતી. બની શકે છે કે અત્યારે ન હોય અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે અલ્લાહ તઆલા બીજી સ્ત્રીઓને તેમના કરતાં સારી બનાવી દે. આ આયતોમાં જેમકે ખાસ અઝ્‌વાઝે મુતહ્‌હરાત (રદિ.)ના અમલ અને અખ્લાકની સુધારણા તથા તેમની કેળવણીનું વર્ણન હતું હવે આગળ સામાન્ય મુસલમાનોને આ બાબતનો હુકમ આપવામાં આવ્યો છે.

આયતો : (સૂરએ તહરીમ : આયત નં. ૬-૭)

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا قُوْٓا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيْكُمْ نَارًا وَّقُوْدُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ
عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَآ اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ ۞٦
يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ ؕ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ۞٧ ع

તરજુમો :

હે ઈમાનવાળાઓ ! પોતાની જાતને અને પોતાના ઘરવાળાઓને તે આગથી બચાવો જેનું ઈંધણ માણસ અને પથ્થર છે, તેના ઉપર કડક (સ્વભાવના) બળવાન ફરિશ્તાઓ નિમાયેલા છે, અલ્લાહની અવજ્ઞા નથી કરતા જે આજ્ઞા તેમને આપવામાં આવે અને તે જ કામ કરે છે જેનો તેમને હુકમ થાય. (૬) હે ઈન્કારી થનારાઓ ! આજના દિવસે બહાના ન બતાવો, તે જ બદલો પામશો જે તમે કરતા હતા. (૭)

તફસીર :

હે ઈમાનવાળાઓ ! (જ્યારે રસૂલે કરીમ ﷺની પત્નીઓને પણ નેક અમલો અને આજ્ઞાપાલન વિના છૂટકો નથી જેમકે ઉપરોક્ત વિગતથી જાણ થઈ અને રસૂલે કરીમ ﷺ પણ તેના ઉપર નિમાયેલા છે કે પોતાની પત્નીઓને પણ શિખામણ આપીને નેક અમલો ઉપર ચાલવા માટે તૈયાર કરે તો બાકી બધી ઉમ્મત ઉપર પણ આ ફરજ ખાસ જરૂરી બની ગઈ કે પોતાના બાળબચ્ચાંના અમલો અને અખ્લાક સુધારવામાં બેદરકારી ન દાખવે, તેથી હુકમ આપવામાં આવ્યો છે કે) તમે પોતાને અને પોતાના ઘરવાળાઓને (દોઝખની) આગથી બચાવો જેનું ઈંધણ માણસ અને પથ્થર છે (પોતાને બચાવવું તો હુકમોનું આજ્ઞાપાલન કરવું છે અને ઘરવાળાઓને બચાવવું તેમને અલ્લાહના હુકમો શિખવાડવા અને તેના ઉપર અમલ કરાવવા માટે મૌખિક તેમજ અન્ય રીતે શક્ય બધી જ પદ્ધતિઓ દ્વારા પ્રયત્ન કરવું છે. આગળ આ આગથી બીજી પરિસ્થિતિનું વર્ણન છે કે) જેના ઉપર કડક સ્વભાવના (અને) મજબૂત બળવાન ફરિશ્તાઓ (નિમાયેલા) છે (કે ન તે કોઈના ઉપર દયા ખાશે અને ન જ કોઈ તેમનો મુકાબલો કરીને બચી શકે છે) જે અલ્લાહની (જરા પણ) નાફરમાની નથી કરતા કોઈપણ વાતમાં જે તેમને હુકમ આપે છે અને જે કંઈ તેમને હુકમ આપવામાં આવે છે તેને (તાત્કાલિક) પૂરો કરે છે (મતલબ કે આ દોઝખ ઉપર એવા ફરિશ્તાઓ નિમાયેલા છે જે કાફિરોને દોઝખમાં દાખલ કરીને જંપશે અને તે વખતે કાફિરોને કહેવામાં આવશે કે) હે કાફિરો ! તમે આજે બહાના ન કાઢો (કે તે કંઈ લાભ પહોંચાડશે નહીં) બસ તમને તો તેની જ સજા મળી રહી છે જે કંઈ તમે (દુનિયામાં) કર્યા કરતા હતા.

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

قُوٓا اَنۡفُسَكُمۡ وَاَهۡلِيۡكُمۡ... આ આયતમાં સામાન્ય મુસલમાનોને હુકમ છે કે જહન્નમની આગથી પોતાને પણ બચાવો અને પોતાના બાળબચ્ચાંઓને પણ, પછી જહન્નમની આગની ભયાનક કઠોરતાનું વર્ણન થયું અને અંતે એ પણ કહેવામાં આવ્યું કે જો આ જહન્નમના હકદાર થયા તો કોઈ બળ, શક્તિ, જથ્થો, ખુશામત કે લાંચ દ્વારા તે ફરિશ્તાઓની પકડથી બચી નથી શકવાના જેમને

જહન્નમ ઉપર નીમેલા છે જેમનું નામ "જબાનિયહ" છે.

શબ્દ أَهْلِيكُمْ (અહલીકુમ)માં બધા ઘરવાળાઓ સામેલ છે જેમાં પત્ની, અવલાદ, ગુલામ, બાંદીઓ બધા સામેલ છે અને એ પણ સંભવિત છે કે હંગામી નોકર ચાકરો અને ગુલામ બાંદીઓ પણ આ હુકમમાં સામેલ હોય. એક રિવાયતમાં છે કે જ્યારે આ આયત નાઝિલ થઈ તો હઝરત ઉમર ઈબ્ને ખત્તાબ (રદિ.)એ વિનંતી કરી કે યા રસૂલુલ્લાહ ﷺ ! પોતાની જાતને જહન્નમથી બચાવવાની ફિકર તો સમજમાં આવે છે (કે અમે ગુનાહોથી બચીએ અને અલ્લાહના હુકમોનું પાલન કરીએ) પરંતુ ઘરવાળાઓને કઈ રીતે જહન્નમથી બચાવીએ ? રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે તેની રીત એ છે કે અલ્લાહ તઆલાએ તમને જે કામોથી અટકાવ્યા છે તે કામોથી તે સૌને અટકાવો અને જે કામો કરવાનો હુકમ આપ્યો છે તમે તે ઘરવાળાઓને તે કામો કરવાનો હુકમ આપો તો આ અમલ તેમને જહન્નમની આગથી બચાવશે. *(રૂહુલ મઆની)*

પત્ની અને સંતાનોની તા'લીમ અને કેળવણી દરેક મુસલમાન ઉપર ફરજ છે :

ફુક્હાએ કહ્યું કે આ આયતથી સાબિત થયું કે દરેક વ્યક્તિ ઉપર ફરજ છે કે પોતાની પત્ની અને સંતાનોને શરીઅતના ફરજો અને હલાલ હરામના હુકમોની તા'લીમ આપે અને તેના ઉપર અમલ કરાવવા માટે પ્રયત્ન કરે. એક હદીષમાં છે કે અલ્લાહ તઆલા તે વ્યક્તિ ઉપર પોતાની રહમત નાઝિલ કરે જે કહે છે કે હે મારી પત્ની અને સંતાનો ! તમારી નમાઝ, તમારા રોઝા, તમારી ઝકાત, તમારા મિસ્કીન, તમારા યતીમ, તમારા પડોશી; આશા છે કે અલ્લાહ તઆલા તે સૌને તેની સાથે જન્નતમાં એકઠા કરશે. તમારી નમાઝ તમારા રોઝા વગેરે કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે એ બાબતોનો ખ્યાલ રાખો અને તેમાં બેદરકારી ન થવા પામે અને يَتِيمُكُمْ مِسْكِينُكُمْ વગેરે કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે તેમના જે હકો તમારા જિમ્મે છે તેને ખુશીથી અને પાબંદીથી અદા કરો. અમુક બુઝુર્ગોએ કહ્યું છે કે કયામતના દિવસે સૌથી વધારે અઝાબમાં તે વ્યક્તિ હશે જેના ઘરવાળા દીનથી જાહિલ અને ગાફેલ હશે. *(રૂહુલ મઆની)*

સામાન્ય મુસલમાનોને શિખામણ પછી કાફિરોને સંબોધન છે કે હવે

તમારું શું થયું જે તમારી સામે આવી રહ્યું છે ! હવે કોઈનું પણ કોઈ બહાનું ચાલી શકશે નહીં. يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ નો આ જ અર્થ છે.

આયતો : (સૂરએ તહરીમ : આયત નં. ૮ થી ૧૨)

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا تُوْبُوْۤا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَّصُوْحًا ؕ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُّكَفِّرَ عَنْكُمْ
سَيِّاٰتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ۙ يَوْمَ لَا يُخْزِى اللّٰهُ النَّبِيَّ
وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَعَهٗ ۚ نُوْرُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَاۤ اَتْمِمْ
لَنَا نُوْرَنَا وَاغْفِرْ لَنَا ۚ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٨﴾ يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ
وَالْمُنٰفِقِيْنَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ ؕ وَمَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ؕ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ﴿٩﴾ ضَرَبَ اللّٰهُ
مَثَلًا لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوْحٍ وَّامْرَاَتَ لُوْطٍ ؕ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ
عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتٰهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَّقِيْلَ ادْخُلَا النَّارَ
وقف لازم مَعَ الدّٰخِلِيْنَ ﴿١٠﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ ۘ اِذْ قَالَتْ
رَبِّ ابْنِ لِيْ عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِيْ مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهٖ وَنَجِّنِيْ مِنَ الْقَوْمِ
الظّٰلِمِيْنَ ﴿١١﴾ۙ وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِيْۤ اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيْهِ مِنْ رُّوْحِنَا
ع وَصَدَّقَتْ بِكَلِمٰتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهٖ وَكَانَتْ مِنَ الْقٰنِتِيْنَ ﴿١٢﴾ ع

તરજુમો :

હે ઈમાનવાળાઓ ! અલ્લાહ તરફ તવબહ કરો, સાફ સાફ દિલની તવબહ; ઉમ્મીદ છે કે તમારો પરવરદિગાર તમારા ઉપરથી તમારી બુરાઈઓ ઉતારી દે અને તમને બગીચાઓમાં દાખલ કરે જેની નીચે નહેરો વહે છે, જે દિવસે કે અલ્લાહ નબીને અપમાનિત કરશે નહીં અને તે લોકોને જેઓ તેમની સાથે ઈમાન લાવ્યા છે તેમનો પ્રકાશ તેમની આગળ દોડે છે અને તેમના જમણે,

કહે છે હે અમારા પરવરદિગાર ! અમને અમારો પ્રકાશ પૂરો કરી દે અને અમને મા'ફ કર, બેશક ! તું સઘળું કંઈ કરી શકે છે. (૮) હે નબી ! કાફિરો સાથે લડો અને દગાબાજો સાથે અને તેમના ઉપર કડકાઈ કરો અને તેમનું ઘર દોઝખ છે અને ખરાબ જગ્યાએ જઈ પહોંચ્યા. (૯) અલ્લાહે કાફિરો માટે એક દષ્ટાંત બતાવ્યું, નૂહની સ્ત્રીનું અને લૂતની સ્ત્રીનું, અમારા નેક બંદાઓમાંથી બે નેક બંદાઓના ઘરમાં હતી, પછી તેમણે તેમનાથી ચોરી કરી, પછી તે તેમને અલ્લાહ સામે કંઈ પણ કામ લાગ્યું નહીં અને હુકમ થયો કે દોઝખમાં જનારીઓ સાથે ચાલી જાઓ. (૧૦) અને અલ્લાહે એક દષ્ટાંત ઈમાનવાળાઓ માટે ફિરઔનની સ્ત્રીનું બતાવ્યું; જયારે તે બોલી, હે પરવરદિગાર ! મારા માટે પોતાની પાસે જન્નતમાં એક ઘર બનાવ અને મને ફિરઔનથી બચાવી લે અને તેના કામથી અને મને બચાવી લે જાલિમ લોકોથી. (૧૧) અને ઈમરાનની પુત્રી મરયમનું (દષ્ટાંત) જેમણે પોતાના શીલને સુરક્ષિત રાખ્યું, પછી અમે તેમાં પોતાના તરફથી એક રૂહ ફૂંકી અને તેમણે પોતાના પરવરદિગારની વાતોને સાચી માની અને તેની કિતાબોને, તે બંદગી કરનારાઓ માંહેની હતી. (૧૨)

તફસીર :

(આ આયતોમાં દોઝખથી બચવાની રીત બતાવવામાં આવી છે અને તે જ સંતાનોને બતાવીને જહન્નમની આગથી બચવાનો તરીકો છે, તે એ છે કે) હે ઈમાનવાળાઓ ! તમે અલ્લાહની સામે સાચી તવબહ કરો (એટલે કે દિલમાં ગુનાહ ઉપર સંપૂર્ણ પસ્તાવો કરીને અને હવે પછી આવું ન કરવાનો પાકો નિર્ધાર કરીને કે જેમાં દીનના બધા જ હુકમો, ફરજો, વાજિબો પણ સામેલ થઈ ગયા કે તેને છોડવું પણ ગુનોહ છે અને બધી જ હરામ વાતો તથા તિરસ્કૃત બાબતો પણ આવી ગઈ કે તેનું કરવું પણ ગુનોહ છે) આશા છે કે (એટલે કે વાયદો છે કે) તમારો પરવરદિગાર (આ તવબહના કારણે) તમારા ગુનાહ મા'ફ કરી દેશે અને તમને (જન્નતના) એવા બગીચાઓમાં દાખલ કરશે જેની નીચે નહેરો વહેતી હશે (અને આ તે દિવસે થશે) જે દિવસે અલ્લાહ નબી (ﷺ)ને અને જે મુસલમાન (ઈમાન અને દીનની રૂએ) તેમની સાથે છે તેમને અપમાનિત કરશે નહીં, તેમનો પ્રકાશ તેમના જમણે અને તેમની સામે દોડતો હશે (જેમકે સૂરએ હદીદમાં આવી

ચૂક્યું છે અને તેઓ) એવી દુઆ કરતા હશે કે હે અમારા પરવરદિગાર ! અમારા આ પ્રકાશને અંત સુધી રાખજે (એટલે કે માર્ગમાં હોલવાઈ ન જાય) અને અમને મા'ફ કરી દેજે તું દરેક વસ્તુ ઉપર કાબૂ ધરાવે છે (અને આ દુઆનું કારણ એ હશે કે કયામતમાં દરેક મો'મિનને કંઈને કંઈ પ્રકાશ અર્પણ થશે જે વખતે પુલસિરાત પાસે પહોંચીને મુનાફિકોનો પ્રકાશ હોલવાઈ જશે જેનું વર્ણન સૂરએ હદીદમાં આવી ચૂક્યું છે તે વખતે મો'મિનો આ દુઆ કરશે કે મુનાફિકોની જેમ ક્યાંક અમારો પ્રકાશ પણ સમાપ્ત ન થઈ જાય. -દૂર્રે મન્ષૂર, ઇબ્ને અબ્બાસ રદિ.) હે નબી (ﷺ) ! કાફિરો સાથે (તલવાર દ્વારા) અને મુનાફિકો સાથે (મૌખિક રીતે અને દલીલો દ્વારા) જિહાદ કરો અને તેમના ઉપર કડકાઈ કરો (દુનિયામાં તો આ તે સજાના હકદાર થયા) અને (આખિરતમાં) તેમનું ઠેકાણું દોઝખ છે અને તે ખરાબ ઠેકાણું છે (આગળ એનું વર્ણન છે કે આખિરતમાં દરેક વ્યક્તિને પોતાનું જ ઈમાન કામ લાગશે, કાફિરોને તેના કોઈ સગાં સંબંધીનું ઈમાન અઝાબથી બચાવશે નહીં એ જ પ્રમાણે મો'મિનના સગાં સંબંધીઓ કાફિર હોય તો તેનું કોઈ નુકસાન મો'મિનને પહોંચશે નહીં) અલ્લાહ તઆલા કાફિરો(ને બોધ) માટે નૂહની પત્નીની અને લૂતની પત્નીની હાલત વર્ણન કરે છે, તે બંને અમારા ખાસ બંદાઓમાંથી બે બંદાઓના નિકાહમાં હતી બસ તે સ્ત્રીઓએ તે બંને બંદાઓનો હક બરબાદ કર્યો (એટલે કે તેમના નબી હોવાના કારણે તેમનો હક એ હતો કે તેમના ઉપર ઈમાન લાવી હોત અને દીની હુકમોમાં તેમનું આજ્ઞાપાલન કર્યું હોત પરંતુ તેમણે એવું કર્યું નહીં) તો તે બંને નેક બંદા અલ્લાહના મુકાબલામાં તેમના જરા પણ કામ ન આવી શક્યા અને તે બંને સ્ત્રીઓને (કાફિર હોવાના કારણે) હુકમ થયો કે તમે બંને પણ બીજા જહન્નમમાં દાખલ થનારાઓ સાથે દોઝખમાં દાખલ થઈ જાઓ (અહીંયાં સુધી કે કાફિરોને બોધપાઠ માટે આ કિસ્સો સંભળાવ્યો, આગળ મુસલમાનોના સંતોષ માટે કહેવામાં આવ્યું કે) અલ્લાહ તઆલા મુસલમાનો(ને સંતોષ આપવા) માટે ફિરઔનની પત્ની (હઝરત આસિયા)ની હાલત વર્ણન કરે છે જ્યારે કે તે સ્ત્રીએ દુઆ કરી કે હે મારા પરવરદિગાર ! મારા માટે જન્નતમાં પોતાના સાંન્નિધ્યમાં મકાન બનાવ અને મને ફિરઔન(ની શરારત)થી અને તેના (કુફ્રના નુકસાન અને તેના પ્રભાવવાળા) અમલથી સુરક્ષિત રાખ અને મને બધા જ જાલિમ (એટલે કે કાફિર) લોકો(ના

જાહેર અને ગુપ્ત નુકસાન)થી સુરક્ષિત રાખ અને (વળી મુસલમાનોને સંતોષ આપવા માટે અલ્લાહ તઆલા) ઈમરાનની પુત્રી મરયમનું વર્ણન કરે છે જેમણે પોતાના શીલને (હરામ અને હલાલ બંનેથી) સુરક્ષિત રાખ્યું, બસ અમે તેમાં (હઝરત જિબ્રઈલ અલૈ. દ્વારા) પોતાના તરફથી એક રૂહ ફૂંકી અને તેમણે પોતાના પરવરદિગારના સંદેશાઓની (જે ફરિશ્તા દ્વારા પહોંચતા હતા) અને તેની કિતાબોનું (જેમાં તવરાત અને ઈન્જીલ પણ છે) સમર્થન કર્યું (આ તેમના અકીદાનું વર્ણન છે) અને તેઓ આજ્ઞાપાલકોમાંથી હતા (આ તેમના અમલોનું વર્ણન છે).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

تُوْبُوْٓا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَّصُوْحًا માં توبه (તવબહ)નો શાબ્દિક અર્થ "પાછા વળવાનો અને શરણે થઈ જવાનો" થાય છે જેનો ભાવાર્થ ગુનાહોથી પાછા વળી જવું છે અને કુર્આન અને સુન્નતની પરિભાષામાં તવબહ એનું નામ છે કે વ્યક્તિ પોતાના પાછલા ગુનાહો ઉપર અફસોસ અને પસ્તાવો કરે તથા હવે પછી ભવિષ્યમાં તેની પાસે પણ ન જવાનો અડગ નિર્ધાર કરે અને نَصُوْحٌ (નસૂહ) જો نَصْح (નસ્હ) અને نَصِيْحَتٌ (નસીહત)ના ક્રિયાપદથી લેવામાં આવે તો તેનો અર્થ નિખાલસ કરવાનો થાય છે અને જો مَصْدَرِ نَصَاحَتٌ (મસ્દરે નસાહત)થી ઠરાવીએ તો તેનો અર્થ કપડાં સીવવા અથવા સાંધા મારવાનો થાય છે. પ્રથમ અર્થના આધારે "નસૂહ"નો અર્થ એ થશે કે તે દેખાડા અને નામના મેળવવાની લાલસાથી નિખાલસ હોય, માત્ર અલ્લાહ તઆલાની ખુશી અને અઝાબના ડરે ગુનાહથી પસ્તાવો કરે અને તેને છોડી દે અને બીજા અર્થના આધારે નસૂહ તે અર્થ માટે થશે કે નેક અમલોનો પહેરવેશ જે ગુનાહોના કારણે ફાટી ગયો હતો તો તેને તવબહ દ્વારા ઠીંગડા મારવાનો અથવા સાંધા મારવાનો થાય છે. હઝરત હસન બસરી (રહ.)એ ફરમાવ્યું કે "તવબતન નસૂહ" એ છે કે વ્યક્તિ પોતે પોતાના પાછલા કર્મો ઉપર પસ્તાવો કરે અને પછી તેના તરફ પાછા ન વળવાનો પાકો ઈરાદો અને અડગ નિર્ધાર રાખે અને કલ્બિએ કહ્યું કે "તવબતન નસૂહ" એ છે કે જીભથી ઈસ્તેગફાર કરે અને દિલમાં અફસોસ અને પસ્તાવો કરે અને પોતાના શરીરના અવયવોને હવે પછી તે ગુનાહ કરતો અટકાવે.

હઝરત અલી કર્રમલ્લાહુ વજ્હહુને સવાલ કરવામાં આવ્યો કે તવબહ શું છે ? તો તેમણે કહ્યું, જેમાં છ વસ્તુઓ એકઠી હોય. (૧) પોતાના પાછલા ખરાબ કર્મો ઉપર અફસોસ અને પસ્તાવો, (૨) અલ્લાહ તઆલાના જે ફરજો અને વાજિબો છૂટ્યા છે તેની કઝા, (૩) કોઈનો માલ વગેરે અત્યાચારપૂર્વક લઈ લીધો છે તો તેને પાછો આપવો, (૪) કોઈને હાથ અથવા જીભથી સતાવ્યો અને તકલીફ પહોંચાડી હતી તો તેની મા'ફી, (૫) હવે પછી તે ગુનાહની પાસે ન જવાનો અડગ નિર્ધાર અને ઈરાદો અને (૬) એ કે જે રીતે તેણે પોતાના નફસને અલ્લાહ તઆલાની નાફરમાની કરતો જોયો છે હવે તે આજ્ઞાપાલન કરતો જોઈ લે. *(મઝહરી)*

હઝરત અલી કર્રમલ્લાહુ વજ્હહુએ તવબહની જે શરતો વર્ણન કરી છે તે દરેક નજીક સ્વીકૃત છે, અમુકે ટૂંકમાં અને અમુકે વિગતવાર વર્ણન કર્યું છે.

...عَسٰـــى رَبُّـكُـمْ اَنْ يُّـكَـفِّـرَ عَنْكُمْ માં શબ્દ عَسٰـى (અસા)નો અનુવાદ "ઉમ્મીદ–આશા" થાય છે અને અહીંયાં તેનો ભાવાર્થ "વાયદો" છે પરંતુ આ વાયદાને ઉમ્મીદના શબ્દથી ઓળખાવીને તે બાજુ ઈશારો કરવામાં આવ્યો કે તવબહ હોય કે માનવીના બીજા સારા કૃત્યો તેમાંથી કોઈ પણ જન્નત અને મા'ફીની કિંમત નથી અને ન જ અલ્લાહ તઆલાના માથે ન્યાયની રૂએ એ જરૂરી બને છે કે જે નેક અમલ કરે તેને અવશ્ય જન્નતમાં દાખલ જ કરે કારણ કે નેક અમલોનો બદલો તો દરેક માનવીને દુનિયવી જિંદગીમાં આપવામાં આવેલ નેઅ્મતોથી મળી ચૂક્યો છે તેના બદલામાં કાયદા અને નિયમની રૂએ જન્નત મળવી જરૂરી નથી, તે માત્ર અલ્લાહ તઆલની કૃપા અને ઈનામ ઉપર જ અવલંબિત છે જેમકે હદીષમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે તમારામાં કોઈને માત્ર તેનો અમલ છુટકારો અપાવી નથી શકતો. સહાબએ કિરામ (રદિ.)એ વિનંતી કરી, યા રસૂલુલ્લાહ ﷺ ! શું તમને પણ ? આપ ﷺએ ફરમાવ્યું, હા મને પણ ! જ્યાં સુધી કે અલ્લાહ તઆલા પોતાની કૃપા અને રહમતનો મા'મલો ન કરે. *(બુખારી અને મુસ્લિમ મઝહરી દ્વારા)*

....ضَـرَبَ اللّٰـــهُ مَثَلًا لِّلَّـذِيْـنَ كَفَرُوْا امْرَاَتَ نُوْحٍ સૂરતના અંતે અલ્લાહ તઆલાએ ચાર સ્ત્રીઓનું દષ્ટાંત આપ્યું છે. પ્રથમ બે સ્ત્રીઓ બે પયગમ્બરોની

પત્નીઓ છે જેમણે દીન વિશે પોતાના પતિઓનો વિરોધ કર્યો અને કાફિરો તથા મુશ્રિકોની મદદ અને તેમની ગુપ્ત સહાયતા કરતી રહી, તેના પરિણામે તેઓ જહન્નમમાં ગઈ. અલ્લાહ તઆલાના સ્વીકૃત અને નેક પયગમ્બરોની પત્નીઓ હોવું પણ તેમને અઝાબથી ન બચાવી શક્યું. તેમાંથી એક હઝરત નૂહ (અલૈ.)ની પત્ની છે જેનું નામ વાઘિલાહ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને બીજી હઝરત લૂત (અલૈ.)ની પત્ની જેનું નામ વાલિહા વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. (કુર્તુબી) તેમના નામો વિશે બીજા પણ ઘણા નિવેદનો છે. ત્રીજી તે સ્ત્રી છે જે સૌથી મોટા કાફિર અને ખુદા હોવાના દા'વેદાર ફિરઔનની પત્ની હતાં પરંતુ હઝરત મૂસા (અલૈ.) ઉપર ઈમાન લાવ્યા, તેમને અલ્લાહ તઆલાએ તે દરજ્જો આપ્યો કે દુનિયામાં તેમને જન્નતનું ઠેકાણું બતાવી દીધું. પતિની ફિરઔનિયત તેમના માર્ગમાં કોઈ અવરોધરૂપ ન બની શકી. ત્રીજા હઝરત મરયમ (અ.સ.) છે જે કોઈના પત્ની ન હતાં પરંતુ ઈમાન અને નેક અમલોના કારણે અલ્લાહ તઆલાએ તેમને એ દરજ્જો આપ્યો કે તેમને નુબુવ્વતની વિશિષ્ટતાઓ અર્પણ કરી, જો કે જમહૂર ઉમ્મત નજીક તેઓ નબી નથી.

આ બધા દૃષ્ટાંતોથી એ સાબિત કરવામાં આવ્યું કે એક મો'મિનનું ઈમાન તેના કોઈ કાફિર સંબંધીને કામ નથી લાગી શકતું અને એક કાફિરનું કુફ્ર તેના કોઈ સગાં સંબંધીને નુકસાન નથી પહોંચાડી શકતું તેથી અંબિયા (અલૈ.) અને અવલિયાઅ્ (રહ.)ની પત્નીઓ એ બાબતથી નચિંત ન થઈ જાય કે અમને અમારા પતિઓના કારણે છુટકારો મળી જ જશે અને કોઈ કાફિર ફાજિરની પત્ની એ ચિંતા ન કરે કે તેનું કુફ્ર મારા માટે કોઈ નુકસાનનું કારણ બની જશે બલકે દરેક પુરુષ અને સ્ત્રીએ પોતાના ઈમાન અને અમલની ચિંતા પોતે કરવી જોઈએ.

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِيۡنَ اٰمَنُوا امۡرَاَتَ فِرۡعَوۡنَ اِذۡ قَالَتۡ رَبِّ ابۡنِ لِىۡ عِنۡدَكَ بَيۡتًا فِى الۡجَنَّةِ આ ઉદાહરણ ફિરઔનની પત્ની હઝરત આસિયા બિન્તે મઝાહિમનું છે, જે સમયે હઝરત મૂસા (અલૈ.) જાદૂગરોના મુકાબલામાં સફળ થયા અને જાદૂગર મુસલમાન થઈ ગયા તો આ સ્ત્રીએ પોતાના ઈમાનની જાહેરાત કરી દીધી. ફિરઔને તેમને કઠોર સજા આપવાનું નક્કી કર્યું. અમુક રિવાયતોમાં છે કે તેમને છટ્ટાપાટ સૂવડાવી એક ભારે પથ્થર તેમના ઉપર મૂકી દીધો એટલે કે ચારે હાથો અને પગોમાં ખીલાઓ મારી દીધા કે તેઓ હલી પણ ન

શકે અને આ જ હાલતમાં તેમણે અલ્લાહ તઆલા પાસે એ દુઆ કરી જે આ આયતમાં ઉપસ્થિત છે અને અમુક રિવાયતોમાં છે કે એવું નક્કી કર્યું કે ઉપરથી ભારે પથ્થર તેમના ઉપર માથા ઉપર મારવામાં આવે. હજુ તેઓ આ પથ્થર નાંખવા પણ પામ્યા ન હતા કે તેમણે દુઆ કરી અને અલ્લાહે તેમની રૂહ કબ્જે કરી લીધી અને પથ્થર નિર્જીવ શરીર ઉપર પડ્યો. આ દુઆમાં એવું કહ્યું કે હે મારા પરવરદિગાર ! જન્નતમાં મને તારી પાસે ઘર બનાવી દે, અલ્લાહ તઆલાએ દુનિયામાં જ તેમને તેમનું જન્નતનું ઘર બતાવી દીધું. *(મઝહરી)*

وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِ માં શબ્દ كلماتِ رب (કલિમાતિ રબ્બિ)થી ભાવાર્થ અલ્લાહે નાઝિલ કરેલા સહીફા છે જે અંબિયા (અલૈ.) ઉપર ઉતર્યા છે અને કિતાબોથી ભાવાર્થ પ્રખ્યાત આસમાની કિતાબો ઈન્જીલ, ઝબૂર અને તવરાત છે, وَكَانَتْ مِنَ الْقٰنِتِيْنَ માં قانت નું બહુવચન છે જેનો અર્થ ઈબાદત કરનાર થાય છે જે પોતાની ઈબાદત અને આજ્ઞાપાલન કરનાર હોવાનું દર્શાવે છે. આ હઝરત મરયમ (અલૈ.)ની સિફત છે. હઝરત અબૂ મૂસા (રદિ.)ની હદીષ છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે પુરુષોમાંથી ઘણા લોકો કામિલ અને સંપૂર્ણ થયા છે પરંતુ સ્ત્રીઓમાંથી માત્ર ફિરઔનની પત્ની અને મરયમ બિન્તે ઈમરાન કામિલ થયા. (બુખારી અને મુસ્લિમ મઝહરી દ્વારા) દેખીતું છે કે તેનો ભાવાર્થ નુબુવ્વતની વિશિષ્ટતાઓ છે જે સ્ત્રીઓ હોવા છતાં તેમને પ્રાપ્ત થઈ. વલ્લાહુ અઅ્લમુ. *(મઝહરી)*

تَمَّتْ سُوْرَةُ التَّحْرِيْمِ بِعَوْنِ اللّٰهِ وَحَمْدِهٖ فِیْ غُرَّةِ رَجَبْ ١٣٩١ھ يَوْمَ الثُّلَثَآءِ

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ સૂરએ તહરીમ પૂર્ણ થઈ.

❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

પ્રકરણ (૬૭)

સૂરએ મુલ્ક

સૂરએ મુલ્ક મક્કામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૩૦ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

પારહ : ૨૯

આયતો : (સૂરએ મુલ્ક : આયત નં. ૧ થી ૩૦)

اٰيَاتُهَا ٣٠ ﴿٦٧ سُوْرَةُ الْمُلْكِ مَكِّيَّةٌ ٧٧﴾ رُكُوْعَاتُهَا ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

٢٩
تَبٰرَكَ الَّذِيْ بِيَدِهِ الْمُلْكُ ۫ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرُ ۨ ﴿١﴾ الَّذِيْ خَلَقَ الْمَوْتَ
وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ۭ وَهُوَ الْعَزِيْزُ الْغَفُوْرُ ۙ ﴿٢﴾ الَّذِيْ
خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ طِبَاقًا ۭ مَا تَرٰى فِيْ خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفٰوُتٍ ۭ
فَارْجِعِ الْبَصَرَ ۙ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُوْرٍ ﴿٣﴾ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ
الْبَصَرُ خَاسِئًا وَّهُوَ حَسِيْرٌ ﴿٤﴾ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاۗءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيْحَ وَجَعَلْنٰهَا
رُجُوْمًا لِّلشَّيٰطِيْنِ وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيْرِ ﴿٥﴾ وَلِلَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِرَبِّهِمْ
عَذَابُ جَهَنَّمَ ۭ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ﴿٦﴾ اِذَآ اُلْقُوْا فِيْهَا سَمِعُوْا لَهَا شَهِيْقًا وَّهِيَ
تَفُوْرُ ۙ ﴿٧﴾ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ ۭ كُلَّمَآ اُلْقِيَ فِيْهَا فَوْجٌ سَاَلَهُمْ خَزَنَتُهَآ اَلَمْ
يَاْتِكُمْ نَذِيْرٌ ﴿٨﴾ قَالُوْا بَلٰى قَدْ جَاۗءَنَا نَذِيْرٌ ڏ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ
شَيْءٍ ښ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِيْ ضَلٰلٍ كَبِيْرٍ ﴿٩﴾ وَقَالُوْا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِيْٓ
اَصْحٰبِ السَّعِيْرِ ﴿١٠﴾ فَاعْتَرَفُوْا بِذَنْۢبِهِمْ ۚ فَسُحْقًا لِّاَصْحٰبِ السَّعِيْرِ ﴿١١﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ
يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَّغْفِرَةٌ وَّاَجْرٌ كَبِيْرٌ ﴿١٢﴾ وَاَسِرُّوْا قَوْلَكُمْ اَوِ اجْهَرُوْا

بِهٖ ؕ اِنَّهٗ عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ ﴿١٣﴾ اَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ ؕ وَهُوَ اللَّطِيْفُ
الْخَبِيْرُ ﴿١٤﴾ ع هُوَ الَّذِيْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُوْلًا فَامْشُوْا فِيْ مَنَاكِبِهَا وَكُلُوْا مِنْ
رِّزْقِهٖ ؕ وَاِلَيْهِ النُّشُوْرُ ﴿١٥﴾ ءَاَمِنْتُمْ مَّنْ فِي السَّمَآءِ اَنْ يَّخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ فَاِذَا
هِيَ تَمُوْرُ ﴿١٦﴾ لا اَمْ اَمِنْتُمْ مَّنْ فِي السَّمَآءِ اَنْ يُّرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ؕ فَسَتَعْلَمُوْنَ
كَيْفَ نَذِيْرِ ﴿١٧﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيْرِ ﴿١٨﴾ اَوَلَمْ
يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صٰٓفّٰتٍ وَّيَقْبِضْنَ ؔ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا الرَّحْمٰنُ ؕ اِنَّهٗ
بِكُلِّ شَيْءٍۭ بَصِيْرٌ ﴿١٩﴾ اَمَّنْ هٰذَا الَّذِيْ هُوَ جُنْدٌ لَّكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِّنْ
دُوْنِ الرَّحْمٰنِ ؕ اِنِ الْكٰفِرُوْنَ اِلَّا فِيْ غُرُوْرٍ ﴿٢٠﴾ ج اَمَّنْ هٰذَا الَّذِيْ يَرْزُقُكُمْ
اِنْ اَمْسَكَ رِزْقَهٗ ۚ بَلْ لَّجُّوْا فِيْ عُتُوٍّ وَّنُفُوْرٍ ﴿٢١﴾ اَفَمَنْ يَّمْشِيْ مُكِبًّا عَلٰى وَجْهِهٖٓ
اَهْدٰٓى اَمَّنْ يَّمْشِيْ سَوِيًّا عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿٢٢﴾ قُلْ هُوَ الَّذِيْٓ اَنْشَاَكُمْ
وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٕدَةَ ؕ قَلِيْلًا مَّا تَشْكُرُوْنَ ﴿٢٣﴾ قُلْ
هُوَ الَّذِيْ ذَرَاَكُمْ فِي الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ ﴿٢٤﴾ وَيَقُوْلُوْنَ مَتٰى هٰذَا
الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿٢٥﴾ قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ ۪ وَاِنَّمَآ اَنَا نَذِيْرٌ
مُّبِيْنٌ ﴿٢٦﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُ زُلْفَةً سِيْٓـَٔتْ وُجُوْهُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَقِيْلَ هٰذَا الَّذِيْ كُنْتُمْ
بِهٖ تَدَّعُوْنَ ﴿٢٧﴾ قُلْ اَرَءَيْتُمْ اِنْ اَهْلَكَنِيَ اللّٰهُ وَمَنْ مَّعِيَ اَوْ رَحِمَنَا ۙ فَمَنْ يُّجِيْرُ
الْكٰفِرِيْنَ مِنْ عَذَابٍ اَلِيْمٍ ﴿٢٨﴾ قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهٖ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا ۚ
فَسَتَعْلَمُوْنَ مَنْ هُوَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿٢٩﴾ قُلْ اَرَءَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَآؤُكُمْ
غَوْرًا فَمَنْ يَّاْتِيْكُمْ بِمَآءٍ مَّعِيْنٍ ﴿٣٠﴾ ع

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

ઘણી મોટી બરકત છે તેની જેના હાથમાં શાસન છે અને તે સઘળું કંઈ કરી શકે છે. (૧) જેણે મૃત્યુ અને જીવન બનાવ્યું જેથી તમને પારખે કોણ તમારામાં સારા કર્મ કરે છે અને તે મહાબળવાન છે મા'ફ કરનારો. (૨) જેણે સાત આસમાન બનાવ્યા થર ઉપર થર, શું તું રહમાનના બનાવેલામાં કોઈ તફાવત જુએ છે ? ફરી બીજી વખત દૃષ્ટિ નાંખ તને ક્યાંય તિરાડ નજરે પડે છે ? (૩) ફરી પાછી દૃષ્ટિ નાંખ, બે બે વાર તારી દૃષ્ટિ તારી પાસે પાછી આવશે થાકીહારી રદ થઈને. (૪) અને અમે સૌથી પ્રથમ આસમાનને ચિરાગોથી રોનક આપી અને તેનાથી અમે શયતાનો માટે (છૂટ્ટું) મારવાનું સાધન બનાવ્યું છે અને અમે તેમના માટે ધગધગતી આગનો અઝાબ કરી રાખ્યો છે. (૫) અને જે લોકો પોતાના પરવરદિગારથી ઈન્કારી થયા તેમના માટે દોઝખનો અઝાબ છે અને ખરાબ ઠેકાણે જઈ પહોંચ્યા. (૬) જ્યારે તેમાં નાંખવામાં આવશે તેની ગર્જના સાંભળશે અને તે ઉછાળા મારી રહી હશે. (૭) એવું લાગે છે કે ગુસ્સામાં ફાટી પડશે જે વખતે તેમાં એક ટોળું પડશે તેમને દોઝખનો ચોકીદાર પૂછશે, શું તમારી પાસે કોઈ ડર સંભળાવનારો પહોંચ્યો ન હતો ? (૮) તેઓ કહે, કેમ નહીં ! અમારી પાસે ડર સંભળાવનારો પહોંચ્યો હતો પછી અમે જૂઠાડ્યો અને કહ્યું, અલ્લાહે કોઈ વસ્તુ નથી ઉતારી; તમે તો ઘણી મોટી ગુમરાહીમાં પડ્યા. (૯) અને કહેશે, જો અમે સાંભળ્યું હોત અથવા સમજ્યું હોત તો દોઝખવાળાઓમાં ન હોત. (૧૦) બસ પોતાના ગુનાહને સ્વીકારવા લાગ્યા, હવે (અલ્લાહની રહમતથી) દૂર થઈ જાઓ દોઝખવાળાઓ ! (૧૧) જે લોકો પોતાના પરવરદિગારથી ડરે છે જોયા વિના તેમના માટે મા'ફી છે અને મોટો સવાબ. (૧૨) અને તમે પોતાની વાત ગુપ્ત રીતે કહો અથવા જાહેર રીતે; તે સારી પેઠે જાણે છે મનના ભેદને (પણ). (૧૩) ભલા તે ન જાણે જેણે બનાવ્યા ! અને તે જ ભેદ જાણનારો સઘળી ખબર રાખનારો છે. (૧૪) તે જ છે જેણે તમારી સામે જમીનને નીચી કરી, હવે તેના ખભાઓ ઉપર ચાલો ફરો અને

તેની આપેલી રોજીમાંથી કંઈક ખાઓ અને તેના જ તરફ જીવી ઉઠવાનું છે. (૧૫) શું તમે તેનાથી નીડર થઈ ગયા જે આસમાનમાં છે !? એ બાબતથી કે તમને જમીનમાં ધસાવી દે, પછી ત્યારે જ તે ધ્રુજવા માંડે. (૧૬) અથવા નીડર થઈ ગયા છો તેનાથી જે આસમાનમાં છે !? એ વાતથી કે તમારા ઉપર પથ્થરોનો વરસાદ વરસાવે, બસ જાણી લેશો કેવું છે મારું ડરાવવું. (૧૭) અને જૂઠાડી ચૂક્યા છે જે તેમનાથી પહેલાં હતા, પછી કેવો થયો મારો ઈન્કાર. (૧૮) અને શું નથી જોતા પોતાના ઉપર ઉડતા પક્ષીઓને પાંખો ફેલાવેલા અને પાંખો ફફડાવતા ! તેમને કોઈ નથી થોભાવી રાખતું રહમાનના સિવાય, દરેક વસ્તુ તેની દૃષ્ટિમાં છે. (૧૯) ભલા તે કોણ છે જે તમારા લશ્કર બની તમારી મદદ કરે રહમાનના સિવાય ! ઈન્કારીઓ ઘણા ખરાબ બહેકાવામાં પડયા છે. (૨૦) ભલા તે કોણ છે જે તમને રોજી આપે જો તે પોતાની રોજી અટકાવી દે, કોઈ નથી પરંતુ બળવાખોરી અને ધૃણા ઉપર અડી રહ્યા છે. (૨૧) ભલા એક જે પોતાના મોંઢાભેર ઊંધો ચાલે તે સીધો માર્ગ પામે અથવા તે વ્યક્તિ જે સીધો ચાલે એક સીધા માર્ગ ઉપર !? (૨૨) તમે કહો, તે જ છે જેણે તમને બનાવી ઊભા કર્યા અને તમારા માટે કાન અને આંખો બનાવી અને દિલ, તમે ઘણો થોડો શુક્ર કરો છો. (૨૩) તમે કહો, તે જ છે જેણે તમને જમીનમાં ફેલાવી દીધા અને તેના જ તરફ એકઠા કરવામાં આવશો. (૨૪) અને કહે છે, ક્યારે આ વાયદો થશે જો તમે સાચા છો ? (૨૫) તમે કહો ! ખબર તો અલ્લાહની પાસે જ છે અને મારું કામ તો આ જ સ્પષ્ટ ડર સંભળાવી દેવાનું છે. (૨૬) પછી જ્યારે જોશે કે તે પાસે આવી લાગશે તો ઈન્કારીઓના મોંઢા બગડી જશે અને કહેશે આ જ છે જેને તમે માંગતા હતા. (૨૬) તમે કહો, ભલા જુઓ તો જો અલ્લાહ મને હલાક કરી દે અને મારી સાથેવાળાઓને અથવા અમારા ઉપર રહમ કરે, પછી તે કોણ છે જે ઈન્કારીઓને દર્દનાક અઝાબથી બચાવે !? (૨૮) તમે કહો, તે જ રહમાન છે, અમે તેને માન્યો અને તેના જ ઉપર ભરોસો કર્યો, બસ હવે તમે જાણી લેશો કોણ ઉઘાડા બહેકાવામાં પડયા છે ! (૨૯) તમે કહો, ભલા જુઓ તો ! જો સવારે તમારું પાણી સુકાઈ જાય પછી કોણ છે જે તમારી પાસે નિતરું (વહેતું) પાણી લાવે. (૩૦)

તફસીર :

તે (અલ્લાહ તઆલા) ઘણો મહાન છે જેના કબ્જામાં બધી જ સલતનત છે અને તે દરેક વસ્તુ ઉપર કાબૂ ધરાવે છે જેણે મોત અને જિંદગીને પેદા કરી જેથી તમારી કસોટી કરે કે તમારામાં કોણ વ્યક્તિ અમલમાં વધારે સારો છે (સારા કર્મોમાં મોતની દખલગીરી એ છે કે મોતની ચિંતાથી વ્યક્તિ આ દુનિયાને નષ્ટ થનાર અને કયામતના અકીદાથી આખિરતને હંમેશા બાકી રહેનાર સમજીને ત્યાંનો સવાબ પ્રાપ્ત કરવા અને ત્યાંના અઝાબથી બચવા માટે પ્રયત્નશીલ બની શકે છે અને જિંદગીની દખલગીરી એ છે કે જો જીવન ન હોત તો અમલ કયા સમયે કરે ? બસ સારા કર્મો માટે મોત શરત સ્વરૂપે અને જિંદગી એક ક્ષમતા સ્વરૂપે છે અને કારણ કે મોત પણ અલ્લાહ તઆલાની મખ્લૂક છે) અને તે મહાબળવાન (અને) મા'ફ કરનાર છે (કે ખરાબ કર્મો ઉપર ક્રોધ કરે છે અને સારા કર્મો ઉપર મા'ફી અને સવાબ આપે છે) તેણે સાત આસમાન ઉપર નીચે પેદા કર્યા (જેમકે સહીહ હદીષમાં છે કે એક આસમાનથી ઉપર લાંબા અંતરે બીજું આસમાન છે પછી એ જ રીતે તેનાથી ઉપર ત્રીજું અને આ જ પ્રમાણે એક બીજાની ઉપર. આગળ આસમાનની મજબૂતીને વર્ણવે છે કે હે જોનારા !) તું અલ્લાહની આ કારીગીરીમાં કોઈ ખામી જોઈશ નહીં (બસ હવે પછી) બીજીવાર દૃષ્ટિ નાંખીને જોઈ લે, ક્યાંય તને કોઈ ખામી નજરે પડે છે (એટલે કે તું વારંવાર જોતો રહીશ અને વારંવાર દૃષ્ટિ કરીશ) પછી વારંવાર નજર નાંખીને જો, (અંતે) દૃષ્ટિ થાકી હારી તારા તરફ પાછી આવશે (અને કોઈ ખામી નજરે ન પડશે, એટલે કે તે જે વસ્તુને જેવી ઈચ્છે બનાવી શકે છે તેથી આસમાનને મજબૂત બનાવવા ઈચ્છ્યું કે આટલા લાંબા યુગો પસાર થવા છતાં હજુ પણ તેનામાં કોઈ ખામી કે ઉણપ નથી આવી, અલ્લાહ તઆલાના ફરમાન મુજબ وَمَا لَهَا من فروج એ જ પ્રમાણે કોઈ વસ્તુને કમજોર અને તરત જ પ્રભાવિત થઈ જનારી પણ બનાવી એટલે કે તેની પાસે દરેક પ્રકારની શક્તિ છે) અને (અમારી શક્તિની દલીલ એ છે કે) અમે નજીકના આસમાનને દીવાઓ (એટલે કે તારાઓ)થી શણગારી રાખ્યું છે અને અમે તે (તારાઓ)ને શયતાનને મારવાનું માધ્યમ પણ બનાવ્યું છે (જેની હકીકત સૂરએ હિજરમાં આવી ચૂકી છે) અને અમે તેઓ (શયતાનો) માટે (તારાઓની માર સિવાય કે જે દુનિયામાં હોય છે આખિરતમાં

તેમના કુફ્રના કારણે) દોઝખનો અઝાબ (પણ) તૈયાર કરી રાખ્યો છે અને જે લોકો પોતાના પરવરદિગાર(ની તવહીદ)નો ઈન્કાર કરે છે તેમના માટે દોઝખનો અઝાબ છે અને તે ઘણું ખરાબ ઠેકાણું છે, જ્યારે આ લોકો તેમાં નાંખવામાં આવશે તો તેની એક ઘણી ભારે ગર્જના સંભળાશે અને તે એ રીતે ઉછાળા મારતી હશે જાણે એવું લાગે છે કે (હમણા) ગુસ્સાના માર્યા ફાટી પડશે (યા તો અલ્લાહ તઆલા તેમાં જોશ અને ક્રોધ પેદા કરી દેશે કે સત્યને જૂઠાડનારાઓ ઉપર તેને ક્રોધ આવશે અથવા તો આ એક દષ્ટાંત સ્વરૂપે છે, એટલે કે જે રીતે કોઈને ગુસ્સામાં જોશ આવે છે એ જ પ્રમાણે તે ખૂબ સખત ઉશ્કેરાટથી જુસ્સામાં આવી જશે અને) જ્યારે તેમાં કોઈ (કાફિરોનું) ટોળું નાંખવામાં આવશે તો તેના ચોકીદાર તે લોકોને પૂછશે કે શું તમારી પાસે કોઈ ડરાવનાર (પયગમ્બર) આવ્યો ન હતો ? (જેણે તમને આ અઝાબથી ડરાવ્યા હોય ! જેનો તકાદો એ હતો કે તેનાથી ડર્યા હોત અને બચવાનો સામાન કર્યો હોત. આ સવાલ તેમને યાદ અપાવવા માટે છે, એટલે કે પયગમ્બર તો આવ્યા હતા અને સવાલ દરેક નવા આવનારા ટોળાને થશે, કારણ કે દોઝખમાં પોતાના કુફ્રની કક્ષા પ્રમાણે બધા કાફિરોના ફિરકાઓ એક પછી એક નાંખવામાં આવશે) તે કાફિર (સ્વીકાર સ્વરૂપે) કહેશે કે ખરેખર અમારી પાસે ડરાવનાર (પયગમ્બર) આવ્યા હતા, બસ (અમારી ખરાબી હતી કે) અમે તેમને જૂઠાડ્યા અને કહી દીધું કે અલ્લાહ તઆલાએ (હુકમો અને કિતાબો) કશું નાઝિલ નથી કર્યું (અને) તમે મોટી ભૂલમાં પડ્યા છો અને (તે કાફિરો ફરિશ્તાઓને એ પણ) કહેશે કે અમે જો સાંભળ્યું હોત અથવા સમજ્યા હોત (એટલે કે પયગમ્બરોનું કહેલું સ્વીકાર કર્યું હોત અથવા માન્યું હોત) તો અમે આ દોઝખમાં ન ગયા હોત, મતલબ કે પોતાના ગુનાહનો સ્વીકાર કરશે, બસ દોઝખવાળાઓ ઉપર લા'નત છે, બેશક ! જે લોકો પોતાના પરવરદિગારથી જોયા વિના ડરે છે (ઈમાન અને આજ્ઞાપાલન અપનાવે છે) તેમના માટે મા'ફી અને મોટો સવાબ (નક્કી) છે અને તમે લોકો ભલે છુપાઈને વાત કહો અથવા પોકારીને (તેને બધી ખબર છે, કારણ કે) તે દિલો સુદ્ધાંની વાતોથી સારી પેઠે જાણકાર છે (અને ભલા) કેમ તે ન જાણે જેણે પેદા કર્યા છે અને તે ગુપ્ત વાતોને જાણે છે (અને) સંપૂર્ણ ખબર રાખનાર છે. (આ દલીલનો ખુલાસો એ છે કે તે દરેક વસ્તુનો સર્જનહાર અને માલિક છે, બસ તમારી પ્રવૃત્તિઓ અને નિવેદનોનો

પણ સર્જનહાર છે અને કોઈ વસ્તુનું સર્જન જ્ઞાન વિના નથી હોઈ શકતું તેથી અલ્લાહને દરેક વસ્તુનું જ્ઞાન અવશ્ય છે. આ માત્ર નિવેદન માટે કહેવામાં નથી આવ્યું બલકે દરેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ પણ તેમાં સામેલ છે, નિવેદનનો ઉલ્લેખ એટલા માટે થયો કે તે પ્રવૃત્તિઓ કરતાં વધારે છે, મતલબ કે તેને બધી ખબર છે અને તે દરેકને યોગ્ય બદલો આપશે) તે એવો (ઇનામ આપનારો) છે કે જેણે તમારા માટે જમીનને કામે લગાડી દીધી (કે તમે તેનો દરેક પ્રકારનો ઉપયોગ કરી શકો છો) બસ તમે તેના માર્ગોમાં ચાલો (ફરો) અને અલ્લાહની રોજીમાંથી (જે જમીનમાં પેદા કરી છે) ખાઓ (પીઓ) અને (ખાઈ પીને એ યાદ રાખજો કે) તેની જ પાસે ફરીવાર જીવીત થઈને જવાનું છે (બસ આ તેનો તકાદો છે કે તેની નેઅ્મતોનો શુક્ર અદા કરો જે ઈમાન અને આજ્ઞાપાલન છે) શું તમે લોકો એનાથી નીડર થઈ ગયા છો કે જે આસમાનમાં (પણ પોતાનો હુકમ અને કાબૂ ધરાવે) છે તે તમને (કારૂનની જેમ) જમીનમાં ધસાવી દે પછી તે જમીન થર થર (ઉલટ પુલટ થઈ) ધ્રુજવા લાગે (જેનાથી તમે વધારે નીચે ઊતરી જાઓ અને જમીન તમારા ઉપર ભેગી થઈ મળી જાય) અથવા તમે લોકો એનાથી નીડર થઈ ગયા છો કે જે આસમાનમાં (પણ પોતાનો હુકમ અને માલિકી ધરાવે) છે તે તમારા ઉપર (કોમે આદ જેવી) એક તેજ હવા મોકલી આપે (જેનાથી તમારો નાશ થઈ જાય, એટલે કે તમારા કુફ્રનો તકાદો તો આ જ છે) બસ (જો કોઈ મસ્લિહતના કારણે તમારાથી આવો અઝાબ ટળી રહ્યો છે તો શું થયું) નજીકમાં જ (મરતાંની સાથે જ) તમને જાણ થઈ જશે કે મારું (અઝાબથી) ડરાવવું કેવું (સત્ય અને ખરું) હતું અને (જો આવા અઝાબ ન થવાથી કુફ્ર નીંદાપાત્ર હોવું તેમની સમજમાં ન આવે તો તેનો નમૂનો પણ ઉપસ્થિત છે એટલા માટે) તેમનાથી પહેલાં જે લોકો થઈ ચૂક્યા છે તેમણે (દીને હક્કનું સત્ય) જૂઠાડ્યું હતું, બસ (જોઈ લો તેમના ઉપર) મારો અઝાબ કેવો આવ્યો ! (જેનાથી સ્પષ્ટ રીતે જાણ થાય છે કે કુફ્ર નીંદનીય છે, બસ જો કોઈ મસ્લિહતથી અહીંયાં અઝાબ ટળી ગયો તો બીજી દુનિયામાં અવશ્ય વાયદા પ્રમાણે થશે જ અને ઉપર ...خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰت માં તે તવહીદની દલીલો વર્ણન થઈ જે આસમાન વિશે છે, પછી..هُوَ الَّذِىْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ માં જમીન વિશે વસ્તુઓનું વર્ણન થયું, આગળ અવકાશ વિશે દલીલોનું વર્ણન છે) શું તે લોકોએ પોતાના ઉપર પક્ષીઓ તરફ નજર નથી કરી કે પાંખો ફેલાવી

(ઉડતા ફરે) છે અને (ક્યારેય આ જ હાલતમાં) પાંખો સમેટી લે છે (અને બંને પરિસ્થિતિઓમાં તે ભારે અને વજનદાર હોવા છતાં જમીન અને આસમાન વચ્ચેના અવકાશમાં તરતા રહે છે, જમીન ઉપર પડી જતાં નથી અને) અલ્લાહ સિવાય તેમને કોઈ થોભાવી રાખતું નથી, બેશક ! તે દરેક વસ્તુને જોઈ રહ્યો છે (અને જે રીતે ઈચ્છે તેનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છે) હા ! (અલ્લાહ તઆલાની કુદરત તો સાંભળી લીધી, હવે બતાવો કે) રહમાન સિવાય તે કોણ છે કે તમારું લશ્કર બનીને (આફતોથી) તમારી સુરક્ષા કરી શકે (અને કાફિર) જે પોતાના મઅ્બૂદો વિશે (આવી માન્યતા ધરાવે છે) તો (તેઓ) નર્યા ધોકામાં છે (અને) હા ! (એ પણ બતાવો કે) તે કોણ છે જે તમને રોજી પહોંચાડે છે, જો અલ્લાહ તઆલા પોતાની રોજી બંધ કરી લે (પરંતુ આ લોકો તેનાથી પણ પ્રભાવિત થતા નથી) બલકે આ લોકો બળવાખોરી અને (સચ્ચાઈની) નફરત ઉપર અડી રહ્યા છે (ખુલાસો એ છે કે તમારા બાતિલ મઅ્બૂદો મૂર્તિઓ વગેરે ન તો કોઈ નુકસાન દૂર કરવાની શક્તિ ધરાવે છે જેમકે અલ્લાહે ફરમાવ્યું ینصر کم અને ન જ કોઈ લાભ કે ઈનામ આપવાની શક્તિ ધરાવે છે જેમકે અલ્લાહે ફરમાવ્યું یرزقکم પછી તેમની ઈબાદત માત્ર બેવકૂફી છે, એટલે કે જે કાફિરની હાલત ઉપર સાંભળી છે (اِنِ الْكٰفِرُوْنَ اِلَّا فِىْ غُرُوْرٍ، بَلْ لَّجُّوْا فِىْ عُتُوٍّ وَّنُفُوْرٍ، બસ (તેને સાંભળીને વિચારો તો) શું જે વ્યક્તિ (ઉબડ ખાબડ રસ્તાના કારણે ઠોકરો ખાતો હોય અને) મોંઢાભેર પડતો પડતો ચાલી રહ્યો હોય તે ઈચ્છિત મંઝિલ સુધી વધારે પહોંચનારો હશે અથવા તે વ્યક્તિ (વધારે મંઝિલ ઉપર પહોંચનારો હશે) જે એક સીધી સપાટ સડક ઉપર ચાલી જઈ રહ્યો છે (આ જ હાલત મો'મિનો અને કાફિરોની છે કે મો'મિનનો ચાલવાનો માર્ગ પણ દીને મુસ્તકીમ છે અને તે ચાલે પણ સીધા માર્ગે છે અને તેના કારણે અતિશયોક્તિ કે ઉણપથી બચે છે, કાફિરોનો ચાલવાનો માર્ગ પણ ઉબડ ખાબડ અને ગુમરાહીનો છે અને ચાલનારો પણ દરેક સમયે નુકસાન અને મુસીબતોમાં પડે છે, બસ એવી હાલતમાં મંઝિલ ઉપર શું પહોંચશે ! અને ઉપર તવહીદની દલીલોનો વિષય હતો, આગળ માનવી વિશે ઈરશાદ છે) તમે (તેમને) કહો કે તે જ (એવો શક્તિશાળી અને ઈનામ આપનાર) છે જેણે તમને પેદા કર્યા અને તમને કાન અને આંખો અને દિલ આપ્યા (પરંતુ) તમે લોકો ઘણો ઓછો શુક્ર અદા કરો છો (અને) તમે (એ પણ) કહો કે તે જ છે જેણે તમને

પૃથ્વીપટ ઉપર ફેલાવ્યા અને તમે તેની જ પાસે (કયામતના દિવસે) એકઠા થઈને જશો અને આ લોકો (જ્યારે કયામતનું વર્ણન સાંભળે છે અલ્લાહ તઆલાના ફરમાન મુજબ الیـهِ النّشور અને الیـه تـحشرون તો) કહે છે કે આ વાયદો ક્યારે થશે જો તમે (એટલે કે પયગમ્બર ﷺ અને આપ ﷺના તાબેદાર મો'મિનો) સાચા છો (તો બતાવો) તમે (જવાબમાં) કહી આપો કે આ (તાબેદારોનું) જ્ઞાન તો અલ્લાહને જ ખબર છે અને હું તો માત્ર સ્પષ્ટ ડરાવનારો છું, પછી જ્યારે આ (કયામતના અઝાબ)ને પાસે આવતો જોશે (પાસે આવતો જોવું એ કે તેમના અમલોનો હિસાબ થશે અને દોઝખમાં જવાનો હુકમ થશે જેમકે તેમને વિશ્વાસ થઈ જશે કે હવે અઝાબ માથા ઉપર આવી ગયો, મતલબ કે જ્યારે તેને પાસે આવતો જોશે) તો (ગમના માર્યા) કાફિરોના મોંઢા બગડી થશે (અલ્લાહ તઆલાના ફરમાન મુજબ وُجُـوْهٌ يَّـوْمَـئِـذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ) અને (તેમને) કહેવામાં આવશે, આ જ છે તે જેને તમે માંગ્યા કરતા હતા (કે અઝાબ લાવો ! અઝાબ લાવો ! અને આ કાફિરોથી તવહીદ અને રસૂલે કરીમ ﷺની રિસાલત વગેરેના વિષયો સાંભળીને જે એવી વાતો કરે છે شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهٖ رَيْبَ الْمَنُوْنِ અને اِنْ كَـادَ لَيُـضِـلُّـنَـا عَـنْ اٰلِهَتِنَا لَوْ لَآ اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا જેનો હેતુ આપ ﷺના નાશનો ઈન્તેઝાર કરવો અને આપને નઊઝુબિલ્લાહ અપમાનિત કરવાનો છે. આગળ તેના જવાબમાં માર્ગદર્શન છે જેમાં કાફિરોના અઝાબનું પુનરાવર્તન અને બીજા વિષયો સાથે તેની પૂર્ણતા છે. ઈરશાદ થાય છે કે) તમે (તેમને) કહો કે તમે એ બતાવો કે જો અલ્લાહ તઆલા મને અને મારી સાથેવાળાઓને (તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે) હલાક કરી દે અથવા (અમારી ઉમ્મીદ અને અમારા વાયદા પ્રમાણે) અમારા ઉપર રહમત કરે તો (બંને પરિસ્થિતિઓમાં પોતાની ખબર લો અને બતાવો કે) કાફિરોને દર્દનાક અઝાબથી કોણ બચાવી લેશે ? (એટલે કે અમારી જે હાલત થશે તે તો દુનિયામાં થશે અને તેનું પરિણામ દરેક પરિસ્થિતિમાં સારું આવશે. અલ્લાહના ફરમાન મુજબ ...هَلْ تَرَبَّصُوْنَ بِنَا اِلَّآ اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ પરંતુ પોતાના વિશે કહો કે તમારા ઉપર જે અતિગંભીર મુસીબત આવનારી છે તેને કોણ રોકશે અને અમારી દુનિયાની દુર્ઘટનાઓથી તમારી તે મુસીબત કઈ રીતે ટળી જશે ? તો તમારી પોતાની ફિકર છોડીને અમારા દુર્ઘટનાગ્રસ્ત થવાની રાહ જોવી એક વ્યર્થ પ્રવૃત્તિ છે. આ જવાબ છે ..نَتَـــرَبَّـصُ નો અને) તમે (તેમને એ

પણ) કહો કે તે ઘણો મહેરબાન છે, અમે તેના ઉપર (તેના હુકમ પ્રમાણે) ઈમાન લાવ્યા અને અમે તેના ઉપર જ ભરોસો કરીએ છીએ (બસ ઈમાનની બરકતથી તો તે અમને આખિરતના અઝાબથી સુરક્ષિત રાખશે અને ભરોસાની બરકતથી દુનિયવી દુર્ઘટનાઓને દૂર કરશે અથવા સરળ બનાવી દેશે, આ પણ نتربّص નો જવાબ છે) બસ (જ્યારે તમારા ઉપર ભયંકર અઝાબ આવવાનો છે અને અમે ઈન્શાઅલ્લાહ અલ્લાહ તઆલા ઉપર ઈમાનની બરકતથી આ અઝાબથી સુરક્ષિત રહેવાના છે તો) નિકટમાં જ તમને જાણ થઈ જશે (જ્યારે પોતાને અઝાબમાં સપડાયેલા અને અમને સુરક્ષિત જોશો) કે ઉઘાડી ગુમરાહીમાં કોણ છે (એટલે કે તમે ગુમરાહીમાં છો જેમકે અમે કહીએ છીએ અથવા અમે ગુમરાહીમાં છીએ જેમકે તમે કહો છો, આ ...اِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا નો જવાબ છે. આગળ ઉપરોક્ત વિષયનું પુનરાવર્તન છે ...فَمَنْ يُّجِيْرُ الْكٰفِرِيْنَ એટલે કે ઉપરોક્ત જે કહેવામાં આવ્યું છે કે તમને ભયંકર અઝાબથી કોઈ બચાવી નથી શકતું તેમને જો પોતાના જૂઠા મઅ્બૂદોનો ઘમંડ હોય કે તેઓ બચાવી લેશે તો આ ખોટી ઉમ્મીદ અને આશાના રદિયા માટે તેમને) તમે (આ) કહી આપો કે વારું, એ બતાવો કે જો તમારું પાણી (જે કૂવાઓમાં છે) ઊંડે (ઊતરીને) ગાયબ થઈ જાય, બસ તે કોણ છે જે તમારી પાસે ઝરણાનું પાણી લઈ આવે ? (એટલે કે કૂવાના ઝરણાને ચાલુ કરી દે અને જમીનના પેટાળમાંથી ઉપર લઈ આવે અને જો કોઈને એવો અભરખો હોય કે બીજો કૂવો ખોદી લઈશું તો અલ્લાહ તઆલા એવી કુદરત પણ ધરાવે છે કે તેને વધુ ઊંડે ગાયબ કરી દે અને એ જ પ્રમાણે થતું રહે. બસ જ્યારે અલ્લાહ તઆલાના મુકાબલામાં કોઈની એટલી પણ શક્તિ નથી કે મા'મૂલી સ્વાભાવિક બાબતોમાં પોતાનો હુકમ ચલાવી શકે તો આખિરતના અઝાબથી બચાવવાની શક્તિ કઈ રીતે હોઈ શકે છે !)

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

સૂરએ મુલ્કની વિશેષતાઓ :

આ સૂરતને હદીષમાં "વાકિઅહ અને મુન્ઝિયહ" પણ કહે છે, વાકિઅહનો અર્થ બચાવનાર અને મુન્ઝિયહનો અર્થ છુટકારો અપાવનાર. હદીષમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું, هى المانعة المنجية تنجيه من

عــذاب الــقبــر એટલે કે આ સૂરત અઝાબને રોકનારી અને અઝાબથી છુટકારો અપાવનારી છે. આ પોતાના પઢનારને કબ્રના અઝાબથી બચાવી લેશે.

(રવાહુ તિરમિઝી, હસન ગરીબ હદીષ કુર્તુબી દ્વારા)

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે મારું દિલ ઈચ્છે છે કે સૂરએ મુલ્ક દરેક મો'મિનના દિલમાં હોય. (ષુઅ્‌લબીના વર્ણન પ્રમાણે) અને હઝરત અબૂહુરયરહ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે અલ્લાહની કિતાબમાં એક એવી સૂરત છે જેની આયતો તો માત્ર ત્રીસ છે પરંતુ કયામતના દિવસે આ એક વ્યક્તિની સિફારસ કરશે ત્યાં સુધી કે તેને જહન્નમમાંથી કાઢીને જન્નતમાં દાખલ કરી દેશે અને તે સૂરએ તબારક છે. *(કુર્તુબી, તિરમિઝી દ્વારા)*

تَبَارَكَ الَّذِىْ بِيَـدِهِ الْـمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيْرٌ માં શબ્દ تَبَارَكَ (તબારક) એ બરકતથી બનેલ શબ્દ છે જેનો શાબ્દિક અર્થ ''વધવું અથવા વૃદ્ધિ પામવાનો'' થાય છે. આ શબ્દ જ્યારે અલ્લાહ તઆલા માટે બોલવામાં આવે છે તો સૌથી ઉચ્ચતર હોવાના અર્થમાં આવે છે, જેમકે અલ્લાહુ અકબર, બિયદિહીલ્ મુલ્ક વગેરે. અલ્લાહ તઆલાના હાથમાં પ્રદેશ છે, અલ્લાહ જલ્લ શા'નુહૂ માટે કુર્આને કરીમમાં અનેક ઠેકાણે يَــدُ (યદ્)નો શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. અલ્લાહ તઆલા શરીર અને અવયવોના બંધનોથી અતિઉચ્ચ છે એટલા માટે આ શબ્દ મુતશાબિહાત (જેનો અર્થ મખ્લૂકનો સંદર્ભ લઈ સમજી ન શકાય તે)માંથી છે જેના સત્ય હોવા ઉપર ઈમાન લાવવું વાજિબ છે અને તેનું સ્વરૂપ અને વાસ્તવિકતા કોઈને જાણ નથી થઈ શકતી. આથી તેના સંશોધનમાં પડવું યોગ્ય નથી અને ''મુલ્ક''થી ભાવાર્થ આસમાનો અને જમીનોનું તથા દુનિયા અને આખિરતનું શાસન છે. આ આયતમાં અલ્લાહ તઆલા માટે ચાર સિફતોનો દા'વો થયો છે. પ્રથમ તેનું ઉપસ્થિત હોવું, બીજું અત્યંત ઉચ્ચ પ્રકારની વિશિષ્ટતાઓના માલિક અને સૌથી ઉચ્ચતર હોવું, ત્રીજું આસમાનો અને જમીનો ઉપર તેનું શાસન હોવું, ચોથું દરેક વસ્તુનું તેના કાબૂમાં હોવું. આગલી આયતોમાં આ દા'વાની દલીલો છે જે અલ્લાહ તઆલાના સર્જનમાં જ ચિંતન અને મનન કરવાથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે તેથી આગળની આયતોમાં સમગ્ર સૃષ્ટિ અને સર્જનના વિવિધ પ્રકારો અને પ્રજાતિઓથી અલ્લાહ તઆલાનું અસ્તિત્વ અને

તવહીદ ઉપર અને તેની વિશિષ્ટતાઓ, જ્ઞાન અને શક્તિ ઉપર દલીલ કરવામાં આવી છે. સૌ પ્રથમ સર્જનમાં શ્રેષ્ઠ મનુષ્યને પોતાના અસ્તિત્વમાં જે કુદરતની દલીલો પ્રાપ્ત થાય છે તેના તરફ ધ્યાન અપાવ્યું, ...اَلَّذِیْ خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَیٰوةَ માં તેનું વર્ણન છે. ત્યારબાદ કેટલીય આયતોમાં આસમાનોના સર્જનમાં ચિંતન અને ઊંડો વિચાર કરવાની દલીલો કરી, ...اَلَّذِیْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ ત્યારબાદ જમીનના સર્જન અને તેનાથી સંબંધિત લાભોમાં વિચાર અને ચિંતનનું વર્ણન هُوَ الَّذِیْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُوْلًا બે આયતોમાં કર્યું, પછી અવકાશમાં રહેનારી મખ્લૂક, પક્ષીઓનું વર્ણન કર્યું, ...اَوَلَمْ یَرَوْا اِلَی الطَّیْرِ મતલબ કે સમગ્ર સૂરતમાં મૂળ વિષય અલ્લાહ તઆલાની ઉપસ્થિતિ અને તેની વિશિષ્ટતાઓ, જ્ઞાન અને શક્તિ ઉપર સમગ્ર સૃષ્ટિના સાક્ષાત્કારથી દલીલો રજુ કરવામાં આવી છે. ટૂંકમાં બીજા વિષયોનું એટલે કે કાફિરોની સજા અને મો'મિનોના સારા બદલાનું વર્ણન પણ આવી ગયું. પોતે માણસની જાતમાં અલ્લાહ તઆલાની વિશિષ્ટતા, જ્ઞાન અને શક્તિ વગેરેની દલીલો ઉપસ્થિત છે તેના તરફ બે શબ્દોથી માર્ગદર્શન આપ્યું.

મોત અને હયાત (જિંદગી)ની હકીકત :

خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَیٰوةَ એટલે કે તેણે મોત અને હયાતને પેદા કરી. માણસની પરિસ્થિતિઓમાંથી અત્રે માત્ર બે વસ્તુઓ મોત અને જિંદગી વર્ણન કરવામાં આવી, કારણ કે આ બંને વસ્તુઓ મનુષ્યની સમગ્ર જિંદગીની પરિસ્થિતિઓ અને પ્રવૃત્તિઓ ઉપર હાવી છે. જિંદગી માટે પેદા કરવાનો શબ્દ તો પોતાની જગ્યાએ દેખીતું છે કે જિંદગી એક અસ્તિત્વમાં આવતી વસ્તુ છે. સર્જન અને ન હોવામાંથી હોવું દેખીતું છે પરંતુ મોત જે દેખીતી રીતે એક ન હોવાનું નામ છે તેની સાથે સર્જનનો સંબંધ કઈ રીતે થયો ? તેના જવાબમાં તફસીરના ઈમામોએ અનેક નિવેદનો કર્યા છે. સૌથી વધારે સ્પષ્ટ વાત એ છે કે મોત માત્ર ન હોવાનું નામ નથી બલકે રૂહ અને શરીરનો સંબંધ તોડીને રૂહને એક મકાનમાંથી બીજા મકાનમાં સ્થળાંતર કરવાનું નામ છે અને આ એક અસ્તિત્વ ધરાવતી વસ્તુ છે. મતલબ કે જે રીતે જિંદગી એક પરિસ્થિતિ છે જે માનવીના શરીર ઉપર છવાઈ છે એ જ પ્રમાણે મોત પણ એક એવી જ પરિસ્થિતિ છે. હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.) અને તફસીરના અમુક બીજા ઈમામોથી જે

આ નિવેદન નકલ કરવામાં આવ્યું છે કે મોત અને જિંદગી બે શરીર ધરાવતી મખ્લૂક છે. મોત એક ઘેટાના સ્વરૂપમાં અને જિંદગી એક ઘોડીના સ્વરૂપમાં છે. તેનો ભાવાર્થ દેખીતી રીતે તે સહીહ હદીષનું વર્ણન છે જેમાં એ કહેવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે કયામતમાં જન્નતવાળાઓ જન્નતમાં અને દોઝખવાળાઓ દોઝખમાં દાખલ થઈ ચૂકશે તો મોતને એક ઘેટાના સ્વરૂપમાં લાવવામાં આવશે અને પુલસિરાત પાસે ઝબહ કરીને એ'લાન કરી દેવામાં આવશે કે હવે જે જેવી પરિસ્થિતિમાં છે તે કાયમી અને હંમેશા હંમેશ રહેનારી છે, હવે કોઈને મોત આવશે નહીં પરંતુ આ હદીષથી એ જરૂરી નથી બનતું કે દુનિયામાં મોત કોઈ શરીર હોય બલકે જે રીતે દુનિયાની ઘણી બધી પરિસ્થિતિઓ અને પ્રવૃત્તિઓ કયામતમાં એક શરીર સ્વરૂપે ઉપસ્થિત થશે જે ઘણી બધી સહીહ હદીષોથી સાબિત છે, એ જ પ્રમાણે મોત જે માનવને આવનારી એક પરિસ્થિતિ છે તે પણ કાયમતમાં શરીર ધારણ કરીને ઘેટાના સ્વરૂપમાં ઝબહ કરી દેવામાં આવશે.

(કુર્તુબી)

તફસીરે મઝહરીમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે મોત જો કે ન હોવું માત્ર નથી બલકે એવી વસ્તુનું ન હોવું છે જેને કોઈ સમયે અસ્તિત્વમાં આવવાનું છે અને એવા બધા જ ન હોવાના સ્વરૂપો "આલમે મિષાલ"માં તેના અસ્તિત્વથી પહેલાં ઉપસ્થિત છે જેને اعیان ثابتہ (અઅ્યાને ષાબિતા) કહેવામાં આવે છે. આથી તેમના અસ્તિત્વથી પહેલાં પણ તેમને એક પ્રકારનું અસ્તિત્વ પ્રાપ્ત છે અને આલમે મિષાલમાં ઉપસ્થિત હોવાની ઘણી બધી હદીષની રિવાયતોથી દલીલ કરી છે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

મોત અને જિંદગીના વિવિધ વિભાગો :

તફસીરે મઝહરીમાં છે કે અલ્લાહ જલ્લ શા'નુહૂએ પોતાની શક્તિ અને ઉચ્ચ કક્ષાની હિકમત દ્વારા મખ્લૂકને વિવિધ પ્રકારોમાં વહેંચી દીધી છે. દરેકને જિંદગીનો એક આગવો પ્રકાર અર્પણ કર્યો છે. સૌથી વધારે સંપૂર્ણ અને શ્રેષ્ઠ જિંદગી માનવીને અર્પણ કરી જેમાં એક ક્ષમતા પણ મૂકી કે તે અલ્લાહ તઆલાની જાત અને સિફાતનો પરિચય એક ખાસ મર્યાદા સુધી પ્રાપ્ત કરી શકે અને આ પરિચયની બીના ઉપર જ શરીઅતના હુકમો અને તે અમાનતનો ભાર તેના ઉપર લાદવામાં આવ્યો જેને ઉઠાવવાથી આસમાન, જમીન અને પહાડ બધા

ડરી ગયા અને માનવે પોતાની આ અલ્લાહે અર્પણ કરેલ ક્ષમતાના કારણે તે ભારને ઉઠાવી લીધો. જિંદગીના મુકાબલામાં આ તે મોત છે જેનું વર્ણન કુર્આને કરીમમાં أَفَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ થયું છે કે કાફિરને મૃત અને મો'મિનને જીવંત ઠરાવવામાં આવ્યો, કારણ કે કાફિરે પોતાની તે પરિચય પામવાની શક્તિ વેડફી નાંખી જે માનવીની એક ખાસ પ્રકારની જિંદગી હતી અને અમુક પ્રકારની મખ્લૂકોમાં જિંદગીનો આ દરજ્જો ઉપસ્થિત નથી બલકે તેમનામાં હલન ચલન અને બીજી દેહધાર્મિક ક્રિયાઓ ઉપસ્થિત છે. તેમના મુકાબલામાં તે મોત છે જેનું વર્ણન કુર્આને કરીમની આયત كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ માં આવ્યું છે કે આ સ્થળે જિંદગીથી ભાવાર્થ હલન ચલન, વૃદ્ધિ અને દેહધાર્મિક ક્રિયાઓ વગેરે છે અને મોતથી ભાવાર્થ આ પ્રવૃત્તિઓ સમાપ્ત થઈ જવી છે અને અમુક પ્રકાર એવા છે કે જેમનામાં હલન ચલન નથી પરંતુ માત્ર વૃદ્ધિની ક્ષમતા છે જેમકે વૃક્ષો અને વનસ્પતિ વગેરે. તેના મુકાબલામાં તે મોત છે જેનું વર્ણન કુર્આનમાં આયત يُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا માં આવ્યું છે. જિંદગીના આ ત્રણ પ્રકારો માનવ, પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિમાં જોવા મળે છે. તદુપરાંત અન્ય કોઈ વસ્તુમાં જિંદગીના આ પ્રકારો નથી તેથી અલ્લાહ તઆલાએ પથ્થરોથી બનેલ મૂર્તિઓ વિશે કહ્યું أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ પરંતુ તે છતાં દરેક અસ્તિત્વ ધરાવતી વસ્તુમાં પણ એક ખાસ પ્રકારની જિંદગી ઉપસ્થિત છે જે તેના અસ્તિત્વ સાથે જોડાયેલ છે. જિંદગીનો આ તે પ્રભાવ છે જેનું વર્ણન કુર્આને કરીમમાં وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ માં આવ્યું છે. એટલે કે કોઈ વસ્તુ એવી નથી જે અલ્લાહ તઆલાના વખાણની તસ્બીહ ન પઢતી હોય અને આયતમાં મોતનું વર્ણન અગ્રસ્થાને રાખવાનું વર્ણન પણ આ નિવેદનથી સ્પષ્ટ થઈ ગયું કે મૂળ મોત જ પ્રથમ છે, દરેક વસ્તુ જે અસ્તિત્વમાં આવી છે તે પ્રથમ મોતની દુનિયામાં હતી, પછી તેને જિંદગી અર્પણ થઈ તેથી મોતનું વર્ણન અગ્રક્રમે કરવામાં આવ્યું અને એવું પણ કહી શકાય છે કે આગળ જે મોત અને જિંદગીના સર્જનનું કારણ માનવીની કસોટીને ઠરાવવામાં આવ્યું છે. لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا આ કસોટી જિંદગી કરતાં મોતમાં વધારે છે, કારણ કે જે વ્યક્તિને પોતાની મોત યાદ હશે તે સારા અમલોની પાબંદી વધારેથી વધારે કરશે અને જો કે આ કસોટી જિંદગીમાં પણ છે કે જિંદગીના ડગલેને પગલે તે પોતાની પ્રવૃત્તિઓ અને કર્મો દ્વારા અલ્લાહ

તઆલા સર્વશક્તિમાન હોવાનું યાદ કરતો રહે છે જે તેને સારી પ્રવૃત્તિઓ તરફ દોરે છે પરંતુ મોતની ચિંતા અમલની સુધારણા અને સારા અમલોમાં સૌથી વધારે પ્રભાવશાળી છે.

હઝરત અમ્માર બિન યાસિર (રદિ.)ની હદીષમાં છે كَفٰى بِالْمَوْتِ وَاعِظًا وَكَفٰى بِالْيَقِيْنِ غِنًى એટલે કે મોત શિખામણ માટે પૂરતી છે અને યકીન જિંદગીની તમામ જરૂરિયાતો માટે પૂરતું છે. (રવાહુ તબરાની) ભાવાર્થ એ છે કે પોતાના મિત્રો અને સંબંધીઓની મોતને નજરે જોવું સૌથી મોટો બોધપાઠ છે, જે વ્યક્તિ તેનાથી પ્રભાવિત નથી થતો તેનું બીજી વસ્તુઓથી પ્રભાવિત થવું મુશ્કેલ છે અને જેને અલ્લાહ તઆલાએ ઈમાન અને યકીનની દોલત અર્પણ કરી તેના સમાન કોઈ માલદાર નથી. રબીઅ્ બિન અનસ (રદિ.) કહે છે કે મોત માણસને દુનિયાથી અળગો કરવા અને આખિરત તરફ આકર્ષિત કરવા માટે પૂરતી છે.

اَحْسَنُ عَمَلًا અત્રે એ વાત ધ્યાનપાત્ર છે કે માનવીની આ કસોટીમાં જે તેની મોત અને જિંદગીથી સંલગ્ન છે અલ્લાહ તઆલાએ કહ્યું કે અમે જોવા ઈચ્છીએ છીએ કે તમારામાંથી કોના અમલ સારા છે, એવું નથી કહ્યું કે કોના અમલ વધારે છે, તેથી જાણ થઈ કે અલ્લાહ તઆલા સમીપ કોઈ અમલનું પ્રમાણ વધારે હોવું ધ્યાનપાત્ર બાબત નથી બલકે અમલનું સારું અને સ્વીકૃત હોવું ભરોસાપાત્ર છે તેથી કયામતમાં માનવીના અમલોને ગણવામાં નહીં આવે બલકે તોલવામાં આવશે જેમાં અમુક એક જ અમલનું વજન હજારો અમલ કરતાં વધી જશે.

હુસ્ને અમલ (સારા કર્મો) શું છે ? :

હઝરત ઈબ્ને ઉમર (રદિ.)એ કહ્યું, નબીએ કરીમ ﷺએ આ આયત પઢી, એટલે સુધી કે اَحْسَنُ عَمَلًا સુધી પહોંચ્યા તો કહ્યું કે اَحْسَنُ عَمَلًا તે વ્યક્તિ છે જે અલ્લાહની હરામ કરેલ વસ્તુઓથી સૌથી વધારે બચનાર હોય અને અલ્લાહ તઆલાના આજ્ઞાપાલનમાં દરેક વખતે પ્રવૃત્ત અને તૈયાર હોય. *(કુર્તુબી)*

فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُوْرٍ આ આયતથી એ જાણ થાય છે કે દુનિયાવાળા આસમાનથી આંખોથી જોઈ શકે છે અને જરૂરી નથી કે નીલવર્ણું અવકાશ જે ઊંચે દેખાય છે તે જ આસમાન હોય બલકે આસમાન તેનાથી ઘણે

ઉપર હોય અને આ નીલવર્ણ રંગ અન્ય અવકાશનો હોય જેમકે વૈજ્ઞાનિકો કહે છે પરંતુ તેનાથી એ પણ જરૂરી નથી બનતું કે આસમાન માનવીને નજરે જ ન પડે, બની શકે છે કે આ નીલવર્ણ અવકાશ સ્વચ્છ થવાના કારણે મૂળ આસમાન જે તેનાથી ઘણું ઉપર છે તે જોવામાં અવરોધક ન બને અને જો કોઈ દલીલથી એવું સાબિત થઈ જાય કે દુનિયામાં રહીને આસમાનને આંખથી નથી જોઈ શકાતું તો પછી આ આયતમાં તેને જોવાથી ભાવાર્થ બુદ્ધિની દષ્ટિથી જોવાનો એટલે કે ચિંતન અને મનન કરવાનો થશે. *(બયાનુલ કુર્આન)*

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَآءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيْحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُوْمًا لِّلشَّيَاطِيْنِ માં શબ્દ مَصَابِيْحُ (મસાબીહ)થી ભાવાર્થ તારાઓ છે અને નીચેના આસમાનને તારાઓથી શણગારવા માટે એ જરૂરી નથી કે તારાઓ આસમાનની અંદર અથવા તેના ઉપર લાગ્યા હોય બલકે આ શણગાર એવા સ્વરૂપમાં પણ હોઈ શકે છે કે જ્યારે તારાઓ આસમાનની નીચે અવકાશમાં હોય જેમકે આધુનિક સંશોધનો એવું સાબિત કરે છે તો આ બાબત એનાથી વિપરીત નથી અને તારાઓને શયતાનને દૂર કરવા માટે અંગારા બનાવી દેવાનો એ અર્થ હોઈ શકે છે કે તારાઓમાંથી કોઈ આગવાળી વસ્તુ તેમના તરફ છોડી દેવામાં આવતી હોય અને તારાઓ તેમના સ્થાને રહેતા હોય. સામાન્ય લોકોની દષ્ટિમાં આ પ્રકાશિત લિસોટાઓ તારાઓની જેમ દોડતા નજરે પડે છે તેથી તેને તારા ખરવા (ઊલ્કાપાત) અને અરબીમાં انقضاض الكوكب કહેવામાં આવે છે. *(કુર્તુબી)*

આથી એ પણ જાણ થઈ કે શયતાનો જે આકાશી ખબરો ચોરવા માટે ઉપર ચઢે છે તે તારાઓ અને ઉલ્કાપિંડોની નીચેથી જ દૂર કરી દેવામાં આવે છે. (કુર્તુબી) અહીંયાં સુધી વિવિધ મખ્લૂકોમાં ચિંતન અને મનન દ્વારા અલ્લાહ તઆલાના જ્ઞાનની વિશિષ્ટતા અને શક્તિની દલીલો વર્ણન થઈ. આગળ ઈન્કારીઓ અને કાફિરોનો અઝાબ અને પછી મો'મિનો અને આજ્ઞાપાલક લોકોનો સવાબ વર્ણન થયો છે. وَلِلَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ થી સાત આયતો સુધી આ વિષય ચાલ્યો છે. આગળ ફરી તે જ જ્ઞાન અને શક્તિનું વર્ણન છે.

هُوَالَّذِىْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُوْلًا માં શબ્દ ذَلُوْلُ (ઝલુલ)નો શાબ્દિક અર્થ "આજ્ઞાપાલક" થાય છે, તે પશુને ઝલુલ કહેવામાં આવે છે જે સવારી કરવામાં

આડોડાઈ ન કરે. مناكب (મનાકિબ) તે منكب (મુન્કિબ)નું બહુવચન છે જે ખાંધને કહેવામાં આવે છે. કોઈપણ પ્રાણીની ખાંધ એ સવારીની જગ્યા નથી હોતી બલકે તેની કમર અથવા ગરદન સવારી માટે હોય છે જે જાનવરો સવાર થવા માટે પોતાની ખાંધને પણ રજુ કરે તે ઘણા જ આજ્ઞાપાલક હોય છે તેથી કહ્યું કે જમીનને અમે તમારા માટે એવી કામે લગાડી અને આજ્ઞાપાલક બનાવી કે તમે તેના ખભાઓ ઉપર ચઢીને ફરો છો. જમીનને અલ્લાહ તઆલાએ એક એવું ભૌતિક સ્વરૂપ આપ્યું છે કે તે ન તો પાણીની જેમ પ્રવાહી અને વહેતી હોય છે અને ન જ રૂ કે કીચડની જેમ દબાઈ જનાર. કારણ કે જો જમીન એવી હોત તો તેના ઉપર કોઈપણ માનવીનું રહેવું અને થોભવું શક્ય ન હોત એ જ પ્રમાણે જમીનને લોઢા કે પથ્થર જેવી કઠોર પણ નથી બનાવી, જો એવું હોત તો તેમાં વૃક્ષો અને ખેતી કરી શકાત નહીં, તેમાં કૂવાઓ અથવા નહેરો ખોદી શકાત નહીં અને તેને ખોદીને ઊંચી ઈમારતોના પાયા મૂકી શકાત નહીં. આ ભૌતિક સ્વરૂપની સાથે તેને એવું સ્થાયિત્વ આપ્યું કે તેના ઉપર ઈમારતો સ્થાપિત કરી શકાય છે અને હરવા ફરવાવાળાઓને કોઈ ધ્રુજારી અનુભવાતી નથી.

وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهٖ وَاِلَيْهِ النُّشُوْرُ પ્રથમ જમીનમાં ચારે બાજુ ચાલનારા ફરનારાઓને માર્ગદર્શન આપ્યું પછી કહ્યું કે અલ્લાહ તઆલાની રોજી ખાઓ. તેમાં ઈશારો હોઈ શકે છે કે વેપાર માટે મુસાફરી અને માલ સામાન વહન કરવો અલ્લાહ તઆલાની રોજીનો દરવાજો છે. اِلَيْهِ النُّشُوْرُ માં બતાવવામાં આવ્યું કે ખાવા પીવાના, રહેવા સહેવાના લાભો જમીન પાસેથી પ્રાપ્ત કરવાની પરવાનગી છે પરંતુ મોત અને આખિરતથી નચિંત ન રહો કે અંતે તેના જ તરફ પાછા વળીને જવાનું છે, જમીન ઉપર રહીને આખિરતની તૈયારીમાં લાગેલા રહો, તેમાં તો એ વાતથી ડરાવવામાં આવ્યા હતા કે અંતે કયામતમાં અલ્લાહ તઆલા તરફ પાછા વળવાનું છે. આગળ એ બાબત ઉપર ચેતવણી આપવામાં આવી કે જમીન ઉપર વસવાટ કરવાના સમયે પણ અલ્લાહ તઆલાનો અઝાબ આવી શકે છે. કહેવામાં આવ્યું,

ءَاَمِنْتُمْ مَّنْ فِى السَّمَآءِ اَنْ يَّخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ فَاِذَا هِىَ تَمُوْرُ શું તમે એનાથી નીડર બની ગયા કે આસમાનવાળા તમને જમીનની અંદર ધસાવી દે અને જમીન તમને ગળી જાય ? એટલે જો કે અલ્લાહ તઆલાએ જમીનના ભૌતિક

સ્વરૂપને એવું મધ્યમ કક્ષાનું બનાવ્યું કે માનવી તેને ખોદ્યા વિના તેની અંદર નથી ઊતરી શકતો પરંતુ તે પરવરદિગાર એ બાબત ઉપર પણ શક્તિ ધરાવે છે કે તેને એવી નરમ બનાવી દે કે આ જ જમીન પોતાના પટ ઉપર રહેનાર બધાને ગળી જાય અને ત્યાર પછી દુનિયામાં વસનારાઓને એક બીજા અઝાબથી ડરાવવામાં આવ્યા કે જો અલ્લાહ તઆલા ઇચ્છે તો તમારા ઉપર એટલે કે આસમાનેથી પથ્થરો પણ વરસાવીને તમારો નાશ કરી શકે છે. અલ્લાહ તઆલાના ઇન્કારી અને નાફરમાન દુનિયામાં આ બાબતથી નચિંત થઈને ન બેસે.

ءَ اَمِنۡتُمۡ مَنۡ فِی السَّمَآءِ اَنۡ یُّرۡسِلَ عَلَیۡکُمۡ حَاصِبًا ؕ فَسَتَعۡلَمُوۡنَ کَیۡفَ نَذِیۡر
એટલે કે શું તમે એ બાબતથી નીડર થઈ ગયા કે આસમાનવાળો તમારા ઉપર આસમાનેથી પથ્થર વરસાવી દે ? તે સમયે તમને તે ડરાવવાનું પરિણામ જાણ થશે પરંતુ તે સમયે જાણ થવી લાભરહિત હશે. આજે જ્યારે કે તમે સાજા નરવા સુરક્ષિત અને સલામતીમાં છો ત્યારે તેની ફિકર કરો, ત્યાર પછી અગાઉ થઈ ચૂકેલી તે કોમોની ઘટનાઓ તરફ ઇશારો કર્યો જેમના ઉપર દુનિયામાં અલ્લાહ તઆલાનો અઝાબ ઊતર્યો હતો. મતલબ એ છે કે તેમની પરિસ્થિતિથી બોધપાઠ ગ્રહણ કરો. وَلَقَدۡ کَذَّبَ الَّذِیۡنَ مِنۡ قَبۡلِهِمۡ فَکَیۡفَ کَانَ نَکِیۡر નો આ જ ભાવાર્થ છે. ત્યાર પછી ફરી સૂરતના મૂળ વિષય તરફ અલ્લાહ તઆલાના સર્જન અને સૃષ્ટિની પરિસ્થિતિઓથી તવહીદ અને અલ્લાહ તઆલાના જ્ઞાન અને તેની શક્તિ ઉપર દલીલ છે. પોતે માણસની જાત, આસમાન, તારાઓ, જમીન વગેરેની પરિસ્થિતિઓનું વર્ણન આગળ થઈ ચૂક્યું છે, હવે તે પક્ષીઓનું વર્ણન છે જે અવકાશમાં ઊડતા રહે છે.

اَوَلَمۡ یَرَوۡا اِلَی الطَّیۡرِ... એટલે કે શું તે પક્ષીઓને પોતાના માથાઓ ઉપર ઉડતા નથી જોતા જે ક્યારેક પોતાની પાંખોને ફેલાવે છે અને ક્યારેક સમેટી લે છે? તેમાં વિચાર કરો કે આ ભારે શરીર સામાન્ય ગુરૂત્વાકર્ષણના નિયમ પ્રમાણે જ્યારે પાંખો સમેટી લેવામાં આવે તો પૃથ્વી ઉપર આવી જવું જોઈએ. હવા આ ભારે શરીરને અધ્ધર રોકી નથી શકતી પરંતુ અલ્લાહ તઆલાએ પોતાની સંપૂર્ણ કુદરત વડે તે પક્ષીઓને એવી પરિસ્થિતિ ઉપર પેદા કર્યા કે તે હવામાં તરી શકે છે અને હવા ઉપર પોતાના શરીરનો ભાર નાંખીને તેમાં તરતા રહેવા માટે અલ્લાહ

તઆલાએ દેખીતી રીતે તે અબોલા પક્ષીઓને તે રીત શિખવાડી દીધી છે કે તેઓ પોતાની પાંખોને ફેલાવવા અને સમેટવા દ્વારા હવાને પોતાના વશમાં કરી લે છે અને દેખીતું છે કે હવામાં આવી ક્ષમતા પેદા કરવી અને પક્ષીઓની પાંખોને આ પરિસ્થિતિ અનુરૂપ બનાવવી, પછી તેમને પોતાની પાંખો દ્વારા હવા ઉપર કાબૂ કરવાની રીત શિખવાડવી આ બધું જ હક્ક તઆલા શા'નુહૂની સંપૂર્ણ કુદરત દ્વારા થાય છે.

આટલે સુધી સજીવ અને નિર્જીવના વિવિધ પ્રકારોમાં ચિંતન અને મનન કરવાના આમંત્રણ દ્વારા હક્ક તઆલા શા'નુહૂના અસ્તિત્વ અને તવહીદ તથા તેની અજોડ જ્ઞાન અને શક્તિની દલીલો એકઠી કરવામાં આવી જેમાં થોડું પણ ચિંતન મનન કરનારને અલ્લાહ તઆલા ઉપર ઈમાન લાવવા સિવાય છૂટકો નથી રહેતો. આગળ સૂરતના અંત સુધી કાફિરો, ફાજિરો, ઈન્કારીઓ અને દુષ્ટ લોકોને અલ્લાહ તઆલાના અઝાબથી ડરાવવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ એ બાબત ઉપર ચેતવણી આપવામાં આવી છે કે જો અલ્લાહ તઆલા કોઈ કોમ ઉપર અઝાબ નાઝિલ કરવા ઈચ્છે તો દુનિયાની કોઈ તાકાત તેને એવું કરવાથી રોકી નથી શકતી. તમારા લશ્કરો અને સૈનિકો તેને બચાવી નથી શકતા તેથી ઈરશાદ ફરમાવ્યો اَمَّـنْ هٰذَا الَّذِىْ هُوَ جُنْدٌ لَّكُمْ يَنْصُرُ كُمْ مِّنْ دُوْنِ الرَّحْمٰنِ اِنِ الْكٰفِرُوْنَ اِلَّا فِــىْ غُــرُوْرٍ., ત્યારબાદ એનાથી ડરાવવામાં આવ્યા કે અલ્લાહ તઆલા જે રોજી તમને આસમાનેથી પાણી વરસાવીને અને જમીનમાંથી વનસ્પતિ દ્વારા ઉગાડીને આપી રહ્યો છે આ કોઈ મારી વ્યક્તિગત જાગીર નથી બલકે અલ્લાહ તઆલાની અર્પણ કરેલ ભેટ છે, તે તેને રોકી પણ શકે છે. اَمَّـنْ هٰذَاالَّذِىْ يَرْزُقُكُمْ اِنْ اَمْسَكَ رِزْقَـــهٗ નો આ જ ભાવાર્થ છે. આગળ કાફિરોની પરિસ્થિતિઓ ઉપર અફસોસ છે જેઓ ન તો અલ્લાહ તઆલાની નિશાનીઓમાં પોતે ચિંતન અને મનન કરે છે અને ન જ બીજા કહેનારાઓની વાત સાંભળે છે. بَـلْ لَّـجُّوْا فِىْ عُتُوٍّ وَّنُفُوْرٍ એટલે કે આ લોકો બરાબર પોતાની બળવાખોરી અને સચ્ચાઈથી દૂરીમાં વધતા જ ચાલ્યા જાય છે. આગળ કયામતના મેદાનમાં કાફિરો અને મો'મિનોની જે હાલત થવાની છે તેનું વર્ણન છે કે કયામતના મેદાનમાં કાફિરો એ રીતે હાજર કરવામાં આવશે કે પગો ઉપર ચાલવાને બદલે માથાભેર ચાલશે. સહીહ બુખારી અને મુસ્લિમમાં હઝરત અનસ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે સહાબએ કિરામ (રદિ.)એ પ્રશ્ન કર્યો કે

કાફિરો માથાભેર કઈ રીતે ચાલશે ? રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે જે જાતે મને પગો ઉપર ચલાવ્યો છે શું તે એના ઉપર કાબૂ નથી ધરાવતો કે તે તેમને ચહેરાઓ અને માથાભેર ચલાવી દે !? તેને જ આ આયતમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

اَفَمَنْ يَّمْشِىْ مُكِبًّا عَلٰى وَجْهِهٖٓ اَهْدٰى اَمَّنْ يَّمْشِىْ سَوِيًّا عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ
શું તે વ્યક્તિ જે આંધળો છે પોતાના ચહેરાભેર ચાલ્યો તે વધારે હિદાયત પામનાર છે અથવા તે જે સીધો ચાલનાર છે !? સીધો ચાલનારાથી ભાવાર્થ મો'મિન છે કે તે જ હિદાયત પામેલો હોઈ શકે છે. આગળ ફરી માનવીના સર્જનમાં અલ્લાહ તઆલાની કુદરત અને હિકમતના અમુક સાક્ષાત્કારોનું વર્ણન છે.

قُلْ هُوَ الَّذِىْٓ اَنْشَاَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ ؕ قَلِيْلًا مَّا تَشْكُرُوْنَ એટલે કે તમે કહી આપો કે અલ્લાહ જ તે જાત છે જેણે તમને પેદા કર્યા અને તમારા કાન, આંખો અને દિલ બનાવ્યા પરંતુ તમે લોકો શુક્રગુઝાર બનતા નથી.

સાંભળવું અને જોવું તથા દિલનું વર્ણન કરવું :

માનવીના શરીરમાંથી આ ત્રણ અવયવોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેના ઉપર જ્ઞાન, સમજ અને બુદ્ધિ અવલંબિત છે. સંશોધકોએ જ્ઞાન અને અનુભવોના પાંચ માધ્યમો બતાવ્યા છે જેને પાંચ ઈન્દ્રિયો કહેવામાં આવે છે. એટલે કે સાંભળવું, જોવું, સૂંઘવું, ચાખવું અને સ્પર્શ. સૂંઘવા માટે નાક, ચાખવા માટે જીભ, સ્પર્શ માટે ચામડી અને સાંભળવા માટે કાન તથા જોવા માટે આંખ બનાવી છે. અત્રે અલ્લાહ તઆલાએ આ પાંચેય વસ્તુઓમાંથી માત્ર બેનું વર્ણન કર્યું છે, એટલે કે કાન અને આંખ. કારણ એ છે કે સાંભળવા, ચાખવા અને સ્પર્શ કરવાથી ઘણી ઓછી વસ્તુઓનું જ્ઞાન માનવીને પ્રાપ્ત થાય છે, તેના જ્ઞાનનો મોટો આધાર સાંભળવા અને જોવા ઉપર છે, તેમાં પણ સાંભળવાને અગ્રક્રમે રાખવામાં આવ્યું. વિચાર કરો તો જાણ થશે કે માનવીને પોતાની જિંદગીમાં જેટલી જાણકારી મળેલી છે તેમાં સાંભળેલી વસ્તુઓ જોયેલી વસ્તુઓ કરતાં ઘણી વધારે હોય છે, તેથી આ સ્થળે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિઓમાંથી માત્ર બેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે કે મોટા ભાગની જાણકારી માનવી આ જ બે માર્ગોએ પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્રીજી વસ્તુ દિલને બતાવી કે તે મૂળ પાયો અને જ્ઞાનનું કેન્દ્ર છે. કાનોએ સાંભળેલી અને આંખોએ જોયેલી

વસ્તુઓનું જ્ઞાન પણ દિલ ઉપર અવલંબિત છે. કુર્આનની ઘણી બધી આયતો એ બાબત ઉપર સાક્ષી છે કે દિલને જ્ઞાનનું કેન્દ્ર ઠરાવવામાં આવ્યું છે, જો કે આધુનિક વિજ્ઞાન દિમાગને તેનું કેન્દ્ર ઠરાવે છે. (આ દિમાગને દિલ દ્વારા જ ઑક્સિજન અને લોહીનો પૂવરઠો પૂરો પાડવામાં આવે છે આથી દિલ અથવા મન એ દિમાગનું પર્યાય પણ ગણાય છે અને આથી જ માનસિક રોગીને મનોરોગી પણ કહેવામાં આવે છે, આમ વાસ્તવમાં દિમાગને જીવંત રાખનાર દિલ અથવા મન જ જ્ઞાનનું મૂળ કેન્દ્ર છે.)

ત્યાર પછી કાફિરો અને ઈન્કારીઓને ચેતવણી અને અઝાબની ધમકીનું વર્ણન છે. સૂરતના અંતે ફરી એક વાક્યમાં એવું કહેવામાં આવ્યું કે જમીન ઉપર વસનારાઓ અને તેને ખોદીને કૂવા બનાવનારાઓ અને તેના પાણીને પીનારાઓ અને વનસ્પતિ ઉગાડવાનું કામ લેનારાઓ એ વાતને ન ભૂલો કે આ બધી વસ્તુઓ કોઈ તમારી વ્યક્તિગત જાગીર નથી. માત્ર અલ્લાહ તબારક વ તઆલાની ભેટ છે કે તેણે પાણી વરસાવ્યું અને તે પાણીને બરફ સ્વરૂપે સંગ્રહી પહાડોના શિખરો ઉપર લાદી દીધું કે તે સડવાથી અને ખરાબ થવાથી સુરક્ષિત રહે, પછી તે બરફને પીગળાવીને પહાડોના ઝરણાઓ અને ભૂગર્ભ વહેણ દ્વારા જમીનની અંદર ઊતારી દીધું અને કોઈપણ પ્રકારની પાઈપલાઈન વિના સમગ્ર જમીનમાં આ પાણીના ઝરણાઓનું એવું જાળ ફેલાવી દીધું કે જ્યાં ઈચ્છો જમીન ખોદીને પાણી કાઢી લો, પરંતુ આ પાણી જે તેણે જમીનના ઉપલા પડ ઉપર જ રાખ્યું છે જે અમુક ફૂટ ખોદીને કાઢી શકાય છે તે પણ અલ્લાહ તબારક વ તઆલાની મહાન ભેટ છે, જો તે ઈચ્છે તો આ પાણીને જમીનના ઊંડાણમાં ઉતારી દે કે જ્યાં તમારી પહોંચ શક્ય ન હોય.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَآءُ كُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَّاْتِيْكُمْ بِمَآءٍ مَّعِيْنٍ એટલે કે તમે તે લોકોને બતાવી આપો કે એ વાત ઉપર વિચાર કરે કે જે પાણી કૂવાઓ દ્વારા સરળતાથી કાઢીને પી રહ્યા છે જો તે પાણી જમીનની ઊંડાઈઓમાં ઊતરી જાય તો તમારી કઈ શક્તિ છે જે આ વહેતા પાણીને પ્રાપ્ત કરી શકે ? હદીષમાં છે કે જ્યારે વ્યક્તિ આ આયત પઢે તો તેણે કહેવું જોઈએ اَللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِيْنَ (અલ્લાહુ રબ્બિલ આલમીન) એટલે કે અલ્લાહ સમગ્ર દુનિયાઓનો માલિક છે પછી તે જ

તેને લાવી શકે છે, તમારી કોઈ તાકાત નથી.

تَمَّتْ سُوْرَةُ الْمُلْکِ بِحَمْدِ اللّٰهِ فِیْ ثَالِثِ رَجَبَ ۱۳۹۱ھ یَوْمَ الْخَمِیْسْ

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ! સૂરએ તબારકનો અનુવાદ પૂર્ણ થયો.

તારીખ : ૦૭ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૪ મુતાબિક ૧૧ ઝિલ્કદ ૧૪૩૫ હિજરી.

મૂળ લેખક : હઝરત મવલાના મુફતી શફીઅ્ સા. (રહ.)

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

નોંધ : મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીના ૧૧ ભાગોની હાર્ડ પ્રિન્ટેડ કોપી મેળવવા માટે પ્રકાશક હઝરત મવલાના ઇસ્માઈલ ભૂતા સાહબનો સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

પ્રકરણ (૬૮)

સૂરએ કલમ

સૂરએ કલમ મક્કામાં નાઝિલ થઈ, તેની બાવન આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ કલમ : આયત નં. ૧ થી ૫૨)

اٰیاتها ٥٢ — ٦٨ سُوْرَةُ الْقَلَمِ مَكِّيَّةٌ ٢ — رکوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ○

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُوْنَ ۙ﴿۱﴾ مَآ اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُوْنٍ ۚ﴿۲﴾ وَاِنَّ لَكَ
لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُوْنٍ ۚ﴿۳﴾ وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيْمٍ ﴿۴﴾ فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُوْنَ ۙ﴿۵﴾
بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُوْنُ ﴿۶﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيْلِهٖ ۠ وَهُوَ اَعْلَمُ
بِالْمُهْتَدِيْنَ ﴿۷﴾ فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِيْنَ ﴿۸﴾ وَدُّوْا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُوْنَ ﴿۹﴾ وَلَا
تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِيْنٍ ۙ﴿۱۰﴾ هَمَّازٍ مَّشَّآءٍۢ بِنَمِيْمٍ ۙ﴿۱۱﴾ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ
اَثِيْمٍ ۙ﴿۱۲﴾ عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِكَ زَنِيْمٍ ۙ﴿۱۳﴾ اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَّبَنِيْنَ ؕ﴿۱۴﴾ اِذَا تُتْلٰى
عَلَيْهِ اٰيٰتُنَا قَالَ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ ﴿۱۵﴾ سَنَسِمُهٗ عَلَى الْخُرْطُوْمِ ﴿۱۶﴾ اِنَّا بَلَوْنٰهُمْ
كَمَا بَلَوْنَآ اَصْحٰبَ الْجَنَّةِ ۚ اِذْ اَقْسَمُوْا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِيْنَ ۙ﴿۱۷﴾ وَلَا يَسْتَثْنُوْنَ ﴿۱۸﴾
فَطَافَ عَلَيْهَا طَآئِفٌ مِّنْ رَّبِّكَ وَهُمْ نَآئِمُوْنَ ﴿۱۹﴾ فَاَصْبَحَتْ كَالصَّرِيْمِ ۙ﴿۲۰﴾
فَتَنَادَوْا مُصْبِحِيْنَ ۙ﴿۲۱﴾ اَنِ اغْدُوْا عَلٰى حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰرِمِيْنَ ﴿۲۲﴾ فَانْطَلَقُوْا وَهُمْ
يَتَخَافَتُوْنَ ۙ﴿۲۳﴾ اَنْ لَّا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِّسْكِيْنٌ ۙ﴿۲۴﴾ وَّغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ
قٰدِرِيْنَ ﴿۲۵﴾ فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوْٓا اِنَّا لَضَآلُّوْنَ ۙ﴿۲۶﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُوْمُوْنَ ﴿۲۷﴾ قَالَ

اَوْسَطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَّكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُوْنَ ﴿۲۸﴾ قَالُوْا سُبْحٰنَ رَبِّنَآ اِنَّا كُنَّا ظٰلِمِيْنَ ﴿۲۹﴾
فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَّتَلَاوَمُوْنَ ﴿۳۰﴾ قَالُوْا يٰوَيْلَنَآ اِنَّا كُنَّا طٰغِيْنَ ﴿۳۱﴾ عَسٰى
رَبُّنَآ اَنْ يُّبْدِلَنَا خَيْرًا مِّنْهَآ اِنَّآ اِلٰى رَبِّنَا رٰغِبُوْنَ ﴿۳۲﴾ كَذٰلِكَ الْعَذَابُ ۭ وَلَعَذَابُ
الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ ۘ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ﴿۳۳﴾ ع اِنَّ لِلْمُتَّقِيْنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنّٰتِ النَّعِيْمِ ﴿۳۴﴾
اَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِيْنَ كَالْمُجْرِمِيْنَ ﴿۳۵﴾ ۭ مَا لَكُمْ ۣ وقفة كَيْفَ تَحْكُمُوْنَ ﴿۳۶﴾ ج اَمْ لَكُمْ
كِتٰبٌ فِيْهِ تَدْرُسُوْنَ ﴿۳۷﴾ لا اِنَّ لَكُمْ فِيْهِ لَمَا تَخَيَّرُوْنَ ﴿۳۸﴾ ج اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ عَلَيْنَا
بَالِغَةٌ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ۙ اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُوْنَ ﴿۳۹﴾ ج سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ
زَعِيْمٌ ﴿۴۰﴾ ج اَمْ لَهُمْ شُرَكَاۗءُ ۚ فَلْيَاْتُوْا بِشُرَكَاۗىِٕهِمْ اِنْ كَانُوْا صٰدِقِيْنَ ﴿۴۱﴾
يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَّيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُوْدِ فَلَا يَسْتَطِيْعُوْنَ ﴿۴۲﴾ لا خَاشِعَةً
اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ۭ وَقَدْ كَانُوْا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُوْدِ وَهُمْ سٰلِمُوْنَ ﴿۴۳﴾
فَذَرْنِيْ وَمَنْ يُّكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيْثِ ۭ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿۴۴﴾ لا
وَاُمْلِيْ لَهُمْ ۭ اِنَّ كَيْدِيْ مَتِيْنٌ ﴿۴۵﴾ اَمْ تَسْــَٔــلُهُمْ اَجْرًا فَهُمْ مِّنْ مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُوْنَ ﴿۴۶﴾ ج
اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُوْنَ ﴿۴۷﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ
الْحُوْتِ ۘ اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُوْمٌ ﴿۴۸﴾ ۭ لَوْلَآ اَنْ تَدٰرَكَهٗ نِعْمَةٌ مِّنْ رَّبِّهٖ لَنُبِذَ بِالْعَرَاۗءِ
وَهُوَ مَذْمُوْمٌ ﴿۴۹﴾ فَاجْتَبٰهُ رَبُّهٗ فَجَعَلَهٗ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿۵۰﴾ وَاِنْ يَّكَادُ الَّذِيْنَ
كَفَرُوْا لَيُزْلِقُوْنَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُوْلُوْنَ اِنَّهٗ
لَمَجْنُوْنٌ ﴿۵۱﴾ وَمَا هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعٰلَمِيْنَ ﴿۵۲﴾ ع

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

નૂન; કસમ છે કલમની અને જે કંઈ તેઓ લખે છે, (૧) તમે પોતાના

પરવરદિગારની કૃપાથી પાગલ નથી (૨) અને તમારા માટે અનહદ બદલો છે (૩) અને તમે ઉચ્ચ સર્જન ઉપર પેદા થયા છો. (૪) બસ હવે તમે પણ જોઈ લેશો અને તેઓ પણ જોઈ લેશે (૫) (કે) તમારામાં તે કોણ છે જેને ગાંડપણ છે ! (૬) બેશક તમારો પરવરદિગાર જ તેને સારી પેઠે જાણે છે જે તેના માર્ગથી ભટક્યો અને તે જ સારી પેઠે જાણે છે માર્ગ પામનારાઓને. (૭) બસ તમે જૂઠાડનારાઓનું કહ્યું ન માનો. (૮) તેઓ ઈચ્છે છે કોઈપણ રીતે તમે ઢીલા પડો તો તેઓ પણ ઢીલા થાય. (૯) અને તમે કોઈ કસમો ખાનાર અધમ વ્યક્તિનું કહ્યું ન માનો. (૧૦) મ્હેણા મારે, ચૂગલી કરતો ફરે. (૧૧) ભલા કામથી રોકે, હદથી વધે, મોટો ગુનેહગાર. (૧૨) નિષ્ઠુર એ સૌના અંતે કુખ્યાત. (૧૩) એટલા માટે કે માલ અને સંતાન રાખે છે. (૧૪) જ્યારે તેને અમારી વાતો સંભળાવવામાં આવે; કહે, આ તો આગલાઓની નકલો છે. (૧૫) હવે અમે તેની સૂંઢ (નાક) ઉપર ડાઘ આપીશું. (૧૬) અમે તેમને પારખ્યા છે જેવા કે પારખ્યા હતા બગીચાવાળાઓને જ્યારે તે સૌએ કસમ ખાધી કે તેના ફળો સવાર પડતાં તોડી લઈશું (૧૭) અને ઈન્શાઅલ્લાહ (જો અલ્લાહ ચાહશે) ન કહ્યું. (૧૮) જેથી તે બગીચા ઉપર તમારા પરવરદિગાર તરફથી એક ફેરો મારનાર (અઝાબ) ફેરો મારી ગયો અને તેઓ ઊંઘી જ રહ્યા. (૧૯) પછી સવાર સુધીમાં એવો થઈ ચૂક્યો જાણે કાપણી થઈ ગયેલું ખેતર. (૨૦) પછી સવાર થતાં પરસ્પર બોલ્યા (૨૧) કે પરોઢિયે જ પોતાના ખેતરે ચાલો જો તમારે લણણી કરવી છે. (૨૨) પછી ચાલ્યા અને પરસ્પર છાના છાના કહેતા હતા (૨૩) કે આજે તેમાં તમારી પાસે કોઈ જરૂરતમંદ (મિસ્કીન) આવવા ન પામે. (૨૪) અને સવેળા ઝડપથી ચાલ્યા જ્યારે તેઓ (ગરીબોને નહીં આપવા ઉપર અને ફળો તોડવા ઉપર પોતાને) શક્તિશાળી (સમજતા) હતા. (૨૫) પછી જ્યારે તે(ઉજ્જડ થયેલા બગીચા)ને જોયો, બોલ્યા, અમે તો માર્ગ ભૂલી આવ્યા. (૨૬) (પછી જ્યારે તેઓ જાણી ગયા કે આ તો આપણો જ બગીચો છે પરંતુ આ ઉજ્જડ થઈ ગયો છે ત્યારે બોલ્યા) નહીં ! (નહીં !) આપણી તો કિસ્મત ફૂટી ગઈ ! (૨૭) તેમનામાંનો મધ્યમમાર્ગી બોલ્યો, શું મેં તમને કહ્યું ન હતું તમે શા માટે અલ્લાહની પવિત્રતા વર્ણન નથી કરતા ? (૨૮) બોલ્યા, પવિત્ર જાત છે

અમારા પરવરદિગારની, અમે જ કુસૂરવાર (જાલિમ) હતા. (૨૯) પછી એકબીજાને ઉદ્દેશી પરસ્પર ઠપકો આપવા લાગ્યા. (૩૦) બોલ્યા, હાય અમારી બરબાદી ! અમે જ મર્યાદા વટાવનારા હતા. (૩૧) કદાચ અમારો પરવરદિગાર અમને તેનાથી ઉત્તમ બદલો આપે અમે પોતાના પરવરદિગાર તરફ રજુ થઈએ છીએ. (૩૨) આમ જ (દુનિયામાં) આફત આવે છે અને આખિરતની આફત તો સૌથી મોટી છે જો તેમને સમજ હોત. (૩૩) અલબત્ત ડરનારાઓ માટે તેમના પરવરદિગારની પાસે નેઅ્મતના બગીચા છે. (૩૪) શું અમે આજ્ઞાપાલકોને ગુનેહગારો બરાબર કરી દઈશું ? (૩૫) તમને શું થઈ ગયું ? કેવી વાત ઠરાવો છો ! (૩૬) શું તમારી પાસે કોઈ કિતાબ છે જેમાં પઢી લો છો !? (૩૭) તેમાંથી તમને તે જ મળે છે જે તમે પસંદ કરી લો !? (૩૮) શું તમે અમારી પાસેથી કયામતના દિવસ સુધી પહોંચનાર સોગંદ લઈ લીધા છે કે જે તમે ફેંસલો કરશો તે તમને અવશ્ય મળશે !? (૩૯) તેમને પૂછો, કોણ તેમનામાં એની જવાબદારી લે છે ? (૪૦) શું તેમના માટે કોણ શરીક (ભાગીદાર) છે ? પછી તો તેમણે પોતપોતાના શરીકોને લઈ આવવા જોઈએ જો તેઓ સાચા છે. (૪૧) જે દિવસે કે પીંડી ખોલવામાં આવે અને તેઓ સિજ્દહ કરવા માટે બોલાવવામાં આવે પછી તેઓ ન કરી શકે. (૪૨) ઝૂકી પડતી હશે તેમની આંખો, તેમના ઉપર અપમાન ચઢી આવતું હશે અને આ પહેલાં તેમને સિજ્દહ કરવા માટે બોલાવતા રહ્યા અને તેઓ સહી સલામત હતા. (૪૩) હવે મને અને તેમને છોડી આપ કે જેઓ આ વાત(કુર્આન)ને જૂઠાડે, હવે અમે તેઓને ધીમે ધીમે એવી રીતે (દોઝખ તરફ) ઉતારીશું જ્યાંથી તેમને ખબર પણ નથી. (૪૪) અને તેમને ઢીલ આપી રહ્યો છું, બેશક ! મારી યુક્તિ ઘણી મજબૂત છે. (૪૫) શું તમે તેમની પાસેથી કંઈ હક માંગો છો કે તેમના ઉપર તે દંડનો બોજ પડી રહ્યો છે !? (૪૬) શું તેમની પાસે ગયૂબની ખબર છે કે તેઓ લખી લાવે છે ? (૪૭) હવે તમે ધૈર્ય દાખવી પોતાના પરવરદિગારના હુકમની રાહ જોતા રહો અને તે માછલીવાળા (યૂનુસ અલૈ.) જેવા ન થાઓ જ્યારે કે તેમણે પોકાર્યા અને તેઓ ગમ–ગુસ્સામાં ભરેલા હતા. (૪૮) જો તેમને તમારા પરવરદિગારના અહેસાને ન સંભાળ્યા હોત તો ઠપકો (આક્ષેપ)

ખાધેલી દશામાં ઉજ્જડ મેદાનમાં ફેંકી જ દેવામાં આવ્યા હતા. (૪૯) પછી તેમને તેમના પરવરદિગારે નવાજ્યા; ફરીથી તેમને નેક લોકોમાં કરી દીધા. (૫૦) અને ઈન્કારીઓ તો લાગી જ રહ્યા છે કે તમને લપસાવી દે પોતાની નજરોથી જ્યારે કુર્આન સાંભળે છે અને કહે છે, એ તો પાગલ છે. (૫૧) અને આ કુર્આન તો એ જ બોધપાઠ છે સમગ્ર દુનિયાવાળાઓ માટે. (૫૨)

તફસીર :

નૂન, (તેનો અર્થ અલ્લાહ તઆલાને ખબર છે) કસમ છે કલમની (જેનાથી લવ્હે મહફૂઝમાં તકદીર લખવામાં આવી છે) અને (કસમ છે) તે (ફરિશ્તાઓ)ના લખવાની (કે જે અમલોના લહિયા છે. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ રદિ.એ "કલમ" અને مَا يَسْطُرُوْنَ "મા યસ્તરૂન"ની આ જ તફસીર કરી છે. –દૂર્રે મન્થૂર –આગળ કસમનો જવાબ છે) કે તમે પોતાના પરવરદિગારની કૃપાથી પાગલ નથી (જેમકે નુબુવ્વતના ઈન્કારીઓ કહે છે –દૂર્રે અન ઈબ્ને જુરૈજ ફિ સબબિન્નુઝુલ –મતલબ એ કે તમે સાચા નબી છો અને આ કસમો તે દા'વા માટે યોગ્ય છે, કારણ કે તકદીર પ્રમાણે કુર્આનનો નુઝૂલ પણ છે, બસ આ આયતમાં ઈશારો છે કે તમારી નુબુવ્વત અલ્લાહના જ્ઞાનમાં પહેલેથી જ સાચી હતી, તેની સાબિતી સાચી ઠરી અને અમલો લખનારા ફરિશ્તાઓ સાચાઓ અને ઈન્કારીઓના અમલોને લખી રહ્યા છે, બસ નુબુવ્વતના ઈન્કાર ઉપર સજા થશે તેથી તેનાથી ડરીને ઈમાન લાવવું વાજિબ છે) અને બેશક ! તમારા માટે (આ હુકમોની તબ્લીગ ઉપર) એવો બદલો (મળનારો) છે જે (ક્યારેય) સમાપ્ત થનારો નથી (તેમાં પણ નુબુવ્વતનો પુનરાવર્તિત ઉલ્લેખ છે જે આક્ષેપ કરનારાઓની વાતનો રદિયો આપે છે અને નુબુવ્વતનું પુનરાવર્તિત વર્ણન સાંત્વના અને દિલાસાની જામિનગીરી પણ છે, તમે માત્ર થોડા દિવસ વેઠી લો કારણ કે તેનું પરિણામ મહાન સવાબ છે) અને બેશક ! તમે (શ્રેષ્ઠ) અખ્લાકના ઉચ્ચ માપદંડ ઉપર છો (કે તમારી દરેક પ્રવૃત્તિ મધ્યમમાર્ગી અને અલ્લાહ તઆલાની ખુશ્નૂદી પ્રમાણે છે અને ગાંડા વ્યક્તિમાં સદ્‌વર્તન અને અખ્લાકની શ્રેષ્ઠતા ક્યાં હોય છે ! આ પણ તે મ્હેણાંનો જવાબ છે. આગળ આવું બેફામ બકનારાઓની બકવાસથી નિરાશા સ્વરૂપે કહેવામાં આવ્યું કે) બસ (તેનો ગમ ન કરો કારણ કે) નિકટમાં તમે પણ જોઈ લેશો અને એ લોકો પણ જોઈ લેશે કે

તમારામાં કોણ (સાચો) પાગલ હતો (એટલે કે ગાંડપણની વાસ્તવિકતા એ છે કે તેનાથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે અને તેના કારણે કાયમી નફો અને કાયમી નુકસાન તે છે જે કયામતમાં તેમને જાણ થઈ જશે કે બુદ્ધિવાળા વાસ્તવમાં સાચું માનનારા હતા જેમણે આ લાભને પ્રાપ્ત કર્યો અને ગાંડા તે હતા જેઓ આ લાભથી વંચિત રહીને કાયમી નુકસાનમાં સપડાયા અને કારણ કે) તમારો પરવરદિગાર તે વ્યક્તિને પણ જાણે છે જે તેના માર્ગથી ભટકેલો છે અને તે (સીધા) માર્ગ ઉપર ચાલનારાઓને પણ સારી પેઠે જાણે છે (તેથી દરેકને તેના યોગ્ય સજા અને બદલો આપશે અને આ સજા અને બદલો યોગ્ય હોવાનું આ ઈન્કારીઓ તે સમયે જાણી સમજી લેશે જ્યારે વાસ્તવિકતા સામે આવશે કે બુદ્ધિશાળી કોણ હતું અને પાગલ કોણ હતું. આગળ ઈન્કારીઓ ગુમરાહી ઉપર હોવાનું અને રસૂલે કરીમ ﷺ સત્ય ઉપર હોવાનું વર્ણન છે અને એ સંદર્ભે ઈન્કારીઓની વાત ન માનવાની તાકીદ છે) તો તમે આ જૂઠાડનારાઓનું કહ્યું ન માનો (જેમકે અત્યાર સુધી નથી માન્યું અને તે કહેવું એ છે જે આગળની આયતનો ભાવાર્થ છે એટલે કે) આ લોકો એવું ઈચ્છે છે કે તમે (નઊઝુબિલ્લાહ પોતાના નુબુવ્વતની ફરજો અદા કરવામાં કે જે તબ્લીગ છે તેમાં થોડા) ઢીલા થઈ જાઓ તો તેઓ પણ ઢીલા થઈ જાય (તમારું ઢીલા થવું એ કે મૂર્તિપૂજાની ટીકા ન કરો અને તેમના ઢીલા થવું એ કે તમારો વિરોધ નહીં કરે. સૂરએ કાફિરૂનની તફસીરમાં ઈબ્ને અબ્બાસ રદિ.એ ઢીલા થવાનો આ જ ભાવાર્થ વર્ણન કર્યો છે. -દૂર્રે મન્ષૂર) અને તમે (ખાસ રીતે) કોઈ એવા વ્યક્તિનું કહ્યું ન માનો જે ઘણી કસમો ખાનારો હોય (ભાવાર્થ જૂઠી કસમો ખાનારો છે. સામાન્ય રીતે ઘણા જૂઠા વ્યક્તિઓ ઘણી જૂઠી કસમો ખાયા કરતા હોય છે જે પોતાની આ દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ દ્વારા અલ્લાહ તઆલા સમીપ અને બંદાઓ સમીપ) ઝલીલ હોય (દિલ દુઃખાવવા માટે) મ્હેણાં મારનાર હોય, ચુગલીઓ કરતો ફરતો હોય, નેક કામથી રોકનારો હોય (મધ્યમ માર્ગની) મર્યાદા વટાવનારો હોય, ગુનાહ કરનારો હોય અખ્ખડ સ્વભાવનો હોય (અને) આ (બધા) ઉપરાંત બદનામ (પણ) હોય (તેનો ભાવાર્થ હરામી હોય અને ભાવાર્થ એ છે કે તેની પ્રવૃત્તિઓ અને કૃત્યો પણ દુષ્ટ હોય. ખુલાસો એ કે પ્રથમ તો સદંતર જૂઠો પછી જૂઠ ઉપર આ બધી બુરાઈઓ પણ ધરાવતો હોય જેમકે રસૂલે કરીમ ﷺના જૂઠાડનારાઓમાં અમુક મોટા

મોટા કહેવાતા લોકો આવા જ હતા અને આ દરખાસ્તમાં પણ સામેલ હતા બલકે તેના આગેવાન હતા. મતલબ કે તમે એવા વ્યક્તિનું કહ્યું ન માનો અને તે પણ માત્ર) એ કારણે કે તે માલ અને અવલાદવાળો હોય (એટલે કે દુનિયાનો મોભ્ભો રાખતો હોય અને એવા વ્યક્તિનું કહ્યું ન માનવાનો એટલા માટે હુકમ છે કે આ વ્યક્તિની એ આદત છે કે) જ્યારે અમારી આયતો સામે પઢીને સંભળાવવામાં આવે છે તો કહે છે આ પ્રમાણ વિનાની વાતો છે જે આગલાઓથી નકલ થતી ચાલી આવે છે (મતલબ એ કે આયતોને જૂઠાડે છે, ખુલાસો એ છે કે તેની વાત માનવાથી અટકાવવાનું મૂળ કારણ તેનું જૂઠાડવું છે અને આ જ બીના ઉપર પ્રથમ لَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِيْنَ કહેવામાં આવ્યું, પછી ખાસ સ્વરૂપે તે જૂઠાડનારાઓમાંથી એવા લોકોની વાત માનવાની મનાઈ કરવામાં આવી જેઓ જૂઠાડવા ઉપરાંત બીજી બુરી આદતો પણ ધરાવતા હતા એવા લોકોની વાત માનવાની મનાઈ માત્ર જૂઠાડનારાઓની મનાઈ કરતાં વધારે જરૂરી થશે પરંતુ મૂળ કારણ તે જ જૂઠાડવું રહેશે, આગળ એવા વ્યક્તિની સજાનું વર્ણન છે કે) અમે નિકટમાં તેમના નાક ઉપર ડાઘ લગાવી દઈશું (એટલે કે કયામતમાં તેમના ચહેરા અને નાક ઉપર તેમના કુફ્રના કારણે કોઈ અપમાન અને ઓળખની નિશાની લગાવી દેવામાં આવશે જેનાથી તેઓ ખૂબ ઝલીલ થાય. હદીષમાં આવું જ આવ્યું છે. –દૂર્રે મન્ષૂર. આગળ મક્કાવાળાઓનો એક કિસ્સો સંભળાવીને તેમને અઝાબથી ડરાવવામાં આવ્યા છે) અમે (જે મક્કાવાળાને ઐશ આરામનો સામાન આપી રાખ્યો છે જેના ઉપર તેઓ અહંકારી બની રહ્યા છે તો અમે) તેમની કસોટી કરી રાખી છે (કે જોઈ લઈએ આ નેઅ્મતોના આભાર માનવા સ્વરૂપે તેઓ ઈમાન લાવે છે અથવા નાશુક્રિ અને બેકદ્રી કરીને કુફ્ર કરે છે) જેમકે (તેમનાથી પહેલાં નેઅ્મતો આપીને) અમે બગીચાવાળાઓની કસોટી કરી હતી (આ બગીચો ઈબ્ને અબ્બાસ રદિ.ના નિવેદન પ્રમાણે હબસા હાલના ઈથોપિયામાં હતો અને સઈદ બિન ઝુબૈર રદિ.ના નિવેદન પ્રમાણે યમનમાં હતો. –દૂર્રે મન્ષૂર. –અને આ કિસ્સો મક્કાવાળાઓમાં ખૂબ પ્રખ્યાત હતો અને જે બગીચાવાળાઓનો આ કિસ્સો છે તેમના પિતાનો પોતાના સમયમાં એવો નિત્યક્રમ હતો કે આ બગીચાના ફળોનો એક મોટો ભાગ ગરીબોમાં ખર્ચ કરતા હતા, જ્યારે તે મૃત્યુ પામ્યા તો તેઓએ કહ્યું કે આપણા પિતા તો બેવકૂફ હતા કે આ પ્રમાણે આવું ગરીબોને

આપી દેતા હતા. જો એ હિસ્સો પણ આપણા ભાગ આવે તો કેટલો બધો માલ એકઠો થાય ! તેથી આ આયતોમાં તે બાકીનો કિસ્સો ઉપસ્થિત છે એટલે કે આ ઘટના ત્યાર પછી એવી બની કે) જ્યારે કે તે લોકોએ (એટલે કે ઘણા અથવા અમુકે અલ્લાહ તઆલાના નિવેદન પ્રમાણે قَالَ اَوْسَطُهُمْ) પરસ્પર કસમ ખાઈ લીધી કે આ(બગીચા)ના ફળ અવશ્ય પરોઢિયે ચાલીને તોડી લઈશું અને (એવા ઉતાવળા થયા કે) તેમણે ઈન્શાઅલ્લાહ પણ કહ્યું નહીં, બસ તે બાગ ઉપર તમારા પરવરદિગાર તરફથી એક ફેરો મારનાર (અઝાબ) ફેરો મારી ગયો (અને તે એક આગ હતી. -દૂર્રે અન અબી જુરૈજ. -તે માત્ર આગ હોય કે પછી ગરમ હવા હોય જેમકે લૂ) અને તેઓ સૂઈ રહ્યા હતા પછી વહેલી સવારે તે બાગ એવો રહી ગયો જેમકે કાપણી થયેલ ખેતર (કે ખાલી જમીન રહી જાય છે અને અમુક સ્થળે કાપીને સળગાવી પણ દેવામાં આવે છે પરંતુ તેમને તેની કંઈ જ ખબર હતી નહીં) બસ સવારના સમયે (સૂઈને ઉઠ્યા તો) એકબીજાને પોકારવા લાગ્યા કે આપણે ખેતર ઉપર સવારે ચાલો જો તમારે ફળ તોડવા છે (ખેતર તો સ્વાભાવિક પ્રમાણે કહ્યું હોય, તેમાં એવી વસ્તુઓ પણ હોય જે થડવાળી નથી હોતી જેમકે દ્રાક્ષ વગેરે અથવા એ બાગ સાથે કોઈ ખેતર પણ હોય) પછી તે લોકો પરસ્પર છાના છાના વાતો કરતા ચાલ્યા કે આજે તમારી પાસે કોઈ મોહતાજ આવવા ન પામે અને (પોતાની જાતને એટલે કે) પોતાને તેમને ન આપવાની તાકાતવાળા સમજીને ચાલ્યા (કે બધું ઘરે લઈ આવીશું અને કોઈને કંઈ જ આપીશું નહીં. -ઈબ્ને અબ્બાસ) પછી જ્યારે (ત્યાં પહોંચ્યા અને) તે બગીચાને (આવી ઉજ્જડ હાલતમાં) જોયો તો કહેવા લાગ્યા કે ખરેખર આપણે રસ્તો ભૂલી ગયા (અને ક્યાંક બીજે ચાલ્યા આવ્યા છીએ, કારણ કે અહીંયાં તો કોઈ બગીચો વગેરે નથી, પછી જ્યારે ચોક્કસ હદ નિશાન વગેરે જોઈને વિશ્વાસ થઈ ગયો કે આ તો તે જ જગ્યા છે તો પછી તે સમયે કે આપણે ભૂલા નથી પડ્યા) બલકે (જગ્યા તો તે જ છે પરંતુ) આપણી કિસ્મત જ ફૂટી ગઈ (કે બગીચાની આવી હાલત થઈ ગઈ), તેમનામાં જે (કંઈક હદે) સારો માણસ હતો તે કહેવા લાગ્યો કે કેમ મેં તમને કહ્યું ન હતું (કે આવી નિય્યત ન કરો, ગરીબોને આપવાથી બરકત થાય છે તેથી તે વ્યક્તિને અલ્લાહ તઆલાએ સારો કહ્યો પરંતુ આ વ્યક્તિ પણ દિલમાં બુરું સમજતો હોવા છતાં તેમની સાથે સામેલ થઈ ગયો હતો તેથી તેણે પણ સજા

ભોગવી, لِاَنَّ الْاَوْسَطَ اَمْرٌاِضَافِىٌّ પછી આગલી વાત યાદ અપાવીને તે વ્યક્તિએ કહ્યું કે પોતાના કર્મોની સજા તો ભોગવી લીધી પરંતુ) હવે (તવબહ અને) તસ્બીહ (અને અલ્લાહની પવિત્રતાનું વર્ણન) કેમ નથી કરતા (જેથી તે ગુનોહ મા'ફ થાય અને આનાથી વધારે મુસીબત ન આવી જાય) બધા (તવબહ સ્વરૂપે) કહેવા લાગ્યા કે અમારો પરવરદિગાર પાક છે (આ મા'ફી અને ઈસ્તેગફાર પહેલાં અલ્લાહ તઆલાના વખાણની પ્રસ્તાવના છે) બેશક ! અમે કુસૂરવાર છીએ (આ મા'ફી છે) પછી એકબીજાને સંબોધીને પરસ્પર આક્ષેપ કરવા લાગ્યા (જેમકે કોઈ કામ બગડી જવાના સમયે ઘણા લોકોની ટેવ હોય છે કે દરેક વ્યક્તિ બીજાની ખોટી સલાહને જવાબદાર ઠરાવતો રહે છે, પછી બધા સહમત થઈને) કહેવા લગ્યા કે બેશક ! આપણે (બધા જ) મર્યાદા ઓળંગનાર હતા (કોઈ એકની ભૂલ ન હતી, એકબીજાને જવાબદાર ઠરાવી આક્ષેપ લગાવવો ખોટો છે. હવે બધા મળીને તવબહ કરી લો) કદાચ (તવબહની બરકતથી) આપણો પરવરદિગાર આપણને તેનાથી સારો બાગ બદલામાં આપી દે (હવે) અમે પોતાના પરવરદિગાર તરફ રજુ થઈએ છીએ (એટલે કે તવબહ કરીએ છીએ અને આ બદલો દુનિયામાં મળે અથવા આખિરતમાં દેખીતું એ જણાય છે કે આ લોકો મો'મિન હતા અને ગુનોહ સ્વીકારતા હતા અને આ વાત કોઈપણ સ્થળે સનદ સાથે નજર હેઠળથી પસાર નથી થઈ કે તેમને આ બગીચાનો બદલો દુનિયામાં અન્ય કોઈ રીતે મળ્યો અથવા નહીં, અલબત્ત સનદ વિના રૂહુલ મઆનીમાં ઈબ્ને મસ્ઊદ રદિ.નું નિવેદન લખવામાં આવ્યું છે કે તેમને આનાથી સારો બગીચો આપવામાં આવ્યો. વલ્લાહુ અઅ્લમુ. આગળ કિસ્સાનો મૂળ સંદેશ અને ખુલાસો છે કે હુકમ વિરુદ્ધ ચાલનારા ઉપર) આ જ રીતે અઝાબ થયા કરે છે (જ્યારે આવો અઝાબ થાય છે તો હે મક્કાવાળાઓ ! તમે પણ આવા અઝાબના હકદાર છો બલકે એનાથી પણ વધારેના, કારણ કે પ્રસ્તુત અઝાબ તો માત્ર ગુનાહોના કારણે હતો અને તમે તો કુફ્ર કરી રહ્યા છો) અને આખિરતનો અઝાબ એ(દુનિયાના અઝાબ)થી પણ વધીને છે, કેટલું સારું થયું હોત કે આ લોકોએ (એ વાતો વિશે) જાણી લીધું હોત (જેથી ઈમાન લઈ આવ્યા હોત, આગળ આ અઝાબની તહકીક માટે કાફિરોની ખોટી માન્યતાઓનો રદિયો આપવામાં આવ્યો છે, لَئِنْ رُّجِعْتُ اِلٰى رَبِّىْ اِنَّ لِىْ عِنْدَهٗ لَلْحُسْنٰى એટલે કે) બેશક ! પરહેઝગારો માટે તેમના

પરવરદિગાર પાસે રાહતવાળી જન્નતો છે, (એટલે કે જન્નતમાં પ્રવેશનું કારણ અલ્લાહ તઆલાનો ડર છે અને કાફિરો તેના ઈન્કારી છે તો તેમને કેવી રીતે જન્નત મળે) શું અમે આજ્ઞાપાલકોને અને અવજ્ઞાકારીઓને સરખા કરી દઈશું ? (એટલે કે જો કાફિરોનો છુટકારો થાય તો ફરમાંબરદારો અને નાફરમાનોમાં શું ફરક અને તફાવત બાકી રહી જાય જેનાથી ફરમાંબરદારોની વિશિષ્ટતા સાબિત થઈ (صٓ اَمۡ نَجۡعَلُ الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡاوَعَمِلُوۡاالصّٰلِحٰتِ كَالۡمُفۡسِدِيۡنَ...) તમને શું થયું કે તમે ફૈસલો કરો છો ? શું તમારી પાસે કોઈ (આસમાની) કિતાબ છે જેમાં પઢો છો કે તેમાં તમારા માટે તે વસ્તુ (લખેલી) હોય જે તમે પસંદ કરો છો (એટલે કે તેમાં લખ્યું હોય કે તમને આખિરતમાં સારી નેઅ્મતો મળશે) શું અમારા માથે કોઈ કસમો ચઢેલી છે જે તમારા માટે ખાધી હોય અને તે સોગંદ કયામત સુધી બાકી રહેનારી હોય !? (જેનો મતલબ એ હોય) કે તમને તે વસ્તુ મળશે જે તમે ફૈસલો કરી રહ્યા છો (એટલે કે સવાબ અને જન્નત) તેમને પૂછો, તેમનામાં તેની કોઈ જવાબદારી છે ? શું તેમના ઠરાવેલા કોઈ શરીક છે ? (કે તેમણે તેમને સવાબ આપવાની જવાબદારી લીધી છે ?) બસ તેમણે તે પોતાના શરીકો રજુ કરવા જોઈએ જો તેઓ સાચા છે (એટલે કે જ્યારે આ વિષય કોઈ આસમાની કિતાબોમાં નથી અને અમારી કોઈ પણ પ્રકારની વહીથી કોઈ વાયદો નથી જે સોગંદ પ્રમાણે હોય છે પછી આવી પરિસ્થિતિમાં તેમનામાંથી કોણ વ્યક્તિ અથવા તેમનો શરીક જવાબદારી લઈ શકે છે ? કદાપિ નહીં ! પછી આ દા'વો કઈ બીના ઉપર કરી રહ્યા છે ? આગળ તે લોકોના કયામતના અપમાનનું વર્ણન છે, એટલે કે તે દિવસ વર્ણન કરવાપાત્ર છે) જે દિવસે "શાક"ની તજલ્લી કરવામાં આવશે અને સિજ્દહ તરફ લોકોને બોલાવવામાં આવશે (કે તેનો કિસ્સો શૈખેનની હદીષમાં આ રીતે છે કે અલ્લાહ તઆલા કયામતના મેદાનમાં પોતાનું "શાક" જાહેર કરશે. "શાક" પિંડીને કહે છે અને આ કોઈ ખાસ સિફત છે જેને કોઈ સામ્યતા આધારે શાક કહેવામાં આવ્યું, જેમકે કુર્આનમાં "હાથ" આવ્યો છે અને આવા જ ભાવાર્થો એ મુતશાબિહાત કહેવાય છે અને આ જ હદીષમાં છે કે આ તજલ્લીને જોઈને બધા જ મો'મિન સ્ત્રી પુરુષો સિજ્દહમાં પડી જશે પરંતુ જે વ્યક્તિ દેખાડા માટે સિજ્દહ કરતો હતો તેની કમર ઝૂકી નહીં શકે અને તે સિજ્દહ નહીં કરી શકે અને સિજ્દહ તરફ બોલાવવાથી એવી શંકા ન થાય કે તે તકલીફનું ઘર નથી, કારણ કે

બોલાવવાથી ભાવાર્થ સિજ્દહ કરાવવાની પ્રવૃત્તિ નથી બલકે તેની તજલ્લીમાં એવી અસર હશે કે બધા જ અનાયાસે સિજ્દહમાં પડવા ઇચ્છશે જેમાં મો'મિનો સિજ્દહ કરવા સમર્થ બનશે અને દેખાડો કરનાર તથા મુનાફિકો સિજ્દહ કરવા સમર્થ હશે નહીં અને કાફિરોથી સિજ્દહ ન થઈ શકવું તો રિયાકાર અને મુનાફિકો કરતાં પ્રથમ કક્ષાએ સમજમાં આવે છે જેનું આગળ વર્ણન છે, એટલે કે કાફિરો પણ સિજ્દહ કરવા ઇચ્છશે) બસ આ (કાફિર) લોકો સિજ્દહ ન કરી શકશે (અને) તેમની આંખો (શરમના માર્યા) ઝૂકેલી હશે (અને) તેમના ઉપર અપમાન છવાયેલું હશે અને (તેનું કારણ એ છે કે) આ લોકો (દુનિયામાં) સિજ્દહ તરફ બોલાવવામાં આવતા હતા (એ રીતે કે ઈમાન લાવીને ઇબાદત કરે) અને સાજા નરવા હતા (એટલે કે સિજ્દહ કરવા માટે સમર્થ હતા તેથી દેખીતું છે કે ઈમાન અને ઇબાદત સ્વૈચ્છિક પ્રવૃત્તિ છે, બસ દુનિયામાં તેમણે આ પ્રવૃત્તિ ન કરવાથી આજે તેમનું આવું અપમાન થયું અને બીજી આયતમાં જે આવ્યું છે કે દૃષ્ટિ ઊંચી રહી જશે તે આની વિરોધાભાસી નથી, કારણ કે ક્યારેક આશ્ચર્યના કારણે એવું થશે અને ક્યારેક અફસોસના કારણે આવું થશે. આગળ કાફિરોના એ વિચારનો રદિયો છે કે અઝાબમાં મોડું થવાને પોતાની સ્વીકૃતિની દલીલ સમજતા હતા અને તેના સંદર્ભમાં આપ ﷺને દિલાસો પણ છે, એટલે કે જ્યારે તેમનું અઝાબના હકદાર હોવું ઉપરોક્ત આયતોથી જાણ થઈ ચૂકી) તો મને અને જે આ કલામને જૂઠાડે છે તેમને (આ ઉપસ્થિત પરિસ્થિતિ ઉપર) રહેવા દો (એટલે કે અઝાબમાં મોડું થવાથી રંજ ગમ ન કરો) અમે તેમને ધીરે ધીરે (જહન્નમ તરફ) લઈ જઈ રહ્યા છીએ એ રીતે કે તેમને ખબર પણ નથી અને (દુનિયામાં તેમના ઉપર અઝાબ ન નાંખવાથી) તેમને મહોલત આપું છું, બેશક ! મારી યુક્તિ ઘણી મજબૂત છે. (આગળ તેમના નુબુવ્વતના ઇન્કાર ઉપર તાજ્જુબ છે) શું તમે તેમની પાસેથી કોઈ વળતર માંગો છો કે તેના દંડથી દબાઈ રહ્યા છે ? (તેથી તમારા આજ્ઞાપાલનથી નફરત કરે છે, અલ્લાહના કહેવા મુજબ (اَمْ تَسْـئَـلُ هُـمْ خَـرْجًـا) અથવા તેમની પાસે ગયૂબ(નું જ્ઞાન) છે કે તેઓ (તેને સુરક્ષિત રાખવા માટે) લખી લે છે (એટલે કે શું તેમને અલ્લાહ તઆલાના હુકમો પોતે કોઈ રીતે ખબર થઈ જાય છે જેના કારણે તેઓ વહી પ્રાપ્ત કરનારના અનુસરણથી બાકાત છે !? અને દેખીતું છે કે આવું કંઈ જ નથી પછી નુબુવ્વતનો ઇન્કાર કરવો આશ્ચર્યની

વાત છે. આગળ આપ ﷺને દિલાસો છે, જયારે તેમને અઝાબના હકદાર હોવાની અને તેમનું કુફ્ર જે અઝાબના હકદાર હોવા માટેનું કારણ છે જાણ થઈ ગયું અને એ કે તેમને મહોલત એક પ્રકારની ઢીલ છે અને તેઓ ક્રમિક રીતે અઝાબ તરફ ધકેલવામાં આવી રહ્યા છે) તો તમે પોતાના પરવરદિગારની (આ) તજવીજ ઉપર સબ્રથી બેસી રહો અને (તંગદિલીમાં) માછલી(ના પેટમાં જવા)વાળા (પયગમ્બર યૂનુસ અલૈ.) જેવા ન થજો (કે તેઓ અઝાબ નાઝિલ ન થવાથી તંગદિલ થયા અને ક્યાંક ચાલ્યા ગયા જેનો કિસ્સો કેટલાય સ્થળે થોડો થોડો આવી ચૂક્યો છે. આગળ ઈરાદાની મજબૂતી માટે પ્રેરણા આપવામાં આવી છે કે તે વખત પણ યાદ કરો) જ્યારે કે યૂનુસે (અલૈ. પોતાના પરવરદિગાર પાસે) દુઆ કરી અને તેઓ ગમથી રૂંધાઈ રહ્યા હતા (આ ગમ કેટલાય પ્રકારના રંજગમનો જમાવડો હતો, એક તો કોમના ઈમાન ન લાવવાનો, એક અઝાબ ટળી જવાનો, એક અલ્લાહ તઆલાના સ્પષ્ટ હુકમ વિના ત્યાંથી ચાલ્યા જવાનો અને એક માછલીના પેટમાં જતા રહેવાનો અને તે દુઆ આ છે, لَا اِلٰـــــهَ اِلَّآ اَنْـــتَ سُبْـحٰـنَـكَ اِنِّـىْ كُـنْتُ مِنَ الظّٰلِمِيْنَ જેનાથી મા'ફી અને છુટકારાનો સ્પષ્ટ હેતુ છે તેથી તેમના ઉપર અલ્લાહ તઆલાની કૃપા થઈ અને માછલીના પેટમાંથી છુટકારો મળ્યો એ બાબતે ઈરશાદ છે કે) જો અલ્લાહ તઆલાનું અહેસાન તેમની સહાયતા ન કરતું હોત તો તેઓ (જે મેદાનમાં માછલીના પેટમાંથી કાઢીને ફેંકી દેવામાં આવ્યા હતા તે) મેદાનમાં બદહાલીની સાથે નાંખવામાં આવ્યા હોત (સહાયતાથી ભાવાર્થ તવબહની સ્વીકૃતિ છે અને બદહાલીથી ભાવાર્થ એ કે તેમની ઈજતેહાદી ભૂલ ઉપર અલ્લાહ તઆલા તરફથી તેમની ટીકા થઈ તેનો ખુલાસો અને સૂરએ સાફ્ફાતની આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે જો તેઓ તવબહ અને ઈસ્તેગફાર કરત નહીં તો તેમને માછલીના પેટમાંથી છુટકારો જ ન મળ્યો હોત, كَمَا قَالَ فَلَوْلَا اَنَّهٗ كَانَ...

અને જો તવબહ અને ઈસ્તેગફાર કર્યા હોત પરંતુ અલ્લાહ તઆલા તેનો સ્વીકાર કરત નહીં તો તે તવબહ અને ઈસ્તેગફારની દુનિયામાં એટલી બરકત તો થઈ જ હોત કે તેમને માછલીના પેટમાંથી છુકટારો મળી ગયો હોત અને જે મેદાનમાં નાંખવામાં આવ્યા હતા તે જ પ્રમાણે નાંખવામાં આવ્યા હોત પરંતુ તે વખતે તે નાંખવાનું નીંદનીય હોત અને હવે તેમનું આવું નાંખવું નીંદનીય હોવાની

હાલતમાં નથી રહ્યું, કારણ કે તવબહ સ્વીકાર કર્યા પછી ભૂલની ટીકા અને મલામત કરવામાં આવતી નથી) પછી તેમના પરવરદિગારે તેમને (વધારે) નવાઝ્યા અને તેમને રુત્બામાં (વધાર્યા અને) સાલિહીનમાંથી કરી દીધા (કદાચ આ કિસ્સાની પૂર્ણતાથી એ પણ ભાવાર્થ છે કે પોતાના ઈજતેહાદ ઉપર અમલ કરવો તેમના માટે કેટલું નુકસાનકારક સાબિત થયું અને અલ્લાહ તઆલા ઉપર ભરોસો કેવો લાભદાયક થયો એ રીતે અઝાબ વિશે તમે પણ પોતાના અભિપ્રાયથી ઉતાવળ ન કરો બલકે અલ્લાહ તઆલા ઉપર ભરોસો કરો કે પરિણામ સારું હશે) અને (આગળ આપ ﷺની શા'નમાં કાફિરોની ગુસ્તાખી કે તમને પાગલ કહેવાનો એક ખાસ અંદાજથી રદિયો આપ્યો છે, સૂરતની શરૂઆતમાં એક બીજી રીતે તેને બાતિલ કહેવામાં આવ્યું હતું એટલે કે) આ કાફિરો જ્યારે કુર્આન સાંભળે છે તો (સખત દુશ્મનીના કારણે) એવું જણાય છે કે જાણે તમને પોતાની નજરોથી લપસાવી દે (આ એક મહાવરો છે જેમકે કહેવામાં આવે છે કે ફલાણો વ્યક્તિ એ રીતે જુએ છે કે જાણે ખાઈ જશે. રૂહુલ મઆનીમાં نَظَرَ اِلَیَّ نَظَرًا یَّكَادُ یَصْدَ عُنِیْ اَوْیَكَادُ یَاْ كُلُنِیْ આવ્યું છે, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે દુશ્મની એટલી સખત હતી કે આપ ﷺને ઘણી બુરી નજરે જોતા હતા) અને (આ જ દુશ્મનીથી તમારા વિશે) કહે છે કે (નઊઝુબિલ્લાહ!) આ પાગલ છે જ્યારે કે આ કુર્આન (જેના વડે તમે સંબોધન કરો છો) તમામ દુનિયાઓ માટે નસીહત છે (અને પાગલ વ્યક્તિ વિશે આવી જાહેર સુધારણાની આશા નથી હોતી, આમાં પાગલના મ્હેણાંનો જવાબ છે. દેખીતું છે કે દુશ્મનીના કારણે આવું કહેવાથી પણ આવા મ્હેણાં અને કટાક્ષનું અત્યંત કમજોર હોવું સાબિત થઈ ગયું, કારણ કે જે નિવેદનનો હેતુ દુશ્મની નિભાવવાનો હોય તે નિવેદન ધ્યાન આપવાપાત્ર નથી હોતું).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

સૂરએ મુલ્કમાં અલ્લાહ તઆલાનું અસ્તિત્વ, તવહીદ, ઈલ્મ અને શક્તિની દલીલો સૃષ્ટિના સાક્ષાત્કાર વડે વર્ણન થઈ છે અને કાફિરો તથા ઈન્કારીઓ ઉપર કઠોર અઝાબનું વર્ણન છે. સૂરએ નૂનમાં કાફિરોના એ કટાક્ષનો જવાબ છે જે તેઓ રસૂલે કરીમ ﷺ ઉપર કર્યા કરતા હતા. સૌ પ્રથમ તેમનો કટાક્ષ એ હતો કે અલ્લાહ તઆલાના મોકલેલા સંપૂર્ણ બુદ્ધિશાળી, સંપૂર્ણ જ્ઞાની

અને ઘણી બધી વિશિષ્ટતાઓના માલિક નબીએ કરીમ ﷺને નઊઝુબિલ્લાહ પાગલ કહેતા હતા અથવા એ કારણે કે રસૂલે કરીમ ﷺ ઉપર જે વહી ફરિશ્તા દ્વારા નાઝિલ થતી હતી વહીના સમયે તેની નિશાનીઓ રસૂલે કરીમ ﷺના શરીર મુબારક ઉપર જોવામાં આવતી હતી, પછી જ્યારે આપ ﷺ વહી દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલી આયતો પઢીને સંભળાવતા હતા તો આ ઘટના કાફિરોની સમજ અને તેમની પહોંચથી બહાર હતી, એટલા માટે તેને પાગલપણું ઠરાવી દીધું અથવા તો એ કારણે કે આપ ﷺએ પોતાની કોમ અને સમગ્ર દુનિયાના તે સમયના અકીદાઓથી વિરુદ્ધ તવહીદનો દા'વો કર્યો કે ઈબાદતપાત્ર અલ્લાહ સિવાય કોઈ જ નથી જે પોતે ઘડી કાઢેલી મૂર્તિઓને તેઓ ખુદા સમજતા હતા, તેમનું જ્ઞાનવિહોણા અને બુદ્ધિવિહોણા હોવું તથા નફો નુકસાન પહોંચાડવા માટે શક્તિવાળા ન હોવું વર્ણન કર્યું. આપ ﷺના આ અકીદાનો કોઈ સાથી ન હતો, આપ ﷺ એકલા આ દા'વો લઈને કોઈ જાહેર સરસામાન વિના સમગ્ર દુનિયાના મુકાબલામાં ઊભા થઈ ગયા, દેખીતું છે પ્રથમ દૃષ્ટિએ તેની સફળતાની કોઈ સંભાવના ન હતી, આવા દા'વા લઈને ઊભા થવાને પાગલપણું સમજવામાં આવ્યું અને કોઈ કારણ વિના પણ કેટલાક કટાક્ષ માટે પાગલ કહેતા હોય એવું બની શકે છે. સૂરતની શરૂઆતની આયતોમાં તેમની આ ખોટી માન્યતાઓનો રદિયો અલગ પ્રકારે વર્ણન કરવામાં આવ્યો.

નૂન માં نٓ وَالۡقَلَمِ وَمَا يَسۡطُرُوۡنَ، مَآ اَنۡتَ بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ بِمَجۡنُوۡنٍ (નૂન) શબ્દ "હુરૂફે મુકત્તઆ"માંથી છે જે કુર્આને કરીમની ઘણી બધી સૂરતોની શરૂઆતમાં લાવવામાં આવ્યો છે, તેનો અર્થ અલ્લાહ તઆલાને ખબર છે અથવા તેના રસૂલે કરીમ ﷺને. ઉમ્મતને તેના સંશોધનમાં પડવાથી અટકાવી દેવામાં આવ્યા છે.

કલમ (Pen)થી શું ભાવાર્થ છે અને કલમની વિશિષ્ટતા :

وَالۡقَلَمُ (વલ કલમ)માં واؤ (વાવ) "હુરૂફે કસમ" છે અને "કલમ"થી ભાવાર્થ સામાન્ય કલમ પણ હોઈ શકે છે જેમાં "કલમે તકદીર" અને ફરિશ્તાઓ અને માણસોની બધી જ કલમ જેનાથી કંઈ લખવામાં આવે છે બધું જ સામેલ છે. (અબી હતીમ બસ્તીના નિવેદન પ્રમાણે) અને ખાસ કલમે તકદીર પણ ભાવાર્થ

હોઈ શકે છે. (ઈબ્ને અબ્બાસ રદિ.ના નિવેદન પ્રમાણે) અને આ કલમે તકદીર વિશે હઝરત ઉબાદહ બિન સામિત (રદિ.)ની રિવાયતમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું, અલ્લાહ તઆલાએ સૌ પ્રથમ કલમ પેદા કરી અને તેને હુકમ આપ્યો કે લખ ! કલમે વિનંતી કરી, શું લખું ? તો હુકમ થયો તો તકદીરે ઈલાહીને લખ ! કલમે (હુકમ પ્રમાણે) હંમેશા સુધી થનારી ઘટનાઓ અને પરિસ્થિતિઓ લખી લીધી. (રવાહુ તિરમિઝી, હદીષે ગરીબ) અને સહીહ મુસ્લિમમાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર (રદિ.)ની હદીષ છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે અલ્લાહ તઆલાએ સમગ્ર મખ્લૂકની તકદીરને આસમાન અને જમીનના સર્જનથી પચાસ હજાર વર્ષ પહેલાં લખી દીધી હતી.

હઝરત કતાદહ (રદિ.)એ કહ્યું કે કલમ અલ્લાહ તઆલાની એક ઘણી મોટી નેઅ્મત છે જે તેણે પોતાના બંદાઓને અર્પણ કરી છે અને અમુક લોકોએ કહ્યું કે અલ્લાહ તઆલાએ પ્રથમ એક કલમ "કલમે તકદીર" પેદા કરી જેણે સમગ્ર સૃષ્ટિ અને મખ્લૂકની તકદીરો લખી, પછી બીજી કલમ પેદા કરી જેનાથી જમીન ઉપર વસવાટ કરનારાઓ લખે છે અને લખશે અને ત્રીજી કલમનું વર્ણન સૂરએ ઈકરામાં આવ્યું છે عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (વલ્લાહુ અઅ્લમુ).

આયતમાં જો કલમથી ભાવાર્થ "કલમે તકદીર" લેવામાં આવે કે તે સૌથી પ્રથમ મખ્લૂક છે તો તેની સન્માન અને શ્રેષ્ઠતા બધી વસ્તુઓ ઉપર એક અગ્રતા જાહેર કરે છે તેથી તેની કસમ ખાવી યોગ્ય થયું અને જો કલમથી ભાવાર્થ સામાન્ય કલમ (પેન) લેવામાં આવે જેમાં કલમે તકદીર અને ફરિશ્તાઓની કલમ સિવાય માણસોની કલમ (પેન) પણ સામેલ છે તો એની કસમ એટલા માટે ખાવામાં આવી કે દુનિયામાં મોટા મોટા કામ બધા કલમથી જ થાય છે. પ્રદેશોના વિજયમાં તલવારોથી વધારે કલમનું પ્રભાવશાળી હોવું મશ્હૂર અને પ્રખ્યાત છે. અબૂ હાતિમ બસ્તીએ આ વિષયને બે શે'રોમાં આ રીતે વર્ણન કર્યો છે.

اِذَا اَقْسَمَ الْاَ بْطَالُ يَوْمًا بِسَيْفِهِمْ وَعَدُّوْهُ مِمَّا يَكْسِبُ الْمَجْدَ وَالْكَرَمَ

"જ્યારે કે બહાદૂર લોકો કોઈ દિવસે પોતાની તલવારની કસમ ખાય અને તેને તે વસ્તુઓમાં ગણે જે માણસને ઈજ્જત અને સન્માન બખ્શે છે."

كَفٰى قَلَمُ الْكُتَّابِ عِزًّا وَّرِفْعَةً مَدَى الدَّهْرِ اِنَّ اللّٰهَ اَقْسَمَ بِالْقَلَمِ

"તો લખનારાની કલમ તેમની ઈજ્જત અને મોટાઈ માટે પૂરતી છે હંમેશા હંમેશા માટે કારણ કે અલ્લાહે કલમની કસમ ખાધી છે."

મતલબ કે આ આયતમાં કલમે તકદીર અથવા સામાન્ય મખ્લૂકની કલમની અને પછી શબ્દ مَا يَسْطُرُوْنَ માં જે કંઈ આ કલમોથી લખવામાં આવશે તેની કસમ ખાઈને અલ્લાહ તઆલાએ કાફિરોના ખોટા કટાક્ષ અને મ્હેણાંનો રદિયો આપ્યો કે આપ ﷺ નઊઝુબિલ્લાહ પાગલ નથી. ઈરશાદ થયો, مَا اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُوْنٍ એટલે કે તમે પોતાના પરવરદિગારની નેઅ્મત અને કૃપાના કારણે કદાપિ પાગલ નથી. તેમાં بِنِعْمَةِ رَبِّكَ વધારીને દા'વાની દલીલ પણ આપી દીધી કે જે વ્યક્તિ ઉપર અલ્લાહ તઆલાની નેઅ્મત અને રહમત સંપૂર્ણ હોય તે કેવી રીતે પાગલ હોઈ શકે છે, તેને પાગલ કહેનારો પોતે પાગલ છે.

ખુલાસો :

ઉલમા કહે છે કે કુર્આને કરીમમાં અલ્લાહ તઆલા જે વસ્તુની કસમ ખાય છે તે વિષય કસમ ઉપર એક ગવાહી હોય છે. અહીંયાં مَا يَسْطُرُوْنَ (મા યસ્તરૂન)ના શબ્દથી દુનિયાના ઈતિહાસમાં જે કંઈ પણ લખવામાં આવ્યું અને જે કંઈ પણ લખવામાં આવી રહ્યું છે તેને ગવાહી સ્વરૂપે રજુ કર્યું છે કે દુનિયાના ઈતિહાસને જુઓ, આવા ઉચ્ચ અખ્લાક અને ઉંમરવાળા કેવી રીતે પાગલ હોઈ શકે છે ! તેઓ તો બીજાઓની બુદ્ધિ ઠીક કરનારા હોય છે. આગળ આ જ વિષયના વધારે સમર્થન માટે કહ્યું,

اِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُوْنٍ અને બેશક ! તમારા માટે ઘણો મોટો સવાબ છે જે ક્યારેય કપાશે નહીં. મતલબ એ કે તમારા જે કામને આ લોકો પાગલપણું કહી રહ્યા છે એ તો અલ્લાહ તઆલા સમીપ સૌથી વધારે સ્વીકૃત અમલ છે અને તેના ઉપર તમને મહાન સવાબ મળનારો છે અને બદલો પણ એવો જે કાયમી છે, ક્યારેય અટકી જશે નહીં. ક્યાંક કોઈ પાગલની પ્રવૃત્તિ ઉપર પાગલને સવાબ મળે છે !? આગળ આ જ વિષયનું વધારે સમર્થન અને તાકીદ આ વાક્યથી કર્યું.

وَاِنَّکَ لَعَلٰی خُلُقٍ عَظِیْمٍ તેમાં રસૂલે કરીમ ﷺના ઉચ્ચ કક્ષાના સદ્વ્યવહાર અને અખ્લાકમાં વિચાર કરવાનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે કે હે પાગલો ! જરા થોડો તો વિચાર કરો અને જુઓ કે શું પાગલોના આવા અખ્લાક અને અમલો હોઈ શકે છે!?

રસૂલે કરીમ ﷺનો خُلُقِ عَظِیْمٌ (ખુલ્કે અઝીમ) :

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે خُلُقٍ عَظِیْمٌ (ખુલ્કે અઝીમ)થી ભાવાર્થ મહાન દીન છે કે અલ્લાહ તઆલા સમીપ આ દીને ઈસ્લામથી વધારે કોઈ પ્રિય દીન નથી. હઝરત આયશા (રદિ.) ફરમાવે છે કે આપ ﷺનો ખુલ્ક તો કુર્આન છે, એટલે કે કુર્આને કરીમ જે ઉચ્ચ અમલ અને અખ્લાકની તા'લીમ આપે છે આપ ﷺ તે સૌનો અમલી નમૂનો છે. હઝરત અલી કર્રમલ્લાહુ વજ્હહૂએ ફરમાવ્યું કે "ખુલ્કે અઝીમ"થી ભાવાર્થ કુર્આનના અદબો છે, એટલે કે તે અદબો જે કુર્આને શીખવ્યા છે. આ બધાનો ખુલાસો લગભગ એક જ છે. રસૂલે કરીમ ﷺના અસ્તિત્વમાં અલ્લાહ તઆલાએ બધા જ શ્રેષ્ઠ અખ્લાકો સંપૂર્ણતાની હદ સુધી એકઠા કરી દીધા હતા. પોતે રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું, بُعِثْتُ لِاُتَمِّمَ مَکَارِمَ الْاَخْلَاقِ એટલે કે મને તે કામ માટે મોકલવામાં આવ્યો છે કે હું ઉચ્ચ અખ્લાકની પૂર્ણતા કરું. *(અબૂ હય્યાન)*

હઝરત અનસ (રદિ.) કહે છે કે મેં દશ વર્ષ રસૂલે કરીમ ﷺની સેવા કરી અને સમગ્ર મુદતમાં જે કામ મેં કર્યું આપ ﷺએ ક્યારેય એવું નથી કહ્યું કે આવું કેમ કર્યું ? અને જે કામ મેં ન કર્યું તેના ઉપર ક્યારેય એવું નથી કહ્યું કે આવું કામ કેમ ન કર્યું ? (જ્યારે કે એ દેખીતું છે કે દશ વર્ષના સમયમાં સેવા કરનારના ઘણા બધા કામો સ્વભાવ વિરુદ્ધના થયા હશે.) *(બુખારી અને મુસ્લિમ)*

હઝરત અનસ (રદિ.) કહે છે કે આપ ﷺના અખ્લાકની સ્થિતિની એવી હાલત હતી કે મદીનાની કોઈ બાંદી પણ આપ ﷺનો હાથ પકડીને જ્યાં લઈ જવા ઈચ્છે લઈ જઈ શકતી હતી. *(રવાહુ બુખારી)*

હઝરત આયશા (રદિ.) ફરમાવે છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ક્યારેય પોતાના હાથથી કોઈને નથી માર્યું જિહાદે ફિ સબિલિલ્લાહ સિવાય કે તેમાં કાફિરોને મારવું અને કતલ કરવું સાબિત છે નહિતર આપ ﷺએ ન તો કોઈ

સેવકને ન જ કોઈ સ્ત્રીને ક્યારેય માર્યું અને ન જ તેમનામાંથી કોઈની ભૂલ અને ખામી ઉપર તેમનાથી બદલો લીધો એ સિવાય કે તેમણે અલ્લાહના હુકમને તોડ્યો હોય તો તેના ઉપર શરઈ સજા કરી. *(રવાહુ મુસ્લિમ)*

હઝરત જાબિર (રદિ.) કહે છે કે રસૂલે કરીમ ﷺને ક્યારેય કોઈ વસ્તુનો સવાલ કરવામાં આવ્યો નથી કે જેના જવાબમાં આપ ﷺએ "નહીં" કહ્યું હોય. *(બુખારી, મુસ્લિમ)*

હઝરત આયશા (રદિ.) ફરમાવે છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ ન તો નિર્લજ્જ વાતો કહેતા હતા અને ન જ નિર્લજ્જતાની પાસે જતા હતા, ન તો બજારોમાં મોટેથી શોર કરતા હતા અને ન જ બુરાઈનો બદલો ક્યારેય બુરાઈથી આપતા હતા બલકે મા'ફી અને દરગુઝરનો વ્યવહાર કરતા હતા. હઝરત અબૂ દરદાઅ્ (રદિ.) ફરમાવે છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે અમલના ત્રાજવામાં સદ્‌વર્તણૂક સમાન કોઈ અમલનું વજન હશે નહીં અને અલ્લાહ તઆલા ગાળાગાળી કરનારા બદ્‌ઝુબાનથી બુગ્ઝ રાખે છે. *(હસન સહીહ હદીષ)*

હઝરત આયશા (રદિ.) ફરમાવે છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે મુસલમાન પોતાની સદ્‌વર્તણૂકના કારણે તે વ્યક્તિનો દરજ્જો પ્રાપ્ત કરી લે છે જે હંમેશા રાત્રે ઈબાદતોમાં જાગતો હોય અને દિવસે રોઝા રાખતો હોય. *(રવાહુ અબૂદાવુદ)*

હઝરત મઆઝ (રદિ.)એ કહ્યું કે મને યમનનો આમિલ (ગવર્નર) બનાવીને મોકલવાના સમયે અંતિમ વસિય્યત જે આપ ﷺએ કરી હતી જ્યારે કે હું મારો એક પગ પેંગડામાં મૂકી ચૂક્યો હતો يَا مَعَاذُ اَحْسِنْ خُلُقَكَ لِلنَّاسِ "હે મઆઝ ! લોકો સાથે સદ્‌વ્યવહારનો વર્તાવ કરો." *(રવાહુ માલિક)*

આ બધી હદીષની રિવાયતો તફસીરે મઝહરીમાંથી નકલ કરવામાં આવી છે.

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُوْنَ ۝ بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُوْنُ એટલે કે નિકટમાં તમે પણ જોઈ લેશો અને આ કાફિરો પણ જોઈ લેશે કે તમારામાં કોણ પાગલ છે. શબ્દ مفتون (મફ્તૂન) આ સ્થળે "પાગલ"ના અર્થમાં છે. પાછલી આયતોમાં આપ ﷺને પાગલ કહેનારાઓના કટાક્ષને દલીલોથી રદ કરવામાં આવ્યું હતું. આ આયતે

એક આગાહી સ્વરૂપે એ બતાવ્યું કે આ વાત આમ જ ગુપ્ત રહેવાની નથી. નિકટ આવનારા સમયમાં બધી આંખો જોઈ લેશે બલકે નઊઝુબિલ્લાહ તમે પાગલ હતા કે તમને પાગલ કહેનારા પાગલ દીવાના હતા જેથી થોડા જ સમયમાં આ વાત દુનિયા સામે ખુલીને આવી ગઈ અને તેમના જ પાગલ કહેનારાઓમાંથી હજારો, લાખો ઈસ્લામના ઝંડા હેઠળ આવીને આપ ﷺના અનુસરણ અને મહોબ્બતને ખુશનસીબીનો સરમાયો સમજવા લાગ્યા અને ઘણા દુષ્ટ બદ્‌નસીબોને તવફીક ન થઈ તો તેઓ દુનિયામાં પણ અપમાનિત થઈને મર્યા.

فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِيْنَ ۝ وَدُّوْا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُوْنَ એટલે કે તમને જૂઠાડનારાઓની વાત ન માનો, એ તો એવું ઈચ્છે છે કે તમે હુકમોની તબ્લીગમાં ઢીલા પડી જાઓ અને શિર્ક તથા મૂર્તિપૂજાથી તેમને રોકવાનું છોડી દો તો તેઓ પણ ઢીલા પડી જાય કે તમારા ઉપર મ્હેણાં ટોણા મારવાનું અને તમને ત્રાસ પહોંચાડવાનું છોડી દે. *(ઈબ્ને અબ્બાસ, કુર્તુબી)*

મસ્અલો :

આ આયતથી જાણ થઈ કે કાફિરો અને દુષ્ટો સાથે એવો સોદો કરી લેવો કે અમે તમને કંઈ નથી કહેતા તમે અમને કંઈ ન કહો તે મુદાહિનહ ફિદ્દીન (દીનમાં બાંધછોડ કરવી) છે અને હરામ છે. (મઝહરી) એટલે કે કોઈ મજબૂરી અને લાચારી વિના આવો કરાર જાઈઝ નથી.

وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِيْنٍ ۝ هَمَّازٍ مَّشَّآءٍۭ بِنَمِيْمٍ ۝ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ اَثِيْمٍ ۝ عُتُلٍّۭ بَعْدَ ذٰلِكَ زَنِيْمٍ ۝ તમે દરેક એવા વ્યક્તિની વાત ન માનો જે ઘણી બધી કસમો ખાનારો હોય, ઝલીલ હોય અને લોકોની ખામીઓ શોધનારો હોય, ગીબત કરનારો હોય, ચૂગલીખોરી કરનારો હોય, નેક કામોથી રોકનારો હોય, ઝુલમ અને જબરદસ્તીમાં હદથી વધી જનારો હોય, ખૂબ ગુનાહ કરનારો હોય અને ઘણી કસમો ખાનારો જૂઠો અને કંજૂસ હોય અને આ બધા દુષ્ટ લક્ષણો સાથે તે હરામી પણ હોય. જે વ્યક્તિના આ લક્ષણો વર્ણન કરવામાં આવ્યા છે તે આવો જ હરામી હતો.

પ્રથમ આયતમાં સામાન્ય કાફિરોની વાત ન માનવાની અને દીનના મામલામાં તેમના કારણે કોઈ બાંધછોડ ન કરવાનો જાહેર હુકમ હતો. આ

આયતમાં એક ખાસ બદમાશ કાફિર વલીદ બિન મુગયરહની દુષ્ટતા વર્ણન કરીને તેનાથી દૂર રહેવાનો અને તેની વાત ન માનવાનો ખાસ હુકમ આપવામાં આવ્યો છે. (રવાહુ ઈબ્ને ઝરીર, ઈબ્ને અબ્બાસ દ્વારા) આગળ પણ કેટલીય આયતોમાં આ વ્યક્તિની દુષ્ટતા અને બદમાશીનું વર્ણન કર્યા પછી કહ્યું, سَنَسِمُهٗ عَلَى الْخُرْطُوْمِ એટલે કે અમે કયામતના દિવસે તેના નાક ઉપર ડાઘ લગાવી દઈશું જેનાથી આગલાઓ અને પાછલાઓમાં તેનું અપમાન જાહેર થઈ જશે, તેના નાકને લાંબી સૂંઢ કે સુવ્વરના નાક જેવું લાંબુ કહેવામાં આવ્યું છે.

اِنَّا بَلَوْنٰهُمْ كَمَا بَلَوْنَآ اَصْحٰبَ الْجَنَّةِ એટલે કે અમે કસોટીમાં નાંખ્યા તે(મક્કાવાળા)ઓને જે રીતે કસોટીમાં નાંખ્યા હતા બગીચાવાળાઓને. પાછલી આયતોમાં મક્કાના કાફિરોનો નબીએ કરીમ ﷺ ઉપર કટાક્ષ અને મ્હેણાં ટોણા મારવાનો જવાબ હતો. આ આયતોમાં અલ્લાહ તઆલાએ ભૂતકાળના સમયનો એક કિસ્સો વર્ણન કરીને મક્કાવાળાઓને ચેતવણી આપી અને અઝાબથી ડરાવ્યા. મક્કાવાળાઓને કસોટીમાં નાંખવાથી એ ભાવાર્થ પણ હોઈ શકે છે કે જે રીતે આગળ આવનાર કિસ્સામાં બગીચાવાળાઓને અલ્લાહ તઆલાએ પોતાની નેઅ્મતોથી નવાઝી રાખ્યા હતા તો તેમણે નાશુક્રી કરી જેના પરિણામે અઝાબ આવ્યો અને તેમની નેઅ્મત છીનવાઈ ગઈ. અલ્લાહ તઆલાએ મક્કાવાળાઓ ઉપર પોતાનું સૌથી મોટું ઈનામ તો એ કર્યું કે રસૂલે કરીમ ﷺને તેમની અંદર પેદા કર્યા, તદુપરાંત તેમના વેપારોમાં બરકતો આપી, તેમને ખુશહાલ બનાવી દીધા. આ તેમની કસોટી છે કે અલ્લાહ તઆલાની આ નેઅ્મતોના આભારી બને છે અને અલ્લાહ તઆલા અને તેના રસૂલ ઉપર ઈમાન લાવે છે અથવા પોતાના કુફ્ર અને દુશ્મનાવટ ઉપર અડગ રહે છે. બીજી સૂરતમાં તેમણે બગીચાવાળાઓના કિસ્સાથી બોધપાઠ ગ્રહણ કરવો જોઈએ કે ક્યાંક એવું ન થાય કે નેઅ્મતોની નાશુક્રી કરવાથી તેમના ઉપર પણ એવો જ અઝાબ આવી પડે. આ ખુલાસો એવા સ્વરૂપમાં પણ સાચો છે જ્યારે કે આ આયતોને પણ ઘણી સૂરતોની જેમ મક્કી ઠરાવવામાં આવે પરંતુ ઘણા તફસીરકારોએ આ આયતોને મદની ઠરાવી છે અને જે કસોટીનું અહીંયાં વર્ણન છે તેનાથી ભાવાર્થ તે દુષ્કાળનો અઝાબ છે જે રસૂલે કરીમ ﷺની બદ્દુઆથી તે લોકો ઉપર આવ્યો હતો જેનાથી તે લોકો ભૂખથી મરવા લાગ્યા અને મૃત જાનવરો અને ઝાડના પાદડાં ખાવા મજબૂર થઈ

ગયા હતા. આ ઘટના હિજરત પછીની છે.

બગીચાવાળાઓનો કિસ્સો :

આ બાગ અમુક પુરોગામીઓના નિવેદન પ્રમાણે જેમકે હઝરત અબ્બાસ (રદિ.) વગેરેના નિવેદન પ્રમાણે યમનમાં હતો અને હઝરત સઈદ બિન ઝુબૈર (રદિ.)ની એક રિવાયત એ છે કે સના જે યમનનું પ્રખ્યાત શહેર અને રાજધાની છે તેનાથી છ માઈલના અંતરે હતો અને અમુક લોકોએ તે ઈથોપિયામાં હોવાનું બતાવ્યું છે. (ઈબ્ને કષીર) આ લોકો અહલે કિતાબમાંથી હતા અને આ ઘટના ઈસા (અલૈ.)ના આસમાનમાં જવાના અમુક સમય પછી બની. *(કુર્તુબી)*

પ્રસ્તુત આયતોમાં તેમને اصحاب الجنة એટલે કે "બગીચાવાળાઓ"ના નામથી ઓળખાવવામાં આવ્યા છે પરંતુ આયતોના વિષયોથી જાણ થાય છે કે તેમની પાસે માત્ર બાગ જ ન હતો બલકે ખેતીની જમીનો પણ હતી. બની શકે છે કે બગીચાની સાથે જ અડીને જમીનો પણ હોય પરંતુ બગીચાની ખ્યાતિના કારણે બગીચાવાળા કહ્યા હોય. તેમની ઘટના મુહમ્મદ બિન મરવાન અને હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી આ રીતે નકલ થઈ છે. સના યમનથી બે ફરસખના અંતરે એક બગીચો હતો જેને صروان (સરવાન) કહેવામાં આવતો હતો. આ બગીચો એક નેક અને ભલા માણસે બનાવ્યો હતો, તેની પ્રવૃત્તિ એ હતી કે જ્યારે ખેતી લણવાનો સમય થાય તો જે ઝાડ કાપણી પછી બાકી રહી જતા હતા તેમને ફકીરો અને ગરીબો માટે છોડી દેતા હતા. આ લોકો તેનું અનાજ વગેરે પ્રાપ્ત કરીને પોતાનો ગુઝારો કરી લેતા હતા.

એ રીતે જ્યારે ખેતીનું અનાજ કાપણી કરીને કાઢતા તો જે દાણો ભૂસાની સાથે ઉડીને અલગ થઈ જતો તે દાણા પણ ફકીરો અને ગરીબો માટે છોડી દેતા હતા. એ જ પ્રમાણે બગીચાના ઝાડોએથી ફળ તોડતાં જે ફળ નીચે પડી જતું તે પણ ફકીરો માટે છોડી દેતા હતા. (આ જ કારણ હતું કે જ્યારે તેની ખેતીની કાપણીનો અથવા ફળ તોડવાનો સમય આવતો તો ઘણા ફકીરો અને ગરીબો ભેગા થઈ જતા હતા) આ નેક માણસનું મૃત્યું થયું, તેના ત્રણ પુત્રો બગીચા અને જમીનના વારસ બન્યા. તેમણે પરસ્પર વાતચીત કરી કે હવે આપણી અવલાદ વધી ગઈ છે અને ઉત્પાદન તેમની જરૂરિયાતથી ઓછું છે તેથી હવે ફકીરો માટે

આટલું અનાજ અને ફળ છોડવું આપણા બસની વાત નથી; અને અમુક રિવાયતોમાં છે કે તે પુત્રોએ આઝાદ નવયુવાનોની જેમ એવું કહ્યું કે આપણો બાપ તો બેવકૂફ હતો, આટલું બધું અનાજ અને ફળો લોકોમાં લૂંટાવી દેતો હતો, આપણે આ પ્રથા બંધ કરવી જોઈએ. આગળ તેમનો કિસ્સો કુર્આને કરીમના શબ્દોમાં આ પ્રમાણે છે,

اِذْ اَقْسَمُوْا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِيْنَ، وَلَا يَسْتَثْنُوْنَ એટલે કે તેમણે પરસ્પર કસમ અને કરાર કરીને એવું નક્કી કર્યું કે હવે આપણે સવારમાં જ જઈને ખેતી કાપી લઈશું જેથી ગરીબો અને ફકીરોને ખબર ન થાય અને તેઓ સાથે ન આવી જાય અને પોતાના આ મનસુબા ઉપર તેમને એટલું યકીન હતું કે તેમણે ઈન્શાઅલ્લાહ પણ ન કહ્યું, જેમકે સુન્નત છે કે કાલે જે કામ કરવાનું છે જ્યારે તેનું વર્ણન કરો તો એવું કહો કે ઈન્શાઅલ્લાહ કાલે અમે આ કામ કરીશું.

لَا يَسْتَثْنُوْنَ નો અર્થ બાકાત ન કરવા માટે છે અને ભાવાર્થ આ બાકાત કરવાથી ઈન્શાઅલ્લાહ કહેવું છે અને અમુક તફસીરકારોએ બાકાતથી તે ભાવાર્થ લીધો છે કે અમે બધું જ અનાજ ફળો લઈ આવીશું અને ફકીરોનો હિસ્સો બાકી રાખીશું નહીં. *(મઝહરી)*

فَطَافَ عَلَيْهَا طَآئِفٌ مِّنْ رَّبِّكَ પછી તે ખેતી અને બગીચા ઉપર એક ફેરો મારનાર ફેરો મારી ગયો તમારા પરવરદિગારના તરફથી. અત્રે ફેરો મારનારાથી ભાવાર્થ કોઈ બલા અને આફત છે જેનાથી ખેતી અને બગીચો બરબાદ થઈ જાય છે. અમુક રિવાયતોમાં છે કે તે એક આગ હતી જેણે બધા ઊભા પાકને સળગાવીને રાખ કરી નાંખ્યો وهم نائمون એટલે કે આ અઝાબ નાઝિલ થવાની ઘટના તે રાતે બની જ્યારે કે તે લોકો સૂતા હતા. فَاَصْبَحَتْ كَالصَّرِيْمِ માં صَرْم (સર્મ)નો અર્થ ફળ વગેરે કાપવાનો થાય છે. صريم (સરીમ) એ مصروم و مقطوع (મસરૂમ વ મક્તૂઅ્) છે, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે તે આગે આ ખેતીને એવી બનાવી દીધી કે જેમકે ખેતી કાપી લીધા પછી જમીન ચોખ્ખી થઈ જાય છે અને "સરીમ"નો અર્થ રાખ પણ થાય છે. આ અર્થના આધારે ભાવાર્થ એ થશે કે જેમકે રાખ કાળી અને અંધારી હોય છે, આ ખેતી પણ કાળી રાખ બની ગઈ. *(મઝહરી)*

فَتَنَادَوْا مُصْبِحِيْنَ એટલે કે પરોઢિયે જ પરસ્પર એકબીજાને અવાજ

આપી જગાડવા લાગ્યા કે જો ખેતીની કાપણી કરવી છે તો સવાર સવારમાં ચાલો, وَهُمْ يَتَخَافَتُوْنَ એટલે કે ઘરોએથી નીકળવાના સમયે પરસ્પર ધીમે ધીમે વાત કરતા હતા કે કોઈ ફકીર અને ગરીબને ખબર ન થઈ જાય કે જેથી સાથે થઈ જાય.

وَغَدَوْا عَلٰی حَرْدٍ قَادِرِيْنَ માં શબ્દ حَرْدُ (હર્દ)નો અર્થ "અટકાવવા"નો અને ક્રોધ કે ગુસ્સો બતાવવાનો થાય છે. ભાવાર્થ એ છે કે આ લોકો પોતાના વિચારમાં એવું સમજીને ચાલ્યા કે આપણે એવી તાકાત ધરાવીએ છીએ કે કોઈ ફકીર કે ગરીબને કંઈ જ આપીશું નહીં, કોઈ આવી પણ જાય તો તેને કાઢી મૂકીશું.

فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوْآ اِنَّا لَضَآلُّوْنَ પરંતુ જ્યારે આ સ્થળે ખેતર, બગીચો કંઈ જ ન જોયું તો પ્રથમ તો એવું કહેવા લાગ્યા કે આપણે સ્થળ ભૂલી ગયા છે અને ક્યાંક બીજે આવી ગયા છે પરંતુ જ્યારે પછી નજીકના સ્થળો અને નિશાનીઓ ઉપર નજર કરી તો જાણ થઈ કે જગ્યા તો આ જ છે અને ખેતી સળગીને સાફ થઈ ચૂકી છે ત્યારે કહેવા લાગ્યા, بل نحن محرومون એટલે કે આપણે આ નેઅ્મતથી વંચિત કરી દેવામાં આવ્યા.

قَالَ اَوْسَطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَّكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُوْنَ તેમનામાંથી જે મધ્યમમાર્ગી વ્યક્તિ હતો એટલે કે પિતાની જેમ નેક અને સારો હતો અને અલ્લાહ તઆલાના માર્ગમાં ખર્ચ કરવાથી ખુશ રહેનારો હતો બીજા ભાઈઓની જેમ બખીલ, કંજૂસ અને કઠોર હૃદયનો ન હતો તેણે કહ્યું કે શું મેં તમને પહેલેથી જ ન કહ્યુ હતું કે તમે અલ્લાહના નામની તસ્બીહ કેમ નથી પઢતા !? તસ્બીહનો શાબ્દિક અર્થ પવિત્રતા વર્ણન કરવાનો છે. ભાવાર્થ એ છે કે ગરીબો અને ફકીરોથી પોતાનો માલ બચાવી લેવાની યુક્તિનો હેતુ એ છે કે તમે સમજો છો કે અલ્લાહ તમને તેના બદલે બીજું કંઈ જ ન આપશે ? જ્યારે કે અલ્લાહ તઆલા તેનાથી પવિત્ર છે, તે ખર્ચ કરનારાઓને પોતાની પાસેથી વધારે આપે છે. *(મઝહરી)*

قَالُوْا سُبْحَانَ رَبِّنَآ اِنَّا كُنَّا ظٰلِمِيْنَ આ ભાઈની વાત તે સમયે તો કોઈએ ન સાંભળી પરંતુ હવે તેઓએ તેનો સ્વીકાર કર્યો કે અલ્લાહ તઆલા પવિત્ર છે દરેક ખામી અને કમીથી અને અમે જાલિમ ઠર્યા કે ગરીબો અને ફકીરોનો હિસ્સો પણ ખાઈ જવા ઈચ્છયું.

ચેતવણી :

આ મધ્યમમાર્ગી વ્યક્તિ જેણે સાચી વાત કહી હતી જો કે બીજાઓ કરતાં

સારો હતો પરંતુ તો પણ તે તેમની સાથે થઈ ગયો અને તેમના ગલત અભિપ્રાય ઉપર અમલ કરવા માટે તૈયાર થઈ ગયો હતો તેથી તેનો અંજામ પણ બીજાઓ જેવો જ આવ્યો. આથી જાણ થઈ કે જે વ્યક્તિ કોઈ ગુનાહથી લોકોને રોકે પરંતુ તેઓ ન રોકાય તો પછી પોતે પણ તેમની સાથે લાગેલો રહે અને ગુનાહમાં ભાગીદાર રહે તો તે પણ તેમના જ હુકમમાં હોય છે, જો તેઓ ન રોકાય તો તેણે પોતાને તે ગુનાહથી બચાવવો જોઈએ.

فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَّتَلَاوَمُوْنَ એટલે કે તે લોકોએ પોતાનો અપરાધ સ્વીકારી લીધો પરંતુ હવે એકબીજા ઉપર દોષારોપણ કરવા લાગ્યા કે તેં જ પ્રથમ આવી ખોટી સલાહ આપી હતી જેના પરિણામે આ અઝાબ આવ્યો, જ્યારે કે આ અપરાધ તેમનામાંથી કોઈ એકનો ન હતો બલકે તેમાં બધા સમાન રીતે ભાગીદાર હતા.

ચેતવણી :

આજકાલ આ મા'મલામાં આ બાબત સામાન્ય થઈ પડી છે કે ઘણા બધા સમુદાયોના સામૂહિક અમલથી જો કોઈ નિષ્ફળતા અથવા મુસીબત આવી જાય તો તે સમયે તેમના ઉપર એક બીજો અઝાબ એ આવી પડે છે કે આ નિષ્ફળતાનો આક્ષેપ એકબીજા ઉપર નાંખવામાં પોતાનો સમય બરબાદ કરે છે.

قَالُوْا يٰوَيْلَنَآ اِنَّا كُنَّا طٰغِيْنَ એટલે કે શરૂઆતમાં એકબીજાની ઉપર દોષારોપણ કર્યા પછી જ્યારે વિચાર કર્યો તો પછી સૌએ સ્વીકારી લીધું કે આપણે બધા જ બળવાખોર ગુનેહગાર છે, આ અફસોસ અને સ્વીકારની સાથે તેમણે તવબહ કરી, આથી તેમને અલ્લાહ ઉપર એ આશા બંધાઈ કે અલ્લાહ તઆલા આપણને આ બાગથી સારો બગીચો અર્પણ કરશે.

ઈમામ બગવી (રહ.)એ હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ (રદિ.)થી નકલ કર્યું છે કે મને એ ખબર પહોંચી છે કે જ્યારે આ બધા લોકોએ સાચા દિલથી તવબહ કરી લીધી તો અલ્લાહ તઆલાએ તેમને ઉત્તમ બાગ અર્પણ કર્યો જેના દ્રાક્ષના લુમખા એટલા મોટા હતા કે એક લુમખો એક ખચ્ચર ઉપર મૂકવામાં આવતો હતો.

(મઝહરી)

كَذٰلِكَ الْعَذَابُ મક્કાવાળાઓને દુષ્કાળનો અઝાબ ટૂંકમાં અને બગીચાવાળાઓની ખેતી સળગી જવાનું વિગતવાર વર્ણન કર્યા પછી સામાન્ય નિયમ વર્ણન કર્યો છે કે જ્યારે અલ્લાહ તઆલાનો અઝાબ આવે છે તો આ જ રીતે આવતો હોય છે અને દુનિયામાં અઝાબ આવી જવાથી પણ તેમના આખિરના અઝાબનો કફ્ફારો નથી થતો બલકે આખિરતનો અઝાબ તે ઉપરાંતનો અને તેનાથી વધારે કઠોર હોય છે.

આગળની આયતોમાં પ્રથમ નેક મુત્તકી બંદાઓના બદલાનું વર્ણન છે અને ત્યારબાદ મક્કાના મુશ્રિકોના એક બીજા જૂઠા દા'વાનું વર્ણન છે. તે એ કે મક્કાના કાફિરો કહ્યા કરતા હતા કે પ્રથમ તો કયામત આવવાની જ નથી અને હિસાબ કિતાબનો કિસ્સો બધી વાર્તાઓ છે અને જો ધારી લો કે એવું થાય પણ તો ત્યાં પણ અમને આવી જ નેઅ્મતો અને માલ દોલત મળશે જેમકે દુનિયામાં મળ્યું છે. તેનો જવાબ કેટલીય આયતોમાં આપવામાં આવ્યો છે કે શું અલ્લાહ તઆલા નેક બંદાઓ અને અપરાધીઓને સમાન કરી દેશે ? આ કેવો આશ્ચર્યકારક ફેંસલો છે જેના ઉપર ન તો કોઈ પ્રમાણ, ન જ કોઈ દલીલ, ન તો કોઈ આસમાની કિતાબોથી છે અને ન જ તેની સાબિતી અલ્લાહ તઆલા તરફથી કોઈ વાયદો કે કરાર સ્વરૂપે છે કે ત્યાં પણ તમને નેઅ્મત મળશે.

કયામતની એક તાર્કિક દલીલ :

પ્રસ્તુત આયતોથી સાબિત થયું કે કયામત આવવી અને હિસાબ કિતાબ થવો તથા નેક અને બુરાનો બદલો અને સજા આ બધું તાર્કિક રીતે પણ આવશ્યક છે, કારણ કે એ બાબતને દુનિયામાં તો દરેક વ્યક્તિ નજરે જુએ છે અને તેનો કોઈ ઈન્કાર નથી કરી શકતું કે દુનિયામાં જે સામાન્ય દુષ્ટ અને પાપી, જાલિમ, ચોર અને ડાકુઓ છે તેઓ લાભમાં રહે છે, મોજમજા કરે છે, એક ચોર અને એક ડાકુ એક રાતમાં એટલું કમાઈ લે છે કે એક શરીફ વ્યક્તિ આખી જિંદગીની મહેનત પછી પણ એટલું કમાઈ નથી શકતો, પછી તે ન તો અલ્લાહના ડરને અને ન જ આખિરતને જાણે છે અને ન જ કોઈ લજ્જા કે શરમનો પાબંદ છે. પોતાની મનેચ્છાઓને જે રીતે ઈચ્છે પૂરી કરે છે. ખુલાસો એ છે કે દુનિયાના કારખાનામાં તો દુષ્ટ અને બદમાશ સફળ અને નેક તથા શરીફ વ્યક્તિ નિષ્ફળ નજરે પડે છે.

હવે જો આગળ પણ એવો સમય ન આવવાનો હોય જેમાં સાચ અને જૂઠ, બુરા અને ભલાનો સાચો ન્યાય થાય, નેક વ્યક્તિને સારો બદલો મળે અને દુષ્ટ વ્યક્તિને સજા મળે તો પછી પ્રથમ તો કોઈ બુરાઈને બુરાઈ અને ગુનાહને ગુનોહ કહેવો વ્યર્થ અને અર્થહીન બની જાય છે. તે એક વ્યક્તિને વિના કારણે તેની ઈચ્છાઓથી અટકાવવું છે, બીજું ન્યાય અને ઈન્સાફનો કોઈ અર્થ બાકી રહેતો નથી, જે લોકો અલ્લાહ તઆલાના અસ્તિત્વને માને છે તેઓ તેનો શું જવાબ આપશે ? અલ્લાહ તઆલાનો ઈન્સાફ ક્યાં ગયો ?

રહી એ શંકા કે દુનિયામાં ઘણા વખતે અપરાધી પકડાઈ જાય છે, તેનું અપમાન થાય છે, સજા પામે છે, શરીફ અને ડાહ્યા વ્યક્તિની વિશિષ્ટતા તેનાથી એ જ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે અને એવું સમજવું કે ન્યાય અને ઈન્સાફ શાસનના કાયદાઓથી જ કાયમ થાય છે તો આ એટલા માટે ખોટું છે કે પ્રથમ તો દરેક સ્થળે અને દરેક હાલતમાં શાસનની દેખરેખ હોઈ જ નથી શકતી, જ્યાં કોઈ ઘટના બને ત્યાં અદાલતી સાબિતીઓ દરેક સ્થળે મળવી સરળ હોતી નથી કે જેના દ્વારા અપરાધી સજા પામી શકે અને જ્યાં સાબિતી મળી પણ જાય તો બળ, શક્તિ, લાંચ, રુશ્વત સિફારસ, દાબ દબાણ, ધાક ધમકી વગેરે જેવા કેટલાય ચોર દરવાજા ઉપસ્થિત છે જ્યાંથી અપરાધી સરકી જાય છે અને આજના સમયની શાસકીય અને ન્યાયપ્રણાલીની વ્યવસ્થામાં અપરાધ અને સજાની સમીક્ષા કરવામાં આવે તો આ સમયે તો સજા માત્ર તે બેવકૂફ અને બુદ્ધિહીન અથવા નિઃસહાય વ્યક્તિ જ પામે છે જે હોશિયારીથી કોઈ ચોર દરવાજો ન શોધી શકે અને જેની પાસે લાંચ માટે ન તો કોઈ પૈસા હોય ન જ કોઈ મોટો વ્યક્તિ તેનો સિફારસી કે મદદગાર હોય અથવા પછી તે પોતાની મૂર્ખાઈથી આ વસ્તુઓનો ઉપયોગ ન કરી શકે, બાકી બધા અપરાધીઓ આઝાદ ઘુમે ફરે છે.

કુર્આને કરીમના આ શબ્દોએ اَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِيْنَ كَالْمُجْرِمِيْنَ આ હકીકતને સ્પષ્ટ કરી દીધી કે તાર્કિક રીતે એ હોવું જરૂરી છે કે કોઈ એવો સમય આવે જ્યાં સૌનો હિસાબ થાય અને જ્યાં અપરાધીઓ માટે કોઈ ચોર દરવાજો ન હોય અને જ્યાં ન્યાય જ ન્યાય હોય અને નેક અને ખરાબનો ખુલીને તફાવત સ્પષ્ટ થાય અને જો એવું નથી તો દુનિયામાં કોઈ બુરું કામ બુરું નથી અને ન જ કોઈ અપરાધ એ અપરાધ છે, પછી અલ્લાહ તઆલાના ન્યાય અને ઈન્સાફનો

કોઈ અર્થ જ નથી રહેતો.

જ્યારે કયામત આવવી અને અમલોનો બદલો કે સજા થવી નિશ્ચિત થઈ ગયું તો આગળ કયામતના અમુક અહેવાલ અને અપરાધીઓની સજાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે જેમાં કયામતના દિવસે سَـــاق كشف નું વર્ણન થયું છે, તેની હકીકત તફસીરના ખુલાસામાં આવી ચૂકી છે.

فَذَرْنِىْ وَمَنْ يُّكَذِّبُ بِهٰذَاالْحَدِيْثِ એટલે કે તમે આ કયામતની વાત જૂઠાડનારાઓને અને મને છોડી દો પછી જુઓ કે અમે શું કરીએ છીએ. અહીંયાં છોડી દો એક રૂઢિપ્રયોગ સ્વરૂપે કહેવામાં આવ્યું છે, તેનો ભાવાર્થ અલ્લાહ તઆલા ઉપર ભરોસો અને વિશ્વાસ કરવો છે અને આ વાક્યનો ખુલાસો એ છે કે કાફિરો તરફથી એ માંગણી પણ વારંવાર રજુ થતી હતી કે જો અમે ખરેખર અલ્લાહ તઆલા સમીપ અપરાધી છીએ અને અલ્લાહ તઆલા અમને અઝાબ દેવા ઉપર કાબૂ ધરાવે છે તો પછી અમારા ઉપર હમણા કેમ અઝાબ નથી આવતો ! તેમની આવી કઠોર માંગણીઓના કારણે ક્યારેક ક્યારેક પોતે રસૂલે કરીમ ﷺના દિલમાં પણ એવો વિચાર પેદા થતો હશે અને શક્ય છે કે કોઈ વખતે દુઆ પણ કરી હોય કે તે લોકો ઉપર અત્યારે જ અઝાબ આવી જાય તો બાકી બચેલા લોકોની સુધારણાની આશા અપેક્ષા છે તેથી કહેવામાં આવ્યું કે પોતાની હિકમતને અમે જ સારી પેઠે જાણીએ છીએ, એક મર્યાદા સુધી તેમને મહોલત આપીએ છીએ, તાત્કાલિક અઝાબ નથી આપી દેતા, તેમાં તેમની કસોટી પણ થાય છે અને તેમને ઈમાન લાવવાની મહોલત પણ મળે છે.

અંતે હઝરત યૂનુસ (અલૈ.)ની ઘટનાનું વર્ણન કર્યું, રસૂલે કરીમ ﷺને એ નસીહત કરવામાં આવી કે જે રીતે યૂનુસ (અલૈ.)એ લોકોની માંગણીથી તંગ આવીને અઝાબની દુઆ કરી હતી અઝાબની નિશાનીઓ સામે પણ આવી ગઈ અને યૂનુસ (અલૈ.) આ અઝાબના સ્થળેથી અન્ય સ્થળે ચાલ્યા પણ ગયા પરંતુ સમગ્ર કોમે કાકલૂદી, આક્રંદ તથા નિખાલસતા સાથે તવબહ કરી લીધી તો અલ્લાહ તઆલાએ તેમને મા'ફી આપી દીધી અને અઝાબ હટાવી લીધો તો હઝરત યૂનુસ (અલૈ.)એ હવે લજ્જા અનુભવી કે હું તે લોકોમાં જૂઠો ઠરીશ. આ બદનામીના ડરે તેમણે અલ્લાહ તઆલાના સ્પષ્ટ ઈશારા વિના પોતાના ઈજ્તેહાદથી તે માર્ગ અપનાવ્યો કે હવે લોકોમાં પરત જઈશ નહીં તેથી અલ્લાહ

તઆલાએ તેમને ચેતવણી માટે દરિયાની મુસાફરીમાં માછલીના ગળી જવાનો મા'મલો કર્યો અને પછી યૂનુસ (અલૈ.) ચેતીને મા'ફી અને ઈસ્તેગફાર તરફ કેન્દ્રિત થવાથી ફરીવાર તેમના ઉપર પાછલા ઈનામોના દરવાજા ખોલી દેવામાં આવ્યા. આ ઘટના સૂરએ યૂનુસ અને બીજી સૂરતોમાં પસાર થઈ ચૂકી છે. નબીએ કરીમ ﷺને આ ઘટના યાદ અપાવીને એ બાબતની નસીહત કરવામાં આવી કે તમે લોકોની આવી માંગણીઓથી પોતાને પરાજિત ન અનુભવો અને તેમના ઉપર ઉતાવળે અઝાબ કરવાની ઈચ્છા ન ધરાવો, પોતાની હિકમતો અને દુનિયાના હિતને અમે જ સારી પેઠે જાણીએ છીએ. બસ અમારા ઉપર ભરોસો કરો.

وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوْتِ અત્રે હઝરત યૂનુસ (અલૈ.)ને "સાહિબે હૂત" (માછલીવાળા) આ જ આધારે કહેવામાં આવ્યા કે તેઓ માછલીના પેટમાં થોડો સમય રહ્યા.

وَاِنْ يَّكَادُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَيُزْلِقُوْنَكَ بِاَبْصَارِهِمْ... માં શબ્દ لَيُزْلِقُوْنَكَ એ زَلَقٌ (લાક)થી બનેલ છે જેનો અર્થ હલાવવાનો અથવા ફેંકી દેવાનો થાય છે. (રાગિબ) અર્થ એ છે કે મક્કાના કાફિરો આપ ﷺને ભયંકર અને ત્રાંસી નજરે જુએ છે અને ઈચ્છે છે કે તમને પોતાની જગ્યા અને સ્થળેથી હલાવી નાંખે જ્યારે કે તેઓ અલ્લાહનું કલામ સાંભળે છે અને કહેવા લાગે છે કે આ તો પાગલ છે. وَمَا هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعٰلَمِيْنَ જ્યારે કે આ કલામ તો સમગ્ર દુનિયાવાળાઓ માટે વર્ણન અને બોધપાઠ છે તથા તેમની સુધારણા અને સફળતાની જામિનગીરી છે, આવા કલામવાળા ક્યાંથી ગાંડા કહી શકાય છે ! કાફિરોના જે કટાક્ષનો આ સૂરતની શરૂઆતમાં જવાબ આપવામાં આવ્યો હતો સૂરતના અંતે પણ એક બીજી શૈલીથી તેનો જ જવાબ આપવામાં આવ્યો છે.

ઈમામ બગવી વગેરે તફસીરકારોએ આ આયતોની એક ખાસ ઘટના નકલ કરી છે કે માનવીની ખરાબ નજર લાગી જવી અને તેનાથી કોઈ વ્યક્તિને નુકસાન અને બીમારી થવી બલકે હલાકત સુધી પહોંચી જવું હકીકત છે અને સહીહ હદીષોમાં તેનું સત્ય હોવું આવ્યું છે અને અરબમાં પણ પ્રખ્યાત હતું અને મક્કામાં એક વ્યક્તિ નજર લગાવવામાં ઘણો મશ્હૂર હતો. ઊંટો અને જાનવરોને

નજર લગાવી દેતો તો તે તરત મરી જતા હતા, મક્કાના કાફિરોને રસૂલે કરીમ ﷺથી દુશ્મની તો હતી જ અને દરેક પ્રકારની કોશીશ આપ ﷺની હત્યા કરવા અને આપ ﷺને પીડા પહોંચાડવા કર્યા કરતા હતા. તેમને એવું સૂઝ્યું કે આ વ્યક્તિ પાસે રસૂલે કરીમ ﷺને નજર લગાડીએ અને તે વ્યક્તિને બોલાવી લાવ્યા, તેણે પોતાની ખરાબ નજર લગાવવાની ભરપૂર કોશીશ કરી પરંતુ અલ્લાહ તઆલાએ રસૂલે કરીમ ﷺની હિફાઝત કરી. આ આયતો તેના જ વિશે નાઝિલ થઈ અને لَيُزْلِقُوْنَكَ بِاَبْصَارِهِمْ માં આ જ ખરાબ નજર લગાવવાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

ખુલાસો :

હઝરત હસન બસરી (રહ.)થી નકલ થયું છે કે કોઈ માણસને કોઈ વ્યક્તિની ખરાબ નજર લાગી ગઈ હોય તેના ઉપર આ આયતો પઢીને ફૂંક મારવાથી તેની અસર અને પ્રભાવ દૂર થઈ જાય છે. આ આયતો وَاِنْ يَّكَادُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا થી સૂરતના અંત સુધી છે.

(મઝહરી)

تَمَّتْ سُوْرَةُ الْقَلَمِ بِحَمْدِ اللّٰهِ يَوْمَ الْاَحَدِ لِسِتٍّ مَضَيْنَ مِنْ رَجَبَ ١٣٩١ھ

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ સૂરએ કલમ પૂરી થઈ.

તારીખ : ૧૪ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૪ મુતાબિક ૧૮ જિલ્કદ ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

પ્રકરણ (૬૯)

સૂરએ હાક્કહ

સૂરએ હાક્કહ મક્કામાં નાઝિલ થઈ, તેની બાવન આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ હાક્કહ : આયત નં. ૧ થી ૫૨)

ايَاتُهَا ٥٢ — ٦٩ سُوْرَةُ الْحَآقَّةِ مَكِّيَّةٌ ٧٨ — رُكُوْعَاتُهَا ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اَلْحَآقَّةُ ۝١ مَا الْحَآقَّةُ ۝٢ وَمَآ اَدْرٰىكَ مَا الْحَآقَّةُ ۝٣ كَذَّبَتْ ثَمُوْدُ وَعَادٌۢ
بِالْقَارِعَةِ ۝٤ فَاَمَّا ثَمُوْدُ فَاُهْلِكُوْا بِالطَّاغِيَةِ ۝٥ وَاَمَّا عَادٌ فَاُهْلِكُوْا
بِرِيْحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ ۝٦ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَّثَمٰنِيَةَ اَيَّامٍ ۙ حُسُوْمًا ۙ
فَتَرَى الْقَوْمَ فِيْهَا صَرْعٰى ۙ كَاَنَّهُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ۝٧ فَهَلْ تَرٰى لَهُمْ
مِّنْۢ بَاقِيَةٍ ۝٨ وَجَآءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهٗ وَالْمُؤْتَفِكٰتُ بِالْخَاطِئَةِ ۝٩ فَعَصَوْا
رَسُوْلَ رَبِّهِمْ فَاَخَذَهُمْ اَخْذَةً رَّابِيَةً ۝١٠ اِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَآءُ حَمَلْنٰكُمْ فِي
الْجَارِيَةِ ۝١١ لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَّتَعِيَهَآ اُذُنٌ وَّاعِيَةٌ ۝١٢ فَاِذَا نُفِخَ فِي
الصُّوْرِ نَفْخَةٌ وَّاحِدَةٌ ۝١٣ وَّحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً
وَّاحِدَةً ۝١٤ فَيَوْمَئِذٍ وَّقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ۝١٥ وَانْشَقَّتِ السَّمَآءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَّاهِيَةٌ ۝١٦
وَّالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَآئِهَا ۭ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمٰنِيَةٌ ۝١٧ يَوْمَئِذٍ
تُعْرَضُوْنَ لَا تَخْفٰى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ۝١٨ فَاَمَّا مَنْ اُوْتِيَ كِتٰبَهٗ بِيَمِيْنِهٖ ۙ فَيَقُوْلُ هَآؤُمُ
اقْرَءُوْا كِتٰبِيَهْ ۝١٩ اِنِّيْ ظَنَنْتُ اَنِّيْ مُلٰقٍ حِسَابِيَهْ ۝٢٠ فَهُوَ فِيْ عِيْشَةٍ رَّاضِيَةٍ ۝٢١

فِيْ جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾ قُطُوْفُهَا دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُوْا وَاشْرَبُوْا هَنِيْٓـًٔا بِمَآ اَسْلَفْتُمْ فِي
الْاَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾ وَاَمَّا مَنْ اُوْتِيَ كِتٰبَهٗ بِشِمَالِهٖ فَيَقُوْلُ يٰلَيْتَنِيْ لَمْ اُوْتَ كِتٰبِيَهْ ﴿٢٥﴾
وَلَمْ اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ﴿٢٦﴾ يٰلَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ ﴿٢٧﴾ مَآ اَغْنٰى عَنِّيْ مَالِيَهْ ﴿٢٨﴾
هَلَكَ عَنِّيْ سُلْطٰنِيَهْ ﴿٢٩﴾ خُذُوْهُ فَغُلُّوْهُ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحِيْمَ صَلُّوْهُ ﴿٣١﴾ ثُمَّ فِيْ سِلْسِلَةٍ
ذَرْعُهَا سَبْعُوْنَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوْهُ ﴿٣٢﴾ اِنَّهٗ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ الْعَظِيْمِ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَحُضُّ
عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكِيْنِ ﴿٣٤﴾ فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا حَمِيْمٌ ﴿٣٥﴾ وَّلَا طَعَامٌ اِلَّا مِنْ غِسْلِيْنٍ ﴿٣٦﴾
لَّا يَاْكُلُهٗٓ اِلَّا الْخَاطِئُوْنَ ﴿٣٧﴾ فَلَآ اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُوْنَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُوْنَ ﴿٣٩﴾ اِنَّهٗ
لَقَوْلُ رَسُوْلٍ كَرِيْمٍ ﴿٤٠﴾ وَّمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيْلًا مَّا تُؤْمِنُوْنَ ﴿٤١﴾ وَلَا بِقَوْلِ
كَاهِنٍ قَلِيْلًا مَّا تَذَكَّرُوْنَ ﴿٤٢﴾ تَنْزِيْلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا
بَعْضَ الْاَقَاوِيْلِ ﴿٤٤﴾ لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِيْنِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِيْنَ ﴿٤٦﴾
فَمَا مِنْكُمْ مِّنْ اَحَدٍ عَنْهُ حٰجِزِيْنَ ﴿٤٧﴾ وَاِنَّهٗ لَتَذْكِرَةٌ لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿٤٨﴾ وَاِنَّا لَنَعْلَمُ
اَنَّ مِنْكُمْ مُّكَذِّبِيْنَ ﴿٤٩﴾ وَاِنَّهٗ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ ﴿٥٠﴾ وَاِنَّهٗ لَحَقُّ الْيَقِيْنِ ﴿٥١﴾
فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيْمِ ﴿٥٢﴾

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

તે સાબિત થઈ ચૂકેલી. (૧) શું છે તે સાબિત થઈ ચૂકેલી ? (૨) અને તમે શું વિચાર્યું ! શું છે તે સાબિત થઈ ચૂકેલી ? (૩) ષમૂદ અને આદે જૂઠાડી તે કૂટી નાંખનારીને. (૪) બસ જે ષમૂદ હતા તેઓનો વિનાશ કરી નાંખવામાં આવ્યો ભયાનક કડાકાથી. (૫) અને જે આદ હતા બસ નાશ પામ્યા ઠંડી સૂસવાટાવાળી (તેજ) હવાથી જે બધી જ હદ વળોટી ગઈ. (૬) થોપી દીધી

તેમના ઉપર સાત રાતો અને આઠ દિવસ સુધી લગાતાર, પછી તમે જુઓ કે તે લોકો તેમાં એવા પટકાઈ ગયા જાણે તેઓ ખજૂરના ખોખાં થયેલા પોલાં થડિયાં (પડયા) છે. (૭) પછી શું તમે જુઓ છો તેમનામાંનું બચેલું ! (૮) અને ફિરઔન આવ્યો અને જે તેનાથી પહેલા હતા અને ઊલટાવી દેવામાં આવેલી વસ્તીઓ ભૂલો કરતા કરતા. (૯) પછી હુકમ ન માન્યો પોતાના પરવરદિગારના રસૂલનો, પછી તેમને પકડયા; કઠોર પકડમાં. (૧૦) જે સમયે પાણી ઉભર્યું અમે તમને ચાલતા વહાણમાં લાદી દીધા. (૧૧) જેથી તેને તમારી યાદગીરી માટે રાખે અને જેથી તેને યાદ રાખનારા કાન યાદ રાખે. (૧૨) પછી જ્યારે સૂરમાં ફૂંકવામાં આવે એકવારનું ફૂંકવું. (૧૩) અને જમીન ઉઠાવવામાં આવે અને પહાડ, પછી એકવાર કૂટી નાંખવામાં આવે. (૧૪) પછી તે દિવસે થઈ પડે તે થઈ પડનારી. (૧૫) અને આસમાન ફાટી જાય પછી તે દિવસે તે વિખરાઈ રહ્યું છે. (૧૬) અને ફરિશ્તા તેના કિનારાઓ ઉપર હશે અને તમારા પરવરદિગારનો અર્શ ઉઠાવશે પોતાના ઉપર તે દિવસે આઠ વ્યક્તિ. (૧૭) તે દિવસે સામે કરવામાં આવશે, તમારી કોઈ છાની વાત છાની રહેશે નહીં. (૧૮) બસ જેને મળ્યું તેનું લખેલું જમણા હાથમાં; તે કહે છે, લો પઢો મારું લખેલું. (૧૯) મેં ખ્યાલ રાખ્યો એ વાતનો કે મને મારો હિસાબ મળશે. (૨૦) બસ તેઓ છે મનપસંદ ઐશ (આરામ)માં. (૨૧) ઊંચા બગીચાઓમાં. (૨૨) જેના ફળો ઝૂકી પડેલા છે (૨૩) ખાઓ અને પીઓ રુચિપૂર્વક તેનો બદલો જે આગળ મોકલી ચૂક્યા છો તમે આગલા દિવસોમાં. (૨૪) અને જેને તેનું લખેલું ડાબા હાથમાં મળ્યું તે કહે છે, કેવું સારું થાત જો મને મારું લખેલું ન મળ્યું હોત ! (૨૫) અને મને ખબર ન હોત કે મારો હિસાબ શું છે ! (૨૬) કોઈપણ રીતે તે જ મોત સમાપ્ત કરી જાત. (૨૭) મારો માલ મને કંઈ જ કામ ન લાગ્યો. (૨૮) મારાથી મારી સત્તા (Power) બરબાદ થઈ. (૨૯) તેને પકડો અને પછી (ગળામાં) પટ્ટો (Collar) નાંખો. (૩૦) પછી તેને આગના ઢગલામાં નાંખો. (૩૧) પછી એક સાંકળમાં જેની લંબાઈ સિત્તેર ગજ છે તેને બાંધી દો. (૩૨) તે ઈમાન લાવતો ન હતો અલ્લાહ ઉપર જે સૌથી મોટો છે (૩૩) અને ગરીબને ખવાડવાનું પ્રોત્સાહન આપતો ન હતો (૩૪) બસ આજે તેનો

અહીંયાં કોઈ હિમાયતી નથી. (૩૫) અને કંઈ ખાવા ન મળે ઝખમોના ધોવાણ સિવાય. (૩૬) તેને કોઈ ન ખાય તે જ ગુનેહગારો સિવાય. (૩૭) બસ કસમ ખાઉં છું તે વસ્તુઓની જે જુઓ છો (૩૮) અને જે વસ્તુઓ તમે નથી જોતા. (૩૯) નિ:શંક આ (કુર્આન) કહેલું છે એક સંદેશ લાવનાર સરદારનું (જે અલ્લાહ તરફથી સંદેશ લાવે છે) (૪૦) અને આ કોઈ શાયરનું કહેલું નથી (પરંતુ) તમે ઘણો ઓછો વિશ્વાસ કરો છો (૪૧) અને ન જ આ કોઈ કાહિન (Shoothsayer)નું કહેલું છે (પરંતુ) તમે ઘણું ઓછું ધ્યાન આપો છો. (૪૨) આ સમગ્ર દુનિયાઓના પરવરદિગારનું ઉતારેલું છે. (૪૩) અને જો આ અમારા વિશે કોઈ વાત ઘડી લાવ્યો હોત (૪૪) તો અમે તેનો જમણો હાથ પકડી લેત. (૪૫) પછી તેનું ડોકું કાપી નાંખત. (૪૬) પછી તમારામાં કોઈ એવો નથી જે તેનાથી બચાવી લે. (૪૭) અને આ નસીહત છે ડરનારાઓ માટે. (૪૮) અને અમને ખબર છે કે તમારામાં અમુક જૂઠાડે છે (૪૯) અને ખરેખર આ ઈન્કારીઓ માટે પસ્તાવો છે. (૫૦) અને નિ:શંક આ વિશ્વાસ કરવાપાત્ર છે. (૫૧) હવે પોતાના પરવરદિગારના નામની પવિત્રતા વર્ણન કરો જે સૌથી મોટો છે.(૫૨)

તફસીર :

તે થનારી વસ્તુ કેવી કંઈ છે, તે થનારી વસ્તુ ! અને તમને કંઈ ખબર છે કે કેવી કંઈ છે તે થનારી વસ્તુ (તેનો ભાવાર્થ કયામતની ભયાનકતા વર્ણન કરવાનો છે અને આ ભાવાર્થ સમજવા માટે છે) ષમૂદ અને આદે તે ખડખડાવી નાંખનારી વસ્તુ(એટલે કે કયામત)ને જૂઠાડી, બસ ષમૂદનો તો ભયાનક ગર્જનાથી નાશ કરી નાંખવામાં આવ્યો અને આદ જે હતા બસ તે એક વાવાઝોડાથી હલાક કરવામાં આવ્યા જેને અલ્લાહ તઆલાએ તેમના ઉપર સાત રાત અને આઠ દિવસ લગાતાર થોપી દીધું હતું, બસ (હે શ્રોતા ! જો) તેં (તે સમયે ત્યાં ઉપસ્થિત હોત તો) તે કોમને એવી રીતે પડેલી જોઈ હોત કે જાણે તેઓ ઊખડી ગયેલ ખજૂરીના થડિયાં (પડ્યા) છે (કારણ કે તેઓ ઘણા લાંબા કદના હતા) બસ શું તમને તેમનામાં કોઈ બચેલું નજરે પડે છે (એટલે કે કોઈ નથી બચ્યું, અલ્લાહ

તઆલાના કહેવા પ્રમાણે هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِّنْ اَحَدٍ اَوْتَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا) અને (એ જ પ્રમાણે) ફિરઔને અને તેનાથી આગલા લોકોએ (જેમાં નૂહ અને આદ અને ષમૂદ બધી કોમો આવી ગઈ) બસ તેમણે પોતાના પરવરદિગારના રસૂલનું (જે તેમના તરફ મોકલવામાં આવ્યા હતા) કહ્યું ન માન્યું (અને કુફ્ર અને શિર્કથી અટક્યા નહીં જેમાં કયામતનું જૂઠાડવું પણ સામેલ છે) અલ્લાહ તઆલાએ તેમને ઘણા કઠોર પકડ્યા (જેમાંથી આદ અને ષમૂદનો કિસ્સો તો હમણા આવી ચૂક્યો છે અને કોમે લૂત તથા કોમે ફિરઔનની સજા વિશે ઘણી બધી આયતો અગાઉ આવી ચૂકી છે અને કોમે નૂહની સજા આગળ એ જ સંદર્ભમાં ઉપસ્થિત છે) અને જ્યારે (નૂહ અલૈ.ના સમયમાં) પાણીનું તોફાન થયું તમને (એટલે કે તમારા વડવાઓને જેઓ મો'મિન હતા અને તેમનું બચવું તમારા અસ્તિત્વનું કારણ બન્યું) વહાણમાં સવાર કર્યા (અને બાકીનાઓને ડૂબાડી દીધા) જેથી અમે આ ઘટનાને તમારા માટે એક યાદગાર (અને બોધપાઠ) બનાવી દઈએ અને યાદ રાખનારા કાન તેને યાદ રાખે (કાનને યાદ રાખનારા રૂપક સ્વરૂપે કહેવામાં આવ્યું. ખુલાસો એ છે કે તેને યાદ રાખનારાઓ સજાના કારણથી બચ્યા. આ ઘટના તો કયામતને જૂઠાડનારાઓની વર્ણન થઈ. આગળ કયામતની ભયાનકતાનું વર્ણન છે એટલે કે) પછી જ્યારે સૂરમાં એક વખતે ફૂંક મારવામાં આવશે (તેનાથી પ્રથમ સૂર ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે) અને (તે સમયે) જમીન અને પહાડ (પોતાની જગ્યાએથી) ઉઠાવી લેવામાં આવશે (એટલે કે પોતાના સ્થાનેથી હટી જશે) પછી બંને એકી સાથે ક્ષત વિક્ષત કરી દેવામાં આવશે તો તે દિવસે તે થનારી વસ્તુ થઈ પડશે અને આસમાન ફાટી પડશે અને એ (આસમાન) તે દિવસે બિલકુલ બોદું હશે, (એટલે કે ફાટી જવું નબળું હોવાની દલીલ છે એટલે જેવું અત્યારે મજબૂત છે અને તેમાં ક્યાંય ગડી ગળફો દેખાતો નથી તે દિવસે તેમાં એ વાત રહેશે નહીં બલકે નબળું અને તૂટી પડનારું થઈ જશે) અને ફરિશ્તાઓ (જે આસમાનમાં ફેલાયેલા છે તે વખતે તે ફાટવાનું શરૂ થશે) તેના કિનારાઓ ઉપર આવી જશે (તેનાથી દેખીતી જાણ થાય છે કે આસમાન ચારે બાજુથી ફાટીને સમેટાવાનું શરૂ થશે તેથી ફરિશ્તાઓ પણ વચ્ચેથી કિનારાઓ ઉપર આવી જશે, પછી આયત ... صَعِقَ مَنْ فِى السَّمٰوٰتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ પ્રમાણે તે ફરિશ્તાઓ ઉપર પણ મોત થોપી દેવામાં આવશે, كَذَافِى الْكَبِيْرِ اَحَدُ الْوَجْهَيْنِ) અને આ

(બધી ઘટનાઓ તો પ્રથમ સૂર વખતની છે) અને (આગળ બીજા સૂર સમયની ઘટનાઓ છે કે) તમારા પરવરદિગારના અર્શને તે દિવસે આઠ ફરિશ્તાઓ ઉઠાવતા હશે (હદીષમાં છે કે અત્યારે અર્શને ચાર ફરિશ્તાઓ ઉઠાવી રહ્યા છે અને કયામતના દિવસે આઠ ફરિશ્તાઓ ઉઠાવશે. –દૂર્રે મન્ષૂર

મતલબ કે આઠ ફરિશ્તાઓ અર્શને ઉઠાવીને કયામતના મેદાનમાં લાવશે અને હિસાબ શરૂ થશે જેનું આગળ વર્ણન છે એટલે કે) જે દિવસે તમે (અલ્લાહ સમક્ષ હિસાબ માટે) રજુ કરવામાં આવશો (અને) તમારી કોઈ વાત (અલ્લાહ તઆલાથી) છુપી હશે નહીં પછી (નામએ આ'માલ–કર્મોની નોંધવહી ઉડાવીને હાથમાં આપવામાં આવશે તો) જે વ્યક્તિનું નામએ આ'માલ તેના જમણા હાથમાં આપવામાં આવશે તે તો (ખુશીનો માર્યો આજુબાજુવાળાઓને) કહેશે કે મારું નામએ આ'માલ પઢી લો, મને (તો પહેલેથી જ) ભરોસો હતો કે મને મારો હિસાબ મળનારો છે (એટલે કે કયામત અને હિસાબની માન્યતા ધરાવનારો હતો, મતલબ એ કે હું ઈમાન લાવતો હતો અને સમર્થન કરતો હતો, તેની બરકતથી અલ્લાહ તઆલાએ આજે મને નવાજ્યો) મતલબ કે તે વ્યક્તિ મનપસંદ ઐશ આરામમાં એટલે કે "જન્નતે બરીં"માં હશે જેના ફળો (એટલા) ઝૂકેલા હશે (કે જે હાલતમાં ઇચ્છે લઈ શકશે અને હુકમ થશે) કે ખાઓ અને પીઓ લિજ્જત સાથે તે અમલોના બદલામાં કજે તમે બદલો મળવાની આશાએ પાછલા દિવસોમાં (એટલે કે દુનિયામાં) કર્યા છે અને જેનું નામએ આ'માલ તેના ડાબા હાથમાં આપવામાં આવશે બસ તે (ખૂબ પસ્તાવા અને અફસોસથી) કહેશે કેવું સારું થયું હોત કે મને મારું નામએ આ'માલ જ ન મળ્યું ન હોત અને મને એ પણ ખબર ન થાત કે મારો હિસાબ શું છે !? કેવું સારું થયું હોત કે (પ્રથમ) મોત જ સમાપ્ત કરી ચૂકી હોત (અને ફરી સજીવન ન થયા હોત જેના ઉપર હિસાબ કિતાબ થઈ રહ્યો છે, અફસોસ) મારો માલ મને કંઈ કામ ન લાગ્યો, મારો હોદ્દો (પણ) મારાથી ચાલ્યો ગયો (એટલે કે માલ અને મોભો બધું જ લાભરહિત ઠર્યું, એવા વ્યક્તિ માટે ફરિશ્તાઓને હુકમ થશે) આ વ્યક્તિને પકડો અને તેના ગળામાં તોક પહેરાવો, પછી દોઝખમાં તેને દાખલ કરો, પછી એક જ સાંકળમાં જેની લંબાઈ સિત્તેર ગજ છે તેને બાંધી દો (તે ગજનું માપ અલ્લાહ તઆલાને ખબર છે, કારણ કે આ ગજ ત્યાંનો ગજ હશે, આગળ આ અઝાબનું કારણ બતાવવામાં આવે છે

કે) આ વ્યક્તિ અલ્લાહ તઆલા ઉપર ઈમાન રાખતો ન હતો (એટલે કે જે રીતે ઈમાન લાવવું અંબિયા અલૈ.ની તા'લીમ પ્રમાણે જરૂરી હતું તેવું ઈમાન તે રાખતો ન હતો) અને (પોતે તો કોઈને શું આપે અન્યોને પણ) ગરીબ વ્યક્તિને ખવાડવાનું પ્રોત્સાહન આપતો ન હતો (ખુલાસો એ છે કે અલ્લાહ તઆલાની મહાનતા અને મખ્લૂકની લાગણી જે ઈબાદતો હુકૂકુલ્લાહ અને હુકૂકુલ ઈબાદ તે બંનેને છોડી દેનારો અને જૂઠાડનારો હતો તેથી અઝાબનો હકદાર થયો) બસ આજે તે વ્યક્તિનો ન તો કોઈ હિમાયતી છે અને ન જ તેને કોઈ ખાવાની વસ્તુ પ્રાપ્ત છે જખમોના ધોવાણ સિવાય (એટલે કે એક એવી વસ્તુ સિવાય જુગુપ્સાપ્રેરક અને દેખાવમાં પરૂં જેવી હશે જેનાથી જખમ ધોવામાં આવ્યા હોય છે અને આ ઉદાહરણ એક અતિશયોક્તિ અલંકાર છે, તેનો હેતુ સ્વાદિષ્ટ ભોજનને નકારવાનો છે નહિતર ઝક્કુમનો ખોરાક હોવું પોતે આયતોથી સાબિત છે. મતલબ કે તેમનો ખોરાક પરૂં હશે) જેને મોટા ગુનેહગારો સિવાય કોઈ ખાશે નહીં (આગળ કુર્આનની સચ્ચાઈ વર્ણન કરવામાં આવે છે જેમાં કયામતમાં બદલો અને સજા થવાનું વર્ણન છે તેને જૂઠાડવું આશ્ચર્યનું કારણ હોવાનું ઉપસ્થિત છે) પછી (ઉપરોક્ત રૂઢિપ્રયોગ અને રૂપકો વર્ણન કર્યા પછી) હું કસમ ખાઉં છું તે વસ્તુઓની પણ જેમને તમે જુઓ છો અને તે વસ્તુઓની પણ જેમને તમે જોતા નથી (કારણ કે અમુક મખ્લૂકના ભૌતિક સ્વરૂપને અથવા તેની શક્તિને આંખો જોવાની ક્ષમતા ધરાવે છે અને અમુક મખ્લૂકના સ્વરૂપને અને શક્તિને આંખો જોવાની ક્ષમતા ધરાવતી નથી, આ કસમનો હેતુ એક ખાસ યોગ્યતા આધારે છે કે કુર્આન મજીદને લાવનારો નજરે દેખાતો ન હતો અને જેના ઉપર કુર્આન આવતું હતું તે દેખાતા હતા. ભાવાર્થ એ છે કે બધી જ મખ્લૂકની કસમ છે) કે આ કુર્આન (અલ્લાહ તઆલાનું) કલામ છે એક સન્માનનીય ફરિશ્તાનું લાવેલું (બસ જેના ઉપર આ કલામ નાઝિલ થયું તે અવશ્ય રસૂલ છે) અને આ કોઈ શાયરનું કલામ નથી (જેમકે કાફિરો આપ ﷺને શાયર કહેતા હતા પરંતુ) તમે ઘણું ઓછું જ ઈમાન લાવો છો (અહીંયાં "ઓછું"થી મતલબ "ન હોવું" છે) અને આ ન જ કોઈ જ્યોતિષીનું કલામ છે (જેમકે અમુક કાફિરો આપ ﷺને કહેતા હતા પરંતુ) તમે ઘણું ઓછું સમજો છો (અત્રે પણ "ઓછું"થી "ન હોવું" ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે. મતલબ કે ન તો આ શે'ર શાયરી છે અને ન જ જ્યોતિષવિદ્યા છે બલકે) સમગ્ર

દુનિયાઓના માલિકનું મોકલેલું (કલામ) છે અને (આગળ તેની સચ્ચાઈની એક તાર્કિક દલીલ એ છે કે) જો આ (પયગમ્બર) અમારા વતી કોઈ (જૂઠી) વાતો ઘડી કાઢતા હોત (એટલે કે જે કલામ અમારું ન હોત તેને અમારું કલામ કહેતા હોત અને નુબુવ્વતનો જૂઠો દા'વો કરતા હોત) તો અમે તેમનો જમણો હાથ પકડી લેત, પછી અમે તેમના દિલની નસ કાપી નાંખત, પછી તમારામાં કોઈ તેમને આ સજાથી બચાવી લેનારું પણ ન હોત (દિલની ધોરી નસ કાપવાથી વ્યક્તિનું મૃત્યું થઈ જાય છે એટલે કે તેનો ભાવાર્થ કતલ કરવું છે) અને નિઃશંક આ કુર્આન અલ્લાહથી ડરનારાઓ માટે બોધપાઠ છે (એટલે કે તેનું સ્વાભાવિક રીતે સત્ય હોવું તેનું વિશિષ્ટ લક્ષણ છે અને તેનું બોધપાઠ હોવું તેના વિશિષ્ટ લક્ષણોમાં એક ઔર વધારો છે) અને (આગળ જૂઠાડનારાઓને ધમકી છે કે) અમને ખબર છે કે તમારામાંથી અમુક જૂઠાડનારા પણ છે (બસ અમે તેમને તેની સજા આપીશું) અને (આ આધારે) આ કુર્આન કાફિરો માટે અફસોસનું કારણ છે (કારણ કે તેમના માટે તે જૂઠાડવાનું કારણ અઝાબ બની ગયો) અને આ કુર્આન નિશ્ચિત યકીની વાત છે, બસ (જેનું આ કલામ છે) પોતાના (આ) મહાન પરવરદિગારના નામની તસ્બીહ (અને વખાણ) કરો.

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

આ સૂરતમાં કયામતની ભયાનકતા અને ત્યાં ઉપસ્થિત થનારી ઘટનાઓ પછી ત્યાં કાફિરો અને દુષ્ટોની સજા અને મો'મિનો તથા અલ્લાહ તઆલાથી ડરનારાઓના બદલાનું વર્ણન છે. કુર્આને કરીમમાં કયામતના વિવિધ નામો આવ્યા છે, આ સૂરતમાં કયામતને حَاقَّةُ (હાક્કહ)ના શબ્દથી, પછી قَارِعَةُ (કારિઅહ)થી, પછી وَاقِعَةُ (વાકિઅહ)ના શબ્દથી ઓળખાવામાં આવી અને આ બધા કયામતના નામ છે.

શબ્દ "હાક્કહ"નો અર્થ સત્ય અને સાબિત થયેલ પણ આવે છે અને બીજી વસ્તુઓને સત્ય સાબિત કરનારી વસ્તુને પણ હાક્કહ કહેવામાં આવે છે. કયામત ઉપર આ શબ્દ બંને અર્થોના આધારે યોગ્ય છે, કારણ કે કયામત પોતે પણ સત્ય છે અને તેનું ઉપસ્થિત થવું સાબિત અને નિશ્ચિત છે તથા કયામત મો'મિનો માટે જન્નત અને કાફિરો માટે જહન્નમ સાબિત અને નક્કી કરનારી પણ

છે. અત્રે કયામતના આ નામની સાથે સવાલને પુનરાવર્તિત કરીને તેની અકલ્પ્ય અને આશ્ચર્યજનક દિગ્મૂઢ કરનાર ભયાનકતા તરફ ઈશારો છે.

قَـارِعَـةُ (કારિઅહ)નો શાબ્દિક અર્થ "ખડખડાવી નાખનારી" વસ્તુ થાય છે, કયામત માટે આ શબ્દ એટલા માટે બોલવામાં આવ્યો કે તે બધાને બેચેન અને વિવશ કરનારી વસ્તુ હશે અને બધા જ આસમાન અને જમીનના વિભાગો વિખેરી નાંખનારી હશે.

طَـاغِيَـةُ (તાગિયહ) એ طُـغْيَانُ (તુગિયાન)થી બને છે જેનો અર્થ "હદથી નીકળી જવાનો" થાય છે. તેનો ભાવાર્થ એવો સખત અવાજ અથવા ગર્જના છે જે સમગ્ર દુનિયાના અવાજોની મર્યાદાથી બહાર અને ભારે હોય કે જેને માણસનું દિલ અને દિમાગ વેઠી ન શકે. કોમે ષમૂદની નાફરમાની જ્યારે હદથી વધી ગઈ તો તેમના ઉપર અલ્લાહ તઆલાનો અઝાબ આ જ સખત ગર્જના સ્વરૂપે આવ્યો હતો જેમાં સમગ્ર દુનિયાની વીજળીઓના કડાકા અને દુનિયાભરની બધી સખત ગર્જનાઓ ભેગી હતી જેનાથી તેમના દિલ ફાટી ગયા.

رِيْـحٍ صَـرْصَرٍ (રીહે સરસર) આ ભયાનક વાવાઝોડાને કહેવામાં આવે છે જે ઘણું ઠંડુ પણ હોય.

سَبْـعَ لَيَـالٍ وَّثَـمٰـنِيَةَ اَيَّـامٍ અમુક રિવાયતોમાં છે કે બુધની સવારથી આ અંધીનો અઝાબ શરૂ થઈને બીજા બુધની સાંજ સુધી રહ્યો, આ રીતે દિવસો તો આઠ થયા અને રાતો સાત આવી.

حُسُـوْمًـا (હસુમા) એ حَـاسِمٌ (હાસિમ)નું બહુવચન છે જેનો અર્થ કાપી નાંખવાનો અથવા વિનાશ કરવાનો એટલે કે બિલકુલ જ ફના કરી દેવાનો થાય છે.

مُؤْتَفِكٰتُ નો ભાવાર્થ પરસ્પર મિશ્રણ કરી દેવાનો અને ભેગા કરી દેવાનો થાય છે. હઝરત લૂત (અલૈ.)ની વસ્તીઓને مُؤْتَفِكٰتُ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તે બધી પરસ્પર પાસે પાસે અને મળેલી હતી અથવા તો એટલા માટે કે અઝાબના સમયે જ્યારે તેમની વસ્તીઓના તે ભૂભાગને ઊલટાવી દેવામાં આવ્યો તો બધા એકબીજામાં ભેળસેળ થઈ ગયા.

فَـاِذَا نُـفِـخَ فِـى الصُّوْرِ نَفْخَةٌ وَّاحِدَةٌ તિરમિઝીમાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને

ઉમર (રદિ.)ની હદીષમાં છે કે સૂર કોઈ શિંગડું છે (આ સ્વરૂપની કોઈ વસ્તુ છે) જેમાં કયામતના દિવસે ફૂંકવામાં આવશે.

نَفْخَةٌ وَّاحِدَةٌ થી ભાવાર્થ એ છે કે એક સામટો અચાનક આ સૂરનો અવાજ આવશે અને આ એક લગાતાર આવતો અવાજ હશે એટલે સુધી કે આ અવાજથી સૌ મરી જશે. કુર્આન અને સુન્નતની નુસૂસથી કયામતમાં સૂર બે વખતે ફૂંકાવાનું સાબિત છે. પ્રથમ સૂર ફૂંકવાને نَفْخَةِ صَعِقْ (નફખએ સઈક) કહેવામાં આવે છે જેના વિશે કુર્આને કરીમમાં فَصَعِقَ مَنْ فِى السَّمٰوٰتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ આવ્યું છે, એટલે કે આ ફૂંકવાથી સમગ્ર આસમાનના ફરિશ્તાઓ અને જમીન ઉપર વસનાર જિન્નાત અને માનવી અને બધા જ પ્રાણીઓ બેહોશ થઈ જશે (પછી આ જ બેહોશીમાં સૌની મોત આવી જશે). બીજા સૂરને نَفْخَةِ بَعْثُ (નફખએ બઅ્ષ) કહેવામાં આવે છે. بَعْثُ નો ભાવાર્થ "ઊઠવા"નો છે, આ ફૂંક દ્વારા બધા જ મૃત લોકો સજીવન થઈને ઊભા થઈ જશે જેનું વર્ણન કુર્આને કરીમની આયતમાં છે. ثُمَّ نُفِخَ فِيْهِ اُخْرٰى فَاِذَاهُمْ قِيَامٌ يَّنْظُرُوْنَ એટલે કે ફરી સૂર બીજા વખતે ફૂંકવામાં આવશે જેનાથી અચાનક બધા મૃત લોકો જીવીત થઈને ઊભા થઈ જશે અને જોવા લાગશે.

અમુક રિવાયતોમાં જે આ બંને સૂરથી પહેલાં એક ત્રીજા સૂરનું વર્ણન છે જેનું નામ نَفْخَةِ فَزَعْ (નફખએ ફઝઅ્) બતાવવામાં આવ્યું છે. આ બધી રિવાયતો અને નુસૂસમાં વિચાર કરવાથી જાણ થાય છે કે તે પ્રથમ સૂર જ છે તેને જ શરૂઆતમાં نَفْخَةِ فَزَعْ (નફખએ ફઝઅ્) કહેવામાં આવ્યું છે અને અંતે તે જ نَفْخَةِ صَعِقْ (નફખએ સઈક) બની જશે. *(મઝહરી)*

وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمٰنِيَةٌ એટલે કે કયામતના દિવસે અર્શે રહમાનને આઠ ફરિશ્તાઓ ઉઠાવતા હશે. હદીષની અમુક રિવાયતોમાં છે કે કયામતથી પહેલાં તો આ કામ ચાર ફરિશ્તાઓને સોંપેલું છે, કયામતના દિવસે તેમની સાથે બીજા ચાર વધારી દેવામાં આવશે.

રહી એ વાત કે અર્શે રહમાન શું વસ્તુ છે તેની હકીકત અને તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે અને ફરિશ્તાઓનું તેને ઉઠાવવું કેવા સ્વરૂપનું છે; આ બધી વસ્તુઓ તે છે કે ન તો માનવીની બુદ્ધિ તેનો તાગ મેળવી શકે છે અને ન જ તેની ચર્ચા

કરવાની કે તેમાં ચિંતન મનન કરવાની અને તેના વિશે સવાલો કરવાની પરવાનગી છે. પુરોગામી બુઝુર્ગો, સહાબા, તાબિઈનની માન્યતા આ બધી જ બાબતોમાં એ છે કે તેના ઉપર ઈમાન લાવવામાં આવે કે તેનાથી અલ્લાહ તઆલા જલ્લ શા'નુહૂ જે કંઈ પણ ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે કહે છે તે સત્ય છે અને તેની હકીકત અને વાસ્તવિકતા અમને ખબર નથી.

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُوْنَ لَاتَخْفٰى مِنكُمْ خَافِيَةٌ એટલે કે તે દિવસે સૌ પોતાના પરવરદિગાર સામે રજુ થશે, કોઈ સંતાઈ જનાર સંતાઈ શકશે નહીં. અલ્લાહ તઆલાના જ્ઞાન અને તેની સમજથી તો આજે પણ કોઈ વસ્તુ છુપી નથી. તે દિવસની વિશિષ્ટતા કદાચ એ હોય કે મેદાને હશ્રમાં સમગ્ર જમીન એક સપાટ મેદાન જેવી થઈ જશે, ન તો કોઈ ગુફા રહેશે, ન જ કોઈ પહાડ કે બાંધેલું મકાન કે વૃક્ષ વગેરેની આડશ. આ જ વસ્તુઓ છે કે જેની પાછળ દુનિયામાં સંતાઈ જનારા સંતાઈ જતા હોય છે, ત્યાં તેમાંથી કોઈપણ વસ્તુ હશે નહીં, કોઈના સંતાઈ જવાની શક્યતા કે સંભાવના જ નથી.

هَآؤُمُ اقْرَءُوْا كِتٰبِيَهْ માં શબ્દ هَاؤُمُ (હા–ઊમુ) એ خُذُوْا (ખુઝૂ)ના ભાવાર્થમાં છે, તે બહુવચન માટે બોલવામાં આવે છે. ભાવાર્થ એ છે કે જેનું નામએ આ'માલ જમણા હાથમાં આવશે તે ખુશીનો માર્યો આસપાસના લોકોને કહેવા લાગશે કે લ્યો, આ મારું નામએ આ'માલ વાંચો.

هَلَكَ عَنِّىْ سُلْطٰنِيَهْ માં શબ્દ سُلْطَانٌ (સુલતાન)નો શાબ્દિક અર્થ વર્ચસ્વ અને ઉપરવટ રહેવાનો છે તેથી જ શાસનને સલતનત અને શાસકને સુલતાન કહેવામાં આવે છે. ભાવાર્થ એ છે કે દુનિયામાં જે મને બીજા લોકો ઉપર મોટાઈ અને વર્ચસ્વ પ્રાપ્ત હતું હું બધા લોકોમાં મોટો સમજવામાં આવતો હતો આજે તે મોટાઈ અને વર્ચસ્વ કંઈ કામ લાગ્યું નહીં અને સુલતાન દલીલ સ્વરૂપે પણ લઈ શકાય છે તો ભાવાર્થ એ થશે કે અફસોસ આજે મારા હાથમાં કોઈ દલીલ કે પ્રમાણ નથી જેના દ્વારા અઝાબથી છુટકારો પ્રાપ્ત કરી શકું.

خُذُوْهُ فَغُلُّوْهُ આ હુકમ ફરિશ્તાઓને થશે કે આ અપરાધીને પકડો અને તેના ગળામાં પટ્ટો નાંખો પરંતુ આયતના શબ્દોમાં એનું વર્ણન નથી કે કોણ પકડે અને કોણ પટ્ટો નાંખે તેથી અમુક રિવાયતોમાં છે કે આ હુકમ સાદર થશે તો દરેક

પદાર્થ અને દરેક વસ્તુ આજ્ઞાપાલક ફરમાંબરદાર નોકરોની જેમ છે, તે તેને પકડવા દોડશે.

ثُمَّ فِىۡ سِلۡسِلَةٍ ذَرۡعُهَا سَبۡعُوۡنَ ذِرَاعًا فَاسۡلُكُوۡهُ એટલે કે પછી તેને એક સાંકળમાં પરોવી દો જેનું માપ સિત્તેર ગજ છે. સાંકળમાં પરોવવાનો તે ભાવાર્થ પણ રૂપક સ્વરૂપે લઈ શકાય છે જે તફસીરના ખુલાસામાં લખવામાં આવ્યો છે કે સાંકળોમાં જકડી દો જેનો વાસ્તવિક અર્થ એ છે કે સાંકળો તેમના શરીરની અંદર નાંખીને બીજી તરફ કાઢો જેમકે મોતી અથવા તસ્બીહના મણકાને પરોવવામાં આવે છે. હદીષની અમુક રિવાયતોથી આ વાસ્તવિક અર્થનું સમર્થન થાય છે. *(મઝહરી)*

حَمِيۡمٌ માં શબ્દ فَلَيۡسَ لَهُ الۡيَوۡمَ هٰهُنَا حَمِيۡمٌ وَّلَا طَعَامٌ اِلَّا مِنۡ غِسۡلِيۡنٍ (હમીમ) એ નિખાલસ અને ગાઢ મિત્ર માટે કહેવામાં આવે છે અને غِسۡلِيۡنٍ (ગિસ્લીન) તે પાણી છે જેમાં જખ્મીઓના જખમોના પરૂ વગેરેને ધોવામાં આવે છે. આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે આજે તેનો કોઈ મિત્ર કે સંબંધી તેની હિમાયત કરી શકશે નહીં અને તેને અઝાબથી બચાવી શકશે નહીં અને તેના ખાવા માટે તે ગંદુ પાણી કે જેમાં જહન્નમનું પરૂ અને લોહી પડ્યું છે તેના સિવાય કંઈ નથી અને "તેના સિવાય કંઈ ન હોવા"નો ભાવાર્થ ઉપર તફસીરના ખુલાસામાં એ બતાવવામાં આવ્યો છે કે સ્વાદિષ્ટ ભોજનમાંથી કંઈ ન હશે. ગિસ્લીન જેવી કોઈ બીજી જુગુપ્સાપ્રેરક સ્વાદરહિત વસ્તુનો નકાર નથી, તેથી બીજી આયતમાં જે જહન્નમવાળાઓને زَقُّوۡمُ (ઝક્કુમ) ખાવાનું આવ્યું છે તે એનાથી વિપરીત નથી.

فَلَاۤ اُقۡسِمُ بِمَا تُبۡصِرُوۡنَ ۝ وَمَا لَا تُبۡصِرُوۡنَ એટલે કે કસમ છે તે બધી વસ્તુઓની જેને તમે જુઓ છો અથવા જોઈ શકો છો અને જેને તમે જોતા નથી અથવા જોઈ શકતા નથી તેમાં બધી જ મખ્લૂક આવી ગઈ. અમુક લોકોએ કહ્યું છે કે ન જોવાની વસ્તુઓથી ભાવાર્થ અલ્લાહ તઆલાની જાત અને તેની સિફતો છે. અમુકે કહ્યું કે જોવાની વસ્તુઓથી ભાવાર્થ દુનિયાની વસ્તુઓ છે અને ન જોવાની વસ્તુઓથી ભાવાર્થ આખિરતની વસ્તુઓ છે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ. *(મઝહરી)*

وَلَوۡ تَقَوَّلَ عَلَيۡنَا.... માં શબ્દ تَقَوُّلَ (તકવ્વલ)નો અર્થ "વાતને ઘડી કાઢવાનો" થાય છે અને وَتِيۡنَ દિલથી નીકળનારી તે નસ છે જેનાથી રૂહ માનવ

શરીરમાં ફેલાય છે, તેને કાપી નાંખવાથી તાત્કાલિક મૃત્યુ થઈ જાય છે.

પાછલી આયતોમાં મક્કાના કાફિરોની આ વાહિયાત માન્યતાનો રદિયો આપવામાં આવ્યો હતો કે કોઈ આપ ﷺને શાયર અને આપ ﷺના કલામને શે'રો શાયરી કહેતા હતા તો કોઈ આપ ﷺને જ્યોતીષ અને આપ ﷺના કલામને જ્યોતીષવિદ્યા કહેતા હતા. كَـاهِـنٌ (કાહિન) તે વ્યક્તિ છે જે શયતાનો પાસેથી ખબરો લાવીને અમુક તારાઓ અને ગ્રહોના પ્રભાવથી જાણીને આવનારી ઘટનાઓની અટકળો લગાવ્યા કરતા હતા. મતલબ કે આપ ﷺને શાયર અથવા જ્યોતીષ કહેનારાઓના આક્ષેપનો ખુલાસો એ હતો કે આપ ﷺ જે કલામ સંભળાવતા હતા તે નઊઝુબિલ્લાહ અલ્લાહ તઆલા તરફથી નથી, રસૂલે કરીમ ﷺએ પોતે પોતાના વિચારોથી અથવા જ્યોતિષીઓની જેમ શયતાનો પાસેથી અમુક વાક્યો એકઠા કરી લીધા છે, તેનો સંબંધ અલ્લાહ તઆલા તરફ જોડે છે. પ્રસ્તુત આયતોમાં અલ્લાહ તઆલાએ તેમની આ ખોટી માન્યતાઓનો એક બીજી રીતે ઘણી કઠોરતાથી રદિયો આપ્યો છે કે હે પાગલો ! જો આ રસૂલ નઊઝુબિલ્લાહ અમારા તરફ જૂઠી વાતોનો સંબંધ જોડે અથવા અમારા ઉપર આક્ષેપ કરે તો શું અમે આમ જ ચૂપચાપ જોતા રહીશું અને તેમને ઢીલ આપતા રહીશું કે અલ્લાહની મખ્લૂકને માર્ગ ભટકાવે !? આવી વાત કોઈ બુદ્ધિશાળી કરી શકતો નથી તેથી આ આયતમાં અશક્ય ધારણા સ્વરૂપે કહેવામાં આવ્યું કે જો આ રસૂલ કોઈ નિવેદન પણ પોતાના તરફથી ઘડીને તેનો સંબંધ અમારી સાથે જોડે તો અમે તેમનો જમણો હાથ પકડીને તેમના પ્રાણની નસ કાપી નાંખત અને અમારી સજાથી તેમને કોઈપણ બચાવી શકત નહીં. અત્રે આ સખત શબ્દો તે જાહિલોને સંભળાવવા માટે અશક્ય ધારણા સ્વરૂપે અપનાવવામાં આવ્યા છે. જમણો હાથ પકડવાની વિશિષ્ટતા કદાચ એટલા માટે છે કે જ્યારે કોઈ અપરાધીને કતલ કરવામાં આવે છે તો કતલ કરનારો તેની સામે ઊભો હોય છે અને કતલ કરનારના ડાબા હાથની સામે કતલ થનારનો જમણો હાથ હોય છે, તેનાથી આ કતલ કરનાર તેને પોતાના ડાબા હાથમાં પકડીને જમણા હાથથી તેના ઉપર વાર કરે છે.

ખુલાસો :

આ આયતમાં એક ખાસ ઘટના વિશે એ કહેવામાં આવ્યું છે કે જો

મઆઝલ્લાહ રસૂલે કરીમ ﷺ પોતાના તરફથી કોઈ વાત ઘડીને તેનો સંબંધ અલ્લાહ તઆલા તરફ જોડી દેતા હોત તો આપ ﷺ સાથે ઉપર મુજબનો વર્તાવ કરવામાં આવત. તેમાં કોઈ સામાન્ય નિયમ વર્ણન કરવામાં નથી આવ્યો કે જે વ્યક્તિ પણ નુબુવ્વતનો જૂઠો દા'વો કરે હંમેશા તે આ જ રીતે હલાક કરવામાં આવશે. એ જ કારણ છે કે દુનિયામાં ઘણા લોકોએ નુબુવ્વતનો જૂઠો દા'વો કર્યો અને તેમના ઉપર આવો કોઈ અઝાબ આવ્યો નહીં.

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيْمِ આનાથી આગલી આયતોમાં એ બતાવવામાં આવ્યું હતું કે રસૂલે કરીમ ﷺ પોતાના તરફથી કંઈ જ કહેતા નથી, જે કંઈ છે તે અલ્લાહ તઆલાનું કલામ છે અને તે અલ્લાહ તઆલાથી ડરનારાઓ માટે શિખામણ અને બોધપાઠ છે પરંતુ અમે એ પણ જાણીએ છીએ કે આ બધી સચોટ અને નિશ્ચિત બાબતો જાણતા હોવા છતાં અમારામાં ઘણા લોકો તેને જૂઠાડતા પણ રહેશે જેના પરિણામે આખિરતમાં તેમને અફસોસ અને પસ્તાવો થશે અને તેમને કાયમી અઝાબ થશે અને અંતે કહ્યું, وَاِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِيْنِ એટલે કે આ વાત બિલકુલ સત્ય અને નિશ્ચિત છે તેમાં કોઈ શંકાની સંભાવના નથી, સૌના અંતે રસૂલે કરીમ ﷺને સંબોધન કરીને કહેવામાં આવ્યું فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيْمِ તેમાં ઈશારો છે કે તમે આ દુષ્ટ કાફિરોની વાતો ઉપર ધ્યાન ન આપો અને તેમના ઉપર રંજ ગમ ન કરો બલકે પોતાના પરવરદિગારની તસ્બીહ અને પવિત્રતા વર્ણન કરવાને પોતાની પ્રવૃત્તિ બનાવો કે તે જ આ બધા રંજ ગમથી છુટકારાનું માધ્યમ છે અને આ એવું છે જેમકે એક અન્ય સ્થળે કુર્આને કરીમમાં કહેવામાં આવ્યું છે وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّكَ يَضِيْقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُوْلُوْنَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السّٰجِدِيْنَ એટલે કે અમે જાણીએ છીએ કે તમે આ કાફિરોની વાહિયાત વાતચીતથી માનસિક પીડા અનુભવો છો, તેનો ઈલાજ એ છે કે તમે પોતાના પરવરદિગારના વખાણમાં પ્રવૃત્ત થઈ જાઓ અને સિજ્દહ કરનારાઓમાં સામેલ થઈ જાઓ, તેમની વાતો તરફ ધ્યાન ન આપો.

અબૂદાવુદમાં હઝરત ઉક્બા ઈબ્ને આમિર જહ્નીની રિવાયત છે કે જ્યારે આ આયત فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيْمِ નાઝિલ થઈ તો રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે તેને પોતાના રુકૂઅમાં રાખો અને જ્યારે આયત سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰى નાઝિલ થઈ તો ફરમાવ્યું કે તેને પોતાના સિજ્દહમાં રાખો, તેથી

ઉમ્મતના ઈજ્માઅ્ અને સહમતીથી રુકૂઅ્ અને સિજ્દહમાં આ બંને તસ્બીહો પઢવામાં આવે છે. જમહૂર નજીક તેનું પઢવું અને ત્રણ વખણે પુનરાવર્તન કરવું સુન્નત છે, અમુકે વાજિબ પણ કહ્યું છે.

تَمَّتْ سُوْرَةُ الْحَآ قَّةِ بِحَمْدِ اللّٰهِ تَعَالٰى

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ! સૂરએ હાક્કહ પૂર્ણ થઈ.

તારીખ : ૨૦ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૪ મુતાબિક ૨૪ જિલ્કદ ૧૪૩૫ હિજરી.

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી.

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

પ્રકરણ (૭૦)

સૂરએ મઆરિજ

સૂરએ મઆરિજ મક્કામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૪૪ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ મઆરિજ : આયત નં. ૧ થી ૪૪)

آياتها ۴۴ ‏ ۷۰ سُوْرَةُ الْمَعَارِجِ مَكِّيَّةٌ ۷۹ ‏ رکوعاتها ۲

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

سَاَلَ سَآئِلٌۢ بِعَذَابٍ وَّاقِعٍ ۙ﴿۱﴾ لِّلْكٰفِرِيْنَ لَيْسَ لَهٗ دَافِعٌ ۙ﴿۲﴾ مِّنَ اللّٰهِ
ذِى الْمَعَارِجِ ؕ﴿۳﴾ تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوْحُ اِلَيْهِ فِىْ يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗ
خَمْسِيْنَ اَلْفَ سَنَةٍ ۚ﴿۴﴾ فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيْلًا ﴿۵﴾ اِنَّهُمْ يَرَوْنَهٗ
بَعِيْدًا ۙ﴿۶﴾ وَّنَرٰىهُ قَرِيْبًا ؕ﴿۷﴾ يَوْمَ تَكُوْنُ السَّمَآءُ كَالْمُهْلِ ۙ﴿۸﴾ وَتَكُوْنُ الْجِبَالُ
كَالْعِهْنِ ۙ﴿۹﴾ وَلَا يَسْـَٔلُ حَمِيْمٌ حَمِيْمًا ۚ﴿۱۰﴾ يُّبَصَّرُوْنَهُمْ ؕ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِىْ
مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍۢ بِبَنِيْهِ ۙ﴿۱۱﴾ وَصَاحِبَتِهٖ وَاَخِيْهِ ۙ﴿۱۲﴾ وَفَصِيْلَتِهِ الَّتِىْ تُـْٔوِيْهِ ۙ﴿۱۳﴾
وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيْعًا ۙ ثُمَّ يُنْجِيْهِ ۙ﴿۱۴﴾ كَلَّا ؕ اِنَّهَا لَظٰى ۙ﴿۱۵﴾ نَزَّاعَةً لِّلشَّوٰى ۚ﴿۱۶﴾
تَدْعُوْا مَنْ اَدْبَرَ وَتَوَلّٰى ۙ﴿۱۷﴾ وَجَمَعَ فَاَوْعٰى ﴿۱۸﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ خُلِقَ
هَلُوْعًا ۙ﴿۱۹﴾ اِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوْعًا ۙ﴿۲۰﴾ وَّاِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوْعًا ۙ﴿۲۱﴾ اِلَّا
الْمُصَلِّيْنَ ۙ﴿۲۲﴾ الَّذِيْنَ هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ دَآئِمُوْنَ ۪ۙ﴿۲۳﴾ وَالَّذِيْنَ فِىْٓ اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ
مَّعْلُوْمٌ ۪ۙ﴿۲۴﴾ لِّلسَّآئِلِ وَالْمَحْرُوْمِ ۪ۙ﴿۲۵﴾ وَالَّذِيْنَ يُصَدِّقُوْنَ بِيَوْمِ الدِّيْنِ ۪ۙ﴿۲۶﴾
وَالَّذِيْنَ هُمْ مِّنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُّشْفِقُوْنَ ۚ﴿۲۷﴾ اِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ

مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَٰلِكَ
فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٣١﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِينَ
هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾ أُولَٰئِكَ فِي
جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾ فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾ عَنِ
الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ﴿٣٧﴾ أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ
جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾ كَلَّا ۖ إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ
وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ
بِمَسْبُوقِينَ ﴿٤١﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي
يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَىٰ نُصُبٍ
يُوفِضُونَ ﴿٤٣﴾ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ۚ ذَٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذِي
كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

એક માંગનારાએ માંગ્યું અઝાબ પડનારું. (૧) ઈન્કારીઓ માટે તેને કોઈ નથી હટાવનાર. (૨) અલ્લાહ તરફથી આવે જે ચઢતા દરજ્જાવાળો છે. (૩) તેના તરફ ફરિશ્તા અને રૂહ ચઢશે તે દિવસે જેની લંબાઈ પચાસ હજાર વર્ષની છે. (૪) બસ તમે સબ્ર કરો, ભલી રીતનું સબ્ર કરવું. (૫) નિ:શંક તેઓ તેને દૂર જુએ છે. (૬) અને અમે તેને નિકટ જોઈ રહ્યા છીએ. (૭) જે દિવસે આસમાન થશે જેમકે પીગળેલું તાંબુ. (૮) અને પહાડ થશે જેમકે રંગેલું ઊન. (૯) અને કોઈ મિત્ર મિત્રને પૂછશે નહીં. (૧૦) બધા તેમને

નજરે પડશે; ગુનેહગાર ઈચ્છશે કોઈપણ રીતે તે દિવસના અઝાબથી છુટકારો મેળવવા, પોતાના દિકરાને આપીને (૧૧) અને પોતાની સાથેવાળી (પત્ની)ને અને પોતાના ભાઈને (૧૨) અને પોતાના કુટુંબને જેમાં તે રહેતો હતો (૧૩) અને જેટલા પૃથ્વી ઉપર છે તે સૌને, પછી પોતાની જાતને બચાવી લે. (૧૪) કદાપિ નહીં ! તે ભડકતી આગ છે (૧૫) (ખોપડી ઉપરનું) ચામડું ખેંચી લેનારી. (૧૬) તેને પોકારે છે જેણે પીઠ ફેરવી લીધી અને પાછો વળી ચાલ્યો ગયો. (૧૭) અને (ધન) એકઠું કર્યું પછી સંઘરી રાખ્યું. (૧૮) નિઃશંક માનવી (સ્વભાવે) અધીરો (કાચા મનનો) પેદા થયો છે. (૧૯) જ્યારે તેને બુરાઈ પહોંચે તો અધીરો થાય (ગભરાઈ જાય) (૨૦) અને જ્યારે તેને ભલાઈ પહોંચે તો કંજૂસી કરે (૨૧) તે નમાઝી સિવાય (૨૨) જે પોતાની નમાઝ ઉપર કાયમ છે (૨૩) અને જેના માલમાં હિસ્સો નક્કી છે (૨૪) માંગનારાઓનો અને વંચિતોનો (૨૫) અને જેઓ ન્યાયના દિવસ ઉપર વિશ્વાસ ધરાવે છે (૨૬) અને જે લોકો કે પોતાના પરવરદિગારના અઝાબથી ડરે છે (૨૭) નિઃશંક તેમના પરવરદિગારના અઝાબથી કોઈએ નીડર ન થવું જોઈએ (૨૮) અને જે પોતાના ગુપ્તાંગોને સાચવે છે (૨૯) પોતાની પત્નીઓ સિવાય અથવા પોતાના હાથની મિલકત (શરઈ બાંદીઓ)થી, બસ તેમના ઉપર કોઈ દોષ નથી. (૩૦) પછી જે કોઈ તેના સિવાય શોધે બસ તે જ મર્યાદા ઓળંગનારા છે (૩૧) અને જે લોકો કે પોતાની અમાનતો અને પોતાના વચનોને નિભાવે છે (૩૨) અને જેઓ પોતાની ગવાહીઓ ઉપર ખરી રીતે કાયમ છે (૩૩) અને જેઓ પોતાની નમાઝથી ખબરદાર છે (૩૪) તે જ લોકો બગીચાઓમાં છે ઈજ્જતથી. (૩૫) પછી શું થયું છે ઈન્કારીઓને તારા તરફ દોડતા આવે છે !? (૩૬) જમણેથી અને ડાબેથી ટોળે ટોળાં; (૩૭) શું તેમનામાં દરેક વ્યક્તિ લાલચ રાખે છે કે નેઅ્મતના બગીચામાં દાખલ થઈ જાય ! (૩૮) કદાપિ નહીં; અમે તેમને જેનાથી બનાવ્યા છે તેઓ પણ જાણે છે. (૩૯) બસ હું પૂર્વો અને પશ્ચિમોના માલિકની કસમ ખાઉં છું, નિશ્ચિત અમે કરી શકીએ છીએ (૪૦) કે તેમનાથી ઉત્તમ બદલીને લઈ આવીએ અને અમે લાચાર નથી. (૪૧) બસ તેમને છોડી દો કે વાતો બનાવે અને રમ્યા કરે એટલે સુધી કે પોતાના તે

દિવસથી મળી જાય જેનો તેમને વાયદો છે. (૪૨) જે દિવસે નીકળી પડશે કબરોએથી દોડતા(-દોડતા) જેમકે કોઈ નિશાની (મૂર્તિઘર) ઉપર દોડયા જાય છે. (૪૩) તેમની આંખો ઝૂકેલી હશે, તેમના ઉપર અપમાન ચઢ્યું આવતું હશે, આ છે તે દિવસ જેનો તેમને વાયદો હતો. (૪૪)

તફસીર :

એક માંગનાર (ઈન્કારના માર્ગે) તે અઝાબ માંગે છે કે જે કાફિરો ઉપર આવવાનો છે (અને) જેને કોઈ ટાળનાર નથી (અને) જે અલ્લાહ તરફથી ઉપસ્થિત થશે કે જે સીડીઓનો (એટલે કે આસમાનોનો) માલિક છે (જે નિસરણીઓએથી) ફરિશ્તાઓ અને (ઈમાનવાળાઓની) રૂહો તેની પાસે ચઢીને જાય છે ("તેની પાસે"થી ભાવાર્થ એ છે કે ઊંચેની દુનિયામાં જે તેની ઊંચાઈનું અંતિમ સ્થાન નક્કી કરવામાં આવ્યું છે ત્યાં જાય છે અને ઊંચાઈનો માર્ગ આસમાનમાં હોવાના કારણે તેને "મઆરિઝ" એટલે કે "સીડીઓ" કહેવામાં આવી છે અને તે અઝાબ) એવા દિવસે (ઉપસ્થિત) થશે જેનું માપ (દુનિયાના) પચાસ હજાર વર્ષ (સમાન) છે (તેનો ભાવાર્થ કયામતનો દિવસ છે જે તેના અમુક વાસ્તવિક માપથી અને અમુક તેની કઠોરતાના કારણે કાફિરોને આટલો લાંબો દિવસ હોવાની અનુભૂતિ થશે અને કારણ કે કુફ્ર અને બળવાખોરીના આધારે તેની કઠોરતા અને લંબાઈ વિવિધ લાગશે, કોઈને ઘણી લાંબી, કોઈના માટે ઓછી લાંબી તેથી એક આયતમાં كَـــالْفِ سَـــنَةٍ આવ્યું છે અને કાફિરોનું ખાસ વર્ણન એટલા માટે કર્યું કે હદીષમાં છે કે મો'મિનને તે દિવસ એટલો હલકો જણાશે જેમકે એક ફરજ પઢવાનો સમય હોય છે. كَـذَافِـى الـدُّرِّ وَعَـنْ اَبِـىْ سَعِيْدٍ مَرْفُوْعًا (بِرِوَايَةِ اَحْمَدَ وَالْبَيْهَقِىِّ وَغَيْرِهِمَا) બસ (જ્યારે અઝાબનું આવવું સાબિત થયેલ છે તો) તમે (તેમના વિરોધ ઉપર) સબ્ર કરો અને સબ્ર પણ એવી જેમાં ફરિયાદનું નામ ન હોય (એટલે કે તેમના કુફ્ર અને વિરોધથી એવા ત્રાસી ન જાઓ કે ફરિયાદ જીભ ઉપર આવી જાય બલકે એવું સમજીને ધૈર્ય દાખવો કે તેમને સજા થવાની છે અને તે દિવસ સજાનો છે જેનાથી તેમનો ઈન્કાર છે, બસ) આ લોકો તે દિવસને (કયામત ઉપર ઈમાન ન લાવવાના કારણે તેની ઉપસ્થિતિને) દૂર જોઈ રહ્યા છે અને અમે (તેની ઉપસ્થિતિને નિશ્ચિત જાણીએ છીએ તેથી) તે(ઉપસ્થિત થવા)ને નિકટ જોઈ રહ્યા છીએ (અને તે અઝાબ તે દિવસે થશે) જે દિવસે આસમાન

(રંગે) પીગળેલા તાંબા જેવું થઈ જશે (અને એક આયતમાં كَالدِّهَانُ આવ્યું છે જેની તફસીર "લાલ ચામડાં"થી કરવામાં આવી છે તો બંનેનો ખુલાસો એ છે કે લાલાશના વધારે પ્રમાણથી તે કાળા જેવા રંગનું થઈ જશે, બસ તેને લાલ અને કાળું બંને કહેવું ખરું છે અથવા તો પ્રથમ એક રંગ હોય અને પછી બીજો બદલાઈ જાય كَمَا نَقَلَ ابْنُ كَثِيْرٍ فِى الرَّحْمٰنِ عَنِ الْحَسَنِ تَتَلَوَّنُ اَلْوَانًا અને જો આની તફસીર પણ અમુક લોકોના કહેવા પ્રમાણે دُرْدِىّ زَيْتٍ થી કરવામાં આવે એટલે કે ઝયતૂનના તેલના રંગ જેવું તો બંનેનો ભાવાર્થ ભેગો થઈ જાય છે. મતલબ કે આસમાન કાળું થઈ જશે અને ફાટી પણ જશે) અને પહાડ રંગીન ઊન જેવા (કે જે હલકું હોય છે كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوْشِ) થઈ જશે (એટલે કે ઉડતા ફરશે અને રંગીન એટલા માટે કહેવામાં આવ્યું કે પહાડ પણ વિવિધ રંગોના હોય છે كَمَا هُوَا لَمَذْكُوْرُفِىْ قَوْلِهٖ تَعَالٰى وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيْضٌ وَّحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَابِيْبُ سُوْدٌ) અને (તે દિવસે) કોઈ મિત્ર કોઈ મિત્રને પૂછશે નહીં (لَا يَتَسَاءَلُوْنَ) એ છતાં કે એકબીજાને દેખાડવામાં પણ આવશે (એટલે કે એકબીજાને જોશે પરંતુ કોઈ કોઈની હમદર્દી દાખવશે નહીં અને સૂરએ સાફ્ફાતમાં જે પરસ્પર સવાલ કરવાનું વર્ણન છે તે મતભેદ સ્વરૂપે છે, હમદર્દી સ્વરૂપે નહીં તેથી તે આયત આ બાબતનો નકાર કરતી નથી, તે દિવસે) અપરાધી (એટલે કે કાફિરો) એ વાતની તમન્ના કરશે કે તે દિવસના અઝાબથી છુટવા માટે પોતાના દિકરાઓને અને પત્નીને અને ભાઈને અને કુટુંબને જેમાં તે રહેતો હતો અને તમામ પૃથ્વીવાળાઓને પોતાના બદલામાં આપી દે, પછી આ (બદલો આપી દેવું) તેને (અઝાબથી) બચાવી લે કે તે દિવસે એવી નફ્સા નફ્સી હશે કે દરેક વ્યક્તિને પોતાની ફિકર હશે અને કાલ સુધી જેના ઉપર પ્રાણ ન્યોછાવર કરતો હતો આજે તેમને પોતાના લાભ માટે અઝાબને સોંપી દેવા તૈયાર થઈ જશે પરંતુ તે તેના કાબૂની વાત હશે નહીં અને) આવું કદાપિ થશે નહીં (એટલે કે અઝાબથી છુટકારો કદાપિ મળશે નહીં બલકે) તે આગ એવી ભડકતી છે જે ચામડી (સુદ્ધાં) ઉતારી દેશે (અને) તે એવા વ્યક્તિને (પોતે) બોલાવશે જેણે (દુનિયામાં સત્યથી) પીઠ ફેરવી હશે અને (આજ્ઞાપાલનથી) બેદરકારી દાખવી હશે અને (બીજાઓનો હક મારી મારીને અથવા લાલચ અને અનિતીથી ધન) એકઠું કર્યું હશે, પછી તેને સંગ્રહીને રાખ્યું હશે (તેનો ભાવાર્થ એ છે કે અલ્લાહ તઆલાના હકો અને બંદાના

હકો બરબાદ કર્યા હશે અથવા ઈશારો એ છે કે ખોટી માન્યતાઓ અને ખોટા અખ્લાક તરફ અન્યોને બોલાવવું. ખુલાસો એ છે કે આવા લક્ષણો અઝાબના હકદાર થવા માટે પૂરતા છે અને આ અપરાધીમાં આવા લક્ષણો જોવા મળે છે પછી અઝાબથી છુટકારો કેવી રીતે કલ્પી શકાય છે.

આગળ અન્ય દુષ્ટ પ્રવૃત્તિઓનું વર્ણન છે જે અઝાબનું કારણ હોય છે, તેનાથી ઈમાનવાળાઓ બાકાત છે અને પછી તે બાકાતનું પરિણામ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એટલે કે) માણસ કમહિમ્મત પેદા થયો છે (પેદા થવાનો એ અર્થ નથી કે પ્રથમ પેદાઈશ વખતથી જ એવો છે બલકે અર્થ એ છે કે તેની પ્રકૃતિમાં એવી ક્ષમતા રાખવામાં આવી છે કે તે પોતાના સમયે પહોંચીને એટલે કે પાકટ થયા પછી તે દુષ્ટ આદતો અને લક્ષણોની ટેવવાળો બની જશે. બસ કમહિમ્મતીથી ભાવાર્થ સ્વાભાવિક કમહિમ્મતી નથી બલકે કમહિમ્મતીની અસરોને સ્વૈચ્છિક રીતે અપનાવવું ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે જેને આગળ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે એટલે કે) જ્યારે તેને તકલીફ પહોંચે છે તો (જાઈઝની હદથી વધારે) ફરિયાદમાં લાગી જાય છે અને જ્યારે તેને છૂટછાટ હોય છે તો (જરૂરી હકોથી) કંજૂસાઈ કરવા લાગે છે (આ અઝાબના કારણોની પૂર્ણતા છે જે مَـنْ اَدْبَـرَ થી શરૂ થયા છે) પરંતુ તે નમાઝી (એટલે કે મો'મિન આ અઝાબના કારણોથી બાકાત છે) જે પોતાની નમાઝ ઉપર બરાબર ધ્યાન રાખે છે (એટલે કે નમાઝમાં જાહેર અથવા ગુપ્ત રીતે બીજી તરફ ધ્યાન નથી આપતો જેને قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُوْنَ માં خَاشِعُوْنَ થી ઓળખાવવામાં આવ્યું છે كَذَانَقَلَ ابْنُ كَثِيْرٍ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ بِقَوْلِهٖ الدَّائِمِ السَّاكِنِ وَعَنْهُ فِى الدُّرِّ الْمَنْثُوْرِاِذَاصَلُّوْا لَمْ يَلْتَفِتُوْا عَنْ يَّمِيْنٍ وَّلَا شِمَالٍ) અને જેના માલમાં સવાલ કરનાર અને સવાલ ન કરનાર બધાનો હક છે (આ વિષય સૂરએ ઝારિયાતમાં આવી ચૂક્યો છે) અને જે કયામતના દિવસની માન્યતા રાખે છે અને પોતાના પરવરદિગારના અઝાબથી ડરનારા છે (અને) નિશ્ચિત તેમના પરવરદિગારનો અઝાબ નીડર થવાની વસ્તુ નથી (આ વાક્ય અપવાદ સ્વરૂપે છે) અને જે પોતાની શર્મગાહોને (હરામથી) સુરક્ષિત રાખનારા છે પરંતુ પોતાની પત્નીઓ અથવા પોતાની (શરઈ) બાંદીઓથી (હિફાઝત નથી કરતા) કારણ કે તેમના ઉપર (તેમાં) કોઈ આક્ષેપ નથી, હા ! જે તેના ઉપરાંત (અન્ય જગ્યાએ વાસનાતૃપ્તિનો) ઈચ્છુક હોય એવા લોકો (શરઈ) હદથી નીકળી જનારા છે અને

જે પોતાની ગવાહીઓને ઠીક ઠીક અદા કરે છે (તેનામાં ઓછું વત્તું નથી કરતો) અને જે પોતાની (ફરજ) નમાઝની પાબંદી કરે છે (બસ) એવા લોકો જન્નતોમાં ઈજ્જતથી દાખલ થશે (આ આયતોની તફસીર સૂરએ મો'મિનૂનમાં જોઈ લેવામાં આવે, આગળ કાફિરોની આશ્ચર્યજનક હાલત થવી અને કયામતનું અસ્તિત્વમાં આવવું દૂર ન હોવાનું વર્ણન છે, એટલે કે સારા અને નરસા બદલાના કારણો સ્પષ્ટ જાણ થઈ ચૂક્યા) તો (દલીલથી જાણ થયા પછી પણ) કાફિરોને શું થયું કે (આ વિષયોને જૂઠાડવા માટે) તમારા તરફ ડાબે અને જમણે ટોળે ટોળાં દોડતા આવી રહ્યા છે (એટલે કે આ વિષયોનું સમર્થન કરવું જોઈતું હતું પરંતુ તેના બદલે આ લોકો ભેગા થઈને તમારી પાસે એ હેતુથી આવે છે કે આ વિષયોને જૂઠાડે અને તેનો કટાક્ષ કરી મજાક ઉડાવે જેમકે અરબના કાફિરો નુબુવ્વતની ખબરો સાંભળી સાંભળીને આ હેતુથી આવતા હતા અને ઈસ્લામને ખોટો સમજવાની સાથે સાથે પોતાને સત્ય ઉપર હોવાનું સમજતા હતા અને જન્નતમાં જવાનો બદલો હોવાનું જાણતા હતા અને તેના આધારે તેઓ પોતાને જન્નતના હકદાર પણ સમજતા હતા وَلَئِنْ رُّجِعْتُ اِلٰى رَبِّىْٓ اِنَّ لِىْ عِنْدَهٗ لَلْحُسْنٰى તેથી તેનો રદિયો આપવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે) શું તેમનામાં દરેક વ્યક્તિ એવી લાલચ ધરાવે છે કે તે જન્નતના ઐશ આરામમાં દાખલ કરી દેવામાં આવશે ! એવું કદાપિ થશે નહીં (કારણ કે જહન્નમના કારણો ઉપસ્થિત હોવાથી જન્નત કઈ રીતે મળશે ? અને આ લોકો આ વિષયોને જૂઠાડવામાં કયામત ઉપસ્થિત થવાને પણ જૂઠાડે છે અને તેને અસત્ય સમજે છે. આગળ તેના વિશે ઈરશાદ છે કે તેમનું આવું સમજવું માત્ર મૂર્ખામી છે, કારણ કે) અમે તેમને એવી વસ્તુથી પેદા કર્યા છે જેની તેમને પણ ખબર છે (બસ જ્યારે તેમને ખબર છે કે વીર્યથી માણસ બનાવ્યો છે અને દેખીતું છે કે વીર્યથી કે જેમાં ક્યારેય જિંદગી નથી આવી, માણસ બનવા સુધી જેટલા પણ તબક્કા છે તે તબક્કા મોત પછી સજીવન થવામાં નથી, કારણ કે તે અવશેષોમાં એક વખતે જિંદગી આવી ચૂકી છે તેને ફરીવાર જીવીત થવાનું અશક્ય સમજવું માત્ર મૂર્ખામી છે) પછી (બીજી રીતે આ કયામતના અસ્તિત્વના ઈન્કારના રદિયા માટે) હું કસમ ખાઉં છું પૂર્વ અને પશ્ચિમોના માલિકની (તેનો અર્થ સૂરએ સાફ્ફાતમાં આવી ચૂક્યો છે, આગળ કસમનો જવાબ છે) કે અમે એ બાબત ઉપર કાબૂ ધરાવીએ છીએ કે (દુનિયામાં જ) તેમની જગ્યાએ તેમનાથી સારા

લોકો લઈ આવીએ (એટલે કે પેદા કરીએ) અને અમે (તેનાથી) લાચાર નથી (બસ જ્યારે નવી મખ્લૂક અને તે પણ એવી જેમાં શ્રેષ્ઠ લક્ષણો વધારે હોય તેમને પેદા કરવું અમારા માટે વધારે સરળ છે તો તમને ફરીવાર જીવીત કરવું કયું મુશ્કેલ કામ છે ? પ્રથમ દલીલ પોતે આ ઈન્કારીઓની હાલતના આધારે છે અને બીજી દલીલ તેમના દષ્ટાંતો અને ઉદાહરણોની સંભાવનાના આધારે અને જ્યારે પોતે સત્યના કારણો દલીલોથી સાબિત થઈ ગયા અને તો પણ પોતાના ઈન્કારથી અટકતા નથી) તો તમે તેમને આ રમત અને પ્રવૃત્તિમાં રહેવા દો એટલે સુધી કે તેમને પોતાના તે દિવસથી વાસ્તો પડે જેનો તેમને વાયદો કરવામાં આવે છે, જે દિવસે તેઓ કબરોએથી નીકળીને એ રીતે દોડશે જેમકે કોઈ પૂજાધામ તરફ દોડતા ચાલ્યા જાય છે (અને) તેમની આંખો (શરમના માર્યા) નીચે ઝૂકેલી હશે (અને) તેમના ઉપર અપમાન છવાયેલું હશે, આ છે તેમનો તે દિવસ જેનો તેમને વાયદો કરવામાં આવતો હતો (કે જે હવે ઉપસ્થિત થઈ ગયો).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

سَـاَلَ سَـآئِلٌ (સાલ સાઈલુન) સવાલ ક્યારેક કોઈ વસ્તુના સંશોધન માટે હોય છે, તેની સાથે અરબી ભાષામાં صِـلَـهُ حَرْفِ عَنْ નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને ક્યારેક સવાલ દરખાસ્તના અર્થમાં અને ક્યારેક કોઈ વસ્તુની માંગણી માટે પણ થાય છે તેથી અહીંયાં એવું જ છે, એટલા માટે અહીંયાં صِـلَهُ માં عَن ના બદલે بَـاءْ શબ્દ આવ્યો. بِـعَذَابٍ અર્થ એ છે કે એક માંગનારાએ અઝાબ માંગ્યો. નસાઈમાં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે આ માંગનારો નજર બિન હારિષ હતો જેણે કુર્આન અને રસૂલે કરીમ ﷺને જૂઠાડવામાં એવી હિંમતથી કામ લીધું કે કહેવા લાગ્યો اَللّٰهُـمَّ اِنْ كَـانَ هٰـذَا هُـوَ الْـحَـقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَـاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ એટલે કે એવી દુઆ કરી કે યા અલ્લાહ ! જો આ કુર્આન સાચું જ છે અને તારા તરફથી જ છે તો અમારા ઉપર તારા તરફથી પથ્થર વરસાવી દે અથવા કોઈ બીજો ભયાનક અઝાબ મોકલી દે. (મઝહરી) અલ્લાહ તઆલાએ તેને ગઝ્વએ બદ્રમાં મુસલમાનોના હાથે અઝાબ આપ્યો. (મઝહરી, ઈબ્ને અબી હાતિમની રિવાયતથી) આ વ્યક્તિએ અલ્લાહ તઆલાનો જે અઝાબ પોતાના મોંઢેથી માંગ્યો હતો આગળ તેની અમુક હકીકતનું

વર્ણન છે કે આ અઝાબ કાફિરો ઉપર અવશ્ય ઉપસ્થિત થઈને રહેશે (ભલે દુનિયામાં અથવા આખિરતમાં અથવા તો બંનેમાં). આ અઝાબને દૂર કરવું કોઈની તાકાતની વાત નથી, આ અઝાબ અલ્લાહ તઆલા તરફથી છે જે ઉચ્ચ દરજ્જાવાળો છે. આ અંતિમ વાક્ય પ્રથમ વાક્યની દલીલ પણ છે કે જે અઝાબ અલ્લાહ તબારક વ તઆલા તરફથી થયો તેને દૂર કરવો અને ટાળવો કોઈના માટે કેવી રીતે શક્ય હોઈ શકે છે ?

مَعَارِجُ (મઆરિઝ) مَعَرَجُ નું બહુવચન છે, તે عُرُوُجُ (ઉરૂઝ)થી બને છે જેનો અર્થ "ઉપર ચઢવા"નો થાય છે અને مَعُـرَجُ وَ مِعُرَاجُ તે સીઢીને કહેવામાં આવે છે જેમાં નીચેથી ઉપર ચઢવા માટે ઘણા બધા પગથિયાં હોય છે. અલ્લાહ તઆલાની સિફત આ આયતમાં ذِیُ مَـعَـارِجُ (ઝી મઆરિજ) એ અર્થમાં છે કે અલ્લાહ તઆલા સૌથી ઉચ્ચ દરજ્જાવાળો છે. (સઈદ બિન ઝુબેરના નિવેદન પ્રમાણે) અને આ ઉચ્ચ દરજ્જા ઉપર નીચે સાત આસમાન છે. હઝરત ઈબ્ને મસ્ઊદ (રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે ذِیُ الُـمَـعَـارِجُ (ઝી મઆરિજ)નો ભાવાર્થ ذِیُ السَّمٰوَاتُ (ઝિસ્સમાવાત) છે, એટલે કે "આસમાનોનો માલિક".

تَعُـرُجُ الُـمَـلٰٓئِکَةُ وَالرُّوُحُ એટલે કે આ દરજ્જાઓ જે પડ ઉપર પડ છે તે દરજ્જાઓની અંદર ફરિશ્તાઓ ચઢે છે અને રૂહુલ અમીન હઝરત જિબ્રઈલ અમીન (અલૈ.) પણ. જો કે ફરિશ્તાના સમૂહમાં હઝરત જિબ્રઈલ અમીન (અલૈ.) પણ સામેલ છે પરંતુ સન્માન માટે તેમનું નામ અલગથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

فِـیُ یَوُمٍ کَـانَ مِقُـدَارُهٗ خَمُسِیُنَ اَلُفَ سَنَةٍ આ વાક્ય એક નિશ્ચિત ઘટના સંબંધી છે, એટલે કે یَـقَـعُ (યકઉ) ભાવાર્થ એ છે કે આ અઝાબ જેનું ઉપર વર્ણન આવ્યું છે તે કાફિરો ઉપર અવશ્ય ઉપસ્થિત થઈને રહેશે. તેનું ઉપસ્થિત થવું તે દિવસે થશે કે જેનું પ્રમાણ પચાસ હજાર વર્ષનું હશે. હઝરત અબૂ સઈદ ખુદરી (રદિ.)થી રિવાયત છે કે સહાબએ કિરામ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺને તે દિવસ વિશે સવાલ કર્યો કે જેનું પ્રમાણ પચાસ હજાર વર્ષ હશે કે આ દિવસ કેટલો લાંબો હશે? રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે કસમ છે તે જાતની જેના કબ્જામાં મારા પ્રાણ છે કે આ દિવસ મો'મિન ઉપર એટલો હળવો હશે કે

એક ફરજ નમાઝ અદા કરવાના સમયથી પણ ઓછો હશે.

(રવાહુ અહમદ, અબૂ યઅ્લા, ઈબ્ને હબ્બાન, સહીહ સનદથી બયહકી, મઝહરી)

હઝરત અબૂ હુરયરહ (રદિ.) દ્વારા આ હદીષ વર્ણન કરવામાં આવી છે કે

يَكُوْنُ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ كَمِقْدَارِمَا بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ اَخْرَجَهُ الْحَاكِمُ

وَالْبَيْهَقِىُّ مَرْفُوْعًا وَّمَوْقُوْفًا ۔ مَظْهَرِىْ

"આ દિવસ મો'મિનો માટે એટલો હશે જેટલો સમય ઝુહ્ર અને અસર વચ્ચે હોય છે. આ રિવાયત હઝરત અબૂ હુરયરહ (રદિ.)થી મરફૂઅન પણ નકલ થયેલી છે અને મવકૂફન પણ."

હદીષની આ રિવાયતોથી જાણ થઈ કે આ દિવસનું આ લંબાણ કે જે પચાસ હજાર વર્ષનું હશે તે કાફિરો માટે એક વધારાની વિપત્તિ છે જ્યારે કે તે મો'મિનો માટે ખૂબ ટૂંકો હશે.

કયામતના દિવસની લંબાઈ એક હજાર વર્ષ અથવા પચાસ હજાર વર્ષ; એક તહકીક :

આ આયતમાં કયામતના દિવસનું પ્રમાણ પચાસ હજાર વર્ષ બતાવવામાં આવ્યું છે અને સૂરએ તન્ઝીલ સિજ્દહની આયતમાં એક હજાર વર્ષ આવ્યું છે. આયત આ પ્રમાણે છે, يُدَبِّرُ الْاَمْرَمِنَ السَّمَاءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ فِىْ يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗ اَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّوْنَ એટલે કે "અલ્લાહના હુકમની તદ્બીર કરીએ છીએ આસમાનથી જમીન સુધી પછી ચઢીએ છીએ તેના તરફ એક એવા દિવસમાં જેનું પ્રમાણ એક હજાર વર્ષ છે." સામાન્ય ગણતરીના આધારે આ બંને આયતોના વિષયમાં દેખીતો વિરોધાભાસ જણાય છે, તેનો જવાબ પ્રસ્તુત હદીષની રિવાયતોથી થઈ ગયો કે તે દિવસની લંબાઈ વિવિધ સમુદાયોના આધારે વિવિધ પ્રકારની હશે. બધા જ કાફિરો માટે પચાસ હજાર વર્ષનો, મો'મિનીન સાલિહીન માટે એક નમાઝના સમય જેટલો, તેમની વચ્ચે અનેક પ્રકારના કાફિરો છે, શક્ય છે કે અમુકના માટે માત્ર એક હજાર વર્ષ સમાન હોય અને અમુકના માટે તેનાથી વધુ. આ સમયનું લાંબું અને ટૂંકું હોવું ત્યાંની કઠોરતા, બેચેની અને રાહત તથા શાંતિના આધારે વિવિધ પ્રકારનું હોવું ઘણું પ્રખ્યાત છે કે બેચેની, પીડા અને

કષ્ટની કઠોરતાનો એક કલાક અમુક સમયે માણસને એક દિવસ બલકે એક અઠવાડિયું કે તેથી વધારે લાંબો જણાય છે અને આરામ તથા રાહતનો લાંબો સમય પણ ઘણો ટૂંકો લાગતો હોય છે.

તન્ઝીલ સિજ્દહની આયત કે જેમાં એક હજાર વર્ષનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેનો એક ખુલાસો તફસીરે મઝહરીમાં આ પ્રકારે વર્ણન કર્યો છે કે આ આયતમાં જે દિવસનું વર્ણન છે તે દુનિયાના જ દિવસોમાંનો એક દિવસ છે, તેમાં જિબ્રઈલ (અલૈ.) અને ફરિશ્તાઓનું આસમાનેથી જમીન ઉપર આવવું, પછી જમીનેથી આસમાન પાછું જવું; આટલી લાંબી મુસાફરી પૂર્ણ કરે છે કે માણસ જો તે મુસાફરી કરવા ઈચ્છે તો એક હજાર વર્ષ લાગ્યા હોત, કારણ કે સહીહ હદીષોમાં આવ્યું છે કે આસમાનથી જમીન સુધી ૫૦૦ વર્ષનું અંતર છે તો ૫૦૦ વર્ષ ઉપરથી નીચે આવવાના અને ૫૦૦ પાછા જવાના આ કુલ એક હજાર વર્ષો માનવીની ચાલના આધારે છે કે ધારી લો કે માનવી આ મુસાફરીને કરતો હોત તો આવવા અને જવામાં તેને એક હજાર વર્ષ લાગી ગયા હોત, જો કે ફરિશ્તા આ મુસાફરીને ઘણા જ ઓછા સમયમાં પૂર્ણ કરી લે છે આથી સૂરએ સિજ્દહની આયતમાં દુનિયાના જ દિવસમાંથી એક દિવસનું વર્ણન થયું સૂરએ મઆરિઝમાં કયામતના દિવસનું વર્ણન છે જે દુનિયાના દિવસ કરતાં ઘણો મોટો હશે અને તેનું લાંબું અથવા ટૂંકું હોવું વિવિધ લોકો ઉપર પોતપોતાની પરિસ્થિતિઓ આધારે વિવિધ પ્રકારનું અનુભવાશે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

اِنَّهُمْ يَرَوْنَهٗ بَعِيْدًا وَّنَرٰهُ قَرِيْبًا અત્રે નજીક અને દૂર મુસાફરીના આધારે અથવા સમયકાળના આધારે નથી બલકે દૂર એ સંભાવનાથી દૂર અને અશકય હોવાના ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે. આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે આ લોકો તો કયામત ઉપસ્થિત થવાને બલકે તેની શકયતાને પણ ઘણી દૂરની વાત સમજી રહ્યા છે અને અમે જોઈ રહ્યા છે કે તેનું ઉપસ્થિત થવું એકદમ નિશ્ચિત છે.

وَلَا يَسْـَٔلُ حَمِيْمٌ حَمِيْمًا () يُبَصَّرُوْنَهُمْ માં શબ્દ حَمِيْمُ (હમીમ)નો અર્થ ગાઢ અથવા નિખાલસ મિત્રનો થાય છે. કયામતની કઠોરતાનું વર્ણન એવું છે કે તે દિવસે કોઈ મિત્ર કોઈ મિત્રને પૂછશે નહીં મદદ અને સહાયતા કરવી તો બાજુએ રહ્યું. આગળ એ પણ બતાવી દેવામાં આવ્યું કે આ ન પૂછવું એટલા માટે નથી કે તે

દોસ્ત સામે નહીં હોય બલકે અલ્લાહ તઆલાની શક્તિ તે સૌને એકબીજાની સામે પણ લાવી દેશે પરંતુ દરેક વ્યક્તિ ત્રાહિમામ ત્રાહિમામની પરિસ્થિતિમાં હશે, કોઈનું પણ બીજાની તકલીફ અને રાહત તરફ ધ્યાન પણ જઈ શકશે નહીં.

كَلَّآ اِنَّهَا لَظٰى () نَزَّاعَةً لِّلشَّوٰى અહીંયાં اِنَّهَا (ઈન્નહા)ની ઝમીર نَارُ (નાર) તરફ ઢળેલી છે અને لَظٰى (લઝા)નો અર્થ "ચોખ્ખો ભડકો કોઈ પણ પ્રકારની બીજી મિલાવટ વિનાનો" અને شَوٰى (શવા) એ شواة (શવાત)નું બહુવચન છે જેનો અર્થ માથાની ચામડીનો પણ થાય છે અને હાથ પગની ચામડીનો પણ. ભાવાર્થ એ છે કે જહન્નમની આગ એક ઘણા ભયાનક ભડકનારા લપકારા સ્વરૂપે હશે જે ખોપરીની અથવા હાથ પગોની ચામડી ઉતારી નાંખશે.

تَدْعُوْا مَنْ اَدْبَرَ وَتَوَلّٰى () وَجَمَعَ فَاَوْعٰى આ આગ પોતે તે વ્યક્તિને બોલાવશે જેણે સત્યથી પીઠ ફેરવી અને મોઢું ફેરવ્યું અને ધન એકઠું કર્યું પછી તેને સંગ્રહી રાખ્યું. અહીંયાં એકઠું કરવાનો ભાવાર્થ એ છે કે શરીઅત વિરુદ્ધ નાજાઈઝ પદ્ધતિથી એકઠું કરે અને સંગ્રહી રાખવાથી ભાવાર્થ એ છે કે માલ ઉપર લાગુ પડતા ફરજ અને વાજિબો અદા ન કરે જેમકે સહીહ હદીષોથી સાબિત છે.

اِنَّ الْاِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوْعًا માં શબ્દ هَلُوْعُ (હલૂઅ્)નો શાબ્દિક અર્થ લાલચું, અધીરો અને ડરપોક વ્યક્તિ થાય છે. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે આયતમાં هَلُوْعُ (હલૂઅ્)નો ભાવાર્થ તે વ્યક્તિ છે જે હરામ માલની લાલચમાં પડે અને હઝરત સઈદ બિન ઝુબૈર (રહ.)એ કહ્યું કે તેનાથી ભાવાર્થ કંજૂસ વ્યક્તિ છે અને મકાતિલ (રહ.)એ ફરમાવ્યું કે ઝીણા જીવનો અને અધીરો વ્યક્તિ ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે અને આ બધા અર્થો સમાનાર્થી છે. "હલૂઅ્"ના ભાવાર્થમાં બધા જ સામેલ છે. આ હલૂઅ્નો ખુલાસો પોતે કુર્આને કરીમના શબ્દોમાં આવી રહ્યો છે.

અત્રે એ શંકા ન કરવામાં આવે કે જ્યારે તેને પેદા જ એવી હાલત ઉપર કરવામાં આવ્યો છે અને આ ખામી તેના સર્જનમાં જ મૂકવામાં આવી છે તો પછી તેમાં એનો શું વાંક ! તે અપરાધી કઈ રીતે ઠરાવવામાં આવ્યો ? કારણ એ છે કે તેનાથી ભાવાર્થ માણસની પ્રકૃતિ અને તેના સ્વભાવગત લક્ષણોમાં રાખવામાં આવેલી ક્ષમતા અને ખુબીઓ ખામીઓ છે. બસ તેમાં અલ્લાહ તઆલાએ દરેક

ભલાઈ અને સુધારણાની ક્ષમતા અને ભાવના પણ મૂકી છે તથા બુરાઈ અને દુષ્ટતાની પણ અને તેને બુદ્ધિ અને સમજદારી પણ અર્પણ કરી છે તથા પોતાની કિતાબો અને રસૂલો દ્વારા દરેક કામનું પરિણામ પણ બતાવી દીધું છે તો હવે પોતાના અધિકારથી તેણે બુરાઈ અને દુષ્ટતા અપનાવી અને પોતાના સ્વૈચ્છિક અમલોને તે માર્ગે વાળી દીધા તો તે અપરાધી તે સ્વૈચ્છાએ કરેલા અમલોના કારણે ઠરાવવામાં આવ્યો, તેના સર્જનમાં જે સ્વભાવગત ખામીઓ મૂકવામાં આવી હતી તેના કારણે તે અપરાધી ઠરાવવામાં આવ્યો નથી જેમકે આગળ "હલૂઅ્"ના અર્થનો ખુલાસો પોતે કુર્આને કરીમે કર્યો છે તેમાં માત્ર સ્વૈચ્છિક પ્રવૃત્તિઓનું વર્ણન કર્યું છે તે આ છે.

اِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوْعًا () وَاِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوْعًا એટલે કે આ માનવીના કમહિંમતપણા અને અધીરાપણાની એવી પરિસ્થિતિ છે કે જ્યારે તેને કોઈ તકલીફ અથવા મુસીબત પડે છે તો ધૈર્ય દાખવતો નથી અને જ્યારે કોઈ રાહત અને આરામ તથા માલ અને દોલત મળી જાય છે તો તેમાં કંજૂસી કરે છે. અહીંયાં અધીરાપણા અને કમહિંમતપણાથી ભાવાર્થ એ છે કે જે શરીઅતની હદો છે તેનાથી બહાર નીકળી જાય અને કંજૂસીથી ભાવાર્થ ફરજો અને વાજિબો અદા કરવામાં ઢીલાશ વર્તે. આગળ સામાન્ય માનવીની આ પ્રસ્તુત ટેવથી મો'મિનીન સાલિહીનને બાકાત કરવામાં આવ્યા છે અને તેમના અમલો અને નેક સદ્‌વ્યવહારનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે જે اِلَّا الْمُصَلِّيْنَ થી શરૂ થઈને عَلٰى صَلٰوتِهِمْ يُحَافِظُوْنَ સુધી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અહીંયાં બાકાત રાખવા માટે શબ્દ مُصَلِّيْنَ (મુસલ્લીન) ઉપયોગ થયો છે એટલે કે નમાઝી અને તેનાથી ભાવાર્થ મો'મિનીન છે, તેમાં ઈશારો એ તરફ છે કે નમાઝ મો'મિનની પ્રથમ અને સૌથી મોટી નિશાની છે. મો'મિનીન કહેવડાવવાના હકદાર તે લોકો જ હોઈ શકે છે જેઓ નમાઝી હોય છે. આગળ આ નમાઝીઓના લક્ષણો બતાવ્યા છે اَلَّذِيْنَ هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ دَآئِمُوْنَ ભાવાર્થ એ છે કે તે નમાઝી જે સંપૂર્ણ નમાઝમાં પોતાની નમાઝ તરફ જ ધ્યાનમગ્ન રહે અને આમતેમ ધ્યાન કેન્દ્રિત ન કરે. ઈમામ બગવી (રહ.)એ પોતાની સનદ સાથે અબૂલ ખૈરથી રિવાયત કરી છે કે અમે હઝરત ઉક્બા બિન આમિર (રદિ.)ને આ આયત عَلٰى صَلَاتِهِمْ دَآئِمُوْنَ નો ભાવાર્થ

પૂછ્યો કે શું તેનો ભાવાર્થ એ છે કે જે હંમેશા હંમેશા નમાઝ પઢે છે ? તેમણે કહ્યું કે ના, ભાવાર્થ એ નથી બલકે ભાવાર્થ આ છે કે જેઓ પ્રથમથી અંતિમ નમાઝ સુધી પોતાની નમાઝ તરફ જ ધ્યાન કેન્દ્રિત રાખે. ડાબે જમણે, આગળ પાછળ ધ્યાન ન આપે. તેનો ખુલાસો અને ભાવાર્થ તે જ થયો જે સૂરએ મો'મિનૂનમાં اَلَّـذِيْـنَ فِـىْ صَلَا تِهِـمْ خَاشِعُوْنَ નો છે, તો આ વાક્યમાં નમાઝના ખુશૂઅ્ (એકાગ્રતા)નું વર્ણન થયું અને આગળ وَالَّـذِيْـنَ هُـمْ عَلٰى صَلَا تِهِمْ يُحَافِظُوْنَ આવી રહ્યું છે તેમાં નમાઝ તથા નમાઝના શિષ્ટાચાર અને નમાઝ ઉપર કાયમ રહેવાનું વર્ણન છે તેથી તેને આ વિષયનું પુનરાવર્તન થયું કહેવાશે નહીં, આગળ મો'મિનીન સાલિહીનના જે લક્ષણો વર્ણન કરવામાં આવ્યા છે તે સૌ લગભગ તે જ છે જે સૂરએ મો'મિનૂનમાં વર્ણન થયા છે અને એ જ સૂરતમાં તેના અર્થોનું સંપૂર્ણ વિવરણ લખવામાં આવી ચૂક્યું છે ત્યાં જોઈ લેવામાં આવે.

ઝકાતનું પ્રમાણ અલ્લાહ તઆલા તરફથી નિશ્ચિત છે, તેમાં ઓછું વત્તું કરવાનો કોઈને અધિકાર નથી :

وَالَّـذِيْنَ فِىْٓ اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُوْمٌ આ આયતથી જાણ થઈ કે ઝકાતનું પ્રમાણ અલ્લાહ તઆલા તરફથી નિશ્ચિત છે અને ખબર છે જેની વિગત રસૂલે કરીમ ﷺની સહીહ હદીષોથી નકલ થઈ છે તેથી ઝકાતનું પ્રમાણ ભલે ઝકાતના નિસાબ સંબંધી હોય અથવા વાજિબ પ્રમાણના સંદર્ભમાં; બંને અલ્લાહ તઆલા તરફથી નિશ્ચિત કરવામાં આવેલ છે અને આ દરેક સમયકાળ અને પરિસ્થિતિઓ બદલાવાથી બદલાઈ નથી શકતા.

فَـمَنِ ابْتَغٰى وَرَآءَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْعٰدُوْنَ આનાથી આગલી આયતમાં મનેચ્છાઓ અને જાતીય આવેગોને શાંત કરવાનો જાઈઝ તરીકો નિકાહ કરવામાં આવેલ પત્ની અથવા શરઈ બાંદી બતાવવામાં આવ્યો હતો. આ આયતમાં તે બંને સ્વરૂપો સિવાય કામવાસના સંતોષવી દરેક સ્વરૂપે પ્રતિબંધિત અને નાજાઈઝ ઠરાવવામાં આવી છે, તેમાં નિકાહના તે સ્વરૂપો પણ સામેલ છે જે શરઈ રીતે હલાલ નથી. જેમકે તે સ્ત્રીઓ સાથે નિકાહ કરવા જેનાથી શરઈ રીતે નિકાહ હરામ છે એ જ પ્રમાણે "મુત્આ" (Contract Marriage) જે શરીઅત પ્રમાણેની નિકાહ નથી તે પણ હરામ છે.

હસ્તમૈથુનથી કામવાસના સંતોષવી હરામ છે :

ઘણા ફુક્હાએ હસ્તમૈથુનથી કામવાસના સંતોષવાને પણ આ જ સામાન્ય અર્થમાં સામેલ ઠરાવી હરામ ઠરાવ્યું છે. ઈબ્ને જુરયૂજ કહે છે કે મેં હઝરત અતાઅ્થી એના વિશે પૂછ્યું, તેમણે કહ્યું મકરૂહ છે. મેં સાંભળ્યું છે કે મહશરમાં અમુક એવા લોકો આવશે જેમના હાથ ગર્ભ ધારણ કરેલા હશે. મારું અનુમાન એ છે કે આ તે જ લોકો છે જેઓ પોતાની કામવાસના હસ્તમૈથૂન કરી પૂર્ણ કરતા હતા અને હઝરત સઈદ બિન ઝુબૈર (રદિ.)એ કહ્યું કે અલ્લાહ તઆલાએ એક એવી કોમ ઉપર અઝાબ નાઝિલ કર્યો જે પોતાના હાથોથી પોતાના ગુપ્તાંગો સાથે રમત રમે છે. એક હદીષમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું, مَلْعُوْنٌ مَنْ نَّكَحَ يَدَهٗ એટલે કે જે પોતાના હાથ સાથે નિકાહ કરે તે નીંદાપાત્ર છે. જો કે આ હદીષની સનદ કમજોર છે. *(મઝહરી)*

બધા હુકુકુલ્લાહ (અલ્લાહ તઆલાના હકો) અને બધા હુકુકુલઈબાદ (બંદાના હકો) અમાનતમાં સામેલ છે :

وَالَّذِيْنَ هُمْ لِاَمٰنٰتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُوْنَ આ આયતમાં اَمَانَاتُ (અમાનાત) બહુવચનનું સર્વનામ ઉપયોગવામાં આવ્યું છે, જેમકે એક બીજી જગ્યાએ પણ اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰى اَهْلِهَا કહ્યું છે. બંને સ્થળે બહુવચન લાવવાથી એ તરફ ઈશારો છે કે અમાનતો માત્ર એ માલ નથી જે કોઈનો તમારી પાસે મૂકવામાં આવ્યો હોય બલકે તમારા વાજિબ હકો જેનું અદા કરવું તમારા માથે ફરજ છે તે બધું પણ અમાનતો છે, તેમાં ઉણપ રાખવી ખયાનત છે. તેમાં બધા જ હુકૂકુલ્લાહ નમાઝ, રોઝા, હજ્જ, ઝકાત પણ સામેલ છે અને બધા જ હુકુકુલઈબાદ જે અલ્લાહ તઆલા તરફથી કોઈના ઉપર વાજિબ છે અથવા તેણે પોતે કોઈ કરાર વ્યવહાર દ્વારા પોતાના માટે જરૂરી ઠરાવી લીધા છે તે સૌ અમાનતની લીસ્ટમાં સામેલ છે અને તેની અદાયગી ફરજ છે તેમાં ઉણપ રાખવી ખયાનત છે. *(મઝહરી)*

وَالَّذِيْنَ هُمْ بِشَهٰدٰتِهِمْ قَآئِمُوْنَ અત્રે પણ શબ્દ شَهَادَاتُ (શહાદાત) "ગવાહીઓ"ને બહુવચનમાં લાવવામાં એ તરફ ઈશારો જોવા મળે છે કે ગવાહીના ઘણા બધા પ્રકારો છે અને દરેક પ્રકારની ગવાહીઓ કાયમ રાખવી

વાજિબ છે, તેમાં ઈમાન અને તવહીદની ગવાહીઓ તથા રિસાલતની ગવાહી પણ સામેલ છે. હલાલ રમઝાન અને શરઈ હદોની ગવાહીઓ પણ અને લોકોના પરસ્પર વ્યવહારો જે કોઈની સાથે થયા હોય તેની ગવાહીઓ પણ કે તે ગવાહીઓનું છુપાવવું અથવા તેમાં ઓછું વત્તું કરવું હરામ છે, તેને જેવું ને તેવું સાચું સાચું સ્થાપિત કરવું આ આયતની રૂએ ફરજ છે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

(મઝહરી)

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ! સૂરએ મઆરિઝ પૂર્ણ થઈ.

❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑

તારીખ : ૨૧ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૪ મુતાબિક તા. ૨૫ જિલ્કદ ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)
સ્થાપક તથા મોહતમિમ
જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ
મુ.પો. ટંકારીઆ,
તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

પ્રકરણ (૭૧)

સૂરએ નૂહ (અલૈ.)

સૂરએ નૂહ (અલૈ.) મક્કામાં નાઝિલ થઈ, તેની અઠ્ઠાવીસ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ નૂહ અલૈ. : આયત નં. ૧ થી ૨૮)

آياتها ٢٨ | (٧١) سُورَةُ نُوحٍ مَكِّيَّةٌ (٧١) | ركوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

إِنَّآ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦٓ أَنْ أَنذِرْ قَوْمَكَ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١﴾ قَالَ يَٰقَوْمِ إِنِّى لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢﴾ أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ
وَٱتَّقُوهُ وَأَطِيعُونِ ﴿٣﴾ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى
إِنَّ أَجَلَ ٱللَّهِ إِذَا جَآءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّى دَعَوْتُ وقف لازم
قَوْمِى لَيْلًا وَنَهَارًا ﴿٥﴾ فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَآءِىٓ إِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾ وَإِنِّى كُلَّمَا
دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوٓا۟ أَصَٰبِعَهُمْ فِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَٱسْتَغْشَوْا۟ ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا۟ وَ
ٱسْتَكْبَرُوا۟ ٱسْتِكْبَارًا ﴿٧﴾ ثُمَّ إِنِّى دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ﴿٨﴾ ثُمَّ إِنِّىٓ أَعْلَنتُ لَهُمْ
وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا ﴿٩﴾ فَقُلْتُ ٱسْتَغْفِرُوا۟ رَبَّكُمْ إِنَّهُۥ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾
يُرْسِلِ ٱلسَّمَآءَ عَلَيْكُم مِّدْرَارًا ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُم بِأَمْوَٰلٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَل
لَّكُمْ جَنَّٰتٍ وَيَجْعَل لَّكُمْ أَنْهَٰرًا ﴿١٢﴾ مَّا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾
وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا ﴿١٤﴾ أَلَمْ تَرَوْا۟ كَيْفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ
ٱلْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ ٱلشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾ وَٱللَّهُ أَنۢبَتَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ

نَبَاتًا ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا ﴿١٨﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ
بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾ قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا
مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا ﴿٢١﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾ وَ
قَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾
وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾ مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا
فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا ﴿٢٥﴾ وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا
تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا
عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ
بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا ﴿٢٨﴾

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

નિઃશંક ! અમે નૂહને તેમની કોમ તરફ મોકલ્યા કે પોતાની કોમને ડરાવો એ પહેલાં કે તેમના ઉપર દર્દનાક અઝાબ પહોંચે. (૧) બોલ્યા, હે મારી કોમ ! હું તમને સ્પષ્ટ રીતે ડર સંભળાવું છું (૨) કે અલ્લાહની બંદગી કરો અને તેનાથી ડરો અને મારું કહ્યું માનો (૩) જેથી તે તમને તમારા કંઈક ગુનાહ મા'ફ કરે અને તમને એક નિશ્ચિત વાયદા સુધી ઢીલ આપે, નિઃશંક તે વાયદો જે અલ્લાહે કર્યો છે જ્યારે આવી પહોંચશે તેને ઢીલ હશે નહીં; જો તમને સમજ છે. (૪) બોલ્યા, હે પરવરદિગાર ! હું પોતાની કોમને રાત્રે અને દિવસે બોલાવતો રહ્યો, (૫) પછી મારા બોલાવવાથી તેઓ વધારે નાસવા લાગ્યા (૬) અને મેં જ્યારે કદી પણ તેમને બોલાવ્યા જેથી તું તેમને મા'ફ કરે તો પોતાના કાનોમાં આંગળીઓ નાંખવા લાગ્યા અને પોતાના ઉપર કપડાં વીંટાળવા લાગ્યા અને હઠ કરી અને અભિમાન કર્યું; ઘણું મોટું અભિમાન.

(૭) પછી મેં તેમને મોટા અવાજે બોલાવ્યા, (૮) પછી મેં તેમને જાહેરમાં કહ્યું અને છાની રીતે (સમજાવ્યા) (૯) તો મેં કહ્યું, પોતાના પરવરદિગારથી ગુનાહ મા'ફ કરાવો, નિઃશંક તે મા'ફ કરનારો છે. (૧૦) તમારા ઉપર આસમાનની (વરસાદની) ધારા છોડી દેશે (૧૧) અને તમને વધારી દેશે માલ અને દિકરાઓથી અને તમારા માટે બગીચા બનાવી દેશે અને તમારા માટે નહેરો વહાવી દેશે. (૧૨) તમને શું થયું ! કેમ અલ્લાહની મહત્તાને માન્ય નથી રાખતા ? (૧૩) અને તેણે જ તમને વિવિધ પ્રકારે બનાવ્યા. (૧૪) શું તમે નથી જોયું અલ્લાહે સાત આસમાન કેવા બનાવ્યા થર ઉપર થર !? (૧૫) અને તેમાં ચંદ્રને પ્રકાશિત રાખ્યો અને સૂરજને સળગતો દીવો રાખ્યો. (૧૬) અને અલ્લાહે તમને જમીનથી ઊગાડયા (વિકસિત કર્યા) ખાસ પ્રકારે. (૧૭) પછી ફરી તમને તેમાં (મૃત્યુ આપી) પાછા મોકલશે અને તમને બહાર કાઢશે. (૧૮) અને અલ્લાહે તમારા માટે જમીનને પાથરણું બનાવી દીધું (૧૯) જેથી તેમાં પહોળા રસ્તાઓએ ચાલો. (૨૦) નૂહે કહ્યું, હે મારા પરવરદિગાર ! તેમણે મારું કહ્યું ન માન્યું અને એવાનું કહ્યું માન્યું જેને તેની સંપત્તિ અને સંતતિથી ઔર વધારે નુકસાન હોય. (૨૧) અને ષડયંત્ર કર્યા છે; ભારે ષડયંત્ર. (૨૨) અને બોલ્યા, કદાપિ પોતાના પૂજ્યોને છોડશો નહીં અને ન તો "વદ્દ"ને છોડશો અને ન જ "સુવાઅ્"ને અને ન તો "યગૂષ"ને અને ન જ "યઊક" અને "નસ્ર"ને. (૨૩) અને ઘણાઓને ભટકાવી દીધા અને (હે અલ્લાહ !) તું અન્યાયીઓની પ્રગતિ કરીશ નહીં માત્ર ગુમરાહી સિવાય. (૨૪) અમુક તેઓ પોતાના ગુનાહોથી ડૂબાડવામાં આવ્યા, પછી આગમાં નાંખવામાં આવ્યા, પછી પોતાના માટે તેમણે અલ્લાહ સિવાય કોઈ મદદગાર પામ્યો નહીં. (૨૫) અને નૂહ (અલૈ.)એ કહ્યું, હે પરવરદિગાર ! પૃથ્વી ઉપર ઈન્કારીઓનું એક(પણ) વસવાટ કરનાર ઘર છોડીશ નહીં. (૨૬) નિશ્ચિત જો તું તેમને છોડી દઈશ તો તારા બંદાઓને ભટકાવશે અને જે જણશે તે માત્ર દુષ્ટ (અને) સત્યના ઈન્કારી. (૨૭) હે પરવરદિગાર ! મને અને મારા માતા પિતાને મા'ફ કર અને જે મારા ઘરમાં ઈમાનવાળા આવે અને સૌ ઈમાનવાળા પુરુષોને અને સ્ત્રીઓને અને ગુનેહગારો ઉપર આ જ બરબાદ થવું વધાર્યે રાખ. (૨૮)

તફસીર :

અમે નૂહ (અલૈ.)ને તેમની કોમ પાસે (પયગમ્બર બનાવીને) મોકલ્યા હતા કે તમે પોતાની કોમને (કુફ્રના વિનાશથી) ડરાવો તે પહેલાં કે તેમના ઉપર કષ્ટદાયક અઝાબ આવે (એટલે કે તેમને કહો કે જો ઈમાન લાવશો નહીં તો તમારા ઉપર દર્દનાક અઝાબ આવશે, ભલે તે દુનિયામાં પ્રલય દ્વારા અથવા આખિરતમાં દોઝખ વગેરે દ્વારા. મતલબ કે) તેમણે (પોતાની કોમને) કહ્યું કે હે મારી કોમ ! હું તમારા માટે સ્પષ્ટ ડરાવનારો છું (અને કહું છું) કે તમે અલ્લાહની ઈબાદત કરો (એટલે કે તવહીદ અપનાવો) અને તેનાથી ડરો અને મારું કહ્યું માનો, તે તમારા ગુનાહ મા'ફ કરી દેશે (مِنْ ذُنُوبِكُمْ ની તફસીર સૂરએ અહકાફમાં આવી ચૂકી છે) અને તમને નિશ્ચિત સમય (એટલે કે મોતના સમય) સુધી (અઝાબ વિના) મહોલત આપશે (એટલે ઈમાન ન લાવવા ઉપર જે અઝાબનો મરતાં પહેલાં વાયદો કરવામાં આવે છે જો ઈમાન લઈ આવ્યા તો તે અઝાબ આવશે નહીં અને બાકી મોત માટે જે) અલ્લાહે નક્કી કરેલ સમય (છે) જ્યારે આવશે તો ટળશે નહીં (એટલે કે મોત આવવી તો દરેક પરિસ્થિતિમાં આવશ્યક છે, ઈમાનની હાલતમાં પણ અને કુફ્રની હાલતમાં પણ પરંતુ બંને હાલતોમાં એટલો તફાવત છે કે એક હાલતમાં આખિરતના અઝાબ ઉપરાંત દુનિયામાં પણ અઝાબ થશે અને એક પરિસ્થિતિમાં દુનિયા અને આખિરત બંનેના અઝાબથી સુરક્ષિત રહેશે) ઘણું સારું થયું હોત જો તમે (આ વાતોને) સમજ્યા હોત (જ્યારે લાંબા સમય સુધી આ બોધપાઠની કંઈ અસર કોમ ઉપર ન થઈ તો) નૂહે (અલૈ.એ અલ્લાહ તઆલા પાસે) દુઆ (અને વિનંતી) કરી કે હે મારા પરવરદિગાર ! મેં મારી કોમને રાતે પણ અને દિવસે પણ (સત્ય દીન તરફ) બોલાવી, બસ મારા બોલાવવા ઉપર (દીનથી) તેઓ વધારે નાસતા રહ્યા અને (તે નાસવું એવું થયું કે) મેં જ્યારે કદી તેમને (સત્ય દીન તરફ) બોલાવ્યા કે જેથી (તેમના ઈમાનના કારણે) તું તેમને મા'ફ કરી દે તો તે લોકોએ પોતાની આંગળીઓ પોતાના કાનોમાં નાંખી દીધી (જેથી સત્ય વાત સાંભળી પણ નહીં અને આ નફરતની પરાકાષ્ઠા છે) અને (વળી અત્યંત દુશ્મની સાથે તેમણે) પોતાના કપડાં (પોતાના ઉપર) લપેટી લીધા (જેથી સત્ય વાત કહેનારને જુએ

પણ નહીં અને કહેનાર પણ તેમને ન જોઈ શકે) અને (તેમણે પોતાના કુફ્ર અને ઈન્કાર ઉપર) હઠાગ્રહ કર્યો અને (મારા આજ્ઞાપાલનથી) અંતિમ કક્ષાનું અભિમાન કર્યું (પરંતુ આ નફરત અને અભિમાન) પછી (પણ હું તેમને વિવિધ રીતે શિખામણ આપતો રહ્યો જેથી) મેં તેમને (સત્ય દીન તરફ) મોટા અવાજે બોલાવ્યા (તેનો ભાવાર્થ સંબોધન અને જાહેર ભાષણ છે જેમાં સ્વાભાવિક રીતે અવાજ મોટો રાખવો પડે છે), પછી મેં તેમને (ખાસ સંબોધન કરી) જાહેરમાં પણ સમજાવ્યા અને તેમને બિલકુલ ગુપ્ત રીતે પણ સમજાવ્યા (એટલે કે લાભ પહોંચાડવાની જેટલી પદ્ધતિઓ હતી બધી જ રીતે સમજાવ્યા, મતલબ કે અનેક સમયે સમજાવ્યા, રાત્રે પણ અને દિવસે પણ અને અનેક પરિસ્થિતિઓમાં પણ, જાહેરમાં પણ અને ગુપ્ત રીતે પણ) અને (આ સમજાવવામાં) મેં (તેમને) કહ્યું કે પોતાના પરવરદિગાર પાસે ગુનાહ મા'ફ કરાવો (એટલે કે ઈમાન લઈ આવો જેથી ગુનાહ મા'ફ કરવામાં આવે) બેશક ! તે બખ્શનારો છે (જો તમે ઈમાન લઈ આવશો તો આખિરતની નેઅ્મત ઉપરાંત) કે (જે મગફિરત છે દુનિયવી નેઅ્મતો પણ તમને અર્પણ કરશે જેથી) મોટા પ્રમાણમાં તમારા ઉપર વરસાદ મોકલશે અને તમારા માલ અને અવલાદમાં પ્રગતિ આપશે અને તમારા માટે બગીચા લગાવી દેશે અને તમારા માટે નહેરો વહાવી દેશે (આ નેઅ્મતોના વર્ણનથી કદાચ એ લાભ થાય કે ઘણું ખરું સ્વાભાવિકપણે રોકડ અને જલદીથી પ્રાપ્ત થનારી વસ્તુઓની તલબ વધારે હોય છે. દૂર્રે મન્થૂરમાં કતાદહ રદિ.નું નિવેદન છે કે તે લોકો દુનિયાના વધારે લાલચું હતા એટલા માટે આવું કહ્યું અને તેના ઉપર એવી શંકા ન કરવામાં આવે કે ઘણી વખતે આ દુનિયવી બાબતો ઈમાન અને ઈસ્તિગફાર ઉપર લાગુ નથી પડતી. વાત એમ છે કે યા તો આ ખાસ વાયદો માત્ર તે લોકો માટે જ હશે અને જો સામાન્ય બાબત છે તો નિયમ એ છે કે ઉપસ્થિત નથી તે ઉત્તમ વસ્તુ આપવી પણ વાયદો પૂર્ણ કરવું જ હોય છે બલકે વાયદાથી વધારે હોય છે. બસ, સંપૂર્ણ ઈમાન ઉપર રૂહાની ખુશી અને થોડા ઉપર સંતોષ તથા અલ્લાહ તઆલા જે હાલતમાં રાખે તેમાં રાજી રહેવું વગેરે નેઅ્મતો અર્પણ થાય છે, જે તે વસ્તુઓથી ઉત્તમ છે અને સંપૂર્ણ છે બલકે દુનિયાની બધી દોલત અને બધી પ્રસ્તુત ચીજવસ્તુઓનો મૂળ હેતુ પણ તો દિલનો સંતોષ અને આરામ

જ છે. આગળ નૂહ અલૈ.ની વાતચીતની પૂર્ણતા છે, એટલે કે મેં તેમને એ પણ કહ્યું કે) તેણે તમને વિવિધ રીતે બનાવ્યા (કે ચાર તત્ત્વોથી તમારો ખોરાક, પછી ખોરાકથી નુત્ફો અને નુત્ફા પછી લોહીનો ગઠ્ઠો–અલકહ અને પછી માંસનો લોથડો–મુદગહ વગેરે વિવિધ સ્વરૂપોથી પસાર થઈને સંપૂર્ણ માનવી બન્યો. આ દલીલ તો પોતે માનવીની જાત સાથે સંબંધિત હતી, આગળ આકાશ વિશે દલીલો છે કે) શું તમને ખબર નથી કે અલ્લાહ તઆલાએ કઈ રીતે સાત આસમાન ઉપર નીચે પેદા કર્યા અને તેમાં ચંદ્રને પ્રકાશ (એટલે કે પરપ્રકાશિત) બનાવ્યો અને સૂર્યને દીવો (સ્વયં પ્રકાશિત) બનાવ્યો (અને ચંદ્ર જો કે બધા આસમાનોમાં નથી પરંતુ فِيهِنَّ સામૂહિક રીતે કહ્યું અને તેના વિશે અમુક વિગત સૂરએ ફુરકાનમાં પણ આવી ચૂકી છે) અને અલ્લાહ તઆલાએ તમને જમીનથી એક ખાસ સ્વરૂપે પેદા કર્યા (યા તો એ રીતે કે હઝરત આદમ અલૈ. માટીથી બનાવવામાં આવ્યા અથવા તો એ રીતે માનવી નુત્ફહથી બન્યો અને નુત્ફહ ખોરાકથી અને ખોરાકના મોટા ભાગના તત્ત્વો લગભગ માટીના જ હોય છે) પછી તમને (મૃત્યુ પછી) જમીનમાં જ લઈ જશે અને (કયામતમાં ફરી એ જ જમીનેથી) તમને બહાર લઈ આવશે અને અલ્લાહે તમારા માટે જમીનને પાથરણું બનાવી જેથી તમે તેના ખુલ્લા રસ્તાઓમાં ચાલો (આ બધા જ તે વાક્યો છે જેની વાતચીત હઝરત નૂહ અલૈ.એ અલ્લાહ તઆલા સાથે ફરિયાદ સ્વરૂપે કરી અને આ બધી વાતચીત કર્યા પછી) નૂહ (અલૈ.)એ કહ્યું કે હે મારા પરવરદિગાર ! તે લોકોએ મારું આ કહ્યું ન માન્યું અને એવા લોકોનું અનુસરણ કર્યું કે જેમના માલ અને અવલાદે તેમને નુકસાન જ વધારે પહોંચાડ્યું (આ લોકોથી તે અમીર ઉમરાવો ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે જેમનું અનુસરણ સામાન્ય જનતા કરે છે અને માલ તથા અવલાદ તે અમીરો અને રઈસો માટે એ અર્થમાં નુકસાન પહોંચાડે છે કે માલ અને અવલાદ બળવાખોરીનું કારણ બની ગયું) અને (તેમણે જેમનું અનુસરણ કર્યું છે તેઓ એવા છે) જેમણે (સત્યને મિટાવી દેવા માટે) મોટી મોટી યુક્તિઓ કરી અને જેમણે (પોતાના અનુયાયીઓને એવું) કહ્યું કે તમે પોતાના પૂજ્યોને કદાપિ છોડશો નહીં અને (ખાસ કરીને) ન તો વદને અને ન જ સુવાઅ્ને અને ન તો યગૂષને, ન જ યઊકને અને નસ્રને (આ ખાસ પૂજ્યોનું વર્ણન એટલા માટે છે કે આ મૂર્તિઓ ઘણી

પ્રખ્યાત હતી) અને તે (અમીર) લોકોએ ઘણાઓને (ભટકાવીને) ગુમરાહ કરી દીધા (તે મોટી યુક્તિ આ જ ગુમરાહ કરવું છે) અને (કારણ કે મને તારા આ ફરમાન لَنْ يُّؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ اِلَّا مَنْ قَدْ اٰمَنَ થી જાણ થઈ ગઈ છે કે તેઓ હવે ઈમાન લાવવાના નથી અને તેથી હું દુઆ કરું છું કે) આ જાલિમોની ગુમરાહી ઔર વધારી આપ (જેથી આ લોકો વિનાશના હકદાર થઈ જાય તેનાથી જાણ થઈ કે દુઆ કરવાનો હેતુ વધારે ગુમરાહ કરવાનો નથી બલકે વિનાશના હકદાર કરવાનો છે અને આ દુઆની તહકીક સૂરએ યૂનુસમાં મૂસા અલૈ.ના કિસ્સામાં પસાર થઈ ચૂકી છે, મતલબ કે તે લોકોનો અંજામ એવો થયો કે) પોતાના તે જ ગુનાહોના કારણે તેઓ ડૂબાડવામાં આવ્યા, પછી (ડૂબાડ્યા પછી બરઝખ અને આખિરતમાં) દોઝખમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા અને અલ્લાહ સિવાય તેમનો કોઈ હિમાયતી પણ ન થયો અને નૂહ (અલૈ.)એ (એ પણ) કહ્યું કે હે મારા પરવરદિગાર ! કાફિરોમાંથી જમીન ઉપર એક વસવાટ કરનારને પણ છોડીશ નહીં (બલકે સૌનો નાશ કરી નાંખ અને આ જાહેર વિનાશ વિશેની ચર્ચા સૂરએ સાફ્ફાતમાં આવી ચૂકી છે) જો તું તેમને આ પૃથ્વીપટ ઉપર રહેવા દઈશ તો આ લોકો તારા બંદાઓને ગુમરાહ કરશે અને (આગળ પણ) તેમને માત્ર દુષ્ટ અને કાફિર અવલાદ જ પેદા થશે (અને કાફિરો માટે બદ્દુઆ કર્યા પછી મો'મિનો માટે દુઆ કરી કે) હે મારા પરવરદિગાર ! મને અને મારા માં બાપને અને જેઓ મો'મિન થવાના સ્વરૂપમાં મારા ઘરમાં દાખલ છે તેમને (એટલે કે પોતાના બાળ બચ્ચાં પત્ની કન્આનને બાકાત રાખીને) અન્ય બધા મુસલમાન પુરુષો અને મુસલમાન સ્ત્રીઓને મા'ફ કરી દે અને (કારણ કે આ સ્થળે કાફિરો માટે બદ્દુઆ છે અને મો'મિનો માટે દુઆ છે, આ માત્ર કાફિરોની બદ્દુઆના મુકાબલામાં મો'મિનો માટે દુઆ છે તેથી ફરી બદ્દુઆના વિષય તરફ વળવામાં આવે છે لَا تَزِدِ الظّٰلِمِيْنَ اِلَّا ضَلٰلًا ના હેતુનું વર્ણન છે, એટલે કે) તે જાલિમોનો વિનાશ ઔર વધારી આપ (એટલે કે તેમના છુટકારાનું કોઈ સ્વરૂપ ન રહે, તેઓ નાશ જ પામે અને આ દુઆનો હેતુ જ આ હતો કે તેમની ગુમરાહી વધારવામાં આવે અને દેખીતી જાણ થાય છે કે નૂહ અલૈ.ના માતા પિતા મો'મિન હતા અને જો તેનાથી વિપરીત સાબિત થઈ જાય તો માતા પિતાથી ભાવાર્થ તેમના વડવાઓ અને

આગળની પેઢીઓના માતા પિતા હશે, પ્રથમ પોતાની જાત માટે દુઆ કરી પછી નિયમ પ્રમાણે પોતાના ઘરવાળાઓ માટે, પછી સામાન્ય અનુસરણ કરનારાઓ માટે).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

يَغْفِرْ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوْبِكُمْ માં શબ્દ مِنْ (મિન) ઘણા વખતે તેનો વિભાગ હોવાનું બતાવવા માટે આવે છે, જો આવો અર્થ લેવામાં આવે તો ભાવાર્થ એ છે કે ઈમાન લાવતા પહેલાંના તમારા ગુનાહો મા'ફ થઈ જશે જેનો સંબંધ હુકુકુલ્લાહ સાથે છે, કારણ કે હુકુકુલ ઈબાદ (બંદાના હકો)ની મા'ફી માટે ઈમાન લાવ્યા પછી પણ શરત એ છે કે જે હકો અદા કરવાપાત્ર છે તેને અદા કરે જેમકે આર્થિક જવાબદારીઓ અને જે આર્થિક રીતે અદા કરવાપાત્ર નથી જેમકે જીભ અથવા હાથથી કોઈને ત્રાસ આપ્યો તો તે તેમની પાસે મા'ફ કરાવી લે.

હદીષમાં આવ્યું છે કે ઈમાન લાવવાથી પાછલા બધા ગુનાહો મા'ફ થઈ જાય છે તેમાં પણ હુકુકુલ ઈબાદને અદા કરવું અથવા મા'ફ કરાવવું શરત છે. અમુક તફસીરકારોએ કહ્યું કે શબ્દ مِنْ (મિન) આ સ્થળે વધારે છે અને ભાવાર્થ એ છે કે ઈમાન લાવવાથી તમારા બધા ગુનાહ મા'ફ થઈ જશે પરંતુ બીજી નુસૂસની બીનાએ પ્રસ્તુત શરત દરેક હાલતમાં જરૂરી છે.

وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰى اَجَلٍ مُّسَمًّى ؕ માં શબ્દ اَجَلْ (અજલ)નો અર્થ "મુદત" અને مُسَمّٰى (મુસમ્મા)થી ભાવાર્થ "નિશ્ચિત" છે. ભાવાર્થ એ છે કે જો તમે ઈમાન લઈ આવ્યા તો અલ્લાહ તઆલા તમને તે મુદત સુધી દુનિયામાં મહોલત આપશે જે તમારા માટે નિશ્ચિત અને નક્કી છે. એટલે કે જિંદગીની નક્કી કરેલ ઉંમરથી પહેલાં તમને કોઈ દુનિયવી અઝાબમાં પકડીને તમારો નાશ કરશે નહીં, તેનો ખુલાસો એ થયો કે જો ઈમાન ન લાવ્યા તો એવું પણ શક્ય છે કે નિશ્ચિત સમય પહેલાં જ તમારા ઉપર અઝાબ લાવીને તમારો નાશ કરી નાંખવામાં આવે. જાણ થઈ કે ઉંમરની નિશ્ચિત મુદતમાં અમુક સમયે કોઈ શરત હોય છે કે તેણે ફલાણું કામ કરી લીધું તો તેની ઉંમર દાખલા તરીકે એંસી વર્ષ હશે અને ન કર્યું તો સાંઈઠ વર્ષમાં મોત થોપી દેવામાં આવશે અથવા પ્રતિબંધિત કાર્યોમાં અલ્લાહ તઆલાની નાશુક્રીથી ઉંમર ઘટી જવી અને શુક્રગુઝારીથી ઉંમર વધી જવી એ જ

પ્રમાણે અમુક અમલો દાખલા તરીકે માતા પિતાના આજ્ઞાપાલન અને સેવાથી ઉંમરમાં વધારો થવો જે સહીહ હદીષોથી સાબિત છે તેનો પણ આ જ ભાવાર્થ છે.

માનવીની ઉંમરમાં ઓછું વત્તું થવાની ચર્ચા :

તેનો ખુલાસો તફસીરે મઝહરીમાં એ છે કે તકદીરના બે પ્રકારો છે. એક, નિશ્ચિત અને નક્કી (તકદીરે મુબરમ) અને બીજી, કોઈ શરત ઉપર અવલંબિત (તકદીરે મુઅલ્લક) છે. એટલે કે લવ્હે મહફૂઝમાં એ રીતે લખવામાં આવે છે કે ફલાણા વ્યક્તિએ જો અલ્લાહ તઆલાનું આજ્ઞાપાલન કર્યું તો તેની ઉંમર દાખલા તરીકે સાંઈઠ વર્ષ હશે અને ન કર્યું તો પચાસ વર્ષમાં મોત આપવામાં આવશે, આ બીજા પ્રકારની તકદીરમાં શરત પૂરી ન થવા ઉપર પરિવર્તન થઈ શકે છે. કુર્આને કરીમમાં આ બંને પ્રકારની તકદીરનું વર્ણન આ આયતમાં છે يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهٗ اُمُّ الْكِتَابِ એટલે કે અલ્લાહ તઆલા લવ્હે મહફૂઝમાં સુધારા વધારા અને પરિવર્તન કરતો રહે છે અને અલ્લાહ તઆલાની પાસે અસલ કિતાબ છે. "અસલ કિતાબ"થી ભાવાર્થ તે કિતાબ છે જેમાં તકદીરે મુબરમ લખવામાં આવી હોય છે, કારણ કે તકદીરે મુઅલ્લકમાં જે શરત લખવામાં આવી છે અલ્લાહ તઆલાને પ્રથમથી જ એ પણ ખબર છે કે તે વ્યક્તિ આ શરત પૂરી કરશે અથવા નહીં, એટલા માટે તકદીરે મુબરમમાં નિશ્ચિત ફેંસલો લખવામાં આવે છે.

હઝરત સલમાન ફારસી (રદિ.)ની હદીષમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું, لَا يَرُدُّ الْقَضَآءَ اِلَّا الدُّعَاءُ وَلَا يَزِيْدُ فِى الْعُمُرِ اِلَّا الْبِرُّ (રવાહુ તિરમિઝી, મઝહરી) એટલે કે અલ્લાહની તકદીરને કોઈ વસ્તુ દુઆ સિવાય રોકી નથી શકતી અને કોઈ ઉંમરમાં વધારો માતાપિતાની સેવા વિના થઈ નથી શકતો. આ હદીષમાં بِرّ (બિર્ર)નો ભાવાર્થ તેમની સાથે સદ્‌વર્તણૂકનો છે અને આ હદીષનો અર્થ એ જ છે કે તકદીરે મુઅલ્લકમાં તે અમલોના કારણે પરિવર્તન થઈ શકે છે. ખુલાસો એ છે કે આ આયતમાં જે اَجَلٍ مُّسَمًّى સુધી મહોલત આપવાને તેમના ઈમાન લાવવા ઉપર મોકૂફ રાખવામાં આવ્યું છે કે તેમની જિંદગી વિશે તકદીરે મુઅલ્લકનું વર્ણન છે જેને અલ્લાહ તઆલાએ હઝરત નૂહ (અલૈ.)ને અર્પણ કરી દીધું હશે, તેના કારણે તેમણે પોતાની કોમને બતાવ્યું કે તમે ઈમાન લાવશો તો જે

તમારી અસલી ઉંમર અલ્લાહ તઆલાએ નક્કી કરી છે ત્યાં સુધી તમને મહોલત મળશે અને કોઈ દુનિયવી અઝાબ દ્વારા તમારો નાશ કરવામાં નહીં આવે અને જો ઈમાન ન લાવ્યા તો આ અસલી ઉંમર પહેલાં જ અલ્લાહ તઆલાનો અઝાબ તમારો નાશ કરી નાંખશે અને આવા સ્વરૂપમાં આખિરતનો અઝાબ તે ઉપરાંતનો હશે. આગળ એ પણ બતાવવામાં આવ્યું કે ઈમાન લાવવા ઉપર પણ હંમેશા માટે મોતથી છુટકારો મળશે નહીં બલકે તકદીરે મુબરમમાં જે તમારી ઉંમર લખેલી છે તેના ઉપર મોત આવવું તો જરૂરી છે કારણ કે અલ્લાહ તઆલાએ પોતાની ઉચ્ચ હિકમત વડે આ દુનિયાની જિંદગીને કાયમી નથી બનાવી, અહીંયાં દરેક વસ્તુનું ફના થવું હિકમતનો તકાદો છે, તેમાં ઈમાન અને આજ્ઞાપાલન તથા કુફ્ર અને ગુનાહોથી કોઈ ફરક નથી પડતો. اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ اِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ માં તેનું વર્ણન છે. આગળ હઝરત નૂહ (અલૈ.)એ પોતાની કોમની સુધારણા અને ઈમાન માટે સતત વિવિધ પ્રકારે પ્રયત્નોમાં લાગેલા રહેવાની તથા કોમ તરફથી તેમનો વિરોધ કરવાની તથા તેમને જૂઠાડવાની વિગતો આવી છે અને અંતે નિરાશ થઈને બદ્દુઆ કરવાનું તથા સમગ્ર કોમનું ડૂબવાના અઝાબમાં સપડાઈ જવાનું વર્ણન છે.

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી નકલ થયું છે કે હઝરત નૂહ (અલૈ.)ને ચાલીસ વર્ષની ઉંમરમાં નુબુવ્વત અર્પણ થઈ અને કુર્આની ખુલાસા પ્રમાણે તેમની ઉંમર એક હજાર વર્ષમાં પચાસ વર્ષ ઓછી હશે. આ સમગ્ર લાંબા સમયમાં ન તો ક્યારેય પોતાના પ્રયત્નોને છોડ્યા અને ન જ ક્યારેય નિરાશ થયા. કોમ તરફથી અનેક પ્રકારના ત્રાસ અને પીડાઓ આપવામાં આવી, તે બધા ઉપર ધૈર્ય દાખવતા રહ્યા.

ઝહ્હાકની રિવાયત હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી નકલ થઈ છે કે તેમની કોમ તેમને એટલા મારતી હતી કે તેઓ પડી જતા હતા તો તેમને એક ચાદરમાં લપેટીને મકાનમાં નાંખી દેતા હતા અને તેઓ સમજતા હતા કે આ મરી ગયા, પછી જ્યારે બીજા દિવસે તેમને હોશ આવતો તો હઝરત નૂહ (અલૈ.) ફરી તેમને અલ્લાહ તરફ બોલાવતા અને પ્રચારના કાર્યમાં લાગી જતા. મુહમ્મદ ઈબ્ને ઈસ્હાકે ઉબયદ્ બિન અમ્ર લઈષીથી રિવાયત કરી છે કે તેમને એ ખબર પહોંચી કે નૂહ (અલૈ.)ની કોમ તેમનું ગળું દબાવી દેતી હતી જેનાથી તેઓ બેહોશ થઈ

જતા હતા અને જ્યારે હોશ આવતો હતો તો આ દુઆ કરતા હતા. رَبِّ اغْفِرْ لِقَوْمِىْ اِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ એટલે કે હે મારા પરવરદિગાર મારી કોમને મા'ફ કરી દે કારણ કે તેઓ જાણતા નથી. જ્યારે તેમની કોમની એક પેઢીના ઈમાન ન લાવવાથી હઝરત નૂહ (અલૈ.) નિરાશ થયા તો એવી આશા રાખતા હતા કે તેમના સંતાનોમાંથી કોઈ ઈમાન લઈ આવશે તે પેઢી પણ પસાર થઈ ચૂકી તો ત્રીજી પેઢી પાસે આ જ આશા અપેક્ષા રાખી પોતાના હોદ્દાની ફરજમાં પ્રવૃત્ત રહેતા, કારણ કે તે પેઢીઓની જિંદગીઓ એટલી લાંબી ન હતી જેટલી હઝરત નૂહ (અલૈ.)ને અર્પણ કરવામાં આવી હતી. જ્યારે તેમની પેઢીઓ ઉપર પેઢીઓ પસાર થતી રહી અને દરેક આવનારી પેઢી પાછલી પેઢી કરતાં વધારે દુષ્ટ અને બળવાખોર સાબિત થઈ તો હઝરત નૂહ (અલૈ.)એ અલ્લાહ રબ્બુલ ઈજ્જતની બારગાહમાં પોતાની ફરિયાદ કરી જેમાં બતાવ્યું કે મેં તેમને રાત અને દિવસ, સામૂહિક અને વ્યક્તિગત, જાહેરમાં અને ગુપ્ત રીતે જે જે પણ માર્ગ ઉપર લાવવાની રીત હોઈ શકતી હતી તે બધી અપનાવી લીધી, ક્યારેક અલ્લાહ તઆલાના અઝાબથી ડરાવ્યા તો ક્યારેક જન્નતની નેઅ્મતોથી આકર્ષણ ઉપજાવ્યું અને એ પણ કે ઈમાન અને નેક કાર્યોની બરકતથી તેમને દુનિયામાં પણ છૂટછાટ અને ખુશહાલી પ્રાપ્ત થશે, ક્યારેક અલ્લાહ તઆલાની સંપૂર્ણ નિશાનીઓ રજુ કરીને સમજાવ્યા પરંતુ તેમણે કંઈ જ સાંભળ્યું નહીં. બીજી બાજુ અલ્લાહ તઆલાએ તેમને એ પણ બતાવી દીધું કે તમારી સમગ્ર કોમમાં જેને ઈમાન લાવવાનું હતું તેઓ ઈમાન લઈ આવ્યા હવે પછી કોઈ ઈમાન સ્વીકારશે નહીં. اِنَّهٗ لَنْ يُّؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ اِلَّا مَنْ قَدْ اٰمَنَ નો આ જ અર્થ છે. તે સમયે હઝરત નૂહ (અલૈ.)ની જીભ ઉપર બદ્દુઆના વાક્યો આવ્યા જેનું ઉપરોક્ત વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે જેના પરિણામે સમગ્ર કોમનો ડૂબાડી નાશ કરવામાં આવ્યો માત્ર તે મો'મિનો સિવાય કે જેઓને એક વહાણમાં સવાર કરી લેવામાં આવ્યા હતા. કોમને સમજાવવાના ક્રમમાં હઝરત નૂહ (અલૈ.)એ તેમને અલ્લાહ તઆલાથી મા'ફી માંગવાનું એટલે કે ઈમાન લાવી પાછલા ગુનાહોથી મા'ફી માંગવાનું આમંત્રણ આપ્યું અને તેમને દુનિયાનો લાભ આ બતાવ્યો يُرْسِلِ السَّمَآءَ عَلَيْكُمْ مِّدْرَارًا وَّيُمْدِدْكُمْ بِاَمْوَالٍ وَّبَنِيْنَ તેનાથી ઘણા આલિમો દલીલ કરે છે કે ગુનાહોથી તવબહ અને ઈસ્તેગફારથી અલ્લાહ તઆલા જરૂર પ્રમાણે વરસાદ

વરસાવે છે, દુષ્કાળ પડવા દેતો નથી અને માલ તથા અવલાદમાં ઈસ્તેગફાર કરવાથી પ્રગતિ થાય છે, ક્યાંક કોઈ અલ્લાહ તઆલાની હિકમતના તકાદાના કારણે તેનાથી વિપરીત પણ થાય છે પરંતુ અલ્લાહ તઆલાની સામાન્ય ટેવ લોકો સાથે એક છે કે તવબહ અને ઈસ્તેગફારથી તથા ગુનાહોને છોડવાથી દુનિયાની બલાઓ ટળી જાય છે. હદીષની રિવાયતોથી પણ તેનું સમર્થન થાય છે.

اَلَمْ تَـرَوْا كَيْفَ خَـلَـقَ الـلّٰـهُ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ طِبَاقًاوَّجَعَلَ الْقَمَرَ فِيْهِنَّ نُوْرًا આ આયતમાં તવહીદ અને અલ્લાહ તઆલાની શક્તિની દલીલોના ક્રમમાં સાત આસમાનોનું થર ઉપર થર હોવું અને પછી તેમાં ચંદ્રનો પ્રકાશ હોવાનું વર્ણન થયું છે, તેમાં શબ્દ فيهــــــــــنّ (ફીહિન્ન)થી દેખીતું એ સમજમાં આવે છે કે ચાંદ આસમાનોના દળમાં સામેલ છે. આ વિષય સૂરએ ફુરકાનમાં વિગતવાર ચર્ચવામાં આવ્યો છે. جَـعَـلَ فِـى السَّـمَـآءِ بُـرُوْجًـا وَّجَعَلَ فِيْهَا سِرَاجًا وَّقَمَرًا مُّنِيْرًا ત્યાં જોઈ લેવામાં આવે.

કોમની ફરિયાદના સંદર્ભમાં કહેવામાં આવ્યું, وَمَـكَـرُوْا مَـكْرًا كُبَّارًا તેમાં كُبَّـــارٌ (કુબ્બાર) એ اَكْبَــرُ (અકબર)નું અતિશયોક્તિ સ્વરૂપ છે જેનો ભાવાર્થ ''ઘણો મોટો'' હોવાનો થાય છે. ભાવાર્થ એ છે કે તેમણે ઘણું મોટું ષડયંત્ર કર્યું અને તે એ હતું કે પોતે તો જૂઠાડીને ત્રાસ પહોંચાડતા જ હતા વસ્તીના ગુંડાઓ અને બદમાશોને પણ તેમની પાછળ લગાવી દેતા હતા, આ જ ફરિયાદમાં કાફિરોનું આ નિવેદન નકલ કરવામાં આવ્યું છે કે તેમણે પરસ્પર કરાર કર્યો لَا تَـــــــذَرُنَّ وَدًّاوَّلَا سُـوَاعًا وَّلَا يَغُوْثَ وَيَعُوْقَ وَنَسْرًا એટલે કે આપણે મૂર્તિઓની ખાસ કરી તે પાંચ મોટી મૂર્તિઓની ઈબાદતને આપણે છોડીશું નહીં. આ પાંચ નામો તે પાંચ મૂર્તિઓના છે; વદ્દ, સુવાઅ્, યગૂષ, યઊક અને નસ્ર.

ઈમામ બગવી (રહ.)એ વર્ણન કર્યું છે કે આ પાંચેય વાસ્તવમાં અલ્લાહ તઆલાના નેક અને સારા બંદાઓ હતા જે હઝરત આદમ (અલૈ.) અને નૂહ (અલૈ.) વચ્ચેના સમયકાળમાં થઈ ચૂક્યા હતા. ઘણા લોકો માટે તેઓ સન્માનનીય હતા અને તેમનું અનુસરણ કરતા હતા. તે લોકોએ તેમના મૃત્યુ પછી પણ એક લાંબા સમય સુધી તેમના જ પગલે ચાલીને ઈબાદત અને અલ્લાહ તઆલાના હુકમોનું પાલન ચાલુ રાખ્યું. અમુક સમય પછી શયતાને તેમને

સમજાવ્યું કે તમે જે પોતાના બુઝુર્ગોનું અનુસરણ કરી ઈબાદત કરો છો જો તમે તેમની તસ્વીર બનાવીને સામે મૂકો તો તમારી ઈબાદત ઘણી પૂર્ણ થઈ જશે, એકાગ્રતા અને ધ્યાન પ્રાપ્ત થશે. આ લોકો તેના પ્રપંચની જાળમાં ફસાઈ ગયા અને તેમના પૂતળાં બનાવીને ઈબાદતગાહમાં મૂકવા માંડ્યા અને તેમને જોઈને તે બુઝુર્ગોની યાદ તાજી થઈ જવાથી એક ખાસ પ્રકારની માનસિક સ્થિતિનો અનુભવ કરવા લાગ્યા, એટલે સુધી કે આવી જ હાલતમાં આ લોકો એક પછી એક મરી ગયા અને બિલકુલ નવી પેઢીએ તેમની જગ્યા લઈ લીધી તો શયતાને તેમને એવી પટ્ટી પઢાવી કે તમારા વડવાઓનો ખુદા અને પૂજ્ય પણ મૂર્તિઓ હતી તે તેમની ઈબાદત કર્યા કરતા હતા. અહીંયાંથી મૂર્તિપૂજાની શરૂઆત થઈ ગઈ અને આ પાંચ મૂર્તિઓનું સન્માન તેમના દિલોમાં સૌથી વધારે હોવાના કારણે તેઓએ પરસ્પર કરાર કરવામાં તેમનું નામ ખાસ સ્વરૂપે લીધું.

وَلَا تَزِدِ الظّٰلِمِيْنَ اِلَّا ضَلٰلًا એટલે કે "આ જાલિમોની ગુમરાહી ઔર વધારી આપ." અત્રે એવી શંકા કરવામાં ન આવે કે અંબિયા (અલૈ.)ના હોદ્દાની ફરજ તો કોમની સુધારણા કરવાની છે, નૂહ (અલૈ.)એ તેમની ગુમરાહીની બદ્દુઆ કઈ રીતે કરી ? કારણ કે વાસ્તવિકતા એ છે કે નૂહ (અલૈ.)ને અલ્લાહ તઆલાએ ખબર આપી દીધી હતી કે હવે તેમનામાં કોઈ મુસલમાન થશે નહીં તેથી તેમનું ગુમરાહી અને કુફ્ર ઉપર મરવું તો નિશ્ચિત જ હતું, હઝરત નૂહ (અલૈ.)એ તેમની ગુમરાહી વધારી દેવાની દુઆ એટલા માટે કરી કે જલદી તેમનો ગુનાહોનો પ્યાલો છલકાય જાય અને તેઓનો નાશ કરી નાંખવામાં આવે.

مِمَّا خَطِيْٓـٰٔتِهِمْ اُغْرِقُوْا فَاُدْخِلُوْا نَارًا એટલે કે આ લોકો પોતાની ભૂલો કુફ્ર અને શિર્કના કારણે પાણીમાં ડૂબાડી દેવામાં આવ્યા તો તેઓ આગમાં દાખલ થઈ ગયા. આ વિરોધાભાસી અઝાબ એટલે કે પાણીમાં ડૂબવાનું અને નીકળીને આગમાં નાંખવાનું અલ્લાહ તઆલાની શક્તિથી કંઈ દૂરની વાત નથી અને દેખીતું છે કે અહીંયાં જહન્નમની આગ તો ભાવાર્થ સ્વરૂપે નથી, કારણ કે તેમાં પ્રવેશ તો કયામતના હિસાબ કિતાબ પછી થશે, આ બરઝખની આગ છે જેમાં પ્રવેશ પામવાની કુર્આને કરીમે ખબર આપી છે.

કબ્રનો અઝાબ કુર્આનથી સાબિત છે :

આ આયતથી જાણ થઈ કે આલમે બરઝખ એટલે કે કબ્રમાં રહેવાના

સમયમાં પણ મુરદાઓ ઉપર અઝાબ થશે, તેનાથી એ પણ દેખીતું છે કે જ્યારે કબ્રમાં દુષ્ટને અઝાબ થશે તો નેક અમલવાળાને સવાબ અને નેઅ્મત પણ મળશે. ઘણી સહીહ હદીષોમાં કબ્રમાં અઝાબ અને સારો બદલો મળવાનું વર્ણન એટલા મોટા પ્રમાણમાં અને એટલી સ્પષ્ટતા સાથે આવ્યું છે કે તેનો નકાર કરી શકાય નહીં તેથી તેના ઉપર ઉમ્મતનો ઈજ્માઅ્ છે અને તેનો એકરાર અહલે સુન્નત વલ જમાઅતની નિશાની છે.

تَمَّتْ سُوْرَةُ نُوْحٍ بِحَمْدِ اللّٰهِ لَيْلَةَ الْاَرْبِعَآءِ ٨ رَجَبْ

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ! સૂરએ નૂહ પૂર્ણ થઈ.

❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑

તારીખ : ૨૬ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૪ મુતાબિક ૦૧ જિલ્હજ્જ ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

પ્રકરણ (૭૨)

સૂરએ જિન્ન

સૂરએ જિન્ન મક્કામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૨૮ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ જિન્ન : આયત નં. ૧ થી ૨૮)

اٰیاتها ٢٨ — ٧٢ سُوْرَةُ الْجِنِّ مَكِّيَّةٌ ٤٠ — رکوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

قُلْ اُوْحِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوْۤا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًا ۙ﴿١﴾
يَّهْدِيْۤ اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِهٖ ؕ وَلَنْ نُّشْرِكَ بِرَبِّنَاۤ اَحَدًا ۙ﴿٢﴾ وَّ اَنَّهٗ تَعٰلٰى جَدُّ
رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَّ لَا وَلَدًا ۙ﴿٣﴾ وَّ اَنَّهٗ كَانَ يَقُوْلُ سَفِيْهُنَا عَلَى اللّٰهِ
شَطَطًا ۙ﴿٤﴾ وَّ اَنَّا ظَنَنَّاۤ اَنْ لَّنْ تَقُوْلَ الْاِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ۙ﴿٥﴾
وَّ اَنَّهٗ كَانَ رِجَالٌ مِّنَ الْاِنْسِ يَعُوْذُوْنَ بِرِجَالٍ مِّنَ الْجِنِّ فَزَادُوْهُمْ رَهَقًا ۙ﴿٦﴾
وَّ اَنَّهُمْ ظَنُّوْا كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَّنْ يَّبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًا ۙ﴿٧﴾ وَّ اَنَّا لَمَسْنَا السَّمَآءَ
فَوَجَدْنٰهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيْدًا وَّ شُهُبًا ۙ﴿٨﴾ وَّ اَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ
لِلسَّمْعِ ؕ فَمَنْ يَّسْتَمِعِ الْاٰنَ يَجِدْ لَهٗ شِهَابًا رَّصَدًا ۙ﴿٩﴾ وَّ اَنَّا لَا نَدْرِيْۤ اَشَرٌّ اُرِيْدَ
بِمَنْ فِي الْاَرْضِ اَمْ اَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ۙ﴿١٠﴾ وَّ اَنَّا مِنَّا الصّٰلِحُوْنَ وَ مِنَّا
دُوْنَ ذٰلِكَ ؕ كُنَّا طَرَآئِقَ قِدَدًا ۙ﴿١١﴾ وَّ اَنَّا ظَنَنَّاۤ اَنْ لَّنْ نُّعْجِزَ اللّٰهَ فِي الْاَرْضِ
وَلَنْ نُّعْجِزَهٗ هَرَبًا ۙ﴿١٢﴾ وَّ اَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدٰۤى اٰمَنَّا بِهٖ ؕ فَمَنْ يُّؤْمِنْ بِرَبِّهٖ فَلَا
يَخَافُ بَخْسًا وَّ لَا رَهَقًا ۙ﴿١٣﴾ وَّ اَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُوْنَ وَ مِنَّا الْقٰسِطُوْنَ ؕ فَمَنْ اَسْلَمَ

فَأُولٰٓئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ﴿١٤﴾ وَأَمَّا الْقٰسِطُوْنَ فَكَانُوْا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا ﴿١٥﴾ وَّ
أَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوْا عَلَى الطَّرِيْقَةِ لَأَسْقَيْنٰهُمْ مَّآءً غَدَقًا ﴿١٦﴾ لِّنَفْتِنَهُمْ فِيْهِ ط
وَمَنْ يُّعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهٖ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾ وَّأَنَّ الْمَسٰجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوْا مَعَ
اللّٰهِ أَحَدًا ﴿١٨﴾ وَّأَنَّهٗ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللّٰهِ يَدْعُوْهُ كَادُوْا يَكُوْنُوْنَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾ قُلْ
إِنَّمَآ أَدْعُوْا رَبِّيْ وَلَآ أُشْرِكُ بِهٖٓ أَحَدًا ﴿٢٠﴾ قُلْ إِنِّيْ لَآ أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَّ
لَا رَشَدًا ﴿٢١﴾ قُلْ إِنِّيْ لَنْ يُّجِيْرَنِيْ مِنَ اللّٰهِ أَحَدٌ ۙ وَّلَنْ أَجِدَ مِنْ دُوْنِهٖ
مُلْتَحَدًا ﴿٢٢﴾ إِلَّا بَلٰغًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِسٰلٰتِهٖ ط وَمَنْ يَّعْصِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ
فَإِنَّ لَهٗ نَارَ جَهَنَّمَ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ أَبَدًا ﴿٢٣﴾ حَتّٰٓى إِذَا رَأَوْا مَا يُوْعَدُوْنَ فَسَيَعْلَمُوْنَ
مَنْ أَضْعَفُ نَاصِرًا وَّأَقَلُّ عَدَدًا ﴿٢٤﴾ قُلْ إِنْ أَدْرِيْٓ أَقَرِيْبٌ مَّا تُوْعَدُوْنَ أَمْ
يَجْعَلُ لَهٗ رَبِّيْٓ أَمَدًا ﴿٢٥﴾ عٰلِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖٓ أَحَدًا ﴿٢٦﴾ إِلَّا مَنِ ارْتَضٰى
مِنْ رَّسُوْلٍ فَإِنَّهٗ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ رَصَدًا ﴿٢٧﴾ لِّيَعْلَمَ أَنْ قَدْ
أَبْلَغُوْا رِسٰلٰتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾ ع

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

તમે કહો, મને હુકમ આવ્યો કે જિન્નાતોના કેટલાય વ્યક્તિઓ સાંભળી ગયા પછી કહેવા લાગ્યા, અમે એક આશ્ચર્યકારક કુર્આન સાંભળ્યું છે (૧) કે નેક માર્ગ સુઝાડે છે, બસ અમે તેના ઉપર ઈમાન લાવ્યા અને અમે કદાપિ પોતાના પરવરદિગારનો કોઈને ભાગીદાર બતાવીશું નહીં. (૨) અને એ કે અમારા પરવરદિગારની શા'ન ઊંચી છે, ન તો તેણે પત્ની રાખી છે અને ન જ દિકરો. (૩) અને એ કે અમારામાંનો મૂર્ખ અલ્લાહ ઉપર વધારીને વાતો કહ્યા કરતો હતો. (૪) અને એ કે અમે એવું વિચારતા હતા કે માણસ અને

જિન્નાત કદાપિ અલ્લાહ ઉપર જૂઠું બોલશે નહીં. (૫) અને એ કે કેટલાય પુરુષો માનવોમાંથી જિન્નાતોમાંના કેટલાય પુરુષોનું શરણ લેતા હતા, પછી તો તેઓ ઔર વધારે ગર્વિષ્ઠ બનવા લાગ્યા. (૬) અને એ કે તેઓ (મનુષ્યો) પણ એવું ધારતા હતા જેમકે તમે (જિન્નાતો) ધારતા હતા કે અલ્લાહ કદાપિ કોઈને ઉઠાવશે નહીં. (૭) અને એ કે તમે આકાશને તપાસી જોયું (ખૂંદી વળ્યા) પછી તેને જોયું તે કઠોર ચોકીદાર અને અંગારાઓથી ભરાયેલું છે. (૮) અને એ કે ખરેખર અમે તે(આકાશ)ના ઠેકાણાઓમાં સાંભળવા માટે જઈ બેસતા હતા, પછી જે કોઈ હવે સાંભળવા ઈચ્છે તે પોતાના માટે એક અંગારાનો અચાનક હુમલો પામે. (૯) અને એ કે અમે નથી જાણતા કે પૃથ્વી ઉપર રહેનારાઓ માટે બુરાઈનો ઈરાદો ઠરાવવામાં આવ્યો છે અથવા તેમના હકમાં તેમના પરવરદિગારે ઈચ્છયું છે માર્ગ ઉપર લાવવું. (૧૦) અને એ કે કોઈ અમારામાં નેક છે અને કોઈ તેના સિવાયના; અમે કેટલાય પંથમાં વહેંચાયેલા હતા. (૧૧) અને એ કે અમારા ધારવામાં આવી ગયું કે અમે જમીન ઉપર અલ્લાહથી છુપાઈ જઈશું નહીં અને ન જ તેને નાસીને થકવી દઈશું. (૧૨) અને એ કે જ્યારે અમે હિદાયતની વાત સાંભળી લીધી તો અમે તેને માની લીધી, પછી જે કોઈ પોતાના પરવરદિગાર ઉપર ઈમાન લાવશે બસ તે ન તો નુકસાનથી ડરશે અને ન જ બળજબરીથી. (૧૩) અને એ કે અમારામાં કેટલાક ફરમાંબરદાર (મુસલમાન) છે અને કેટલાક અન્યાયી છે, બસ જે લોકો હુકમના આધીન (ઈસ્લામમાં) આવી ગયા બસ તેમણે નેક માર્ગ શોધી કાઢયો. (૧૪) અને જે અન્યાયી છે તેઓ દોઝખનું ઈંધણ થયા. (૧૫) અને એ હુકમ આવ્યો કે જો લોકો સીધા રહ્યા હોત માર્ગ ઉપર તો અમે તેમને પાણી ભરીને પીવડાવત. (૧૬) જેથી તેમાં તેમને પારખે અને જે કોઈ પોતાના પરવરદિગારની યાદથી મોઢું ફેરવે તે તેને વધતા (કઠોર) અઝાબમાં નાંખી દેશે. (૧૭) અને એ કે મસ્જિદો અલ્લાહની યાદ માટે છે, બસ અલ્લાહ સાથે કોઈને ન પોકારો (૧૮) અને એ કે જ્યારે અલ્લાહનો બંદો (રસૂલ) તેને પોકારવા ઊભો થાય (ત્યારે) લોકોની તેના ઉપર ભીડ ધસવા લાગે. (૧૯) તમે કહો, હું તો બસ પોતાના પરવરદિગારને પોકારું છું અને તેનો કોઈને ભાગીદાર નથી કરતો. (૨૦) તમે કહો, મારા અધિકારમાં

નથી તમારું બુરું અને ન જ માર્ગ ઉપર લાવવું. (૨૧) તમે કહો, મને અલ્લાહના હાથથી કોઈ બચાવશે નહીં અને તેના સિવાય ક્યાંય છટકી જવાની જગ્યા પામીશ નહીં. (૨૨) પરંતુ અલ્લાહ તરફથી પહોંચાડવાનું છે અને તેનો સંદેશ લાવવાનું અને જે કોઈ અલ્લાહનો હુકમ ન માને અને તેના રસૂલનો બસ તેના માટે જહન્નમની આગ છે તેમાં સદાય રહ્યા કરે. (૨૩) એટલે સુધી કે જ્યારે જોશે જે કંઈ તેમને વાયદો થયો ત્યારે જાણી લેશે કોના સહાયક કમજોર છે અને ગણતરીમાં થોડા. (૨૪) તમે કહો, હું નથી જાણતો કે તે નિકટ છે જેનો તમને વાયદો થયો છે અથવા તેને મારો પરવરદિગાર એક સમય પછી કરી દે. (૨૫) ભેદનો જાણનાર બસ પોતાના ભેદની કોઈને ખબર નથી આપતો. (૨૬) પરંતુ જે પસંદ કર્યું કોઈ રસૂલ માટે તો તે તેની આગળ અને પાછળ પેહરેદાર ચલાવે છે. (૨૭) જેથી જાણે કે તેમણે પોતાના પરવરદિગારનો સંદેશ પહોંચાડ્યો અને જે તેમની પાસે છે કાબૂમાં રાખ્યું છે અને દરેક વસ્તુની ગણતરી ગણી લીધી છે. (૨૮)

આયતો ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકા :

આયતોની તફસીર પહેલાં અમુક ઘટનાઓ જાણવા યોગ્ય છે જેની આવશ્યકતા તફસીરમાં પડશે.

પ્રથમ ઘટના :

રસૂલે કરીમ ﷺના આગમન પહેલાં શયતાનો આસમાન સુધી પહોંચીને ફરિશ્તાઓની વાતો સાંભળતા હતા, આપ ﷺના આગમન પછી તેમને ઊલ્કાપિંડો (શિહાબે ષાકિબ) દ્વારા આ સાંભળવાથી રોકવામાં આવ્યા અને આ જ ઘટનાની તહકીકના સંદર્ભમાં આ જિન્નાતો રસૂલે કરીમ ﷺ સુધી પહોંચ્યા જે સૂરએ અહકાફમાં આવી ચૂક્યુ છે.

બીજી ઘટના :

ઈસ્લામ પહેલાંના અજ્ઞાનતાકાળમાં લોકોની એવી ટેવ હતી કે જ્યારે કોઈ જંગલ અથવા ખીણમાં મુસાફરી દરમિયાન થોભવાની નોબત આવે તો એ માન્યતાથી કે જિન્નાતનો સરદાર અમારું રક્ષણ કરશે આ શબ્દો કહેતા હતા

اَعُوْذُبِعَزِيْزِ هٰذَا الْوَادِىْ مِنْ شَرِّ سُفَهَاءِ قَوْمِهٖ એટલે કે હું આ જંગલના સરદારનું શરણ લઉં છું તેમની કોમના મૂર્ખ અને શરારતખોર વ્યક્તિઓથી.

ત્રીજી ઘટના :

મક્કએ મુકર્રમહમાં આપ ﷺની બદ્દુઆથી દુષ્કાળ પડ્યો હતો અને કેટલાય વર્ષો સુધી રહ્યો.

ચોથી ઘટના :

જ્યારે આપ ﷺએ ઈસ્લામનું આમંત્રણ આપવાનું શરૂ કર્યું તો વિરોધી કાફિરોના એક ટોળાએ આપ ﷺનો ઘેરાવ કર્યો. પ્રથમ બે ઘટના તફસીરે દૂર્રે મન્થૂરમાંથી અને છેલ્લી બે તફસીરે ઈબ્ને કષીરમાંથી લેવામાં આવી છે.

તફસીર :

તમે (તે લોકોને) કહી આપો કે મારી પાસે એ વાતની વહી આવી છે કે જિન્નાતમાંથી એક સમૂહે કુર્આન સાંભળ્યું પછી (પોતાની કોમમાં પરત જઈને) તેમણે કહ્યું કે અમે એક આશ્ચર્યકારક કુર્આન સાંભળ્યું છે જે સીધો માર્ગ બતાવે છે, બસ અમે તો તેના ઉપર ઈમાન લઈ આવ્યા (કુર્આન હોવું તો તેના વિષયથી જાણ થઈ અને આશ્ચર્યકારક હોવું એ કે કોઈપણ માનવીનું કલામ તેની સરખામણીનું નથી) અને અમે (હવે) પોતાના પરવરદિગારની સાથે કોઈને ભાગીદાર બનાવીશું નહીં (આ વર્ણન છે اٰمَنَّا بِهٖ "આમન્ના બિહી"નું છે) અને (તેમણે એ વિષયોનું પણ સાથે સાથે વર્ણન કર્યું જે નીચે આવી રહ્યા છે અને તે વિષયો આ છે કે) અમારા પરવરદિગારની ઘણી મોટી શા'ન છે, તેણે ન તો કોઈને પત્ની બનાવી અને ન જ સંતાન (કારણ કે એવું થવું બૌદ્ધિક રીતે પણ અશક્ય છે, આ لَنْ نُّشْرِكَ "લન નુશરિક"નું વર્ણન છે) અને અમારામાં જે મૂર્ખ થયા છે તે અલ્લાહની શા'નમાં હદથી વધેલી વાતો કહેતા હતા (તેનાથી ભાવાર્થ પત્ની અને સંતાનોના સંદર્ભમાં શિર્ક વગેરેની વાતો છે) અને અમારું (પ્રથમ) એવું ધારવું હતું કે માનવી અને જિન્નાત ક્યારેય અલ્લાહની શા'નમાં જૂઠી વાત કહેશે નહીં (કારણ કે ઘણી નીડરતાની વાત છે, તેમાં પોતે મુશ્રિક હોવાનું વર્ણન કર્યું કારણ કે મોટા ભાગના જિન્નાત અને ઈન્સાન શિર્ક કરતા હતા અને એવું સમજ્યા કે અલ્લાહની શા'નમાં

આટલા બધા વ્યક્તિઓએ જૂઠ ઉપર સહમતી ન સાધી હશે, બસ અમે પણ એ જ તરીકાને અપનાવી લીધો, જ્યારે કે બહુમતી લોકોની સહમતી ન તો સચ્ચાઈની દલીલ છે અને ન જ આવી સહમતીનું અનુસરણ બહાના તરીકે સ્વીકાર્ય છે અને આ પ્રસ્તુત શિર્ક તો બંનેમાં સમાન હતું) અને (એક શિર્ક અમુક ખાસ વ્યક્તિઓ સાથે હતું જેનાથી જિન્નાતોનું કુફ્ર ઔર વધી ગયું હતું તે એ કે) માનવોમાંથી ઘણા લોકો એવા હતા કે તેઓ જિન્નાતમાંથી અમુક લોકોનું શરણ લેતા હતા બસ તે માનવોએ તે જિન્નાતોની બદ્દિમાગી ઔર વધારી દીધી (કે તેમણે તેમને એવા ભ્રમમાં નાંખી દીધા અને જિન્નાતોના સરદાર તો પહેલેથી જ હતા અને માનવો પણ અમને આવા મોટા સમજે છે, બસ તેનાથી તેમની બદ્દિમાગી વધી ગઈ અને કુફ્ર તથા ગર્વ ઉપર વધારે મગરૂર થઈ ગયા. આટલે સુધી તવહીદ સંબંધિત વિષય હતો) અને (આગળ બઅ્ષત એટલે કે રિસાલત વિશે આવ્યું છે કે આ જિન્નાતોએ પરસ્પર એ પણ વાતચીત કરી હતી કે) અમે આસમાન(ની ખબરો પાછલી ટેવ પ્રમાણે) તપાસવા ઈચ્છ્યું, બસ અમે તેને સખત પહેરો (એટલે કે પેહરેદાર ફરિશ્તાઓ) અને અંગારાઓથી (કે જેના દ્વારા રક્ષણ કરવામાં આવે છે) ભરેલું પામ્યું (એટલે કે હવે પહેરો થઈ ગયો છે કે કોઈ જિન્નાત આસમાનની ખબર લઈ જવા ન પામે અને જે જાય તેને શિહાબે ષાકિબ–ઊલ્કાપિંડ મારવામાં આવે) અને (આનાથી પહેલાં) અમે આસમાન(ની ખબરો સાંભળવા)ના સ્થળોમાં (ખબર) સાંભળવા માટે જઈ બેસ્યા કરતા હતા (અને આ સ્થળો ભલે આસમાનના વિભાગોમાંથી હોય અથવા તેના બીજા કોઈ ગ્રહ કે અવકાશ હોય કે જે આસમાનની નજીક હોય અને જિન્નાત પોતાની બનાવટ અને સ્વરૂપના કારણે તેના ઉપર થોભી શકતા હોય જેમકે અમુક પક્ષીઓ હવામાં ઊડતા ઊડતા સ્થિર પણ રહી શકે છે) બસ જે કોઈ હવે સાંભળવા ઈચ્છે છે તો પોતાના માટે એક તૈયાર અંગારો પામે છે (અને આ શિહાબ શું છે તેની ચર્ચા સૂરએ હિજ્રના બીજા રુકૂઅ્માં આવી ચૂકી છે. આ વિષય રિસાલત વિશે છે. મતલબ એ કે રસૂલે કરીમ ﷺને રિસાલત આપી છે અને તેથી જ આકાશમાં ખબરોની ચોરી ઉપર પાબંદી મૂકી દેવામાં આવી છે અને તેના સંશોધનમાં પડવાથી જિન્નાતો અહીંયાં આપ ﷺની સેવામાં પહોંચ્યા જેમકે આયતો ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકાની પ્રથમ ઘટનામાં વર્ણન થયું છે) અને (આગળ પ્રસ્તુત વિષયોની પૂર્ણતા છે કે) અમે નથી જાણતા કે

(આ નવા પયગમ્બર ﷺના આગમન થવાથી) જમીનવાળાઓને કોઈ તકલીફ પહોંચાડવાનો હેતુ છે અથવા તેમના પરવરદિગારે તેમને માર્ગ બતાવવાનો ઈરાદો કર્યો છે (એટલે કે રસૂલ મોકલવાનો તક્વીની હેતુ ખબર નથી, કારણ કે રસૂલનું અનુસરણ સીધા માર્ગની હિદાયત હોય છે અને તેમનો વિરોધ નુકસાન અને અઝાબનું કારણ હોય છે અને ભવિષ્યના તેમના અનુસરણ અને વિરોધનું અમને જ્ઞાન નથી, તેથી અમે એ નથી જાણતા કે તેમને મોકલવાથી કોમને સજા દેવાનો હેતુ છે અથવા હિદાયત આપવાનો, કદાચ આવું એટલા માટે કહ્યું કે તેમને પોતાની કોમનો અંદાજો હતો કે તેઓમાં ઈમાન લાવનારા ઓછા હશે અને તેઓ સજાના હકદાર થઈ જશે. વળી, ઈલ્મે ગયૂબના નકારથી તવહીદના વિષયને બળ મળે છે કે જુઓ અમુક લોકો ઈલ્મે ગયૂબનો જિન્નાત તરફ સંબંધ જોડે છે પરંતુ તેમને તો આટલી પણ ખબર નથી) અને અમારામાં (પહેલેથી પણ) અમુક નેક (થતા આવ્યા) છે અને અમુક બીજા પ્રકારના (થતા આવ્યા) છે (મતલબ કે) અમે વિવિધ તરીકાઓ ઉપર હતા (એ જ પ્રમાણે આ નબીની તે ખબર સાંભળીને હજુ પણ અમારામાં બંને પ્રકારના લોકો ઉપસ્થિત છે) અને (અમારો તરીકો તો એ છે કે) અમે સમજી લીધું છે કે અમે જમીન(માંના કોઈ ભાગ)માં (જઈને) અલ્લાહ તઆલાને હરાવી નથી શકતા અને ન જ (અન્ય કોઈ ઠેકાણે) નાસીને તેને થકવી શકીએ છીએ (નાસવાથી ભાવાર્થ જમીન ઉપરાંત આસમાન વગેરેમાં નાસી છૂટવું છે જે فِی الْاَرْضِ "ફિલ્અર્દ"ના મુકાબલાથી જાણ થાય છે. અલ્લાહનું ફરમાન છે مَـا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِيْنَ فِی الْاَرْضِ وَلَا فِی السَّمَآءِ કદાચ તેનાથી પણ ભાવાર્થ ચેતવવાનો હોય કે જો કુફ્ર કરશો તો અલ્લાહના અઝાબથી બચી નથી શકવાના અને પોતાના આગલા વિવિધ તરીકાઓના વર્ણન કરવાથી કદાચ એ હેતુ હોય કે સત્ય સ્પષ્ટ થઈ ગયા પછી પણ અમુક લોકોનું ઈમાન ન લાવવું સત્યના અસત્ય હોવામાં કોઈ શંકા પેદા નથી કરી શકતું, કારણ કે એ તો હંમેશાથી થતું આવ્યું છે) અને અમે જ્યારે હિદાયતની વાત સાંભળી લીધી તો અમે તો તેનું યકીન કરી લીધું, બસ (અમારી જેમ) જે વ્યક્તિ પોતાના પરવરદિગાર ઉપર ઈમાન લઈ આવશે તો તેને ન તો કોઈ કમીનો ભય હશે અને ન જ અતિરેકનો; (કમી એ કે તેની કોઈ નેકી લખવાથી રહી જાય અને અતિરેક એ કે કોઈ ગુનોહ વધારે લખી લેવામાં આવે, તેનાથી હેતુ કદાચ જાગૃત કરવાનો હોય) અને

અમારામાં અમુક તો (આ જ ચેતવણી અને જાગૃતિના વિષયો સમજી ગયા પછી) મુસલમાન (થઈ ગયા) છે અને અમુક અમારામાં (ભૂતકાળની જેમ જ) માર્ગ ભટકેલા છે, બસ જે વ્યક્તિ મુસલમાન થઈ ગયો તેણે તો ભલાઈનો માર્ગ શોધી લીધો (જેના ઉપર સવાબ મળશે) અને જે સીધા માર્ગ ઉપર નથી તે દોઝખનું ઈંધણ છે (આટલે સુધી જિન્નાતની વાત પૂરી થઈ જે قَالُوْا "કાલુ"થી શરૂ થઈ) અને (આગળ اُوْحِیَ اِلَیَّ "ઊહિય ઈલય્ય"ના બીજા વિષયો છે, એટલે કે મને આ વિષયોની પણ વહી થઈ છે, એક એ કે) જો આ (મક્કાવાળા) લોકો (સીધા) માર્ગ ઉપર કાયમ થયા હોત તો અમે તેમને છૂટછાટથી પાણી પહોંચાડ્યા કરત જેથી તેમાં તેમની કસોટી કરે (કે નેઅ્મતનો શુક્ર અદા કરે છે કે પછી નાશુક્રી અને નાફરમાની કરે છે, મતલબ એ કે જો મક્કાવાળાઓએ શિર્ક ન કર્યું હોત જેની ટીકા ઉપરોક્ત જિન્નાતની વાતચીતના સંદર્ભમાં આવી ચૂકી છે તો તેમના ઉપર દુષ્કાળ થોપવામાં ન આવ્યો હોત જેમકે ઉપર આયતો ઊતરવાની પૂર્વભૂમિકાની ત્રીજી ઘટનામાં વર્ણન થયું છે પરંતુ તેમણે ઈમાન લાવવાના બદલે વિરોધ કર્યો તેથી દુકાળમાં સપડાઈ ગયા) અને (કુફ્રની સજા કંઈ મક્કાવાળાઓ માટે ખાસ નથી બલકે) જે વ્યક્તિ પોતાના પરવરદિગારની યાદ (એટલે કે ઈમાન અને અનુસરણ)થી મોઢું ફેરવશે અલ્લાહ તઆલા તેને સખત અઝાબમાં નાંખી દેશે અને (આ વહી થયેલા વિષયોમાંથી એક એ છે કે) જેટલા સિજ્દહ છે તે બધો અલ્લાહનો હક છે (એટલે કે એવું જાઈઝ નથી કે કોઈ સિજ્દહ અલ્લાહને કરવામાં આવે અને કોઈ સિજ્દહ ગયરૂલ્લાહને, જેમકે મુશ્રિકો એવું કર્યા કરતા હતા) બસ અલ્લાહની સાથે કોઈની ઈબાદત ન કરો (આ વિષયોમાં પણ તવહીદનું પુનરાવર્તન છે જેનું ઉપર વર્ણન થયું હતું) અને (આ વહી થયેલા વિષયોમાંથી એક એ પણ છે કે) જ્યારે અલ્લાહનો ખાસ બંદો (તેનાથી ભાવાર્થ રસૂલે કરીમ ﷺ છે) અલ્લાહની ઈબાદત કરવા ઊભો થાય છે તો આ (કાફિર) લોકો આ બંદા ઉપર ભીડ લગાવી દે છે (એટલે કે આશ્ચર્ય અને દુશ્મનીના કારણે દરેક વ્યક્તિ એ રીતે જોતો હતો જેમકે હવે હુમલો કરવા માટે ભીડ એકઠી થઈ છે, આ પણ તવહીદના વિષયનો ભાગ છે, કારણ કે તેમાં મુશ્રિકોની ટીકા છે કે તવહીદથી તેમને અદાવત અને નફરત છે. આગળ આ તાજ્જુબ અને અદાવત વિશે જવાબ દેવા માટે આપ ﷺને ઈરશાદ છે કે) તમે (તેમને) કહી આપો કે હું

તો માત્ર પોતાના પરવરદિગારની ઈબાદત કરું છું અને તેની સાથે કોઈને ભાગીદાર નથી કરતો (બસ આ કોઈ તાજ્જુબ અને અદાવતની વાત નથી, આ બધા વિષયો તવહીદ વિશે હતા, આગળ રિસાલત વિશે આવ્યું છે કે) તમે (એ પણ) કહી આપો કે હું તમારા ન તો કોઈ નુકસાનનો અધિકાર ધરાવું છું ન જ કોઈ ભલાઈનો (એટલે કે તમે જે એવી ફરમાઈશો કરો છો કે જો તમે રસૂલ છો તો અમારા ઉપર અઝાબ નાઝિલ કરી દો તો તેનો જવાબ એ છે કે તે મારા અધિકારમાં નથી અને એ જ પ્રમાણે જે લોકો એવું કહે છે કે એક રીતે અમે તમને રસૂલ માની લઈએ કે તમે તવહીદના વિષયોને કુર્આનમાં થોડા બદલી નાંખો તો તેના જવાબમાં) તમે કહી આપો કે (જો અલ્લાહ ન કરે હું એવું કરું તો) મને અલ્લાહ(ના ક્રોધ)થી કોઈ બચાવી નથી શકતું અને ન જ હું તેના સિવાય કોઈ શરણ(નું સ્થળ) પામી શકું છું (મતલબ એ કે ન તો પોતે કોઈ મને બચાવનાર હશે અને ન જ મને શોધવાથી મળી શકશે અને કાફિરોના આવા નિવેદનો અઝાબની ઉતાવળ અને કુર્આન અને દીનના નકાર વિશે કુર્આનમાં અનેક ઠેકાણે આવેલ છે અને ઉપર لَا اَمْـلِكُ لَـكُـمْ ضَـرًّاوَّلَا رَشَـدًا માં લાભ અને નુકસાનના અધિકારનો નકાર કરવામાં આવ્યો, આગળ રિસાલતના હોદ્દા સંદર્ભે કહે છે કે લાભ અને નુકસાનનો માલિક હોવું એ નુબુવ્વત માટે જરૂરી નથી) પરંતુ અલ્લાહ તરફથી પહોંચાડવું અને તેના સંદેશાઓને અદા કરવું એ મારું કામ છે અને (આગળ તવહીદ અને રિસાલત બંને વિશે વર્ણન છે કે) જે લોકો અલ્લાહ અને તેના રસૂલનું કહેવું માનશે નહીં નિશ્ચિત તે લોકો માટે દોઝખની આગ છે જેમાં તેઓ સદા સર્વદા રહેશે (પરંતુ કાફિરો તે સમયે આ વિષયોથી પ્રભાવિત થતા ન હતા બલકે ઊલટાનું મુસલમાનોને અપમાનિત અને નીચ સમજે છે અને કહે છે اَیُّ الْـفَـرِيْـقَيْـنِ خَيْـرٌ مَّقَامًا وَّاَحْسَنُ نَدِيًّا અને તેઓ આ જહાલતથી અટકશે નહીં) એટલે સુધી કે જ્યારે તે વસ્તુને જોઈ લેશે જેનો તેમને વાયદો કરવામાં આવે છે તે સમયે જાણશે કે કોના મદદગાર કમજોર છે અને કોનો સમૂહ ઓછો છે (એટલે કે કાફિરો જ એવા હશે જેમને કોઈ કામ લાગશે નહીં. અત્રે સમૂહથી ભાવાર્થ અનુસરણ કરનાર સમૂહ છે. આગળ કયામત વિશે વર્ણન છે કે આ લોકો કયામતનો સમય ઈન્કાર સ્વરૂપે પૂછી રહ્યા છે તો) તમે (તેમને) કહી આપો કે મને ખબર નથી કે જે વસ્તુનો તમને વાયદો કરવામાં આવે છે તે નિકટમાં

(આવનાર) છે અથવા મારા પરવરદિગારે તેના માટે કોઈ લાંબી મુદત નક્કી કરી રાખી છે (પરંતુ દરેક પરિસ્થિતિમાં તે અવશ્ય આવશે, રહી વાત તે નિશ્ચિત સમયની તો તે માત્ર એક ગયૂબની વાત છે અને) ગયૂબનો જાણનારો માત્ર તે જ છે, બસ (જે ગયૂબ ઉપર કોઈને જાણકારી આપવી હિતમાં નથી) તે પોતાના (આવા) ગયૂબ ઉપર કોઈને જાણકારી નથી આપતો (અને કયામતના નિશ્ચિત સમયની જાણકારી પણ એવું જ ગયૂબ છે અને તેના ઉપર કોઈને જાણકારી આપવામાં કોઈ હિત નથી, કારણ કે તેનું જ્ઞાન નુબુવ્વત સાથે સંબંધ નથી ધરાવતું કે જેનાથી અલ્લાહની નિકટતા પ્રાપ્ત કરવામાં કોઈ દખલગીરી ઊભી થતી હોય, બસ આવા ગયૂબની તે કોઈને જાણકારી નથી આપતો) હા ! પરંતુ પોતાના કોઈ પયગમ્બરને (જો કોઈ એવા જ્ઞાન ઉપર જાણકારી આપવા ઇચ્છે કે જે ઇલ્મે નુબુવ્વતમાંથી હોય ભલે તે નુબુવ્વતની સાબિતી હોય જેમકે કોઈ આગાહી, ખુશખબરી ભલે તે નુબુવ્વતના વિભાગોમાંથી હોય જેમકે હુકમોનું જ્ઞાન) તો (એ રીતે જાણકારી આપી દે છે કે) પયગમ્બરની આગળ અને પાછળ (એટલે કે વહી આવવાના સમયે) પેહરેદાર ફરિશ્તાઓ મોકલી આપે છે (જેથી ત્યાં શયતાનો આવી ન શકે કે જે વહીના ફરિશ્તાઓ પાસેથી સાંભળીને બીજે ઠેકાણે જઈ કોઈને વસવસો કે ભ્રમણામાં નાંખી શકે તેથી રસૂલે કરીમ ﷺ માટે આવા પેહરેદાર ફરિશ્તાઓની સંખ્યા ચાર હતી. –રૂહુલ મઆની –અને આ વ્યવસ્થા એટલા માટે કરવામાં આવી છે) જેથી (જાહેર રીતે) અલ્લાહ તઆલાને જાણ થઈ જાય કે તે ફરિશ્તાઓએ પોતાના પરવરદિગારનો સંદેશ (રસૂલ સુધી સુરક્ષિત) પહોંચાડી દીધો (અને તેમાં કોઈની દખલગીરી કે મિલાવટ નથી થઈ અને પહોંચાડનાર તો માત્ર વહીનો ફરિશ્તો છે પરંતુ તેને પહોંચાડવા માટે પેહરેદાર ફરિશ્તાઓ પણ સાથે મોકલવામાં આવ્યા) અને અલ્લાહ તઆલા તેઓ(પેહરેદારો)ની બધી પરિસ્થિતિઓથી વાકેફ છે (તેથી પેહરેદાર એવા નક્કી કરવામાં આવ્યા છે જે આ કામ માટે સંપૂર્ણ લાયક છે) અને તેને દરેક વસ્તુની ગણતરીની ખબર છે (બસ વહીના બધા વિભાગો એક એક કરીને તેને ખબર છે અને તે સૌનું સંપૂર્ણ રક્ષણ કરે છે. ખુલાસો એ છે કે કયામતના નિશ્ચિત સમયનું જ્ઞાન ઇલ્મે નુબુવ્વતમાંથી નથી તેથી તેનું જ્ઞાન ન હોવું એ નુબુવ્વતનો નકાર નથી અલબત્ત નુબુવ્વતનું જ્ઞાન અર્પણ કરવામાં આવે છે અને તેમાં ભૂલ કે ખામીની કોઈ સંભાવના કે શક્યતા

નથી હોતી તો આવા જ્ઞાનથી લાભ ઉઠાવવામાં આવે અને તેનાથી વધારેની તહકીક કે સંશોધનમાં ન પડે).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

نَفَـرٌمِّـنَ الْـجِنِّ માં શબ્દ نَفَـرٌ (નફરુન) ત્રણથી દશ સુધીની સંખ્યા માટે બોલવામાં આવે છે. જે જિન્નાતનું અહીંયાં વર્ણન છે તેના વિશે રિવાયત છે કે તેઓ નવ વ્યક્તિઓ હતા જેઓ નસીબીનના રહેનારા હતા.

જિન્નાતોની હકીકત :

جِـــــنّ (જિન્ન) એ અલ્લાહના સર્જનમાં એક એવી મખ્લૂકનું નામ છે જે શરીર પણ ધરાવે છે અને રૂહ પણ અને માણસની જેમ બુદ્ધિ અને સમજ પણ ધરાવે છે પરંતુ તે લોકોની દષ્ટિથી અદષ્ય છે તેથી તેમનું નામ "જિન્ન" રાખવામાં આવ્યું છે, કારણ કે જિન્નનો શાબ્દિક અર્થ "અદષ્ય" થાય છે. તેમના સર્જનના તત્ત્વમાં મોટો ભાગ અગ્નિનો છે જેમકે માણસના સર્જનમાં મોટો ભાગ માટી છે. આ પ્રજાતિમાં પણ માણસની જેમ નર માદા એટલે કે સ્ત્રી પુરુષ હોય છે અને માણસની જેમ જ તેમના વંશ અને પેઢીનો ક્રમ ચાલે છે અને દેખીતું છે કે કુર્આનમાં જે જિન્નાત અને શયતાનો કહેવામાં આવ્યા છે તે પણ જિન્નાતોમાંથી જ બદમાશ ઉપદ્રવીઓનું નામ છે. જિન્નાત અને ફરિશ્તાઓનું અસ્તિત્વ કુર્આનની કતઈ દલીલોથી સાબિત થયેલ છે જેનો ઈન્કાર કરવો કુફ્ર છે. *(તફસીરે મઝહરી)*

لَـقَـدْ اُوْحِیَ اِلَیَّ થી જાણ થઈ કે જિન્નાતની જે ઘટનાનું અત્રે વર્ણન છે તેમાં રસૂલે કરીમ ﷺએ કુર્આન સાંભળનાર જિન્નાતને જોયા ન હતા બલકે અલ્લાહ તઆલાએ તેમને વહી દ્વારા તેની જાણકારી આપી હતી.

સૂરએ જિન્ન ઊતરવાની ઘટનાની વિગત :

સહીહ બુખારી, મુસ્લિમ અને તિરમિઝી વગેરેમાં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે (આ ઘટનામાં) રસૂલે કરીમ ﷺએ જિન્નાતને કુર્આન ઈરાદાપૂર્વક સંભળાવ્યું ન હતું બલકે તેમને જોયા પણ ન હતા બલકે ઘટના એ રીતે બની કે રસૂલે કરીમ ﷺ પોતાના અમુક સહાબા (રદિ.)ની સાથે ઊકાજના બજાર તરફ જઈ રહ્યા હતા અને આ ઘટના તે સમયની છે જ્યારે કે શયતાનોને

આસમાનોની ખબરો સાંભળવાથી શિહાબે ષાકિબ (ઊલ્કાપિંડો) દ્વારા અટકાવી દેવામાં આવ્યા હતા અને જિન્નાતોએ પરસ્પર મશ્વેરો કર્યો કે આ ઘટના જે આપણને આસમાની ખબરો લાવવાથી અટકાવી રહી છે તે કોઈ અચાનક બનેલી જણાતી નથી. દુનિયામાં કોઈ નવી વસ્તુ અવશ્ય થઈ છે જે તેનું કારણ બની છે અને એવું નક્કી કર્યું કે પૃથ્વીના પૂર્વથી લઈ પશ્ચિમ સુધી અને દરેક બાજુએ જિન્નાતના પ્રતિનિધિમંડળો મોકલવામાં આવે અને એ બાબતની તહકીક અને સંશોધન કરવામાં આવે કે આ નવી વસ્તુ શું બની છે, તેમનું જે પ્રતિનિધિમંડળ તિહામા હિજાજ તરફ મોકલવામાં આવ્યું હતું તે નખ્લાના સ્થળ ઉપર પહોંચ્યું તો ત્યાં રસૂલે કરીમ ﷺ પોતાના સહાબએ કિરામ (રદિ.) સાથે સવારની નમાઝ જમાઅત સાથે પઢી રહ્યા હતા. જિન્નાતના આ પ્રતિનિધિમંડળે જ્યારે કુર્આન સાંભળ્યું તો કસમો ખાઈને પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે અલ્લાહની કસમ ! આ જ કલામ છે જે આપણી અને આસમાની ખબરો વચ્ચે અડચણ અને અવરોધ બની છે. આ લોકો ત્યાંથી પરત ફર્યા અને જઈને પોતાની કોમને આ ઘટનાનું વર્ણન કર્યું જેનું વર્ણન આ આયતોમાં છે ...اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًا અલ્લાહ તઆલાએ આ સમગ્ર ઘટનાની ખબર પોતાના રસૂલ ﷺને આ આયતોમાં આપી દીધી.

અબૂતાલિબની વફાત અને રસૂલે કરીમ ﷺની તાઈફની મુસાફરી :

ઘણા તફસીરકારોએ કહ્યું છે કે અબૂતાલિબના મૃત્યુ પછી રસૂલે કરીમ ﷺ મક્કએ મુકર્રમહમાં એકલા અટૂલા પડી ગયા હતા તો રસૂલે કરીમ ﷺએ એકલા જ તાઈફની મુસાફરી કરી કે ત્યાંથી કબીલા બની ષકીબ પાસેથી પોતાની કોમના અત્યાચારના મુકાબલામાં કંઈક મદદ અને સહાયતા પ્રાપ્ત કરી શકે. મુહમ્મદ ઈબ્ને ઈસ્હાકની રિવાયત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ તાઈફ પહોંચ્યા તો કબીલએ ષકીબના ત્રણ ભાઈઓની પાસે ગયા જે કબીલાના સરદાર અને ડાહ્યા કહેવાતા હતા. આ ત્રણ ભાઈઓ ઉમૈરના ત્રણ દિકરા અબ્દ યાલિલ્, સઊદ અને હબીબ હતા. તેમના ઘરમાં કુરૈશની એક સ્ત્રી હતી, રસૂલે કરીમ ﷺએ જ્યારે તેમને ઈસ્લામનું આમંત્રણ આપ્યું અને પોતાની કોમના અત્યાચારનું વર્ણન કર્યું અને તેમનું સમર્થન માંગ્યું તો તે ત્રણેએ ઘણો કઠોર જવાબ આપ્યો અને આપ ﷺ સાથે બીજી કોઈ વાત કરી નહીં. રસૂલે કરીમ ﷺએ જ્યારે જોયું કે બનુ ષકીબમાં આ જ ત્રણ વ્યક્તિઓ ડાહ્યા અને શરીફ સમજવામાં આવતા હતા કે

તેમની પાસેથી જ કોઈ મદદની અને યોગ્ય જવાબની અપેક્ષા હતી પરંતુ ત્યાંથી પણ નિરાશા સાંપડી તો રસૂલે કરીમ ﷺએ તેમને કહ્યું કે, વારું ! જો તમે લોકો મારી મદદ નથી કરતા તો ઓછામાં ઓછું મારા આવવાની મારી કોમને જાણ કરશો નહીં. હેતુ એ હતો કે જો તેમને ખબર પડશે તો તેઓ વધારે સતાવશે પરંતુ તે જાલીમોએ એ વાત પણ ન માની બલકે પોતાના કબીલાના મૂર્ખ લોકો અને ગુલામોને આપ ﷺની પાછળ લગાવી દીધા કે આપ ﷺને ગાળો આપે અને શોરબકોર કરી મજાકો ઉડાવે. તેમના શોરબકોરથી ઘણા બધા બદમાશો ભેગા થઈ ગયા, આપ ﷺએ તેમની બુરાઈથી બચવા માટે એક બગીચામાં જે ઉત્બા અને શયબા બે ભાઈઓનો બગીચો હતો તેમાં શરણ લીધું અને આ બંને પણ તે બગીચામાં મોજૂદ હતા. તે સમયે આ બદમાશ લોકો આપ ﷺને છોડીને પાછા ચાલ્યા ગયા અને આપ ﷺ દ્રાક્ષના બગીચાના છાંયડામાં બેસી ગયા, આ બંને ભાઈઓ આપ ﷺને જોઈ રહ્યા હતા અને એ પણ જોઈ રહ્યા હતા કે તેમની કોમના મૂર્ખ લોકોના હાથે આપ ﷺને કેવી તકલીફ અને ત્રાસ પહોંચ્યો છે તે જ દરમિયાન તે કુરૈશ સ્ત્રી પણ રસૂલે કરીમ ﷺને મળી જે તે જાલિમોના ઘરમાં હતી, આપ ﷺએ તેને ફરિયાદ કરી કે તમારી સાસરીના લોકોએ મારી સાથે કેવી વર્તણૂક કરી !

જ્યારે આ બગીચામાં રસૂલે કરીમ ﷺને થોડી શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ તો રસૂલે કરીમ ﷺએ અલ્લાહ જલ્લ શા'નુહૂની બારગાહમાં દુઆ માંગવાનું શરૂ કર્યું, તે દુઆના શબ્દો પણ આશ્ચર્યજનક છે અને ક્યારેય કોઈ પણ પરિસ્થિતિ ઉપર રસૂલે કરીમ ﷺના મોંઢે આવા દુઆના શબ્દો વર્ણન થયા નથી, તે દુઆ આ છે.

اَللّٰهُمَّ اِنِّىۡ اَشۡكُوۡ اِلَيۡکَ ضُعۡفَ قُوَّتِىۡ وَقِلَّةَ حِيۡلَتِىۡ وَهَوَانِىۡ عَلَى النَّاسِ وَاَنۡتَ اَرۡحَمُ الرَّاحِمِيۡنَ وَاَنۡتَ رَبُّ الۡمُسۡتَضۡعَفِيۡنَ فَاَنۡتَ رَبِّىۡ اِلٰى مَنۡ تَكِلُنِىۡ اِلٰى بَعِيۡدٍ يَّتَجَهَّمُنِىۡ اَوۡاِلٰى عَدُوٍّ مَّلَّكۡتَهٗ اَمۡرِىۡ اِنۡ لَّمۡ تَكُنۡ سَاخِطًا عَلَىَّ فَلَا اُبَالِىۡ وَلٰكِنَّ عَافِيَتَکَ هِىَ اَوۡسَعُ لِىۡ ـ اَعُوۡذُ بِنُوۡرِ وَجۡهِکَ الَّذِىۡ اَشۡرَقَتۡ لَهُ الظُّلُمَاتُ وَ صَلُحَ عَلَيۡهِ اَمۡرُ الدُّنۡيَا وَالۡاٰخِرَةِ مِنۡ اَنۡ تُنۡزِلَ لِىۡ غَضَبَکَ ـ لَکَ الۡعُتۡبٰى حَتّٰى تَرۡضٰى وَلَا حَوۡلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِکَ (مَظۡهَرِىۡ بِاِخۡتِصَارۡ)

"યા અલ્લાહ ! હું તને ફરિયાદ કરું છું પોતાની શક્તિની કમજોરી અને કમીની અને પોતાની યુક્તિની નિષ્ફળતાની અને લોકોની નજરોમાં પોતાના વિશે ક્રોધ અને અપમાનની ! અને તું તો બધા રહમ કરનારાઓથી વધારે રહમ કરનારો છે અને તું અશક્તોની સહાયતા કરે છે, તું જ મારો પરવરદિગાર છે, તું મને કોને સોંપી રહ્યો છે !? શું એક ગૈરવ્યક્તિને જે મારા ઉપર હુમલો કરે અથવા કોઈ દુશ્મનને જેને તેં મારા મા'મલાનો માલિક બનાવી દીધો છે (કે જે ઈચ્છે કરે) !? જો તું મારાથી નારાજ નથી તો મને આ બધી વસ્તુઓની પણ પરવા નથી પરંતુ તારી સહાયતા મારા માટે વધારે ઉત્તમ છે (તેને માંગી રહ્યો છું), હું તારી જાત મુબારકના પ્રકાશથી શરણ લઉં છું જેનાથી બધા જ અંધકારો પ્રકાશિત થઈ જાય છે જેની બીનાએ દુનિયા અને આખિરતના બધા કાર્યો ઠીક થઈ જાય છે એ વાતથી (તારું શરણ લઉં છું) કે (તું) મારા ઉપર તારો ક્રોધ ઉતારે, અમારું કામ જ એ છે કે તને મનાવવામાં અને રાજી કરવામાં લાગેલા રહીએ જ્યાં સુધી કે તું રાજી ન થઈ જાય, અને અમે તારી સહાયતા વિના ન તો કોઈ બુરાઈથી બચી શકીએ છીએ અને ન જ કોઈ ભલાઈ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ."

જ્યારે રબીઆના બંને દિકરા ઉત્બા અને શયબાએ આ પરિસ્થિતિ જોઈ તો તેમના દિલમાં દયા આવી અને તેમના એક ઈસાઈ ગુલામ કે જેનું નામ અદાસ હતું બોલાવ્યો અને કહ્યું કે આ દ્રાક્ષનો એક લુમખો લો અને એક પ્લેટમાં મૂકી તે વ્યક્તિની પાસે લઈ જાઓ અને તેમને કહો કે આ ખાઈ લે. અદાસે એવું જ કર્યું, તેણે જઈને દ્રાક્ષનો આ લુમખો આપ ﷺની સામે મૂકી દીધો. આપ ﷺએ બિસ્મિલ્લાહ પઢીને તેના તરફ હાથ લંબાવ્યો, અદાસ આ જોઈ રહ્યો હતો, કહેવા લાગ્યો અલ્લાહની કસમ ! આ વાક્ય એટલે કે બિસ્મિલ્લાહિર્રહમાનિર્રહીમ તો આ શહેરના લોકો નથી બોલતા ! પછી રસૂલે કરીમ ﷺએ તેને પૂછ્યું, અદાસ! તમે ક્યાંના રહેવાસી છો અને તમારો ધર્મ શું છે ? તેણે કહ્યું, હું ખ્રિસ્તી છું અને નૈનવાનો રહેનારો છું. રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે સારું, તો અલ્લાહના નેક બંદા યૂનુસ બિન મત્તા (અલૈ.)ની વસ્તીના રહેનારા છો. તેણે કહ્યું કે તમને યૂનુસ બિન મત્તાની શું ખબર ? રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું, તે મારા ભાઈ છે કારણ કે તે પણ અલ્લાહના નબી હતા અને હું પણ નબી છું.

આ સાંભળીને અદ્દાસ આપ ﷺના કદમોમાં પડી ગયો અને આપ ﷺનું માથું મુબારક તથા હાથ અને પગને ચૂમ્મો આપ્યો. ઉત્બા અને શયબા આ દૃષ્ય જોઈ રહ્યા હતા, એકે બીજાને કહ્યું કે તેણે આપણા ગુલામને તો ખરાબ કરી દીધો, જ્યારે અદ્દાસ તેમની પાસે પરત આવ્યો તો તેમણે કહ્યું કે અદ્દાસ તને શું થઈ ગયું હતું કે તે વ્યક્તિના હાથ અને પગને ચૂમ્મો આપવા લાગ્યો હતો ? તેણે કહ્યું, હે મારા સરદારો ! અત્યારે પૃથ્વી ઉપર તેનાથી ઉત્તમ કોઈ વ્યક્તિ નથી. તેણે મને એક એવી વાત કહી જે નબી સિવાય કોઈ નથી કહી શકતું. તેમણે કહ્યું, કમ્બખ્ત ! એવું ન થાય કે આ વ્યક્તિ તને તારા ધર્મથી ફેરવી દે, કારણ કે તારો ધર્મ તેના ધર્મ કરતાં સારો છે.

ત્યાર પછી રસૂલે કરીમ ﷺ તાઈફથી મક્કા મુકર્રમહ તરફ પાછા ફર્યા જ્યારે બનુ શકીબની દરેક ભલાઈથી નિરાશ થઈ ગયા. પાછા ફરવામાં રસૂલે કરીમ ﷺ નખ્લાના સ્થળે થોભ્યા અને રાતના અંતિમ ભાગમાં તહજ્જૂદની નમાઝ પઢવા લાગ્યા તો યમન દેશના નસીબીનનું આ પ્રતિનિધિ મંડળ પણ ત્યાં પહોંચ્યું હતું, તેમણે કુર્આન સાંભળ્યું અને સાંભળીને ઈમાન લઈ આવ્યા અને પોતાની કોમ પાસે પાછા જઈને સમગ્ર ઘટના કહી જેનું વર્ણન અલ્લાહ તઆલાએ પ્રસ્તુત આયતમાં નાઝિલ કર્યું છે. *(મઝહરી)*

એક જિન્નાત સહાબીની ઘટના :

ઈબ્ને જવઝીએ કિતાબુસ્સફવહમાં પોતાની સનદ સાથે હઝરત સહલ બિન અબ્દુલ્લાહથી નકલ કર્યું છે કે તેમણે એક સ્થળે એક ઘરડા જિન્નને જોયો કે બયતુલ્લાહ તરફ નમાઝ પઢી રહ્યો છે અને ઊનનો ઝભ્ભો પહેરેલો છે જેના ઉપર ઘણી રોનક જણાતી હતી. નમાઝથી ફારેગ થયા પછી હઝરત સહલ કહે છે કે મેં તેને સલામ કરી અને તેણે સલામનો જવાબ આપીને કહ્યું કે તમે આ ઝભ્ભાની રોનકથી આશ્ચર્ય કરી રહ્યા છો, આ ઝભ્ભો સાતસો વર્ષથી મારા શરીર ઉપર છે. આ જ ઝભ્ભામાં મેં હઝરત ઈસા (અલૈ.)ની મુલાકાત કરી હતી, પછી આ જ ઝભ્ભામાં મેં મુહમ્મદ મુસ્તફા ﷺને જોયા અને હું જે જિન્નાતોમાંથી છું જેમના વિશે સૂરએ જિન્ન નાઝિલ થઈ છે.

હદીષની આ રિવાયતોમાં જે "લયલતુલ જિન્ન"ની ઘટના ઉપસ્થિત છે

જેમાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસઊદ (રદિ.) આપ ﷺની સાથે હતા તેમાં રસૂલે કરીમ ﷺનું ઈરાદાપૂર્વક જિન્નાતોને તબ્લીગ અને દા'વત માટે મક્કા મુકર્રમહની નજીક જંગલમાં જવાનું અને તેમને કુર્આન સંભળાવવાનું નકલ થયું છે તે દેખીતી રીતે આ ઘટના પછીનો કિસ્સો છે જેનું વર્ણન સૂરએ જિન્નમાં આવ્યું છે.

અલ્લામહ ખફ્ફાજી (રહ.)એ કહ્યું કે ભરોસાપાત્ર હદીષોથી સાબિત થયેલ છે કે જિન્નાતના પ્રતિનિધિમંડળો રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં છ વખતે હાજર થયા છે તેથી આ બંને વાતોમાં કોઈ વિરોધાભાસ નથી કે સૂરએ જિન્નવાળી ઘટનામાં રસૂલે કરીમ ﷺને જિન્નાતો આવવાની ખબર પણ ન હતી જ્યાં સુધી કે વહી દ્વારા આપ ﷺને બતાવવામાં આવ્યું નહીં અને એ કે આ ઘટના નખ્લાના સ્થળે અને તાઈફથી પાછા ફરવાના સમયની છે અને બીજી રિવાયતો જેનાથી જાણ થાય છે કે મક્કા શહેરની નજીકના શહેરમાં જ રસૂલુલ્લાહ ﷺ ઈરાદાપૂર્વક આ જ કામ માટે ગયા હતા કે જિન્નાતોને ઈસ્લામની દા'વત આપે અને કુર્આન સંભળાવે તે ઘટના પાછળથી બનેલ છે. *(મઝહરી)*

وَاَنَّهٗ تَعَالٰى جَدُّ رَبِّنَا માં શબ્દ جَدُّ (જદ્દ)નો અર્થ "શાન અને મરતબા"નો થાય છે જે અલ્લાહ તઆલા માટે બોલવામાં આવે છે. تَعَالٰى جَدُّهٗ (તઆલા જદ્દુહૂ) એટલે કે "તેની શાન સૌથી ઉચ્ચતર છે". અહીંયાં جَدُّهٗ (જદ્દુહૂ)ની ઝમીર જાહેર કરવાને બદલે શબ્દ رَبّ (રબ્બ)નો વિભાગ બનાવી દેવામાં આવ્યો જેમાં તે સૌથી ઉચ્ચ શા'નવાળા હોવાની દલીલ પણ આવી ગઈ, કારણ કે તે જાત મખ્લૂકની માલિક અને પરવરદિગાર છે, તે બધી મખ્લૂક કરતાં અતિઉચ્ચ શાનવાળી હોવું દેખીતું છે.

આ આયતમાં وَاَنَّهٗ ના વ્યાકરણ (અતફ અને નહ્‌વી તરકીબ)માં તફસીરકારોએ લાંબી ચર્ચા કરી છે, સામાન્ય લોકો માટે એની જરૂર નથી.

وَاَنَّهٗ كَانَ يَقُوْلُ سَفِيْهُنَا عَلَى اللّٰهِ شَطَطًا ۙ وَّاَنَّا ظَنَنَّآ اَنْ لَّنْ تَقُوْلَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا માં શબ્દ شَطَطٌ (શતત)ના અર્થના આધારે જુલમ અને જબરદસ્તી તથા બુદ્ધિમાં ન સમાઈ શકે એવું અસંભવિત હોવાનો થાય છે. ભાવાર્થ એ છે કે ઈમાન લાવનારા જિન્નાતોએ અત્યાર સુધી શિર્ક અને કુફ્રમાં

સંડોવાયેલા રહેવાનું બહાનું એ વર્ણન કર્યું કે આપણી કોમના મૂર્ખ લોકો અલ્લાહ તઆલાની શા'નમાં મ્હોં માથા વગરની વાતો કહ્યા કરતા હતા અને આપણને એ અનુમાન ન હતું કે કોઈ વ્યક્તિ અથવા જિન્નાત અલ્લાહ તઆલા તરફ જૂઠી વાતનો સંબંધ જોડી શકે છે તેથી તે મૂર્ખાઓની વાતમાં આવીને આજદિન સુધી અમે કુફ્ર અને શિર્કમાં સંડોવાયેલા રહ્યા હતા, હવે કુર્આન સાંભળ્યું તો વાસ્તવિકતા સામે આવી ગઈ.

وَاَنَّهٗ كَانَ رِجَالٌ مِّنَ الْاِنْسِ يَعُوْذُوْنَ بِرِجَالٍ مِّنَ الْجِنِّ فَزَادُوْهُمْ رَهَقًا આ આયતમાં મો'મિન જિન્નાતોએ એવું કહ્યું કે અજ્ઞાનતાકાળના લોકો જ્યારે કોઈ જંગલમાં થોભતા હતા તો તે જંગલના જિન્નાતોનું શરણ માંગતા હતા જેનાથી જિન્નાતો એવું સમજી બેઠા કે અમે તો માનવી કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે, કારણ કે માનવી પણ અમારું શરણ લે છે. આ બાબતે જિન્નાતોની ગુમરાહીમાં ઔર વધારો કર્યો.

હઝરત રાફેઅ્ બિન ઉમૈર (રદિ.)નું જિન્નાતના કારણે ઇસ્લામ લાવવું:

તફસીરે મઝહરીમાં છે કે "હવાતિફુલ જિન્ન"માં સનદ સાથે હઝરત સઈદ બિન ઝુબૈર (રહ.)થી એ નકલ કર્યું છે કે રાફેઅ્ બિન ઉમૈર સહાબી (રદિ.)એ પોતાના ઈસ્લામ સ્વીકાર કરવાની ઘટના આ બતાવી છે કે હું એક રાત્રે રણમાં મુસાફરી કરી રહ્યો હતો, અચાનક મને ઊંઘ આવવા લાગી, હું મારી ઊંટણી ઉપરથી ઉતર્યો અને સૂઈ ગયો અને સૂતાં પહેલાં મેં મારી કોમની ટેવ પ્રમાણે આ શબ્દો કહ્યા, اِنِّىْ اَعُوْذُ بِعَظِيْمِ هٰذَا الْوَادِىْ مِنَ الْجِنِّ એટલે કે હું આ જંગલના જિન્નાતોના સરદારનું શરણ લઉં છું. મેં સ્વપ્નમાં જોયું કે એક વ્યક્તિના હાથમાં એક હથિયાર છે, તેને તે મારી ઊંટણીની છાતી ઉપર મૂકવા ઈચ્છે છે, હું ગભરાઈને ઉઠયો અને ડાબે જમણે જોયું પરંતુ કંઈ હતું નહીં તો મેં દિલમાં કહ્યું, આ શયતાની ભ્રમણા છે અસલી સ્વપ્ન નથી અને પછી સૂઈ ગયો અને બિલકુલ નીંદ્રાધીન થઈ ગયો તો ફરી તે જ સ્વપ્ન જોયું. ફરી હું ઉઠયો અને મારી ઊંટણીની ચારે તરફ ફર્યો, કંઈ જોયું નહીં પરંતુ ઊંટણીને જોઈ તો તે કાંપી રહી છે, હું ફરી પોતાની જગ્યાએ જઈને સૂઈ ગયો તો ફરી તે જ સ્વપ્ન જોયું. મેં જાગીને જોયું તો મારી ઊંટણી તડપી રહી છે અને પછી જોયું કે એક નવયુવાન છે જેના હાથમાં

એક હથિયાર છે, આ તે જ વ્યક્તિ હતો જેને મેં સ્વપ્નમાં ઊંટણી ઉપર હુમલો કરતા જોયો હતો અને સાથે જ એ જોયું કે એક ઘરડા વ્યક્તિએ તેનો હાથ પકડી રાખ્યો છે જે ઊંટણી ઉપર હુમલો કરવાથી તેને રોકી રહ્યો છે. આ જ અરસામાં ત્રણ ઘુડખર સામે આવી ગયા તો ઘરડા વ્યક્તિએ તે નવયુવાનને કહ્યું, આ ત્રણમાંથી તું જેને પસંદ કરે તેને લઈ લે અને માણસની ઊંટણીને છોડી દે. તે યુવાન એક ઘુડખર લઈને રવાના થઈ ગયો, પછી તે ઘરડો વ્યક્તિ મારા તરફ જોઈને બોલ્યો કે હે મુર્ખ ! જ્યારે તું કોઈ જંગલમાં થોભે અને ત્યાંના જિન્નાતો અને શયતાનોથી ભય હોય તો આવું કહ્યા કર, اعوذبالله ربّ محمّد من هول هٰذاالوادی એટલે કે હું શરણ લઉં છું મુહમ્મદ ﷺના પરવરદિગારનું આ જંગલના ભય અને બુરાઈથી અને કોઈ જિન્નાતનું શરણું ન માંગ્યા કર, કારણ કે તે સમય પસાર થઈ ગયો જ્યારે માનવો જિન્નાતનું શરણ લેતા હતા. મેં તેને પૂછ્યું કે તે મુહમ્મદ (ﷺ) કોણ છે ? તેણે કહ્યું કે તે નબીએ અરબી ﷺ છે, ન તો પૂર્વના છે અને ન જ પશ્ચિમના છે. સોમવારના દિવસે તેઓનું આગમન થયું છે. મેં પૂછ્યું કે તે ક્યાં રહે છે ? તેણે કહ્યું કે તે યષરબ (મદીના)માં રહે છે જે ખજૂરોની વસ્તી છે. મેં સવાર થતાં જ મદીનાનો માર્ગ પકડ્યો અને સવારીને ખૂબ તેજ ચલાવી, એટલે સુધી કે મદીના તય્યિબહ પહોંચી ગયો. રસૂલે કરીમ ﷺએ મને જોયો તો મારી આખી ઘટના મને સંભળાવી દીધી એ પહેલાં કે હું તેમને કંઈક કહું અને ઈસ્લામનું આમંત્રણ આપ્યું. હું મુસલમાન થઈ ગયો. સઈદ બિન ઝુબૈર (રહ.) આ ઘટના નકલ કરીને કહે છે કે અમારા સમીપ આ જ ઘટના વિશે કુર્આને કરીમમાં આ આયત નાઝિલ થઈ છે, وَاَنَّهٗ كَانَ رِجَالٌ مِّنَ الْاِنْسِ يَعُوْذُوْنَ بِرِجَالٍ مِّنَ الْجِنِّ

وَاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَآءَ فَوَجَدْنٰهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيْدًا وَّشُهُبًا તેમાં શબ્દ سَمَاءُ (સમાઅ્) એ અરબી શબ્દકોષમાં જે રીતે આસમાન માટે બોલવામાં આવે છે એ જ રીતે વાદળને પણ શબ્દ "સમાઅ્" તરીકે ઓળખવું પ્રખ્યાત છે. અત્રે દેખીતું છે કે સમાઅ્થી ભાવાર્થ તે વાદળ જ છે.

જિન્નાત આસમાની ખબરો સાંભળવા માટે માત્ર વાદળો સુધી જતા હતા આસમાન સુધી નહીં :

જિન્નાતો અને શયતાનો આસમાની ખબરો સાંભળવા માટે આસમાનો

સુધી જવાનો ભાવાર્થ એ જ છે કે તેઓ વાદળો સુધી જતા હતા અને ત્યાંથી આસમાનની ખબરો સાંભળતા હતા, તેની દલીલ હઝરત આયશા સિદ્દીકા (રદિ.)ની આ હદીષ છે જે સહીહ બુખારીમાં નેચેના શબ્દોમાં વર્ણન થઈ છે.

قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُوْلُ اِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَنْزِلُ فِى الْعَنَانِ وَهُوَا السَّحَابُ فَتَذْكُرُ الْاَمْرَالَّذِىْ قُضِىَ فِى السَّمَاءِ فَتَسْتَرِقُ الشَّيَاطِيْنُ السَّمْعَ فَتَسْمَعُهُ فَتَتَوَجَّهُ اِلَى الْكُهَّانِ فَيَكْذِبُوْنَ مَعَهَا مِائَةَ كِذْبَةٍ مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ (اَزْ مَظْهَرِىْ)

"હઝરત આયશા (રદિ.) ફરમાવે છે કે મેં રસૂલે કરીમ ﷺથી સાંભળ્યું છે કે ફરિશ્તાઓ "અનાને સમાઅ્"માં ઊતરે છે જેનો અર્થ વાદળ છે, ત્યાં તેઓ તે ફેંસલાનું વર્ણન કરે છે જેનું ફરમાન અલ્લાહ તઆલાએ આસમાનમાં કર્યું છે, ત્યાંથી શયતાનો આ ખબરો ચોરે છે અને સાંભળીને જ્યોતિષિઓ પાસે લાવે છે અને તેમાં તેઓ પોતાના તરફથી સો જૂઠ ભેળવીને તે (લોકોને) બતાવે છે."

(મઝહરી)

સહીહ બુખારીમાં હઝરત અબૂહુરયરહ (રદિ.)ની રિવાયતથી અને મુસ્લિમમાં હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)ની રિવાયતથી જે એવી જાણ થાય છે કે આ ઘટના વાસ્તવમાં આસમાનોમાં બને છે કે જ્યારે અલ્લાહ તઆલા કોઈ હુકમ આસમાનેથી લાગુ પાડે છે તો બધા ફરિશ્તા આજ્ઞાપાલન કાજે પોતાની પાંખો ફફડાવે છે અને જ્યારે કલામ સમાપ્ત થાય છે તો પરસ્પર તેની ચર્ચા કરે છે કે તમારા પરવરદિગારે શું કહ્યું. આ ચર્ચાને આકાશી ખબરો ચોરનારા શયતાનો સાંભળી લે છે અને જ્યોતિષીઓ પાસે તેમાં ઘણું બધું જૂઠ ભેળસેળ કરી પહોંચાડે છે.

ઉપરોક્ત હદીષનો આ વિષય હઝરત સિદ્દીકા (રદિ.)ની હદીષથી ટકરાતો નથી કારણ કે તેનાથી એ સાબિત નથી થતું કે શયતાનો આસમાનોમાં જઈને આ ખબર ચોરી લાવે છે બલકે એવું પણ બની શકે છે કે પ્રથમ આ ખબરો ક્રમે ક્રમે આસમાનોમાં ફરિશ્તાઓની અંદર ફેલાય છે પછી ફરિશ્તાઓ વાદળ સુધી આવતા હોય અને તેની ચર્ચા કરતા હોય અને અહીંયાંથી શયતાનો ખબરો ચોરી કરતા હોય જેમકે હઝરત આયશા સિદ્દીકા (રદિ.)ની હદીષમાં છે. *(મઝહરી)*

મતલબ કે રસૂલે કરીમ ﷺના આગમન પહેલાં શયતાનોનો આસમાની ખબરો સાંભળીને જ્યોતિષીઓ સુધી પહોંચાડવાનો ક્રમ કોઈપણ પ્રકારની આડચણ અને અવરોધ વિના ચાલુ હતો, શયતાનો વાદળો સુધી પહોંચીને ફરિશ્તાઓ પાસેથી સાંભળી લેતા હતા પરંતુ રસૂલે કરીમ ﷺના આગમનના સમયે આપ ﷺની આસમાની વહીની સુરક્ષા માટે આ ક્રમને આ રીતે બંધ કરી દેવામાં આવ્યો કે જ્યારે કોઈ શયતાન આ ખબર સાંભળવા માટે ઉપર આવતો તો તેના તરફ શિહાબે ષાકિબ–ઊલ્કાપિંડનો અંગારો ફેંકીને તેને ભગાડી મૂકવામાં આવતો. આ જ તે નવી ઘટના હતી જેની શયતાનો અને જિન્નાતોને ફિકર થઈ અને તે પરિસ્થિતિની તહકીક માટે દુનિયાના પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં પ્રતિનિધિમંડળો મોકલ્યા અને પછી નખ્લાના સ્થળે રસૂલે કરીમ ﷺ પાસેથી એક જિન્નાતનું પ્રતિનિધિમંડળ કુર્આન સાંભળી ઈમાન લાવ્યું જેનું સૂરએ જિન્નમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું.

શિહાબે ષાકિબ–ઊલ્કાપિંડ (ખરતા તારા) નબીએ કરીમ ﷺથી પહેલાં પણ હતા પરંતુ તેના દ્વારા શયતાનને ભગાડવાનું કામ આપ ﷺના સમયકાળથી શરૂ થયું :

અત્રે એ શંકા થઈ શકે છે કે શિહાબે ષાકિબ જેને સામાન્ય રીતે ખરતો તારો અથવા અરબીમાં اِنْقِضَاضُ الْكَوْكَبِ કહેવામાં આવે છે આ દુનિયામાં પ્રાચીન સમયથી એવું થતું આવ્યું છે અને આ આયતથી જાણ થાય છે કે આ નબીએ કરીમ ﷺના સમયકાળની વિશિષ્ટતા છે તો તેનો જવાબ એ છે કે શિહાબે ષાકિબનું અસ્તિત્વ તો પ્રથમથી જ હતું ભલે તેની વાસ્તવિકતા તે હોય જે ખગોળશાસ્ત્રીઓ વર્ણન કરે છે કે જમીનમાંથી અમુક ગરમ પદાર્થો અવકાશમાં પહોંચે છે તે અવકાશમાં ગરમીથી ભડકી ઉઠે છે અથવા એવું પણ હોય કે પોતે કોઈ ગ્રહ અથવા તારાના રજકણો વાતાવરણ સાથે ઘસાઈને કોઈ આગનો લિસોટો પેદા કરતો હોય. મતલબ કે દરેક પરિસ્થિતિમાં તેનું અસ્તિત્વ દુનિયાની શરૂઆતથી જ છે પરંતુ આ આગવાળા પદાર્થથી શયતાનોને ભગાડવાનું કામ રસૂલે કરીમ ﷺના આગમનથી થયું અને એ પણ જરૂરી નથી કે જેટલા શિહાબે ષાકિબ એટલે કે ખરતા તારા નજરે પડે છે સૌ પાસેથી આ જ કામ લેવામાં આવતું હોય. તેની સંપૂર્ણ વિગત સૂરએ હિજ્રની તફસીરમાં આવી ચૂકી છે.

اَنَّا لَا نَدۡرِىۡۤ اَشَرٌّ اُرِيۡدَ بِمَنۡ فِى الۡاَرۡضِ اَمۡ اَرَادَ بِهِمۡ رَبُّهُمۡ رَشَدًا એટલે કે જિન્નાતો અને શયતાનોને આસમાની ખબરો સાંભળવાથી અટકાવી દેવામાં આવ્યા એ સજા સ્વરૂપે પણ હોઈ શકે છે કે જમીનવાળાઓને આસમાનની ખબરો ન મળે અને એવું પણ હોઈ શકે છે કે તેનાથી અલ્લાહ તઆલાએ તે લોકો માટે હિદાયતનો સામાન કર્યો હોય કે જિન્નાત અને શયતાનો આસમાનની વહીમાં કોઈ દખલગીરી કે ખલેલ ઊભો ન કરી શકે.

فَمَنۡ يُّؤۡمِنۡ بِرَبِّهٖ فَلَا يَخَافُ بَخۡسًا وَّلَا رَهَقًا માં શબ્દ بَخۡسٌ (બખ્સ) બ ફત્હે ب અને સુકૂને خ નો અર્થ હક કરતાં ઓછું આપવાનો અથવા ઓછું કરવાનો થાય છે અને رَهَقٌ (રહક)નો અર્થ અપમાન અને રુસ્વાઈ થોપવી થાય છે. ભાવાર્થ એ છે કે જે અલ્લાહ તઆલા ઉપર ઈમાન લાવે છે ન તો તેના બદલામાં કોઈ કમી થઈ શકે છે અને ન જ આખિરતમાં તેનું કોઈ અપમાન કે રુસ્વાઈ થશે.

وَاَنَّ الۡمَسٰجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدۡعُوۡا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا માં શબ્દ مَسَاجِدُ (મસાજિદ) એ મસ્જિદનું બહુવચન છે. અત્રે તેના પ્રખ્યાત અર્થ પ્રમાણે પણ લઈ શકાય છે. એટલે કે તે ઈબાદતગાહો જે નમાઝ માટે વક્ફ કરવામાં આવે છે તેને મસ્જિદ કહેવાય છે. આ સ્વરૂપમાં આયતનો અર્થ એ થશે કે જ્યારે બધી મસ્જિદો માત્ર અલ્લાહ તઆલાની ઈબાદત માટે બનાવવામાં આવી છે તો તમે મસ્જિદોમાં જઈને અલ્લાહ તઆલા સિવાય કોઈ અન્યને મદદ માટે ન પોકારો જે રીતે યહૂદીઓ અને નસારા પોતાની ઈબાદતગાહોમાં આ શિર્ક કરે છે. ખુલાસો તેનો એ છે કે મસ્જિદોને ખોટી માન્યતાઓ અને ગલત અકીદાઓ તથા ખોટી પ્રવૃત્તિઓથી પવિત્ર રાખવાની છે.

અને એ પણ હોઈ શકે છે કે مَسَاجِدُ (મસાજિદ) એ مَسۡجَدٌ (મસ્જદ) બ ફત્હે ج નું બહુવચન હોય જે મસ્દરે મીમી સિજ્દહના અર્થમાં આવે છે તો આયતનો ભાવાર્થ એ થશે કે બધા સિજ્દાઓ અલ્લાહના માટે ખાસ છે અને જે વ્યક્તિ ગયરૂલ્લાહને મદદ માટે પોકારે છે જાણે તે તેને સિજ્દહ કરે છે અને ગયરૂલ્લાહને સિજ્દહ કરવાથી બચો.

મસ્અલો :

ઉમ્મતના ઈજ્માઅથી ગયરૂલ્લાહને સિજ્દહ કરવો હરામ છે અને અમુક ઉલમા નજીક તો કુફ્ર છે.

قُلْ اِنْ اَدْرِیْۤ اَقَرِیْبٌ مَّا تُوْعَدُوْنَ اَمْ یَجْعَلُ لَهٗ رَبِّیْۤ اَمَدًا. عٰلِمُ الْغَیْبِ આ આયતોમાંથી પ્રથમ આયતમાં તો અલ્લાહ તઆલાએ પોતાના રસૂલ ﷺને એ હુકમ આપ્યો કે તમે તે ઈન્કારીઓને જે તમને કયામતનો નિશ્ચિત સમય બતાવવા માટે મજબૂર કરે છે અને આગ્રહ પણ કરે છે તેમને કહી આપો કે કયામતનું આવવું અને ત્યાં બદલો અને સજા થવું તો નિશ્ચિત છે પરંતુ તેના ઉપસ્થિત થવાની નિશ્ચિત તારીખ અને સમયને અલ્લાહ તઆલાએ કોઈને નથી બતાવ્યું તેથી હું નથી જાણતો કે તે કયામતનો દિવસ નજીક આવી ચૂક્યો છે અથવા મારો પરવરદિગાર તેના માટે કોઈ દૂરની મુદત નક્કી કરી દેશે. બીજી આયતમાં તેની દલીલ સ્વરૂપે કહ્યું عٰلِمُ الْغَیْبِ فَلَا یُظْهِرُ عَلٰی غَیْبِهٖۤ اَحَدًا એટલે કે કયામતના નિશ્ચિત સમયથી મારું અજાણ હોવું એટલા માટે છે કે હું આલિમુલ ગય્બ (ત્રિકાળ જ્ઞાની) નથી બલકે આલિમુલ ગય્બ હોવું માત્ર અલ્લાહ રબ્બુલ આલમીનનું વિશિષ્ટ લક્ષણ છે તેથી તે પોતાના ગય્બ ઉપર કોઈને પણ વર્ચસ્વ સ્થાપવા નથી દેતો. અત્રે عَالِمُ الْغَیْبُ (આલિમુલ ગય્બ)માં اَلْغَیْبُ (ગય્બ)નો અલિફ, લામ اِسْتِغْرَاقِ جِنْسْ (ઈસ્તિગ્રાકે જિન્સ) માટે છે. (રૂહુલ મઆની) એટલે કે જાણકાર હોવું ગય્બની દરેક બાબતોથી અને ગય્બના દરેક પ્રકારોથી અને عَلٰی غَیْبِهٖ (અલા ગય્બિહીમા) "ગય્બ"નો સંબંધ અલ્લાહ તઆલા સાથે જોડવાથી પણ આ જ જોડાણ અને મજબૂતીની જાહેરાત હેતુ સ્વરૂપે છે, એટલે કે ગય્બના દરેક પ્રકાર અને બધી જ વસ્તુનું જ્ઞાન જે અલ્લાહ રબબુલ આલમીનની વિશિષ્ટ સિફત છે તેના ઉપર તે કોઈને કાબૂ આપતો નથી કે તેના ઉપર કોઈનું વર્ચસ્વ સ્થાપિત થવા દેતો નથી કે કોઈપણ વ્યક્તિ ગય્બ કે ભવિષ્યને જાણી લે.

આ વાતચીતનો હેતુ સંપૂર્ણ ઈલ્મે ગય્બનું કોઈ જાણકાર હોવાનો નકાર છે કે જેનાથી સમગ્ર સૃષ્ટિ (Universe)નું એક પણ રજકણ ગુપ્ત કે છુપું ન રહે અને આ ગયરૂલ્લાહ પાસે આવું જ્ઞાન હોવાનો નકાર છે અને માત્ર અલ્લાહ તઆલા પાસે આવું જ્ઞાન હોવાની સાબિતી છે પરંતુ કોઈ મૂર્ખને એવી શંકા થઈ શકે છે કે

નબીએ કરીમ ﷺને જો કોઈપણ ગયૂબની ખબર નથી તો તે રસૂલ કેવી રીતે થયા? કારણ કે રસૂલની પાસે તો અલ્લાહ તઆલા હજારો ગયૂબ અને ભેદની ખબરો વહી દ્વારા મોકલે છે અને જેની પાસે અલ્લાહની વહી ન આવે તે નબી અને રસૂલ નથી કહી શકાતો તેથી આગલી આયતમાં તેનો એક અપવાદ વર્ણન કર્યો.

ઇલ્મે ગયૂબ અને છુપી ખબરોમાં તફાવત :

اِلَّا مَنِ ارْتَضٰی مِنْ رَّسُوْلٍ فَاِنَّهٗ یَسْلُكُ مِنْۢ بَیْنِ یَدَیْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ رَصَدًا

ખુલાસો આ અપવાદનો તે મૂર્ખતાપૂર્ણ શંકા છે જે કેટલાક લોકો કરે છે. આ શંકાનો જવાબ એ છે કે સંપૂર્ણ ઈલ્મે ગયૂબના નકારથી દરેક ગયૂબનો નકાર સદંતર ભાવાર્થ સ્વરૂપે નથી, બલકે રિસાલતના હોદ્દા માટે જેટલા પ્રમાણમાં ગયૂબની ખબરો અને ગયૂબની વસ્તુઓનું જ્ઞાન કોઈ રસૂલને આપવું જરૂરી છે તે તેમને અલ્લાહ તઆલા તરફથી વહી મારફતે આપવામાં આવે છે અને તે એવી સુરક્ષિત પદ્ધતિથી આપવામાં આવે છે કે જ્યારે તેમના ઉપર કોઈ વહી નાઝિલ થાય છે તો તેની દરેક બાજુએ ફરિશ્તાઓનો પહેરો હોય છે જેથી શયતાનો તેમાં કોઈ દખલગીરી ન કરી શકે, તેમાં પ્રથમ તો શબ્દ રસૂલથી તે ગયૂબનો પ્રકાર નિશ્ચિત કરી દેવામાં આવ્યો જેનું જ્ઞાન રસૂલ અને નબીને આપવામાં આવે છે અને એ દેખીતું છે કે તે શરીઅતનું ઈલ્મ અને તમામ હુકમો તથા ગયૂબની ખબરો જરૂરત પ્રમાણે સમયના તકાદા પ્રમાણે હોય છે, ત્યારબાદ ગયૂબનું જે ઈલ્મ નબી અથવા રસૂલને આપવામાં આવે છે તેનું સ્વરૂપ આગલા વાક્યથી એ રીતે પણ નક્કી કરી દીધું કે તે ફરિશ્તાઓ દ્વારા મોકલવામાં આવે છે અને વહી લાવનારા ફરિશ્તાની આજુબાજુ અન્ય ફરિશ્તાઓનો ચોકી પહેરો હોય છે તેથી એ વાત સ્પષ્ટ થઈ ગઈ કે આ અપવાદથી જે ગયૂબનું ઈલ્મ નબી અથવા રસૂલ માટે સાબિત થાય છે તે અમુક પ્રકારનું અને ખાસ ઈલ્મે ગયૂબ છે જેની આવશ્યકતા રિસાલતના હોદ્દા માટે પડે છે.

આથી જાણ થઈ કે આ અપવાદ પારિભાષિક શબ્દમાં اِسْتِثْنَاءِ مُنْقَطِعْ (ઈસ્તિસ્નાએ મુન્કતઅ્) એટલે કે જે સંપૂર્ણ ઈલ્મે ગયૂબનો ગયરૂલ્લાહ માટે નકાર જે મૂળ કલામમાં કરવામાં આવ્યો હતો આ અપવાદ તેની સાબિતી નથી

બલકે ખાસ ગય્બના જ્ઞાનની સાબિતી છે જેને કુર્આને અનેક સ્થળે اَنۡبَـــاءُ الۡـغَيۡــبُ (અંબાઉલ ગય્બ)ના શબ્દોથી ઓળખાવ્યું છે, تِلۡكَ مِنۡ اَنۡبَاءِ الۡغَيۡبِ نُوۡحِيۡهَا اِلَيۡكَ

અમુક નાવાકેફ લોકો ગયૂબ અને "અંબાઉલ ગય્બ"માં તફાવત નથી જાણતા તેથી તેઓ અંબિયા (અલૈ.) અને ખાસ કરીને ખાતમુલ અંબિયા ﷺ માટે સંપૂર્ણ ઈલ્મે ગય્બ હોવાનું સાબિત કરે છે અને રસૂલે કરીમ ﷺને બિલકુલ અલ્લાહ તઆલાની જેમ જ આલિમુલ ગય્બ અને સૃષ્ટિના કણે કણનું જ્ઞાન ધરાવનારા કહેવા લાગે છે જે ઉઘાડું શિર્ક અને રસૂલને અલ્લાહનો દરજ્જો આપવા સમાન છે. નઊઝુબિલ્લાહ. જો કોઈ વ્યક્તિ પોતાની ભેદની વાત કોઈ પોતાના દોસ્તને બતાવે જે બીજા કોઈની જાણમાં ન હોય તો તેને આ જાણકારી આપવામાં કોઈપણ તે દોસ્તને આલિમુલ ગય્બ નથી કહી શકતો એ જ પ્રમાણે અંબિયા (અલૈ.)ને હજારો લાખો ગય્બની વસ્તુઓ વહી દ્વારા બતાવી દેવી તેમને સંપૂર્ણ આલિમુલ ગય્બ નથી બનાવી દેતું. આ બાબત સારી પેઠે સમજી લેવામાં આવે.

અજ્ઞાન સામાન્ય જનતા જે આ બંને વાતોમાં તફાવત નથી કરતા જ્યારે તેમની સામે એવું કહેવામાં આવે છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ આલિમુલ ગય્બ નથી તો તેઓ તેનો અર્થ એવો સમજી બેસે છે કે રસૂલે કરીમ ﷺને નઊઝુબિલ્લાહ કોઈ પણ ગય્બનું જ્ઞાન નથી અને આવી માન્યતા દુનિયામાં કોઈની નથી અને ન જ હોઈ શકે છે, કારણ કે જો એવી માન્યતા હોય તો પોતે નુબુવ્વત અને રિસાલતનો પણ નકાર થઈ જાય છે જેની કોઈપણ મો'મિન વિશે શક્યતા કે સંભાવના નથી.

સૂરતના અંતે કહ્યું, وَاَحۡـصٰى كُلَّ شَىۡءٍ عَدَدًا એટલે કે અલ્લાહ તઆલાની જાત ખાસ છે જેના જ્ઞાનમાં દરેક વસ્તુની ગણતરી ગણેલી છે, તેને પહાડોની અંદર જેટલા કણો છે તેની સંખ્યા પણ ખબર છે અને સમગ્ર દુનિયાના મહાસાગરોમાં કેટલા ટીપાં છે તેની ગણતરી પણ તેના જ્ઞાનમાં છે, દરેક વરસાદના ટીપાં અને દુનિયાના બધા ઝાડ અને પાદડાંની ગણતરી પણ તેના જ્ઞાનમાં છે, તેમાં પછી સંપૂર્ણ ઈલ્મે ગય્બનું તે અલ્લાહ જલ્લ શા'નુહૂની જાત સાથે ખાસ હોવું સ્પષ્ટ કરી દેવામાં આવ્યું કે જેથી કોઈને પણ પ્રસ્તુત અપવાદથી ગેરસમજ ઊભી ન થાય.

ઈલ્મે ગય્બના મસ્અલાનો અર્થ અને તેના હુકમો સૂરએ નમ્લની આયત قُلْ لَّا يَعْلَمُ مَنْ فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ હેઠળ સંપૂર્ણ વિગત અને છણાવટ સાથે આવી ગઈ છે, ત્યાં જોઈ લેવામાં આવે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ! સૂરએ જિન્ન પૂર્ણ થઈ.

❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑

તારીખ : ૦૫ ઑક્ટોબર ૨૦૧૪ મુતાબિક ૦૯ જિલ્હજ્જ ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

પ્રકરણ (૭૩)

સૂરએ મુઝ્ઝમ્મિલ

સૂરએ મુઝ્ઝમ્મિલ મક્કામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૨૦ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ મુઝ્ઝમ્મિલ : આયત નં. ૧ થી ૨૦)

آياتها ٢٠ — ٧٣ سُورَةُ الْمُزَّمِّلِ مَكِّيَّةٌ ٣ — ركوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ﴿١﴾ قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢﴾ نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا ﴿٣﴾ أَوْ زِدْ
عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا ﴿٤﴾ إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ﴿٥﴾ إِنَّ
نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا ﴿٦﴾ إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا
طَوِيلًا ﴿٧﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا ﴿٨﴾ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ
لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا ﴿٩﴾ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا
جَمِيلًا ﴿١٠﴾ وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا ﴿١١﴾ إِنَّ لَدَيْنَا
أَنْكَالًا وَجَحِيمًا ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣﴾ يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ
وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا ﴿١٤﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا
عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ
فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا ﴿١٦﴾ فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ
شِيبًا ﴿١٧﴾ السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا ﴿١٨﴾ إِنَّ هٰذِهِ تَذْكِرَةٌ
فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿١٩﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثَيِ ع ١٩ ١٣

الَّيۡلِ وَنِصۡفَهٗ وَثُلُثَهٗ وَطَآئِفَةٌ مِّنَ الَّذِيۡنَ مَعَكَ ؕ وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ الَّيۡلَ وَالنَّهَارَ ؕ
عَلِمَ اَنۡ لَّنۡ تُحۡصُوۡهُ فَتَابَ عَلَيۡكُمۡ فَاقۡرَءُوۡا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الۡقُرۡاٰنِ ؕ عَلِمَ اَنۡ
سَيَكُوۡنُ مِنۡكُمۡ مَّرۡضٰى ۙ وَاٰخَرُوۡنَ يَضۡرِبُوۡنَ فِى الۡاَرۡضِ يَبۡتَغُوۡنَ مِنۡ فَضۡلِ اللّٰهِ ۙ
وَاٰخَرُوۡنَ يُقَاتِلُوۡنَ فِىۡ سَبِيۡلِ اللّٰهِ ۖ فَاقۡرَءُوۡا مَا تَيَسَّرَ مِنۡهُ ۙ وَاَقِيۡمُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقۡرِضُوا اللّٰهَ قَرۡضًا حَسَنًا ؕ وَمَا تُقَدِّمُوۡا لِاَنۡفُسِكُمۡ مِّنۡ خَيۡرٍ تَجِدُوۡهُ
عِنۡدَ اللّٰهِ هُوَ خَيۡرًا وَّاَعۡظَمَ اَجۡرًا ؕ وَاسۡتَغۡفِرُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوۡرٌ رَّحِيۡمٌ ﴿۲۰﴾ ع

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

હે કપડાંમાં વીંટળાઈ જનાર ! (૧) ઊભો રહે રાત્રે પરંતુ કોઈ રાતે (૨) અડધી રાત અથવા તેમાં થોડું ઓછું કરી દે (૩) અથવા વધારે કર તેના ઉપર અને સ્પષ્ટ રીતે કુર્આનને તરતીલથી (સ્પષ્ટ ઉચ્ચારે) પઢ. (૪) અમે તમારા ઉપર એક વજનદાર વાત નાંખનારા છે. (૫) અલબત્ત રાત્રે ઉઠવું કઠોર કચડનાર છે અને વાત સીધી નીકળે છે. (૬) અલબત્ત, દિવસમાં તારે લાંબું કામ રહે છે. (૭) અને પોતાના પરવરદિગારનું નામ પઢયે જા અને છૂટીને તેના તરફ ચાલ્યો આવ સૌથી અલગ થઈને. (૮) પૂર્વ અને પશ્ચિમનો માલિક, તેના સિવાય કોઈની બંદગી નથી, બસ તેને પકડી લે કામ બનાવનાર (તરીકે) (૯) અને વેઠતો રહે જે કંઈ કહેતા રહ્યા અને તેમને છોડી દે ભલી રીતે છોડવું. (૧૦) અને મને છોડી દે અને જૂઠાડનારાઓને જે આરામમાં રહ્યા છે અને તેમને થોડી ઢીલ આપ. (૧૧) અલબત્ત, અમારી પાસે બેડીઓ છે અને આગનો ઢગલો. (૧૨) અને ખાવું ગળામાં અટકનારું અને કષ્ટદાયક અઝાબ. (૧૩) જે દિવસે પૃથ્વી ધ્રુજશે અને પહાડ અને પહાડ ઢરસતી (Slipping) રેતીના ઢગલા થઈ જશે. (૧૪) અમે તમારા તરફ રસૂલ મોકલ્યો તમારી વાતોને બતાવનારો જેવો કે ફિરઔનની પાસે રસૂલ મોકલ્યો. (૧૫) પછી ફિરઔને રસૂલનું કહ્યું ન માન્યું, પછી અમે તેને

પકડ્યો વબાલની પકડમાં. (૧૬) પછી કઈ રીતે બચશો જો ઈન્કારી થઈ ગયા તે દિવસથી જે છોકરાઓને ઘરડા કરી નાંખે. (૧૭) તે દિવસે આસમાન ફાટી જશે તેનો વાયદો થઈને રહેનારો છે. (૧૮) આ તો શિખામણ છે પછી જે કોઈ ઈચ્છે પોતાના પરવરદિગાર તરફ માર્ગ બનાવી લે. (૧૯) નિઃશંક તારો પરવરદિગાર જાણે છે કે તું બે ભાગની રાત નજીક ઉઠે છે અને અડધી રાતે અને ત્રીજા ભાગની રાતે અને કેટલાય લોકો તારી સાથેવાળા અને અલ્લાહ રાતને માપે છે અને દિવસને, તેણે જાણ્યું કે તમે તેને પુરું કરી શકશો નહીં બસ તમારા ઉપર મા'ફી મોકલી દીધી, હવે પઢો જેટલું તમારા માટે સરળ હોય કુર્આનમાંથી, જાણ્યું કે કેટલાય તમારામાં બીમાર હશે અને કેટલાય બીજા લોકો પ્રદેશમાં ફરશે અલ્લાહની કૃપા (રોજી)ને શોધતા અને કેટલાય લોકો અલ્લાહના માર્ગમાં લડતા હશે, બસ પઢ્યા કરો જેટલું તેમાંથી સરળ થયું અને નમાઝ કાયમ રાખો અને ઝકાત આપતા રહો અને અલ્લાહને કરજ આપો, સારી રીતનું કરજ આપવું; અને જે કંઈ આગળ મોકલશો પોતાના માટે કોઈ નેકી તેને અલ્લાહની પાસે બહેતર પામશો અને સવાબમાં વધારે અને અલ્લાહથી મા'ફી માંગો, નિઃશંક તે મા'ફ કરનારો મહેરબાન છે. (૨૦)

તફસીર :

હે કપડાંઓમાં વીંટળાઈ જનાર ! (આ સંબોધનનું કારણ એ છે કે નુબુવ્વતની શરૂઆતમાં કુરૈશે દારુલ નદ્‌વામાં એકઠા થઈને આપ ﷺ વિશે સલાહ મશ્વેરો કર્યો કે આપ ﷺની હાલત પ્રમાણે કોઈ લકબ નક્કી કરવો જોઈએ કે તેના ઉપર બધા સહમત રહે. કોઈએ કહ્યું કે તે જ્યોતિષ છે અને બીજાઓએ તેનો રદિયો આપ્યો, કોઈએ પાગલ કહ્યા પછી તેને પણ બધાએ ખોટું કહ્યું, પછી કોઈએ જાદૂગર કહ્યું પછી બધાએ તેને પણ રદ કર્યું, પછી બધા એ જ કહેવા લાગ્યા કે જાદૂગર એટલા માટે છે કે મિત્રને મિત્રથી અલગ કરી દે છે, આપ ﷺને આ ખબર પહોંચી તો ખૂબ રંજ ગમ થયો અને રંજની હાલતમાં કપડામાં લપેટાઈ ગયા. મોટા ભાગે માણસ રંજ અને ગમમાં આમ જ કપડાં કે ગોદડી ઓઢી લેતો હોય છે તેથી આપ ﷺને ખુશ કરવા માટે અને રસપ્રદ શૈલીની જાહેરાત માટે આ સંબોધન કર્યું, જેમકે હદીષમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ

હઝરત અલી રદિ.ને "અબૂતુરાબ" કહ્યું હતું, મતલબ કે આપ ﷺને સંબોધન છે કે તેમની વાતોનો રંજ ગમ ન કરો બલકે અલ્લાહ તઆલા તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો અને તે એ રીતે કે) રાત્રે (નમાઝમાં) ઊભા થાઓ પરંતુ થોડી રાત્રે એટલે કે અડધી રાત (કે તેમાં આરામ કરો) અથવા તે અડધાથી થોડું ઓછું કરી દો (એટલે કે અડધાથી ઓછા ઊભા થાઓ અને અડધાથી વધારે આરામ કરો અને આ અડધાથી ઓછા ત્રીજા ભાગને લાગુ પડે છે જેમકે અલ્લાહ તઆલાના ફરમાનથી ઈશારો મળે છે (فِيْـمَـا بَعْـدُ وَثُـلُثَـهٗ) અથવા અડધાથી કંઈક વધારી દો (એટલે કે અડધાથી વધારે ઊભા થાઓ અને અડધાથી વધારે આરામ કરો અને આ અડધાથી વધારેનો ભાવાર્થ બે ભાગની નજીક હોવાનું અલ્લાહ તઆલાના નિવેદનથી ઈશારો થાય છે فِيْـمَـا بَعْـدُ اَدْنٰـى مِـنْ ثُلُثَيِ الَّيْلِ મતલબ કે રાત્રે ઊભા થાઓ તો વાજિબ હુકમથી ફરજ થયું પરંતુ સમય અને ઊભા થવાનું પ્રમાણ ત્રણ સ્વરૂપોમાં સ્વૈચ્છિક છે. અડધી રાત બે ભાગની રાત અથવા એક ભાગની રાત) અને (આ રાત્રે ઊભા થવામાં) કુર્આનને ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે પઢો (કે એક એક શબ્દ અલગ અલગ હોય અને આ જ હુકમ નમાઝ પછીનો પણ છે અને માત્ર અત્રે સ્થળને ખાસ કરવાનું કારણ છે, આગળ રાત્રે ઊભા થવાનું હિત અને કારણ વર્ણન કર્યું છે કે) અમે તમારા ઉપર એક ભારે કલામ નાંખવાના છે (તેનાથી ભાવાર્થ કુર્આન મજીદ છે જેના નાઝિલ થવાના સમયે પણ આપ ﷺની હાલત બદલાઈ જતી હતી, જેમકે હદીષમાં છે કે એક વખતે રસૂલે કરીમ ﷺની જાંઘ ઝૈદ બિન ષાબિત રદિ.ની જાંઘ ઉપર હતી તે સમયે વહી નાઝિલ થઈ તો ઝૈદ બિન ષાબિત રદિ.ને પોતાની જાંઘ ફાટી જશે એમ લાગવા માંડ્યું અને જ્યારે આપ ﷺ વહી નાઝિલ થવાના સમયે ઊંટણી ઉપર સવાર થતા તો ઊંટણી ડોકું નાંખી દેતી અને હાલી શકતી ન હતી અને ખૂબ અસહ્ય ઠંડીમાં પણ આપ ﷺ પરસેવે રેબઝેબ થઈ જતા હતા, પછી તે ઉપરાંત તેને સુરક્ષિત રાખવું પછી અન્યો સુધી પહોંચાડવું વગેરેમાં તકલીફો વેઠવી આ આધારે ثَـقِيْـلْ "ષકીલ" કહેવામાં આવ્યા અને તેનો હેતુ એ છે કે રાત્રે ઊભા થવાને કઠોર ન સમજો, અમે તો એનાથી પણ ભારે ભારે કામ તમારી પાસેથી લેવાના છે. રાત્રે ઊભા થવાનો હુકમ આપ ﷺને એટલા માટે આપવામાં આવ્યો કે તમે સંઘર્ષ અને રીયાઝતમાં પ્રવીણ થઈ જાઓ જેથી નફ્સની ક્ષમતા વધે અને મનોબળ મજબૂત થાય, કારણ કે અમે તમારા

ઉપર ભારે વજનદાર વસ્તુ-કુર્આન મજીદ નાઝિલ કરનારા છે તો તેના માટે તમારી ક્ષમતા અને મનોબળનું મજબૂત હોવું આવશ્યક છે. આગળ રાત્રે થોભવાનું બીજું હિત વર્ણન થયું છે કે) બેશક ! રાત્રે ઉઠવું ખૂબ અસરકારક છે (મનને) કચડવામાં અને (દુઆ અથવા કિરાઅત હોય કે પછી જાહેર હોય કે અંતરમન;) વાત સારી પેઠે નીકળે છે (જાહેરમાં તો એ રીતે કે ફુરસદનો સમય હોય છે, દુઆ અને કિરાઅતના શબ્દો ખૂબ શાંતિ અને સંતોષપૂર્વક અદા થાય છે અને અંતરમન એ રીતે કે મન ખૂબ લાગે છે અને દિલ તથા જીભ આ જ સંદર્ભમાં યોગ્ય કામ આપે છે. આગળ એક બીજું કારણ છે જેમાં રાતને ખાસ કરવાની હિકમત વર્ણન કરી છે તે એ કે) બેશક ! તમને દિવસમાં ઘણું કામ રહે છે (દુનિયવી પણ જેમકે ઘરેલું રોજી રોટીની ફિકર અને દીની પણ જેમકે તબ્લીગ; તેથી આ કામો માટે રાત નક્કી કરવામાં આવી) અને (રાત્રે ઊભા થવા ઉપરાંત ઉપર વર્ણન થયું તેમ બીજા સમયોમાં પણ) પોતાના પરવરદિગારનું નામ યાદ કરતા રહો અને સૌથી અલગ થઈને તેના જ તરફ ધ્યાનિત રહો (એટલે કે ઝિક્ર અને અલ્લાહની યાદ દરેક સમયે ફરજ છે અને બધાથી અલગ થવાનો હેતુ એ છે કે સર્જનહારના સંબંધનું મખ્લૂકના બધા સંબંધો ઉપર વર્ચસ્વ સ્થાપિત રહે, આગળ તવહીદની સાથે એની પણ તાકીદ અને ખુલાસો છે, એટલે કે) તે પૂર્વ અને પશ્ચિમનો માલિક છે, તેના સિવાય કોઈ ઈબાદતપાત્ર નથી, તેને જ પોતાના કામ સોંપવા માટે ઠરાવી દો અને આ લોકો જે જે વાતો કરે છે તેના ઉપર ધૈર્ય દાખવો અને ભલી રીતે તેમનાથી અલગ થઈ જાઓ (અલગ થવાનું એ છે કે તેમની સાથે કોઈ સંબંધ ન રાખો અને ભલાઈથી એ રીતે કે તેમની ફરિયાદ કે બદલો લેવાની ચિંતામાં ન પડો) અને (આગળ તેમને અઝાબની ખબર આપીને રસૂલે કરીમ ﷺને સંતોષ આપવામાં આવ્યો છે) મને અને આ જૂઠાડનારાઓને તથા એશ આરામમાં રહેનારાઓને (પોતાની હાલત ઉપર) છોડી દો (એટલે કે તેમને આમ જ રહેવા દો (وَمَرَّتَفْسِيْرَهٗ فِى اٰيَةِ فَذَرْنِىْ وَمَنْ يُّكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَدِيْثِ) અને તે લોકોને થોડા દિવસ વધારે મહોલત આપી દો (આ ધૈર્ય અને સબ્રની રાહ જોવાનો ઈશારો એ છે કે થોડા દિવસ સબ્ર કરી લો, નિકટમાં અમે તેમને સજા આપીશું કારણ કે) અમારા ત્યાં બેડીઓ છે અને દોઝખ છે અને ગળામાં ફસાઈ જનારું ખાવા છે (وَهٰذَا كَقَوْلِهٖ يَتَجَرَّعُهٗ وَلَا يَكَادُ يُسِيْغُهٗ) અને કષ્ટદાયક અઝાબ

છે (બસ તે લોકોને તે વસ્તુઓથી સજા આપવામાં આવશે અને આ સજા તે દિવસે થશે) જે દિવસે જમીન અને પહાડ ધ્રુજવા લાગશે અને પહાડ (તૂટી ફૂટીને) ધરસતી રેતી થઈ જશે (પછી ઉડતી ફરશે, આગળ પ્રસ્તુત જૂઠાડનારાઓને ધ્યાન અપાવવા માટે સંબોધન છે જેમાં રિસાલતની સાબિતી તેમજ તેની તહકીક અને ચેતવણી પણ છે, એટલે કે) બેશક ! અમે તમારી પાસે એક એવો રસૂલ મોકલ્યો છે જે તમારા ઉપર (કયામતના દિવસે) ગવાહી આપશે (કે આ લોકોએ તબ્લીગ પછી કેવો વર્તાવ કર્યો) જેમકે અમે ફિરઔનની પાસે એક રસૂલ મોકલ્યો હતો તછી ફિરઔને તે રસૂલનું કહ્યું ન માન્યું તો અમે તેને કઠોર રીતે પકડ્યો, બસ જો તમે (પણ રસૂલના આગમન પછી નાફરમાની અને) કુફ્ર કરશો તો (આ જ રીતે એક દિવસે તમારે પણ મુસીબત ભોગવવી પડશે તેથી તે મુસીબતનો દિવસ આવવાનો છે, બસ તમે) તે દિવસ(ની મુસીબત)થી કઈ રીતે બચશો જે (પોતાની કઠોરતા અને લંબાઈના કારણે) બાળકોને ઘરડા કરી દેશે જેમાં આસમાન ફાટી જશે, બેશક ! તેનો વાયદો અવશ્ય થઈને રહેશે (એ પણ સંભાવના નથી કે તે સમય ટળી જાય) આ (બધા વિષયો) એક (ખૂબ ઉચ્ચ પ્રકારની) શિખામણ છે જેનું મન ચાહે પોતાના પરવરદિગાર તરફ માર્ગ ગ્રહણ કરી લે (એટલે કે ત્યાં પહોંચવા માટે દીનનો માર્ગ સ્વીકારી લે, આગળ આ રાત્રે ઊભા થવાના ફરજને રદ કરવામાં આવે છે જે સૂરતની શરૂઆતમાં ઉપસ્થિત હતું, એટલે કે) તમારા પરવરદિગારને ખબર છે કે તમે અને તમારા સાથીઓમાંથી અમુક લોકો (ક્યારેક) બે ભાગની રાત નજીક અને (ક્યારેક) અડધી રાતે અને (ક્યારેક) ત્રીજા ભાગની રાતે (નમાઝમાં) ઊભા થાઓ છો અને રાત અને દિવસનું સંપૂર્ણ માપ અલ્લાહ જ કરી શકે છે, તેને ખબર છે કે તમે આ (સમયના માપ)ને વેઠી નથી શકતા (અને તેના કારણે તમારે સખત મહેનત કરવી પડે છે, કારણ કે માપનું અનુમાન કરવામાં તો ઓછા વત્તાની શંકા રહે છે અને અંદાજો લગાવી કરવામાં આખી રાત સમાપ્ત થઈ જાય છે જેથી નિશ્ચિત સમય ચોક્કસ પૂરો થઈ જાય અને બંને હુકમમાં ખૂબ જ મહેનત છે, શારીરિક પણ અને આધ્યાત્મિક પણ) તો (આ કારણે) તેણે તમારી હાલત ઉપર રહમ કરી (અને આનાથી પહેલાં જે હુકમ હતો તેને રદ કર્યો) બસ (હવે) તમે લોકો જેટલું કુર્આન સરળતાથી પઢી શકાય પઢી લો (કુર્આન પઢવાનો ભાવાર્થ તહજ્જુદ પઢવાનો છે કે તેમાં કુર્આન

પઢવામાં આવે છે, મતલબ કે આ તહજ્જુદ ફરજ હોવાનું રદ કરવામાં આવ્યું, હવે જેટલા પ્રમાણમાં સરળતા હોય બસ દુઆ સ્વરૂપે જો ઇચ્છો તો પઢી લો અને રદ થવાથી જે ખૂબ મહેનત કારણ સ્વરૂપે છે જેના ઉપર عَلِمَ اَنْ لَّنْ تُحْصُوْهُ નો ઈશારો છે હવે તેના અગાઉના વિષય એટલે કે તે તેની પ્રસ્તાવના છે, આગળ આ જ રદિયાનું બીજું કારણ વર્ણન થયું છે કે) તેને (એ પણ) ખબર છે કે અમુક લોકો તમારામાં બીમાર હશે અને અમુક રોજીની શોધખોળમાં પ્રદેશમાં મુસાફરી કરશે અને અમુક અલ્લાહની રાહમાં જિહાદ કરશે (તેથી આ હુકમને રદ કરવામાં આવ્યો, કારણ કે આવી પરિસ્થિતિઓમાં તહજ્જુદની પાબંદી અને તેના સમયની પાબંદી અતિમુશ્કેલ હતી) બસ (એટલા માટે તમને છૂટ છે અને પરવાનગી છે કે હવે) તમે જેટલું કુર્આન સરળતાથી પઢી શકો પઢ્યા કરો અને (ભલે તહજ્જુદનો હુકમ રદ થયો પરંતુ તે હુકમો હજુ પણ બાકી છે, એટલે કે ફરજ) નમાઝને કાયમ રાખો અને ઝકાત આપતા રહો અને અલ્લાહને સારી રીતે (એટલે કે નિખાલસતાથી) કરજ આપો અને જે નેક અમલ પોતાના માટે આગળ (આખિરતનું ભાથું બનાવીને) મોકલશો તેનો અલ્લાહની પાસે પહોંચીને તેનાથી સારો અને ઉત્તમ બદલો અને સવાબ પામશો (એટલે કે દુનિયવી હેતુમાં ખર્ચ કરવાથી જે લાભ અને નફો પ્રાપ્ત થાય છે તેનાથી સારો લાભ અને વળતર આખિરતમાં મળશે) અને અલ્લાહ તઆલાથી ગુનાહ મા'ફ કરાવતા રહો, બેશક! અલ્લાહ ઘણો મોટો મા'ફ કરનારો અને ઘણો મોટો દયાળુ છે (ગુનાહોની મા'ફી માંગવી પણ રદ કરવામાંથી બાકી રાખવામાં આવેલ હુકમોમાંથી છે).

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

يَـآاَيُّهَـاالْمُزَّمِّلُ માં શબ્દ مُـزَّمِّلُ (મુઝ્ઝમ્મિલ)નો શાબ્દિક અર્થ "પોતાના ઉપર કપડાં વીંટાળી લેવાનો" થાય છે, લગભગ તેનો જ સમાનાર્થી શબ્દ مُـدَّثِّـرُ (મુદષ્ષિર) છે જે આગલી સૂરતમાં આવી રહ્યો છે. આ બંને સૂરતોમાં રસૂલે કરીમ ﷺને એક ચોક્કસ સમયની હાલત અને ખાસ લક્ષણ સાથે સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે તે સમયે રસૂલે કરીમ ﷺ ખૂબ ડર અને ભયના કારણે ભારે ઠંડી અનુભવી રહ્યા હતા તેથી પોતાના ઉપર કપડું ઓઢાડવાનું કહ્યું અને કપડાં ઓઢાડી દેવામાં આવ્યા તો આપ ﷺ તેમાં વીંટાઈ ગયા. સહીહૈન, બુખારી અને

મુસ્લિમમાં તેની ઘટના હઝરત જાબિર (રદિ.)ની રિવાયતથી આ પ્રમાણે આવી છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ "ફતરતે વહી"ના સમયગાળાનું વર્ણન કરી રહ્યા છે. "ફતરત"નો શાબ્દિક અર્થ "ધીમું પડવું અથવા બંધ થઈ જવું" છે. તેની ઘટના એ પ્રમાણે બની હતી કે સૌ પ્રથમ હિરા ગુફામાં નબીએ કરીમ ﷺ ઉપર હઝરત જિબ્રઈલ (અલૈ.) નાઝિલ થયા અને સૂરએ ઈકરાની શરૂઆતની આયતો આપ ﷺને સંભળાવી. આ ફરિશ્તો આવવાની અને વહીની કઠોરતા પ્રથમ વખતની હતી જેની તબિયત ઉપર એવી અસર થઈ કે રસૂલે કરીમ ﷺ ઉમ્મુલ મુઅ્મિનીન હઝરત ખદીજા (રદિ.) પાસે ગયા અને સખત ઠંડી અનુભવી રહ્યા હતા તેથી ફરમાવ્યું زَمِّلُوْنِىْ زَمِّلُوْنِىْ (ઝમ્મિલૂની ઝમ્મિલૂની) એટલે કે મને ઢાંકી દો, મને ઢાંકી દો. તેની વિગતવાર અને લાંબી છણાવટ સહીહ બુખારીના પ્રથમ ભાગમાં ઉપસ્થિત છે, ત્યારબાદ થોડા દિવસો સુધી વહીનો આ ક્રમ બંધ રહ્યો, તે સમયકાળ કે જેમાં આ વહીનો ક્રમ બંધ રહ્યો તેને "ફતરતુલ વહી" કહેવામાં આવે છે. આપ ﷺએ આ ફતરતના સમયકાળનું વર્ણન કરતાં કહ્યું કે એક દિવસ હું ચાલી રહ્યો હતો કે અચાનક મેં અવાજ સાંભળ્યો તો નજર આસમાન તરફ ઉઠાવી, શું જોઉં છું કે તે ફરિશ્તો જે હિરા ગુફામાં મારી પાસે આવ્યો હતો આસમાન અને જમીન વચ્ચે એક અધ્ધર ખુરશી ઉપર બેઠો છે, મેં તેનું આ સ્વરૂપ જોયું પછી તે જ પ્રભાવ અને ડરની પરિસ્થિતિ છવાઈ ગઈ જે પ્રથમ મુલાકાત વખતે થઈ ચૂક્યું હતું. હું પાછો પોતાના ઘરે ચાલ્યો આવ્યો અને ઘરવાળાઓને કહ્યું, મને ઢાંકી દો; તેના ઉપર આ આયત નાઝિલ થઈ يٰۤاَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ આ હદીષમાં આયત يٰۤاَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ નાઝિલ થવાનું વર્ણન છે, બની શકે છે કે આ જ હાલતને વર્ણન કરવા માટે يٰۤاَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ સંબોધન પણ આવ્યું હોય અને એવું પણ બની શકે છે કે "મુઝ્ઝમ્મિલ"ના લકબની ઘટના કોઈ બીજી બની હોય જે તફસીરના ખુલાસામાં વર્ણન થઈ છે. આ લકબથી સંબોધન કરવામાં એક ખાસ રસપ્રદ શૈલી અને સંબોધન કરનારની નિકટતા તરફ ઈશારો છે, જેમકે પ્રેમ અને લાગણીમાં કોઈને તેની કોઈ ચોક્કસ પરિસ્થિતિ પ્રમાણે માત્ર હળવી રમૂજ માટે સંબોધન કરવામાં આવે છે. (રૂહુલ મઆની) આ પ્રમાણેનું ખાસ સંબોધન કરીને રસૂલે કરીમ ﷺને તહજ્જુદની નમાઝનો હુકમ અને તેની અમુક વિગત બતાવી.

તહજ્જુદની નમાઝના હુકમો અને તેમાં પરિવર્તન :

મુઝ્ઝમ્મિલ અને મુદષ્ષિર શબ્દો એ બાબતની જાણકારી આપે છે કે આ આયતો ઈસ્લામની બિલકુલ શરૂઆતની છે અને કુર્આન નાઝિલ થવાના શરૂઆતના સમયમાં ઊતરી છે જ્યારે કે તે સમયે પાંચ નમાઝો ઉમ્મત ઉપર ફરજ થઈ ન હતી કારણ કે પાંચ નમાઝો તો શબે મેઅ્રાજમાં ફરજ થઈ.

ઈમામ બગવી (રહ.)એ હઝરત સિદ્દીકા (રદિ.) વગેરેની હદીષોની બીનાએ એવું કહ્યું છે કે આ આયતની રૂએ قِيَامُ اللَّيْلِ (કિયામુલ્લય્‌લ) એટલે કે રાતની નમાઝ રસૂલે કરીમ ﷺ અને સમગ્ર ઉમ્મત ઉપર ફરજ હતી અને આ તે વખતની ઘટના છે જ્યારે પાંચ નમાઝો ફરજ થઈ ન હતી.

આ આયતમાં કિયામુલ્લય્‌લ એટલે કે તહજ્જુદની નમાઝને માત્ર ફરજ જ કરવામાં નથી આવી બલકે તેમાં ઓછામાં ઓછું ચોથા ભાગની રાત જેટલું પ્રવૃત્ત રહેવું પણ ફરજ ઠરાવવામાં આવ્યું છે, કારણ કે આ આયતોમાં અસલ હુકમ એ હતો કે આખી રાત થોડા સમયને બાકાત રાખી નમાઝમાં પ્રવૃત્ત રહો અને થોડા સમયને બાકાત રાખવાનું વર્ણન અને વિગત આગળ આવે છે.

ઈમામ બગવી (રહ.) હદીષની બીનાએ ફરમાવે છે કે આ હુકમ પૂરો કરવા રસૂલે કરીમ ﷺ તથા સહાબએ કિરામ (રદિ.) રાતનો મોટો ભાગ તહજ્જુદની નમાઝમાં પ્રવૃત્ત રહી પસાર કરતા હતા, એટલે સુધી કે તેમના પગ ઉપર સોજા ચઢી ગયા અને આ હુકમ ઘણો ભારે જણાતો હતો. આખા વર્ષ પછી આ જ સૂરતના અંતિમ ભાગમાં فَاقْرَءُوْا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ આયત નાઝિલ થઈ જેણે આ લાંબા સમય ઊભા રહેવાના હુકમને રદ કર્યો અને અધિકાર આપ્યો કે જેટલીવાર કોઈ વ્યક્તિ સરળતાથી ઊભો રહી શકે એટલો સમય તહજ્જુદની નમાઝ માટે ખર્ચ કરવો પૂરતો છે. આ વિષય અબૂદાવુદ, નસાઈમાં હઝરત આયશા સિદ્દીકા (રદિ.)થી નકલ થયો છે અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ કહ્યું કે જ્યારે પાંચ નમાઝો શબે મેઅ્રાજમાં ફરજ થઈ તો તહજ્જુદના ફરજનો હુકમ મન્સૂખ (રદ) થઈ ગયો અલબત્ત તો પણ સુન્નત સ્વરૂપે બાકી રહી અને રસૂલે કરીમ ﷺએ તેના ઉપર કાયમ અમલ કર્યો. એ જ પ્રમાણે ઘણા સહાબા (રદિ.) ખૂબ સાતત્યપૂર્વક તહજ્જુદની નમાઝ પઢતા હતા. *(મઝહરી)*

قُمِ الَّيۡلَ اِلَّا قَلِيۡلًا માં શબ્દ اَلَّيۡلُ (અલ્લયૂલ) ઉપર અલિફ લામ દાખલ થવાથી તેનો અર્થ "આખી રાત" કરીએ તો આયતનો ભાવાર્થ આ થશે કે "તમે આખી રાત કિયામુલ્લયૂલ (નમાઝ માટે ઊભા થવામાં) પ્રવૃત્ત રહો થોડા સમયને બાદ કરીને." પરંતુ કારણ કે આ શબ્દ قلیل (કલીલ) અહીંયાં અસ્પષ્ટ અર્થમાં હતું તેથી આગળ તેનો ખુલાસો આ રીતે કર્યો, نِصۡفَهٗۤ اَوِ انۡقُصۡ مِنۡهُ قَلِيۡلًا اَوۡ زِدۡ عَلَيۡهِ એટલે કે હવે તમે અડધી રાત ઊભા થાઓ અથવા અડધાથી થોડું ઓછું અથવા અડધાથી કંઈક વધારી દો. આ વર્ણન اِلَّا قَلِيۡلًا ને બાકાત રાખવાનો છે તેથી તેના ઉપર એ પ્રશ્ન થઈ શકે છે કે અડધી રાતને રાત્રિના સમયના સંદર્ભમાં થોડો સમય કહી શકાય નહીં. જવાબ એ છે કે રાતનો શરૂઆતનો ભાગ તો મગરિબ અને પછી ઈશાં વગેરેમાં પસાર થઈ જાય છે હવે અડધાથી ભાવાર્થ બાકી રહેલ રાતનો અડધો ભાગ થશે જે આખી રાતના સંદર્ભમાં થોડો સમય છે અને આ આયતમાં કારણ કે અડધાથી ઓછા કરવાની પણ પરવાનગી છે અને અડધાથી વધારે કરવાની પણ તેથી સામૂહિક રીતે જોતાં તેનો ખુલાસો એ થશે કે ઓછામાં ઓછું ચોથા ભાગની રાતથી થોડું વધારે નમાઝ માટે ઊભા થવામાં પ્રવૃત્ત રહેવું ફરજ થશે.

"તરતીલે કુર્આન"નો ભાવાર્થ :

وَرَتِّلِ الۡقُرۡاٰنَ تَرۡتِيۡلًا માં تَرۡتِيۡلُ (તરતીલ)નો શાબ્દિક અર્થ દરેક શબ્દને સરળતાથી અને મજબૂતીથી સંપૂર્ણ રીતે મોંઢેથી ઉચ્ચારવાનો થાય છે. (મુફરદાત, ઈમામ રાગિબ) આ આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે કુર્આનની તિલાવતમાં ઉતાવળ ન કરો બલકે તરતીલ એટલે કે સરળતાથી અને શુદ્ધ ઉચ્ચારે પઢો અને સાથે જ તેના અર્થમાં ચિંતન અને મનન પણ કરો. (કુર્તુબી) وَرَتِّلُ નો અતફ قُمِ الَّيۡلَ ઉપર છે અને તેમાં એનું વર્ણન છે કે રાત્રે ઊભા થઈને શું કરવાનું છે, તેનાથી જાણ થઈ કે તહજ્જુદની નમાઝ જો કે કિરાઅત, તસ્બીહ, રુકૂઅ્ અને સિજ્દહ વગેરે નમાઝના બધા જ અરકાનો ઉપર આધારિત છે પરંતુ તેમાં મૂળ હેતુ કુર્આનની કિરાઅતનો છે તેથી સહીહ હદીષો એ બાબતની ગવાહ છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ તહજ્જુદની નમાઝ ખૂબ લાંબી પઢતા હતા આ જ આદત સહાબા (રદિ.) અને તાબિઈન (રહ.)માં પણ હોવાનું પ્રખ્યાત છે.

મસ્અલો :

આથી એ પણ જાણ થઈ કે કુર્આનનું માત્ર પઢી લેવું હેતુ નથી બલકે તરતીલ ઈચ્છનીય છે જેમાં દરેકે દરેક શબ્દ સ્પષ્ટ અને ખરો શુદ્ધ ઉચ્ચારે પઢવામાં આવે. નબીએ કરીમ ﷺ આ જ રીતે તરતીલથી પઢતા હતા. હઝરત ઉમ્મે સલમા (રદિ.)ને અમુક લોકોએ રાત્રિની નમાઝમાં આપ ﷺની કુર્આનની તિલાવતની પરિસ્થિતિ વિશે પૂછ્યું તો તેમણે નકલ કરીને બતાવ્યું જેમાં એક એક અક્ષર સ્પષ્ટ હતો. *(તિરમિઝી, અબૂદાવુદ, નસાઈ, મઝહરીમાંથી)*

મસ્અલો :

તરતીલમાં સુમધુર અવાજ એટલે કે પોતાના અવાજને જેટલો મધુર બનાવી શકાય તે રીતે પઢવું પણ સામેલ છે. હઝરત અબૂહુરયરહ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે અલ્લાહ તઆલા કોઈની કિરાઅત અને તિલાવતને એવી નથી સાંભળતો જેવી તે નબીની તિલાવતને સાંભળે છે જેઓ સુમધુર અવાજે મોટેથી તિલાવત કરે છે. *(મઝહરી)*

હઝરત અલકમા (રદિ.)એ એક વ્યક્તિને ખૂબ સુમધુર અવાજે તિલાવત કરતા સાંભળ્યા તો કહ્યું, لَقَدْ رَتَّلَ الْقُرْاٰنَ فَدَاهُ اَبِيْ وَاُمِّيْ એટલે કે આ વ્યક્તિએ કુર્આનની તરતીલ કરી છે, મારા માતા પિતા તેમના ઉપર કુરબાન થાય. *(કુર્તુબી)*

અને અસલ તરતીલ તે જ છે કે અક્ષરો અને શબ્દોનો ઉચ્ચાર પણ સાચો અને સ્પષ્ટ હોય તથા પઢનાર તેના અર્થો ઉપર વિચાર કરી તેનાથી પ્રભાવિત પણ થઈ રહ્યો હોય, જેમકે હસન બસરી (રહ.)થી નકલ થયું છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ એક વ્યક્તિ પાસેથી પસાર થયા જે કુર્આનની એક આયત પઢી રહ્યો હતો અને રડી રહ્યો હતો, આપ ﷺએ લોકોને કહ્યું, તમે અલ્લાહ તઆલાનો આ હુકમ સાંભળ્યો છે ? وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْتِيْلًا બસ આ જ તરતીલ છે (જે આ વ્યક્તિ કરી રહ્યો છે). *(કુર્તુબીમાંથી)*

اِنَّا سَنُلْقِيْ عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيْلًا માં શબ્દ ثَقِيْلٌ (ષકીલ)નો અર્થ "ભારે હોવા"નો થાય છે અને ભારે નિવેદનથી ભાવાર્થ કુર્આન છે, કારણ કે તેની વર્ણન કરેલ હલાલ, હરામ, જાઈઝ, નાજાઈઝની હદોનું કાયમી ધોરણે પાલન કરવું

સ્વાભાવિક રીતે ભારે લાગતું હોય છે એના સિવાય કે જેના માટે અલ્લાહ તઆલા એને સરળ કરી દે અને કુર્આનનું નિવેદન ભારે એટલા માટે પણ કહી શકાય છે કે તેના નાઝિલ થવાના સમયે રસૂલે કરીમ ﷺ એક ખાસ પ્રકારનું વજન અને કઠોરતાનો અનુભવ કરતા હતા જેના લીધે ખૂબ ઠંડીની ઋતુમાં પણ આપ ﷺનું કપાળ મુબારક પરસેવાથી રેબઝેબ થઈ જતું હતું અને જો તે સમયે તેઓ કોઈ ઊંટણી ઉપર સવાર હોય તો તે તેના ભારથી પોતાની ડોક નાંખી દેતી હતી, જેમકે સહીહ હદીષો તેના ઉપર ગવાહ છે. *(સહીહ બુખારી વગેરે)*

આ આયતમાં એ તરફ ઈશારો જોવા મળે છે કે તહજ્જુદની નમાઝનો હુકમ એટલા માટે આપવામાં આવ્યો કે માણસ મુસીબતો ઉઠાવવાની ટેવવાળો બને. રાત્રે નમાઝ માટે ઊઠવું ઊંઘ અને શારીરિક આરામ વિરુદ્ધ એક સંઘર્ષ છે અને તેના દ્વારા વ્યક્તિને કઠોર હુકમો વેઠવાની શક્તિ મળશે જે કુર્આનમાં નાઝિલ થવાના છે.

اِنَّ نَاشِئَةَ الَّيْلِ માં શબ્દ نَاشِئَةُ (નાશિઅહ) ક્રિયાપદ છે જેનો ભાવાર્થ રાત્રે નમાઝ માટે ઊભા થવું થાય છે. હઝરત આયશા (રદિ.) કહે છે કે સૂઈ ગયા પછી રાત્રે નમાઝ માટે ઊઠવું نَاشِئَةُ الَّيْلُ (નાશિઅતુલ્લયૂલ) છે, તેના અર્થના આધારે શબ્દ نَاشِئَةُ الَّيْلُ નો ભાવાર્થ તહજ્જુદ થયો, કારણ કે તહજ્જુદનો શાબ્દિક અર્થ પણ રાત્રે સૂઈને ઉઠયા પછી નમાઝ પઢવાનો છે. ઈબ્ને કયસાન (રહ.)એ કહ્યું કે અંતિમ રાતે ઊભા થવાને "નાશિઅતુલ્લયૂલ" કહેવામાં આવે છે. ઈબ્ને ઝૈદે કહ્યું કે રાતના જે પણ ભાગમાં કોઈ નમાઝ પઢવામાં આવે તે નાશિઅતુલ્લયૂલમાં સામેલ છે અને હસન બસરી (રહ.) કહે છે કે ઈશાંની નમાઝ પછી દરેક નમાઝ નાશિઅતુલ્લયૂલમાં સામેલ છે. ઈબ્ને અબી મુલયકાએ કહ્યું કે હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.) અને હઝરત ઈબ્ને ઝુબૈર (રદિ.)થી નાશિઅતુલ્લયૂલનો અર્થ પૂછયો તો તેમણે કહ્યું, اَللَّيْلُ كُلُّهَا نَاشِئَةٌ એટલે કે રાતના દરેક ભાગની નમાઝ નાશિઅતુલ્લયૂલમાં સામેલ છે. *(મઝહરી)*

ઉપરોક્ત બધા જ નિવેદનોમાં કોઈ વિરોધાભાસ નથી, વાસ્તવિકતા એ છે કે કિયામુલ્લયૂલ અને નાશિઅતુલ્લયૂલ બંનેનો મૂળ ભાવાર્થ એ જ છે, એટલે કે રાતના કોઈપણ ભાગમાં જે નમાઝ પઢવામાં આવે તેના ઉપર આ બંને શબ્દો

લાગુ પડે છે, ખાસ કરીને જે નમાઝ ઈશાં પછી હોય જેમકે હસન બસરી (રહ.)નું નિવેદન છે પરંતુ રસૂલે કરીમ ﷺ અને જમહૂર સહાબા તથા તાબિઈન અને ઉમ્મતના નેક લોકોનો કાયમી અમલ એવો રહ્યો છે કે આ નમાઝને સૂઈને ઉઠયા પછી અંતિમ રાત્રિમાં પઢતા હતા તેથી તે સારું, શ્રેષ્ઠ અને બરકતોનું કારણ વધારે છે, આમ તો કિયામુલ્લયલ અને નાશિઅતુલ્લયલની સુન્નત ઈશાંની નમાઝ પછી કોઈપણ નફલ નમાઝ પઢવાથી અદા થઈ જાય છે.

هِيَ اَشَدُّ وَطْأً માં શબ્દ وَطْأً (વતઆ)ની બે કિરાઅતો છે. મશ્હૂર કિરાઅત (બ ફત્હે વાવ અને સુકૂને તા બર વઝન ઝરબુન)નો અર્થ "કચડી નાંખવાનો" થાય છે. આ આધારે ભાવાર્થ એ થશે કે રાતની નમાઝ મનેચ્છાઓને કચડી નાંખવામાં ખૂબ મદદગાર સાબિત થાય છે. એટલે કે નફ્સને કાબૂમાં રાખવા અને નાજાઈઝ ઈચ્છાઓ ઉપર અમલ કરવાથી અટકાવવામાં તહજ્જુદથી ખૂબ મદદ મળે છે. પ્રસ્તુત તફસીરના ખુલાસામાં તેને જ અપનાવવામાં આવ્યું છે. બીજી કિરાઅતમાં وِطَاءً (વિતાઅન -બ કસરે વાવ બિલ અલીફે મુબદ્દહ બર વઝને કિતાબ)ના સ્વરૂપમાં આ مُوَاطَاةٌ (મુવાતાત)નું ક્રિયાપદ છે, એટલે કે મુવાફિકતનું ક્રિયાપદ છે. કુર્આને કરીમની આયત لِيُوَاطِـئُوْا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ માં મુવાફિકતનો આ જ અર્થ છે, તફસીરના ઈમામોમાંથી ઈબ્ને અબ્બાસ અને ઈબ્ને ઝૈદ (રદિ.) દ્વારા તેનો આ જ અર્થ નકલ થયેલ છે. ઈબ્ને ઝૈદ (રદિ.)એ કહ્યું કે તેનો ભાવાર્થ એ છે કે રાત્રે નમાઝ માટે ઊઠવું દિલ, દષ્ટિ, કાન અને જીભ સૌમાં પરસ્પર એક પ્રકારનું સામંજસ્ય પેદા કરવામાં અત્યંત પ્રભાવિત છે.

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે اَشَدُّ وَطْأً નો અર્થ એ છે કે કાન અને દિલમાં તે સમયે વધારે સામંજસ્ય હોય છે કે રાતનો સમય મોટે ભાગે કામોથી ફારેગ અને શોરબકોરથી છુટકારાનો અને શાંતિનો સમય હોય છે, તે સમયે જે શબ્દો જીભથી નીકળશે પોતાના કાન પણ તેને સાંભળશે અને દિલ પણ હાજર હશે.

وَاَقْوَمُ قِيْلًا માં શબ્દ اَقْوَمُ (અક્વમ)નો અર્થ વધારે મજબૂત અને ઠીક તથા સ્થાયિત્વનો છે. તેનો ભાવાર્થ એ છે કે રાતના સમયમાં કુર્આનની તિલાવત વધારે દુરુસ્ત, મજબૂતી અને સ્થાયિત્વ સાથે થઈ શકે છે, કારણ કે અનેક પ્રકારના

અવાજો અને શોરબકોરથી દિલ અને દિમાગ વિચલિત થતું નથી.

આ આયતમાં કિયામુલ્લયૂલની હિકમત અને હિતને વર્ણન કરવાનો હેતુ છે, આનાથી આગલી આયતમાં જે તેની હિકમત બતાવવામાં આવી હતી اِنَّـا سَـنُـلْـقِىْ عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيْلًا તે તો રસૂલે કરીમ ﷺની પવિત્ર જાત સાથે ખાસ હતી, એટલે કે કઠોર નિવેદન એટલે કે કુર્આનના નાઝિલ થવાનો સંબંધ માત્ર આપ ﷺની જાત સાથે જ છે અને આ બીજી આયતમાં જે હિકમત વર્ણન કરવામાં આવી તે સમગ્ર ઉમ્મત માટે જાહેર બાબત છે કે રાત્રે નમાઝમાં બે લક્ષણો છે, પ્રથમ મન અને જીભમાં સામંજસ્ય અને બીજું કુર્આનની તિલાવતમાં શાંતિના કારણે સરળતા.

اِنَّ لَكَ فِى النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيْلًا માં શબ્દ سَبْحٌ (સબ્હ)નો શાબ્દિક અર્થ "લાગુ પડવાનો અથવા ઘુમવા ફરવા"નો થાય છે, એ જ રીતે પાણીમાં તરવાને પણ સબ્હ અને સબાહત કહેવામાં આવે છે કે પાણીમાં કોઈ અડચણ વિના ઘુમવું ફરવું તરવાની આવડત સાથે સરળ છે. અહીંયાં સબ્હનો ભાવાર્થ આખા દિવસની પ્રવૃત્તિઓ છે જેમાં તા'લીમ, તબ્લીગ તથા મખ્લૂકની સુધારણા માટે અથવા પોતાની આર્થિક જરૂરિયાતો માટે હરવું ફરવું બધું સામેલ છે.

આ આયતમાં કિયામુલ્લયૂલના ત્રીજા હુકમની હિકમત અને હિત વિશે વર્ણન થયું છે, તે પણ નબીએ કરીમ ﷺ અને સમગ્ર ઉમ્મત માટે સામાન્ય છે, તે એ કે દિવસમાં તો રસૂલે કરીમ ﷺ અને એ જ રીતે બીજા બધા જ લોકો ઘણા પ્રવૃત્ત અને હરતા ફરતા રહે છે આથી શાંતિપૂર્વક ફારેગ થઈ ઈબાદતમાં ધ્યાન આપવું મુશ્કેલ હોય છે, તેથી રાતનો સમય એ કામ માટે રહેવો જોઈએ કે જેથી આવશ્યકતા પ્રમાણે ઊંઘ અને આરામ પણ મળી જાય અને કિયામુલ્લયૂલની ઈબાદત પણ થાય.

ખુલાસો :

ફુક્હાએ કહ્યું કે આ આયતથી સાબિત થાય છે કે ઉલમા અને મશાઈખ જે તા'લીમ અને કેળવણી તથા મખ્લૂકની સુધારણાની સેવાઓમાં લાગેલા રહે છે તેમના પણ આ કામ દિવસના સમયમાં જ મર્યાદિત રહેવા જોઈએ. રાતનો સમય અલ્લાહ તઆલા સમક્ષ હાજરી અને ઈબાદત માટે ફારેગ રાખવું ઉત્તમ છે જેમકે

પુરોગામી બુઝુર્ગોના અમલ આ બાબત ઉપર ગવાહ છે. કોઈ સમય અનુસારની જરૂરિયાત દીની, તા'લીમી, તબ્લીગી ક્યારેક કોઈ સમયે રાત્રે પણ તેમાં પ્રવૃત્ત રહેવું પડે તો આવશ્યકતા પ્રમાણે તે અપવાદ છે અને આમાંથી બાકાત છે, તેની ગવાહી પણ ઘણા ઉલમા અને ફુક્હાના અમલથી સાબિત છે.

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيْلًا માં تَبَتُّلْ (તબત્તલ)નો શાબ્દિક અર્થ મખ્લૂકથી અલગ થઈને સર્જનહારની ઈબાદતમાં લાગી જવું.

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ નો અતફ قُمِ الَّيْلَ ઉપર છે જેમાં રસૂલે કરીમ ﷺને કિયામુલ્લયૂલ એટલે કે રાત્રે નમાઝનો હુકમ આપવામાં આવ્યો છે અને તેના સંદર્ભમાં દિવસની ખાસ ખાસ ઈબાદતો તરફ પણ ઈશારો કરવામાં આવ્યો. اِنَّ لَكَ فِى النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيْلًا આ આયતમાં એક એવી ઈબાદતનો હુકમ છે જે રાત અથવા દિવસ સાથે ખાસ નથી બલકે દરેક સમય, દરેક પરિસ્થિતિમાં ચાલુ રાખી શકાય છે અને તે છે ઝિકુલ્લાહ અને ઝિકુલ્લાહના હુકમનો ભાવાર્થ તેના ઉપર સાતત્યપૂર્વક કાયમી અમલ કરવાનો છે, કારણ કે રસૂલે કરીમ ﷺની પવિત્ર હસ્તીથી એ વાતની કલ્પના પણ અશક્ય છે કે તેઓ બિલકુલ ઝિક્ર કરતા ન હોય તેથી આ હુકમનો હેતુ કાયમી ઝિક્રનો જ હોઈ શકે છે. *(મઝહરી)*

આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે રસૂલે કરીમ ﷺને હુકમ આપવામાં આવ્યો કે અલ્લાહનો ઝિક્ર રાત્રે અને દિવસે દરેક સમયે ચાલુ રાખો, તેમાં ન તો ક્યારેય સુસ્તી કે આળસ હોવી જોઈએ અને આ ભાવાર્થ એવા જ સમયે હોઈ શકે છે કે જ્યારે અલ્લાહ તઆલાના ઝિક્રનો જાહેર ભાવાર્થ લેવામાં આવે, ભલે તે જીભથી હોય અથવા દિલથી અથવા શરીરના અવયવોને અલ્લાહ તઆલાના હુકમની બજવણીમાં મશ્ગૂલ રાખવા સ્વરૂપે હોય. એક હદીષમાં જે હઝરત આયશા સિદીકા (રદિ.)ની રિવાયતથી આવ્યું છે, كَانَ يَذْكُرُ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ حِيْنٍ એટલે કે રસૂલે કરીમ ﷺ દરેક વખતે અલ્લાહનો ઝિક્ર કરતા હતા. તેનો ભાવાર્થ પણ જાહેર અર્થની બીનાએ સાચો હોઈ શકે છે, કારણ કે સંડાસ વગેરેમાં આપ ﷺની જીભથી ઝિક્ર ન કરવું હદીષની રિવાયતોથી સાબિત છે પરંતુ દિલી ઝિક્ર દરેક વખતે ચાલુ રહી શકે છે અને દિલી ઝિક્રના બે સ્વરૂપો છે. એક, દુઆના શબ્દો મનમાં વાગોળીને અને બીજું, અલ્લાહ તઆલાની સિફતો અને તેની વિશિષ્ટતાઓમાં ચિંતન મનન કરીને. *(શૈખ હઝરત અશરફ અલી થાનવી રહ.)*

આ આયતમાં બીજો હુકમ આ આપવામાં આવ્યો, تَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيْلًا એટલે કે તમે સમગ્ર મખ્લૂકથી અલગ થઈને માત્ર અલ્લાહ તઆલાનો રાજીપો પ્રાપ્ત કરવા તેની ઈબાદતમાં લાગી જાઓ અને તેના સામાન્ય ભાવાર્થમાં અલ્લાહ તઆલાની ઈબાદતમાં ગયરૂલ્લાહને ભાગીદાર ન કરવું બલકે માત્ર અલ્લાહની જ ઈબાદત કરવું સામેલ છે અને એ પણ કે પોતાની બધી જ પ્રવૃત્તિઓ અને અમલો તથા હલન ચલન અને થોભવામાં દષ્ટિ અને ભરોસો માત્ર અલ્લાહ તઆલા ઉપર રહે, કોઈ મખ્લૂકને લાભ અને નુકસાનનો માલિક અથવા જરૂરિયાત પૂરી કરનાર અને મુશ્કેલીઓ દૂર કરનાર ન સમજે. હઝરત ઈબ્ને ઝૈદ (રદિ.)એ કહ્યું કે "તબત્તુલ"નો અર્થ એ છે કે સમગ્ર વિશ્વ અને તેની અંદરની દરેક વસ્તુને છોડી માત્ર તે વસ્તુ તરફ ધ્યાન રહે જે અલ્લાહ તઆલા પાસે છે. *(મઝહરી)*

પરંતુ જે તબત્તુલ અને મખ્લૂકથી અલગ થવાનો હુકમ આ આયતમાં આપવામાં આવ્યો છે તે આ દુનિયાના સંબંધો છોડવાથી તથા અલગ થવાથી બિલકુલ ભિન્ન પ્રકારનો છે જેને કુર્આનમાં "રહબાનિયત" કહેવામાં આવ્યું છે અને તેની ટીકા અને નીંદા તરફ ઈશારો છે وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوْهَا અને જેના વિશે હદીષમાં لَا رَهْبَانِيَةَ فِى الْاِسْلَامِ છે, કારણ કે શરીઅતની પરિભાષામાં રહબાનિયત દુનિયા છોડવાના અને સંબંધો કાપી નાંખવાના તે સ્વરૂપનું નામ છે જેમાં બધી જ જાઈઝ, હલાલ અને સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓને ઈબાદતની નિય્યતે છોડી દેવામાં આવે છે, એટલે કે એવી માન્યતા ધરાવે કે આ હલાલ વસ્તુઓ છોડ્યા વિના અલ્લાહ તઆલાનો રાજીપો પ્રાપ્ત નથી થઈ શકતો અથવા સંબંધો કાપી નાંખવાનો અમલ એ રીતે કરે કે વાજિબ હકોની પણ દરકાર ન રાખે અને તેમાં ખલેલ પેદા થાય. અત્રે જે તબત્તુલ અને સંબંધોથી અલગ થવાનો હુકમ છે તે એ છે કે અલ્લાહ તઆલાના સંબંધ ઉપર કોઈ બીજી મખ્લૂકના સંબંધનું વર્ચસ્વ ન સ્થપાવા પામે, ભલે માન્યતાની રૂએ હોય અથવા અમલની રૂએ અને આ સંબંધ છોડવાના હુકમથી દુનિયાના બધા જ વ્યવહારો એટલે કે પતિ પત્નીના સંબંધો, નિકાહ તથા સગાઈ સંબંધો વગેરેનો નકાર નથી થતો બલકે તે સૌની સાથે ભેગા થઈને પણ આ હુકમ ઉપર અમલ કરી શકાય છે જેમકે બધા જ અંબિયા (અલૈ.)ની સુન્નત છે અને ખાસ કરીને સય્યિદુલ અંબિયા (અલૈ.)ની સમગ્ર

જિંદગી અને તેમનું જીવનચરિત્ર આ બાબતની ગવાહી છે. અત્રે જે ભાવાર્થને તબત્તુલથી ઓળખાવવામાં આવ્યો છે તેનું જ બીજું નામ પુરોગામી નેક લોકોની જીભ ઉપર "ઈખ્લાસ" છે. *(મઝ્હરી)*

ખુલાસો :

અલ્લાહના ઝિક્રનું વધુ પ્રમાણ રાખવા અને દુનિયાથી સંબંધ છોડી દેવા વિશે સુફીઓ પુરોગામી અને વર્તમાન બધા જ લોકો કરતાં આગળ રહ્યા છે. તેમણે કહ્યું કે અમે જે મુસાફરી પસાર કરવા અને માર્ગ કાપવામાં જે દિવસ રાત લાગ્યા છે વાસ્તવમાં તે બે ડગલાં છે. પ્રથમ ડગલું મખ્લૂકથી અલગ થઈ જવું છે અને બીજું ડગલું અલ્લાહ તઆલાની નિકટતા છે. આ બંને એકબીજા માટે આવશ્યક અને પૂરક છે. પ્રસ્તુત આયતમાં આ જ બે ડગલાંને બે વાક્યોમાં વર્ણન કર્યા છે, (۱) وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ (۲) وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيْلًا

અત્રે ઝિક્રુલ્લાહથી ભાવાર્થ એવો સાતત્યપૂર્વકનો અમલ છે જેમાં ક્યારેય કોઈ ખામી કે ઉણપ ન રહે અને ક્યારેય છૂટી ન જાય. આ જ તે સ્થિતિ છે જેને સુફિયાએ કિરામની પરિભાષામાં "વુસૂલિ ઈલલ્લાહ" કહેવામાં આવે છે. એ જ રીતે પ્રથમ વાક્યમાં અંતિમ પગલાંનું વર્ણન કર્યું અને બીજા વાક્યમાં પ્રથમ પગલાંનું. આ ક્રમ કદાચ એટલા માટે બદલવામાં આવ્યો કે જો કે અમલમાં તબત્તુલ એટલે કે ઉપરોક્ત અર્થના આધારે સંબંધો કાપી નાંખવા અગ્રસ્થાને છે અને વુસૂલિ ઈલલ્લાહ ત્યાર પછી તેના ઉપર લાગુ પડે છે પરંતુ કારણ કે હેતુપ્રાપ્તિનું અંતિમ પરિણામ આ બીજું પગલું જ છે અને વાસ્તવમાં આ જ મૂળ હેતુ અને મકસદ છે, તેનું મહત્ત્વ અને શ્રેષ્ઠતા બતાવવા માટે સ્વાભાવિક ક્રમ બદલીને ઝિક્રુલ્લાહને અગ્રક્રમે કહેવામાં આવ્યું. શૈખ સાઅ્દી (રહ.)એ આ જ બે ડગલાંને ખૂબ સારી રીતે વર્ણન કર્યા છે.

تعلق حجاب است و بے حاصلی چو پیوند ہا بگسلی واصلی

લોકો સાથેના સંબંધો અલ્લાહ તઆલાના પરિચય માટે એક પ્રકારની આડશ છે અને એવા સંબંધો અર્થહીન છે, જ્યારે આ સંબંધોનો વિચ્છેદ કરી નાંખશો તો અલ્લાહ તઆલાની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થશે.

અલ્લાહ તઆલાના નામનું ઝિક્ર એટલે કે અલ્લાહના નામનો પુનરાવર્તિત ઉચ્ચાર પણ ઝિક્ર અને ઇબાદતના હુકમમાં છે :

આ આયતમાં અલ્લાહના ઝિક્રના હુકમને શબ્દ اِسۡمُ (ઈસ્મ) સાથે લાવીને وَاذۡكُرِ اسۡمَ رَبِّكَ કહેવામાં આવ્યું, وَاذۡكُرۡ رَبَّكَ કહેવામાં નથી આવ્યું. તેમાં ઈશારો એ તરફ નીકળે છે કે اِسۡمِ رَبِّ (ઈસ્મે રબ્બ) એટલે કે "અલ્લાહ અલ્લાહ"નો પુનરાવર્તિત ઉચ્ચાર પણ ઇચ્છનીય અને હુકમ સ્વરૂપે છે. (મઝહરી) અમુક ઉલમાએ જે માત્ર "અલ્લાહ અલ્લાહ"ના નામને પુનરાવર્તિત સ્વરૂપે ઉચ્ચારવું બિદ્અત કહ્યું છે આ આયતથી જાણ થાય છે કે તેને બિદ્અત કહેવું સાચું નથી. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

رَبُّ الۡمَشۡرِقِ وَالۡمَغۡرِبِ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذۡهُ وَكِيۡلًا માં શબ્દ وَكِيۡل(વકીલ) શબ્દકોષ આધારે તે વ્યક્તિને કહેવામાં આવે છે જેને કોઈ કામ સોંપવામાં આવે, فَاتَّخِذۡهُ وَكِيۡلًا નો ભાવાર્થ એ થયો કે પોતાના બધા કારોબાર, વ્યવહાર અને પરિસ્થિતિઓ અલ્લાહ તઆલાને સોંપી દો. તેનું જ નામ પરિભાષામાં تَوَكُّلُ (તવક્કુલ) છે. આવા સ્વરૂપમાં જે હુકમો રસૂલે કરીમ ﷺને આપવામાં આવ્યા છે તે આમાં પાંચમો હુકમ છે. ઈમામ યાકૂબ કરખી (રહ.)એ કહ્યું કે સૂરતની શરૂઆતથી આ આયત સુધી "સુલૂક"ના સ્થળ તરફ ઈશારો છે, એટલે કે (૧) રાત્રે અલ્લાહ તઆલાની ઈબાદત માટે એકાંત, (૨) કુર્આને કરીમમાં પ્રવૃત્ત રહેવું, (૩) અલ્લાહ તઆલાના ઝિક્ર ઉપર સાતત્ય, (૪) અલ્લાહ તઆલા સિવાય દરેક વસ્તુને છોડવી અને સંબંધ કાપવો અને (૫) અલ્લાહ તઆલા ઉપર સંપૂર્ણ ભરોસો. તવક્કુલના અંતિમ હુકમથી પહેલાં અલ્લાહ જલ્લ શા'નુહૂની સિફત رَبُّ الۡمَشۡرِقِ وَالۡمَغۡرِبِ વર્ણન કરીને એ તરફ ઈશારો કર્યો કે જે પવિત્ર જાત પૂર્વ અને પશ્ચિમ એટલે કે સમગ્ર વિશ્વની પાલનહાર છે તે તેમની બધી જ જરૂરિયાતો શરૂઆતથી લઈ અંત સુધી પૂરી કરવા માટે પૂરતો છે. તવક્કુલ અને ભરોસો કરવાપાત્ર માત્ર તે જ જાત હોઈ શકે છે અને તેના ઉપર ભરોસો કરનાર ક્યારેય વંચિત નથી રહી શકતો જેમકે કુર્આને કરીમનો ઈરશાદ છે, وَمَنۡ يَّتَوَكَّلۡ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسۡبُهٗ એટલે કે જે વ્યક્તિ અલ્લાહ તઆલા ઉપર તવક્કુલ (ભરોસો) કરે છે તેના (બધા જ પ્રસંગો અને મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા) માટે તે પૂરતો થઈ જાય છે.

તવક્કુલ (અલ્લાહ તઆલા ઉપર ભરોસા)નો શરીઅત પ્રમાણે અર્થ :

અલ્લાહ તઆલા ઉપર તવક્કુલ અને ભરોસાનો એ અર્થ નથી કે રોજી રોજગાર માટેના પ્રયત્નો તથા મુસીબત દૂર કરવાના જે કારણો અને હથિયારો અલ્લાહ તઆલાએ આપણને આપ્યા છે તેને છોડીને માત્ર અલ્લાહ તઆલા ઉપર ભરોસો કરે, બલકે તવક્કુલનો વાસ્તવિક અર્થ એ છે કે પોતાનો હેતુ અથવા મકસદ પૂર્ણ કરવા માટે અલ્લાહ તઆલાએ આપેલ શક્તિ અને ક્ષમતા તથા જે પણ સ્ત્રોત ઉપલબ્ધ છે તે સૌનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરવામાં આવે પરંતુ ભૌતિક સ્ત્રોતોમાં સંપૂર્ણ ઓતપ્રોત અને રચ્યા પચ્યા ન થઈ જાય બલકે અધિકાર મળેલ અમલો કર્યા પછી પરિણામને માત્ર અલ્લાહ તઆલાને સોંપીને નચિંત થઈ જવામાં આવે તેને તવક્કુલ કહેવામાં આવે છે.

તવક્કુલનો આ ભાવાર્થ પોતે રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યો છે, ઈમામ બગવી (રહ.)એ શરહુસ્સુન્નહમાં અને બયહકીએ શોઅ્બુલ ઈમાનમાં આ હદીષ વર્ણન કરી છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું اِنَّ نَفُسًالَنْ تَمُوْتَ حَتّٰى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا - اَلَا فَاتَّقُوااللّٰهَ وَاَجْمِلُوْا فِى الطَّلَبِ (મઝહરી) એટલે કે રૂહુલ કુદુસ (હઝરત જિબ્રઈલ અમીન અલૈ.)એ મારા દિલમાં એ વાત નાંખી છે કે કોઈ વ્યક્તિ તે સમય સુધી મરશે નહીં જ્યાં સુધી તે પોતાના મુકદ્દરમાં લખેલ અલ્લાહ તઆલાની રોજી પૂરેપૂરી પ્રાપ્ત કરી નથી લેતો, તેથી તમે અલ્લાહ તઆલાથી ડરો અને પોતાના હેતુઓની પૂર્તિમાં ઓછાથી કામ લો, વધારે ઓતપ્રોત ન થાઓ કે દિલનું સમગ્ર ધ્યાન આ જ ભૌતિક સ્ત્રોતો અને સરસામાનમાં કેદ થઈને રહી જાય અને અલ્લાહ તઆલા ઉપર ભરોસો કરો.

તિરમિઝીમાં હઝરત અબૂઝર ગિફારી (રદિ.)થી રિવાયત છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે દુનિયા છોડવું એનું નામ નથી કે તમે પોતાના ઉપર અલ્લાહ તઆલાની હલાલ કરેલી વસ્તુઓને હરામ કરી લો અથવા જે માલ તમારી પાસે હોય તેને ફોગટમાં ઉડાવી દો, બલકે દુનિયા છોડવું તેનું નામ છે કે તમારો ભરોસો અલ્લાહ તઆલાના હાથમાં જે વસ્તુ છે તેના ઉપર વધારે હોય એના કરતાં કે જે તમારા હાથમાં છે. *(મઝહરી)*

وَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُوْلُوْنَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيْلًا ઈમામ કરખી (રહ.)ના

નિવેદન પ્રમાણે આ છટ્ઠો હુકમ છે જે રસૂલે કરીમ ﷺને આપવામાં આવ્યો છે, એટલે કે લોકોના ત્રાસ, પીડા અને ગાળાગાળી ઉપર સબ્રે જમીલ (ધૈર્ય) દાખવો. આ સ્થાન સુલૂકમાં સૌથી ઉચ્ચ સ્થાન છે કે દુશ્મનોના ત્રાસ અને પીડાઓ ઉપર ધૈર્ય દાખવવામાં આવે. એટલે કે આ લોકો જે લોકોની ભલાઈ અને હમદર્દીમાં પોતાની સમગ્ર શક્તિ અને ક્ષમતા તથા પોતાની સમગ્ર જિંદગી ખર્ચી નાંખે છે તેમના જ તરફથી તેમને બદલામાં ગાળો, ત્રાસ અને અનેક પ્રકારનો જુલમ અને અત્યાચાર વેઠવો પડતો હોય છે, તેના ઉપર સબ્રે જમીલ એટલે કે ધૈર્ય દાખવવું અને બદલો લેવાની ભાવના પણ મનમાં ન આવવા દેવી આ તે ઉચ્ચ સ્થાન છે જે સુફીની પરિભાષામાં "ફનાએ કામિલ" એટલે કે સંપૂર્ણ ફના થયા વિના પ્રાપ્ત થતું નથી.

وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيْلًا માં هَجْر (હજ્ર) બ ફત્હે الھا નો શાબ્દિક અર્થ કોઈ વસ્તુને રંજ, ગમ અને અફસોસ સાથે છોડી દેવાનો થાય છે. ભાવાર્થ એ થયો કે જૂઠાડનાર કાફિરો જે કંઈ પણ ત્રાસ અને પીડાયુક્ત વાક્બાણોથી સંબોધે છે તમે તેનો બદલો લેશો નહીં પરંતુ તેમની સાથે સંબંધ પણ ન રાખશો, પરંતુ સંબંધવિચ્છેદ સમયે માનવ પ્રકૃતિની સ્વભાવગત ટેવ એ છે કે જેની સાથે સંબંધ છોડવામાં આવે તેને બુરું ભલું કહે છે અથવા ફરિયાદ શિકાયત કરે છે તેથી રસૂલે કરીમ ﷺને કાફિરો સાથેના હજ્ર એટલે કે સંબંધવિચ્છેદનો જે હુકમ આપવામાં આવ્યો તો સાથે જ هَجْرًا جَمِيْلًا શરત મૂકી, એટલે કે સારી રીતે ધૈર્ય સહિત સંબંધવિચ્છેદ તમારા હોદ્દાની ઉચ્ચતા અને મહાન સર્જનનો તકાદો છે અને તેના દ્વારા જ કાફિરો સાથે સંબંધવિચ્છેદ કરવાનો છે કે પોતાની જીભને પણ તેમને બુરું ભલું કહેવાથી સુરક્ષિત રાખવામાં આવે.

અમુક તફસીરકારોએ કહ્યું છે કે જિહાદ અને યુદ્ધની આયતો જે પાછળથી નાઝિલ થઈ તેનાથી આ આયતનો હુકમ મન્સૂખ (રદ) થઈ ગયો પરંતુ વિચાર કરવામાં આવે તો તેને મન્સૂખ કહેવાની કોઈ જરૂરત નથી, કારણ કે પ્રસ્તુત આયતોમાં કાફિરોના ત્રાસ ઉપર સબ્ર અને સંબંધવિચ્છેદનું પ્રોત્સાહન છે, તેનાથી સજા અને યુદ્ધનો નકાર નથી થતો. આ આયતનો હુકમ દરેક સમયે દરેક પરિસ્થિતિમાં લાગુ પડે છે અને યુદ્ધ તથા જિહાદમાં જે સજા અને બદલાનો હુકમ

ચોક્કસ પરિસ્થિતિઓ માટેનો છે તથા ઈસ્લામી યુદ્ધ અને જિહાદ કોઈ બદલો લેવાની કે પોતાનો ગુસ્સો ઉતારવાની બાબત નથી, આથી તે બદલાનો નકાર કરે છે અને ખાસ અલ્લાહ તઆલાના હુકમનો અમલ માત્ર છે જે રીતે ધૈર્ય અને સારી રીતે સંબંધવિચ્છેદ કરવો સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં તેના હુકમનું અમલીકરણ છે એ જ રીતે આ પણ છે. અહીંયાં સુધી રસૂલે કરીમ ﷺને કાફિરોના ત્રાસ અને પીડાઓ પહોંચાડવા ઉપર સબ્ર તથા બદલો ન લેવાનું પ્રોત્સાહન અને પ્રેરણા હતી, આગળ દિલાસા માટે તે કાફિરો ઉપર આખિરતમાં જે અઝાબ થવાનો છે તેનું વર્ણન છે. હેતુ એ છે કે આ થોડાક દિવસની બળજબરી અને જોર જુલમથી તમારે ગમગીન થવું ન જોઈએ, તેમને તો અલ્લાહ તઆલા કઠોર અઝાબમાં પકડવાનો છે. અલ્લાહ તઆલાએ હિકમતના તકાદાના કારણે થોડી મહોલત આપી રાખી છે તેમાં તમે ઉતાવળ કરવાની ચિંતા ન કરો. આ જ ત્યાર પછીની આયત ذَرْنِىْ وَالْمُكَذِّبِيْنَ اُولِى النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيْلًا નો ભાવાર્થ છે. તેમાં જૂઠાડનાર કાફિરોને اُوْلِى النَّعْمَةِ (ઊલિન્નઅ્મતિ) કહ્યું છે. نَعْمَةٌ (નઅ્મહ) બ ફત્હે ن નો અર્થ تَنَعُّمْ (તનઅ્ઉમ) એટલે કે ઐશ, રાહત તથા માલ અને અવલાદનું વધારે હોવું છે. તેમાં ઈશારો એ છે કે દુનિયાના માલ અને અવલાદ તથા નાઝ અને નેઅ્મતમાં મદ્‌મસ્ત થઈ જવું તે જ વ્યક્તિ માટે હોઈ શકે છે જે આખિરતને જૂઠાડનારો છે. મો'મિનને પણ આ વસ્તુ અમુક સમયે પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ તે તેમાં મદ્‌મસ્ત નથી થતો તેથી દુનિયાની દરેક રાહત અને આરામના સમયે પણ તેનું દિલ આખિરતની ચિંતાથી ખાલી નથી હોતું, માત્ર અય્યાશી અને આનંદ પ્રમોદ તથા બિલકુલ નચિંત અવસ્થા આ દુનિયામાં કાફિરો અને આખિરતના જૂઠાડનારાઓના જ ભાગે હોઈ શકે છે.

આગળ આખિરતના તે કઠોર અઝાબનું વર્ણન છે જેમાં પ્રથમ اَنْكَالْ (અનકાલ)નું વર્ણન છે જેનો અર્થ "કેદ કરવાનો અને સાંકળોમાં જકડવાનો" થાય છે, પછી જહન્નમના કઠોર અઝાબનું વર્ણન કર્યું, પછી જહન્નમવાળાઓના કષ્ટદાયક ભોજનનું વર્ણન છે. طَعَامًا ذَا غُصَّةٍ માં શબ્દ غُصَّةٌ નો શાબ્દિક અર્થ "ગળામાં ફસાવવામાં આવતા ગાળિયા"નું નામ છે કે કોઈ કોળિયો ગળામાં એવી રીતે ફસાઈ જાય કે ન તો ગળી શકાય ન જ બહાર નીકળી શકે. ضَرِيْعٌ (દરીઅ્)

અને زَقُّـــوُمُ (ઝક્કુમ) જે જહન્નમવાળાઓને ખાવા માટે આપવામાં આવશે તેની હાલત પણ આવી જ હશે.

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે તેમાં આગના કાંટા હશે જે ગળામાં ફસાઈ જશે, અલ્લાહની પનાહ.

અંતે કહ્યું, وَعَـذَابًـا اَلِيُمًا આ નિશ્ચિત થઈને રહેનાર અઝાબોનું વર્ણન કર્યા પછી આ મોઘમ શબ્દો લાવીને એ બાજુ ઈશારો કરવામાં આવ્યો છે કે બીજા અઝાબ તેનાથી પણ વધારે ભયંકર અને કઠોર છે જેની કલ્પના પણ કોઈ માનવી નથી કરી શકતો. અલ્લાહ તઆલા આપણી હિફાઝત કરે, આમીન.

પુરોગામી બુઝુર્ગોનો આખિરતનો ડર :

ઈમામ અહમદ, ઈબ્ને અબૂદાવુદ, ઈબ્ને અદી અને બયહકીની રિવાયત છે કે એક વ્યક્તિએ કુર્આનની આયત સાંભળી તો ડરના માર્યો બેહોશ થઈ ગયો અને હઝરત હસન બસરી (રહ.)એ એક દિવસ રોઝો રાખેલો હતો અને ઈફતારના સમયે ભોજન સામે આવ્યું તો આ આયતનું ધ્યાન આવી ગયું અને ભોજન ન આરોગી શક્યા, તેને ઉઠાવી લેવડાવ્યું. બીજા દિવસે ફરી સાંજે એવું જ થયું, ભોજન ઉઠાવી લેવડાવ્યું. ત્રીજા દિવસે ફરી એવું જ થયું તો તેમના પુત્ર હઝરત ષાબિત બન્નાની, યઝીદ દબ્બઈ અને યહ્યા અલ બક્કા પાસે ગયા અને પરિસ્થિતિ સંભળાવી. આ ત્રણે બુઝુર્ગો હસન બસરી (રહ.) પાસે આવ્યા અને ખાવાનો તથા ભોજન લેવાનો ખૂબ આગ્રહ કર્યો, જ્યારે મજબૂર થઈ ગયા તો થોડું ખાઈ લીધું. *(રૂહુલ મઆની)*

આગળ કયામતની અમુક ભયાનક ઘટનાઓનું વર્ણન છે, يَـــوُمَ تَـــرُجُفُ الْاَرُضُ وَالْـجِبَـالُ.... ત્યાર પછી મક્કાના કાફિરોને ફિરઔન અને હઝરત મૂસા (અલૈ.)નો કિસ્સો સંભળાવીને ડરાવવામાં આવ્યા છે કે જે રીતે ફિરઔન પોતાના રસૂલ હઝરત મૂસા (અલૈ.)ને જૂઠાડવાથી અઝાબમાં સંડોવાયા તમે પણ જો આ જૂઠાડવા ઉપર અડગ રહ્યા તો સમજી લો કે તમારા ઉપર પણ કોઈ એવો જ અઝાબ દુનિયામાં આવી શકે છે, અંતે કહ્યું કે જો દુનિયામાં કોઈ અઝાબ ન પણ આવ્યો તો કયામતના તે દિવસના અઝાબથી તમને કોણ બચાવી શકશે જેની ભયાનકતા અને લંબાણના કારણે બાળકો ઘરડા થઈ જશે. દેખીતું છે કે આ

કયામતનો દિવસ ભયાનક અને અત્યંત બિહામણો હોવાનું વર્ણન છે કે તેમાં લોકો ઉપર એવો ડર અને ભય છવાયેલો હશે કે જો કોઈ બાળક પણ હોય તો તે ઘરડો થઈ જાય. કહેવાનો ભાવાર્થ આ એક દષ્ટાંત આપવાનો છે અને અમુક લોકોએ કહ્યું કે આ એક વાસ્તવિકતા છે, કારણ કે કયામતનો દિવસ એટલો લાંબો હશે કે તેમાં એક બાળક પણ વૃદ્ધ થઈ જશે. *(કુર્તુબી અને બયહકી)*

કિયામુલ્લયલ (તહજ્જુદની નમાઝ)નું ફરજ હોવું મન્સૂખ (રદ) થઈ ગયું :

સૂરતની શરૂઆતમાં قُمِ اللَّيۡلَ (કુમિલ્લયલ)થી રસૂલે કરીમ ﷺ અને સૌ મુસલમાનો ઉપર કિયામુલ્લયલ (તહજ્જુદની નમાઝ) ફરજ ઠરાવવામાં આવી હતી અને આ ઊભા થવું લાંબે સુધી પણ ફરજ હતું પરંતુ તેના લંબાણમાં અધિકાર આપવામાં આવ્યો હતો કે અડધી રાતથી થોડુંક ઓછું અથવા અમુક વધારે અને ઓછામાં ઓછું ત્રીજા ભાગની રાત હોવી જોઈએ. રસૂલે કરીમ ﷺ અને આપ ﷺના સહાબએ કિરામ (રદિ.)ની એક જમાઅત આ ફરજ અદા કરવામાં મોટે ભાગે લંબાણવાળા હુકમ ઉપર અમલ કરતા હતા અને વધારેથી વધારે સમય આ નમાઝમાં પસાર કરતા હતા જે લગભગ બે ભાગની રાત જેટલો રહેતો હતો. દરેક રાત્રે આ અમલ પછી દિવસે દા'વત અને તબ્લીગ, પ્રચાર અને પ્રસાર તથા વ્યક્તિગત જરૂરિયાતો, ખાસ કરીને સહાબએ કિરામ (રદિ.) મોટા ભાગે મહેનત મજૂરી અથવા વેપાર કરતા હતા. આ લાંબી અને ખૂબ થકવી નાંખનારી નમાઝની સાતત્યપૂર્ણ અદાયગીથી રસૂલે કરીમ ﷺ તથા સહાબએ કિરામ (રદિ.)ના પગો ઉપર સોજા ચઢી જતા. તેમની આ તકલીફ અને મહેનત અલ્લાહ તઆલાની સામે હતી, તે તેનાથી સારી પેઠે વાકેફ હતો પરંતુ અલ્લાહના જ્ઞાનમાં પ્રથમથી જ નક્કી હતું કે આટલી મહેનતને અમુક જ દિવસ ફરજ રાખવામાં આવશે જેથી આપ ﷺ અને સહાબએ કિરામ (રદિ.) મહેનત અને સંઘર્ષની ટેવવાળા બની જાય, જેમકે પ્રસ્તુત આયતમાં પણ اِنَّا سَنُلۡقِیۡ عَلَیۡکَ قَوۡلًا ثَـقِیۡلًا માં એ તરફ ઈશારો જોવા મળે છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ પાસેથી આ મહેનત અને તકલીફ એટલા માટે લેવામાં આવી રહી હતી કે તેમને قَـوۡلِ ثَـقِیۡـلُ (કવલે ષકીલ) એટલે કે કુર્આને કરીમની સેવા સોંપવાની હતી જે આ તકલીફથી પણ

મોટી તકલીફ અને મહેનત છે. મતલબ કે અલ્લાહ તઆલાના જ્ઞાન પ્રમાણે જ્યારે આ સંઘર્ષ અને મહેનતના આદી બનાવવાની હિકમત પૂર્ણ થઈ ગઈ તો આ ફરજ એટલે કે કિયામુલ્લયૂલ (રાત્રે તહજ્જુદની નમાઝમાં ઊભા થવું) મન્સૂખ (રદ) કરી દેવામાં આવ્યું અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)ની રિવાયત પ્રમાણે એવું પણ બની શકે છે કે પ્રસ્તુત આયતોથી માત્ર લાંબે સુધી ઊભા રહેવાનો ફરજ રદ થયો હોય પરંતુ અસલ તહજ્જુદની નમાઝ આગળની જેમ જ ફરજ રહી હોય, પછી શબે મેઅ્રાજમાં પાંચ નમાઝો ફરજ થવાના સમયે તહજ્જુદની નમાઝનો ફરજ મન્સૂખ (રદ) થઈ ગયો હોય. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

દેખીતું છે કે રસૂલે કરીમ ﷺ અને સમગ્ર ઉમ્મત ઉપરથી આ ફરજ રદ કરી દેવામાં આવી અલબત્ત તેના ઉપર અમલ કરવો અલ્લાહ સમીપ પસંદ કરવામાં આવેલ બાબત હોવાનું તે છતાં બાકી રહ્યું અને તેમાં પણ એ સરળતા કરવામાં આવી કે તેના સમયની અને તિલાવતે કુર્આનની કોઈ હદ રાખવામાં આવી નહીં. દરેક વ્યક્તિ પોત પોતાની શક્તિ અને ફુરસદ પ્રમાણે જેટલો સમય અદા કરી શકે કરી લે અને તેમાં જેટલું કુર્આન સરળતાથી પઢી શકે પઢી લે.

શરીઅતના હુકમો મન્સૂખ (રદ) થવાની વાસ્તવિકતા :

દુનિયાની હુકૂમતો અથવા સંસ્થાઓ જે પોતાના કાયદાઓમાં સુધારા વધારા અને રદ તથા ફેરફાર કરતા રહે છે તેનું મુખ્ય કારણ તો એ હોય છે કે અનુભવ પછી કોઈ નવી પરિસ્થિતિ સામે આવે છે જે પહેલેથી ખબર હોતી નથી તો આવી પરિસ્થિતિ પ્રમાણે આગલા હુકમને રદ કરીને નવો હુકમ લાગુ પાડવામાં આવે છે પરંતુ અલ્લાહ તઆલાના હુકમો જેમાં આવી કોઈ કલ્પના અને સંભાવના જ નથી હોઈ શકતી, કારણ કે અલ્લાહ તઆલાનું જ્ઞાન સર્વત્ર છવાયેલું અને કાયમી છે તથા તેણે દરેક વસ્તુને પોતાના ઘેરામાં રાખેલ છે, તેના જ્ઞાનથી કોઈ પણ વસ્તુ બહાર નથી, કોઈ શરઈ હુકમ લાગુ પાડ્યા પછી લોકોની શું હાલત રહેશે, કઈ કઈ પરિસ્થિતિઓ સામે આવશે; આ બધું અલ્લાહ તઆલાને પ્રથમથી જ ખબર છે પરંતુ હિત અને હિકમતના તકાદાના કારણે કોઈ હુકમ અમુક મુદત માટે લાગુ કરવામાં આવે છે કે પ્રથમથી એનું કાયમી લાગુ પાડવું હેતુ નથી હોતો બલકે એક સમયસીમા અલ્લાહ તઆલાના જ્ઞાનમાં

નિશ્ચિત હોય છે કે આ હુકમ આટલી મુદ્દત સુધી જ લાગુ પડશે પરંતુ તે સમયની જાહેરાત મખ્લૂક ઉપર અમુક મસ્લિહતના લીધે જાહેર કરવામાં આવતી નથી. શબ્દોના સામાન્યપણાથી લોકો એવું સમજે છે કે આ હુકમ રદ ન થવાપાત્ર અને કાયમી છે. અલ્લાહ નજીક જે તેની નિશ્ચિત સમયસીમા છે, જ્યારે તે સમયસીમા સમાપ્ત થઈને હુકમ પાછો લેવામાં આવે છે તો મખ્લૂકની દષ્ટિએ તે હુકમ મન્સૂખ એટલે કે રદ થયેલો હોય છે અને વાસ્તવમાં તે એક સમય મર્યાદા સુધીનું વર્ણન હોય છે. એટલે કે અત્યારે મખ્લૂક ઉપર જાહેર કરી દેવામાં આવે છે કે અમે આ હુકમ કાયમી ધોરણે નહીં બલકે માત્ર આ જ થોડા સમય માટે લાગુ પાડ્યો હતો હવે તે સમય સમાપ્ત થઈ ગયો એટલે તે હુકમ બાકી રહ્યો નથી.

કુર્આને કરીમમાં ઘણી બધી આયતોના મન્સૂખ થવા ઉપર જે સામાન્ય રીતે શંકા કરવામાં આવે છે આ ચર્ચાથી તે શંકા દૂર થઈ જશે. શું તહજ્જુદની નમાઝ આ આયત ઊતર્યા પછી ખાસ રસૂલે કરીમ ﷺ માટે ફરજ રહી ? તે વિશે અમુક તફસીરકારોએ એ બાબતે હકારાત્મક હોવાનો અભિપ્રાય રાખ્યો છે અને તેની દલીલમાં સૂરએ બની ઈસ્રાઈલની આ આયત وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَّكَ રજુ કરે છે જેમાં તહજ્જુદની નમાઝને ખાસ રસૂલે કરીમ ﷺના જિમ્મે એક વધારાના ફરજ સ્વરૂપે લાગુ પાડવામાં આવી. કારણ કે نافلة (નાફિલા)નો શાબ્દિક અર્થ "વધારાનો" થાય છે અને તેનો ભાવાર્થ "વધારાનો ફરજ" છે પરંતુ જમહૂર ઉલમાના મતે સાચું એ જ છે કે આ નમાઝ ઉમ્મત અને રસૂલે કરીમ ﷺ બંને ઉપરથી ફરજ હોવાનું રદ કરવામાં આવ્યું. અલબત્ત પસંદ કરવામાં આવેલ અમલ સ્વરૂપે તેની અદાયગી સૌના માટે બાકી રહી અને પ્રસ્તુત આયતમાં نَافِلَةً لَّكَ પોતાના પારિભાષિક અર્થ પ્રમાણે નફલના હુકમમાં છે પછી તેનું ખાસ હોવું રસૂલે કરીમ ﷺની સાથે જે આયતમાં શબ્દ لَكَ (લક)થી સમજાય રહ્યું છે તેનું શું કારણ છે. આ સંપૂર્ણ વિગત અને તહજ્જુદની નમાઝનું ફરજ હોવું રદ થયા પછી આ નમાઝ માત્ર નફલ અને મુસ્તહબના દરજ્જામાં રહી કે સુન્નતે મુઅક્કિદહના દરજ્જામાં તેની સંપૂર્ણ છણાવટ અને ચર્ચા સૂરએ બની ઈસ્રાઈલની પ્રસ્તુત આયત હેઠળ પસાર થઈ ચૂકી છે, ત્યાં જોઈ લેવામાં આવે. તેમાં તહજ્જુદની ખાસ ફઝીલતો અને મસ્અલાઓનું પણ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

આ આયત કે જેના દ્વારા તહજ્જુદનું ફરજ હોવું રદ થયું اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ થી શરૂ થઈને فَاقْرَءُوْا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ સુધી આવ્યું છે. આ આયત સૂરતની શરૂઆતથી એક વર્ષ અથવા આઠ મહિના પછી નાઝિલ થઈ છે. એક વર્ષ પછી કિયામુલ્લયૂલનું ફરજ હોવું રદ થયું. મુસ્નદે અહમદ, મુસ્લિમ, અબૂદાવુદ, ઈબ્ને માજહ અને નસાઈમાં હઝરત આયશા (રદિ.)થી રિવાયત છે કે અલ્લાહ તઆલાએ આ સૂરતની શરૂઆતમાં કિયામુલ્લયૂલ-તહજ્જુદની નમાઝ ફરજ કરી હતી. રસૂલે કરીમ ﷺ અને સહાબએ કિરામ (રદિ.) એક વર્ષ સુધી તેના ઉપર અમલ કરતા રહ્યા અને સૂરતનો અંતિમ ભાગ અલ્લાહ તઆલાએ બાર મહિના સુધી આસમાનમાં અટકાવી રાખ્યો. એક વર્ષ પછી સૂરતનો અંતિમ ભાગ ઉતારવામાં આવ્યો જેમાં કિયામુલ્લયૂલનું ફરજ હોવું રદ થઈને તેમાં ઘટાડો થઈ ગયો અને ત્યાર પછી કિયામુલ્લયૂલ માત્ર નફલ અને મુસ્તહબ સ્વરૂપે રહી ગઈ. *(રૂહુલ મઆની)*

પછી આ આયતોમાં મન્સૂખના હુકમનું સ્વરૂપ આ બતાવ્યું છે કે عَلِمَ اَنْ لَّنْ تُحْصُوْهُ એટલે કે અલ્લાહ તઆલાના જ્ઞાનમાં છે કે તમે તેનો اِحْصَاءُ ન કરી શકશો. اِحْصَاءُ નો શાબ્દિક અર્થ ગણતરી કરવાનો થાય છે. આયતનો ભાવાર્થ અમુક તફસીરકારોના મતે એ ઠરાવવામાં આવ્યો કે કિયામુલ્લયૂલમાં અલ્લાહ તઆલાએ સમયનું પ્રમાણ જો કે નિશ્ચિત નથી કર્યું બલકે ત્રીજા ભાગની રાતથી લઈ બે ભાગ સુધીની રાતનો સમય નિશ્ચિત કર્યો હતો પરંતુ સહાબએ કિરામ (રદિ.) જ્યારે આ નમાઝમાં પ્રવૃત્ત થતા તો નમાઝમાં એટલા મશ્ગૂલ થઈ જતા કે એ જાણવું પણ મુશ્કેલ થઈ જતું હતું કે રાત અડધી થઈ છે કે તેનાથી ઓછી વધતી, કારણ કે તે સમયે સમય જાણવા માટે વર્તમાન સમય જેવા ઘડિયાળ વગેરે સમય જાણવાના યંત્રો ન હતા અને જો હોત તો પણ નમાઝમાં ઓતપ્રોત થઈ જવાના કારણે વારંવાર ઘડિયાળને જોતા રહેવું તે લોકોની પરિસ્થિતિઓ અને તેમના ધ્યાન અને એકાગ્રતાની સાથે મેળ ખાતું ન હતું, તો આ અર્થ થયો لَنْ تُحْصُوْهُ નો; અને અમુક લોકોએ અત્રે اِحْصَاءُ (ઈહ્સાઅ્)નો ભાવાર્થ આ લાંબા અને ઊંઘવાના સમયને નમાઝ માટે સાતત્યપૂર્વક અમલ ન કરી શકવાના અર્થમાં લીધો છે. શબ્દ اِحْصَاءُ નો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે પણ લેવામાં આવે છે જેમકે હદીષમાં اَسْمَاءُ اللّٰهِ الْحُسْنٰى (અસ્માઉલ્લાહિલ હુસ્ના) અલ્લાહ તઆલાના

પવિત્ર અને સારા નામો વિશે આવ્યું છે مَنْ اَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ તેમાં શબ્દ اِحْصَاءُ (ઇહ્સાઅ્)નો ભાવાર્થ ઘણા ઉલમાએ عَمَلِ اِحْصَاءُ (અમલે ઈહ્સાઅ્) લીધેલ છે. એટલે કે અલ્લાહ તઆલાના સારા નામોના તકાદા ઉપર સંપૂર્ણ અમલ થવો જેમકે મઆરિફુલ કુર્આનમાં આયત وَاِنْ تَعُدُّوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوْهَا હેઠળ સૂરએ ઈબ્રાહીમ ૧૩ માં સિપારામાં વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

فَتَابَ عَلَيْكُمْ શબ્દ توبه (તવબહ)નો શાબ્દિક અર્થ "રુજૂઅ્ થવાનો" (પાછા વળવાનો) છે. ગુનાહથી તવબહને પણ એટલા જ માટે તવબહ કહેવામાં આવે છે કે તેમાં વ્યક્તિ પોતાના પાછલા ગુનાહો અને અપરાધોથી રુજૂઅ્ થાય છે. આ સ્થળે માત્ર રુજૂઅ્ છે, એટલે કે અલ્લાહ તઆલાએ પોતાનો કિયામુલ્લયૂલના ફરજ હોવાનો હુકમ પાછો લઈ લીધો.

અંતે કહ્યું, فَاقْرَءُوْا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ એટલે કે તહજ્જુદની નમાઝ જે હવે ફરજના બદલે મુસ્તહબ અથવા સુન્નતના સ્વરૂપમાં બાકી રહી ગઈ છે તેમાં જેટલા પ્રમાણમાં કુર્આન સરળતાથી કોઈ વ્યક્તિ પઢી શકે તે પઢી લે, કોઈ ખાસ પ્રમાણ નિશ્ચિત નથી. આ આયતથી ફિક્હના ઘણા મસ્અલા નીકળે છે જે ફિક્હની કિતાબોમાં વિગતવાર ઉપસ્થિત છે ત્યાં જોઈ શકાય છે.

وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا માં શબ્દ اَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ માં જમહૂર તફસીરકારોના મતે ફરજ નમાઝ ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે અને એ દેખીતું છે કે ફરજ નમાઝો પાંચ છે જે મેઅ્રાજની રાત્રે ફરજ થઈ હતી. તેનાથી જાણ થાય છે કે તહજ્જુદની નમાઝની ફરજ જે એક વર્ષ સુધી ચાલુ રહી હતી આ જ સમયમાં "લયલતુલ ઈસ્રા" એટલે કે મેઅ્રાજની ઘટના ઘટી જેમાં પાંચ નમાઝો ફરજ કરવામાં આવી અને ત્યારબાદ પ્રસ્તુત આયતો દ્વારા તહજ્જુદની નમાઝનું ફરજ હોવું રદ થઈ ગયું અને સૂરતના અંતે જે નમાઝ કાયમ કરવાનો હુકમ આવ્યો છે તેનાથી ભાવાર્થ પાંચ ફરજ નમાઝો છે.

(ઈબ્ને કષીર, બયહકી, બહરે મુહીત)

اٰتُوا الزَّكٰوةَ માં ઝકાતથી ફરજ ઝકાત ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે પરંતુ પ્રખ્યાત એ છે કે ઝકાત હિજરત પછી બીજા વર્ષમાં ફરજ થઈ અને આ આયત મક્કી છે, ઈસ્લામની શરૂઆતમાં નાઝિલ થઈ છે તેથી અમુક તફસીરકારોએ ખાસ આ

આયતને મદની કહી છે પરંતુ ઈબ્ને કષીર કહે છે કે ઝકાત તો મક્કએ મુકર્રમહમાં ઈસ્લામની શરૂઆતથી જ ફરજ થઈ ગઈ હોય પરંતુ તેનું માપ અને નિશ્ચિત વાજિબ પ્રમાણની વિગતો મદીના તય્યિબહમાં હિજરતના બીજા વર્ષે વર્ણન કરવામાં આવી હોય. આ જ રીતે આયતના મક્કી હોવાના સ્વરૂપમાં પણ તેને ફરજ ઝકાત વિશે કહી શકાય છે. રૂહુલ મઆનીમાં પણ તેને જ અપનાવવામાં આવ્યું છે અને તેની સંપૂર્ણ વિગત મુજ નાચીઝની પુસ્તિકા نِظَامِ زَكٰوة (નિઝામે ઝકાત)માં લખવામાં આવી છે.

وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا અલ્લાહ તઆલાના માર્ગમાં ખર્ચ કરવાને એ વિષયથી ઓળખાવવામાં આવ્યો છે જાણે કે આ ખર્ચ કરનારો અલ્લાહ તઆલાને કરજ આપી રહ્યો છે અને તેમાં તેની હાલત ઉપર કૃપાદષ્ટિ તરફ ઈશારો પણ છે અને એનું વર્ણન પણ કે અલ્લાહ તઆલા "ગનીયુલ અગ્નિયા" એટલે કે દરેક જરૂરિયાતોથી ઉપરવટ અને બેઝાર છે તેને આપવામાં આવેલું કરજ ક્યારેય વ્યર્થ નથી જઈ શકતું, તેનો અવશ્ય બદલો મળશે અને કારણ કે ફરજ ઝકાતનો હુકમ આનાથી પહેલાં આવી ચૂક્યો છે એટલા માટે اَقْرِضُوااللّٰهَ માં જે ખયરાત અને અલ્લાહ તઆલાના માર્ગમાં ફિ સબિલિલ્લાહ ખર્ચ કરવાનું વર્ણન છે તેને ઘણા લોકોએ નફલ સદકાઓ અને લિલ્લાહ આપવા ઉપર લાગુ પાડ્યું છે જેમકે પોતાના સગાં વહાલાં, રિશ્તેદારોને અમુક આપી દેવું અથવા મહેમાનોની મહેમાની ઉપર ખર્ચ કરવો અથવા ઉલમા અને નેક લોકોની સેવા કરવી વગેરે અને અમુક લોકોએ તેનો ભાવાર્થ એ ઠરાવ્યો છે કે ઝકાત ઉપરાંત પણ ઘણી બધી આર્થિક ફરજો વ્યક્તિ ઉપર લાગુ પડે છે જેમકે માતા પિતા, પત્ની અને સંતાનોનું ફરજ ભરણ પોષણ અથવા બીજા શરઈ ફરજો તો اٰتُوا الزَّكٰوةَ માં ઝકાતને અદા કરવાનો હુકમ આપ્યા પછી અમુક બીજા ફરજોનું વર્ણન اَقْرِضُوااللّٰهَ દ્વારા કરવામાં આવ્યું.

وَمَا تُقَدِّمُوْا لِاَنْفُسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍ.... માં مَا تُقَدِّمُوْا لِاَنْفُسِكُمْ નો ભાવાર્થ એ છે કે જે નેક કામ પોતાની જિંદગીમાં કરી ગુજરો તે તેનાથી ઉત્તમ છે કે મરવાના સમયે વસિય્યત કરો. તેમાં આર્થિક ઈબાદતો સદકહ, ખયરાત પણ સામેલ છે અને નમાઝ રોઝા વગેરે પણ જે કોઈના માથે કઝા હોય અને પોતાના હાથથી

પોતાની સામે અલ્લાહ તઆલાના માર્ગમાં ખર્ચ કરીને તેનાથી છુટકારો મેળવવો સારો છે, પાછળથી તો વારસદારોના અધિકારમાં આ બાબત આવી જાય છે કે તે તેને કરે અથવા ન કરે.

હદીષમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ સહાબએ કિરામ (રદિ.)ને સવાલ કર્યો કે તમારામાં એવો કોણ છે જે પોતાના વારસાના માલમાંથી પોતાના માલ કરતાં વધારે મહોબ્બત કરતો હોય. સહાબએ કિરામ (રદિ.)એ કહ્યું કે અમારામાં કોઈપણ એવો નથી કે જે પોતાના વારસાના માલની મહોબ્બત પોતાના માલ કરતાં વધારે રાખતો હોય. રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું, સોચી સમજીને વાત કરો; સહાબએ કિરામ (રદિ.)એ કહ્યું કે અમને તો આના સિવાય કોઈ બીજું સ્વરૂપ જણાતું નથી. આપ ﷺએ ફરમાવ્યું, (જો વાત એમ જ છે તો સમજી લો કે) તમારો માલ તે છે જે તમે તમારા હાથે અલ્લાહ તઆલાના માર્ગમાં ખર્ચ કરી દીધો અને જે બાકી રહી ગયો તે તમારો માલ નથી બલકે તમારા વારસદારોનો માલ છે. ذَكَرَهُ ابْنُ كَثِيْرٍ بِاِسْنَادِ اَبِىْ يَعْلَى الْمَوْصِلِىِّ ثُمَّ قَالَ وَرَوَاهُ الْبُخَارِىُّ مِنْ حَدِيْثِ حَفْصِ بْنِ غَيَاثٍ....

تَمَّتْ سُوْرَةُ الْمُزَّمِّلِ بِحَمْدِاللّٰهِ يَوْمَ الثُّلٰثَآءِ ۲۲ رَجَبْ ۱۳۹۱ھ

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ સૂરએ મુઝ્ઝમ્મિલ પૂર્ણ થઈ.

તારીખ : ૧૧ ઑક્ટોબર ૨૦૧૪ મુતાબિક ૧૬ જિલ્હજ્જ ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

પ્રકરણ (૭૪)

સૂરએ મુદ્દષ્ષિર

સૂરએ મુદ્દષ્ષિર મક્કામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૫૬ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ મુદ્દષ્ષિર : આયત નં. ૧ થી ૫૬)

اٰياتها ٥٦ — ٧٤ سُوْرَةُ الْمُدَّثِّرِ مَكِّيَّةٌ ۴ — ركوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ○

يٰۤاَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ۙ﴿۱﴾ قُمْ فَاَنْذِرْ ۪ۙ﴿۲﴾ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ۪ۙ﴿۳﴾ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ۪ۙ﴿۴﴾ وَالرُّجْزَ
فَاهْجُرْ ۪ۙ﴿۵﴾ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ ۪ۙ﴿۶﴾ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ ؕ﴿۷﴾ فَاِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُوْرِ ۙ﴿۸﴾ فَذٰلِكَ
يَوْمَئِذٍ يَّوْمٌ عَسِيْرٌ ۙ﴿۹﴾ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ غَيْرُ يَسِيْرٍ ﴿۱۰﴾ ذَرْنِيْ وَمَنْ خَلَقْتُ
وَحِيْدًا ۙ﴿۱۱﴾ وَّجَعَلْتُ لَهٗ مَالًا مَّمْدُوْدًا ۙ﴿۱۲﴾ وَّبَنِيْنَ شُهُوْدًا ۙ﴿۱۳﴾ وَّمَهَّدْتُّ لَهٗ
تَمْهِيْدًا ۙ﴿۱۴﴾ ثُمَّ يَطْمَعُ اَنْ اَزِيْدَ ۙ﴿۱۵﴾ كَلَّا ؕ اِنَّهٗ كَانَ لِاٰيٰتِنَا عَنِيْدًا ؕ﴿۱۶﴾ سَاُرْهِقُهٗ
صَعُوْدًا ؕ﴿۱۷﴾ اِنَّهٗ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ۙ﴿۱۸﴾ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ۙ﴿۱۹﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ۙ﴿۲۰﴾
ثُمَّ نَظَرَ ۙ﴿۲۱﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ۙ﴿۲۲﴾ ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ۙ﴿۲۳﴾ فَقَالَ اِنْ هٰذَاۤ اِلَّا سِحْرٌ
يُّؤْثَرُ ۙ﴿۲۴﴾ اِنْ هٰذَاۤ اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ؕ﴿۲۵﴾ سَاُصْلِيْهِ سَقَرَ ﴿۲۶﴾ وَمَاۤ اَدْرٰىكَ مَا سَقَرُ ؕ﴿۲۷﴾
لَا تُبْقِيْ وَلَا تَذَرُ ﴿۲۸﴾ لَوَّاحَةٌ لِّلْبَشَرِ ۚۖ﴿۲۹﴾ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ؕ﴿۳۰﴾ وَمَا جَعَلْنَاۤ اَصْحٰبَ
النَّارِ اِلَّا مَلٰٓئِكَةً ۠ وَّمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ اِلَّا فِتْنَةً لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوْا ۙ لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِيْنَ
اُوْتُوا الْكِتٰبَ وَيَزْدَادَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اِيْمَانًا وَّلَا يَرْتَابَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ
وَالْمُؤْمِنُوْنَ ۙ وَلِيَقُوْلَ الَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ وَّالْكٰفِرُوْنَ مَاذَاۤ اَرَادَ

اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا ؕ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَّشَآءُ وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَمَا
يَعْلَمُ جُنُوْدَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ ؕ وَمَا هِيَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْبَشَرِ ﴿۳۱﴾ كَلَّا وَالْقَمَرِ ﴿۳۲﴾ وَالَّيْلِ
اِذْ اَدْبَرَ ﴿۳۳﴾ وَالصُّبْحِ اِذَآ اَسْفَرَ ﴿۳۴﴾ اِنَّهَا لَاِحْدَى الْكُبَرِ ﴿۳۵﴾ نَذِيْرًا لِّلْبَشَرِ ﴿۳۶﴾ لِمَنْ
شَآءَ مِنْكُمْ اَنْ يَّتَقَدَّمَ اَوْ يَتَاَخَّرَ ﴿۳۷﴾ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ ﴿۳۸﴾ اِلَّآ اَصْحٰبَ
الْيَمِيْنِ ﴿۳۹﴾ فِيْ جَنّٰتٍ ؕ يَتَسَآءَلُوْنَ ﴿۴۰﴾ عَنِ الْمُجْرِمِيْنَ ﴿۴۱﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِيْ
سَقَرَ ﴿۴۲﴾ قَالُوْا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّيْنَ ﴿۴۳﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِيْنَ ﴿۴۴﴾ وَكُنَّا
نَخُوْضُ مَعَ الْخَآئِضِيْنَ ﴿۴۵﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّيْنِ ﴿۴۶﴾ حَتّٰٓى اَتٰىنَا
الْيَقِيْنُ ﴿۴۷﴾ فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشّٰفِعِيْنَ ﴿۴۸﴾ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ
مُعْرِضِيْنَ ﴿۴۹﴾ كَاَنَّهُمْ حُمُرٌ مُّسْتَنْفِرَةٌ ﴿۵۰﴾ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿۵۱﴾ بَلْ يُرِيْدُ كُلُّ
امْرِئٍ مِّنْهُمْ اَنْ يُّؤْتٰى صُحُفًا مُّنَشَّرَةً ﴿۵۲﴾ كَلَّا ؕ بَلْ لَّا يَخَافُوْنَ الْاٰخِرَةَ ﴿۵۳﴾ كَلَّآ
اِنَّهٗ تَذْكِرَةٌ ﴿۵۴﴾ فَمَنْ شَآءَ ذَكَرَهٗ ﴿۵۵﴾ وَمَا يَذْكُرُوْنَ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ ؕ هُوَ اَهْلُ
التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿۵۶﴾

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

હે ગોદડામાં વીંટળાઈ જનાર ! (૧) ઊભો થા પછી ડર સંભળાવ (૨) અને પોતાના પરવરદિગારની મોટાઈ વર્ણન કર (૩) અને પોતાના કપડાં પાક (અને સ્વચ્છ) રાખ (૪) અને ગંદકીથી દૂર રહે (૫) અને એવું ન કર કે અહેસાન કરે અને તેનો ઘણો બદલો ઈચ્છે (૬) અને પોતાના પરવરદિગાર માટે ધૈર્ય દાખવ (૭) પછી જ્યારે તે ખોખરી વસ્તુ (બીજીવારનો સૂર) વાગવા લાગે (૮) ત્યારે તે દિવસ મુશ્કેલીનો દિવસ છે (૯) કાફિરો ઉપર સરળ નથી. (૧૦) મને છોડી દે અને તેને જેને મેં એકલો પેદા કર્યો (૧૧)

અને મેં તેને પુષ્કળ ધન આપ્યું. (૧૨) અને મજલિસમાં બેસનારા દિકરા (આપ્યા) (૧૩) અને તેના માટે બધી જોગવાઈ કરી દીધી ઘણી સારી જોગવાઈ (૧૪) તો પણ લાલચ રાખે છે કે તેને હજુ વધારે આપું. (૧૫) કદાપિ નહીં ! તે અમારી આયતોનો વિરોધી છે. (૧૬) હવે તેને ચઢાવીશ (જહન્નમના પહાડ) સઊદ ઉપર. (૧૭) નિઃશંક ! તેણે (કુર્આન વિશે) ચિંતન કર્યું અને મનમાં નક્કી કરી લીધું. (૧૮) બસ તે માર્યો જાય તેણે કેવું (ખરાબ) નક્કી કરી લીધું ! (૧૯) ફરી તે માર્યો જાય તેણે કેવું (ખરાબ) નક્કી કરી લીધું ! (૨૦) પછી તેણે (આજુબાજુ) જોયું. (૨૧) પછી ભવાં ચઢાવ્યા અને મોઢું બગાડ્યું. (૨૨) પછી પીઠ ફેરવી અને અભિમાન કર્યું. (૨૩) પછી બોલ્યો, બીજું કંઈ નથી આ તો જાદૂ છે ચાલતું આવેલું. (૨૪) બીજું કંઈ નથી માનવીનું કહેલું છે. (૨૫) હવે તેને સકરમાં (આગમાં) નાંખીશ. (૨૬) અને તમે શું જાણો કેવી છે તે સકર (આગ) !? (૨૭) ન તો (કશું) બાકી રાખે ન જ (કશું) છોડે, (૨૮) માણસને સળગાવી (કદરૂપા કરી) નાંખનારી છે. (૨૯) તેના ઉપર ઓગણીસ (ફરિશ્તા ચોકીદાર) નક્કી છે. (૩૦) અને અમે જે દોઝખ ઉપર ચોકીદાર રાખ્યા છે તે ફરિશ્તા જ છે અને તેમની જે ગણતરી રાખી છે બસ ઈન્કારીઓની કસોટી માટે જેથી તે લોકો વિશ્વાસ કરી લે જેમને (આકાશી) કિતાબ મળી છે અને ઈમાનવાળાઓનું ઈમાન વધે અને શંકા ન કરે જેમને કિતાબ મળી છે (અહલે કિતાબ) અને મો'મિનો; અને જેથી તે લોકો કહે જેમના દિલોમાં રોગ છે અને ઈન્કારીઓ, અલ્લાહને શું ગરજ હતી આ અનોખા વર્ણનથી ! આમ અલ્લાહ જેને ઈચ્છે ગુમરાહ કરે છે અને જેને ઈચ્છે માર્ગ આપે છે અને તારા પરવરદિગારના લશ્કરને કોઈ નથી જાણતું પરંતુ તે પોતે જ અને એ તો માનવીઓ માટે સમજાવવાનું છે. (૩૧) સાચે જ ! ચંદ્રના સોગંદ (૩૨) અને રાતની (સોગંદ) જ્યારે પીઠ ફેરવે (વિદાય થવા લાગે) (૩૩) અને સવારની (સોગંદ) જ્યારે પ્રકાશિત થાય (૩૪) નિઃશંક તે (સકર-જહન્નમ) એક ઘણી ભારે વસ્તુઓમાંથી છે (૩૫) માનવીઓને ડરાવનારી છે. (૩૬) જે કોઈ ઈચ્છે કે તમારામાંથી (નેકી તરફ) આગળ વધે અથવા પાછળ રહે. (૩૭) દરેક જીવ પોતાના કરેલા કામોમાં ફસાયેલો

છે(૩૮) પરંતુ જમણી બાજુવાળાઓ (૩૯) બગીચાઓમાં છે, સૌ મળી પૂછે છે (૪૦) ગુનેહગારોની દશા વિશે (૪૧) તમે કેમ દોઝખ (સકર)માં જઈ પડયા ? (૪૨) તેઓ કહેશે, અમે નમાઝ પઢતા ન હતા (૪૩) અને મોહતાજને ખાવું ખવડાવતા ન હતા (૪૪) અને (દીન વિશે) બકવાસ કરનારાઓની સાથે અમે પણ બકવાસ કરતા હતા (૪૫) અને અમે ન્યાયના દિવસને જૂઠાડતા હતા (૪૬) એટલે સુધી કે અમારા ઉપર તે નિશ્ચિત વાત (મોત) આવી ચૂકી. (૪૭) પછી તેમને સિફારસ કરનારાઓની સિફારસ કામ લાગશે નહીં (૪૮) પછી તેમને શું થયું છે કે શિખામણથી મોઢું ફેરવે છે? (૪૯) જાણે કે તે ભડકેલા (જંગલી) ગધેડા છે ! (૫૦) સિંહથી (ડરી) નાઠા છે. (૫૧) બલકે તેમનામાંનો દરેક વ્યક્તિ ઈચ્છે છે કે તેને ખુલ્લા પત્રો મળે. (૫૨) કંઈ નથી ! પરંતુ તેઓ આખિરતથી ડરતા નથી. (૫૩) કંઈ નથી ! આ તો માત્ર બોધપાઠ છે. (૫૪) પછી જે કોઈ ઈચ્છે તે બોધને ગ્રહણ કરે (૫૫) અને તેઓ ત્યારે જ બોધ ગ્રહણ કરશે જ્યારે કે અલ્લાહ ઈચ્છે, તે જ છે જેનાથી ડરવું જોઈએ અને તે જ છે ક્ષમા કરનારો. (૫૬)

તફસીર :

હે કપડાંમાં વીંટળાઈ જનાર ! ઊઠો ! (એટલે કે પોતાની જગ્યાએથી ઊઠો અને તૈયાર થઈ જાઓ) પછી (કાફિરોને) ડરાવો (કે જે નુબુવ્વતના હોદ્દાનો તકાદો છે અને અહીંયાં ખુશખબરી એટલે કે જન્નતની ખુશખબરીનું એટલા માટે વર્ણન નથી કર્યું કે આ આયત નુબુવ્વતની બિલકુલ શરૂઆતની છે, તે સમયે એક કે બે સિવાય કોઈ મુસલમાન થયું ન હતું તો ડરાવવું જ વધારે ઉચિત હતું) અને પોતાના પરવરદિગારની મોટાઈ વર્ણન કરો (કે પ્રચારમાં સૌ પ્રથમ વસ્તુ તવહીદ છે) અને (આગળ અમુક જરૂરી અમલો, અકીદાઓ અને અખ્લાકની તા'લીમ છે જેના ઉપર પોતે પણ અમલ કરવો જોઈએ પ્રચારની સાથે સાથે પોતાની સુધારણા પણ જરૂરી છે એટલે એક તો) પોતાના કપડાંને પાક રાખો (આ અમલોમાંથી છે અને કારણ કે બિલકુલ શરૂઆતમાં નમાઝ ન હતી તેથી તેનો હુકમ થયો નથી) અને (બીજું એ કે) મૂર્તિઓથી અલગ રહો (જે રીતે કે અત્યાર સુધી અલગ રહ્યા છે, આ અકીદાઓમાંથી છે. એટલે કે જે રીતે તવહીદ ઉપર પહેલેથી જ કાયમ

રહ્યા છે તે જ રીતે હવે પછી પણ કાયમ રહેવાનું છે અને રસૂલે કરીમ ﷺની શિર્કમાં સંડોવાવાની કોઈ સંભાવના સુદ્ધાં ન હતી તો પણ આ હુકમ એટલા માટે આપવામાં આવ્યો કે તવહીદની માન્યતાનું મહત્ત્વ જાણ થઈ જાય કે માસૂમને પણ તવહીદ ઉપર કાયમ હોવા છતાં તેની તા'લીમ આપવામાં આવી રહી છે) અને કોઈને એ નિય્યતે ન આપો કે (બીજા વખતે) વધારે વળતર ઇચ્છો (આ અખ્લાક વિશે છે અને જો કે અન્યો માટે આ બાબત જાઈઝ છે પરંતુ ઉત્તમ દરજ્જાથી વિરુદ્ધ છે જેમકે સૂરએ રૂમની આયત ....وَمَآ اٰتَيۡتُمۡ مِنۡ رِّبًا થી જાણ થાય છે પરંતુ રસૂલે કરીમ ﷺની શા'ન ઉચ્ચ દરજ્જાની હોવાના કારણે આપ ﷺ ઉપર તેને પણ હરામ કરી દેવામાં આવ્યું كَمَا فِى الرُّوۡحِ وَالۡاَصَحُّ اَنَّ النَّهۡىَ لِلتَّحۡرِيۡمِ وَاَنَّهٗ مِنۡ خَوَاصِّهٖ عَلَيۡهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ) અને પછી (ડરાવવા અને તબ્લીગમાં જે પીડા અને ત્રાસ વેઠવો પડે તેના ઉપર) પોતાના પરવરદિગાર(ની ખુશી) માટે સબ્ર કરો (આ ખાસ તબ્લીગ વિશેના અખ્લાકોમાંથી છે, બસ આ આયતો ખૂબ મજબૂત વર્ણન થઈ, કારણ કે તેમાં અમલોની સુધારણા, વર્તનની સુધારણા પોતાના માટે પણ અને અન્યો માટે પણ છે) પછી (આ ડરાવવા છતાં કોઈ ઈમાન ન લાવે તેના માટે એક ચેતવણી છે કે) જે સમયે સૂર ફૂંકવામાં આવશે બસ તે સમયે એટલે કે તે દિવસ કાફિરો ઉપર એક કઠોર દિવસ હશે જેમાં જરા પણ સરળતા હશે નહીં (આગળ અમુક ખાસ કાફિરોનું વર્ણન છે, એટલે કે) મને અને તે વ્યક્તિને (પોત પોતાની હાલત ઉપર) રહેવા દો (કે અમે તેનાથી નિપટી લઈશું) જેને મેં (માલ અને અવલાદથી વંચિત અને) એકલો પેદા કર્યો (જેમકે પેદા થતી વખતે વ્યક્તિની પાસે ન તો ધન હોય છે અને ન જ સંતાન અને તેનાથી ભાવાર્થ વલીદ બિન મુગયરા છે જેનો કિસ્સો આગળ મસ્અલા અને બોધપાઠ વિભાગમાં આવી રહ્યો છે) અને તેને પુષ્કળ ધન આપ્યું અને તેની પાસે રહેનારા દિકરા (આપ્યા) અને બધા પ્રકારના સામાનની તેના માટે જોગવાઈ કરી દીધી તો પણ (તેના માલ અને અવલાદનો શુક્ર અદા ન કર્યો કે ઈમાન લઈ આવે બલકે આ બહોળા પ્રમાણની નેઅ્મતોની નાશુક્રી અને નાકદરી કરી અને તેને હજુ પણ થોડું સમજીને) તે વાતની લાલસા રાખે છે કે (તેને) અમે હજુ વધારે આપીએ, કદાપિ નહીં ! (તે વધારે મેળવવાપાત્ર છે જ નથી કારણ કે) તે અમારી આયતોનો વિરોધી છે (અને વિરોધની સાથે સાથે તે અપાત્ર હોવાનું જાહેર છે કે આ વ્યક્તિની આ

આયત નાઝિલ થવાના દિવસથી જાહેર પ્રગતિ બંધ થઈ ગઈ તેથી ફરી તેને ન તો કોઈ સંતાન થયું અને ન જ તેનો કોઈ માલ વધ્યો અને આ સજા તો તેને દુનિયામાં મળી અને આખિરતમાં) તેને નિકટમાં (એટલે કે મૃત્યુ પછી) દોઝખના પહાડ ઉપર ચઢાવીશ (તિરમિઝીની હદીષમાં છે કે સઊદ દોઝખનો એક પહાડ છે, તે સિત્તેર વર્ષમાં તેના શિખર ઉપર પહોંચશે, પછી ત્યાંથી પડશે, પછી એ જ પ્રમાણે કાયમ ચઢશે અને પડશે અને આ સજાનું કારણ તે જ દુશ્મની છે જે ઉપર વર્ણન થઈ અને આગળ પણ તેની અમુક વિગત આવી છે તે એ કે) આ વ્યક્તિએ (આ વિશે) વિચાર્યું (કે કુર્આનની શા'નમાં શું વાત ઠરાવું) પછી (વિચારીને) એક વાત ઠરાવી (જેનું વર્ણન આગળ આવે છે) બસ તેના ઉપર અલ્લાહની માર પડે ! કેવી વાત ઠરાવી ! (અને) ફરી (પુનરાવર્તિત સ્વરૂપે) તેના ઉપર અલ્લાહની માર પડે! કેવી વાત ઠરાવી ! (આ પુનરાવર્તિત સ્વરૂપે એટલા માટે કહેવામાં આવ્યું કે તે સખત નીંદનીય અને આશ્ચર્યકારક વાત ઉપર અડેલો છે, એટલે કે કેવી વાહિયાત વાત ઠરાવી જેની સંભાવના જ નથી હોઈ શકતી) પછી (હાજરજનોના ચહેરાઓને) જોયા (કે તે ઠરાવેલી વાત તેમને કહે) પછી મોઢું બગાડ્યું (જેથી જોનારાઓ સમજે કે તેને કુર્આનથી ખૂબ નફરત અને ધૃણા છે) અને વધારે મોઢું બગાડ્યું પછી મોઢું ફેરવ્યું અને અભિમાન જાહેર કર્યું (જેમકે ટેવ છે કે જે વસ્તુને વાંધાજનક અને ટીકાપાત્ર સમજવામાં આવે છે તેનું વર્ણન કરતી વખતે પણ મોઢું ફેરવી લેવામાં આવે છે અને નફરતની જાહેરાત કરવામાં આવે છે) પછી બોલ્યો, બસ આ તો જાદૂ છે (જે અન્યો પાસેથી) નકલ થયેલ (છે), બસ આ તો માણસનું કલામ છે (આ તેની પ્રસ્તુત ઠરાવેલ તજવીજનું વર્ણન હતું, મતલબ એ કે આ કુર્આન અલ્લાહનું કલામ નથી બલકે માનવીનું કલામ છે જેને રસૂલે કરીમ ﷺ કોઈ જાદૂગર પાસેથી નકલ કરી લાવે છે અથવા તે પોતે તેના લેખક છે એટલે કે આ વિષયો નુબુવ્વતના પાછલા દા'વેદારો પાસેથી નકલ કરેલા છે અને તેના શબ્દોમાં નઊઝુબિલ્લાહ જાદૂનો પ્રભાવ છે, આગળ આ દુશ્મનીની સજાનું વિગતવાર વર્ણન છે જેમકે ઉપરોક્ત سَأُرْهِقُهُ صَعُوْدًا માં ટૂંકમાં વર્ણન થયું હતું, પછી عَنِيْدًا માં તેના અપરાધનું વર્ણન અને سَأُرْهِقُهُ માં સજાનું વર્ણન ટૂંકમાં અને انّهٗ فكر عنيدًا ની વિગત છે અને سَأُرْهِقُهُ - سَأُصْلِيْهِ ની વિસ્તૃત છણાવટ છે, એટલે કે) હું તેને નિકટમાં જ દોઝખમાં દાખલ કરીશ અને તમને ખબર છે કે તે દોઝખ

કેવી વસ્તુ છે (તે એવી છે કે) ન તો (તેમાં દાખલ થયા પછી દાખલ થનારની કોઈ વસ્તુ સળગાવવાથી) બાકી રહેવા દેશે અને ન જ (દાખલ થતાં પહેલાં જે કાફિરો તે સમયે બહાર હશે તેમનામાંથી કોઈને પોતાના અંદર સમાવવા માટે) બાકી છોડશે (અને) તે (સળગાવીને) શરીરનું સ્વરૂપ બગાડી નાંખશે (અને) તેના ઉપર ઓગણીસ ફરિશ્તા (જે તેના ચોકીદાર છે તેમનામાં એકનું નામ માલિક છે તે નક્કી) હશે (જે કાફિરોને અનેક પ્રકારના અઝાબ આપશે. ખુલાસો એ છે કે ફરિશ્તાઓ કે જેમની તાકાત અને શક્તિની જાણ છે એ છતાં કે તેમનામાંનો એક પણ બધા જહન્નમવાળાઓને અઝાબ આપવા માટે પૂરતો છે તો પણ ઓગણીસ ફરિશ્તાઓ નક્કી કરવાથી જાહેર છે કે અઝાબ ખૂબ જ ભારે હશે અને ખાસ ઓગણીસની સંખ્યાની હકીકત માત્ર અલ્લાહ તઆલાને જ ખબર છે પરંતુ અમુક લોકોએ વર્ણન કર્યું છે તે સૌમાં સૌથી વધારે સ્વીકૃતિ નજીક તે છે જે અલ્લાહે મુજ નાચીઝના દિલમાં વાત નાંખી છે, તે એ કે વાસ્તવમાં કાફિરોના સત્ય અકીદાઓના વિરોધ ઉપર અઝાબ છે અને તે કતઈ અકીદાઓ માન્યતાઓની વિગત "ફુરૂઊલ ઈમાન" પુસ્તિકામાં નવ છે, ૧. અલ્લાહ ઉપર ઈમાન લાવવું, ૨. એવી માન્યતા રાખવી કે આ જગત ફના થનાર છે, ૩. ફરિશ્તાઓ ઉપર ઈમાન લાવવું, ૪. તેની બધી કિતાબો ઉપર ઈમાન લાવવું, ૫. તેના બધા પયગમ્બરો ઉપર ઈમાન લાવવું, ૬. તકદીર ઉપર ઈમાન લાવવું, ૭. કયામતના દિવસ ઉપર ઈમાન લાવવું, ૮. જન્નતનું યકીન કરવું, ૯. દોઝખનું યકીન કરવું; બાકી બધા અકીદાઓ તેના જ વિભાગો છે અને તે કતઈ અકીદાઓ જે અમલો વિશે છે તે દશ છે, પાંચ તે છે કે જે વાજિબ હોવાની માન્યતા જરૂરી છે અને તે પાંચ અમલો ઈસ્લામની નિશાનીઓમાંથી છે તે આ છે, આ બધી ગવાહીઓને દિલમાં માને અને મોઢેંથી ઉચ્ચાર કરે, નમાઝ કાયમ કરે, ઝકાત આપે, રમઝાનના રોઝા રાખે અને બયતુલ્લાહની હજ્જ કરે. આ પાંચ ફરજો જે ઈસ્લામની નિશાનીઓમાંથી છે તે સિવાય બીજી પાંચ તે છે કે જેના હરામ હોવાની માન્યતા રાખવી વાજિબ છે અને તે પાંચ હરામ બાબતો જે આયતે ઈમ્તિહાન વગેરેમાં પણ પ્રસ્તુત છે તે આ છે; ચોરી, વ્યભિચાર, હત્યા –ખાસ કરી સંતાનોની હત્યા, આક્ષેપ–તોહમત અને ખુલ્લમ ખુલ્લા ગુનાહ કરવા જેમાં ગીબત, જુલમ, યતીમનો માલ નાજાઈઝ રીતે હડપ કરી જવો વગેરે બધું આવી

ગયું. બસ આ બધા મળીને કુલ ઓગણીસ અકીદા થયા અને કારણ કે તેમાં એક અકીદહ સૌથી મોટો છે એટલે કે તવહીદ એટલા માટે એક ફરિશ્તો સૌથી મોટો નક્કી થયો હોય એટલે કે માલિક. -વલ્લાહુ અઅ્લમુ) અને (આ આયતનો વિષય સાંભળીને કાફિરો જે કટાક્ષ કરે છે જેનું વર્ણન મસ્અલા અને બોધપાઠ હેઠળ આવશે તેના ઉપર આગળનો વિષય નાઝિલ થયો કે) અમે દોઝખના કારકૂન (માણસો નહીં બલકે) માત્ર ફરિશ્તાઓ બનાવ્યા છે (જેમાંથી એક એક ફરિશ્તામાં બધા જ જિન્નાતો અને માણસો સમાન શક્તિ છે, كَـذَافِـى الدُّرِّ مَرُفُوُعًا وَلَفُظُهُ هٰكَذَالَهُمُ مِثْلُ قُوَّةِ الثَّقْلَيُنِ) અને અમે (જે) તેમની સંખ્યા (વર્ણન કરવામાં) માત્ર એવી રાખી છે જે કાફિરો માટે ગુમરાહીનું માધ્યમ છે (તેનો ભાવાર્થ ઓગણીસની સંખ્યા છે) તો એટલા માટે (કે આ પરિણામ તેમના ઉપર નિશ્ચિત થાય એટલે કે) જેથી અહલે કિતાબ (સાંભળવાની સાથે) યકીન કરી લે અને ઈમાનવાળાઓનું ઈમાન ઔર વધી જાય અને અહલે કિતાબ તથા મો'મિનો શંકા ન કરે અને જેથી જે લોકોના દિલોમાં (શંકાની) બીમારી છે તેઓ અને કાફિર લોકો કહેવા લાગે કે આ અજબ વિષયથી અલ્લાહ તઆલાનો શું હેતુ છે (અહલે કિતાબના યકીન વિશે બે ખુલાસાઓ હોઈ શકે છે, એક એ કે તેમની કિતાબમાં પણ આ સંખ્યા લખેલી હોય તો તેઓ તરત જ માની લેશે અને જો હવે તેમની કિતાબોમાં આ સંખ્યા ન હોય તો શક્ય છે કે કિતાબોમાં હેરાફેરી કરવાથી તે બરબાદ થઈ ગયું અને બીજો ખુલાસો એ હોઈ શકે છે કે આ સંખ્યા તેમની કિતાબમાં ન હોય પરંતુ તેઓ આ ફરિશ્તાઓને આ પ્રમાણેની શક્તિ હોવાની માન્યતા ધરાવતા હોય અને ઘણી બધી બાબતો અને ઈશારાઓ તો તેમની કિતાબોમાં પણ ઉપસ્થિત હતા તો તેમની પાસે કોઈ ઈન્કારની બીના ન હતી. બસ આ યકીનથી ભાવાર્થ ઈન્કાર અને કટાક્ષ ન કરવાનો થયો પરંતુ પ્રથમ ખુલાસો જાહેર છે અને ઈમાનવાળાઓના ઈમાનમાં વધારાના પણ બે ખુલાસા હોઈ શકે છે, એક એ કે અહલે કિતાબના યકીનને જોઈને તેમના ઈમાનનું સ્વરૂપ વધારે મજબૂત થઈ જાય કે આપ ﷺ અહલે કિતાબની સાથે ભેગા ન થવા છતાં અહલે કિતાબની પાછલી વહીઓ પ્રમાણે ખબર આપે છે તો અવશ્ય તેઓ સાચા નબી છે. બીજો ખુલાસો એ છે કે જ્યારે કોઈ નવો વિષય નાઝિલ થતો હતો તો તેના ઉપર ઈમાન લાવતા હતા, બસ એક વધારે કલમ આ સમર્થનની વધી ગઈ,

તેનાથી પણ ઈમાનની ઔર વધારે પ્રગતિ થયેલી ગણાય અને يَرْتَابُ ને તાકીદ માટે વધાર્યું કે યકીનની સાબિતી અને શંકાનો નકાર બંનેનો ખુલાસો થઈ જાય અને બીમારીમાં બે સંભાવના છે. એક તો શંકા, કારણ કે સત્ય જાહેર થયા પછી અમુક વખતે અમુક લોકો ઈન્કારી થઈ જાય છે અને અમુક લોકો શંકાશીલ રહે છે તો મક્કાવાળાઓમાં પણ એવા લોકો હશે અને બીજો અર્થ નિફાકનો છે તો એમાં આ એક આગાહી થઈ કે મદીનામાં મુનાફિકો હશે અને તેમનું આ નિવેદન હશે અને મો'મિનો તથા અહલે કિતાબની શંકાના નકારને અલગ અલગ એટલા માટે કહ્યું કે અહલે કિતાબનું યકીન અને શંકાનો નકાર મૌખિક છે જ્યારે મો'મિનોનો શરઈ આધારે. આગળ બંને પક્ષોની હાલત ઉપર તફાવત માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે જે રીતે અલ્લાહ તઆલાએ ઈમાનવાળાઓને આ વિશે ખાસ મર્ગદર્શન આપ્યું અને કાફિરોને આ બાબતે ખાસ ગુમરાહ કર્યા) એ જ રીતે અલ્લાહ તઆલા જેને ઈચ્છે છે ગુમરાહ કરી આપે છે અને જેને ઈચ્છે છે માર્ગદર્શન આપી દે છે અને (આગળ પાછલા વિષયની પૂર્ણતા છે કે જહન્નમના ચોકીદાર ફરિશ્તાઓની સંખ્યાનું ઓગણીસ હોવું એક ખાસ હિકમત હેઠળ રાખવામાં આવ્યું છે નહિતર) તમારા પરવરદિગારના (તે) લશ્કરો(ની એટલે કે ફરિશ્તાઓની સંખ્યા એટલી વધારે પ્રમાણમાં છે કે તે)ને અલ્લાહ તઆલા સિવાય કોઈ નથી જાણતું (જો તે ઈચ્છે તો અસંખ્ય ફરિશ્તાઓને ચોકીદાર બનાવી દે અને તો પણ ચોકીદારો ઓગણીસ જ છે પરંતુ તેમને ખૂબ શક્તિ અને સામર્થ્ય બખ્શવામાં આવ્યું છે અને તેમના અસંખ્ય મદદનીશ ફરિશ્તાઓ પણ છે જેમકે મુસ્લિમની એક હદીષમાં આવ્યું છે કે જહન્નમને એવી હાલતમાં હાજર કરવામાં આવશે કે તેના સિત્તેર હજાર હાથ હશે અને દરેક હાથને સિત્તેર હજાર ફરિશ્તાઓએ પકડ્યા હશે) અને (જહન્નમની પરિસ્થિતિ વર્ણન કરવાનો જે મૂળ હેતુ સંખ્યાના વધારે હોવા કે ઓછા હોવા ઉપર અથવા નિશ્ચિત હોવા ઉપર અથવા તે ખાસ હિકમત ઉપર આધારિત હોવા કે કોઈ ખાસ હિકમત ઉપર આધારિત ન હોવા ઉપર અવલંબિત નથી, બસ બુદ્ધિનો તકાદો એ જ છે કે મૂળ હેતુને બાજુ પર રાખી અલ્લાહ તઆલાની ઉચ્ચ કક્ષાની હિકમતના સંશોધનમાં ન લાગી જાઓ. આગળ જહન્નમના અઝાબનું અમુક અંશે વર્ણન છે જેમાં ذِكْرٰى لِلْبَشَرِ ની ટૂંકી વિગત છે, ફરમાવ્યું કે) ખરેખર કસમ છે ચંદ્રની અને રાતની જ્યારે જવા લાગે અને સવારની

જ્યારે પ્રકાશિત થઈ જાય કે દોઝખ ઘણી ભારે વસ્તુ છે કે જે માનવી માટે ઘણી મોટી ડરવાની બાબત છે એટલે કે તમારામાં જે (ભલાઈ તરફ) આગળ વધે તેના માટે પણ અથવા જે (ભલાઈથી) પાછળ હટે તેના માટે પણ (મતલબ એ કે બધા જ જવાબદારો માટે તે ડરાવનારી છે અને કારણ કે તેનું પરિણામ કયામતમાં આ રીતે જાહેર થશે તેથી એવી વસ્તુઓની કસમ ખાવામાં આવી જે કયામત સાથે યોગ્યતા ધરાવે છે તેથી ચંદ્રનું પ્રથમ વધવું પછી ઘટવું આ દુનિયાના ઐશ આરામ અને જાહોજલાલી તથા છેલ્લે ફના થઈ જવાનો નમૂનો છે એટલે સુધી કે ચંદ્ર બિલકુલ અપ્રકાશિત થઈને ફના ફિલ્લા થઈ જશે, એ જ પ્રમાણે આ દુનિયા અને આખિરતનો સંબંધ એવો છે જેમકે રાત અને દિવસનો. બસ આ દુનિયા સમાપ્ત થઈ જવું રાત પસાર થઈ જવા સમાન છે અને તે દુનિયાનું જાહેર થવું સવાર થવા સમાન છે. આગળ દુનિયા અને દુનિયાવાળાઓની અમુક પરિસ્થિતિઓનું વર્ણન છે એટલે કે) દરેક વ્યક્તિ પોતાના (કુક્રિયા) અમલોના બદલામાં (દોઝખમાં) સંડોવાયેલો હશે પરંતુ જમણા હાથવાળા (એટલે કે મો'મિનો જેમની વિગત સૂરએ વાકિઅહમાં પસાર થઈ ચૂકી છે અને કારણ કે અહીંયાં અસ્હાબુલ યમીન એ અસ્હાબુસ્સિમાલના મુકાબલામાં છે એટલે નિકવટવર્તી લોકો પણ તેમાં સામેલ છે, ખુલાસો એ છે કે મો'મિનો આ બંધનથી બાકાત છે) કે તેઓ બગીચાઓમાં હશે (અને) અપરાધીઓ (એટલે કે કાફિરો)ની આ હાલત વિશે (પોતે તે કાફિરોથી જ) પૂછતા હશે (અને પરસ્પર વાતચીતનું સ્વરૂપ જે જન્નત અને દોઝખમાં દૂરી હોવા છતાં થશે તે સૂરએ અઅ્રાફની આયતો وَنَادٰى اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ اَصْحٰبَ النَّارِ.... ની તફસીરમાં પસાર થઈ ચૂક્યું છે અને ખુલાસો એ કે મો'મિનો કાફિરોને પૂછશે કે) તમને દોઝખમાં કઈ વાતે દાખલ કર્યા અને તેઓ કહેશે કે અમે ન તો નમાઝ પઢ્યા કરતા હતા અને ન જ ગરીબને (જેનો વાજિબ હક હતો) ખાવું ખવડાવ્યા કરતા હતા અને (જે લોકો દીને હક્કને અટકાવવા માટેની પ્રવૃત્તિઓમાં રહેતા હતા તે) પ્રવૃત્તિઓમાં રહેનારાઓની સાથે અમે પણ (દીનને રોકવામાં) પ્રવૃત્ત રહ્યા કરતા હતા અને કયામતના દિવસને જૂઠાડ્યા કરતા હતા એટલે સુધી કે (એ જ હાલતમાં) અમને મોત આવી ગઈ (અને અમે આ હરકતોથી પાછા ન વળ્યા એટલે કે અમારો અંત એ જ નાફરમાની ઉપર થયો, એ કારણે અમે દોઝખમાં આવ્યા અને તેનાથી એ જરૂરી નથી બનતું કે

કાફિરો નમાઝ, રોઝા અને શરીઅતના હુકમોમાં બંધનકર્તા હોય, કારણ કે જહન્નમમાં બે વસ્તુઓ હશે, એક અઝાબ અને બીજો કઠોર અઝાબ. બસ શક્ય છે કે પ્રસ્તુત અમલોના અઝાબ અને કઠોર અઝાબનું કારણ એ રીતે હોય કે કુફ્ર અને શિર્ક તો અઝાબનું કારણ હોય અને નમાઝ વગેરે છોડવું સખત અઝાબનું કારણ હોય) બસ (પ્રસ્તુત પરિસ્થિતિમાં) તેમને સિફારસ કરનારાઓની સિફારસ લાભ આપશે નહીં (અને આ લાભથી વંચિતતાની તહકીક સિફારસ ન થવાથી થશે, કારણ કે તે કાફિરોની કોઈ સિફારસ કરી શકશે નહીં જેમકે અલ્લાહ તઆલાનું ફરમાન છે فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِيْنَ આગળ તેમના વાંધાઓ ઉપર દલીલ છે કે જ્યારે કાફિરોની તેમના કુફ્ર અને ઈસ્લામ ઉપર વાંધાઓ ઉઠાવવાના કારણે આ દુર્ગતિ થનારી છે) તો તેમને શું થયું કે આ (કુર્આની) નસીહતથી મોઢું ફેરવે છે કે જાણે તેઓ જંગલી ગધેડા છે જે સિંહને જોઈને નાસી રહ્યા છે (આ સરખામણીમાં ઘણી બધી બાબતો ધ્યાનપાત્ર છે. પ્રથમ તો ગધેડો બેવકૂફી અને મૂર્ખતાના પ્રતીક સ્વરૂપે છે અને બીજું તેમને જંગલી તરીકે કલ્પ્યા છે જેને ઘુડખર કહે છે કે તે જે વસ્તુઓ ડરવાની નથી હોતી તેનાથી પણ વિના કારણે ડરે છે અને ભડકીને નાસે છે. ત્રીજું, સિંહથી તેમના ડરવાની કલ્પના કરવામાં આવી કે આવી પરિસ્થિતિમાં તેમનું નાસવું અંતિમ કક્ષાનું હશે અને નાસવાના કારણોમાં એક કારણ એ પણ હશે કે આ લોકો આ કુર્આનને પોતે છૂટકારા માટે પૂરતું નથી સમજતા) બલકે તેમનામાં દરેક વ્યક્તિ એવું ઇચ્છે છે કે તેને (આસમાની) ઉઘાડા લખેલા પત્રો આપવામાં આવે (જેમકે દૂર્રે મન્થૂરમાં હઝરત કતાદહ રદિ.થી નકલ થયું છે કે અમુક કાફિરોએ આપ ﷺને કહ્યું કે જો તમે ઇચ્છો છો કે અમે તમારું અનુસરણ કરીએ તો ખાસ અમારા નામજોગ આસમાનેથી એવા લખેલા પત્રો આવે જેમાં તમારા અનુસરણનો હુકમ લખવામાં આવ્યો હોય وَهٰذَا كَقَوْلِهٖ تَعَالٰى حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَّقْرَؤُهٗ અને مُنَشَّرَه નું વધુ એ બાબતનો ખુલાસા માટે છે, એટલે કે જેમકે કોઈ સામાન્ય પત્ર હોય છે જે ખોલવામાં આવે છે અને પઢવામાં આવે છે એવા જ પત્રો અમારી પાસે આવવા જોઈએ. આગળ આ બેહૂદા દરખાસ્તનો રદિયો છે કે એવું) કદાપિ નહીં (થઈ શકે, કારણ કે ન તો તેની આવશ્યકતા છે અને ન જ તે લોકોની એવી ક્ષમતા છે, ખાસ એ કારણે કે આ દરખાસ્તનું કારણ એ નથી કે તેમનો ઇરાદો દિલમાં ઈમાન લાવવાનો છે કે જો એવું થશે તો તેઓ

અનુસરણ કરી લેશે) બલકે (કારણ એ છે કે) આ લોકો આખિરત(ના અઝાબ)થી નથી ડરતા (તેથી સત્યની તલબ નથી અને આ દરખાસ્ત તો માત્ર જીદ અને હઠધર્મીના કારણે કરે છે, એટલે સુધી કે જો માની લો કે આ દરખાસ્ત તો પૂરી પણ કરવામાં આવે તો પણ તે લોકો અનુસરણ કરશે નહીં, જેમકે અલ્લાહ તઆલાનું ફરમાન છે وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِىْ قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوْهُ بِاَيْدِيْهِمْ لَقَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُّبِيْنٌ આગળ પરિણામ સ્વરૂપે તેનો રદિયો અને તેના ઉપર સજાનું વર્ણન છે કે જ્યારે આવી દરખાસ્તોનું બેહૂદા હોવું સાબિત થઈ ગયું તો એવું) કદાપિ નથી (થઈ શકતું બલકે) આ કુર્આન (જ) નસીહત (માટે પૂરતું) છે (બીજા કોઈ લખાણોની જરૂર નથી) બસ (આવી પરિસ્થિતિમાં) જેનું મન ચાહે તેનાથી નસીહત પ્રાપ્ત કરે (અને જેનું મન ચાહે ન કરે અને જહન્નમમાં જાય, મારે એવું કરવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી કે માંગણી પ્રમાણે લખેલા પત્રો નાઝિલ કરીએ) અને (કુર્આનનું વર્ણન એટલે કે તે હિદાયત હોવામાં તેનાથી શંકા કરવામાં ન આવે કે અમુક લોકોને તેનાથી હિદાયત નથી મળતી. વાત એમ છે કે કુર્આન પોતે હિદાયત છે પરંતુ) અલ્લાહની મરજી વિના આ લોકો નસીહત સ્વીકારશે નહીં (અને તેના ન ચાહવામાં અમુક હિકમતો છે પરંતુ કુર્આન પોતે હિદાયત અને નસીહત અવશ્ય છે, બસ તેનાથી બોધપાઠ ગ્રહણ કરો અને અલ્લાહ તઆલાની આજ્ઞાનું પાલન કરો કારણ કે) તે જ છે જેના(અઝાબ)થી ડરવું જોઈએ અને (તે જ છે) જે (બંદાઓના ગુનાહ) મા'ફ કરે છે (જેમકે અલ્લાહ તઆલાનું ફરમાન છે اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيْعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهٗ لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ)

મસ્અલા અને બોધપાઠ :

સૂરએ મુદષ્ષિર કુર્આને કરીમની તે સૂરતોમાંથી છે જે કુર્આન નાઝિલ થવાના બિલકુલ શરૂઆતના સમયમાં નાઝિલ થઈ છે તેથી અમુક લોકોએ આ સૂરતને સૌ પ્રથમ નાઝિલ થયેલી સૂરત પણ કહી છે અને પ્રખ્યાત સહીહ રિવાયતોની રૂએ સૌ પ્રથમ સૂરએ ઈકરાની શરૂઆતની આયતો નાઝિલ થઈ, પછી અમુક સમય સુધી કુર્આન ઊતરવાનો ક્રમ બંધ રહ્યો જેને "ફતરતે વહી"નો સમય કહેવામાં આવે છે. આ જ ફતરતના સમયકાળના અંતે એ ઘટના બની કે રસૂલે કરીમ ﷺ મક્કામાં કોઈ સ્થળે જઈ રહ્યા હતા અને ઉપરથી કોઈ અવાજ

સાંભળ્યો તો આપ ﷺએ આકાશ તરફ નજર ઉઠાવી તો જોયું કે તે જ ફરિશ્તો જે ગારે હીરામાં સૂરએ ઈકરાની આયતો લઈને આવ્યો હતો તે જ આસમાનની નીચે આકાશમાં એક અધ્ધર ખુરશી ઉપર બેઠો છે, તેને આવી હાલતમાં જોઈને રસૂલે કરીમ ﷺ ઉપર તે જ સ્વાભાવિક રુઆબ અને પ્રભાવ છવાઈ ગયો જે ગારે હીરામાં સૂરએ ઈકરાના નાઝિલ થવાના સમયે છવાયો હતો. ભારે ઠંડી અને દાંત કચકચાવવાની અનુભૂતિ થવા લાગી અને તેથી આપ ﷺ ઘરે પાછા આવ્યા અને કહ્યું زَمِّلُوْنِىْ زَمِّلُوْنِىْ (ઝમ્મિલૂની ઝમ્મિલૂની) એટલે કે મને ઢાંકી દો મને ઢાંકી દો. આપ ﷺ કપડાંઓમાં લપેટાઈ ગયા અને તેના ઉપર સૂરએ મુદષ્ષિરની શરૂઆતની આયતો નાઝિલ થઈ. (સહીહ હદીષો પ્રમાણે) એટલા માટે આ સૂરતમાં આપ ﷺને સંબોધન છે يَا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ આ શબ્દ دِثَارٌ (દિષાર)થી બન્યો છે જે તે વધારાના કપડાંઓને કહે છે જેનો વ્યક્તિ સામાન્ય પોશાકની ઉપર કોઈ ઠંડી વગેરેથી બચવા માટે ઉપયોગ કરે છે. આ શબ્દથી સંબોધન એક મિત્રતાપૂર્ણ હળવા મૂડમાં લાવવાનું સંબોધન છે જેમકે مُـــزَّمِّــلُ (મુઝ્ઝમ્મિલ)માં વર્ણન થઈ ચૂક્યું છે. શબ્દ "મુઝ્ઝમ્મિલ"નો અર્થ પણ લગભગ આવો જ છે. રૂહુલ મઆનીમાં જાબિર બિન ઝૈદ તાબઈથી નકલ થયેલ છે કે તેમણે કહ્યું કે સૂરએ મુદષ્ષિર એ સૂરએ મુઝ્ઝમ્મિલ પછી નાઝિલ થઈ છે અને અમુક લોકોએ આ રિવાયત હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)થી પણ નકલ કરેલ છે પરંતુ સહીહૈનની જે રિવાયત ઉપર નકલ કરવામાં આવી છે તેમાં એનો ખુલાસો છે કે સૌ પ્રથમ સૂરએ મુદષ્ષિર નાઝિલ થઈ (અને ભાવાર્થ એ છે કે ફતરતે વહી પછી સૌ પ્રથમ આ જ સૂરત નાઝિલ થઈ). જો મુઝ્ઝમ્મિલ આનાથી પહેલાં નાઝિલ થઈ હોત તો હઝરત જાબિર બિન અબ્દુલ્લાહ હદીષના રિવાયતકર્તાએ તેને વર્ણન કર્યું હોત અને આ દેખીતું છે કે શબ્દ મુઝ્ઝમ્મિલ અને મુદષ્ષિર લગભગ સમાનાર્થી છે. એવું બની શકે છે કે એક જ ઘટનામાં આ બંને નાઝિલ થઈ હોય અને તે ઘટના તે જ હઝરત જિબ્રઈલ અમીન (અલૈ.)ને આસમાનની નીચે ખુરશી ઉપર બેઠેલા જોવાની અને આપ ﷺના ઘરે પાછા આવવાની અને કપડાંમાં લપેટાઈ જવાની ઘટના હોય જે ઉપર વર્ણન થઈ ચૂક્યું છે, તેનાથી ઓછામાં ઓછું એટલું તો સાબિત થાય છે કે સૂરએ મુઝ્ઝમ્મિલ અને મુદષ્ષિરની શરૂઆતની આયતો ફતરતે વહી પછી સૌ પ્રથમ નાઝિલ થનારી આયતો છે. આ બંનેમાં કોણ પ્રથમ

અને કોણ પછી તે વિશે વિવિધ રિવાયતો થઈ ગઈ અને સૂરએ ઈકરાની શરૂઆતની આયતોનું સૌથી પહેલાં નાઝિલ થવું સહીહ રિવાયતોથી સાબિત છે અને આ બંને સૂરતો જો કે શરૂઆતના સમયમાં એક જ સમયમાં નાઝિલ થઈ છે પરંતુ તફાવત એ છે કે સૂરએ મુઝ્ઝમ્મિલની શરૂઆતની આયતોમાં જે હુકમો રસૂલે કરીમ ﷺને આપવામાં આવ્યા છે તેમાં પોતાની વ્યક્તિગત જાતની સુધારણા વિશે છે અને સૂરએ મુદષ્ષિરની શરૂઆતમાં જે હુકમો આપવામાં આવ્યા છે તેનો સંબંધ મોટે ભાગે પ્રચાર અને પ્રસાર તથા મખ્લૂકની સુધારણા વિશે છે.

પ્રથમ હુકમ :

સૂરએ મુદષ્ષિરમાં સૌ પ્રથમ હુકમ આપ ﷺને આ આપવામાં આવ્યો છે, قُمْ فَاَنْذِرْ એટલે કે ઊભા થઈ જાઓ. તેનો વાસ્તવિક અર્થ ઊભા થવાનો પણ હોઈ શકે છે કે આપ ﷺ જે રીતે કપડાંમાં લપેટાઈ ગયા તેને છોડીને ઊભા થઈ જાઓ અને એ અર્થ પણ સંભવિત છે કે ઊભા થવાથી ભાવાર્થ કામ માટે તૈયાર અને સચેત થઈ જાઓ અને હેતુ એ હોય કે તમે હિંમત કરીને અલ્લાહ તઆલાની મખ્લૂકની સુધારણાની સેવા સંભાળો. فَاَنْذِرْ એ اِنْذَارْ થી બને છે જેનો અર્થ ડરાવવાનો થાય છે પરંતુ એવું ડરાવવું જે લાગણીપૂર્વકનું અને મહોબ્બત આધારિત હોય જેમકે પિતા પોતાના બાળકોને સાપ, વીંછી અને આગથી ડરાવે છે અંબિયા (અલૈ.)ની પણ એ જ શા'ન હોય છે તેથી તેમનો લકબ નઝીર અને બશીરનો હોય છે. નઝીરનો અર્થ લાગણી અને હમદર્દીની બીનાએ નુકસાનકારક વસ્તુઓથી અથવા ડરાવનાર વસ્તુઓથી બીવડાવનાર અને બશીરનો અર્થ ખુશખબરી સંભળાવનાર થાય છે. રસૂલે કરીમ ﷺને પણ કુર્આને કરીમે આ બંને લકબો અનેક ઠેકાણે આપ્યા છે પરંતુ આ સ્થળે ફક્ત ડરાવવાનું વર્ણન એટલા માટે કરવામાં આવ્યું કે તે સમયે મુસલમાનો તો અમુક ગણ્યા ગાંઠ્યા જ હતા, બાકીના બધા ઈન્કારીઓ અને કાફિરો હતા જે કોઈ ખુશખબરીના હકદાર ન હતા બલકે ડરાવવાપાત્ર જ હતા.

બીજો હુકમ :

બીજો હુકમ આ આપવામાં આવ્યો وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ એટલે કે માત્ર પોતાના

પરવરદિગારની મોટાઈ વર્ણન કરો, મૌખિક પણ અને અમલથી પણ. શબ્દ "રબ્બ" આ સ્થળે એટલા માટે અપનાવવામાં આવ્યો છે કે આ પોતે તે હુકમની દલીલ છે કે જે સમગ્ર વિશ્વનો પાલનહાર છે માત્ર તે જ દરેક મોટાઈ અને ગર્વનો અધિકારી છે. "તકબીર"નો શાબ્દિક અર્થ "અલ્લાહુ અકબર" કહેવાનો પણ થાય છે જેમાં નમાઝની "તકબીરે તહરીમા" અને બીજી તકબીરો પણ સામેલ છે અને નમાઝમાં ન હોય એવી હાલતમાં અઝાન, ઈકામત વગેરેની તકબીર પણ તેમાં સામેલ છે. આ હુકમને નમાઝની તકબીરે તહરીમા સાથે ખાસ ઠરાવવાનો કુર્આનના શબ્દોમાં કોઈ ઈશારો નથી.

ત્રીજો હુકમ :

ત્રીજો હુકમ આ આપવામાં આવ્યો, وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ તેમાં ثِيَابُ એ ثَوْبُ નું બહુવચન છે, તેનો અસલી અને વાસ્તવિક અર્થ કપડું થાય છે અને રૂપક સ્વરૂપે કોઈ કાર્યને પણ "ષૌબ અને લિબાસ" કહેવામાં આવે છે, દિલ અને મનને પણ અને વર્તન તથા દીનને પણ. માણસના શરીરને પણ લિબાસથી ઓળખવામાં આવે છે જેની સાબિતી કુર્આન અને અરબના રૂઢિપ્રયોગોમાં મોટા પ્રમાણમાં છે. આ આયતમાં તફસીરકારો દ્વારા બધી જ છૂટછાટ નકલ થઈ છે અને દેખીતું એ છે કે આ કોઈ વિરોધાભાસ અને ઈખ્તેલાફ નથી. સામાન્ય રીતે જો રૂઢિપ્રયોગોના શબ્દો પ્રમાણેના બધા જ અર્થો ભાવાર્થ તરીકે લેવામાં આવે તો તે પણ સંભવિત છે અને આ હુકમનો અર્થ એ થશે કે પોતાના કપડાં અને શરીરને જાહેર નાપાકી અને ગંદકીથી પાક સાફ રાખો, દિલ અને નફસને ખોટી માન્યતાઓ અને વિચારોથી તથા નીચ અખ્લાકથી પાક રાખો. લેંઘા અથવા લૂંગીને ઘૂંટીથી નીચે લટકાવવાની મનાઈ પણ આ જ અર્થમાં છે, કારણ કે નીચે લટકતા કપડાંનું ગંદુ થઈ જવું શક્ય છે તો પાક અને સ્વચ્છ રાખવાના હુકમમાં તે પણ આવી ગયું, તે કપડાંઓનો ઉપયોગ એ રીતે કરો કે ગંદકી અને નાપાકીથી તે દૂર રહે અને કપડાંઓને પાક અને સ્વચ્છ રાખવામાં એ પણ સામેલ છે કે તે હરામ વસ્તુથી બનાવવામાં ન આવે, કોઈ એવા સ્વરૂપ અને દેખાવનું ન બનાવવામાં આવે જે શરઈ રીતે પ્રતિબંધિત છે અને આયતથી જાહેરાત એ થાય છે કે આ પાક અને સ્વચ્છ રાખવાનો હુકમ માત્ર નમાઝ સાથે ખાસ નથી બલકે દરેક

પરિસ્થિતિઓમાં સર્વસામાન્ય છે, એ જ રીતે ફુકહાએ કહ્યું છે કે નમાઝ સિવાયની હાલતમાં પણ કોઈ જરૂરત વિના શરીરને નાપાક રાખવું અથવા નાપાક કપડાં પહેરી રાખવા અથવા નાપાક અને ગંદી જગ્યામાં બેસી રહેવું જાઈઝ નથી. તે આવશ્યકતાના સમયે અપવાદ છે. *(મઝહરીમાંથી)*

અલ્લાહ તઆલા સ્વચ્છતા અને પવિત્રતાને પસંદ કરે છે, اِنَّ اللّٰـهَ يُحِبُّ التَّـوَّابِيْـنَ وَيُـحِـبُّ الْـمُتَطَهِّرِيْنَ અને હદીષમાં પાકી અને સ્વચ્છતાને અડધું ઈમાન ઠરાવવામાં આવ્યું છે તેથી મુસલમાનોએ દરેક પરિસ્થિતિમાં પોતાના શરીર, મકાન અને કપડાંની જાહેર સ્વચ્છતાની પણ કાળજી રાખવી જરૂરી છે અને મનની સ્વચ્છતાની પણ. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

ચોથો હુકમ :

ચોથો હુકમ આ આપવામાં આવ્યો وَالرُّجْـزَفَـاهْجُرْ તેમાં رُجْزُ (બ ઝમ્મે الـــراء અને કસ્રે هـــا બંને)નો એક જ અર્થ છે. તફસીરના ઈમામો મુજાહિદ, ઈકરીમા, કતાદહ, ઝહરી, ઈબ્ને ઝૈદ વગેરેએ આ સ્થળે رُجـــــــــز નો અર્થ "મૂર્તિઓ"નો ઠરાવ્યો છે અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)ની એક રિવાયતમાં તેનાથી ભાવાર્થ દરેક ગુનાહ અને બુરા કામો નકલ થયેલ છે. આયતનો અર્થ એ છે કે મૂર્તિઓને અથવા ગુનાહ અને અપરાધને છોડી દો. રસૂલે કરીમ ﷺએ તો સૌ પ્રથમથી જ બધું છોડેલું હતું બલકે પકડ્યું જ ન હતું તો આપ ﷺને આ હુકમ આપવાનો અર્થ એ છે કે હવે પછી પણ આ વસ્તુઓથી દૂર રહો અને વાસ્તવમાં આ હુકમ ઉમ્મત માટે તા'લીમ છે જે અત્યંત તાકીદ માટે રસૂલે કરીમ ﷺને સંબોધન કરીને આપવામાં આવી છે જેથી તેઓ સમજે કે જ્યારે પયગમ્બર માસૂમને પણ તેનો હુકમ છે તો આપણે તેની કેટલી કાળજી રાખવાની છે.

પાંચમો હુકમ :

وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ એટલે કે કોઈ વ્યક્તિ ઉપર અહેસાન એ નિય્યતે ન કરો કે જે કંઈ તેને આપ્યું છે તેનાથી વધારે વસૂલ થશે, તેનાથી જાણ થઈ કે કોઈ વ્યક્તિને હદિયો અથવા ભેટ એ નિય્યતે આપવી કે તે તેના વળતરમાં એનાથી વધારે આપશે તે નીંદનીય અને તિરસ્કૃત છે. કુર્આનની બીજી આયતથી જો કે તે

સામાન્ય લોકો માટે જાઈઝ હોવાનું જાણ થાય છે પરંતુ તો પણ તિરસ્કારથી ખાલી નથી અને ઉચ્ચ અખ્લાક વિરુદ્ધ છે. ખાસ કરીને રસૂલે કરીમ ﷺ માટે તો તેને હરામ ઠરાવવામાં આવ્યું છે. *(હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ રદિ.ના નિવેદન પ્રમાણે)*

છઠ્ઠો હુકમ :

છઠ્ઠો હુકમ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ તેમાં "સબ્ર"નો શાબ્દિક અર્થ પોતાના મનને રોકવાનો અને કાબૂમાં રાખવાનો છે તેથી સબ્રના ભાવાર્થમાં એ પણ સામેલ છે કે અલ્લાહ તઆલાના હુકમોની પાબંદી ઉપર પોતાના મનને કાયમ રાખો અને એ પણ સામેલ છે કે અલ્લાહ તઆલાની હરામ કરેલી વસ્તુઓથી મનને રોકી રાખો અને એ પણ સામેલ છે કે મુસીબતો અને તકલીફોમાં પોતાના અધિકારની મર્યાદા સુધી શિકવા શિકાયત અને ફરિયાદથી બચો તેથી આ હુકમ એક ઠોસ હુકમ છે જે લગભગ સમગ્ર દીનને પોતાનામાં સામેલ કરે છે. આ સ્થળે આ હુકમની વિશિષ્ટતા શક્ય છે એટલા માટે પણ હોય કે ઉપરની આયતોમાં આપ ﷺને હુકમ આપવામાં આવ્યો છે કે અલ્લાહ તઆલાની મખ્લૂકને દીને હક્ક તરફ આમંત્રણ આપો, કુફ્ર, શિર્ક અને ગુનાહોથી રોકો. એ દેખીતું છે કે તેના પરિણામે ઘણા લોકો વિરોધ અને દુશ્મની તથા ત્રાસ અને પીડા પહોંચાડવા તૈયાર થઈ જશે તેથી સત્યના પ્રચારકે ધૈર્ય અને ધીરજનો ઉમદા નમૂનો હોવું જોઈએ. આ અમુક હુકમો રસૂલે કરીમ ﷺને આપ્યા પછી કયામત અને તેના ભયંકર હોવાનું વર્ણન છે. نَاقُوْرُ નો અર્થ "સૂર" છે અને نَقْرُ નો ભાવાર્થ "સૂરમાં ફૂંક મારીને અવાજ કાઢવાનો" થાય છે. કયામતનો દિવસ સૌ કાફિરો માટે ખૂબ કઠિન હોવાનું વર્ણન કર્યા પછી એક ખાસ બદમાશ કાફિરની પરિસ્થિતિ અને તેના કઠોર અઝાબનું વર્ણન છે.

વલીદ બિન મુગયરાની વાર્ષિક આવક એક કરોડ ગિન્નીઓ હતી :

આ કાફિર વલીદ બિન મુગયરા છે જેને અલ્લાહ તઆલાએ દુનિયાની માલ દોલત અને અવલાદ છૂટછાટથી આપી હતી. ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)ના નિવેદન પ્રમાણે તેની જમીન અને જાયદાદ અને બગીચાઓ મક્કાથી તાઈફ સુધી ફેલાયેલા હતા અને થૌરીના નિવેદન પ્રમાણે તેની વાર્ષિક આવક એક કરોડ દિનાર હતી, અમુકે તેનાથી ઓછી પણ બતાવી છે, એ સૌ જાણે છે કે તેના ખેતરો અને

બગીચાની આવક તથા વર્ષભરનું ઉત્પાદન ઠંડી અને ગરમીની સીઝનમાં ચાલુ રહેતું હતું. કુર્આને કરીમમાં તેને وَجَعَلْتُ لَهٗ مَالًا مَّمْدُوْدًا કહ્યું છે અને તે અરબનો સરદાર માનવામાં આવતો હતો. લોકોમાં તેનો લકબ "રયહાને કુરૈશ" પ્રખ્યાત હતો, તે પોતે પોતાને ગર્વ અને અભિમાનના કારણે "વહીદ ઈબ્નુલ વહીદ" એટલે કે એકલાનો દિકરો એકલો કહ્યા કરતો હતો કે ન તો કોમમાં મારો કોઈ સમોવડિયો છે ન જ મારા પિતા મુગયરાનો. (કુર્તુબી) પરંતુ આ જાલિમે અલ્લાહ તઆલાની નેઅ્મતોની નાશુક્રી કરી અને કુર્આનને અલ્લાહ તઆલાનું કલામ વિશ્વાસપૂર્વક જાણી લીધા પછી પણ તેને જૂઠી વાત કહી અને કુર્આનને જાદૂ તથા રસૂલે કરીમ ﷺને જાદૂગર કહ્યા, તેની ઘટના તફસીરે કુર્તુબીમાં આ વર્ણન કરી છે કે જ્યારે કુર્આનની આયત حٰمٓ () تَنْزِيْلُ الْكِتٰبِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيْزِ الْعَلِيْمِ થી اِلَيْهِ الْمَصِيْرُ સુધી નાઝિલ થઈ અને રસૂલે કરીમ ﷺ તેને તિલાવત કરી રહ્યા હતા ત્યારે વલીદ બિન મુગયરાએ આ કિરાઅત સાંભળી તો તેને અલ્લાહનું કલામ માનવા અને કહેવા માટે મજબૂર થઈ ગયો કે,

وَاللّٰهِ لَقَدْ سَمِعْتُ مِنْهُ كَلَامًا مَّا هُوَ مِنْ كَلَامِ الْاِنْسِ وَلَا مِنْ كَلَامِ الْجِنِّ وَاِنَّ لَهٗ لَحَلَاوَةً وَّاِنَّ عَلَيْهِ لَطَلَاوَةً وَّاِنَّ اَعْلَاهُ لَمُثْمِرٌ وَّاِنَّ اَسْفَلَهٗ لَمُغْدِقٌ وَّاِنَّهٗ لَيَعْلُوْ وَلَا يُعْلٰى عَلَيْهِ وَمَا يَقُوْلُ هٰذَا بَشَرٌ

"અલ્લાહની કસમ ! મેં મુહમ્મદ (ﷺ) પાસેથી એવું કલામ સાંભળ્યું છે જે ન તો કોઈ માણસનું કલામ હોઈ શકે છે અને ન જ કોઈ જિન્નાતનું અને તેમાં ઘણો રસાસ્વાદ છે અને તેના ઉપર ખાસ રોનક છે, તે ઊંચા ભાગે ફળ આપનાર અને નીચા ભાગે પાણી વહેડાવનાર છે, નિઃશંક ! તે ઉચ્ચ અને બુલંદ થઈને રહેશે, તેના ઉપર કોઈ વર્ચસ્વ સ્થાપી નથી શકતું, આ માનવીનું કલામ નથી."

અરબના સૌથી મોટા માલદાર સરદારનું આવું કહેવું હતું કે સમગ્ર કુરૈશમાં તેણે એક ધરતીકંપ લાવી દીધો અને તે સૌ ઈસ્લામ તથા ઈમાન તરફ ઢળવા લાગ્યા. કુરૈશના કાફિર સરદારોને ચિંતા થઈ અને એકઠા થઈને સલાહ મશ્વરો કરવા લાગ્યા. અબૂજહલે કહ્યું કે ફિકર ન કરો, હું હમણા જાઉં છું અને તેને ઠીક કરીશ.

અબૂજહલ અને વલીદ બિન મુગયરાનો સંવાદ તથા રસૂલે કરીમ ﷺની સચ્ચાઈ વિશે બંનેની સહમતી :

અબૂજહલ વલીદ બિન મુગયરાની પાસે ગમગીન ચહેરો બનાવી પહોંચ્યો (અને જાણીબૂઝીને એવી વાત બનાવી કાઢી કે જેનાથી વલીદને ક્રોધ આવી જાય) વલીદે તેને પૂછ્યું કે શું વાત છે ? તું કેમ ગમગીન નજરે પડે છે ? અબૂજહલે કહ્યું કે ગમગીન કેમ ન થાઉં ! આ બધા પરસ્પર ચંદો કરી તને માલ આપે છે કે તું હવે ઘરડો થઈ ગયો છે, તારી હવે મદદ કરવી જોઈએ પરંતુ હવે તેમને એ ખબર થઈ છે કે તું મુહમ્મદ (ﷺ) અને ઈબ્ને અબૂ કુહાફા (હઝરત અબૂબક્ર રદિ.)ની પાસે એટલા માટે જાય છે કે તને કંઈ ખાવા પીવાનું મળી જાય અને તેની ખુશામતમાં તું તે કલામને વખાણે ! (દેખીતું એ છે કે કુરૈશનું ચંદો કરીને વલીદને માલ આપવાની વાત પણ જૂઠી હતી જે માત્ર તેને ક્રોધ અપાવવા માટે અબૂજહલે કહ્યું અને રસૂલે કરીમ ﷺ પાસેથી ખાવા પીવાની વસ્તુઓ લેવાની વાત તો સદંતર જૂઠી જ હતી) તેના ઉપર વલીદ બિન મુગયરાના ક્રોધની કોઈ સીમા ન રહી અને તેના પરિણામે તેના ઉપર પોતાના અભિમાન અને મોટા હોવાનું ભૂત સવાર થઈ ગયું. કહેવા લાગ્યો કે હું મુહમ્મદ અને તેના સાથીઓના ટૂકડાઓનો મોહતાજ છું !? શું તમને મારા માલ દોલતના પુષ્કાળ પ્રમાણમાં હોવાની જાણ નથી ? કસમ છે લાત અને ઉઝ્ઝાની ! (આ બે મૂર્તિઓના નામ છે) હું તેનો કદાપિ મોહતાજ નથી, અલબત્ત તમે લોકો જે એવું કહો છો કે મુહમ્મદ પાગલ છે એ વાત એવી ખોટી છે કે તેને કોઈ વિશ્વાસ નથી કરી શકતું, શું તમારામાંથી કોઈએ તેને કોઈ પાગલપણાનું કામ કરતાં જોયા છે ? અબૂજહલે સ્વીકાર્યું, لَا وَاللّٰهِ એટલે કે અલ્લાહની કસમ ! અમે કોઈ એવું કામ તેમને કરતા જોયા નથી. પછી વલીદે કહ્યું, તમે લોકો તેને શાયર કહો છો, શું તમે તેમને ક્યારેય શે'ર કહેતા સાંભળ્યા છે ? (આવી ખોટી વાત કહેવી પોતાની જાતને અપમાનિત કરવા સમાન છે) અબૂજહલે તેના ઉપર પણ કહ્યું, لَا وَاللّٰهِ (અલ્લાહની કસમ ! નહીં.) પછી વલીદે કહ્યું, તમે લોકો તેને જૂઠો કહો છો તો બતાવો કે તમે સમગ્ર જિંદગીમાં ક્યારેય તેમની કોઈ વાતને જૂઠી જોઈ છે ? તેના ઉપર પણ અબૂજહલે આ જ સ્વીકાર કર્યો لَا وَاللّٰهِ પછી વલીદે કહ્યું કે તમે લોકો તેને જ્યોતિષ કહો છો તો શું તમે તેમને ક્યારેય એવી પરિસ્થિતિમાં કે એવા શબ્દો કહેતા સાંભળ્યા છે કે જે જ્યોતિષીઓની વાતચીત કે

હાલત હોય છે ! આપણે જ્યોતિષીઓની હાલત સારી રીતે જાણીએ છીએ, તેમનું કલામ જ્યોતિષપણું નથી. તેના ઉપર પણ અબૂજહલે એ જ સ્વીકાર કર્યો, لَا وَاللّٰهِ અને સમગ્ર કુરૈશમાં રસૂલે કરીમ ﷺ صَادق امين (સાદિક અમીન) "સાચા અને અમાનતદાર"ના લકબથી પ્રખ્યાત હતા. હવે અબૂજહલે પોતાના તે બધા આક્ષેપો અને બોહતાનોથી તો હાથ ધોઈ નાંખ્યા પરંતુ ચિંતા એ થઈ કે અંતે શું કહીને લોકોને ઈસ્લામથી રોકવામાં આવે !? તેથી પોતે જ વલીદને સંબોધન કરીને કહ્યું કે તમે જ બતાવો કે તેને શું કહેવામાં આવે ? તેના ઉપર પ્રથમ તો તેણે પોતાના દિલમાં વિચાર્યું પછી અબૂજહલ તરફ નજર ઉઠાવી, પછી મોઢું બગાડ્યું જેનાથી નફરતની જાહેરાત થતી હોય છે, પછી કહેવા લાગ્યો કે તેને એટલે કે રસૂલે કરીમ ﷺને પાગલ, શાયર, જ્યોતિષ કે જૂઠો તો નથી કહી શકાતો હા ! તેમને જાદૂગર કહો તો વાત બની જશે. આ કમ્બખ્ત સારી પેઠે જાણતો હતો કે રસૂલે કરીમ ﷺ જાદૂગર પણ નથી અને ન જ તેમના કલામને જાદૂગરોનું કલામ કહી શકાય છે પરંતુ તેણે વાત બનાવવાનું એ સ્વરૂપ નક્કી કર્યું કે રસૂલે કરીમ ﷺના કલામનો પ્રભાવ પણ એવો હોય છે જેમકે જાદૂગરોનો. કારણ કે જે રીતે જાદૂગરો પોતાના અમલથી પતિ–પત્ની, ભાઈ–ભાઈમાં જુદાઈ અને નફરત નાંખતા હતા (મઆઝલ્લાહ) આપ ﷺના કલામમાં પણ આ જ પ્રભાવ છે કે જે ઈમાન લઈ આવે છે તે પોતાના કાફિર માતા પિતા અને સગાં સંબંધીઓથી અળગો થઈ જાય છે. તેના આ કિસ્સાના અંતિમ ભાગને જ કુર્આને કરીમે વર્ણન કર્યું છે اِنَّهٗ فَكَّرَ وَقَدَّرَ، فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ، ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ، ثُمَّ نَظَرَ، ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ، ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ، فَقَالَ اِنْ هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ يُّؤْثَرُ، اِنْ هٰذَآ اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ. તેમાં قدّر એ تقدير (તકદીર)થી બને છે જેનો શાબ્દિક અર્થ "તજવીઝ કરવાનો" થાય છે, તેનો ભાવાર્થ એ થાય છે કે આ કમ્બખ્તે રસૂલે કરીમ ﷺની નુબુવ્વત અને રિસાલત ઉપર સંપૂર્ણ યકીન હોવા છતાં ક્રોધ અને મિથ્યાભિમાનથી પ્રભાવિત થઈને વિરોધ કરવાનું તો નક્કી જ કરી લીધું હતું પરંતુ સ્પષ્ટ જૂઠું બોલવાથી પણ બચવા ઈચ્છતો હતો કે ક્યાંક પોતે હાંસીપાત્ર ન બને તેથી ખૂબ વિચારીને આ માર્ગ કાઢ્યો કે તેમને જાદૂગર એ બીનાએ કહો કે તેમના કલામ અને વાતચીતથી બાપ બેટા અને ભાઈ ભાઈમાં જુદાઈ થઈ જાય છે જેમકે જાદૂથી થાય છે. આ જ તજવીઝ અને વાત બનાવવા ઉપર અલ્લાહ તઆલાએ તેના ઉપર પુનરાવર્તિત

સ્વરૂપે કુર્આનમાં લા'નત કરી, قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ، ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ.

જૂઠું બોલવાથી કાફિરો પણ બચતા હતા :

વિચાર કરો કે આ કુરૈશી સરદાર અને બધા જ કાફિરો, દુષ્ટો બીજા અનેક પ્રકારના ગુનાહો અને નિર્લજ્જ કામોમાં સંડોવાયેલા હતા પરંતુ જૂઠું બોલવું એક એવું લાંછન છે કે આ કાફિરો પણ તેનાથી દૂર ભાગતા હતા. અબૂ સુફિયાનની ઈસ્લામ પહેલાંની ઘટના જે કૈસરે રોમના દરબારમાં બની હતી તેનાથી પણ એ જાણ થાય છે કે આ લોકો રસૂલે કરીમ ﷺના વિરોધમાં પોતાના પ્રાણ અને અવલાદ સુદ્ધાંની બલી ચઢાવવા તૈયાર હતા પરંતુ એવું જૂઠું બોલવા માટે તૈયાર ન હતા જેનાથી દુનિયામાં તેઓ જૂઠા કહેવાય અને ઝલીલ થાય. અફસોસ છે કે આજના કહેવતા પ્રગતિશીલ યુગમાં આ લાંછન કોઈ લાંછન જ નથી રહ્યું બલકે તે સૌથી મોટી કળા બની ગયું અને કાફિરો, દુષ્ટો જ નહીં બલકે નેક દીનદાર મુસલમાનોના દિલોમાંથી તેની નફરત અને સૂગ નીકળી ગઈ. નીડર થઈ બેધડક જૂઠું બોલવાને અને જૂઠું બોલાવવાને ગર્વ સાથે વર્ણન કરે છે. નઊઝુબિલ્લાહ.

સંતાનોનું પોતાની પાસે મોજૂદ હોવું એક આગવી નેઅ્મત છે :

વલીદ બિન મુગયરાને અલ્લાહ તઆલાએ દુનિયામાં જે ઈનામો અર્પણ કર્યા હતા તેમાં એક આ પણ હતું بَنِيْنَ شُهُودًا એટલે કે સંતાનો હાજર અને મોજૂદ છે. તેનાથી જાણ થઈ કે જેમકે સંતાનોનું પેદા થવું અને તેમનું ટકી રહેવું અલ્લાહ તઆલાના ઈનામોમાંથી છે એ જ પ્રમાણે સંતાનોનું પોતાની પાસે હાજર હોવું પણ એક મોટું ઈનામ છે જે માતા પિતા માટે આંખોની ઠંડક અને મનની શાંતિનું સૌથી મોટું માધ્યમ છે, તેમની હાજરીથી પોતાની સેવા અને કારોબારમાં મદદ અને ફાયદો વધારે લઈ શકાય છે. આ પ્રગતિશીલ યુગમાં માત્ર સોના ચાંદીના સિક્કાઓ બલકે તે સિક્કાઓના એકરારનામા સમાન નોટોનું નામ એશ અને આરામ રાખવામાં આવ્યું છે જેના માટે અવલાદનો ચહેરો પણ જોતા નથી પરંતુ તેમના મોટા પગાર અને આવકની ખબર તેમના કાનો સુધી પહોંચતી રહે છે અને આ ખબર દ્વારા પોતાના સમાજમાં પોતાની મોટાઈ સાબિત કરતા રહે છે. જાણ થાય છે કે આ લોકો આરામ અને રાહતના અર્થથી જ બેખબર છે અને અલ્લાહ તઆલાને ભૂલાવી દેવાનું આ જ પરિણામ આવતું હોય છે કે તેઓ પોતે પોતાને

એટલે કે પોતાની અસલી રાહત અને આરામને પણ ભૂલી જાય છે, જેમકે કુર્આને કરીમે કહ્યું છે نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسَاهُمْ اَنْفُسَهُمْ

وَمَا يَعْلَمُ جُنُوْدَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ તફસીરના ઈમામોથી મકાતિલે કહ્યું કે આ જવાબ અબૂજહલની વાતચીતનો છે, તેણે જ્યારે આ આયત સાંભળી કે જહન્નમના ઓગણીસ ચોકીદાર ફરિશ્તાઓ છે તો કુરૈશી યુવાનોને સંબોધન કરીને કહેવા લાગ્યો કે મુહમ્મદ (ﷺ)ના સાથી તો માત્ર ઓગણીસ છે તેની તમને શું ચિંતા હોઈ શકે છે અને બયહકીએ સુદ્દીથી નકલ કર્યું છે કે જ્યારે આ આયત નાઝિલ થઈ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ તો એક વાહિયાત કાફિર કુરૈશ જેને અબૂલ અસ્લીન કહેવામાં આવતો હતો બોલી ઉઠયો કે હે કુરૈશની કોમ ! કંઈ ફિકર ન કરો; તે ઓગણીસના માટે તો હું એકલો પૂરતો છું, હું મારી જમણી ભુજાથી દશને અને ડાબી ભુજાથી નવને પહોંચી વળીને તે ઓગણીસનો ખાત્મો કરી નાંખીશ, તેના ઉપર આ આયત નાઝિલ થઈ કે હે મૂર્ખાઓ ! પ્રથમ તો ફરિશ્તો જો એક પણ હોય તો પણ સૌના માટે પૂરતો છે અને અહીંયાં જે ઓગણીસની સંખ્યા બતાવવામાં આવી છે તે ફરિશ્તાઓના મોટા અને જવાબદારોની સંખ્યા છે, તેમાંથી દરેકના હાથ નીચે અલ્લાહ તઆલાએ તેમના માટે નક્કી કરેલ સેવાઓ માટે તથા કાફિરો અને દુષ્ટોને સજા આપવા માટે અગણિત નિશ્ચિત કરેલા ફરિશ્તાઓ છે જેની સંખ્યા માત્ર અલ્લાહ તઆલા સિવાય કોઈ નથી જાણતું. આગળ કયામત અને કયામતની પરિસ્થિતિઓનું વર્ણન છે, તેમાં કહ્યું, اِنَّهَا لَاِحْدَى الْكُبَرِ માં શબ્દ اِنَّهَا (ઈન્નહા)ની ઝમીર سَقَر (સકર) તરફ ઢળેલી છે જેનું વર્ણન ઉપરની આયતોમાં આવ્યું છે, كُبَر (કુબર -બ ઝમ્મે કા'ફ અને ફત્હે બાએ) كُبْرٰى (કુબ્રા)નું બહુવચન છે. આ સિફત છે داهية અથવા مصيبة ની અને અર્થ એ છે કે આ સકર એટલે કે જહન્નમ જેમાં તેમને દાખલ કરવામાં આવશે તે મોટી મોટી આફતો અને મુસીબતોમાંથી એક છે, તે ઉપરાંત પણ અન્ય અનેક પ્રકારના અઝાબ થશે.

لِمَنْ شَآءَ مِنْكُمْ اَنْ يَّتَقَدَّمَ اَوْ يَتَاَخَّرَ માં تَقَدُّمُ (તકદ્દુમ)થી ભાવાર્થ تقدم الى الايمان و الطاعة છે, એટલે કે ઈમાન અને આજ્ઞાપાલનમાં અગ્રસ્થાને રહો અને تأخر થી ભાવાર્થ ઈમાન અને અનુસરણથી પાછળ હટવું છે. ભાવાર્થ એ છે કે

જહન્નમના અઝાબથી ડરાવવું જે ઉપરની આયતોમાં આવ્યું છે તે દરેક વ્યક્તિ માટે જાહેર છે, પછી કોઈ આ ડર સાંભળીને ઈમાન અને આજ્ઞાપાલન તરફ આગળ વધે છે તો કોઈ બદનસીબ આમ છતાં પાછળ રહી જાય છે.

رَهِيْنَةٌ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ اِلَّآ اَصْحَابَ الْيَمِيْنِ માં શબ્દ (રહીનહ)નો અર્થ مرهونه (મરહૂના) છે અને તેનો ભાવાર્થ કેદ થવાનો અથવા બંધાઈ જવાનો થાય છે, જેમકે કોઈ વ્યક્તિ કરજના બદલામાં કોઈ વસ્તુ ગીરો મૂકી દે તો તે વસ્તુ લેણદારના કબ્જામાં ગીરો રહે છે, તે તેનો કોઈ લાભ નથી ઉઠાવી શકતો. એ જ પ્રમાણે કયામતના દિવસે દરેક વ્યક્તિ પોતાના ગુનાહોના બદલામાં બંધાયેલો અને કેદ હશે પરંતુ અસ્હાબુલ યમીન આ કેદ અને બંધનથી બાકાત હશે.

અત્રે બંધનથી ભાવાર્થ જહન્નમનું બંધન પણ હોઈ શકે છે, જેમકે તફસીરના ખુલાસામાં ઉપસ્થિત છે તો અર્થ એ થશે કે દરેક વ્યક્તિ પોતપોતાના ગુનાહોની સજા ભોગવવા જહન્નમમાં બંધાયેલો રહેશે પરંતુ અસ્હાબુલ યમીન (જમણી તરફવાળા) તેનાથી બાકાત હશે. આ વર્ણનશૈલીથી એ પણ જાણ થઈ કે અસ્હાબુલ યમીનથી એ લોકો ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે કે જેમણે પોતાનું કરજ અદા કરી દીધું, એટલે કે અલ્લાહ તઆલા અને બંદાઓના બધા હકો દુનિયામાં અદા કરી દીધા હતા અથવા અલ્લાહ તઆલા અથવા બંદાઓએ તેને મા'ફ કરી દીધા. તે કરજ અને ફરજ બધું અદા કરી ચૂક્યો, તેની જાતને બંધનમાં રહેવાનું કોઈ કારણ નથી. આ તફસીર સ્પષ્ટ અને ચોખ્ખી છે અને જો બંધનનો ભાવાર્થ હિસાબ કિતાબ અને જન્નતના પ્રવેશ પહેલાં કોઈ સ્થળે કેદ રહેવું હોય તો તેનો ખુલાસો એ છે કે બધા જ લોકો પોતપોતાના હિસાબ માટે બંધનકર્તા હશે, જ્યાં સુધી હિસાબ થશે નહીં કોઈ ક્યાંય જઈ શકશે નહીં. આ પરિસ્થિતિમાં અસ્હાબુલ યમીન જેમને બાકાત કરવામાં આવ્યા તેનાથી ભાવાર્થ યા તો તે માસૂમીન (નિર્દોષ) હોઈ શકે છે જેમના ઝિમ્મે હિસાબ નથી, જેમકે હઝરત અલી (રદિ.)ના નિવેદન પ્રમાણે નાબાલિગ બાળકો; પછી તે લોકો જેમના વિશે હદીષમાં આવ્યું છે કે આ ઉમ્મતના ઘણા બધા લોકો હિસાબથી બાકાત કરવામાં આવશે તે હિસાબ કિતાબ વિના જન્નતમાં દાખલ થશે. સૂરએ વાકિઅહમાં જે મહશરના હાજરજનોના ત્રણ

પ્રકારો બતાવવામાં આવ્યા છે, એક પાછલા નિકટવર્તી લોકો, બીજા અસ્હાબુલ યમીન એટલે કે જમણી તરફવાળા અને ત્રીજા અસ્હાબુસ્સિમાલ એટલે કે ઉત્તર તરફવાળા. અહીંયાં નિકટવર્તી લોકોને પણ અસ્હાબુલ યમીનમાં સામેલ કરી માત્ર અસ્હાબુલ યમીનના વર્ણન ઉપર પૂર્ણ કર્યું પરંતુ આ અર્થના આધારે બધા જ અસ્હાબુલ યમીનનું હિસાબ માટે બંધનથી બાકાત હોવું કોઈ "નસ"થી સાબિત નથી. આ અર્થ પ્રથમ તફસીર એટલે કે حبس فی جهنم ની સાથે યોગ્ય હોઈ શકે છે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِيْنَ માં શબ્દ تَنْفَعُهُمْ ની ઝમીર તે અપરાધીઓ તરફ ઢળેલી છે જેમનું વર્ણન આનાથી આગલી આયતમાં આવ્યું છે કે તેમણે પોતાના ચાર અપરાધોનો સ્વીકાર કર્યો. એક એ કે તેઓ નમાઝ પઢતા ન હતા, બીજું એ કે તેઓ કોઈ ગરીબ ફકીરને ખાવું ખવડાવતા ન હતા. ભાવાર્થ એ છે કે ગરીબોની જરૂરિયાત ઉપર ખર્ચ કરતા ન હતા. ત્રીજું એ કે જૂઠા લોકો જેઓ ઈસ્લામ અને ઈમાન વિરુદ્ધ વાતો કરતા હતા તથા ગુનાહો અને નિર્લજ્જતામાં સંડોવાયેલા હતા આ પણ તેમની સાથે લાગી જતા હતા, તેમનાથી અળગા હોવાની જાહેરાત કરતા ન હતા, ચોથું એ કે કયામતનો ઈન્કાર કરતા હતા.

આ આયતથી સાબિત થયું કે આવા અપરાધીઓ જે આ બધા ગુનાહોમાં સંડોવાયેલા હોય જેમાં કયામતને જૂઠાડવું પણ સામેલ છે જે ઉઘાડું કુફ્ર છે; આવા અપરાધીઓ માટે કોઈની સિફારસ લાભદાયક હશે નહીં, કારણ કે તેઓ કાફિરો છે અને કોઈ કાફિરની સિફારસ કરવાની કોઈને પણ પરવાનગી હશે નહીં અને જો કોઈ તેની સિફારસ કરશે તો તેનો સ્વીકાર થશે નહીં, ભલે બધા સિફારસ કરનારા ભેગા થઈને સિફારસ ઉપર જોર લગાવે તે કદાપિ લાભ આપી શકશે નહીં. તે જ તરફ ઈશારો કરવા માટે شفاعته الشافعين ને બહુવચનમાં લાવવામાં આવ્યું છે.

કાફિર માટે કોઈની સિફારસ લાભદાયક નથી, મો'મિન માટે લાભદાયક થશે :

આ આયતથી એ પણ પ્રતિપાદિત થાય છે કે કાફિરો ઉપરાંત મુસલમાનો માટે ભલે તે ગુનેહગારો હોય સિફારસ લાભ આપશે, જેમકે ઘણી બધી હદીષોમાં

અંબિયા (અલૈ.), અવલિયા અને નેક લોકોનું બલકે સામાન્ય મુસલમાનોનું બીજાઓની સિફારસ કરવું અને કબૂલ થવું સાબિત છે.

ખુલાસો :

હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસઊદ (રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે આખિરતમાં અલ્લાહ તઆલાના ફરિશ્તા, અંબિયા, શહીદો અને નેક લોકો ગુનેહગારોની સિફારસ કરશે અને તે તેમની સિફારસથી તેમને જહન્નમમાંથી બહાર કાઢી લઈ જશે એ ચાર પ્રકારના અપરાધીઓ સિવાય કે જેમનું વર્ણન ઉપર આવ્યું છે, એટલે કે જેઓ નમાઝ અને ઝકાત છોડી દે છે, જેઓ બાતિલના માનનારા કાફિરોની ઈસ્લામ વિરુદ્ધની વાતોમાં સામેલ રહે છે અને જેઓ કયામતનો ઈન્કાર કરે છે. આનાથી જાણ થઈ કે નમાઝ અને ઝકાતને છોડનાર માટે સિફારસ સ્વીકારવામાં આવશે નહીં પરંતુ બીજી સહીહ રિવાયતોથી એ જાણ થાય છે કે આ આયતમાં જે લોકોની સિફારસ કબૂલ ન થવાનું ઉપસ્થિત છે તે જે આ ચાર અપરાધોના મુજરીમો છે તે ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે અને તેમાં કયામતને જૂઠાડવું પણ સામેલ છે અને આ જૂઠાડવા ઉપરાંત અલગ અલગ બીજા ગુનાહો કરવાની આ સજા હોવી જરૂરી નથી પરંતુ હદીષની અમુક રિવાયતોમાં ખાસ ખાસ ગુનાહો વિશે પણ એ આવ્યું છે કે તેઓ સિફારસથી વંચિત કરી દેવામાં આવશે જેમકે હદીષમાં છે કે જે વ્યક્તિ સિફારસના સત્ય હોવાનો જ ઈન્કારી હોય અથવા હૌઝે કવષરના અસ્તિત્વનો જ ઈન્કારી હોય તેનો સિફારસ અને હૌઝે કવષરમાં કોઈ હિસ્સો નથી.

فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِيْنَ અત્રે تذكره (તઝકિરહ)થી ભાવાર્થ કુર્આને હકીમ છે કારણ કે તઝકિરહનો સામાન્ય શાબ્દિક અર્થ "યાદ અપાવવા"નો છે અને કુર્આને કરીમ અલ્લાહ તઆલાની સિફતો અને વિશિષ્ટતાઓ તથા તેની દયા અને ગુસ્સા તથા અઝાબ અને સવાબને યાદ અપાવવામાં અદ્વિતિય છે. અંતે ફરમાવ્યું كَلَّآ اِنَّهٗ تَذْكِرَةٌ એટલે કે નિઃશંક ! કુર્આન તઝકિરહ છે જેને તમે છોડી રાખ્યું છે, قَسْوَرَةٍ નો અર્થ સિંહ પણ થાય છે અને તિરંદાઝ શિકારીનો પણ થાય છે. આ સ્થળે બંને અર્થ હોવા વિશે સહાબએ કિરામ (રદિ.)ના નિવેદનો વર્ણન થયા છે.

هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰی وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةُ અલ્લાહ તઆલાના તક્વાવાળા હોવું એ અર્થમાં છે કે માત્ર તે જ ડરવાપાત્ર છે અને એ તેનો જ હક છે કે તેનાથી ડરવામાં આવે અને તેની નાફરમાનીથી બચવામાં આવે અને મગફિરતપાત્ર હોવાનો ભાવાર્થ એ છે કે તે જ એવી જાત છે જે મોટા મોટા અપરાધી ગુનેહગારોને તેના બધા ગુનાહો જ્યારે ઈચ્છે મા'ફ કરી દે છે અને કોઈની પણ આવી શક્તિ નથી હોઈ શકતી.

تَمَّتْ سُوْرَةُ الْمُدَّثِّرِ بِحَمْدِ اللّٰهِ يَوْمُ الْجُمُعَةُ ٢٥ رَجَبْ ١٣٩١ھـ

સૂરએ મુદષ્ષિર પૂર્ણ થઈ, અલ્હમ્દુલિલ્લાહ !

તારીખ : ૧૯ ઑક્ટોબર ૨૦૧૪ મુતાબિક ૨૪ જિલ્હજ્જ ૧૪૩૫ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

નોંધ : મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીના ૧૧ ભાગોની હાર્ડ પ્રિન્ટેડ કોપી મેળવવા માટે પ્રકાશક હઝરત મવલાના ઇસ્માઈલ ભૂતા સાહબનો સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

પ્રકરણ (૭૫)

સૂરએ કિયામહ

સૂરએ કિયામહ મક્કામાં નાઝિલ થઈ, તેની ચાળીસ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ કિયામહ : આયત નં. ૧ થી ૪૦)

اٰیاتھا ۴۰ ﴿۷۵ سُوْرَۃُ الْقِیٰمَۃِ مَکِّیَّۃٌ ۳۱﴾ رکوعاتھا ۲

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ○

لَآ اُقْسِمُ بِیَوْمِ الْقِیٰمَةِ ۙ﴿۱﴾ وَلَآ اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ؕ﴿۲﴾ اَیَحْسَبُ الْاِنْسَانُ
اَلَّنْ نَّجْمَعَ عِظَامَهٗ ؕ﴿۳﴾ بَلٰى قٰدِرِیْنَ عَلٰۤى اَنْ نُّسَوِّیَ بَنَانَهٗ ﴿۴﴾ بَلْ یُرِیْدُ
الْاِنْسَانُ لِیَفْجُرَ اَمَامَهٗ ۚ﴿۵﴾ یَسْـَٔلُ اَیَّانَ یَوْمُ الْقِیٰمَةِ ؕ﴿۶﴾ فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ۙ﴿۷﴾
وَخَسَفَ الْقَمَرُ ۙ﴿۸﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ۙ﴿۹﴾ یَقُوْلُ الْاِنْسَانُ یَوْمَئِذٍ اَیْنَ
الْمَفَرُّ ۚ﴿۱۰﴾ كَلَّا لَا وَزَرَ ؕ﴿۱۱﴾ اِلٰى رَبِّكَ یَوْمَئِذِ ۣالْمُسْتَقَرُّ ؕ﴿۱۲﴾ یُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ
یَوْمَئِذٍۭ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ ؕ﴿۱۳﴾ بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَصِیْرَةٌ ۙ﴿۱۴﴾ وَّلَوْ اَلْقٰى
مَعَاذِیْرَهٗ ؕ﴿۱۵﴾ لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ ؕ﴿۱۶﴾ اِنَّ عَلَیْنَا جَمْعَهٗ وَ
قُرْاٰنَهٗ ۚۖ﴿۱۷﴾ فَاِذَا قَرَاْنٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ ۚ﴿۱۸﴾ ثُمَّ اِنَّ عَلَیْنَا بَیَانَهٗ ؕ﴿۱۹﴾ كَلَّا بَلْ تُحِبُّوْنَ
الْعَاجِلَةَ ۙ﴿۲۰﴾ وَتَذَرُوْنَ الْاٰخِرَةَ ؕ﴿۲۱﴾ وُجُوْهٌ یَّوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ ۙ﴿۲۲﴾ اِلٰى رَبِّهَا
نَاظِرَةٌ ۚ﴿۲۳﴾ وَوُجُوْهٌ یَّوْمَئِذٍۭ بَاسِرَةٌ ۙ﴿۲۴﴾ تَظُنُّ اَنْ یُّفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ؕ﴿۲۵﴾ كَلَّاۤ اِذَا
بَلَغَتِ التَّرَاقِیَ ۙ﴿۲۶﴾ وَقِیْلَ مَنْ ۜ رَاقٍ ۙ﴿۲۷﴾ وَّظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُ ۙ﴿۲۸﴾ وَالْتَفَّتِ السَّاقُ
بِالسَّاقِ ۙ﴿۲۹﴾ اِلٰى رَبِّكَ یَوْمَئِذِ ۣالْمَسَاقُ ؕ﴿۳۰﴾ فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى ۙ﴿۳۱﴾ وَلٰكِنْ كَذَّبَ ع ۱۸

وَ تَوَلّٰى ﴿٣٢﴾ ثُمَّ ذَهَبَ اِلٰٓى اَهْلِهٖ يَتَمَطّٰى ﴿٣٣﴾ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ﴿٣٤﴾ ثُمَّ اَوْلٰى
لَكَ فَاَوْلٰى ﴿٣٥﴾ اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُّتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّنْ
مَّنِيٍّ يُّمْنٰى ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰى ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ
وَالْاُنْثٰى ﴿٣٩﴾ اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقٰدِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُّحْيِۦَ الْمَوْتٰى ﴿٤٠﴾

તરજુમો :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

કસમ ખાઉં છું કયામતના દિવસની (૧) અને કસમ ખાઉં છું તે જાતની કે જે બુરાઈ ઉપર નીંદા કરે; (૨) શું માનવી એવું વિચારે છે કે અમે તેમના હાડકાં એકઠા કરીશું નહીં !? (૩) કેમ નહીં; અમે તેના ટેરવાં(સુદ્ધાં)ને ઠીક કરી શકીએ છીએ. (૪) બલકે માનવી ઈચ્છે છે તેની સામે (ભવિષ્યમાં પણ) દુષ્ટતા આચરતો રહે. (૫) પૂછે છે, કયામતનો દિવસ ક્યારે આવશે ? (૬) પછી જ્યારે આંખો અંજાવા લાગે (૭) અને ચંદ્રને ગ્રહણ લાગે (૮) અને સૂરજ અને ચંદ્ર ભેગા થાય (૯) તે દિવસે માનવી કહેશે, નાસીને ક્યાંક ચાલ્યો જાઊં? (૧૦) કોઈ નથી, કયાંય નથી બચાવ (૧૧) તારા પરવરદિગાર પાસે જઈ થોભવાનું છે. (૧૨) માનવીને તે દિવસે બતાવી દેશે જે તેણે આગળ મોકલ્યું અને જે તેણે પાછળ છોડયું. (૧૩) બલકે માનવી પોતાની દલીલ (પોતાનો સાક્ષી) આપમેળે છે. (૧૪) ભલે તે પોતાના બહાના રજુ કરી નાંખે. (૧૫) હે નબી (ﷺ) ! તે(વહી)ના ઉપર પોતાની જીભ (વહી ઊતરતી વખતે) ન ચલાવો જેથી તેને જલદી શીખી લો. (૧૬) નિઃશંક ! તે અમારી જવાબદારી છે તેને (તમારી છાતીમાં) સંગ્રહી રાખવું અને (વહી ઊતરી ચૂકયા પછી) તમારી જીભથી પઢવું. (૧૭) તેથી જ્યારે અમે (ફરિશ્તાની જીભથી) પઢવા લાગીએ તો પઢવામાં (સંપૂર્ણ એકાગ્રતા સાથે) તેની સાથે રહો. (૧૮) પછી નિશ્ચિત અમારી જવાબદારી છે તેનો ખુલાસો કરવો. (૧૯) (હે કાફિરો ! કયામત વિશે તમારી માન્યતા છે તેવું) કંઈ નથી બલકે તમે પસંદ કરો છો જે જલદી ચાલ્યું જાય. (૨૦) અને તેને

અવગણો છો જે (આખિરત) પાછળથી આવે. (૨૧) તે દિવસે કેટલા મોંઢા (હરખ)થી પ્રફુલ્લિત હશે. (૨૨) પોતાના પરવરદિગારને નિહાળતા. (૨૩) (અને) તે દિવસે કેલા મોંઢા ઉદાસ હશે. (૨૪) એવું વિચારતા હશે કે તેમના ઉપર તે આવશે જેનાથી કેડ ભાંગી જાય. (૨૫) (જેવું તમે વિચારો છો કે આ જગત કાયમી છે એવું) કંઈ નથી, જ્યારે (બીમારનો) જીવ હાંસડી સુધી પહોંચી જાય (૨૬) અને લોકો કહે છે, અરે ! કોઈ મંત્ર પઢનાર (સાજો કરનાર) છે ? (૨૭) અને તે (મરનાર) જાણી લે છે કે (આ દુનિયાએથી) વિદાય થવાનો સમય આવી ગયો છે. (૨૮) અને પીંડી ઉપર પીંડી વીંટળાઈ ગઈ. (૨૯) તે દિવસે તારા પરવરદિગાર તરફ ખેંચાઈને ચાલ્યા જવાનું છે. (૩૦) પછી (આખિરતના ઈન્કારીઓ) ન તો યકીન લાવ્યા ન જ નમાઝ પઢી. (૩૧) પછી જૂઠાડયું અને મોંઢું ફેરવ્યું. (૩૨) પછી પોતાના ઘરે અભિમાન કરી પાછો ફર્યો. (૩૩) (તે વ્યક્તિને કહેવામાં આવશે) તારી ખરાબી ઉપર ખરાબી થનાર છે. (૩૪) ફરી (સાંભળ !) તારી ખરાબી ઉપર ખરાબી થનાર છે. (૩૫) શું માનવી એમ ધારે છે કે તેને છુટ્ટો છોડી દેવામાં આવશે ? (૩૬) શું તે એક વીર્યનું ટીપું માત્ર ન હતો જે ટપક્યું !? (૩૭) પછી ગંઠાયેલું લોહી, પછી તેણે (અલ્લાહે) તેને બનાવ્યો અને સંપૂર્ણ (માનવી) બનાવી ઉઠાડયો. (૩૮) પછી તેણે તેને નર અને નારી બનાવ્યા (૩૯) તો શું તે (અલ્લાહ તઆલા કયામતમાં) મરેલાંને પુનઃજીવીત કરવાની શક્તિ નથી ધરાવતો!? (૪૦)

તરજુમો / તફસીર :

અત્રેથી કુર્આનના અરબી સ્ક્રીપ્ટ હેઠળ "તરજુમો / તફસીર" વિભાગના નામે દારુલ ઉલૂમ કંથારીઆથી પુનઃ પ્રકાશિત થયેલ મવલાના ગુલામ મુહમ્મદ સાદિક રાંદેરી (રહ.)નો તરજુમો વાંચકોના લાભાર્થે સૌજન્યથી આભારસહ લીધેલ છે. – સૌજન્ય દારુલ ઉલૂમ કંથારીઆ / મવલાના ગુલામ મુહમ્મદ સાદિક રાંદેરી (રહ.)

......

હું કિયામતના દિવસના સોગંદ ખાઉં છું (૧) અને હું એવા નફસના સોગંદ ખાઉં છું જે પોતાને ઠપકો આપે. (૨) શું ઈન્સાન એમ ધારે છે કે અમે તેનાં

હાડકાં કદી ભેગાં નહિ કરીએ ? (૩) કેમ નહિ, અમે તેનાં ટેરવાં સુદ્ધાંને દુરુસ્ત કરવા શક્તિમાન છીએ, (૪) પણ માણસ તો એવું ઈચ્છે છે કે પોતાના ભવિષ્યમાં પણ (બેધડક) પાપાચાર કરતો રહે. (૫) (તેથી જ ઈનકાર તરીકે) પૂછે છે કે કિયામતનો દિવસ કયારે આવશે ? (૬) પણ જ્યારે આંખો અંજાઈ જશેર (૭) અને ચંદ્રને ગ્રહણ લાગશે (૮) અને સૂર્ય તથા ચંદ્ર ભેગા કરી દેવામાં આવશે (૯) તો તે દિવસે માણસ કહેશે કે હવે ક્યાં નાસી જાઉં ? (૧૦) કંઈ નહિ, કોઈ પણ આશ્રયનું સ્થાન નથી. (૧૧) તે દિવસે આપના પરવરદિગારની પાસે જ જઈ થોભવાનું છે. (૧૨) તે દિવસે માણસને તેના બધા આગલા અને પાછલા કર્મોની ખબર આપવામાં આવશે, (૧૩) બલકે માણસ પોતાની સ્થિતિનો પોતે જ ખૂબ જાણકાર હશે.(૧૪) ભલે ને (જાહેરમાં) તે પોતાના બહાનાં રજુ કરી નાખે. (૧૫) (હે નબી (સલ. !) વહી ઉતરવા દરમિયાન) એ (કુર્આન)ના પઢવા પર પોતાની જીભ ન હલાવો કે જેથી એને આપ ઉતાવળે શીખી લો, (૧૬) (કેમ કે આપના હૃદયમાં) એને એકત્ર કરવું અને (આપની જીભથી) એને પઢાવી દેવું અમારે શિરે છે. (૧૭) તો ફરી જ્યારે અમે એને (ફરિશ્તાની ઝબાની) પઢવા લાગીએ ત્યારે આપ (એકાગ્રતાથી) તેના પઢવાના તાબે રહો. (૧૮) પછી તેનું (લોકો સમક્ષ આપના મુખથી) વર્ણન કરાવી આપવું પણ અમારે જ શિરે છે. (૧૯) (હે કાફિરો ! કિયામત વિશે તમે ધારો છો તેવું) કંઈ નથી, બલકે તમે દુનિયાની માયા રાખો છો (૨૦) અને આખિરતને ત્યજી બેઠા છો, (૨૧) (પણ) તે દિવસે કેટલાંક મુખડા હરખથી તાજા હશે (૨૨) (અને) પોતાના પરવરદિગારની તરફ નિહાળતા હશે (૨૩) અને તે દિવસે કેટલાંક મોઢાં ઉદાસ હશે. (૨૪) તેઓ ધારતા હશે કે તેઓના ઉપર તે (આફત) આવશે કે જેથી કેડો ભાંગી જાય. (૨૫) (આ જીવન અમર) નથી જ, જ્યારે પ્રાણ હાંસડી સુધી પહોંચી જાય છે (૨૬) અને કહેવામાં આવે છે : અરે, કોઈ મંતર ભણનાર (સાજો કરનાર) છે ? (૨૭) અને તે (મરનાર)ને ખાતરી થઈ જાય છે કે હવે (સૌથી) જુદાઈનો વખત આવ્યો, (૨૮) અને પિંડલી પર પિંડલી વળગી જાય છે. (૨૯) તો તે દિવસે આપના પાલનહારની તરફ જ ખેંચાઈને જવાનું છે. (૩૦) છતાં તે (અલ્લાહ પર) ન યકીન લાવ્યા અને ન તેણે નમાઝ પઢી, (૩૧) પરંતુ તેણે (અલ્લાહ તથા રસૂલને) જૂઠાડયા, અને (અહંકારથી) મોઢું ફેરવ્યું, (૩૨) પછી તે

પોતાને ઘેર ઈતરાજી કરતો ગયો (૩૩) તારી ખરાબી પર ખરાબી થનાર છે. (૩૪) ફરી (સાંભળ) તારી ખરાબી પર ખરાબી થનાર છે. (૩૫) શું ઈન્સાન એમ ધારે છે કે તેને એમ જ છોડી દેવામાં આવશે ? (૩૬) શું તે એક વીર્ય બિંદુ ન હતો ? જે (ગર્ભસ્થાનમાં) ટપકાવવામાં આવ્યું હતું. (૩૭) ફરી તે લોહી (માંસ)નો લોચો બન્યો. પછી (અલ્લાહે) તેને (મનુષ્ય) બનાવ્યો, તો યોગ્ય અવયવો બનાવ્યા. (૩૮) ફરી તે (માનવીની બે જાતિ બનાવી) નર અને નારી. (૩૯) તો શું અલ્લાહ તઆલા (કિયામતમાં) મુરદાઓને સજીવન કરવા શક્તિમાન નથી ? (૪૦)

વિસ્તૃત વિવરણ :

لَآ اُقۡسِمُ بِیَوۡمِ الۡقِیٰمَةِ وَلَآ اُقۡسِمُ بِالنَّفۡسِ اللَّوَّامَةِ અત્રે "કસમ"થી પહેલાં لا (લા) વધારાનો છે, જ્યારે "કસમ" કોઈ વિરોધીની વાતના રદિયા માટે ખાવામાં આવે છે તો તેની શરૂઆતમાં "લા" શબ્દ તે વ્યક્તિની ખોટી માન્યતાના નકાર માટે વધારે ઉપયોગ થાય છે અને અરબીના રૂઢિપ્રયોગમાં આવો ઉપયોગ પ્રખ્યાત છે. આપણી ભાષામાં પણ અમુક સમયે કોઈ ખૂબ તાકીદપાત્ર વર્ણન કરતાં પહેલાં કહેવામાં આવે છે, "નહીં !" પછી પોતાનો મૂળ હેતુ કહેવામાં આવે છે. આ સૂરતમાં કયામત અને આખિરતના ઈન્કારીઓને ચેતવણી અને તેમની શંકાઓનો જવાબ આપવામાં આવ્યો છે. સૂરતની શરૂઆત કયામત પછી નફ્સે લવ્વામહની કસમોથી કરવામાં આવી છે અને કસમના જવાબનો ઈશારો સુષુપ્ત છે એટલે કે કયામત અવશ્ય આવીને રહેશે. કયામતની કસમ તો તેની મહાનતાની સાબિતી માટે યોગ્ય સ્થળે હોવું દેખીતું છે, એ જ પ્રમાણે નફ્સે લવ્વામહની કસમમાં પણ તેની મહાનતા અને સ્વીકૃતિ અલ્લાહ તઆલા પાસે જાહેર છે. નફ્સનો અર્થ પ્રાણ અથવા રૂહ હોવાનો મશહૂર છે અને લવ્વામહ لَوَّامَـةُ એ لَوۡمُ (લવ્મ) બ ફત્હે લામથી બને છે જેનો અર્થ તિરસ્કાર કરવો અને નીંદા કરવી થાય છે. "નફ્સે લવ્વામહ"થી ભાવાર્થ તે નફ્સ છે જે પોતાના કર્મોનો હિસાબ કરીને પોતાની જાત સાથે લડતો ઝઘડતો અને ટીકા કરતો રહે એટલે કે જે ગુનાહ થઈ ગયા હોય અથવા વાજિબ અમલમાં ઉણપ રહી ગઈ હોય તેના ઉપર પોતાની જાતની ટીકા કરતો રહે કે તેં આવું શા માટે કર્યું અને સારા કર્મો તથા ભલાઈ વિશે પણ પોતાની જાતની ટીકા કરતો રહે કે આનાથી વધારે સારા નેક કામો કરીને

ઉચ્ચ દરજ્જાઓ કેમ પ્રાપ્ત ન કર્યા ! મતલબ કે સંપૂર્ણ મો'મિન પોતાના દરેક કૃત્યો ઉપર ભલે તે ભલાઈનું હોય કે બુરાઈનું, નેકીનું હોય કે ગુનાહનું તેમાં પોતાની હંમેશા ટીકા કરતો રહે છે. ગુનાહ અને વાજિબમાં ઉણપથી ટીકા કરવું તો દેખીતું છે પરંતુ ભલાઈ અને નેક કામો વિશે ટીકાનું કારણ એ છે કે હે નફ્સ ! તું આ નેકી આનાથી વધારે પણ કરી શકતો હતો તો તે વધારાથી તું કેમ વંચિત રહ્યો ? આ તફસીર હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.) અને તફસીરના બીજા ઈમામોથી નકલ થઈ છે. (ઈબ્ને કષીર) આ જ ભાવાર્થના કારણે હઝરત હસન બસરી (રહ.)એ નફ્સે લવ્વામહની તફસીર નફ્સે મો'મિનહથી કરી છે અને કહ્યું કે અલ્લાહની કસમ મો'મિન તો હંમેશા દરેક પરિસ્થિતિમાં પોતાના નફ્સની ટીકા કરતો જ રહે છે. ગુનાહ ઉપર તો દેખીતું છે જ પરંતુ પોતાની નેકીઓ અને ભલા કામોમાં પણ તે અલ્લાહ તબારક વ તઆલાના મુકાબલામાં પોતાની ઉણપ અને ઓછપને અનુભવે છે, કારણ કે તેની ઈબાદતનો હક પૂરો કરવો તો કોઈની ક્ષમતામાં નથી તેથી હક અદા કરવામાં ભૂલથાપ અને ઉણપ તેની સામે રહે છે તેથી પોતાની જાતની ટીકા કરતો રહે છે.

નફ્સે લવ્વામહની તફસીર :

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.) અને હસન બસરી (રહ.) વગેરેની આ તફસીર છે કે નફ્સે લવ્વામહની કસમ ખાવી અલ્લાહ તઆલા તરફથી આવા નુફૂસે મો'મિનહના સન્માન અને ઈજ્જતની જાહેરાત માટે છે જેઓ પોતે પોતાના અમલોનો હિસાબ કરીને પોતાની ભૂલો અને ઉણપો ઉપર અફસોસ કરે છે અને પોતાની જાતની ટીકા કરતો રહે છે.

નફ્સે લવ્વામહ અને મુત્મઇન્નહ :

નફ્સે લવ્વામહની આ તફસીર પ્રમાણે નફ્સે મુત્મઈન્નહ (સંપૂર્ણ સંતોષિત આત્મા) પણ તેમાં સામેલ છે. આમ લવ્વામહ અને મુત્મઈન્નહ એ બંને નફ્સે મુત્તકીના લકબ છે.

નફ્સે અમ્મારા, લવ્વામહ અને મુત્મઇન્નહ :

સુફી લોકોએ તેમાં આ ખુલાસો કર્યો છે કે નફ્સ પોતાની પ્રકૃતિના આધારે اَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ (અમ્મારતુ બિસ્સૂઈ) "ગુનાહો પ્રત્યે આકર્ષનાર" હોય છે, એટલે કે

માણસને ખરાબ કૃત્યો તરફ બોલાવવા અને તેમાં સંડોવવાનું આમંત્રણ આપે છે પરંતુ ઈમાન અને નેક અમલ તથા રિયાઝત અને સંઘર્ષથી તે નફ્સે લવ્વામહ બની જાય છે કે બુરાઈ અને ઉણપ ઉપર પસ્તાવો થવા લાગે છે પરંતુ તેનો બુરાઈથી સંપૂર્ણ સંબંધ કપાઈ જતો નથી હોતો, આગળ નેક કૃત્યોમાં પ્રગતિ અને અલ્લાહ તઆલાની નિકટતાની પ્રાપ્તિના પ્રયત્નો કરતાં કરતાં જ્યારે તેની હાલત એવી થઈ જાય છે કે શરીઅત તેનો સ્વભાવ બની જાય અને શરીઅત વિરુદ્ધના કામથી તેને સ્વાભાવિક નફરત થવા લાગે તો તે નફ્સનો લકબ મુત્મઈન્નહ થઈ જાય છે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

આગળ કયામતના ઈન્કારીઓની આ જાહેર શંકાનો જવાબ આપવામાં આવ્યો છે કે મૃત્યુ પછી જ્યારે માનવી માટી થઈ જશે અને તેના હાડકાં ક્ષત વિક્ષત થઈને વિખરાઈ જશે તો તેને ફરીવાર એકઠાં કરી કઈ રીતે જીવીત કરવામાં આવશે ? તેનો જવાબ بَلٰى قَادِرِيْنَ عَلٰٓى اَنْ نُّسَوِّيَ بَنَانَهٗ માં આપવામાં આવ્યો, તેનો ખુલાસો એ છે કે તમને તો એના ઉપર તાજ્જુબ છે કે મય્યતના મૃત શરીરના વિખરાયેલા અવશેષો અને ક્ષત વિક્ષત હાડકાંઓ કઈ રીતે એકઠાં કરવામાં આવશે અને તેને ફરીવાર જીવીત કઈ રીતે કરવામાં આવશે જ્યારે કે એ વાતનો પ્રથમ એક વખતે સાક્ષાત્કાર થઈ ચૂક્યો છે કે માનવીનું અસ્તિત્વ કે જે દુનિયામાં ભરણ પોષણ પામી વૃદ્ધિ કરતું રહે છે તે જગતભરના વિવિધ પ્રદેશો અને ખૂણાઓના વિભાગો અને રજકણોથી બને છે તો જે સંપૂર્ણ શક્તિશાળી જાતે પ્રથમ વખતે સમગ્ર દુનિયામાં વિખરાયેલા રજકણોને એક માનવીના અસ્તિત્વમાં એકઠા કરી દીધા હતા શું હવે ફરીવાર એકઠા કરી લેવું તેના માટે મુશ્કેલ હશે ? અને જે રીતે પ્રથમ તેના ઢાંચામાં પ્રાણ નાંખી તેને જીવીત કર્યો હતો શું ફરીવાર આવું કરવું કોઈ આશ્ચર્યની બાબત છે ?

માનવીના શરીરના અસ્તિત્વ વિશે અલ્લાહ તબારક વ તઆલાની કુદરતની આશ્ચર્યજનક કારીગીરી :

વિચાર એના ઉપર કરો કે એક માનવી જે કદ અને કાઠી તથા રંગ અને સ્વરૂપ ઉપર પ્રથમ પેદા કરવામાં આવ્યો હતો અલ્લાહ તબારક વ તઆલાની કુદરત બીજીવાર પણ તેના અસ્તિત્વમાં તે જ બધી વસ્તુઓને કોઈપણ પ્રકારના

મા'મૂલી તફાવત વિના એકઠું કરી દેશે, જ્યારે કે આ અબજો ખરબો માનવો દુનિયાની શરૂઆતથી લઈ કયામત સુધી પેદા થતા રહ્યા અને ફના થતા રહ્યા, કોઈની મજાલ છે કે આ બધી શકલો સૂરત અને કદ કાઠીના સ્વરૂપોને અલગ અલગ યાદ પણ રાખી શકે અને તેના જેવું ફરીવાર બનાવવું તો ઘણું મોટું કામ છે પરંતુ અલ્લાહ તઆલાએ આ આયતમાં કહ્યું કે અમે માત્ર એ વસ્તુ ઉપર જ શક્તિ નથી ધરાવતા કે બધા મોટા મોટા અવયવો અને અવશેષો ફરીવાર જેવાને તેવા બનાવી દઈએ બલકે અમે માનવીના અસ્તિત્વની નાનામાં નાની વસ્તુને પણ બરાબર એ જ પ્રમાણે બનાવી દઈશું જે રીતે કે તે પહેલાં હતી. તેમાં માણસની આંગણીઓના ટેરવાંઓનું ખાસ વર્ણન કર્યું કે તે સૌથી નાનો ભાગ છે, જ્યારે આ નાના ભાગને ફરીવાર બનાવવામાં ફરક નહીં આવે તો પછી મોટા મોટા અવયવો હાથ પગ વગેરેમાં તો કઈ રીતે ફરક આવી શકે છે !

જો વિચાર કરવામાં આવે તો કદાચ આંગણીઓના ટેરવાંઓને વિશિષ્ટ રીતે વર્ણન કરવામાં એ તરફ પણ ઈશારો છે કે અલ્લાહ તબારક વ તઆલાએ એક માનવીને બીજા માનવીથી અલગ ઓળખ આપવા માટે તેના સમગ્ર શરીરમાં એવી ખાસિયતો રાખી છે જેનાથી તેની આગવી ઓળખ થાય છે અને તે બીજાથી અલગ પડે છે. ખાસ કરીને માણસનો ચહેરો જે થોડાક જ ચોરસ ઈંચથી વધારે નથી હોતો, તેની અંદર અલ્લાહ તબારક વ તઆલાની કુદરતે એવી એવી વિશેષતાઓ મૂકી છે કે અબજો માનવીઓમાં એકનો ચહેરો બીજા સાથે બિલકુલ એ પ્રમાણે નથી મળતો કે કોઈ સુક્ષ્મ ફરક પણ બાકી ન રહે. માનવીની જીભ અને તેની ગળું બિલકુલ એક જેવું જ હોવા છતાં તે બીજાઓ કરતાં એવી વિશિષ્ટતા ધરાવે છે કે બાળક, વૃદ્ધ, સ્ત્રી અને પુરુષના અવાજો અલગથી ઓળખી શકાય છે અને દરેક માનવીનો અવાજ અલગ અલગ ઓળખવામાં આવે છે, એનાથી વધારે આશ્ચર્યની વાત માનવીના અંગૂઠા અને આંગણીઓના ટેરવાં છે કે તેના ઉપર જે છાપ (ફિંગરપ્રિન્ટ) હોય છે તે ક્યારેય એક વ્યક્તિથી બીજા વ્યક્તિની સાથે મેળ નથી ખાતા; માત્ર અડધા ઈંચની જગ્યામાં આવી વિશિષ્ટતા કે અબજો માનવીઓના આવા ટેરવાંઓ સરખા હોવા છતાં એક ટેરવાંની છાપ બીજાને મળતી નથી અને જૂના તથા નવા દરેક સમયકાળમાં અંગૂઠાના નિશાનને એક ખાસ ફરક બતાવનારી વસ્તુ ઠરાવવામાં આવી અને અદાલતી ફેંસલાઓ પણ

તેના ઉપર પ્રાચીન સમયથી થતા ચાલ્યા આવે છે અને કળાના માહિતગારો અને સંશોધકોથી જાણ થઈ કે આ બાબત માત્ર અંગૂઠામાં જ નથી બલકે દરેક આંગળીઓના ટેરવાંની છાપમાં પણ આ જ પ્રકારની વિશિષ્ટતા હોય છે.

આ સમજી લીધા પછી ફિંગરપ્રિન્ટ એટલે કે આંગળીઓના ટેરવાંની છાપને વિશિષ્ટ રીતે વર્ણન કરવા પાછળનો હેતુ આપોઆપ સમજમાં આવી જાય છે અને તેનો અર્થ એ છે કે તમે તો એના ઉપર તાજ્જુબ કરો છો કે માનવી ફરીવાર જીવીત કેવી રીતે થશે ? જરા એનાથી આગળ વિચારો અને જુઓ કે માત્ર જીવીત જ નહીં થાય બલકે પોતાની પાછલી શકલ સૂરત અને તેના દરેક વિશિષ્ટ લક્ષણની સાથે જીવીત થશે, એટલે સુધી કે અંગૂઠા અને આંગળીઓના ટેરવાંની છાપ જેવી રીતે પ્રથમ પેદાઈશ વખતે હતી તે જ નિશાન અને ઓળખચિહ્નો બીજી પેદાઈશ વખતે જેવાને તેવા હશે. فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحۡسَنُ الۡخَالِقِيۡنَ

لِيَفۡجُرَ اَمَامَهٗ માં શબ્દ اَمَامُ (અમામ) બ ફત્હે હમ્ઝા "સામે અને ભવિષ્ય"ના અર્થમાં છે, તેથી આયતનો ભાવાર્થ એ થશે કે કાફિર અને ગાફેલ માનવી અલ્લાહ તઆલાની સંપૂર્ણ કુદરતના આ સાક્ષાત્કારોમાં ચિંતન નથી કરતો કે તેથી કરીને ભવિષ્યના ઈન્કાર અને જૂઠાડવા ઉપર અફસોસ અને પસ્તાવો કરી પોતાના ભવિષ્યને સુધારી લે બલકે ભવિષ્યમાં પણ તે એવું જ ઈચ્છતો રહે છે કે તે પોતાના કુફ્ર અને શિર્ક તથા ઈન્કાર અને જૂઠાડવા ઉપર અડગ રહે.

فَاِذَا بَرِقَ الۡبَصَرُ وَخَسَفَ الۡقَمَرُ وَجُمِعَ الشَّمۡسُ وَالۡقَمَرُ આ કયામતની હાલતનું વર્ણન છે بَرِقَ (બરિક) બ ફત્હે બાઅ્ અને બ કસ્રે રાઅ્નો અર્થ એ છે કે આંખ અંજાઈ ગઈ અને જોઈ ન શકી. કયામતના દિવસે બધાની આંખો અંજાઈ જશે, કોઈપણ વસ્તુને દૃષ્ટિ ટકાવી જોઈ શકશે નહીં خَسَفَ الۡقَمَرُ એ خُسُوۡفٌ (ખસૂફ)થી બને છે જેનો અર્થ પ્રકાશ સમાપ્ત થઈને અંધકાર થઈ જવાનો છે. ભાવાર્થ એ છે કે ચંદ્ર અપ્રકાશિત થઈ જશે, આગળ وَجُمِعَ الشَّمۡسُ وَالۡقَمَرُ માં એ બતાવવામાં આવ્યું કે માત્ર ચાંદ જ પોતાનો પ્રકાશ ગુમાવશે નહીં બલકે સૂર્ય પણ અપ્રકાશિત થઈ જશે જેના વિશે દુનિયાના સંશોધકોનું એવું કહેવું છે કે અસલ પ્રકાશ સૂર્યનો છે, ચંદ્રનો પ્રકાશ પણ સૂર્યના પ્રકાશને પરાવર્તિત કરે છે. અલ્લાહ તબારક વ તઆલાએ કહ્યું કે કયામતના દિવસે આ ચંદ્ર અને સૂર્ય બંને

એક જ પરિસ્થિતિમાં એકઠા કરી દેવામાં આવશે, તે બંને અપ્રકાશિત થઈ જશે અને અમુક લોકોએ કહ્યું કે ચંદ્ર અને સૂર્યના એકઠા થઈ જવાનો ભાવાર્થ એ છે કે તે દિવસે ચંદ્ર અને સૂર્ય બંને એક જ ક્ષિતિજેથી ઊગશે જેમકે અમુક રિવાયતોમાં આવ્યું છે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ એટલે કે તે દિવસે માનવીને બતાવી દેવામાં આવશે કે તેણે આગળ શું મોકલ્યું અને પાછળ શું છોડ્યું ?

હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ (રદિ.) અને હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે જે નેક કામ પોતાની મોતથી પહેલાં કરી લેવામાં આવે તે આગળ મોકલી દીધું અને જે નેક કામ અથવા ખરાબ કામ લાભદાયક અથવા નુકસાનકારક કોઈ રીતભાત કે કોઈ રીતરિવાજ એવો છોડ્યો કે જેના ઉપર પાછળથી આવનાર લોકો પણ અમલ કરે તો તે પાછળ છોડ્યું (તેનો સવાબ અથવા અઝાબ તેને મળતો રહેશે). હઝરત કતાદહ (રદિ.)એ કહ્યું કે مَا قَدَّمَ થી ભાવાર્થ તે નેક કામ છે જે પોતાની જિંદગીમાં કરી ગુઝર્યો અને مَا اَخَّرَ થી ભાવાર્થ તે નેક કામ છે જેને તે કરી શકતો હતો પરંતુ ન કર્યું અને પોતાની ફુરસદના સમયને વ્યર્થ બરબાદ કર્યો.

بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهٖ بَصِيْرَةٌ وَّلَوْ اَلْقٰى مَعَاذِيْرَهٗ માં શબ્દ بَصِيْرٌ (બસીર) અને بَصِيْرَةٌ (બસીરહ)નો અર્થ "જોનારો" પણ થાય છે અને બસીરહનો અર્થ દલીલ તરીકે રજુ કરવાનો પણ થાય છે, જેમકે કુર્આને કરીમમાં પણ છે قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَّبِّكُمْ તેમાં بَصَائِرُ (બસાઈર) એ بَصِيْرَةٌ (બસીરહ)નું બહુવચન છે અને તેનો અર્થ દલીલ તરીકે રજુ કરવાનો છે અને معاذير (મઆઝિર) એ عذر (ઊઝર)નું બહુવચન છે. આયતનો અર્થ એ છે કે જો કે અદાલતના કાયદાની રૂએ માનવીના બધા અમલોને મહશરમાં એક એક કરીને તેને બતાવવામાં આવશે પરંતુ વાસ્તવમાં તેને તેની જરૂરત નથી, કારણ કે તે પોતાના અમલોને સારી પેઠે જાણે છે, ખુદ એને ખબર છે કે તેણે શું શું કામ કર્યા હતા. વળી એ કે મહશરમાં પોતાના બધા જ ખરાબ કે સારા અમલોનો સાક્ષાત્કાર પણ તેની સામે થઈ જશે. કુર્આને કરીમે ફરમાવ્યું, ووجدوا ما عملوا حاضرًا એટલે કે જે અમલ તેમણે દુનિયામાં કર્યા હતા તેને મહશરમાં હાજર અને સામે પામશે અને પોતાની

આંખોથી જોઈ લેશે. અહીંયાં જે વ્યક્તિને પોતાના નફ્સ ઉપર બસીરહ હોવાનું કહ્યું છે તેનો આ જ ખુલાસો છે.

જો બસીરહનો અર્થ દલીલ તરીકે લેવામાં આવે તો અર્થ એ છે કે માનવી પોતે પોતાના નફ્સ ઉપર દલીલ સ્વરૂપે હશે, જો તે તેનો ઈન્કાર કરશે તો પણ તેના અવયવો સ્વીકાર કરશે પરંતુ માનવી પોતાના ગુનાહો અને ભૂલોને જાણવા છતાં બહાનાબાજી છોડશે નહીં અને પોતાના કરેલાનું બહાનું વર્ણન કરતો જ રહેશે; તે આ અર્થમાં છે ولو القیٰ معاذیرہ

આટલે સુધી કયામતની પરિસ્થિતિઓ અને તેના અહેવાલનું વર્ણન હતું અને આગળ પણ આ જ આવનાર છે. વચ્ચે ચાર આયતોમાં રસૂલે કરીમ ﷺને એક ખાસ સૂચના આપવામાં આવી છે જે વહી નાઝિલ થવાના સમયે નાઝિલ થયેલી આયતો વિશે છે, તે એ કે જ્યારે હઝરત જિબ્રઈલ અમીન (અલૈ.) કુર્આને કરીમની અમુક આયતો લઈને આવતા હતા તો રસૂલે કરીમ ﷺને તેમના પઢવાના સમયે એક તો એવી ફિકર થતી હતી કે ક્યાંક તેને સાંભળ્યા પછી તે પઢવામાં કોઈ ફરક ન આવી જાય અને બીજી ફિકર એ થતી હતી કે તેનો કોઈ ભાગ, કોઈ વાક્ય દિમાગમાંથી નીકળી જાય અને ભૂલી જાય જેથી તેમાં કોઈ ફરક આવી જાય તેથી આપ ﷺને જે સમયે હઝરત જિબ્રઈલ અમીન (અલૈ.) આયતો સંભળાવતા તો રસૂલે કરીમ ﷺ તેમની સાથે સાથે પઢતા અને જીભને જલદી જલદી હલાવતા હતા કે વારંવાર પઢીને તેને યાદ કરી લે. આપ ﷺની આ મહેનતને દૂર કરવા માટે આ ચાર આયતોમાં અલ્લાહ તબારક વ તઆલાએ કુર્આને કરીમને સહીહ પઢવાની અને પછી તેને યાદ કરવાની અને પછી તેને મુસલમાનો સામે એ જ પ્રમાણે રજુ કરાવી દેવાની જવાબદારી પોતે લઈ લીધી અને રસૂલે કરીમ ﷺને કહ્યું કે તમે એ હેતુથી જીભ જલદી જલદી ચલાવવાની તકલીફ ન ઉઠાવો. لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ નો આ જ ભાવાર્થ છે, પછી કહ્યું اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهٗ وَقُرْاٰنَهٗ એટલે કે તે બધી જ આયતોને તમારા દિલમાં એકઠી કરી દેવી પછી તેને એ જ પ્રમાણે તમારી પાસે પઢાવી દેવું આ બધી અમારી જિમ્મેદારી છે તેથી તમે તેની ચિંતા છોડી દો અને કહ્યું فَاِذَا قَرَاْنٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ આ સ્થળે કુર્આન કિરાઅતના અર્થમાં છે કે જ્યારે અમે એટલે કે અમારા તરફથી જિબ્રઈલ અમીન (અલૈ.) કુર્આન પઢે તો તમે સાથે સાથે ન પઢ્યા કરો બલકે

અમારા પઢયા પછી પઢયા કરો અને તે સમયે શાંતિથી મૌન રહી સાંભળ્યા કરો. અહીંયાં બધા જ ઈમામોની સર્વસહમતીએ اتبــاع قـرآن (ઈત્તિબાએ કુર્આન)થી ભાવાર્થ એ છે કે જયારે જિબ્રઈલ (અલૈ.) પઢે તો તમે શાંતિથી મૌન રહી સાંભળો.

ઇમામની પાછળ મુક્તદીની કિરાઅત ન કરવાની એક દલીલ :

સહીહ હદીષમાં આવ્યું છે કે ઈમામને અનુસરણ માટે જ બનાવવામાં આવે છે તેથી મુક્તદીઓએ તેમનું અનુસરણ કરવું જોઈએ. જ્યારે તે રુકૂઅ્ કરે તો બધા રુકૂઅ્ કરી લે, જ્યારે તે સિજ્દહમાં જાય તો સૌ સિજ્દહમાં જાય. સહીહ મુસ્લિમની રિવાયતમાં આવ્યું છે કે જ્યારે ઈમામ કિરાઅત કરે તો ચૂપ રહીને સાંભળે اِذَا قَـرَاَفَاَنْصِتُوْا આ પણ ઈમામના અનુસરણના હેતુનું જ વર્ણન છે; રુકૂઅ્ અને સિજ્દહમાં તો ઈમામનું અનુસરણ એવા સ્વરૂપમાં હોય છે કે તેની સાથે સાથે રુકૂઅ્ અને સિજ્દહના ફરજો અદા કરવામાં આવે પરંતુ કિરાઅતનું અનુસરણ એ નથી કે તેની સાથે સાથે પઢવામાં આવે બલકે કિરાઅતનું અનુસરણ એ જ છે કે જ્યારે ઈમામ કિરાઅત કરે તો તમે ચૂપ રહીને સાંભળો. આ જ ઈમામ અબૂહનીફહ (રહ.)ની દલીલ છે અને અમુક બીજા ઈમામોનું પણ માનવું છે કે આ બાબતે ઈમામની પાછળ મુક્તદીએ કિરાઅત કરવી જોઈએ નહીં. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

અંતે કહ્યું, ثُـمَّ اِنَّ عَـلَيْنَـا بَيَـانَـهٗ તેનો ભાવાર્થ એ છે કે તમારે એ ફિકર પણ પોતાના ઉપર ન રાખવી જોઈએ કે નાઝિલ થયેલ આયતોનો સાચો ભાવાર્થ અને અર્થ શું છે ? તેને બતાવી દેવું અને સમજાવી દેવું પણ અમારી જ જવાબદારી છે. અમે કુર્આનના દરેકે દરેક શબ્દ અને તેના ભાવાર્થને તમારા ઉપર સ્પષ્ટ કરી દઈશું. આ ચાર આયતોમાં કુર્આન અને તેની તિલાવત વગેરે વિશે હુકમો વર્ણન કર્યા પછી આગળ ફરી કયામતના અહેવાલ અને પ્રસંગોનો જ બાકી ભાગ વર્ણન કરવામાં આવે છે. અત્રે એક સવાલ એ પેદા થાય છે કે આ ચાર આયતોનો આગલી પાછલી આયતો સાથે સંદર્ભ અને જોડાણ શું છે ? ખુલાસામાં તેનું જોડાણ એ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે કે ચાર આયતોથી પહેલાં જે કયામતની પરિસ્થિતિઓમાં તેનું વર્ણન છે કે અલ્લાહ તઆલાનું જ્ઞાન એટલું વિશાળ છે કે જે

જે માણસ જે જે સ્વરૂપ અને કદ કાઠીમાં પ્રથમ હતો તે એવો જ ફરીવાર પેદા કરી દેવામાં આવશે. એટલે સુધી કે તેના આંગળીઓના ટેરવાંની છાપને પણ બિલકુલ જેવીને તેવી બનાવી દેવામાં આવશે જેમાં રતીભાર પણ ફરક થશે નહીં અને આવું ત્યારે જ થઈ શકે છે કે હક્ક તઆલા શા'નુહૂનું ઈલ્મ પણ અસીમ અને અનહદ હોય અને તેને સુરક્ષિત રાખવું પણ એક અજોડ બાબત છે, તેના સંદર્ભમાં રસૂલે કરીમ ﷺને આ ચાર આયતોમાં એવો દિલાસો આપવામાં આવ્યો કે તમે તો ભૂલી પણ શકો છો, નકલ કરવામાં ભૂલ થવાની સંભાવના પણ હોઈ શકે છે પરંતુ અલ્લાહ રબ્બુલ ઈજ્જત આ બધાથી શ્રેષ્ઠ અને ઉચ્ચ છે, તે વસ્તુઓની જવાબદારી પોતે અલ્લાહ તઆલાએ લીધી છે તેથી તમે કુર્આનના શબ્દોને સુરક્ષિત રાખવાની અથવા તેના અર્થો સમજાવવાની ફિકર ચિંતા અને જહેમત ઉઠાવવાનું છોડી દો, આ બધું કામ પોતે અલ્લાહ તઆલા પૂર્ણ કરશે. આગળ ફરી કયામતની પરિસ્થિતિઓનું વર્ણન છે.

وُجُوْهٌ يَّوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ માં શબ્દ نَاضِرَةُ (નાઝિરહ)નો અર્થ "તાજું માજું" થાય છે, એટલે કે તે દિવસે અમુક ચહેરા પ્રફુલ્લિત અને તાજા માજા હશે. اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةُ એટલે કે આ ચહેરા પોતાના પરવરદિગારને જોઈ રહ્યા હશે. તેનાથી સાબિત થયું કે આખિરતમાં જન્નતવાળાઓને અલ્લાહ તબારક વ તઆલાના દીદાર નસીબ થશે અને તેના ઉપર અહલે સુન્નત વલ જમાઅત અને બધા જ ઉલમા ફુક્હાનો ઈજ્માઅ્ છે, માત્ર મોઅ્તઝિલા અને ખવારિજ તેના ઈન્કારી છે. ઈન્કારનું કારણ ફિલસૂફીયુક્ત તાર્કિક શંકાઓ છે કે આંખથી જોનારા અને જેને જોવામાં આવે તે બંને વચ્ચેના અંતર માટેની જે શરતો છે તેમાં સર્જનહાર અને સર્જન વચ્ચે તેનું પ્રમાણ શક્ય નથી હોઈ શકતું પરંતુ અહલે સુન્નત વલ જમાઅતનો મત એ છે કે આખિરતમાં અલ્લાહ તબારક વ તઆલાના દર્શન અને ઝિયારત આ બધી શરતોથી બાકાત હશે, ન તો કોઈ દિશા કે વિસ્તાર સાથે તેનો કોઈ સંબંધ હશે અને ન જ કોઈ ખાસ શકલ સૂરત કે કદ કાઠી સાથે. હદીષની રિવાયતોથી આ વિષય વધારે ખુલાસાથી સાબિત થાય છે અલબત્ત આ દર્શન અને ઝિયારતમાં જન્નતવાળાઓના વિવિધ દરજ્જાઓ હશે, અમુકને આ ઝિયારત દર અઠવાડિયે જુમ્આના દિવસે પ્રાપ્ત થશે, અમુકને દરરોજ સવાર સાંજ અને અમુકના માટે આવી પરિસ્થિતિ દરેક હાલતમાં રહેશે. *(મઝહરી)*

كَلَّآ اِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِىَ ○ وَقِيْلَ مَنْ ٜ رَاقٍ ○ وَّظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُ ○ وَالْتَفَّتِ السَّاقُ
بِالسَّاقِ ○ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذِ نِ الْمَسَاقُ ○

પાછલી આયતોમાં કયામતનો હિસાબ કિતાબ અને જન્નત તથા દોઝખની અમુક પરિસ્થિતિઓ વર્ણન કર્યા પછી આ આયતમાં માનવીનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું કે પોતાના મૃત્યુને ન ભૂલો, મોત પહેલાં પહેલાં ઈમાન અને નેક અમલો તરફ આવી જાઓ જેથી આખિરતમાં છુટકારો મળે. પ્રસ્તુત આયતમાં મોતનો નકશો એ રીતે ખેંચવામાં આવ્યો કે બેદરકાર માનવી ભૂલમાં રહે છે એટલે સુધી કે મોત માથા ઉપર આવીને ઊભી થાય છે અને روح ترقوه એટલે કે ગળાની હાંસડી સુધી આવીને રૂહ ફસાઈ જાય છે અને બીમારની દેખરેખ રાખનાર લોકો દવા અને ઉપચારથી હાથ ધોઈ નાંખી ઝાડફૂંક કરનારાઓને શોધવા લાગે અને એક પગની પિંડી બીજા પગની પિંડી ઉપર લપેટાવા લાગે તો આ સમય અલ્લાહ તઆલાની પાસે જવાનો આવી ગયો, હવે ન તો કોઈ દુઆ કબૂલ થશે ન જ કોઈ અમલ; તેથી બુદ્ધિશાળી માટે એ જરૂરી છે કે આવો સમય આવતા પહેલાં પોતાની સુધારણાની ફિકર ચિંતા કરે. وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ માં શબ્દ سَاقُ (સાક)નો પ્રખ્યાત અર્થ "પગની પિંડી" છે અને પગની પિંડીનું એકબીજા ઉપર લપેટાવાથી ભાવાર્થ એ પણ હોઈ શકે છે કે તે સમય વિવશતા અને બેચેનીનો હોય છે કે એક પિંડી બીજી પિંડી ઉપર મારે અને ભાવાર્થ એ પણ હોઈ શકે છે કે જો એક પગ બીજા પગ ઉપર મૂક્યો છે અને તેને હલાવવા ઈચ્છે છે તો તેને હલાવી પણ નથી શકતો, તેનામાં એટલી શક્તિ પણ નથી હોતી.

(કુર્તુબી)

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ ફરમાવ્યું કે અત્રે બે ساقون (સાકુ)થી અર્થ બંને જહાન એટલે કે દુનિયા અને આખિરત છે અને આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે તે સમયે દુનિયાનો અંતિમ દિવસ અને આખિરતનો પ્રથમ દિવસ ભેગો થયો છે તેથી બમણી મુસીબતમાં સંડોવાયેલ છે. દુનિયાથી જુદાઈનો ગમ અને આખિરતના મા'મલાની ફિકર ચિંતા. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

وَيْلُ (અવલા) એ اَوْلٰى શબ્દ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ثُمَّ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى માં

(વયૂલ)થી બનેલ છે. "વયૂલ"નો અર્થ "નાશ થવાનો અથવા બરબાદ થવાનો" છે. અહીંયાં તે વ્યક્તિ માટે કે જેણે કુફ્ર અને જૂઠાડવાને જ પોતાની પ્રકૃતિ બનાવી રાખી અને દુનિયાના માલ અને દોલતમાં મસ્ત રહ્યો પછી એવી જ હાલતમાં મરી ગયો તેના માટે ચાર વખતે શબ્દ "હલાકત અને બરબાદી" ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો એટલે કે મૃત્યુ સમયે, પછી મૃત્યુ બાદ કબરમાં, પછી હિસાબ કિતાબ વખતે, પછી જહન્નમમાં દાખલ થવાના સમયે આ બરબાદી અને મુસીબત જ તારો હિસ્સો છે.

اَلَيۡسَ ذٰلِكَ بِقٰدِرٍ عَلٰٓى اَنۡ يُّحۡىِۦَ الۡمَوۡتٰى એટલે કે શું તે જાતે હક્ક જેના કાબૂમાં મોત અને જિંદગી તથા સમગ્ર વિશ્વ છે શું તે એ બાબત ઉપર શક્તિ નથી ધરાવતો કે મૃતને ફરી જીવંત કરે ? રસૂલે કરીમ ﷺએ કહ્યું કે જે વ્યક્તિ સૂરએ કયામહની આ આયતની તિલાવત કરે તો તેણે કહેવું જોઈએ بَلٰى وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكَ مِنَ الشّٰهِدِيۡنَ એટલે કે નિઃશંક ! તે તેના ઉપર શક્તિ ધરાવે છે અને હું પણ તે લોકોમાં સામેલ છું જે તેની ગવાહી આપે છે. આ હદીષમાં આ જ શબ્દો સૂરએ વત્તીનની અંતિમ આયત اَلَيۡسَ اللّٰهُ بِاَحۡكَمِ الۡحٰكِمِيۡنَ પઢવાના સમયે પણ કહેવાની તા'લીમ આપવામાં આવી છે અને આ જ હદીષમાં એ પણ કહ્યું કે જે વ્યક્તિ સૂરએ મૂરસિલાતની આ આયત فَبِاَىِّ حَدِيۡثٍۢ بَعۡدَهٗ يُؤۡمِنُوۡنَ ઉપર પહોંચે તો તેણે اٰمَنَّا بِاللّٰهِ (આમન્ના બિલ્લાહ) કહેવું જોઈએ.

تَمَّتْ سُوْرَةُ الْقِيٰمَةِ بِحَمْدِ اللّٰهِ ٢٨ رَجَبْ ١٣٩١هـ

સૂરએ કિયામહ પૂર્ણ થઈ. અલ્હમ્દુલિલ્લાહ !

તારીખ : ૦૪ નવેમ્બર ૨૦૧૪ મુતાબિક ૧૦ મુહર્રમ ૧૪૩૬ હિજરી.

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

નોંધ : મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીના ૧૧ ભાગોની હાર્ડ પ્રિન્ટેડ કોપી મેળવવા માટે પ્રકાશક હઝરત મવલાના ઇસ્માઈલ ભૂતા સાહબનો સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

પ્રકરણ (૭૬)

સૂરએ દહ્ર

સૂરએ દહ્ર મક્કામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૩૧ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ દહ્ર : આયત નં. ૧ થી ૩૧)

ایاتها ٣١ ‏ ٧٦ سُوْرَةُ الدَّهْرِ مَدَنِيَّةٌ ٩٨ ‏ ركوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ ○

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِيْنٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـًٔا مَّذْكُوْرًا ① اِنَّا خَلَقْنَا
الْاِنْسَانَ مِنْ نُّطْفَةٍ اَمْشَاجٍ ۖ نَّبْتَلِيْهِ فَجَعَلْنٰهُ سَمِيْعًا بَصِيْرًا ② اِنَّا هَدَيْنٰهُ
السَّبِيْلَ اِمَّا شَاكِرًا وَّاِمَّا كَفُوْرًا ③ اِنَّآ اَعْتَدْنَا لِلْكٰفِرِيْنَ سَلٰسِلَاۡ وَاَغْلٰلًا
وَّسَعِيْرًا ④ اِنَّ الْاَبْرَارَ يَشْرَبُوْنَ مِنْ كَاْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُوْرًا ۚ⑤ عَيْنًا
يَّشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللّٰهِ يُفَجِّرُوْنَهَا تَفْجِيْرًا ⑥ يُوْفُوْنَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُوْنَ
يَوْمًا كَانَ شَرُّهٗ مُسْتَطِيْرًا ⑦ وَيُطْعِمُوْنَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهٖ مِسْكِيْنًا
وَّيَتِيْمًا وَّاَسِيْرًا ⑧ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُرِيْدُ مِنْكُمْ جَزَآءً وَّلَا
شُكُوْرًا ⑨ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَّبِّنَا يَوْمًا عَبُوْسًا قَمْطَرِيْرًا ⑩ فَوَقٰهُمُ اللّٰهُ شَرَّ
ذٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقّٰهُمْ نَضْرَةً وَّسُرُوْرًا ۚ⑪ وَجَزٰىهُمْ بِمَا صَبَرُوْا جَنَّةً وَّحَرِيْرًا ۙ⑫
مُّتَّكِـِٕيْنَ فِيْهَا عَلَى الْاَرَآئِكِ ۚ لَا يَرَوْنَ فِيْهَا شَمْسًا وَّلَا زَمْهَرِيْرًا ۚ⑬ وَدَانِيَةً
عَلَيْهِمْ ظِلٰلُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوْفُهَا تَذْلِيْلًا ⑭ وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِاٰنِيَةٍ مِّنْ
فِضَّةٍ وَّاَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيْرَا ۙ⑮ قَوَارِيْرَاۡ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوْهَا تَقْدِيْرًا ⑯

قرء حفص بغير الالف في الوصل فيهما ووقف على الاول بالالف وعلى الثاني بغير الالف ١٢

وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا ﴿١٧﴾ عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّىٰ سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾
وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ ۚ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَّنثُورًا ﴿١٩﴾
وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾ عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُندُسٍ خُضْرٌ
وَإِسْتَبْرَقٌ ۖ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِن فِضَّةٍ ۚ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾ إِنَّ هَٰذَا
كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُم مَّشْكُورًا ﴿٢٢﴾ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ
الْقُرْآنَ تَنزِيلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾
وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا
طَوِيلًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾ نَّحْنُ
خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ ۖ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾ إِنَّ هَٰذِهِ
تَذْكِرَةٌ ۖ فَمَن شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ
اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٣٠﴾ يُدْخِلُ مَن يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ ۚ
وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾

તરજુમો / તફસીર :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

બેશક, મનુષ્ય પર જમાનાનો એક એવો સમય ગુજર્યો છે કે જેમાં તે કોઈ વર્ણનપાત્ર વસ્તુ જ ન હતો. (૧) બેશક, અમે જ મનુષ્યને બેરંગી (સ્ત્રી–પુરુષના મિશ્ર) વીર્યથી પેદા કર્યો, કે અમે તેને (ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિમાં) પલટા આપતા રહ્યા. પછી અમે તેને સાંભળનાર, જોનાર કરી દીધો. (૨) બેશક, અમે તેને સત્ય માર્ગની સૂજ આપી. (ફરી) યા તો તે (ઈમાન લાવી) શુક્ર કરે છે અને કાં તો નાશુક્રી કરે છે. (૩) બેશક, અમે કાફિરો માટે સાંકળો અને તોક તથા ધગધગતી આગ તૈયાર કરી રાખી છે.

(૪) અલબત્ત, નેક લોકો એવા પ્યાલાથી (શરાબ) પીશે કે જેમાં કપૂરની મેળવણી હશે. (૫) એટલે તે એક નહેર છે જેમાંથી અલ્લાહના (ખાસ) બંદા પીશે (અને ચાહે ત્યાં) તેઓ તેની નહેરો વહેતી કરી લઈ જશે. (૬) તેઓ મન્નતોને પૂરી કરે છે અને એવા દિવસથી ડરે છે કે જેની સખ્તી સામાન્ય હશે. (૭) અને અલ્લાહના પ્રેમને લીધે નિરાધાર અને યતીમ તથા કેદીને ખાવાનું ખવડાવે છે. (૮) (અને કહે છે કે) અમે તો માત્ર અલ્લાહની ખુશ્નુદી માટે જ તમને ખવડાવીએ છીએ અને તમારાથી કંઈ બદલો ચાહતા નથી કે આભાર માનવું ઈચ્છતા નથી. (૯) અમે તો પોતાના પરવરદિગાર તરફના એક ઉદાસીવાળા સખતીના દિવસનો ડર રાખીએ છીએ. (૧૦) તો અલ્લાહ તેઓને તે દિવસની સખતીથી બચાવી લેશે અને તેમને (મુખ પર) રોનક અને (દિલમાં) આનંદ આપશે. (૧૧) અને તેઓના (દીન પર) કાયમ રહેવાના બદલે તેમને જન્નત અને રેશમી પોશાક અર્પણ કરશે. (૧૨) તેઓ તે (બાગ)માં તખતો પર તકિયા લગાડી બેઠા હશે. તેઓ ત્યાં તાપ, તડકો કે ટાઢ નહિ જુએ (૧૩) અને તેઓ પર તે(ના વૃક્ષો)ની છાયા નમી પડેલી હશે અને તેના ફળોના ગુચ્છા લટકાવીને નીચા કરવામાં આવશે (૧૪) અને તેમની પાસે (વસ્તુઓ પહોંચાડવા) ચાંદીના વાસણો લાવવામાં આવશે તથા ગ્લાસ જે કાચનાં હશે (૧૫) તે કાચ ચાંદીના હશે, જેને ભરનારા માપસર ભરશે (૧૬) ને (એ ઉપરાંત) તેઓને ત્યાં એવાં (શરાબનાં) પ્યાલાં પિવડાવવામાં આવશે, જેમાં સૂંઠની મેળવણી હશે. (૧૭) ત્યાં એક નહેર છે કે જેનું નામ 'સલસબીલ' હશે. (૧૮) તેમજ તેઓની પાસે (મજકુર વસ્તુઓ લઈ) એવા છોકરાઓ આંટા મારતા રહેશે, જે સદા છોકરા જ રહેશે. (હે માનવી !) જ્યારે તું તેમને જુએ તો એમ જ ધારે કે વિખરાયેલાં મોતી છે (૧૯) અને (એટલું જ નહિ, બલકે) જ્યારે તું ત્યાં જુએ તો તને ઘણી નેઅમત અને મહાન બાદશાહી દેખાય. (૨૦) તેમનાં ઉપરના વસ્ત્રો લીલા રંગના, બારીક રેશમનાં તેમજ ઘટ્ટ રેશમના હશે અને તેમને ચાંદીના કંગન પહેરાવવામાં આવશે અને તેમનો પરવરદિગાર (હૃદયને) પવિત્ર કરનાર શરાબ તેમને પિવડાવશે (૨૧) (અને તેમને કહેવામાં આવશે કે) આ તમારો બદલો છે અને તમારી (દુનિયામાંની) કોશિશ કબૂલ થઈ ગઈ. (૨૨)

(હે નબી સલ. !) બેશક, અમે જ આપના ઉપર કુર્આનને થોડું થોડું કરી ઉતાર્યું છે. (૨૩) માટે આપ પોતાના પરવરદિગારના હુકમ (તબ્લીગ વગેરે) પર કાયમ રહેજો અને તેઓમાંથી કોઈ પાપી અથવા કાફિરનું કહેવું માનશો નહિ (૨૪) અને પોતાના પરવરદિગારનું નામ સવારે તથા સાંજે યાદ કરો (૨૫) અને રાતમાં થોડોક વખત તેને સિજદો કરો અને રાતના વિશેષ ભાગમાં તેની તસ્બીહ પઢો. (૨૬) બેશક, એ (કાફિર) લોકો દુનિયાનો પ્રેમ રાખે છે અને એક ભારે દિવસ (કિયામત)ને પોતાની પાછળ પડતો મૂકે છે (૨૭) અમે જ તેઓને પેદા કર્યા અને અમે જ તેઓના બાંધાઓને મજબૂત કર્યા અને જ્યારે અમે ધારીએ ત્યારે તેઓના જેવા લોકો તેઓના ઠેકાણે બદલી નાખીએ. (૨૮) આ (બધું વર્ણન) નસીહત છે. ફરી જે કોઈ ચાહે તે પોતાના પરવરદિગાર તરફનો માર્ગ ગ્રહણ કરી લે (૨૯) અને અલ્લાહની ઈચ્છા વિના તમે કંઈ પણ ઈચ્છા કરી શકશો નહિ. બેશક, અલ્લાહ સર્વજ્ઞ (અને) હિકમતવાળો છે. (૩૦) તે જેને ચાહે છે પોતાની રહમતમાં દાખલ કરી લે છે, પણ જુલ્મીઓ (મુશરિકો) માટે તો તેણે દુઃખદાયક અઝાબ તૈયાર કરી રાખ્યો છે. (૩૧)

વિસ્તૃત વિવરણ :

સૂરએ દહ્રનું નામ સૂરએ ઈન્સાન અને સૂરએ અબરાર પણ છે. (રૂહ) તેમાં માણસના સર્જનની શરૂઆત, અંત તથા અમલો ઉપર બદલો અને સજા, કયામત અને જન્નત દોઝખની ખાસ ખાસ પરિસ્થિતિઓનું ખૂબ ઉચ્ચ કક્ષાની અને અસરકારક શૈલીમાં વર્ણન થયું છે.

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِيْنٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُوْرًا માં શબ્દ هَلْ વાસ્તવમાં સમજાવવા માટે હોય છે અને તે અમુક સમયે કોઈ ખાસ અને ઉઘાડી વસ્તુને સમજાવવા માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેથી તે સ્પષ્ટ થઈ જાય અને નિશ્ચિત થઈ જાય, જેમકે કોઈને પૂછીશું તો તે આ જ જવાબ આપશે, બીજી કોઈ શક્યતા કે સંભાવના જ નથી. જેમકે કોઈ વ્યક્તિ અડધી રાત્રે કોઈને પૂછે કે આ શું આ દિવસ છે ? તો તે એવો જ જવાબ આપશે કે આ દિવસ નથી રાત છે. આ સ્વરૂપ અત્રે هَـــلْ (હલ) શબ્દનું છે પરંતુ વાસ્તવમાં તેના અત્યંત સ્પષ્ટ થવાનું

વર્ણન છે તેથી આવા સ્થળોએ અમુક લોકોએ કહ્યું છે કે "હલ" શબ્દ قَــــدْ (કદ) શબ્દના અર્થમાં આવેલ છે જે સ્થિતિનો તાગ મેળવવા માટે કહેવામાં આવે છે. મતલબ કે બંને સ્વરૂપોમાં આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે માણસ ઉપર એક લાંબો સમય એવો પસાર થયો છે કે દુનિયામાં ક્યાંય તેનું નામો નિશાન ન હતું બલકે તેનો કોઈ ઉલ્લેખ સુદ્ધાં ન હતો. શબ્દ حِيْــــــــنٌ (હીન) તનવીનની સાથે વર્ણન કરવાથી તે સમય અને તેના લંબાણ તરફ ઈશારો છે અને આયતમાં માણસ ઉપર એ લાંબો સમય પસાર થવાનું વર્ણન કર્યું છે જેમાં તેનું કોઈને કોઈ રીતે અસ્તિત્વ હોવું જરૂરી છે. માણસના ન હોવાના સમયકાળને તો માનવી ઉપર પસાર થયેલો સમય કહી શકાય નહીં તેથી ઘણા તફસીરકારોએ કહ્યું કે આ લાંબો સમય કે જે માનવી ઉપર પસાર થયો તેનાથી તે સમય ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે જે માતાના ગર્ભાધાનથી જન્મ સુધીનો સમય છે જે સ્વાભાવિક રીતે નવ મહિના હોય છે કે તેમાં માનવીના સર્જન ઉપર જેટલા તબક્કાઓ પસાર થાય છે વીર્યના ટીપાથી લઈને શરીર અને અવયવો અને પછી તેમાં જીવનની રૂહ આવતાં સુધી તે બધું જ સામેલ છે. આ સમગ્ર સમયકાળમાં જો કે તેનું અસ્તિત્વ એક રીતે કાયમ થઈ ચૂક્યું છે પરંતુ ન તો કોઈ જાણે છે કે તે પુત્ર છે કે પુત્રી, ન જ તેનું કોઈ નામ છે અને ન જ તેનો ચહેરો કે કદ કાઠી કોઈને ખબર છે તેથી ક્યાંનું ક્યાંય વર્ણન સુદ્ધાં નથી અને જો તેનો વિશાળ અર્થ લેવામાં આવે તો માનવીના સર્જનની શરૂઆત જે રીતે વીર્યના ટીપાથી થવાનું સમજવામાં આવે છે તે ટીપુ પણ જે ખોરાકથી પેદા થયું તે ખોરાકના તત્ત્વો કોઈને કોઈ સ્વરૂપે દુનિયામાં હતા જ; જો તે સમયને પણ સામેલ કરી લઈએ તો આ સમયકાળ હજારો વર્ષનો લાંબો હોઈ શકે છે. મતલબ કે અલ્લાહ તઆલાએ આ આયતમાં માણસને એક એવી બાબત તરફ ધ્યાન અપાવ્યું કે તેમાં જરા પણ સમજદારી હોય અને કંઈ પણ વિચાર કરે તો તેને પોતાની વાસ્તવિકતાના સ્વીકાર સાથે પોતાને પેદા કરનાર અને બનાવનારના અસ્તિત્વ અને તેના જ્ઞાન તથા શક્તિ ઉપર સંપૂર્ણ ઈમાન અને શ્રદ્ધા સિવાય કોઈ છૂટકો જ નથી રહેતો. જો એક સિત્તેર વર્ષનો માનવી આ બાબતે ચિંતન કરે અને એના ઉપર વિચાર કરે કે અત્યારથી ૭૧ વર્ષ પહેલાં તેનું કોઈ નામ નિશાન ન હતું અને ન જ તેના કોઈ વિષયનું વર્ણન ઉપસ્થિત હતું, માતા પિતા અને દાદા દાદીના દિલમાં પણ આ ખાસ અસ્તિત્વનો કોઈ ભ્રમ સુદ્ધાં ન હતો, ભલે માત્ર

બાળકની કલ્પના હોય પરંતુ તે વખતે કઈ વસ્તુ તેના અસ્તિત્વ અને સર્જન માટે જવાબદાર ઠરી અને કઈ મહાન શક્તિએ દુનિયાભરમાં ફેલાયેલા કણોને તેના અસ્તિત્વમાં સમાવી તેને એક હોશિયાર, સમજદાર, સાંભળનારો, બુદ્ધિશાળી માનવી બનાવી દીધો તો તે અનાયાસે એવું કહેવા મજબૂર થઈ જશે,

نا نبودیم وتقاضا ما نبود لطف تو نا گفتہ ما می شنود

ત્યાર પછી માનવીના સર્જનનું શરૂઆતનું વર્ણન આ રીતે કર્યું, اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُّطْفَةٍ اَمْشَاجٍ એટલે કે અમે માનવીને વીર્યના મિશ્રણથી પેદા કર્યો. اَمْشَاجٌ (અમશાજ) એ مشج અથવા مشیج નું બહુવચન છે, તેનો અર્થ "મિશ્રણ"નો થાય છે અને અત્રે દેખીતું એ છે કે પુરુષ અને સ્ત્રીના વીર્યનું મિશ્રણ ભાવાર્થ સ્વરૂપે છે જેને ઘણા તફસીરકારોએ કહ્યું છે અને રૂહુલ મઆનીમાં અમુક તફસીરકારોએ એ કહ્યું છે કે "અમશાજ"થી ભાવાર્થ ચાર વસ્તુઓનું મિશ્રણ છે લોહી (Blood), બલગમ (Phlegm-કફ), પિત્ત (Choler) અને વિષાદ (Melancholy) જેનાથી નુત્ફો બને છે.

દરેક માનવીના સર્જનમાં સમગ્ર દુનિયાના તત્ત્વો અને કણો સામેલ છેઃ

વિચાર કરવામાં આવે તો ઉપરોક્ત ચાર વસ્તુઓનું મિશ્રણ પણ ખોરાકના વિવિધ પ્રકારોમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે અને દરેક માનવીના ખોરાકમાં વિચાર કરવામાં આવે તો તેમાં દૂર સુદૂરના પ્રદેશો અને દેશોના તત્ત્વો, પાણી, હવા વગેરે દ્વારા સામેલ થાય છે અને જે રીતે એક માનવીના હાલના શરીરની સમીક્ષા અને પૃથક્કરણ કરવામાં આવે તો જાણ થશે કે તે એવા તત્ત્વો અને કણોનું મિશ્રણ છે જે દુનિયાના ખૂણા ખૂણામાં વિખરાયેલા હતા. કુદરતની આશ્ચર્યકારક વ્યવસ્થાએ બુદ્ધિ ચકરાય જાય તે રીતે માનવીના અસ્તિત્વમાં તેનો સમાવેશ કરી દીધો. જો "અમશાજ"નો ભાવાર્થ આવો લેવામાં આવે તો આ સ્થળે અમશાજના વર્ણનથી કયામતના ઈન્કારીઓની સૌથી મોટી શંકાનો રદિયો પણ થઈ જશે, કારણ કે અલ્લાહ તઆલાથી આ અપરિચિત લોકો સમીપ કયામત કાયમ થવામાં અને મૃત લોકોના સજીવન થવામાં સૌથી મોટી શંકા એ છે કે માનવી મૃત્યુ પામી માટી થઈ ગયો, ક્ષત વિક્ષત થઈને તેના રજકણો દુનિયામાં વિખરાઈ ગયા, પછી તેને ફરી ભેગા કરવા અને તેમાં રૂહ નાંખવી તેમની નજીક અશક્ય બાબત છે.

અમશાજ મિશ્રણના અર્થમાં લેવામાં આવે તો આ તફસીરમાં તેમની આ શંકાનો સ્પષ્ટ જવાબ છે કે માનવીના શરૂઆતના સર્જનમાં પણ આખી દુનિયાના તત્ત્વો અને કણો સામેલ છે જેનાથી તેની આ શરૂઆતની પેદાઈશ મુશ્કેલ ન થઈ હવે તેના માટે માનવીને ફરીવાર પેદા કરવો કઈ રીતે મુશ્કેલ થઈ ગયું !? અને આ તફસીર ઉપર શબ્દ અમશાજનો આ સ્થળે વધારો પણ આ ખાસ ખુલાસા માટે હોઈ શકે છે. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

نَبْتَلِيْهِ એ શબ્દ ابتلاء થી બને છે જેનો અર્થ પરીક્ષા અને કસોટીનો પણ થાય છે. માનવીના સર્જનનો એ હેતુ વર્ણન થયો છે કે માનવીને આવી શાન સાથે પેદા કરવાનો હેતુ તેની કસોટી કરવાનો છે જેનું વર્ણન આગલી આયતોમાં આવ્યું છે કે અમે અંબિયા (અલૈ.) અને આસમાની કિતાબો દ્વારા તેને માર્ગ બતાવ્યો કે આ માર્ગ જન્નત તરફ અને બીજો દોઝખ તરફ જાય છે અને તેને અધિકાર આપી દીધો કે તેમાંથી જેને ઇચ્છે અપનાવે, તેથી તેમાં બે વિભાગો થઈ ગયા. اِمَّا شَاكِرًا وَّاِمَّا كَفُوْرًا એટલે કે એક સમુદાય તે લોકોનો થયો જેમણે પોતાના પેદા કરનારને ઓળખ્યો અને પોતાના નેઅ્મત આપનારને ઓળખીને તેનો શુક્ર અદા કર્યો અને તેના ઉપર ઈમાન લાવ્યો અને બીજો સમુદાય તે થયો જેણે અલ્લાહ તઆલાની નેઅ્મતોની નાશુક્રી કરી અને કાફિર રહ્યા. ત્યારબાદ બંને સમુદાયોના બદલા અને પરિણામનું વર્ણન કર્યું કે કાફિરો માટે સાંકળો અને તોક તથા જહન્નમ છે અને "અબરાર" એટલે કે ઈમાન લાવી આજ્ઞાપાલન કરનાર લોકો માટે મોટી મોટી નેઅ્મતો છે. સૌ પ્રથમ પીવાની વસ્તુઓનું વર્ણન કર્યું કે તેમને એવી શરાબના જામ આપવામાં આવશે જેમાં કા'ફૂર (કપુર–Camphor) ભેળવેલ હશે, يَشْرَبُوْنَ مِنْ كَاْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُوْرًا અમુક તફસીરકારોએ કહ્યું કે કા'ફૂર જન્નતના એક ઝરણાનું નામ છે, આ શરાબમાં સ્વાદ અને કેફ વધારવા માટે તે ઝરણાનું પાણી સામેલ કરવામાં આવશે અને કપુરનો પ્રખ્યાત અર્થ લેવામાં આવે તે જરૂરી નથી કે જન્નતનું કપુર પણ દુનિયાના કપુરની જેમ હોય, એટલે કે ખાવા પીવા પાત્ર ન હોય. આ કપુરની ખાસિયતો જુદી હશે.

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللّٰهِ માં શબ્દ عَيْنًا (અયનન્) તરકીબે નહ્વીમાં કા'ફૂરના સ્થાને પણ હોઈ શકે છે. આ સૂરતમાં એ નિશ્ચિત થઈ જાય છે કે

કા'ફૂરથી ભાવાર્થ જન્નતનું ઝરણું છે અને ઈબાદુલ્લાહથી ભાવાર્થ અલ્લાહ તઆલાના તે જ નેક બંદાઓ છે જેમનું વર્ણન પ્રથમ અબરારના વિષય હેઠળ કરવામાં આવ્યું છે અને જો عینًا ને مِن کاس નું સ્થાન આપે તો આ કોઈ બીજા ઝરણા અને પાણીનું વર્ણન છે અને આવા સ્વરૂપમાં ઈબાદુલ્લાહથી ભાવાર્થ જન્નતવાળાઓની કોઈ બીજી જમાઅત છે જે અબરારથી ઓછા દરજ્જાના છે.

يُوفُونَ بِالنَّذْرِ આ વર્ણન એનું છે કે અબરાર અને ઈબાદુલ્લાહના આ ઈનામો કઈ બીનાએ મળશે ? ભાવાર્થ એ છે કે તમે તમારા ઉપર કોઈ એવું કામ વાજિબ કરી લો જે શરીઅતથી તમારા માથે વાજિબ ન હતું, એવી મન્નતને પૂરી કરવી શરઈ રૂએ વાજિબ થઈ જાય છે જેની વિગત આગળ આવે છે એટલે કે જન્નતના મહાન સવાબ અને ઈનામોનું કારણ મન્નત પૂરી કરવાને ઠરાવવામાં આવ્યું છે તેમાં ઈશારો એ તરફ છે કે આ લોકો જ્યારે પોતાના તરફ ફરજ કરેલ વસ્તુની કાળજી રાખે છે તો જે ફરજો અને વાજિબો તેમના અધિકારમાં નથી બલકે અલ્લાહ તઆલા તરફથી તેમના ઉપર ફરજ ઠરાવવામાં આવ્યા છે તેની કાળજી અગ્રસ્થાને રાખતા હશે એ જ રીતે શબ્દ "ઈફાએ નઝર"માં વાસ્તવમાં બધા જ શરઈ વાજિબો અને ફરજોની અદાયગી સામેલ થઈ ગઈ અને જન્નતના ઈનામો મળવાનું કારણ સંપૂર્ણ આજ્ઞાપાલન તથા બધા જ ફરજો અને વાજિબોને અદા કરવું હશે. મતલબ કે આ વાક્યથી મન્નત પૂરી કરવાનું મહત્ત્વ અને તેનું વાજિબ હોવું સાબિત થયું.

મસ્અલો :

નઝર (મન્નત) લાગુ પડવા માટે અમુક શરતો છે. પ્રથમ એ કે જે વસ્તુની મન્નત માનવામાં આવે તે જાઈઝ અને હલાલ હોય, ગુનાહયુક્ત ન હોય. જો કોઈએ કોઈ ગુનાહ અથવા નાજાઈઝ કામની મન્નત માની લીધી તો તેના માટે જરૂરી છે કે તે નાજાઈઝ કામ ન કરે અને પોતાની કસમ તોડી નાંખે અને કસમનો કફ્ફારો આપી દે. બીજી શરત એ છે કે તે અલ્લાહ તઆલા તરફથી વાજિબ ન હોય, એટલા માટે જો કોઈ વ્યક્તિ ફરજ નામાઝ અથવા વિત્ર વાજિબની નઝર માની લે તો તે મન્નત વ્યર્થ હશે, કારણ કે આ ફરજ અથવા વાજિબ તો પ્રથમથી જ તેના માથે ફરજ છે.

ઈમામે આ'ઝમ અબૂ હનીફહ (રહ.) નજીક એ પણ શરત છે કે જે કામને મન્નત દ્વારા પોતાના ઉપર વાજિબ કર્યું છે તે પ્રકારની કોઈ ઈબાદત શરીઅતમાં વાજિબ કરવામાં આવી હોય જેમકે નમાઝ, રોઝા, સદકહ, કુરબાની વગેરે અને જે પ્રકારથી શરીઅતની કોઈ ઈબાદત હેતુ સ્વરૂપે ન હોય તેની નઝર માનવાથી નઝર જરૂરી નથી થતી, જેમકે કોઈ બીમારની ખબર કાઢવી અથવા જનાઝા પાછળ ચાલવું વગેરે જો કે ઈબાદત છે પરંતુ સ્વૈચ્છિક ઈબાદત છે. નઝર અને મન્નતના વિગતવાર હુકમો ફિક્હની કિતાબોમાં જોઈ શકાય છે.

وَيُطْعِمُوْنَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهٖ مِسْكِيْنًا وَّيَتِيْمًا وَّاَسِيْرًا એટલે કે જન્નતના આ ઈનામો એ કારણે પણ છે કે તે દુનિયામાં ફકીરો, યતીમો અને કેદીઓને ખાવું ખવડાવતો હતો. عَلٰى حُبِّهٖ માં શબ્દ عَلٰى (અલા) એ مع ના અર્થમાં છે, ભાવાર્થ એ છે કે આ લોકો એવી પરિસ્થિતિમાં પણ ગરીબોને ખાવું ખવડાવતા હતા જ્યારે કે તે ખાવું પોતે તેમને પણ ખૂબ પસંદ અને પ્રિય હોય છે, એવું નહીં કે પોતાની જરૂરત કરતાં વધારાનું ફાલતું ખાવા ગરીબોમાં આપી દીધું. ફકીરો અને યતીમોને ખાવું ખવડાવવાની ઈબાદત અને સવાબ હોવું તો જાહેર છે. કેદીથી ભાવાર્થ તે કેદી છે જે શરીઅતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે કેદમાં રાખવામાં આવ્યો હોય, ભલે તે કાફિર હોય કે મુસલમાન મુજરીમ પરંતુ દરેક પરિસ્થિતિમાં તેને ખાવું ખવડાવવું ઈસ્લામી શાસનની જવાબદારી છે, જે વ્યક્તિ તેને ખાવું ખવડાવે છે તે જાણે ઈસ્લામી શાસન અને ઈસ્લામી તિજોરીની મદદ કરે છે, તેથી કેદી ભલે કાફિર પણ હોય તેને ખાવું ખવડાવવાનો સવાબ મળશે. ખાસ કરીને ઈસ્લામની શરૂઆતમાં કેદીઓને ખાવું ખવડાવવું અને પીવાડવું તથા તેમની સુરક્ષા માટે સામાન્ય મુસલમાનોમાં કામની વહેંચણી કરી તેમની જવાબદારી આપવામાં આવતી હતી, જેમકે ગઝ્વએ બદ્રના કેદીઓ સાથે વર્તન કરવામાં આવ્યું હતું.

قَوَارِيْرَ مِنْ فِضَّةٍ દુનિયામાં ચાંદીનું વાસણ ખૂબ ચળકતું હોય છે પરંતુ અરીસા જેવું નથી હોઈ શકતું અને જે કાચથી બનાવવામાં આવે છે તે ચાંદી નથી હોઈ શકતી. બંને વસ્તુઓમાં વિરોધાભાસ છે પરંતુ આ જન્નતની તે ખાસિયત છે કે ત્યાંની ચાંદી અરીસા જેવી ચોખ્ખી હશે. હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ (રદિ.)એ કહ્યું કે જન્નતમાં જેટલી વસ્તુઓ મળશે તે વસ્તુઓનું ઉદાહરણ અને દષ્ટાંત દુનિયામાં

પણ મળે છે, તે ગ્લાસ અને વાસણો સિવાય કે જે ચાંદીના બનેલા હોય છે પરંતુ અરીસા જેવા ચળકતા નથી હોતા.

وَيُسْقَوْنَ فِيْهَا كَاْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيْلًا માં શબ્દ زَنْجَبِيْلُ (ઝનજબીલ)નો પ્રખ્યાત અર્થ સૂંઠ થાય છે અને અરબ લોકો શરાબમાં તેનું મિશ્રણ કરવાનું પસંદ કરતા હતા એટલા માટે તેને જન્નતમાં પણ અપનાવવામાં આવ્યું. અમુક લોકોએ કહ્યું કે જન્નતની નેઅ્મતો અને દુનિયામાં તે વસ્તુઓના નામ સમાન હોવા સિવાય તેમની કોઈ બાબત સમાન નથી, તેથી ત્યાંની સૂંઠને દુનિયાની સૂંઠ ઉપર અનુમાનિત કરી શકાય નહીં.

وَحُلُّوْٓا اَسَاوِرَمِنْ فِضَّةٍ માં اَسَاوِرُ એ سِوَارٌ નું બહુવચન છે. આ કંગન (બંગડી)ને કહેવામાં આવે છે જે હાથોમાં પહેરવાનું ઘરેણું છે. આ આયતમાં ચાંદીના કંગનનું વર્ણન છે અને બીજી એક આયતમાં اساور من ذهب પણ આવ્યું છે, એટલે કે કંગન સોનાના હશે અને બંનેમાં કોઈ વિરોધાભાસ નથી કારણ કે બની શકે છે કે કોઈ વખતે ચાંદીના તો કોઈ વખતે સોનાના કંગન ઉપયોગ કરવામાં આવે અથવા અમુક કંગન સોનાના હોય અને અમુક કંગન ચાંદીના હોય પરંતુ એક સવાલ આ સ્થળે ઉપસ્થિત થાય છે કે કંગન સોનાના હોય કે ચાંદીના તે તો સ્ત્રીઓના ઘરેણા તરીકે ઉપયોગ થાય છે, પુરુષો માટે બંગડીઓ પહેરવી એક એબ સમજવામાં આવે છે તો તેનો જવાબ એ છે કે કોઈ વસ્તુનું સ્ત્રીઓ અથવા પુરુષો માટે ખાસ થઈ જવું અને તે તેમના માટે એબ બની જવું તે માનવ સ્વભાવે ઉપજાવી કાઢેલ આદતના તા'બે હોય છે, અમુક દેશો અથવા કોમોમાં એક વસ્તુ ખરાબ સમજવામાં આવે છે અને એબ સમજવામાં આવે છે તે જ વસ્તુ બીજી કોમોમાં ગર્વની બાબત સમજવામાં આવે છે. દુનિયામાં કિસ્રા બાદશાહો હાથોમાં કંગન અને તેમના તાજમાં ઘરેણાઓનો ઉપયોગ કરતા હતા અને આ તેમની ખાસ વિશેષતા તથા ગૌરવ સમજવામાં આવતું હતું, કિસ્રા પ્રદેશ ફતેહ થયા પછી કિસ્રાના જે ખજાનાઓ મુસલમાનોના હાથ લાગ્યા તેમાં કિસ્રાના કંગન પણ હતા જ્યારે દુનિયાના વિવિધ પ્રદેશો અને કોમોની મા'મૂલી ભૌગોલિક તથા કોમી તફાવતથી આ બાબત અલગ અલગ હોઈ શકે છે તો જન્નતને દુનિયા ઉપર અનુમાનિત કરવાનો અર્થ રહેતો નથી. ત્યાંના ઘરેણા પુરુષો માટે પણ સારા સમજવામાં આવે છે.

اِنَّ هٰـذَا كَانَ لَكُمْ جَزَآءً وَّكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُوْرًا એટલે કે જન્નતવાળાઓને જન્નતમાં પહોંચ્યા પછી અલ્લાહ તઆલા તરફથી સંબોધન થશે કે જન્નતની આ અકલ્પ્ય નેઅ્મતો બધી જ તમારા તે અમલોનો બદલો છે જે તમે દુનિયામાં કર્યા હતા અને તમારા અમલો અલ્લાહ તઆલા સમીપ સ્વીકૃત થઈ ગયા. આ શબ્દો તેમને મુબારકબાદી સ્વરૂપે કહેવામાં આવશે. ઈશ્ક કરનાર મુહબ્બતવાળાને પૂછો તો જન્નતની બધી નેઅ્મતો એક બાજુએ અને અલ્લાહ રબ્બુલ ઈજ્જતનું આવું કહેવું એક બાજુએ બધી નેઅ્મતોથી વધીને છે કે તેમાં અલ્લાહ તઆલા તેમને પોતાની સંપૂર્ણ રજામંદીની સનદ અને પ્રમાણપત્ર આપી રહ્યો છે. સામાન્ય જન્નતવાળાઓના ઈનામોનું વર્ણન કર્યા પછી ખાસ તે ઈનામોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું જે નબીએ કરીમ ﷺ ઉપર ઉતારવામાં આવ્યું જેમાં સૌથી મોટું ઈનામ કુર્આનનું નાઝિલ થવું છે અને આ મહાન ઈનામનું વર્ણન કર્યા પછી પ્રથમ તો આપ ﷺને એ બાબતનું માર્ગદર્શન આપવામાં આવ્યું કે વિરોધીઓ અને કાફિરો તરફથી જે હઠધર્મી અને ઈન્કાર અને તેમના તરફથી જે ત્રાસ પહોંચાડવાની તથા તકલીફ આપવાની પ્રવૃત્તિ તમારા ઉપર થતી રહે છે તેના ઉપર ધૈર્ય દાખવો અને સબ્ર કરો. બીજું, અલ્લાહની ઈબાદતને દિવસ રાતની પ્રવૃત્તિ બનાવો, તેનાથી કાફિરોની તકલીફ પહોંચાડવામાં રાહત મળશે.

અંતે કાફિરો અને હઠધર્મીઓનું કુફ્ર ઉપર અડગ રહેવાનું કારણ બતાવવામાં આવ્યું કે આ જાહિલો દુનિયાની ઉપરછલ્લી અને ફના થનાર લિજ્જતો અને આનંદ પ્રમોદમાં એવા મસ્ત થઈ ગયા કે પરિણામને અને આખિરતને ભૂલાવી બેઠા અમે પોતે દુનિયામાં પણ તેમના અસ્તિત્વમાં એવી વસ્તુઓ મૂકી હતી કે જો તેઓ તેમાં વિચાર કરતા હોત તો પોતાના સર્જનહાર અને માલિકને ઓળખતા હોત. نَحْنُ خَلَقْنٰهُمْ وَشَدَدْنَا اَسْرَهُمْ એટલે કે અમે જ તેમને પેદા કર્યા અને તેમના અસ્તિત્વની કારીગીરીમાં એવી ખાસ વિશિષ્ટતા એ રાખી કે તેમના બધા જ સાંધાઓ મજબૂત અને ટકાઉ બનાવી દીધા.

માણસના સાંધાઓ કુદરતનો કરિશ્મો છે :

તેમાં ઈશારો એ તરફ છે કે માણસના એક એક સાંધાઓ ઉપર દૃષ્ટિ કરવામાં આવે તો હિકમત અને માણસના રાહતના તકાદા સ્વરૂપે આ સાંધાઓ

જોવામાં તો ઘણા નરમ અને નાજૂક જણાય છે અને નરમ નરમ સ્નાયુઓ દ્વારા એકબીજા સાથે જોડાયેલા હોય છે, જેનો સ્વાભાવિક તકાદો એ હતો કે વર્ષ બે વર્ષમાં આ સાંધાઓની બાંધણી અને તેના હાડકાં ઘસાય જાય અને તૂટી જાય, ખાસ કરીને જ્યારે કે દિવસ રાત તે હલન ચલનમાં રહે છે, વાંકા વાળવામાં આવે છે, સીધા કરવામાં આવે છે. એક દિવસમાં આટલા હલન ચલન સાથે તો લોખંડની સ્પ્રિંગો પણ ઘસાઈને તૂટી જાય છે પરંતુ આ નરમ સ્નાયુઓ જુઓ કે કેવી રીતે સાંધાઓને બાંધી રાખે છે કે ન તો તે ઘસાય છે અને ન જ તૂટે છે. માણસ પોતાના હાથની આંગળીઓના સાંધાઓને જુએ અને હિસાબ લગાવે કે આખી જિંદગીમાં આ સાંધાઓએ કેટલું હલન ચલન કર્યું છે ! કેવું અને કેટલું દબાણ તેના ઉપર નાંખવામાં આવ્યું છે કે જો સ્ટીલ હોત તો પણ ઘસાઈ ગયું હોત પરંતુ આ સાંધાઓ તો સિત્તેર એંસી વર્ષ સુધી ચાલ્યા છતાં પોતાની જગ્યાએ યથાતથા સ્થાપિત છે અને કામ આપે છે. તબારકલ્લાહુ અહસનુલ ખાલિકીન.

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ સૂરએ દહ્ર પૂર્ણ થઈ.

❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑❑

તારીખ : ૧૯ નવેમ્બર ૨૦૧૪ મુતાબિક ૨૫ મુહર્રમ ૧૪૩૬ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મઆરિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફતી મુહમ્મદ શફીઅ્ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

પ્રકાશક

હઝરત મવલાના ઈસ્માઈલ વલી ભૂતા સા. (દા.બ.)

સ્થાપક તથા મોહતમિમ

જામિઅતુલ બનાત ટંકારીઆ

મુ.પો. ટંકારીઆ,

તા. જિ. ભરૂચ (ગુજરાત)

નોંધ : મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીના ૧૧ ભાગોની હાર્ડ પ્રિન્ટેડ કોપી મેળવવા માટે પ્રકાશક હઝરત મવલાના ઇસ્માઈલ ભૂતા સાહબનો સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

પ્રકરણ (૭૭)

સૂરએ મુરસલાત

સૂરએ મુરસલાત મક્કામાં નાઝિલ થઈ, તેની ૫૦ આયતો અને બે રુકૂઅ્ છે.

આયતો : (સૂરએ મુરસલાત : આયત નં. ૧ થી ૫૦)

آیاتها ٥٠ — (٧٧) سُوْرَةُ الْمُرْسَلٰتِ مَكِّيَّةٌ (٣٣) — رکوعاتها ٢

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وَالْمُرْسَلٰتِ عُرْفًا ۙ ﴿١﴾ فَالْعٰصِفٰتِ عَصْفًا ۙ ﴿٢﴾ وَّالنّٰشِرٰتِ نَشْرًا ۙ ﴿٣﴾ فَالْفٰرِقٰتِ فَرْقًا ۙ ﴿٤﴾
فَالْمُلْقِیٰتِ ذِكْرًا ۙ ﴿٥﴾ عُذْرًا اَوْ نُذْرًا ۙ ﴿٦﴾ اِنَّمَا تُوْعَدُوْنَ لَوَاقِعٌ ؕ ﴿٧﴾ فَاِذَا النُّجُوْمُ
طُمِسَتْ ۙ ﴿٨﴾ وَاِذَا السَّمَآءُ فُرِجَتْ ۙ ﴿٩﴾ وَاِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ ۙ ﴿١٠﴾ وَاِذَا الرُّسُلُ
اُقِّتَتْ ؕ ﴿١١﴾ لِاَیِّ یَوْمٍ اُجِّلَتْ ؕ ﴿١٢﴾ لِیَوْمِ الْفَصْلِ ۚ ﴿١٣﴾ وَمَآ اَدْرٰىكَ مَا یَوْمُ
الْفَصْلِ ؕ ﴿١٤﴾ وَیْلٌ یَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِیْنَ ﴿١٥﴾ اَلَمْ نُهْلِكِ الْاَوَّلِیْنَ ؕ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ
الْاٰخِرِیْنَ ﴿١٧﴾ كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِیْنَ ﴿١٨﴾ وَیْلٌ یَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِیْنَ ﴿١٩﴾ اَلَمْ نَخْلُقْكُّمْ
مِّنْ مَّآءٍ مَّهِیْنٍ ۙ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنٰهُ فِیْ قَرَارٍ مَّكِیْنٍ ۙ ﴿٢١﴾ اِلٰی قَدَرٍ مَّعْلُوْمٍ ۙ ﴿٢٢﴾
فَقَدَرْنَا ۖۗ فَنِعْمَ الْقٰدِرُوْنَ ﴿٢٣﴾ وَیْلٌ یَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِیْنَ ﴿٢٤﴾ اَلَمْ نَجْعَلِ
الْاَرْضَ كِفَاتًا ۙ ﴿٢٥﴾ اَحْیَآءً وَّاَمْوَاتًا ۙ ﴿٢٦﴾ وَّجَعَلْنَا فِیْهَا رَوَاسِیَ شٰمِخٰتٍ وَّاَسْقَیْنٰكُمْ
مَّآءً فُرَاتًا ؕ ﴿٢٧﴾ وَیْلٌ یَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِیْنَ ﴿٢٨﴾ اِنْطَلِقُوْۤا اِلٰی مَا كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُوْنَ ۚ ﴿٢٩﴾
اِنْطَلِقُوْۤا اِلٰی ظِلٍّ ذِیْ ثَلٰثِ شُعَبٍ ۙ ﴿٣٠﴾ لَّا ظَلِیْلٍ وَّلَا یُغْنِیْ مِنَ اللَّهَبِ ؕ ﴿٣١﴾ اِنَّهَا
تَرْمِیْ بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ۚ ﴿٣٢﴾ كَاَنَّهٗ جِمٰلَتٌ صُفْرٌ ؕ ﴿٣٣﴾ وَیْلٌ یَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِیْنَ ﴿٣٤﴾

هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُوْنَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُوْنَ ﴿٣٦﴾ وَيْلٌ يَّوْمَئِذٍ
لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٣٧﴾ هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ ۚ جَمَعْنٰكُمْ وَالْاَوَّلِيْنَ ﴿٣٨﴾ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ
كَيْدٌ فَكِيْدُوْنِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٤٠﴾ ع اِنَّ الْمُتَّقِيْنَ فِيْ ظِلٰلٍ ع ١ ٤٠ ٢١
وَّعُيُوْنٍ ﴿٤١﴾ وَّفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُوْنَ ﴿٤٢﴾ كُلُوْا وَاشْرَبُوْا هَنِيْٓــًٔا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿٤٣﴾
اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٤٤﴾ وَيْلٌ يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٤٥﴾ كُلُوْا وَتَمَتَّعُوْا
قَلِيْلًا اِنَّكُمْ مُّجْرِمُوْنَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمُ ارْكَعُوْا لَا
يَرْكَعُوْنَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَّوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِيْنَ ﴿٤٩﴾ فَبِاَيِّ حَدِيْثٍۭ بَعْدَهٗ يُؤْمِنُوْنَ ﴿٥٠﴾ ع ع ٢ ١٠ ٢٢

તરજુમો / તફસીર :

અલ્લાહના નામથી શરૂ કરું છું જે ઘણો જ દયાળુ અને કૃપાળુ છે.

તે હવાઓના સોગંદ ! જે આનંદ ઉપજાવતી ચાલે છે. (૧) ફરી જોશભેર ચાલતા પવનના સોગંદ ! (૨) અને વાદળાંને (ઉઠાવી) ફેલાવનાર હવાઓના સોગંદ ! (૩) ફરી (તે) વહેંચીને ફાડી નાખનાર હવાઓના સોગંદ ! (૪) પછી તે નસીહત ઉતારી લાવનાર ફરિશ્તાઓના સોગંદ ! (૫) કે જે (નસીહત લોકોનું) બહાનું દૂર કરવા માટે અથવા ડરાવવા માટે છે. (૬) બેશક, જે (કિયામત)નો તમારાથી વાયદો કરવામાં આવે છે તે અવશ્ય થઈને રહેશે (૭) તો જ્યારે તારાઓ(ના પ્રકાશ)ને ભૂંસી નાખવામાં આવશે (૮) અને જ્યારે આકાશ ફાટી જશે (૯) અને જ્યારે પર્વતો ઉડાવી દેવામાં આવશે, (૧૦) અને જ્યારે રસૂલોનો (સાક્ષી માટે) વખત નિર્માણ થઈ જશેર (ત્યારે સૌનો ફેંસલો થઈ જશે.) (૧૧) તો (જાણો છો ?) કયા દિવસના માટે આ બધી વસ્તુઓ મુલતવી રાખવામાં આવી છે ? (૧૨) ફેંસલાના દિવસ માટે (મુલતવી છે.) (૧૩) આપ શું સમજ્યા કે ફેંસલાનો દિવસ કેવો છે ? (૧૪) તે દિવસે જૂઠાડનારાઓની મહા ખરાબી છે. (૧૫) શું અમે આગલા (કાફિર) લોકોને હલાક કર્યા નથી ? (૧૬) પછી પાછલાઓને પણ (હલાક

કરી) તેઓની સાથે કરી દઈશું. (૧૭) એવા પાપીઓ સાથે અમે એ પ્રમાણે જ વર્તીએ છીએ. (૧૮) તે દિવસે જૂઠાડનારાઓની મહા ખરાબી છે.૫ (૧૯) શું અમે તમને તુચ્છ પાણી (વીર્ય)થી પેદા કર્યા નથી ? (૨૦) પછી અમે તેને એક મજબૂત ઠેકાણા (ગર્ભાશય)માં રાખ્યું, (૨૧) એક નિર્માણ થયેલા વખત સુધી (રાખ્યું), (૨૨) ફરી અમે એ (બધું) પૂરું કરી શકયા તો અમે કેવા સારા શક્તિમાન છીએ ! (૨૩) તે દિવસે જૂઠાડનારાઓની મહા ખરાબી છે. (૨૪) શું અમે પૃથ્વીને (સૌનો) સમાવેશ કરનાર બનાવી નથી ? (૨૫) જીવતાઓનો (ઉપર) અને મુરદાઓનો (અંદર) સમાવેશ કરે છે (૨૬) અને અમે તેમાં બોજા માટે ઊંચા પર્વતો મૂકી દીધા અને અમે તમને તૃપ્ત કરનાર મીઠું પાણી પિવડાવ્યું.૪ (૨૭) તે દિવસે જૂઠાડનારાઓની મહા ખરાબી છે. (૨૮) (તેઓને કહેવામાં આવશે કે) તે (અઝાબ) તરફ ચાલો જેને તમે જૂઠાડતા હતા. (૨૯) (એટલે) એવી એક (ધુમાડાની) છાયા તરફ ચાલો જેની ત્રણ શાખાઓ છે. (૩૦) જેમાં શીતળ છાયા નથી, તેમજ તે આગની ગરમીથી પણ બચાવતી નથી. (૩૧) તે આગ મોટા મોટા મહેલ જેવી ચિનગારીઓ ફેંકતી હશે. (૩૨) જાણે કે પીળા રંગના ઊંટ છે. (૩૩) તે દિવસે જૂઠાડનારાઓની મહા ખરાબી છે. (૩૪) આ એવો દિવસ છે કે તેઓ બોલી નહિ શકે (૩૫) અને ન તેઓને પરવાનગી મળશે કે તૌબા કરી શકે. (૩૬) તે દિવસે જૂઠાડનારાઓની મહા ખરાબી છે. (૩૭) (તેઓને કહેવામાં આવશે કે) એ જ ફેંસલાનો દિવસ છે. અમે (આજે) તમને તથા આગલાઓને ભેગા કરી લીધા છે. (૩૮) માટે જો તમારી પાસે (છટકવાનો) કંઈ દાવ હોય તો મારા ઉપર ચલાવી લો. (૩૯) તે દિવસે જૂઠાડનારાઓની મહા ખરાબી છે. (૪૦) અલબત્ત, પરહેઝગાર લોકો (શીતળ) છાયાઓમાં અને નહેરોમાં હશે (૪૧) તથા મનગમતા મેવાઓમાં (હશે.) (૪૨) (તેમને કહેવામાં આવશે) જે (નેક) કામ તમે કરતા હતા તેના બદલામાં સુખે ખાઓ–પીઓ. (૪૩) અમે નેકીવાળાઓને એવો જ બદલો આપીએ છીએ. (૪૪) તે દિવસે જૂઠાડનારાઓની મહા ખરાબી છે. (૪૫) (હે કાફિરો !) થોડા દિવસ (દુનિયામાં) ખાઈ લો અને વાપરી લો. બેશક, તમે પાપી છો (૪૬) તો તે દિવસે જૂઠાડનારાઓની મહા ખરાબી છે (૪૭) અને જ્યારે

તેઓને કહેવામાં આવે છે કે (અલ્લાહની આગળ) ઝૂકી જાઓ તો તેઓ ઝૂકી જતા નથી. (૪૮) તો તે દિવસે જૂઠાડનારાઓની મહા ખરાબી છે. (૪૯) હવે આ (કુર્આન)ના પછી તેઓ બીજી કઈ વાત ઉપર ઈમાન લાવશે?(૫૦)

વિસ્તૃત વિવરણ :

સહીહ બુખારીમાં હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મસ્ઊદ (રદિ.)થી રિવાયત છે કે અમે રસૂલે કરીમ ﷺની સાથે મીનાની એક ગુફામાં હતા, અચાનક સૂરએ મુરસલાત નાઝિલ થઈ. રસૂલે કરીમ ﷺ તેને પઢતા જતા હતા અને હું આપ ﷺના મોંઢેથી તેને સાંભળીને યાદ કરતો જતો હતો. આપ ﷺની હડપચી મુબારક આ સૂરતનો રસાસ્વાદ માણી રહી હતી કે અચાનક એક સાપે અમારા ઉપર હુમલો કર્યો. રસૂલે કરીમ ﷺએ તેને મારવાનો હુકમ આપ્યો અને તેના તરફ દોડ્યા, તે નાસી છૂટયો. રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું કે જે રીતે તમે તેના નુકસાનથી સુરક્ષિત રહ્યા છો તે પણ તમારા નુકસાનથી સુરક્ષિત થઈ ગયો.

(ઈબ્ને કષીર)

આ સૂરતમાં અલ્લાહ તઆલાએ અમુક વસ્તુઓની કસમો ખાઈને કયામત નિશ્ચિત આવવાની છે તેનું વર્ણન કર્યું છે. આ વસ્તુઓના નામ કુર્આનમાં વર્ણન નથી કરવામાં આવ્યા અલબત્ત આ સ્થળે તેના પાંચ લક્ષણો વર્ણન કર્યા છે. مُرسلات (મુરસલાત–વારાફરતી ચાલનાર), عاصفات (આસિફાત–સૂસવાટા મારનાર), ناشرات (નાશિરાત–વિખેરનાર), فارقات (ફારિકાત–અલગ પાડી દેનાર), مُلقيٰت الذكرا (મુલ્કિયાતિ ઝિક્રન–ફરિશ્તાઓ જે વહી ઊતારીને લાવે છે). કોઈ મરફૂઅ્ હદીષમાં તેને સંપૂર્ણ સુનિશ્ચિત કરવામાં નથી આવ્યું કે આ લક્ષણોના સંદર્ભમાં કોણ છે તેથી સહાબા (રદિ.) અને તાબિઈન (રહ.)ની તફસીરો આ બાબતમાં અનેકવિધ થઈ છે.

અમુક લોકોએ આ પાંચ લક્ષણોનો સંદર્ભ ફરિશ્તાઓને ઠરાવ્યા છે અને એ કે બની શકે છે કે ફરિશ્તાઓના વિવિધ સમૂહો આ વિવિધ લક્ષણો ધરાવતા હોય. અમુક લોકોએ આ લક્ષણોનો સંદર્ભ હવાઓને ઠરાવી દીધી છે તે પણ વિવિધ પ્રકારની અને વિવિધ સ્વરૂપની હોય છે તેથી આ લક્ષણોની વિવિધતા તેમનામાં હોઈ શકે છે. અમુક લોકોએ તેનો સંદર્ભ પોતે અંબિયા (અલૈ.) અને

રસૂલે કરીમ ﷺને ઠરાવી દીધા છે. ઈબ્ને જરીર, તબરીએ આ બાબતે એટલા જ માટે મૌન ધારણ કર્યું કે ઉપરોક્ત બધી જ સંભાવનાઓ છે પરંતુ આપણે પોતાના તરફથી કોઈ વસ્તુ નિશ્ચિત કરતા નથી.

એમાં શંકા નથી કે જે પાંચ લક્ષણો આ સ્થળે વર્ણન કરવામાં આવ્યા છે તેમાં તો અમુક ફરિશ્તાઓ ઉપર વધારે બંધ બેસે છે અને તેમના યોગ્ય છે. જો તેને હવાઓના લક્ષણો બનાવવામાં આવે તો ખેંચતાણ અને તા'વીલ કરવી પડે છે અને અમુક લક્ષણો એવા છે જે હવા ઉપર વધારે બંધ બેસે છે અને સ્પષ્ટ છે જો તે લક્ષણોને ફરિશ્તાઓના લક્ષણો બતાવીએ તો પણ તા'વીલ કર્યા વિના એ શક્ય નથી, તેથી આ સ્થળે સારો ફેંસલો ઈબ્ને કષીર (રહ.)એ કરેલો જણાય છે. તેમણે કહ્યું કે શરૂઆતની ત્રણ સિફતો હવાઓની સિફતો છે અને આ ત્રણમાં હવાઓની કસમ થઈ, બાકી અંતિમ બે લક્ષણો ફરિશ્તાઓના લક્ષણો છે અને તે ફરિશ્તાઓની કસમ થઈ.

જે લોકોએ આ બધી સિફતોને ફરિશ્તાઓના લક્ષણો ઠરાવ્યા છે તેમણે પ્રથમ ત્રણ સિફતોને ફરિશ્તાઓ ઉપર લાગુ પાડવા માટે આ જ રીતે તા'વીલથી કામ લેવું પડ્યું છે. ઈબ્ને કષીર (રહ.)ના અપનાવ્યા પ્રમાણે આ આયતોનો અર્થ એ થશે કે કસમ છે તે હવાઓની જે મોકલવામાં આવે છે. عُـرْفًا અહીંયાં તેનો ભાવાર્થ એ પણ હોઈ શકે છે કે જે લાભ અને નફો હવાઓ લઈને આવે છે એટલે કે વરસાદ તો તે લાભ દેખીતો છે અને બીજો અર્થ વારાફરતી આવનારનો પણ થાય છે. જો આ અર્થ લેવામાં આવે તો ભાવાર્થ એ થશે કે જે હવાઓ વાદળ અને વરસાદને લઈને સતત ચાલતી રહે છે તથા عَـاصِفَاتٌ એ عَصْفٌ થી બને છે જેનો શાબ્દિક અર્થ સૂસવાટા મારતી તેજ હવાનો છે, એટલે કે આંધી અને વાવાઝોડું જે અમુક સમયે દુનિયામાં આવતું રહેતું હોય છે તથા નાશિરાતનો ભાવાર્થ તે હવાઓ છે જે વરસાદ પૂરો થયા પછી વાદળને ફાડીને વિખેરી નાંખે છે અને ફારિકાત ફરિશ્તાઓનું લક્ષણ છે જે અલ્લાહની વહી નાઝિલ કરીને સત્ય અને જૂઠમાં તફાવત સ્પષ્ટ કરી દે છે અને મુલ્કિયાતિઝ્ઝિક્ર પણ ફરિશ્તાઓનું લક્ષણ છે અને તેનાથી ભાવાર્થ કુર્આન અથવા વહી છે અને તેનો અર્થ એ છે કે કસમ છે તે ફરિશ્તાઓની જે વહી દ્વારા સત્ય અને જૂઠમાં તફાવત સ્પષ્ટ કરી દે છે અને કસમ છે તે ફરિશ્તાઓની જે અંબિયા (અલૈ.) ઉપર ઝિક્ર એટલે કે વહી અને કુર્આન

લાવે છે અને આ રીતે કોઈ લક્ષણમાં તા'વીલ કે ખેંચતાણ કરવાની જરૂર પડતી નથી.

રહ્યો એ સવાલ કે આ તફસીરની બીનાએ પ્રથમ હવાઓના વિવિધ પ્રકારોની કસમ ખાવામાં આવી, પછી ફરિશ્તાઓની અને બંનેમાં અનુસંધાન અને સંદર્ભ જોડવામાં આવ્યો છે. બસ અલ્લાહ તઆલાના કલામની હિકમતોનો તાગ તો કોઈ નથી મેળવી શકતું, આ સંદર્ભ પણ હોઈ શકે છે કે હવાઓના બંને પ્રકારો વરસાદવાળા, લાભદાયક અને ભારે નુકસાન પહોંચાડનાર વાવાઝોડા અને વંટોળ; આ બધી બાબતોને દરેક માણસ ઓળખે છે અનુભવી શકે છે. પ્રથમ ચિંતન અને મનન માટે તેને સામે લાવવામાં આવ્યું ત્યાર પછી ફરિશ્તાઓ અને વહીની બાબત રજુ કરવામાં આવી જે અનુભવી નથી શકાતું પરંતુ જરા ઊંડાણથી વિચાર કરીએ તો તેના ઉપર અવશ્ય યકીન થઈ જાય છે.

عُذْرًا اَوْنُذْرًا આ مُلْقِيَاتِ ذِكْرًا થી બને છે કે આ વહી અને વર્ણન અંબિયા (અલૈ.) ઉપર એટલા માટે ઉતારવામાં આવશે કે તેઓ સત્યનિષ્ઠ મુસલમાનો માટે તેમની ઉણપોની મા'ફીનું કારણ બને, જૂઠા કાફિરો માટે ડરાવનાર અને અઝાબથી ભયભીત કરનાર સાબિત થાય.

હવાઓ અથવા ફરિશ્તાઓ અથવા બંનેની કસમ ખાઈને અલ્લાહ તઆલાએ કહ્યું, اِنَّمَا تُوْعَدُوْنَ لَوَاقِعٌ એટલે તમને જે કયામત અને હિસાબ કિતાબ તથા સજા અને બદલાનો વાયદો અંબિયા (અલૈ.) દ્વારા કરવામાં આવી રહ્યો છે તે અવશ્ય પૂરો થશે અને ઉપસ્થિત થઈને રહેશે. આગળ તેના ઉપસ્થિત થવાના સમયની અમુક પરિસ્થિતિઓનું વર્ણન છે. પ્રથમ એ કે બધા તારાઓનો પ્રકાશ ચાલ્યો જશે જેનું સ્વરૂપ એ પણ હોઈ શકે છે કે તે સૌ બિલકુલ જ ફના થઈ જાય અથવા એ કે મોજૂદ તો રહે પરંતુ તેનો પ્રકાશ નષ્ટ થઈ જાય. આ રીતે સમગ્ર દુનિયા એક ઘોર અંધકારમાં ડૂબી જશે. બીજી પરિસ્થિતિ એ વર્ણન કરી કે આસમાન ફાટી જશે, ત્રીજી એ કે પહાડો રૂની પૂણીઓની જેમ ઉડતા ફરશે, ચોથી પરિસ્થિતિ આ બતાવવામાં આવી وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْ માં اُقِّتَتْ એ توقيت થી બને છે જેનો મૂળ અર્થ નિશ્ચિત સમય અને સમયની હદનો થાય છે. ઝમખશરીના નિવેદન પ્રમાણે ક્યારેક તેનો અર્થ કોઈ નિશ્ચિત સમય ઉપર પહોંચી જવાનો પણ

થાય છે. (રૂહુલ મઆની) આ સ્થળે આ જ બીજો અર્થ યોગ્ય છે અને આયતનો ભાવાર્થ એ થશે કે અંબિયા અને રસૂલો માટે જે સમય અને મુદત નક્કી કરવામાં આવી હતી કે તેમાં પોતાની ઉમ્મતો વિશે શહાદત માટે હાજર થવાની મુદતે તેઓ પહોંચી ગયા અને તેમની હાજરીનો સમય આવી ગયો તેથી પ્રસ્તુત ખુલાસામાં તેનો તરજુમો અંબિયાને એકઠા કરવાનો લીધો છે. આગળ કયામતના દિવસનું ભયાનક અને અત્યંત બિહામણા હોવાનું વર્ણન છે કે તે ફેંસલાનો દિવસ છે જેમાં જૂઠાઓ અને કાફિરો માટે તબાહી અને બરબાદી સિવાય કંઈ જ નથી.

وَيۡلٌ يَّوۡمَئِذٍ لِّلۡمُكَذِّبِيۡنَ નો આ જ અર્થ છે. وَيۡلٌ (વયૂલ)નો અર્થ નાશ થવાનો અને બરબાદ થવાનો છે અને હદીષની અમુક રિવાયતોમાં છે કે વયૂલ જહન્નમની એક ખીણનું નામ છે જેમાં જહન્નમના નિવાસીઓના ઘા અને ઝખમોમાંથી પરું ભેગું થતું હશે. આ સ્થળ જૂઠાઓને રહેવા માટે આપવામાં આવશે, ત્યાર પછી ઉપસ્થિત લોકોને પાછલી ઉમ્મતોની હાલતોથી બોધપાઠ લેવા માટે કહેવામાં આવ્યું اَلَمۡ نُهۡلِكِ الۡاَوَّلِيۡنَ ثُمَّ نُتۡبِعُهُمُ الۡاٰخِرِيۡنَ એટલે કે શું અમે આગલા લોકોને તેમના કુફ્ર અને દુશ્મનીના કારણે નાશ નથી કરી દીધો ? કોમે આદ, ષમૂદ, લૂત અને ફિરઔન વગેરેની કોમો તરફ ઈશારો કર્યો.

ثُمَّ نُتۡبِعُهُمُ الۡاٰخِرِيۡنَ માં બ સુકુને ઐન અત્ફ છે نُهۡلِكۡ ઉપર; જેનો અર્થ એ છે કે "શું અમે આગલાઓ પછી પાછલાઓને પણ તેમની પાછળ હલાક નથી કરી દીધા ?" એટલા માટે પાછલાઓથી ભાવાર્થ પણ પાછલી ઉમ્મતોના જ અંતિમ લોકો હશે જેમનો નાશ કુર્આન નાઝિલ થતા પહેલાં થઈ ચૂક્યો છે અને બીજી એક કિરાઅતમાં نُتۡبِعُهُمۡ બઝમ્મે ઐન પણ આવ્યું છે. આ કિરાઅત ઉપર આ વાક્ય અલગ છે અને ત્યાં પાછલાઓથી ભાવાર્થ ઉમ્મતે મુહમ્મદિય્યહ ﷺના કાફિરો છે. પાછલી ઉમ્મતોના નાશ અને અઝાબની ખબર આપ્યા પછી સમકાલીન મક્કાના કાફિરો ઉપર હવે પછી આવનારા અઝાબની ખબર આપવાનો હેતુ છે જેમકે ગઝ્વએ બદ્ર વગેરેમાં મુસલમાનોના હાથે તેમના ઉપર હલાક થવાનો અઝાબ નાઝિલ થયો.

તફાવત એ છે કે પાછલી ઉમ્મતો ઉપર આસમાની અઝાબ આવ્યો હતો જેમાં સમગ્ર વસ્તીઓ નષ્ટ થઈ જતી હતી પરંતુ ઉમ્મતે મુહમ્મદિય્યહ ﷺને

આપ ﷺની ખાસ વિશિષ્ટ બરકતથી તેમના કાફિરો ઉપર આસમાની અઝાબ નથી આવતો બલકે તેમનો અઝાબ મુસલમાનોની તલવારોથી આવે છે જેમાં સર્વનાશ નથી થતો, માત્ર મોટા બદમાશ અને દુષ્ટ અપરાધીઓ જ માર્યા જાય છે.

كِفَاتًا اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ كِفَاتًا اَحْيَآءً وَّاَمْوَاتًا એટલે કે અમે જમીનને કિફાત બનાવી છે જીવંત અને મૃત માનવો માટે. "કિફાત" એ "કિફ્ત"થી બને છે જેનો અર્થ "ભેગા કે એકઠા કરવાનો" થાય છે. કિફાત તે વસ્તુ છે જે ઘણી બધી વસ્તુઓને પોતાની અંદર ભેગી કરે છે, જમીનને અલ્લાહ તઆલાએ એવી બનાવી છે કે જીવતા મનુષ્યો તેની પીઠ ઉપર સવાર છે અને મૃત માણસો બધા તેના પેટમાં એકઠા થયા છે.

اِنَّهَا تَرْمِىْ بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ كَاَنَّهٗ جِمٰلَتٌ صُفْرٌ માં "કસર"નો અર્થ "મોટો આલિશાન મહેલ" તથા "જમાલતુ"નો અર્થ "જમલ" એટલે કે ઊંટ થાય છે. "સુફ્ર" એ "અસ્ફર"નું બહુવચન છે જેનો અર્થ પીળો રંગ છે. આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે તે જહન્નમની આગથી એટલા મોટા મોટા ભડકા ઉઠશે જે એક આલિશાન મહેલ જેવા ઊંચા હશે પછી તે વિખરાઈને નાના નાના ટૂકડાઓમાં વહેંચાઈ જશે, તે ટૂકડા પીળા ઊંટ જેવા હશે અને અમુક લોકોએ આ સ્થળે સુફ્રનો તરજુમો કાળા રંગથી કર્યો છે. પીળા ઊંટની પીળાશ કાળાશ પડતી હોય છે.

(રૂહુલ મઆની)

هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُوْنَ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُوْنَ એટલે કે તે દિવસે કોઈ બોલી શકશે નહીં અને ન જ કોઈને પોતાના કરેલા અમલનું બહાનું રજુ કરવાની પરવાનગી હશે અને કુર્આનની બીજી આયતોમાં જે કાફિરોનું બોલવાનું અને બહાના રજુ કરવાનું વર્ણન થયું છે તેનો આનાથી નકાર થતો નથી, કારણ કે મહશરમાં વિવિધ સ્થળો અને પરિસ્થિતિઓ આવશે, કોઈ સ્થળે વાતચીત અને બહાનુ રજુ કરવાની મનાઈ હશે અને કોઈ સ્થળે પરવાનગી હશે.

(રૂહુલ મઆની)

كُلُوْا وَتَمَتَّعُوْا قَلِيْلًا اِنَّكُمْ مُجْرِمُوْنَ એટલે કે ખાઓ, પીઓ અને આરામ કરી લો થોડા દિવસો માટે, કારણ કે તમે અપરાધી છો અંતે કઠોર અઝાબમાં

જવાનું છે. આ સંબોધન દુનિયામાં જૂઠાઓ માટે છે. અંબિયા (અલૈ.) દ્વારા તેમને કહેવામાં આવ્યું છે કે આ તમારો એશ આરામ થોડા દિવસનો છે, પછી અઝાબ જ અઝાબ છે. *(અબૂ હય્યાન)*

وَاِذَا قِيْلَ لَهُمُ ارْكَعُوْا لَا يَرْكَعُوْنَ અત્રે ઘણા તફસીરકારો નજીક "રુકૂઅ્"થી ભાવાર્થ તેનો શાબ્દિક અર્થ એટલે કે "ઝૂકવું અને આજ્ઞાપાલન કરવું" થાય છે. અર્થ એ થશે કે જ્યારે દુનિયામાં તેમને અલ્લાહ તઆલાના હુકમોના આજ્ઞાપાલન માટે કહેવામાં આવતું હતું તો તેઓ આજ્ઞાપાલન કરતા ન હતા અને અમુક લોકોએ રુકૂઅ્નો પારિભાષિક અર્થ પણ ભાવાર્થ તરીકે લીધો છે અને આયતનો ભાવાર્થ એ છે કે જ્યારે તેમને નમાઝ તરફ બોલાવવામાં આવતા હતા તો તેઓ નમાઝ પઢતા ન હતા. અત્રે રુકૂઅ્ કહીને સમગ્ર નમાઝ ભાવાર્થ તરીકે લીધેલ છે. *(રૂહુલ મઆની)*

فَبِاَيِّ حَدِيْثٍۢ بَعْدَهٗ يُؤْمِنُوْنَ એટલે કે જ્યારે આ લોકો કુર્આન જેવી આશ્ચર્યજનક ઉચ્ચ કક્ષાની હિકમતોથી ભરપૂર સ્પષ્ટ કિતાબોની દલીલો ઉપર ઈમાન ન લાવ્યા તો ત્યાર પછી હવે કઈ બાબત ઉપર ઈમાન લાવશે, તેનાથી ભાવાર્થ આ લોકોના ઈમાન લાવવાથી નિરાશાની જાહેરાત છે. હદીષમાં છે કે જ્યારે તિલાવત કરનાર આ આયત ઉપર પહોંચે તો તેણે કહેવું જોઈએ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ એટલે કે હું અલ્લાહ તઆલા ઉપર ઈમાન લઈ આવ્યો. નમાઝમાં ન હોય એવી પરિસ્થિતિમાં અને નફલોમાં આ શબ્દો કહેવા જોઈએ પરંતુ ફરજો અને સુન્નતોમાં આ વધારાથી પરહેઝ કરવી અને બચવું હદીષની રિવાયતોથી સાબિત છે તેથી તેમાં તે કહેવું જોઈએ નહીં. વલ્લાહુ અઅ્લમુ.

تَمَّتْ سُوْرَةُ الْمُرْسَلٰتِ بِحَمْدِ اللّٰهِ لِاٰخِرِيَوْمٍ مِّنْ رَّجَبَ ١٣٩١هـ وَبِهٖ

تَمَّ الْجُزْءُ التَّاسِعُ وَالْعِشْرُوْنَ مِنَ الْقُرْاٰنِ وَاللّٰهُ الْمُوَفِّقُ لِاِ تْمَامِ الْبَاقِيْ

અલ્હમ્દુલિલ્લાહ ! સૂરએ મુરસલાત પૂર્ણ થઈ.

તારીખ : ૨૧ નવેમ્બર ૨૦૧૪ મુતાબિક ૨૭ મુહર્રમ ૧૪૩૬ હિજરી

ગુજરાતી અનુવાદક : ઈલ્યાસ પટેલ ખાનપુરી